



LUND UNIVERSITY

Opdragelse og diagnosticering

Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pige hjem 1908-1940

Frydendahl Larsen, Bolette

2020

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Frydendahl Larsen, B. (2020). *Opdragelse og diagnosticering: Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pige hjem 1908-1940*. [History]. Department of History, Lund university.

Total number of authors:

1

Creative Commons License:

Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

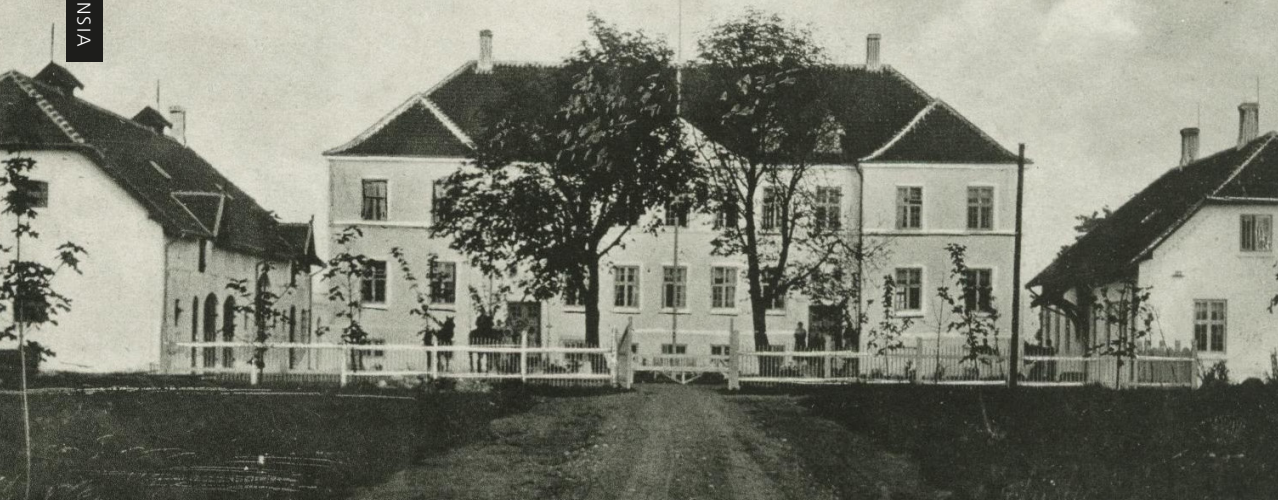
Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00



Opdragelse og diagnosticering

FRA UOPDRAGELIGHED TIL PSYKOPATI PÅ VEJSTRUP PIGEHJEM 1908-1940

Bolette Frydendahl Larsen



“Hun maa anses for at være et psykisk degenereret Individ (Psykopat) med et særligt kleptomant Præg.” Sådan konkluderede en læge i 1932, efter at have foretaget en mentalundersøgelse af 18-årige Lily, der var anbragt på Vejstrup Pighjem, Danmarks første statslige opdragelsesanstalt for piger.

Ved hjælp af journalsager om piger som Lily undersøger denne afhandling opdragelsen på Vejstrup Pighjem i perioden 1908 til 1940. Den viser, hvordan opdragelsen ikke kun var rettet mod pigernes handlinger, men i særlig grad mod deres følelser og vilje. Gennem en nær relation til forstanderinden skulle vanskelige unge piger trænes i at udvise respektable følelser og derigennem lære at stræbe efter at blive ordentlige piger.

Til tider slog opdragelsesprojektet fejl. Mere end hver tiende blev udskrevet, fordi de blev opfattet som uimodtagelige for opdragelse. Afhandlingen viser, hvordan Vejstrups forstanderinder efterspurgte og brugte diagnoser, herunder særligt psykopati, for dels at forklare problemet med ‘de uopdragelige’ og dels at argumentere for tildeling af flere ressourcer. Forstanderinderne involverede desuden i stigende grad læger i vurderingen af de anbragte. Afhandlingen viser således, hvordan praksisser i børneforsorgen banede vejen for børne- og ungdomspsykiatriens etablering.

Bolette Frydendahl Larsen, f. 1981, er historiker ved Lunds universitet. Opdragelse og diagnosticering er hendes ph.d.-afhandling.



OPDRAGELSE OG DIAGNOSTICERING

Opdragelse og diagnosticering

Fra uopdragelighed til psykopati på
Vejstrup Pigeheim 1908-1940

Bolette Frydendahl Larsen



LUNDS
UNIVERSITET

STUDIA HISTORICA LUNDENSIA NR 32

Studia Historica Lundensia kan beställas via Lunds universitet: www.ht.lu.se/serie/shl

E-post: skriftserier@ht.lu.se

Omslagsbild:

Vejstrup Pigejhem, brevkort. Gudme Lokalhistoriske Arkiv.

Vejstrup Pigejhem, høstbillede, 1916. Gudme Lokalhistoriske Arkiv.

Copyright Bolette Frydendahl Larsen

Historiska institutionen, Lunds universitet

Studia Historica Lundensia 32

ISBN 978-91-88899-79-8 (tryckt publikation)

ISBN 978-91-88899-80-4 (elektronisk publikation)

ISSN 1650-755X

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2020



Media-Tryck är ett svanenmärkt och
ISO 14001:2015-certifierat tryckeri.
Läs mer om vårt miljöarbete på
www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN 

Til Stine

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDHOLDSFORTEGNELSE	6
FORORD	11
Liste over grafer og modeller	14
1. INDLEDNING	15
Problemformulering	18
Vejstrup Pige hjem som <i>særligt</i>	18
Tidsafgrænsning	21
Børneforsorgens historie: Tidligere forskning og arbejdsspørgsmål	23
Humanisme og omsorg eller social kontrol?	24
En kønsblind historie	31
Psykiatrien og børneforsorgen	34
Arbejdsspørgsmål	38
2. ANALYSESTRATEGIER OG ANALYTISKE BEGREBER	39
Disciplinbegrebet genbesøgt	39
Frihedsorienteret disciplinering	41
Disciplinering som subjektivering	43
Et alternativ til governmentality-litteraturens historieskrivning	46
Disciplinering gennem moderlig omsorgsmagt	49
Problematisering	53
Vidensteknologier skaber sandheder om problemer	54
Diagnoser som problematiseringer	55
Problematisering som proces og analysestrategi	56
Køn som analytisk, historisk og kulturel kategori	60
Om kildematerialet og brug af kilder	60
Kilder fra og om Vejstrup Pige hjem	60
Kilder til at kontekstualisere Vejstrup Pige hjem	65
Kombineret kildekritisk og poststrukturalistisk dokumentlæsning	65

Etik og formidling	70
Sprog og brug af historiske begreber	71
Arbejdsspørgsmålenes relation til problemformuleringen	72
Analysens opbygning	73
3. BØRN OG UNGE SOM ET SOCIALT OG STATSLIGT PROBLEM	75
Staterne tager børnesagen på sig	75
Børneforsorgens internationale og nationale rødder	77
Børneforsorgens målgruppe	79
Børneforsorgens teknikker	83
Børneforsorgens struktur: Værgerådene og de centrale organer	87
Problematiseringer i praksis: Nationale fjernelsesårsager	89
Hjemmet som problem	90
Barnet som problem og kønnede logikker i fjernelsessagerne	91
De særligt vanskelige unge – Problematiseringer af Vejstrups piger	92
Årsager til anbringelsen på Vejstrup	93
Opsamling: Usædelighed, tyvagtighed og vagabondering	99
4. MODERLIG OMSORGSMAGT OG DISCIPLINERING TIL FRIHED	101
Hjemlighed og plejemoderlig omsorg	102
Forstanderinden som plejemoder	102
Respektabel kvindelighed som frivillighed	115
En ikke-prædikende kristendom	119
Friheden til at skabe sig et hjemligt rum	124
Individuel opdragelse baseret på indsigt i pigernes følelsesliv	126
Ansvarliggørelse gennem straf og bekendelse	128
Køn og straf: Sensible piger bør ikke straffes korporligt	129
Isolation og krav om bekendelse og anger	133
Ansvarliggørelse gennem tillid og belønning	139
Arbejde fordeles som belønning og straf	141
”Hjemmets mest betroede pige” beder om forladelse	145
Disciplinerende relationer mellem eleverne	147
Husmoderarbejde som løsning på frihedens problemer	148
Arbejdets køn	149
Arbejdslyst som forudsætning for frihed og respektabel feminitet	153
Tidens opdeling og den frie tid	156
Opsamling: At fremelske respektable piger	159
Moderlig omsorgsmagt	160
Frihed via tvang	162

Opdragelsen som ydre styring – diskussion med tidligere forskning	163
Disciplinering og magtformernes historie	164
Opdragelsesproblemer skabte nye problematiseringer	165
5. SPRÆKKER I STYRINGEN: OPFINDELSEN AF <i>DEN UOPDRAGELIGE PIGE</i>	167
Praksissen med at opgive børn og unge opstår	170
Opgivelse af værgerådsforsorg i dansk børneforsorg	170
Opgivelse af Værgerådsforsorg på Vejstrup Pigeheim	171
At skabe viden om de opgivne	175
Årsager til opgivelse af værgerådsforsorg	179
Viola og <i>uopdragelighed</i> som subjektiveringsproces	181
Viola er ”slet ikke skamfuld”	181
Viola vil blive ”sin Tid ud” og Lydia erkender sin ”Flyvenatur”	183
Uopdragelighed som mulighed og begrænsning	185
Uopdragelighed som kompleks social proces	187
At forbryde sig fri	189
Værgerådsloven: Opgivne børn blev uopdragelige	190
Debatter blandt børnesagens folk: Uopdragelige eller psykopater?	195
Uopdragelighed i forsorgsloven	197
Opsamling: Sprækker i styringen	199
At opgive de uopdragelige som liberal praksis	201
6. DIAGNOSTICERING OG GRÆNSER FOR LÆGERNES MAGT	205
Efterspørgsel på lægevidenskabelige kategorier	207
Paraplybetegnelsen <i>abnorm</i> og teorier om arvelighed i Danmark	208
Kategorien <i>sinke</i> og måling af intelligens i Danmark	210
<i>Psykopati</i> og beslægtede kategorier for moralsk afvigelse	211
<i>Seksuelt abnorme</i> og sygeliggørelse af kvindelig promiskuitet	215
Diagnoser uden læger	217
Diagnosernes stigende betydning på Vejstrup	219
Samarbejde med læger	220
Diagnosticering i børneforsorgen og på Vejstrup Pigeheim	221
Mentalundersøgelsernes form	223
Fra <i>roderi</i> til skiftende <i>problematiseringer</i> : Sørlines diagnoser	234
Sørline er ”Sinke i udpræget grad”	234
Sørline flygter fra diagnosen: ”jeg er da ikke [...] Aandsforladt”	235
En rodet diagnosticeringsproces: Aparte, sindssyg eller psykopat?	239

Opsamling: Sammenfletning af vidensfelter	240
Diagnoser som problematiseringer, der giver handlemuligheder	241
Professionskonflikt eller professionssamarbejde?	243
7. FRA UOPDRAGELIGHED TIL PSYKOPATI	247
Drenge- og pige problemer	248
Et mislykket forsøg på at få en lukket pigeafdeling	250
En psykopatanstalt som løsning på pige problemet	251
Ideen om psykopatanstalter for piger og drenge	252
En ø-anstalt for antisociale åndssvage kvinder	256
Arbejdet for en psykopatanstalt for piger	257
Psykopatproblemet får et ministerielt udvalg	259
Forskellen på en lukket afdeling og en psykopatanstalt	262
Var psykopatproblemet et pige problem?	263
Psykopati på Vejstrup: Fra uopdragelig til potentielt opdragelig	268
Psykopati og mulighed for udskrivning – Sprækker i illiberaliteten	271
Arvehygiejne som politisk logik	274
Psykopatidiagnosen muliggør sterilisation fra 1935	276
Tove bliver et psykopatproblem	277
Der er ”noget i vejen” med Tove	277
Tove er ”udtalt psykopat”	279
Fra diagnosticering til sterilisation	281
Tvungen frivillighed: ”de tager jo ens Livsglæde”	283
Fra rodede til ordnede problematiseringer	285
Opsamling: Psykopatproblemet (lovning om) handlemuligheder	287
Psykopatidiagnosens fleksibilitet gjorde den brugbar	289
Lægernes begrænsede magt og børneforsorgens autonomi	290
8. KONKLUSION: SAMMENFLETNINGER OG GENSIDIGE AFHÆNGIGHEDER	293
At fremelske ordentlige piger til det frie liv	294
Nyt og gammelt, tradition og fornyelse	295
Problematiseringer og håndteringer i samspil	297
Kontinuitet mellem uopdragelighedsbegrebet og diagnoser	299
Det liberale styres illiberalitet	301
Epilog	302
BILAG A: FORHOLDET MELLEM OPGIVELSE OG ANBRINGELSE ANDRE STEDER	305

SUMMARY:	307
Children and Adolescents as a National- and Social Problem	309
Motherly Caring Power and Disciplining to Freedom	309
Disciplinary Rifts and the Invention of the Incorrigible Girl	311
From Incorrigibility to Psychopathy	312
Limits of the Doctors' Power	313
REFERENCER	315
Utrykte historiske kilder	315
Vejstrup Pighjems arkiv, Rigsarkivet [VPA:RA:]	315
Socialministeriets arkiv, Rigsarkivet [SMA:RA:]	315
Overværgerådets arkiv; Rigsarkivet [OVR:RA:]	315
Love, regulativer med videre	316
Øvrige referencer	317

FORORD

Endelig, endelig, endelig skal jeg sætte sidste punktum i denne bog, som jeg altid bliver ved at åbne nye døre i. Jeg slipper nok ikke helt Sørine, Viola og alle de andre piger, som jeg har ænset skyggerne af i arkivets dokumenter, men nu må de næste døre lede ind til nye projekter og nye spørgsmål. Afhandlingen er færdig.

Tak til Lars Edgren for som hovedvejleder af projektet at finde inkonsekvenser i min tekst, og ikke mindst for at støtte mig i at tage mig tid til at passe på mig selv og min familie, da min far blev alvorligt syg og siden gik bort. Tak til Jesper Vaczy Kragh for som bivejleder at pejle mig i retningen af psykopatidiagnosens historie og for at invitere mig ind i psykiatrihistoriske sammenhænge.

Jeg har været heldig at være del af et stort institut med mange ph.d.-kollegaer og samtidig at være del af tværnational forskerskole med kollegaer i hele Sverige. Derfor har årene som ph.d.-studerende været fyldt af inspirerende seminarer og samtaler. Ikke mindst på grund af, at gode kollegaer i løbet af tiden som *doktorand* blev mine gode venner. Tak til kontorfællesskabet *Tinget*, Kristoffer Ekberg, Johannes Ljungberg, Bonnie Clementsson, Niklas Svensson, for en god start på ph.d.-livet. Tak til tidligere generationer af *doktorander*, som tog godt imod os. Tak også til alle gode kollegaer og venner i *Crip Seminariet*, *Radikala Nätväcket*, *Läsgruppen*, *Måndagsklubben*, *Öresundsnätväcket för könshistorisk forskning*, *Forskarskolan* og andre forskellige fællesskaber. Tak til alle jer, jeg har tænkt sammen med i disse forskellige sammenhænge! Særligt til Emma Severinsson, Malin Arvidsson, Johan Pries, Pål Brunström, Robin Ekelund, Björn Lundberg, Susan Lindholm, Martin Ericsson, David Heidenblad, Eric Bodensten, Victor Pressfeldt, Matilda Chowdhury, John Hennessey, Frederik Egefur, Emma Sundqvist, Frida Nilsson, Karin Zachari, Kristoffer Edelgart, Josefin Hägglund, Kerstin Hundahl, Christian Groes, Morten Bülow, Marie-Louise Holm, Christina Hee Pedersen og Lene Bull Christiansen.

Der er også kollegaer, som hverken har været *doktorander* samtidig som mig, eller har haft formelt ansvar for mit projekt, som har betydet særligt meget. Tak Ulrika Holgersson! For at opfordre mig til at søge til forskerskolen, og for siden at berige mig med opmuntrende samtaler, kloge kommentarer på seminarer, og ikke mindst varme, humor og venskab. Tak til Svante Norrhem for at være en engageret og hjælpsom kollega, der spreder liv og god stemning på instituttet på tværs af *korridorer*.

Ind imellem kan en enkelt samtale være afgørende for de veje, forskningsprocessen tager, og det er næppe muligt at nævne alle de samtalepartnere, der har påvirket projektets gang. Birgit Kirkebæk bød på kaffe og smørrebrød og fik mig til at tro på, at jeg skulle gå videre med udskrivningerne af piger som uopdragelige. Tak! Tak til Sniff Andersen Nexø for engagement i mit projekt under mit besøg på Københavns Universitet og for i slutprocessen at læse dele af afhandlingen og dele dine kloge tanker med mig særligt om disciplinering og frihed. Tak til Mette Buchardt for at læse og diskutere dele af min tekst i slutskrivningsprocessen. Tak til Annika Berg for gode conferenceoplevelser i Chicago og Berlin og for inspirerende samtaler om psykopati og psykiatrihistorikere. Tak til Karen Vallgård for som underviser på et fantastisk skrivekursus i Rom at give mig lærerige erfaringer med tekstfeedback og skrivning. Tak til arkivarer og bibliotekarer på Rigsarkivet og Det Kongelige Bibliotek. Særligt tak til Arne Norsk Nielsen fra Gudme Lokalhistoriske arkiv.

Tak til Wiebke Kolbe for at være min hovedvejleder i den første del af projektet, da jeg var ny som ph.d.-studerende. Det var næppe en let opgave, da jeg var ret forvirret om mit projekts retning. Alligevel udviste du altid varme og åbenhed. Tak til Monika Edgren for at tilbyde dit skarpe teoretiske blik på mine ideer og tanker og for at udfordre mine teoretiske perspektiver, først som bivejleder og siden som kollega og ven. Tak også for din læsning af indledningen i slutfasen. Og stor tak til jer, der får Forskerskolens og *Historiska institutionens* hjul til at dreje rundt: Hanne Sanders, Barbro Bergner, Maria Småberg, Cecilia Riving, Kajsa Brilkman, Ingegerd Christiansson og Christine Malm!

Genusvetenskapliga institutionen, har til tider i lige så høj grad som *Historiska institutionen* udgjort rammen om mit arbejdsliv. Tak til alle kollegaer der, og særligt til Helena Gyllensvärd, Diana Mulinari, Sara Goodman, Jens Rydström, Irina Schmidt og Lena Karlsson som i særlig grad fik mig til at føle mig velkommen. Også til Martha Kolankiewicz som jeg har delt kontor med. Og ikke mindst tak til alle de studerende, jeg har mødt gennem årene, som jeg ikke blot har undervist og vejledt, men også har lært meget af.

I løbet af årene har jeg fået mulighed for at deltage i spændende kurser og udlandsbesøg, som ligeledes har formet dette projekt. Tak til *SAXO-instituttet* på Københavns Universitet, *Centrum för genusstudier* på Umeå Universitet, *Bielefeld Graduate School in History and Sociology* på Bielefeld Universitet, *Centre for the History of Medicine* på Warwick University.

I wish to give a special thank you to Hilary Marland and Matthew Thomson who both inspired the project in important ways. Thanks for a warm-hearted welcome at the Centre for the History of Medicine at Warwick University. I thank also Fiachra Byrne for discussing my project and Laura Schwarz for conversations on activism, feminism and history. I thank as well Robin Wiegman for a great course in Bergen that shaped my reading of Foucault. Thanks are also due to Joan Scott for taking time to hang out with ph.d.-students in Lund and for challenging my perception of resistance.

Tak til alle, der mødte op til mit slutseminarium og mindede mig om, at forskning ikke behøver være så ensomt, som jeg til tider har følt, når jeg efter min barsel primært har siddet på mit hjemmekontor på den anden side af Øresundsbroen. Tak særligt til Christian Ydesen for som slutseminarieopponent at foretage en konstruktiv og givende læsning af mit manuskript. Også særligt tak til tredjelæser Martin Ericsson for en engageret læsning og konkrete forslag til at stramme teksten op. Helt tilbage fra det første internat i forskerskolen har du haft skarpe kommentarer, der har fået mig til at tænke længere. Tak for dét! Også tak til Cecilia Riving og Andres Brink Pinto som efterfølgende tog sig tid til at diskutere dele af udkastet med mig!

Nina Wegener og Stine Frydendahl Larsen læste dele af afhandlingen og hjalp mig med at vælge retning, da slutseminaret nærmede sig. Tak! For det og alt andet. Nina Trige Andersen og Katrine Scott tog sig begge tid til at læse store dele af manuskriptet på afgørende tidspunkter i slutfasen. Tak! Jeres læsninger gjorde bogen og ikke mindst min sidste tid som ph.d.-studerende så meget bedre. Tak til jer begge for at tænke sammen med mig både i arbejde og i venskab. Tak Ämma Hildebrandt for alt vi har delt i disse år! Tanker og liv. Tak til min mor, Jette Frydendahl, for at læse korrektur på samtlige 336 sider og for at være en klippe og støtte i medgang og modgang. Tak til Bodil Tvede for sprogranskning og godt naboskab. Og til Kirstina Stenager og Mia Jürgensen for hjælp med excell og ikke mindst for venskab.

Stor tak til *Gunvor och Josef Anérs stiftelse, Helge Ax:sson Johnsons Stiftelse, Johan och Jakob Söderbergs Stiftelse, Olle Enqvist Byggmästare Stiftelse* for afgørende økonomisk støtte i slutskrivningsprocessen. Takket være disse stipendier fik jeg bl.a. tid til at grave i Socialministeriets arkiver for til sidst at lykkes med at finde arkivet efter et ministerielt *psykopatudvalg* fra 1936. Det har været afgørende for, at jeg kunne koble det lokale niveau på Vejstrup Pige hjem med det parlamentariske niveau. TAK! Tak også til *Jonseredsstiftelsen* og *Stiftelsen Mary von Sydows donationsfond* for at tildele mig et skriveophold i *Villa Martinson* ved *Jonsered Herrgård* i Partille. Det var et stort privilegium at tilbringe en måned i smukke rolige omgivelser, og med dådyr som udsigt at kunne samle alle trådene i afhandlingen, før jeg gik på et års barsel.

Tak til min storfamilie, som i disse år har mistet flere dejlige mennesker. Sorg er hjemløs kærlighed, og vi har stadig hinanden. Mine nærmeste venner og min egen udvidede gernefamilie: Nina, Luis, Stine og Morten, Jette, Maiken, Rikke, Kirstina, Ämma, Martin, Nina og Mafer: For at være i mit liv og for at være dem, I er! For at være der for mig, såvel da Niels forlod verden, som da Birka kom ud i den. Og ikke mindst for løbende at minde mig om, at der er andet i livet end tykke bøger og støvede arkivkasser. Jeg glæder mig til fremtiden og at dele nye kapitler i livet med jer.

Lige nu går min største taknemmelighed til *Onkel Morten* og *Moster Stine*, der altid tager sig kærligt af Birka og i særlig stor grad har gjort det de sidste par uger. Og sødeste Birka, nu er bogen færdig! Jeg glæder mig til, at vi skal hoppe i vandpytter og drikke varm kakao.

København, november 2019

Liste over grafer og modeller

Graf 1: Andelen af piger anbragt på Vejstrup Pigeheim med henvisning til forskellige årsager 1908-1910 og 1929-1940	95
Graf 2: Andelen af værgerådsbørn, hvis værgerådsforsorg er opgivet 1905-1940....	171
Graf 3: Antal unge udskrevne som opgivne fra Vejstrup Pigeheim 1908-1940	173
Graf 4: Antal udskrevne som opgivne og til anbringelse andetsteds fra Vejstrup Pigeheim 1908-1940	305
Model 1: Roderi, rodet problematisering og ordnet problematisering.....	59
Model 2: Uopdragelighed: Fra roderi til rodet problematisering.....	178
Model 3: Roderi, rodede problematiseringer og ordnede problematiseringer på Vejstrup Pigeheim	285

1. INDLEDNING

Det er en julidag i 1932. For en uge siden ankom 18-årige Lily til statsungdomshjemmet Vejstrup Pige hjem. Hun befinder sig i et rum på Vejstrup Pige hjem sammen med afdelingslægen Dr. Larsen, der er kommet til pighjemmet fra Brejning åndssvageanstalt for at undersøge hende. Han noterer senere i en lægejournal om hende, at hun er nervøs, og at hendes hænder ryster.¹ Forstanderinden på pighjemmet, Frk Sejerøe, har bedt ham komme, for at han kan vurdere Lily og hjælpe hende med at afklare, hvorfor Lily er, som hun er, og hvordan hun skal behandles. Vejstrup Pige hjem er et statsungdomshjem under børneforsorgen, og hjemmet tager imod unge piger, der betragtes som så vanskelige, at de kan underlægges tvangsanbringelse på opdragelseshjem til de fylder 21 år.

Det er ikke første gang, Lily sidder alene i et rum sammen med en læge, der skal vurdere hende. Blot to måneder tidligere sad hun på samme måde på et optagelseshjem for "unge holdningsløse kvinder" sammen med en anden læge, afdelingslæge Dr. Steenbuch, der var blevet tilkaldt fra åndssvageanstalten Ebberødgaard. Lily kunne kun være på opholdshjemmet midlertidigt, og lægen skulle hjælpe personalet med at vurdere, hvor de kunne sende hende hen. Lægen havde skrevet i lægeerklæringen, at hun var "egnet til anbringelse i ungdomshjem". Forinden havde han stillet hende en masse spørgsmål, som hun sandsynligvis havde gjort sig umage for at svare rigtigt på. Han havde siden skrevet om situationen, at hun "svarer hurtigt, sikkert og løser opgaverne i IK-testen for alle aldersklasser uden vaklen". Han havde dog alligevel ikke ment, at hun var normal, og skrev også, at hun var "gennemført høflig, men tydelig selvbevidst, overlegen".² Optagelseshjemmet havde beskrevet Lily for ham som slesk og som en sløv, meget pralende og løgnagtig pige, der ikke havde nogen interesse for noget, og som de altid måtte overvåge. De mente også, at hun var en dårlig kammerat, der så ned på de andre piger på hjemmet og hånede dem ved hver en lejlighed. Steenbuch havde læst hendes journal fra værgerådet, der havde fået hende anbragt på opdragelseshjemmet. Værgerådet skrev,

¹ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elev 317, lægeerklæring fra Erik. J. Larsen, 16.07.1932.

² Ibid., elev 317, lægeerklæring fra Afdelingslæge Steenbuch til Danske Kvinders Velfærd, 28.5.1932. Dr. Steenbuch skriver ikke navneord med stort som øvrige i sin samtid.

at Lily var anbragt på optagelseshjemmet, fordi hun havde stjålet penge hos sin tidligere arbejdsgiver, hvor hun havde arbejdet som tjenestepige. Værgerådets journal indeholdt også dokumenter fra lærere, præster og familie, der beskrev hende på lignende måder.³ På baggrund af Dr. Steenbuchs møde med Lily og den viden, han fik om hende fra journalen og personalets beskrivelse, konkluderede han følgende om hende:

Hun er efter det foreliggende ganske normalt udstyret i intellektuelt Henseende, men samtidig maa hun betragtes som psychopatisk degenereret med karakterologiske og moralske defekter - særlig fremtræder løgnagtighed og rapselyst, forbundet med en ligegyldighed og overfladiskhed med arbejde⁴

På baggrund af denne erklæring er Lily siden blevet sendt til landets eneste statsungdomshjem for unge piger, Vejstrup Pigeheim, og hun ved sandsynligvis godt, at årsagen er, at hun nu regnes for at være "særligt vanskelig" og en af landets mest vanskelige piger. Og nu har Vejstrups forstanderinde altså ønsket, at hun skal undersøges igen. Denne gang er det lægen Erik J. Larsen, der skal undersøge hende.

Hun gør sig klar til igen at skulle svare på spørgsmål og løse en lang række opgaver. Måske rammer nervøsiteten hende, da hun givetvis er klar over, at resultatet af undersøgelsen kan afgøre hendes fremtid. Vil de mon sende hende på åndssvagehjem? Hun gør sig umage, og lægen skrev senere i hendes lægeerklæring, at hun havde svaret "hurtigt og næsten overalt rigtigt"; at hendes teoretiske etik var "god"; at hun udviste "en rig fantasi", og at hun løste opgaverne "med Omtanke og Oversigt".⁵ Alligevel mente lægen ikke, at hun var normal.

Ligesom Steenbuch har Larsen adgang til journaler om hendes fortid, og udover journalerne fra værgerådet og opholdshjemmet har han også læst Steenbuchs lægeerklæring. Han konkluderer efter undersøgelsen, at Steenbuch har ret: Lily er "et psykisk degenereret Individ (psykopat)". Larsen omformulerer diagnosen en smule og tilføjer dertil, at hun har "et særligt kleptomant Præg". Om hendes fremtid skriver han:

Disse Individder kræver lang Forsorg. Langt ud over det 21. Aar. Man maatte ønske hende anbragt paa et Hjem, hvor hendes Evner kunde udnyttes og videre udvikles, hendes Karakter afstives, og hun selv forblive ikke 2 el. 3 men flere Aar. Specielt bør man flytte mindst muligt med hende.⁶

³ Ibid., elev 317.

⁴ Ibid., elev 317, lægeerklæring fra Afdelingslæge Steenbuch til Danske Kvinders Velfærd, 28.5.1932.

⁵ Ibid., elev 317, lægeerklæring fra Erik J. Larsen, 16.7.1932.

⁶ Ibid.

Larsen er tilhænger af, at piger som Lily, som han forstår som psykopater, bliver anbragt på særlige psykopathjem, hvor for sorgen kan strækkes længere, end det er muligt i børneforsorgen, der længst kan beholde de unge til de fylder 21 år. Men sådanne hjem findes ikke i Danmark, så den næstbedste mulighed er, at Lily forbliver på ungdomshjemmet så længe som muligt.

Med lægens anbefaling i elevjournalen og forstanderindens opbakning til hans konklusion, forblev Lily på Vejstrup pigehjem til kort før hun fyldte 21.

Lily var en af 431 piger, der blev anbragt på Vejstrup Pigehjem, Danmarks første statslige opdragelsesinstitution for piger, mellem 1908 og 1940.⁷ Langt fra alle disse piger blev mentalundersøgt, men i de følgende årtier blev læger i stigende grad involveret i såvel bedømmelsen af de anbragte piger, som i vurderingen af, hvordan de skulle håndteres. Året efter at Vejstrup Pigehjem åbnede i 1908 udførte lægerne A. Wimmer og A.H. Friis mentalundersøgelser på børn og unge under værgerådsforsorg. Friis undersøgte 21 anbragte piger på Vejstrup Pigehjem og 74 drenge på Oure Optagelseshjem og konkluderede, at der blandt både pigerne og drengene var en "en rigelig Mængde" "ydre Degenerationstegn".⁸ Fra 1934 kom alle de anbragte piger til at sidde overfor Erik J. Larsen for at besvare spørgsmål og udføre opgaver.

Håndteringen af de mest vanskelige piger på Vejstrup Pigehjem ændrede sig markant i perioden 1908-1940, blandt andet med lægernes mellemkomst. Hvis Lily havde været anbragt på Vejstrup pigehjem 10 år før og havde fået samme diagnose som hun fik i 1934, var hun i stedet sandsynligvis blevet sendt hjem til sin familie som såkaldt *uopdragelig*. På det tidspunkt var logikken på Vejstrup Pigehjem nemlig, at psykopater ikke hørte hjemme dér, da de forstyrrede opdragelsen af de øvrige. Havde hun i stedet været anbragt tre år senere, var hun måske blevet steriliseret og sendt hjem. I 1935 vedtog Danmark nemlig en sterilisationslov, som betød, at psykopater kunne steriliseres.⁹

I dansk sammenhæng steg interessen for psykiatriens rolle i børneforsorgens historie, da den såkaldte "Godhavnsrapport" udkom i 2011. Rapporten afslørede, at tidligere anbragte fra det danske drengehjem *Godhavn* havde ret i deres anklager mod psykiateren Ib Ostenfeld, der i 1960'erne og 1970'erne havde eksperimenteret med psykofarmaka i behandlingen af en del af børnehjemmets drenge, ligesom rapporten skabte et overblik over lignende klager fra 18 andre danske børnehjem i perioden 1945-1976. Forfatteren bag Godhavnsrapporten, Maria Rytter, efterlyste i rapporten

⁷ Vejstrup opgjorde antallet af indskrevne og udskrevne fra 1. April – 31. Marts hvert år. Antallet 431 gælder de piger, der blev indskrevet frem til 1. April 1940.

⁸ A. H. Friis, "Undersøgelser af Værgeraadsbørn," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5.*, red. August Wimmer (Dansk Kriminalistforening, 1909), 20. Friis og Wimmer udførte hver sin delundersøgelse. Se også August Wimmer, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*, red. August Wimmer (Dansk Kriminalistforening, 1909a).

⁹ Lene Koch, *Tvangsterilisation i Danmark 1929-67* (København: Gyldendal, 2000), 122.

forskning i børnepsykiatri og i psykiatrisk praksis på ungdoms- og børnehjemsområdet i såvel dansk, nordisk som international sammenhæng.¹⁰ Med denne afhandling ønsker jeg at bidrage til historieskrivningen om, hvordan psykiatrien blev etableret og er blevet praktiseret i dansk børneforsorg.

Problemformulering

I denne afhandling undersøger jeg, hvad der gik forud for, at lægevidenskaben og særligt psykiatrien fik tildelt status som en central vidensform i børneforsorgen, herunder mere specifikt, hvordan den fik tildelt denne status på Vejstrup Pige hjem, samt hvordan psykiatriske videns- og praksisformer gensidigt påvirkede og påvirkedes af allerede etablerede videns- og praksisformer på institutionsniveau.¹¹ Dermed ønsker jeg at belyse, hvordan viden og praksis sammenvæves og mere specifikt, hvordan diagnostisk viden vokser frem i samspil med lokale institutionelle praksisser.

For at undersøge psykiatriens voksende betydning og sammenfletninger med allerede eksisterende videns- og praksisformer undersøger afhandlingen også de opdragelsespraksisser og vidensformer, der prægede Vejstrup Pige hjem, før psykiatrien blev en central del af pighjemmets hverdag.

Den overordnede problemformulering, som vil blive uddybet og forklaret i slutningen af kapitel 2, lyder således:

Hvordan problematiseredes og håndteredes de anbragte på Vejstrup Pige hjem 1908-1940, herunder hvordan forandredes problematiseringer og håndtering i perioden?

Vejstrup Pige hjem som særligt

I 1905 blev det med vedtagelsen af Danmarks første børnelov besluttet, at børn og unge ikke skulle sættes i fængsel, men i stedet skulle på opdragelsesanstalt. Vejstrup Pige hjem blev oprettet som konsekvens af loven som den første statslige ungdomsinstitution for piger.

Det var imidlertid ikke kun på grund af kriminelle handlinger, at unge piger blev anbragt på Vejstrup Pige hjem. En ung pige kunne blive anbragt der, hvis hun var

¹⁰ Maria Rytter, *Godhavnsrapporten: en undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945-1976* (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011), 163.

¹¹ Oprindeligt ønskede jeg også at undersøge psykologiens indtog, men da psykologi som profession ikke har sat nogen spor på Vejstrup Pige hjem i den periode, jeg undersøger, behandler jeg kun lægevidenskaben og mere specifikt psykiatriens indtog.

mellem 14 og 21 år og enten havde begået kriminalitet, eller hvis hun blev vurderet at være "af en særdeles vanskelig Karakter" eller "sædeligt fordærvet".¹²

Vejstrup var som bekendt en institution for de *særligt vanskelige* unge piger, og det var derfor institutionens opgave at opdrage de unge piger, som de øvrige børneværnsinstitutioner ikke havde formået at opdrage, inden de fyldte 16 år, samt piger, der først blev inddraget under værgerådsforsorg, efter de var fyldt 16, og som de øvrige ungdomspigehjem ikke kunne opdrage. Mens der hurtigt kom flere statsungdomshjem for drenge, var Vejstrup den eneste statslige opdragelsesanstalt for unge piger mellem 16 og 21 år og tog således imod de vanskeligste piger.

Børnelovens udgangspunkt var, at myndigheden og tilsynet med børnene som regel ophørte, når barnet fyldte 18, og hvis en ung på dette tidspunkt ikke blev anset for at være klar til at blive udskrevet fra forsorgen, skulle vedkommende i stedet anbringes på en opdragelsesanstalt for "særligt vanskelige". Eleverne, der kom til Vejstrup Pigehjem, var således i andre institutionelle kontekster blevet udpeget som vanskelige at opdrage. Langt de fleste værgerådsbørn blev udskrevet af både anbringelsesinstitutionen og værgerådsforsorgen, når de fyldte 18, men myndigheden og tilsynet med de piger, der kom til Vejstrup, blev udvidet i op til tre år efter at de var anbragt på Vejstrup, dog længst frem til det fyldte 21. år.¹³

På mange måder var Vejstrup således *særlig*, fremfor typisk. Valget af Vejstrup som genstand for undersøgelsen er således ikke foretaget for at finde en institution under børneforsorgen, der er repræsentativ. Jeg har i stedet valgt at tage udgangspunkt i netop Vejstrup pigehjem, da pigehjemmet stak ud. Vejstrup Pigehjem er en god case til at belyse lægevidenskaben tidlige rolle i børneforsorgen og samspillet mellem opdragere og læger, da Vejstrups anbragte blev anset for særligt vanskelige og derfor tidligere end i andre dele af forsorgen blev undersøgt og af læger. Den første danske psykiatriske undersøgelse af børn og unge under børneforsorgen i 1909 baseredes således blandt andet på mentalundersøgelser af de anbragte piger på Vejstrup

¹² Under Børneloven var aldersgrænsen 14-21 år, mens den under Værgerådsloven var mellem 16 og 21. Gerda Schneekloth, *14de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigehjem 1919-1920* (Svendborg: Vejstrup Pigehjem, 1921-1922), 1; Gerda Schneekloth, *15de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigehjem 1922-1924* (Svendborg: Vejstrup Pigehjem, 1922-1924), 1; Gerda Schneekloth, "Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigehjem," i *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*, red. Eske M. Eskesen m.fl. (København: Egmont H. Petersens kgl. Hof-Bogtrykkeri, 1926), 347.

¹³ Ved hver lovændring blev aldersgrænsen i højere og højere grad 21 år: Under Børneloven kunne forsorgen udvides op til tre år efter at en ung blev anbragt i en særlig opdragelsesanstalt. Det var således datoen for ankomsten til dette hjem, der afgjorde, hvornår den unge skulle udskrives af værgerådsforsorg. Under Værgerådsloven blev forsorgen for alle, der blev anbragt på hjem for "særligt vanskelige" udvidet til 21 år uanset ankomsttidspunkt, medmindre det lokale værgeråd besluttede at lade forsorgen ophøre tidligere end det 21. år. Under Forsorgsloven var forsorgen for de unge, der var eller havde været anbragt på et ungdomshjem, forlænget til 21 år og kunne ikke længere ophæves af de lokale værgeråd før det 21. år. "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," §29, §36; "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," §63, stk 2; "Lov om Offentlig Forsorg," (1933), §168, stk 2.

Pigehjem.¹⁴ Samtidig nævnes Vejstrup i en række betænkninger i 1950'erne i forbindelse med diskussioner om psykiatriens rolle i børneforsorgen og i forbindelse med børneforsorgens problemer med piger som Lily – de såkaldte psykopater.¹⁵ Valget af Vejstrup kan således læses som et genealogisk inspireret valg foretaget for at undersøge *nogle* af rødderne for psykiatriens måder at problematisere i børneforsorgen.¹⁶

Både historisk og i dag er der forskel på institutionskulturer. Sandsynligvis var forskellen på børne- og ungdomshjem i Danmark større i perioden mellem 1905 og 1940 end i dag, både fordi forstandere og forstanderinder havde større myndighed; fordi tilsynet med børneforsorgen var minimalt; og fordi der endnu ikke var en pædagogisk eller socialpædagogisk uddannelse, der formede feltet. Tilsynet er siden blevet ændret og udbygget markant, og børnesagsarbejdet blevet professionaliseret som socialpædagogisk arbejde. De publikationer, der findes om opdragelseshjem i Danmark viser, at forstandere og forstanderinder havde stor magt over, hvordan den enkelte institution fungerede.¹⁷ Som Inge Bryderup har vist i en større undersøgelse af børnelovene og specialpædagogikkens historie fra 1905-2005, kunne magtformerne på et børnehjem i den første halvdel af 1900-tallet endda ændre sig fuldstændig, når forstanderen blev skiftet ud. Således bruger en tidligere anbragt og senere børnehjemsforstander begrebet ”systemskifte” om den forandring, der kunne ske ved et forstanderskift.¹⁸ Vejstrup Pigehjem er derfor udtryk for én måde, hvorpå en institutionskultur – og endda en særlig en af slagsen – under børneforsorgen kunne tage sig ud.¹⁹

¹⁴ Friis 1909, "Undersøgelser af Værgeraadsbørn," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5*. Som tidligere nævnt udførte Wimmer en anden del af denne undersøgelse. Wimmer 1909a, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*.

¹⁵ "Betænkning vedr. Statens Sindssygevæsen," (1956), 97; "Betænkning vedr. Ungdomskommissionens betænkning om den tilpasningsvanskelige ungdom," *Udvalget af 8. juni 1960*, 41.

¹⁶ Michel Foucault, "Nietzsche, Genealogy, History," in *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, ed. D. F. Bouchard (Ithaca: Cornell University Press, 1977). Jf. Villadsens fortolkning af Foucaults genealogiske metode: K. Villadsen, *Det sociale arbejdes genealogi: om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker* (Hans Reitzel, 2007), 19ff. (citerer M. Foucault, ed. *Questions of Method*, ed. G. Burchell, C. Gordon, and P. Miller, The Foucault Effect: Studies in Governmentality (University of Chicago Press, [1978] 1991).)

¹⁷ Brevvekslinger mellem anstalterne samt diskussioner om pædagogiske praksisser i Børnesagens Tidende fra perioden tyder også på, at de lokale institutionskulturer kunne tage sig meget forskelligt ud.

¹⁸ Inge M. Bryderup, *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år* (Århus: Forlaget Klim, 2005), 125, 128.

¹⁹ Heller ikke hvad angår forstanderindekulturen kan Vejstrup pigehjem repræsentere en gennemsnitlig institution, derimod var begge hjemmets forstanderinder i denne periode, og særligt pigehjemmets første forstanderinde Schneekloth, højt respekteret i børneforsorgen i øvrigt, og hjemmet blev fremhævet for sin særlige ledelsestil. Ses for eksempel i en debat i Københavns Borgerrepræsentation, der (uden navns nævnelse) omtaler, at Schneekloth er meget kendt i børneforsorgen for at nå langt

Tidsafgrænsning

Undersøgelsen dækker perioden 1908-1940, med hovedvægt på mellemkrigstiden og med enkelte tråde til efterkrigstiden.

Perioden 1905-1940, som undersøgelsen handler om, går forud for psykiatriens formelle etablering på feltet. I 1959 etableredes der en psykiatrisk fagkundskab i børne- og ungdomsforsorgen, efter at en række betænkninger havde undersøgt og diskuteret, hvad der skulle være løsningen på især de problemer, som børneforsorgen oplevede med de såkaldte psykopater. Undersøgelsens fokus på mellemkrigstiden er bestemt af, at et af formålene med afhandlingen er at belyse, hvad der gik forud for institutionaliseringen af psykiatrien i børneforsorgen. For at undersøge, hvordan psykiatrien etablerede sig på feltet før den egentlige institutionalisering i 1959, og hvordan de psykiatriske videns- og praksisformer vævede sig sammen med allerede etablerede videns- og praksisformer, var det nødvendigt også at afdække den tidlige børneforsorgs videns- og praksisformer, hvorfor projektet starter i 1905. Projektet slutter i 1940, hvor den tyske besættelse og den deraf følgende undtagelsestilstand skabte en ny kulturel og politisk situation, der også forandrede præmisserne for børneforsorgens arbejde bl.a. i kraft af forstærkede nationale dimensioner i bekymringerne for unge pigers sædelighed.²⁰

Tidligere forskning har med udgangspunkt i love, betænkninger og tidsskriftartikler peget på, at der fra Børneloven vedtages i 1905, til Forsorgsloven reformeres i 1958, sker en forandring fra psykiatri som noget, der ligger fuldstændig udenfor børneforsorgens område, til at det bliver en selvfølgelig del af arbejdet med de anbragte børn og unge. Flere forfattere udpeger perioden fra 1930'erne og frem som en periode med begyndende anvendelse af psykiatriske diagnoser i børneforsorgen ud fra analyser af tidsskriftartikler og andre publicerede kilder.²¹ Denne afhandling er en

med sine piger. "Fra Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger," *Børnesagens Tidende* vol. 2, no. 14 (1929). Se også Christian Brun, "Gerda Schneekloth [nekrolog]," *Børnesagens Tidende* vol. 22, no. 3 (1927).

²⁰ Antallet af børneforsorgens fjernelser steg markant under besættelsen. Som historiker Cecilie Bjerre pointerer, har der endnu ikke været foretaget særskilte undersøgelser af baggrunden. Historiker Sofie Lene Bak mener ikke, at besættelsen kan udgøre hele forklaringen, men peger på en generel moralsk panik omkring for eksempel ungdomskriminalitet og homoseksualitet. Cecilie Bjerre, "Når staten er far og mor. Børneværnets anbringelser af børn i Danmark, 1905-1975" (Syddansk Universitet 2019), 145-46. Sofie Lene Bak, "Forrælsen. Kvinder, sædelighed og kriminalitet i Danmark under 2. Verdenskrig," *Historisk tidsskrift* (2016): 417. For de nationale bekymringer omkring de såkaldte tyskerpiger, se Anette Warring, *Tyskerpiger, under besættelse og retsopgør* (Gyldendal, 1994).

²¹ Nielsen laver et nedslag i hhv 1905 og 1959 og konstaterer at forandringen sker derimellem, Jacobsen undersøger 1940'ernes betænkninger og viser, hvordan de på nye måder inkluderer psykiatrisk og psykologisk fagkundskab. Bryderup bygger på Faye Jacobsen og udpeger perioden 1930-1960 som afgørende. Karsten Gam Nielsen, "Barnesjælens teknologer," *Social Kritik* 62 (1999); Anette Faye Jacobsen, *Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58* (Københavns Universitet, 1988); Bryderup 2005.

undersøgelse af, hvordan denne forandring kunne foregå i det praktiske arbejde, ud fra en undersøgelse af forandringen på Vejstrup Pige hjem.

I Sverige har flere forskere vist, at psykiatriske diagnoser og logikker havde betydning også i 1920'ernes børneforsorg.²² Da der var meget nordisk samarbejde i børnesagsarbejdet, er det oplagt at rette blikket mod mellemkrigstiden, herunder også 1920'erne, i en dansk undersøgelse. Jeg vil i afhandlingen derfor undersøge yderligere, hvordan psykiatriske diagnoser introduceredes og praktiseredes også i 1920'erne. I løbet af arbejdsprocessen blev jeg bekræftet i, at der i mellemkrigstiden foregik afgørende processer på Vejstrup Pige hjem, som kunne bringe nyt lys på den senere institutionalisering af psykiatrien (og psykologien), og derfor udgør denne periode undersøgelsens tidsmæssige fokus.

Der findes ikke tidligere forskning om dansk børneforsorg, der med udgangspunkt i journalmateriale fra pighjem har undersøgt opdragelsespraksisser i denne periode.²³ I europæisk historie om børneforsorgen er mellemkrigstiden også en underbelyst periode.²⁴ Denne afhandling er desuden et bidrag til at dække dette videnshul.

²² I forhold til svensk børneforsorg har Qvarsell udpeget mellemkrigstiden som afgørende for at dét der tidligere blev betragtet som vanart blev forstået i termer af psykopati. Sturfelt og Levander viser at kategorierne "psykisk abnorm" og "psykopati" træder frem i 1920'ernes svenske policydokumenter og betragter disse kategoriers indtræden som del af en bredere problematisering af mental helse og et ønske om at beskytte udsatte børn. Roger Qvarsell, "Från vanart till psykopati. Om barnpsykiatrins framväxt i Sverige under mellankrigstiden," *Lychnos* (1985). Ulrika Levander & Lina Sturfelt, "Samhällsvårdens Svarte Petter - samtida och historiska kategoriseringar av barn och unga i samhällsvård med psykisk ohälsa," *Socialvetenskaplig tidskrift* 26, no. 1 (2019): 25. Karin Zetterqvist Nelson, "A reason behind every action. The early years of Swedish Child Psychiatry 1930-1945," *Revue d'histoire de l'enfance "irrégulière"* 18 (2016).

²³ Løkke, der bl.a. har analyseret journaler fra Københavns værgeråd fokuserer i denne del af undersøgelsen på børn og unges vej ind i forsorgen og ikke selve opdragelsens praksisser fra 1905 til 1920. Det store velfærdshistoriske projekt *Anbragt i Historien* overlapper delvist med mit projekt, da det har fokus på praksisser i forsorgen, men projektet lægger primært vægt på den senere del af perioden 1933-1980. Højgaard et al. behandler opdragelsen på drengehjemmet Bøgildgaard i denne periode. Anne Løkke, *Vildfarende børn. Om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920* (Holte Forlaget SocPol, 1990), 101ff; Jesper Vaczy Kragh, Stine Grønæk Jensen, og Jacob Knage Rasmussen, *På kanten af velfærdsstaten: anbragte og indlagte i dansk socialforsorg 1933-1980* (Syddansk Universitetsforlag, 2015a); L. Højgaard, P.H. Jensen, og H. Kruse, *Med arbejdet som rettesnor: fra fattigopdragelesanstalten Bøgildgaard til døgninstitutionen Oustruplund 1830-2005* (Aarhus: Amtscenret Oustruplund, 2005).

²⁴ Dekker undersøger børneforsorgen i lyset af "det lange 1800-tal" frem til 1. Verdenskrig. Jeroen J.H. Dekker, *The will to change the child: re-education homes for children at risk in nineteenth century Western Europe* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001), 6. I britisk sammenhæng har den samme periode været dominerende, jf. Pamela Cox, *Gender, Justice and Welfare: Bad Girls in Britain, 1900-1950* (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 8.

Børneforsorgens historie: Tidligere forskning og arbejds spørgsmål

Børneforsorgens historie er en historie om velfærdsstatens ekspansion, om opbygningen af nye institutioner, om opbygningen af et professionelt socialpædagogisk fag og om opbygningen af en forsorg for de fattigstes børn. Men børneforsorgens historie er også en historie om, hvordan vores samfund har skabt viden om børn og unge og sat grænser for normaliteten ved at udpege nogle børn og unge som udenfor det normale. Børneforsorgens historie kan således skrives som en del af en bredere velfærdspolitisk historie, socialhistorie, kulturhistorie eller som en historie med mere videnshistoriske dimensioner. Denne undersøgelse er særligt en historie om den viden, der er blevet brugt, forandret og skabt indenfor børneforsorgen, og en historie om, hvordan denne viden og børneforsorgens håndtering af børn og unge var gensidigt konstituerende.

Samtidig er det også en kulturhistorisk undersøgelse. Den er kulturhistorisk, fordi jeg interesserer mig for viden som noget, der skabes og sammenflettes med opdragelsens øvrige praksisser, og for måderne, hvorpå den viden, der blev brugt og skabt i opdragelsesarbejdet, fik betydning i anbragte pigers liv.²⁵ Undersøgelsens interesse er således ikke psykiatriske vidensformer i sig selv, men snarere det felt, som den psykiatriske viden blev etableret i og de sammenvævninger af vidensformer, som gik forud for en formel etablering af psykiatrisk praksis i børneforsorgen. Hvis man leder efter en psykiatriteoretisk fremstilling, er dette altså ikke stedet at læse videre.

Den tidligere forskning i dansk børneforsorgs tidlige historie har primært stillet socialhistoriske og socialpolitiske spørgsmål til børneforsorgens historie i denne periode om for eksempel de politiske forudsætninger for loven; de anbragtes klassebaggrund og årsagerne til anbringelserne samt om lovændringernes velfærdspolitiske sammenhænge.²⁶ De studier, der har undersøgt opdragelsen i børneforsorgen, baseres primært på publicerede erindringer og interviews.²⁷ For den nyere del af historien er Godhavnsprojektet en undtagelse, idet en central kildeform for denne undersøgelse var journalmateriale.²⁸ Med få undtagelser er børneforsorgens

²⁵ For yderligere om disse sammenfletninger, se kapitel 2.

²⁶ Anette Faye Jacobsen, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," *Historisk tidsskrift* 15, no. 4:2 (1989); Bryderup 2005; Løkke 1990; J.H. Petersen, K. Petersen, og N.F. Christiansen, *Dansk velfærds historie. Bind 2: Mellem skøn og ret : 1898-1933* (Syddansk Universitetsforlag, 2011); Frank Ebsen, *Udsat til børneforsorg: om etablering af familiepleje, børneanstalter og indsats i hjemmet for udsatte børn i Danmark* (Socialhögskolan, Lunds universitet, 2012).

²⁷ Bryderup undersøger perioden 1905-2005, mens Kragh, Jensen og Rasmussen undersøger perioden fra 1933. Bryderup 2005; Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a.

²⁸ Rytter 2011.

opdragelsespraksisser blevet undersøgt afgrænset fra vidensformer.²⁹ Således belyser denne undersøgelse en del af børneforsorgens historie med et andet kildemateriale og med andre perspektiver og interesser, end det er set før.

I dette kapitel præsenterer jeg særligt de konklusioner og dele af den tidligere forskning om børneforsorgens historie, som jeg ikke genfandt eller kunne genkende i kilderne fra Vejstrup Pigeheim samt teoretiske præmisser eller perspektiver, som jeg ikke fandt meningsfulde i relation til disse kilders indhold. Uoverensstemmelserne mellem den empiri, jeg har arbejdet med, og dele af de værker, jeg behandler herunder, har inspireret mig til at formulere nye forskningsspørgsmål; til at forme afhandlingens argument og til at blive klar over, hvordan jeg kunne bidrage til forskningen med ny viden. Det følgende kan således læses som et problemfelt til og en uddybning af den overordnede problemformulering.

I de analytiske kapitler uddyber jeg sidenhen, hvordan afhandlingen samtidig bygger videre på tidligere forskning. Herunder såvel på konklusioner fra nogle af de værker, som jeg herunder behandler mere kritisk, som på tidligere forskning fra andre felter, som for eksempel filantropiens historie, åndssvageforsorgens og sindsygehospitalernes historie.

Humanisme og omsorg eller social kontrol?

Historieskrivningen om børneforsorgen startede som praktikernes egen historieskrivning om specifikke institutioner og i jubilæumsudgivelser og -taler og i portrætter af centrale figurer i dét, der fra midten af 1800-tallet til starten af 1900-tallet var ved at udvikle sig til en afgrænset sag: *Børnesagen*.³⁰ Denne filantropernes egen historieskrivning præges af fortællinger om selv-opofrende uegennyttige opdragere, der uden økonomisk gevinst hjalp udsatte børn ud af dårlige miljøer og ind i ordnede forhold, og som gennem opdragelse tilbød børnene en bedre fremtid – for både samfundets og barnets bedste.³¹ Da staterne trådte ind på børneforsorgens område i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet, begyndte de nye statslige

²⁹ Sandbjerg undersøger også vidensformer via begrebet ideologi, men fokuserer på en senere periode end nærværende undersøgelse. Christian Sandbjerg Hansen, "At gøre en forskel: Socialt arbejde, socialarbejdere og marginaliserede børn og unge, 1945–" (Ph.D., Københavns Universitet, 2011); Nielsen, 1999.

³⁰ Danske eksempler på jubilæumsværker og personportrætter fra midten af 1800-tallet til starten af 1900-tallet er: Christen Christensen Møller, *Beretning om Festen paa Flakkebjerg-Institut den 31te August 1846* (1846); Jørgensen.L.A., *Festen paa Flakkebjerg Institut den 31te August 1861* (Slagelse: 1861); A.T Høy, *Det Kgl. Opfostringshus gennem halvandet hundrede år 1753-1903* (København: Det Nordiske Forlag, 1903). Jf. Christian Sandbjerg Hansen, "Til historien om det sociale arbejde med børn og unge," *Praktiske Grunde* (2008).

³¹ For en analyse af feltets selvfortællinger i slutningen af 1800-tallet i en dansk kontekst, se Hansen 2008, 16f. For en analyse af feltets likkier, se Hansen 2011, 48ff.

repræsentanter for børneforsorgen at skrive en mere overordnet historie om børnesagen.³² Statens børnesagsfolk har fremhævet, at statens indtræden udgjorde en ordning af et kaotisk felt, og at dette førte til øget omsorg.³³ Praktikernes værker tager alle udgangspunkt i en udviklingshistorie koblet med humanistisk rettighedstænkning.

Fra 1980'erne begyndte danske faghistorikere at skrive om børneforsorgens historie.³⁴ Internationalt var historikere allerede i 1960'erne og 1970'erne begyndt at interessere for børneforsorgshistorie.³⁵ Historieskrivningen indgik i en bredere tendens, hvor faghistorikere skrev om en lang række professionelle felter og discipliners historie.³⁶ Faghistorikernes engagement i historieskrivningen betød dog ikke nødvendigvis et opgør med tidligere perspektiver.³⁷ To kerneværker i

³² I Danmark for eksempel i følgende værker: A Petersen, *Samfundet og børnene: Om statens og samfundets stilling til den forsømte og forvildede ungdom* (København: G.E.C. Gads Universitetsboghandel, 1904); Eske M. (red.) Eskesen, red. *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst* (København: Egmont H. Petersens kgl. Hof-Bogtrykkeri, 1926); Oluf J. Skjerbæk, *Overinspektionen for Børneforsorgen 1923-1948* (København: Normal trykkeriet, 1948); Oluf J. Skjerbæk, *Fortegnelse over institutioner til værn for børn og unge i Danmark* (København: Komiteen for nordisk møde for børne- og ungdomsværn, 1921); Holger Horsten, *Børne- og ungdomsforsorgen i Danmark* (Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1973); Poul W. Perch, *Træk af de danske børne- og ungdomshjems historie, Bibliotek for socialpædagoger og socialarbejdere* (København: Gyldendal 1985); Poul W. Perch, "Pædagogik og behandling i børne og ungdomshjem - et historisk tilbageblik," *Handicaphistorie* (1987 1987). Oskar Plougmand, *En inspektør banker på: eller Der er muk på Fanø, Mr. Smidt* (Dimon, 2005); O. Plougmand, *Overgreb og overlevelse i børne(for)sorgen: noget af et tidsbillede* (Dimon, 2006).

³³ Her fremstår den statslige børneforsorg som en del af en historie om en voksende omsorgsfuld stat. Hvor humanismen kommer ind i billedet, er forfatterne uenige om: Petersen fremhæver Børneloven, mens Horsten, Perch og Plougmand alle lader deres egen tid i børneforsorgen udgøre forandringens tid. Plougmand tegner et mørkt billede af en stivnet børneforsorg, som han som statens tilsynsførende forsøgte at gøre op med i 1970'erne. Her er det således sent humanismen for alvor kommer ind, og på den måde kan hans værk også læses som del af hans egen samtds kritik af anstalter og social kontrol. Horsten 1973; Perch 1985; Petersen 1904.

³⁴ Frem til 1960'erne var både børn og børns anstaltshistorier udenfor faghistorikernes blik. Jf. Roger Cooter, *In the Name of the Child: Health and Welfare, 1880-1940, Studies in the Social History of Medicine* (London and New York: Routledge, 1992), 1.

³⁵ Jf. Miroslava Chavez-Garcia, "In retrospect: Anthony M. Platt's The child savers: The invention of delinquency," *Reviews in American History* 35, no. 3 (2007); Steven Schlossman and Stephanie Wallach, "The Crime of Precocious Sexuality: Female Juvenile Delinquency in the Progressive Era," *Harvard Educational Review* 48, 1, 65-94, no. 1 (1978).

³⁶ Historikernes opgør med forskellige praktikers historieskrivninger kan også læses som et opgør mellem felter, hvor historikerne fremmer sin egen disciplins autoritet, som fx uddannelsesforsker Kimball gør det i en undersøgelse af uddannelseshistoriens historiografi. Jf. Cooter 1992, 1., henviser til B.A. Kimball, *The "True Professional Ideal" in America: A History* (Rowman & Littlefield, 1995), 230-38.

³⁷ For en diskussion af international historieskrivnings fremgangshistorie om velfærdsstaten, se Dorothy Porter, "The history of public health: current themes and approaches," *Hygiea Internationalis* 1, no. 1 (1999). For diskussion af sammenfald mellem dansk børneforsorg og den professionelle historieskrivnings logikker, se Hansen 2008.

historieskrivningen om dansk børneforsorg, der på forskellige måder kan repræsentere historiske analyser, der bygger videre på praktikernes logikker om udvikling og stigende humanisme, er Inge Bryderups *Børnelove og socialpædagogik gennem 100 år* og Frank Ebsens *Udsat til børneforsorg*.³⁸ Bryderup anser, som børnesagens praktikere, anbringelser af børn som en løsning på i forvejen eksisterende problemer og børneforsorgens praksis som en implementering af børnelovene.³⁹ Ebsen undersøger rødderne bag børnelovens etablering af, hvad han med nutidige begreber i problemformuleringen præsenterer som "familiepleje, døgnanbringelser og indsats i hjemmet".⁴⁰ Han repræsenterer børneloven som startpunktet for en mere humanistisk behandling af "udsatte børn og unge", og på trods af, at hans ambition er at undersøge sandhedsregimer, reproducerer han til tider de sandheder, han finder i empirien *som* sandheder om sociale problemer og om tidligere tiders mislykkede sociale indgreb. For eksempel når han efter et afsnit om fattiggårdenes historie i Danmark konkluderer, at "alt i alt må fattiggårdene ses som en stor fejlinvestering, selv om mange af gårdene efterfølgende blev anvendt som alderdomshjem". Her formidler han et nutidigt sandhedsregime om alderdomshjem som noget positivt overfor fortidens inhumane fattigforsorg samt en positiv udviklingshistorie.⁴¹

I bredere velfærdshistoriske værker indgår børneforsorgen, ligesom i praktikernes historieskrivning, i en udviklingsfortælling om en mere og mere omsorgsfuld stat, som for eksempel når Klaus Petersen lægger vægt på forsørgelsen og forsorgen i børneforsorgen og lader børneloven optræde som én ud af en række af love *for* forskellige samfundsgrupper. Børneloven bliver dermed ikke en lov *over* børnene, men børnenes egen lov:

De gamle havde fået deres lov i 1891, de syge i 1892 og de ulykkesramte i 1898, men børneloven kom først i 1905, to år før de arbejdsløse fik deres lov.⁴²

³⁸ Ebsen 2012; Bryderup 2005. Bryderup foretager en grundig gennemgang af lovændringer og opdragelsespraksisser på tværs af anstalter ved hjælp af udgivne erindringer og andre publikationer, og har af den grund fungeret som en vigtig baggrund og dialogpartner i mit arbejde med denne undersøgelse.

³⁹ Ses tydeligst i hendes model over sammenhængen mellem socialpædagogik, socialpolitik og sociale problemer. Bryderup 2005, 22. Jeg ser i denne undersøgelse derimod lovgivning som en måde at formulere problemer på og forholdet mellem praksis og lov som et empirisk spørgsmål.

⁴⁰ Ebsen 2012, 28.

⁴¹ Ibid., 134. I et kapitel om sundhedsvæsenet glider han ligeledes bort fra at undersøge sandhedsregimer, og spørger "hvordan sundhedsvæsenet arbejder med børn", og konkluderer, at lægevidenskaben "er med til at der skabes bedre vilkår for udsatte børn og unge". Ibid., 7, 63, 134, 61-92. I andre afsnit holder han sig dog til skarpe analyser af sandhedsregimerne.

⁴² Petersen, Petersen, og Christiansen 2011, 692, 735f.

Den udviklingsoptimistiske og rettighedsorienterede historieskrivning står overfor en kritisk tradition, der internationalt har udviklet sig siden 1960'erne og i Danmark siden 1980'erne. De kritiske studier tager udgangspunkt i en forståelse af magtudøvelse som primært undertrykkelse. Blandt andet med begrebet *social kontrol* som udgangspunkt har historikere analyseret anbringelser og behandling på forskellige former for anstalter som lokale afspejlinger af overordnede samfundsmæssige konflikter.⁴³ De anbragte børn og unge stilles således op i modsætning til myndighederne, både via marxistisk inspirerede perspektiver om klasse modsætninger og feministiske kønsperspektiver om mænds magt over kvinder. Handlinger foretaget i børneforsorgens navn repræsenteres som noget, der bliver gjort *imod* de børn og unge, der inddrages under børneforsorgen. Et centralt internationalt værk i denne tradition er Anthony Platts *The Child Savers: The Invention of Delinquency* (1969; 1977), der var et banebrydende kriminologisk værk om aktørerne bag den første amerikanske ungdomsdomstol i Chicago i 1899. Platt argumenterer for at reformatørerne tog udgangspunkt i deres egne klasseinteresser som virksomhedsejere, når de ønskede at skabe et system, der kunne dømme unge, der drev omkring på gaderne og anbringe dem på anstalter.⁴⁴ Anne Løkke anlægger et lignende perspektiv i sin undersøgelse af Kristelig Forenings filantropiske børneforsorg fra 1898 og op i 1900-tallet. Løkke fremhæver, at det var mænd fra middelklassen, som bedømte de fattige, og at deres drivkraft var at kontrollere familierne.⁴⁵ Udover Anne Løkke repræsenteres denne tradition i dansk sammenhæng af historikerne Beth Grothe Nielsen og Anette Faye Jacobsen.⁴⁶ Disse forfattere indskrives i en dansk og nordisk tradition med kritiske perspektiver på velfærdsstatens rødder og praksisser.⁴⁷

⁴³ Denne tradition kan identificeres indenfor historieskrivning om psykiatri, børneforsorg, fængselshistorie med mere, særligt i 1970'erne og 1980'erne.

⁴⁴ Chavez-Garcia 2007, 466-67, der behandler betydningen af Platts værk for feltet.

⁴⁵ Løkke 1990, 97ff.

⁴⁶ Ibid.; Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58."; Beth Grothe Nielsen, *Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år* (Holte: Forlaget Socpol, 1986). Maria Sundkvist, Ingrid Söderlind og Johanna Sköld har anlagt lignende perspektiver på børneforsorgens filantropiske og statslige historie i en svensk kontekst. M. Sundkvist, "De vanartade barnen: mötet mellan barn föräldrar och Norrköpings Barnavårdsnämnd 1903-1925" (Linköping University, 1994); Ingrid Söderlind, "Barnhem för flickor: Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870-1920" (Linköping University, 1999), 109ff; Johanna Sköld, *Fosterbarnens ö: Prins Carls uppfostringsinrättning och verksamheten på Gålö: 1830-1939* (Stockholmia förlag, 2012), 71. Begrebet om magt som resultat af interessekonflikt præger også international anstaltsforskning inspireret af Foucaults *Overvågning og straf*. Jf. Stephen Watson, "Applying Foucault: Some problems encountered in the application of Foucault's methods to the history of medicine in prisons," *Reassessing Foucault: Power, Medicine and the Body*, ed. Colin Jones and Roy Porter (London: Routledge, 1994) 132 (1994): 133.

⁴⁷ I forhold til filantropiens historie har de danske historikere Tinne Vammen og Karin Lützen fremhævet, hvordan filantropiske organisationer ønskede at udbrede middelklassens værdier for et

I sådanne perspektiver forstås børneforsorgens historie som udtryk for social kontrol med enlige kvinder, fattige familier, børn og unge, eventuelt kombineret med et klasseperspektiv, der drejer sig om, at de unge skulle formes til kapitalismens lønarbejde, og at institutionerne var domineret af borgerskabets eller middelklassens kultur.⁴⁸ Uden nødvendigvis at ville det, kan denne type historieskrivning være med til at skabe grundlag for nedbrydning af velfærdsstatslige indgreb i familier. Som den britiske feministiske historiker Linda Gordon i et klassisk værk om børneforsorgen i England har pointeret, skaber dette perspektiv en forestilling om familien som en enhed med fælles interesser. Gordon mener, at børnesagsarbejdere primært udøvede kontrol med patriarken, når de greb ind i familien, og at denne kontrol havde frigørende aspekter for børn og kvinder. Hun kritiserer dermed forskere, der anlægger et kombineret klasseperspektiv med perspektiver om social kontrol for at opretholde en konservativ og patriarkalsk familieforståelse.⁴⁹ Selvom jeg ikke deler Gordons forståelse af frigørelse, hvilket jeg vil uddybe i kapitel 2, deler jeg hendes kritik af konstruktionen af familien som en enhed.⁵⁰

I forhold til fjernelsen af børn og unge fra deres familier kan nogle sager i Vejstrups arkiv bekræfte Gordons perspektiv om, at kvinder og børn kunne bruge børneforsorgen til for eksempel at søge beskyttelse fra en voldelig far, mens andre bedre kan forstås via kontrolperspektivet, for eksempel når unge piger blev anbragt, fordi de blev anmeldt til politiet af tidligere sexpartnere for at have en seksuelt overført sygdom, eller når de blev anmeldt til børneværnet på grund af deres såkaldte *usædelighed*. Børneforsorgen kunne bruges og blev brugt på forskellige måder.

Mit primære problem med social kontrol-perspektivet er et andet end spørgsmålet om familiens enhed overfor familiens iboende interessekonflikter. Lad mig forklare ved hjælp af journalsagen om Lily, som vi mødte i indledningen. I Lilys arkivsag lå der, foruden lægeerklæringer og beretninger om hendes tid på Vejstrup, også en stor

respektabelt familieliv til arbejderklassen. Historiker Ronny Ambjörnsson har betragtet den svenske arbejderklasses foreningsliv i samme perspektiv Tinne Vammen, *Midlertidigt ophold: Kvindehjemmet i 100 år* (Hans Reitzel, 2002); T. Vammen, *Rent og urent: hovedstadens piger og fruer 1880-1920* (Gyldendal, 1986); Karin Lützen, *Byen tæmmes: Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København* (København: Hans Reitzels Forlag, 1998), 216, 360; Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930* (Carlsson, 2001), 260.

⁴⁸ Fx Løkke 1990; Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58."; Nielsen 1986. Denne analyse findes også i forhold til filantropiske institutioner i Lützen 1998. Jf. Christian Sandbjerg Hansen, "Fra børneforsorg og socialpædagog til felt og habitus: Overvejelser til konstruktionen af et objekt. I K," *Esmark, M. Høyen, & K. Larsen (Red.), Hvorfor Bourdieu* (2010): 94. Internationalt er Cohen central som refence for sådanne perspektiver. Stanley Cohen and Andrew Scull, *Social Control and the State* (1985[1983]); Stanley Cohen, *Visions of social control: Crime, punishment and classification* (Polity Press Cambridge, 1985).

⁴⁹ Linda Gordon, *Heroes of their own lives: The politics and history of family violence: Boston 1880-1960* (New York: Penguin Group USA, 1988), 293.

⁵⁰ For yderligere om frihedsbegrebet i denne afhandling, se kapitel 2.

mængde breve fra en brevveksling mellem Lily og Frk Sejerøe fra tiden, efter Lily forlod Vejstrup Pighjem i 1934. Helt frem til 1946 sendte Lily julehilsner; breve om mulige planer om ægteskab; kærlige beskrivelser af sin lille søn; breve om at hun gerne ville besøge Sejerøe eller mødes med hende, hvis Sejerøe kom til Sjælland. Og Lilys sag var ingen undtagelse. Også i mange andre journalsager fandt jeg denne type breve.

På trods af at Lilys ophold på Vejstrup Pighjem og Lilys efterfølgende relation til forstanderinden kan forstås og analyseres som udtryk for social kontrol, kunne begrebet ikke hjælpe mig med at analysere relationerne mellem forstanderinden og piger, der ligesom Lily, knyttede stærke bånd til hende. Perspektivet kunne ikke forklare, hvorfor pigerne holdt fast i relationen til forstanderinden, når de ikke længere var underlagt børneforsorgens tvang. Brevene vidnede om, at de tidligere anbragte piger i mange tilfælde ønskede at leve op til forstanderindens forventninger til dem. Opdragelsen havde tilsyneladende plantet en vilje i mange af dem til at blive pæne piger, og til at bevise for forstanderinden, at de var det. Selvom jeg genfandt tydelige klasse- og kønsnormer, som pigerne skulle formes til at leve op til, og som kunne læses som udtryk for social kontrol, havde jeg brug for andre begreber for at analysere opdragelsespraksisserne.

Børneforsorgen som ydre disciplin

I historieskrivning, der behandler 1900-tallets reformer af børneforsorgen, fortælles om en overgang fra en traditionel moralsk børneforsorg, der havde vægt på at regulere børnenes opførsel, til en moderne videnskabelig behandlingspraksis med interesse for og vægt på at behandle børnenes sind.⁵¹ Der skabes således et skel mellem en førvidenskabelig børneforsorg og en videnskabeligt baseret børneforsorg, hvor den første forekommer at være interesseret i barnets *handlinger* og uinteresset i dets *indre udvikling*. For eksempel hos Faye Jacobsen, der lader interessen for at forstå barnet og dets baggrund være noget, der opstår med forandringerne af børneforsorgen fra 1945 og frem.⁵² Bryderup opstiller med en lignende brud-logik en modsætning mellem et kristent barnesyn, hvor opdragelsen handlede om at "hindre barnets udfoldelser af egoisme og medvirke til at undgå det onde" – til en opdragelse med fokus på at "understøtte børns udvikling af deres karakter".⁵³

Uden at behandle overgangen til en mere moderne børneforsorg tegner Gejl ligeledes et billede af en autoritær børneforsorg i starten af 1900-tallet, som præges af

⁵¹ Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 28; Perch 1985. Denne forståelse stemmer overens med lægevidenskabens egen fortælling om sin rolle, jf. Qvarsell 1985, 180.

⁵² Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 28.

⁵³ Bryderup vurderer dog, at de største forandringer af for sorgen i efterkrigstiden var den øgede statslige kontrol, snarere end et ændret barnesyn, men at de nye videnskabelige perspektiver på barnet får betydning for socialpædagogisk praksis i løbet af 1960'erne. Bryderup 2005, 266-67.

ydre disciplin og med "tæsk, tæsk og atter tæsk" som gængse opdragelsesprincipper.⁵⁴ Grothe Nielsen mener, at særligt de statslige opdragelsesanstalter for særligt vanskelige børn, det vil sige også Vejstrup, havde et stærkt fængselslignende præg.⁵⁵

Historiker Cecilie Bjerre, argumenterer i sin afhandling om værgerådernes arbejde fra 1905-1975 ligeledes for, at sker et skift fra en interesse for børns handlinger til deres indre, og at forandringen sker omkring 1940. Hun kobler forandringen til et ændret børnesyn, der indebar, at børn tidligere blev set som små voksne, der kunne tage ansvar for sine handlinger, og efter cirka 1940 i højere grad blev opfattet som børn, der skulle beskyttes mod risici, som kunne forstyrre deres normale følelsesmæssige og sociale udvikling. Hun kobler det nye børnesyns gennemslag i værgerådsarbejdet til at psykoanalytiske undersøgelser vandt begyndende indpas i 1940'erne.⁵⁶

Hamreby, der har undersøgt psykiatrien og psykologiens indtog i børneforsorgen i en svensk kontekst, repræsenterer ligesom den danske forskning i børneforsorg den før-videnskabelige praksis som præget af ydre-styret disciplin, der kendetegnedes af lydighed og normalisering i modsætning til teknikker for internaliseret selv-disciplin, som hun anser som resultat af psykologiens betydning på feltet, og som hun i den svenske kontekst iagttager fra 1930'erne og frem.⁵⁷

En lignende fortælling kan også genfindes på et mere generelt plan i forskning om psykologien og psykiatriens betydning for styringsformernes historiske forandringer, herunder i forhold til disse videnskabers betydning i skole- og opdragelsessammenhænge. Argumentet hos blandt andet den engelske sociolog Nikolas Rose lyder, at styringen ved hjælp af de nye psy-videnskaber blev inderliggjort.⁵⁸ Også i skoleforskningen findes der et narrativ om, at psykologien gjorde selvstyring til en del af uddannelsesinstitutionernes magtformer.⁵⁹

⁵⁴ Ib Gejl, *Under Værgerådet: Forsømte og "forbryderske" børn i Århus 1905-1915* (Århus: Universitetsforlaget, 1967), 75. Overgangen fra en førvidenskabelig moraliserende børneforsorg til en videnskabelig funderet børneforsorg genfindes også hos Hansen 2011; Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 28-29.

⁵⁵ Nielsen 1986, 72.

⁵⁶ Bjerre 2019, 197.

⁵⁷ K. Hamreby, "Flickor och pojkar i den sociala barnavården: föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet" (Umeå Universitet, 2004), 150.

⁵⁸ Nikolas Rose, *Inventing Our Selves: Psychology, Power, and Personhood* (Cambridge University Press, 1998); Nikolas Rose, *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self* (London/New York: Free Association Books, 1999).

⁵⁹ Jf. Claus Munch Drejer, "Elev og magt: en analyse af subjektiveringsstrategien af eleven, 1822-2010" (Roskilde Universitet, 2013); Carsten Bendixen, *Psykologiske teorier om intelligens og folkeskolens elevdifferentiering: En analyse af transformationen af psykologiske teorier om intelligens som baggrund for skole-psykologiske og pædagogiske afgørelser vedrørende elevdifferentiering i det 20. århundredes folkeskole* (Forskerskolen i Livslang Læring, Roskilde Universitetscenter, 2006), 24ff. Henviser til Lynn Fendler, "Educating flexible souls," in *Governing the child in the new millennium*, ed. H. Dahlberg Hultqvist, G (New York and London: Routledge, 2001); Lynn Fendler, "What is it impossible to

Hvis velfærdsstatslige institutioner, herunder skolen og børneforsorgen analyseres i lyset af deres længere historie, og hvis religiøse praksisser inddrages i analyser af styringsformer, fremstår selvstyring ikke som noget, der øges i takt med moderniseringen eller som noget, der bliver del af velfærdsstatslig styringsformer med psykologiens opkomst. I forhold til børneforsorgens historie forekommer en skelen mellem en før-videnskabelig ydre-orienteret og en videnskabelig indre-orienteret praksis at blive en reproduktion af børneforsorgens egne reformatorers fortælling om, hvordan pædagogikken, psykologien og psykiatrien moderniserede opdragelsen i takt med professionaliseringen af børneforsorgen. Denne fortælling forekommer blandt andet i efterkrigstidens betænkninger og i publikationer fra praktikere, der selv var involveret i forandringerne.

Den forståelse af den tidlige børneforsorgs opdragelse, som jeg har karakteriseret herover, indfanger ikke den opdragelse, der blev udøvet gennem omsorg og med selvstyring som mål på Vejstrup Pige hjem. Jeg vil derfor undersøge opdragelsen på Vejstrup Pige hjem nærmere og udvikle begreber, hvormed den kan forstås.

Jeg foreslår i afhandlingen begrebet *moderlig omsorgsmagt* til at begrebsliggøre den særlige form for disciplinering, som blev udøvet på Vejstrup gennem relationen til forstanderinden som de anbragte pigers plejemor. Dette begreb samt det magtbegreb, jeg mere overordnet fandt brugbart, uddybes i kapitel 2. Kort vil jeg her nævne, at jeg i undersøgelsen fandt inspiration i den sene del af Foucaults forfatterskab samt tekster af forfattere, der har tænkt videre med hans magtbegreb, herunder feministisk historiker Joan Scott. Med sådanne udgangspunkter er opgaven ikke at vurdere, om opdragelsen var undertrykkende eller frigørende, men at undersøge opdragelsens praktiske former og effekter.

Med afsæt i den kontrast, jeg fandt mellem Vejstrup Pige hjem's arkiv på den ene side og på den anden side tidligere forsknings perspektiver om social kontrol og fortællinger om en traditionel uinteresse for individets indre, spørger jeg: Hvordan praktiseredes opdragelsen på Vejstrup pighjem og hvordan kan omsorgen for pigerne forstås som del af opdragelsen?

En kønsblind historie

International og nordisk forskning om børneforsorgens historie, der har undersøgt praksis, domineres af studier om anstalter for drenge, der skrives frem som kønsneutral og bruges til at repræsentere en generel historie om børneforsorgen.⁶⁰

think? A genealogy of the educated subject," in *Foucault's challenge: Discourse, knowledge, and power in education*, ed. T. Popkewitz and M. Brennan (New York and London: Teachers College Press, 1998).

⁶⁰ For nordiske eksempler på studier om drenge i børneforsorg, se: Louise Dalby, *Retledte drenge? Filantropi og opdragelse på opdragelsesanstalten Bøgildgård 1830-1900* (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2002); Højgaard, Jensen, og Kruse 2005; Jonas Larsson Kraus, *Att odla ett sambälle: Råby räddningsinstitut och 1840-talets sociala ingenjörskonst* (Uppsala: Uppsala Universitet,

Også i forhold til den europæiske historieskrivning om ungdommens historie bredere set er drenge ofte i centrum.⁶¹ Imidlertid er denne kønsblinde historieskrivning i løbet af de sidste ca. 20 år blevet nuanceret af forskellige undersøgelser, der inddrager pigers og kvinders historie i ungdommens historie og børneforsorgens historie, samt af studier, som uden at fremhæve piger eller kvinder inddrager forskellige former for kønsperspektiver i analyserne af børneforsorgens og anstaltens historie.⁶²

Når køn indgår i børneforsorgens nordiske historie, er det blandt andet som en historie, der undersøger magtforhold mellem kvinder og mænd. Danske Anne Løkke og svenske Maria Sundkvist har for eksempel begge interesseret sig for det forhold, at børneforsorgen i flere tilfælde blev drevet frem af mænd: Løkke fremhæver i sin undersøgelse af Kristelig Forenings filantropiske børneforsorg fra 1898 og op i 1900-tallet, at det var mænd fra middelklassen som bedømte de fattige, og at deres drivkraft var at kontrollere familierne, mens Sundkvist hæfter sig ved, at det var ældre borgerlige mænd, der bedømte de fattige familier i den kommunale børneforsorg i den svenske by Norrköping i starten af 1900-tallet.⁶³

I sammenhæng med etableringen af kvinde- og kønsstudier har der internationalt været en vending mod køn som analytisk kategori, også i børneforsorgens historie.⁶⁴ På tværs af lande har historikere dokumenteret, at børneforsorgens kategoriseringer af børn og unge var påvirket af kønsnormer og samtidig skabte kønsnormer.⁶⁵ Det var

2009); E. Nørgaard, *Tugt og dannelse: tre historier fra kulturkampens arena* (København: Gyldendal, 2005); Ebsen 2012, 212-14.

⁶¹ Jf. Mary Jo Maynes, Birgitte Søland, and Christina Benninghaus, eds., *Secret gardens, satanic mills: Placing girls in European history, 1750-1960* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2005), 1.

⁶² Traditionen *girlhood studies* forsøger at gøre op med et perspektiv om at børns og unges historie primært handler om drenge og unge mænd, se fx. Ibid.; B. Formark, H. Mulari, and M. Voipio, *Nordic Girlhoods: New Perspectives and Outlooks* (Springer International Publishing, 2017); Marland, Hilary. *Health and Girlhood in Britain, 1874-1920*. Palgrave Macmillan, 2013.

⁶³ Løkke 1990, 97ff; Sundkvist 1994, 101. For kønsvinkler på skandinavisk børneforsorgs historie se desuden: Astri Andresen et al., *Barnen och välfärdspolitiken: nordiska barndomar 1900-2000* (Dialogos förlag, 2011). For eksempler på kønsanalytiske studier om ungdommens historie i mellemkrigstiden med fokus på unge kvinder, se Birgitte Søland, *Becoming Modern: Young Women and the Reconstruction of Womanhood in the 1920s* (Princeton N.J.: Princeton University Press, 2000); Emma Severinsson, "Moderna kvinnor" (Lunds universitet, Media-Tryck, 2018).

⁶⁴ For en diskussion af den amerikanske historiografi om ungdomsanstalter (i amerikansk og britisk kontekst behandlet under begrebet "juvenile justice") og køn, se William S. Bush (ed.), ed. *Special Issue, vol 2.1.*, Journal of the History of Childhood and Youth (2009a), særligt William S. Bush, "Introduction," *The Journal of the History of Childhood and Youth* 2, no. 1 (2009b); Tamara Myers, "Sex, Gender, and the History of the Adolescent Body: 30 Years after 'The Crime of Precocious Sexuality,'" *The Journal of the History of Childhood and Youth* 2, no. 1 (2009). For en oversigt over køn i historisk forskning om britiske ungdomsanstalter, se Cox 2003. For en kort gennemgang internationalt, se: Bolette Frydendahl Larsen, "When the problem of incorrigible girls became a problem of psychopathy," in *Nordic Girlhoods: New Perspectives and Outlooks* (Springer, 2017).

⁶⁵ Hamreby 2004; Söderlind 1999; Kaisa Vehkalahti, *Constructing Reformatory Identity: Girls' Reform School Education in Finland, 1893-1923* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009); Kaisa Vehkalahti

således forskelligt, hvad der skulle til, for at henholdsvis en pige og en dreng blev forstået som "vanartet" eller som "vanrøgtet" og i fare for at blive "vanartet", ligesom det var forskelligt, hvordan der blev grebet ind overfor drenge og piger. Overordnet viser tidligere forskning, at både piger og drenge blev fjernet på grund af tyverier, udeblivelse fra skole og i nogen grad vold eller beskyldninger om vold, men at størstedelen af pigerne blev fjernet, fordi de blev forstået som usædelige eller i risiko for at blive det samt at der var forskelle på, hvad der blev opfattet som problematisk for drenge og piger.⁶⁶ I Danmark har Anne Løkke undersøgt forskelle i, hvad der skulle til for at børneværnet greb ind overfor henholdsvis drenge og piger, og forskelle i, hvilke indgreb forsorgen satte ind med overfor drenge og piger.⁶⁷

I dansk og nordisk historie er der dog stadig et fravær af analyser af, hvordan køn som analytisk og historisk foranderlig kategori har formet den opdragelse, der er blevet udøvet på børne- og ungdomshjem. Jeg undersøger derfor, om og i så fald hvordan opdragelsespraksisserne på Vejstrup Pighjem var formet af forestillinger om kvindelighed og samtidig var med til at forme sådanne forestillinger.

Med afsæt i kønshistoriske dokumentationer af, hvordan institutionelle praksisser har skabt forskelle mellem kvinder og mænd og samtidig har været baseret på sådanne forskelle, spørger jeg: Hvordan formede allerede etablerede kønsforskelle opdragelsen på Vejstrup pighjem og omvendt, hvordan var opdragelsen med til at skabe køn?⁶⁸ Afhandlingen bidrager dermed til en bredere diskussion om magtudøvelsens og magtteknologiernes kønnede historie.

and Susanna Hoikkala, "Gender and Discipline in the Finnish Reformatories of the 1920s," *The Journal of the History of Childhood and Youth*, no. 3 (2013).

⁶⁶ Udover sådanne kvantitative resultater har forskere også vist en kvalitativ kobling mellem pigers kriminalitet og bekymring for deres seksualitet. Vehkalahti and Hoikkala 2013; Hamreby 2004; Vehkalahti 2009; Cox 2003; Deborah Thom, "The healthy citizen of Empire or juvenile delinquent? Beating and mental health in the UK," in *Cultures of Child Health in Britain and the Netherlands in the Twentieth Century*, ed. Marijke Gijswit-Hofstra and Hilary Marland (Amsterdam, New York: Rodopi, 2003); Løkke 1990, 77f; Astri Andresen, "Gender, after-care and reform in inter-war Norway," in *Becoming delinquent: British and European Youth, 1650-1950*, ed. Pamela Cox and Heather Shore (Routledge 2002), 126; Sundkvist 1994, 145-53; Myers 2009; Kathleen Alaimo, "The Authority of Experts: The Crisis of Female Adolescence in France and England, 1880-1920," in *Secret gardens, satanic mills: Placing girls in European history, 1750-1960*, ed. Mary Jo Maynes, Birgitte Søland, and Christina Benninghaus (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2005); Schlossman and Wallach 1978.

⁶⁷ Løkke 1990, 103f.

⁶⁸ I et bredere anstaltshistorisk lys har forskning i sindssygehospitalers, åndssvageforsorgen og i filantropiske institutioner for kvinder i prostitution bidraget med vigtige pointer til diskussionerne om forholdet mellem kønsnormer og institutionelle praksisser. Jutta Ahlbeck-Rehn, *Diagnostisering och disciplinering : medicinsk diskurs och kvinnligt vainsinne på Sjölä hospital 1889-1944* (Åbo: Åbo Akademis förlag, 2006); Kristina Engwall, "Asociala och imbecilla": Kvinnorna på Västra Mark 1931-1967 (Universitetsbiblioteket, 2000); Anna Helena Jansdotter, "Ansikte mot ansikte: Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige, 1850-1920" (Symposion, 2004); Birgit Kirkebæk, *Lefærdig og løsagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961* (Holte: Forlaget SocPol, 2004); Vammen 2002; Karin Lützen, "The Cult of Domesticity in Danish Women's Philanthropy, 1870-

Psykiatrien og børneforsorgen

I løbet af perioden 1905-1940 blev det mere og mere almindeligt, at pigerne på Vejstrup oplevede at sidde overfor en læge for at besvare spørgsmål og løse opgaver som led i en mentaltest, på samme måde som Lily oplevede det i 1932.

Der findes en del forskning om børneforsorgen og et relativt stort psykiatrihistorisk forskningsfelt, men selvom børne- og ungdomspsykiatrien i mange lande blev et medicinsk speciale omkring 1950, og selvom psykiatrien har spillet en stigende rolle på anstaltsområdet i 1900-tallet, er der i Skandinavien ingen større undersøgelse af psykiatriens betydning i børneforsorgen og kun lidt forskning, der behandler psykiatriens etablering i børneforsorgen. Heller ikke i internationale børne- og ungdomshjemsstudier er psykiatriens rolle på feltet blevet undersøgt i tilstrækkelig grad.⁶⁹

I nordisk sammenhæng er der en række interessante studier af psykologiske og psykiatriske vidensformer i forhold til børneforsorg, der på forskellig vis behandler psykiatriske under børneforsorgen som del af psykiatrihistorien.⁷⁰ Og som tidligere nævnt udkom der i 2011 en rapport om overgreb i dansk børneforsorg, som foruden at skabe overblik over klager over overgreb på 18 danske børnehjem i perioden 1945-1976 blandt andet afslørede, at psykiateren Ib Ostenfeld i 1960'erne og 1970'erne havde eksperimenteret med psykofarmaka i behandlingen af en del af de anbragte på drenge- og lærlingehjemmet *Godhavn*. Rapportens forfatter Maria Rytter, efterlyste i rapporten forskning i børnepsykiatri og i psykiatrisk praksis på ungdoms- og børnehjemsområdet i såvel dansk, nordisk som international sammenhæng.⁷¹ Ingen af de øvrige værker, der berører psykiatriens og psykologiens etablering i børneforsorgen i Danmark har undersøgt denne del af historien med udgangspunkt i praksiskilder eller journalmateriale. Jeg bidrager dermed med den første danske undersøgelse af børne- og ungdomspsykiatriens praktiske etablering i børneforsorgen før 1945.

Børne- og ungdomspsykiatriens generelle historie er et ganske nyt forskningsfelt, der er næsten ikke-eksisterende i en dansk kontekst. Den sparsomme forskning, der

1920," in *Gender and Vocation* (2000); Lützen 1998, *Byen tæmmes: Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*; Vammen 2002; Vammen 1986.

⁶⁹ Jf. Rytter 2011, 163.

⁷⁰ Karin Zetterqvist Nelson, "Från samhällets barn till egna individer Barnpsykiatrisk behandlingsideologi 1945–1985," *Scandia* 78, no. 2 (2012); Nelson 2016, "A reason behind every action. The early years of Swedish Child Psychiatry 1930-1945."; Karin Zetterqvist Nelson, "The Sandtray technique for Swedish children 1945–1960: diagnostics, psychotherapy and processes of individualisation," *Paedagogica Historica* 47, no. 6 (2011); Bengt Sandin and Karin Zetterqvist Nelson, "Psychodynamics in child psychiatry in Sweden, 1945-85: from political vision to treatment ideology," *History of Psychiatry* 24 (2013); Sturfelt 2019; I. Fried "Mellansjö school-home. Psychopathic children admitted 1928-1940, their social adaptation over 30 years: a longitudinal prospective follow-up," *Acta Paediatrica Supplement* 408 (Apr 1995), 1.

⁷¹ Rytter 2011, 163.

findes, fokuserer ofte på børnepsykiatrien som medicinsk speciale eller som praksis inden for hospitalsvæsenet. De danske publikationer om børne- og ungdomspsykiatri er få, og er primært skrevet af psykiatere og tidligere psykiatere, og studieobjektet er uden undtagelse psykiatrisk teori og psykiatri som det er blevet praktiseret indenfor hospitalerne.⁷² Historiens startpunkt bliver således ofte, da børne- og ungdomspsykiatrien blev institutionaliseret i medicinen – i Danmark således enten 1935 da den første børnepsykiatriske klinik åbnede, eller 18 år senere i 1953, hvor børnepsykiatrien blev et medicinsk speciale.⁷³ Børne- og ungdomspsykiatriske praksisser før 1935 er der derfor meget lidt viden om.⁷⁴ Institutioner har imidlertid ofte komplekse og mangfoldige rødder, og det er med et sådant perspektiv, jeg betragter psykiatriske praksisser, der har været rettet mod børn før børnepsykiatriens professionalisering som en del af børnepsykiatriens historie.

Den tidligere forsknings primære interesse for børnepsykiatriens historiske rødder indenfor hospitaler og sygehuse betyder, at børne- og ungdomspsykiatriens danske rødder i disse studier ofte ledes tilbage til pædiatriens eller hospitalspsykiatriens historie og ikke til tidligere psykiatrisk praksis i børneforsorgen eller i skolehistorisk sammenhæng.⁷⁵

Hvor der ikke findes megen forskning om, hvordan psykologien og psykiatrien fik betydning og udøvedes i dansk børneforsorg, er der til gengæld ved at udvikle sig et forskningsfelt i forhold til psykologiens og psykiatriens praktiske udvikling på

⁷² Ulla Boesen, "Børnepsykiatriens historie og organisation i Danmark," i *Børnepsykiatri*, red. Lene Lier m.fl. (1993); Per Hove Thomsen, red. *Børne- og ungdomspsykiatrien i Danmark gennem 50 år. Et jubilæumsskrift*. (Børne- og UngdomsPsykiatrisk Selskab, 2003).

⁷³ P.H. Thomsen, "Child and adolescent psychiatry in Denmark," in *Child and Adolescent Psychiatry in Europe. Historical Development. Current Situation. Future Perspectives*, ed. H. Remschmidt and H. van Engeland (New York: Springer, 1999), 71; Thomsen 2003.

⁷⁴ Her er et upubliceret speciale af historiker Jenny Junghans om børn på Middelfart sindssygehospital dog en vigtig undtagelse. Jennie Sejr Junghans, *Mellem Arv og Miljø: Dansk Børnepsykiatri 1891-1940* (Københavns Universitet 2012).

⁷⁵ Vægt på pædiatriske rødder: Kai Tolstrup, "Børnepsykiatrien i Danmark," i *Børne- og ungdomspsykiatrien i Danmark gennem 50 år. Et jubilæumsskrift*, red. Per Hove Thomsen (Børne- og UngdomsPsykiatrisk Selskab, 2003), 4. Vægt på hospitalspsykiatriske rødder: Gitte Juel Henningsen, "Liaisonpsykiatri, eksternt samarbejde og konsulentfunktioner," i *Børne- og ungdomspsykiatrien i Danmark gennem 50 år: Et jubilæumsskrift*, red. P.H. Thomsen (Børne- og UngdomsPsykiatrisk Selskab i Danmark, 2003), 96. Også i den norske og svenske historieskrivning er der fokus på hospitalshistorien. For et eksempel på norsk historie: H. Sommerschild, B. Grøholt, og K. Pagsberg, *Almen børne- og ungdomspsykiatri: sociale og kliniske aspekter* (Gyldendal, 1999), 36f; H. Sommerschild and E. Moe, *Da barnepsykiatrien kom til Norge: beretninger ved noen som var med* (Universitetsforlaget, 2005); Thomsen 2003. Eksempel på svensk historie, hvor pædiatrien ses som central: P. A. Rydélius, "History of Swedish child and adolescent psychiatry," *Acta Pædiatrica* 84, no. 6 (1995). Blandt danske psykiateres publikationer om børnepsykiatriens historie er Boesen en undtagelse, idet hun ser børnepsykiatriens historie i sammenhæng med undersøgelser og behandlinger under børneforsorgen. Boesen 1993, i *Børnepsykiatri*, 382.

folkeskoleområdet og folkeskolens udskillelse af børn til værne- og sinkeskolen.⁷⁶ Som historikerne Bjørn Hamre og Christian Ydesen har vist, introduceredes IK-testen som en psykiatrisk videnslogik (dog udført af psykologer) i Danmark i 1930'erne på folkeskoleområdet. Ydesen og Hamre argumenterer sammen for, at der i mellemkrigsårene udvikledes et nyt vidensregime for grænsesætninger mellem det normale og det afvigende.⁷⁷ De viser, hvordan psykologien blev en del af folkeskolens segregeringsarbejde i praksis. Psykolog og ph.d. i pædagogik Carsten Bendixen lægger vægt på perioden efter 1970, men foretager en historisk analyse af introduktionen af intelligenstagningen i Danmark og viser, at behovet for at udskille forskellige elevgrupper fra hinanden var afgørende for introduktionen, udviklingen og brugen af forskellige former for psykologiske tests, snarere end teoretiske overvejelser om intelligenstagningens grundlag og gyldighed.⁷⁸ Denne afhandling er et bidrag til den nye praksisorienterede tradition i dansk historieskrivning om (psykologiens og) psykiatriens betydning udenfor hospitalerne.

Med børnepsykiatriens specialiserede historie som startpunkt for det meste af den danske børnepsykiatri-historie er også *børneforsorgens* psykiatrihistorie blevet skrevet med vægt på perioden efter 1953. I den lille grad tidligere historisk forskning om børneforsorgen i Danmark berører psykiatri og psykologi på feltet, fremhæver forfatterne således forsorgsloven i 1958 som afgørende for psykiatrien og psykologiens etablering på feltet. Med forsorgsloven blev der som tidligere nævnt oprettet et pædagogisk navn i børneforsorgen, der også bestod af psykiatrisk og psykologisk fagkundskab.⁷⁹ Flere forfattere udpeger dog også perioden fra 1930'erne og frem som en periode med

⁷⁶ Bjørn Hamre, "Psykiatri og professionssamarbejde—betydningen for differentiering i skolesystemet i Danmark i 1930-1950," *Educare-vetenskapliga skrifter*, no. 1 (2019); Christian Ydesen, "Børn i særklasse—lærerbedømmelser og test i det 20. århundrede," *Uddannelseshistorie* 46 (2012a); Christian Ydesen, Kari Ludvigsen, and Christian Lundahl, "Creating an Educational Testing Profession in Norway, Sweden and Denmark, 1910-1960," *European Educational Research Journal* 12, no. 1 (2013); Anne Katrine Gjerløff et al., *Dansk skolehistorie 1920-1970: Da skolen blev sin egen*, *Dansk Skolehistorie* (2014); Christian Ydesen, *The rise of high-stakes educational testing in Denmark (1920-1970)* (Peter Lang, 2011); Bjørn Hamre, *Potentialitet og optimering i skolen: problemforståelser og forskelssætninger af elever - en nutidshistorisk analyse : Ph.d.-afhandling* (Aarhus Universitet, Institut for Uddannelse og Pædagogik, 2012); Hamre 2019, "Psykiatri og professionssamarbejde—betydningen for differentiering i skolesystemet i Danmark i 1930-1950."; Bjørn Hamre, "Diagnosing, special education, and 'learnification' in Danish schools," *Nordic Journal of Social Research* 7 (2016); Hamre, Bjørn, Thom Axelsson, and Kari Ludvigsen. "Psychiatry in the Sorting of Schoolchildren in Scandinavia 1920-1950: IQ Testing, Child Guidance Clinics, and Hospitalisation." *Paedagogica Historica* 55, no. 3 (2019): 391-415.

⁷⁷ Bjørn Hamre and Christian Ydesen, "The Ascent of Educational Psychology in Denmark in the Interwar Years," *Nordic Journal of Educational History* 1, no. 2 (2014). Se også Ydesen 2011, *The rise of high-stakes educational testing in Denmark (1920-1970)*; Hamre 2012, *Potentialitet og optimering i skolen: problemforståelser og forskelssætninger af elever - en nutidshistorisk analyse : Ph.d.-afhandling*.

⁷⁸ Bendixen 2006, 55, 67, 69, 70-71.

⁷⁹ Bryderup 2005, 221; Poul W. Perch, "Børne- og ungdomsforsorgen som pædagogisk helhed," *Børnesagspædagogen* 20 (1963): 18-23; Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58."; Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58." Fx Perch 1985; Bryderup 2005, 191, 267, 69.

begyndende anvendelse af psykiatriske diagnoser i børneforsorgen og som et afgørende årti for samarbejdet mellem læger og børnesagsarbejdere.⁸⁰ Sammenfletningerne mellem lægevidenskab og børneforsorg har med få undtagelser af to mindre artikler af Kirsten Nøhr ikke udgjort centrum for tidligere undersøgelser.⁸¹ Kirsten Nøhr, der er socialpædagog og MA. i pædagogik, trækker trådene længere tilbage end 1930'erne og viser, at der allerede i starten af 1900-tallet blev brugt medicinske begreber til at beskrive, hvad der blev opfattet som mentalt afvigende børn og unge.⁸²

Selvom den tidligere forskning i børneforsorgens danske historie har behandlet psykiatrien sparsomt, tydeliggør den eksisterende forskning, at psykiatri også i Danmark blev praktiseret i forsorgen for børn og unge i årtier før børne- og ungdomspsykiatri anerkendtes som et medicinsk speciale i 1953 – i modsætning til det indtryk man får, når man læser de få danske publikationer om børne- og ungdomspsykiatriens generelle historie.⁸³ Også forskningen om psykiatriens etablering

⁸⁰ Faye Jacobsen berører psykiatrien og psykologiens indtog i børneforsorgen mellem 1933 og 1959, og viser, hvordan de to videnskaber etableredes med institutioner fra 1930'erne og frem. Bryderup undersøger hele 1900-tallet, men bygger på Faye Jacobsens analyse i de dele af teksten, der omhandler psykiatri og psykologi i børneforsorgen før 1959. Hun udpeger dermed som Faye Jacobsen 1930'erne som begyndelsen på institutionaliseringen af psykiatrisk og psykologisk sagkundskab og udpeger 1930'erne som et brud ifht. introduktionen af psykologiske og psykiatriske begreber og diagnoser i forsorgen, men skriver samtidig, at det først er i efterkrigstiden, at psykiatrien og psykologien medfører et patologiserende børnesyn. Perch behandler yderst kortfattet mellemkrigstiden og konstaterer herom, at "noget nyt var på vej", men lægger vægt på tiden efter 1950, som han udpeger som perioden, hvor der for alvor skete forandringer på dette område. I behandlingen af mellemkrigstiden nævner han det statslige udvalg, der blev nedsat i 1936 for bl.a. at fremsætte et forslag om forsorg for psykopatiske børn samt reformforslagene fra udvalget. Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 55-58, 66-69; Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58"; Bryderup 2005, 221, 67; Perch 1985, 18-23.

⁸¹ I en artikel fra 1991 skriver Nøhr det pædagogiske arbejde på to mindre børnehjem (der blev etableret i hhv. 1926 og 1937) ind i en større historie om lægevidenskabens betydning i børneforsorgen. Kirsten Nøhr, "Opdragelse til normalitet? Fra degeneration til psykopati til," *Psyke & Logos* (1991). I en artikel fra 1992 undersøger hun, hvordan problemet "de vanskelige børn" blev synlige i forskellige videnskabelige sammenhænge i Danmark, og hvordan synlighederne udviklede sig til en række forskelligartede praksisser målrettet denne gruppe af børn. Kirsten Nøhr, "Fra før verden gik i terapi–om behandlingsområdets opkomst," *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* 5 (1992).

⁸² Nøhr 1991, "Opdragelse til normalitet? Fra degeneration til psykopati til." Også Hansen har peget på, at den psykiatriske interesse for værgerådsbørn kan spores tilbage til Wimmers arbejde i starten af 1900-tallet. Hansen 2011. Ligesom psykiatrihistoriker Jette Møllerhøj har pointeret om den generelle psykiatri, at mennesker, der blev opfattet som psykisk syge, blev institutionaliseret og behandlet, længe før der fandtes et medicinsk speciale kaldet psykiatri, kan dette siges om psykiatriske perspektiver på og behandlinger af børn. Jette Møllerhøj, "On unsafe ground: the practices and institutionalization of Danish psychiatry, 1850—1920," *History of Psychiatry* 19, no. 3 (September 1, 2008): 322.

⁸³ Jf. Hansen, der sporer dét han kalder "behandlingsideologiens opkomst og struktur" tilbage til starten af århundredet Hansen 2011. Kirsten Nøhr peger i to artikler om behandlingsområdets opkomst i børneforsorgen på, at de vanskelige børn i 1930 også mellem Wimmers udgivelse i 1909 og nedsættelsen af psykopatudvalget i 1936 var synlige for børnesagens folk, men ifht observation og behandlingspraksis fokuserer hun på perioden efter psykopatudvalget i 1936. Nøhr 1992, "Fra før

på skoleområdet understøtter forventningen om, at specialiserede psykiatriske praksisser rettet mod børn og unge etableredes tidligere uden for hospitalerne end indenfor dem.⁸⁴ *Hvordan* psykiatrien introduceredes og praktiseredes i børneforsorgen før 1958, er dog endnu ikke blevet udgangspunkt for undersøgelser. Jeg spørger derfor: Hvordan blev lægevidenskaben og psykiatrien etableret og praktiseret på Vejstrup Pige hjem?

Arbejdsspørgsmål

Gennem mødet med den tidligere forskning og Vejstrups arkiv har jeg således i det ovenstående formuleret følgende delspørgsmål:

- Hvordan praktiseredes opdragelsen på Vejstrup pige hjem, og hvordan kan omsorgen for pigerne forstås som del af opdragelsen?
- Hvordan formede allerede etablerede kønsforskelle opdragelsen på Vejstrup pige hjem og omvendt, hvordan var opdragelsen med til at skabe køn?
- Hvordan blev lægevidenskaben og psykiatrien etableret og praktiseret på Vejstrup Pige hjem?

Med afsæt i disse arbejdsspørgsmål vender jeg mig nu mod teori for at præsentere begreber og perspektiver, der har hjulpet mig til at samle disse tre spørgsmål i den overordnede problemformulering (se side 18 samt side 72).

verden gik i terapi—om behandlingsområdets opkomst.”; Nøhr 1991, "Opdragelse til normalitet? Fra degeneration til psykopati til."

⁸⁴ Hamre 2019, "Psykiatri og professionssamarbejde—betydningen for differentiering i skolesystemet i Danmark i 1930-1950."

2. ANALYSESTRATEGIER OG ANALYTISKE BEGREBER

Arbejdet med afhandlingen er foregået som en vekselvirkning mellem empiri, teori og tidligere forskning. Lange perioder af læsning på Rigsarkivets og det Kongelige Biblioteks læsesale er blevet afløst af søgen efter teoretiske perspektiver og begreber, der kunne hjælpe mig med at få øje på og analysere opdragelsens praksisser. I det følgende præsenterer jeg den teoretiske ramme, som jeg har bygget op som resultat af denne vekselvirkning samt de analytiske redskaber, som jeg bruger i analysen. Til sidst i kapitlet vender jeg tilbage til afhandlingens tre arbejdsspørgsmål og viser, hvordan de teoretiske perspektiver, der er blevet præsenteret i dette kapitel har hjulpet mig til at samle de tre spørgsmål i en overordnet problemformulering, der fungerer som pejlemærke i analysen.

Disciplinbegrebet genbesøgt

Historievidenskabelig anstaltsforskning, der har brugt Foucault, har i både nordisk og international sammenhæng ofte taget udgangspunkt i den form for magt, som Foucault definerede som disciplin.¹ Imidlertid er der meget forskellige forståelser af, hvad disciplin er hos forskellige forfattere. En del forskning, der bruger disciplinbegrebet tager særligt udgangspunkt i måden, hvorpå Foucault formulerede begrebet i værket *Overvågning og straf*. I dette værk argumenterer Foucault for, at et tidligere straffesystem, som udvikledes mellem ca. 1750 og 1850 og baseredes på fysisk afstraffelse, blev erstattet af et disciplinært system, hvorigennem nye disciplinerede subjekter kunne formes. Foucault lægger i værket vægt på, at disciplinmagten skaber et moderne individualiseret, disciplineret subjekt og således ikke undertrykker et (allerede eksisterende) individ. En hovedpointe i værket er, at

¹ Cecilia Riving, Jette Møllerhøj, og Pernille Sonne, "Psykiatrihistoriska perspektiv. Arvet efter Foucault i skandinavisk och internationell psykiatrihistoria," *Scandia* 72, no. 2 (2006); Watson 1994.

kroppen udgør objektet for de moderne straffesystemer: "kroppen og dens kræfter, deres nytte og deres føjelighehed, deres fordeling og deres underkastelse".²

I og med at kroppen er så central i hans formulering af disciplinmagten, har forståelsen af hans begreb om kroppen central betydning for, hvordan hans begreb om disciplinmagt fortolkes. Feministiske tænkere har rettet kritik mod Foucault for at begrebsliggøre kroppen som passiv og for at han reproducerer en dualisme mellem krop og sjæl.³ Fortællingen om 1900-tallets overgang fra ydre- til indrestyring på forskellige typer af anstalter, som ofte forekommer i den nordiske anstaltsforskning (se kapitel 1), kan siges at være i overensstemmelse med Foucaults hovedfokus i *Overvågning og straf*, hvis værket læses med en dualistisk forståelse af krop og sjæl. Muligvis er fortællingen delvist et udtryk for, at dette Foucault-værk har haft en central betydning for, hvordan historikere, siden det udkom, har tænkt og kunnet tænke om de moderne straffeformers historie.⁴ Jeg vil ikke gå ind i diskussionen om, hvordan Foucault forstod kroppen, da denne afhandling ikke skal handle om, hvad Foucault mente, men derimod snarere skal bruge begreber fra hans og andres forfatterskaber som værktøjer til at tænke med. Med den feministiske kritik in mente, tænker jeg kroppen som en på én på gang indre og ydre størrelse. Når jeg taler om, at disciplinmagten retter sig mod kroppen, taler jeg således også om, at den retter sig mod menneskers vilje, tanker og følelser – i hvert fald er den med til at producere tanker og følelser (eller hvad Foucault har begrebsliggjort som sjælen).⁵

² Denne orientering mod kroppen opstiller han som en modsætning til, at straffesystemet selv hævder at "have forbrydernes private sjæl som genstand". Michel Foucault, *Overvågning og straf: fængslets fødsel* (Det lille Forlag, 2002), 39. Det er i store dele af værket kropslige regulering, Foucault interesserer sig for. Særligt i den afsluttende analyse af (reform)fængslets styringsteknikker kobler han dette til disciplin som indre reformarbejde. Ibid., 151-210, 54.

³ Jf. M.A. McLaren, *Feminism, Foucault, and Embodied Subjectivity* (State University of New York Press, 2002), 83. Kroppen hos Foucault som passiv: Lois McNay, "The Foucauldian body and the exclusion of experience," *Hypatia* 6, no. 3 (1991); Lois McNay, *Foucault and feminism: Power, gender and the self* (John Wiley & Sons, 2013).

⁴ Jf. Fortællingen om Foucaults rolle i psykiatriens historie, som findes hos Riving, Møllerhøj, og Sonne 2006. Roddy Nilssons karakteristik om den svenske historieskrivning fra 2008 som relativt upåvirket af Foucaults tanker om subjektets selvkonstituering, kan sandsynligvis også beskrive dansk historieforskning. Om det er tilfældet vil dog kræve en selvstændig analyse af dette spørgsmål i dansk historieskrivning i et bredere perspektiv, end jeg foretager her. Jf. Roddy Nilsson, "Foucault, historien och historikern: Receptionen av Foucault inom svensk historisk forskning," *Lychmos* (2008a): 128-29; Watson 1994.

⁵ Jf. Paul Rabinow and Hubert L. Dreyfus, *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics* (University of Chicago Press, 1983), 153ff. Når Foucault taler om sjælen er det ikke i den kristne forståelse af begrebet som en medfødt syndig sjæl. Foucault beskriver sjælen som en realitet, der "frembringes omkring kroppen, på overfladen og inden i kroppen" som produkt af den magt, der rettes mod kroppen. Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 44.

Frihedsorienteret disciplinering

Disciplinbegrebet kan, som det allerede har fremgået, læses på mange måder. Jeg vil derfor her præsentere, hvad disciplinbegrebet indebærer i denne undersøgelse – og hvad det ikke indebærer.

I løbet af min læsning af elevjournalerne fra Vejstrups arkiv op for mig, at jeg havde brug for et andet magtbegreb end det jeg fandt i den tidligere forskning i børneforsorgens historie, men også et andet disciplinbegreb, end det jeg i første omgang selv havde udlæst af Foucaults *Overvågning og Straf*. Lidt firkantet sagt forstod jeg disciplinering som en magtform, der skaber lydighed gennem at kontrollere og træne kroppe. Som politolog John S. Ransom har pointeret, er betydningen af Foucaults værk *Overvågning og straf*, herunder Foucaults disciplinbegreb, afhængig af, om værket læses isoleret eller som en del af en større undersøgelse af de vestlige samfunds forandring, som Foucault foretog i den sene del af sit forfatterskab.⁶ Når værket læses i sammenhæng med de tanker Foucault senere formulerede, for eksempel i den korte, men indholdsrige tekst *The Subject and Power* kan disciplin læses som en magtform, der udover lydighed også skaber og transformerer viljer, drømme og følelser i de kroppe, den rettes imod. Den former subjekterne selv.⁷

Den britiske sociolog Nikolas Roses værk *Powers of Freedom* tilbyder en forståelse af disciplinmagts karakter, hvor disciplinmagten udgør en af flere magtformer, der stræber efter at forme individet, så det kan blive frit. Også førnævnte Ransom fortolker Foucaults disciplinbegreb i lyset af Foucaults sene forfatterskab om *governmentality*. I min gentænkning af disciplinbegrebet er jeg inspireret af disse læsninger.⁸

Jeg forstår således disciplin som en styreform, der skal ses i relation til fremvæksten af en liberal magtform, der styrer på subtile, men effektive måder.⁹ Disciplinen er en magtform, der virker gennem at træne individerne til at leve efter visse normer. Gennem denne træning installeres normerne i individerne, så de selv stræber mod at leve op til dem.¹⁰ Disciplinering i en opdragelseskontekst kan i den forstand forstås som en måde, hvorpå opdragerne skaber mulighedsbetingelser for de anbragtes fremtidige handlinger.¹¹

⁶ Jf. John S. Ransom, *Foucault's Discipline: The Politics of Subjectivity* (Duke University Press, 1997), 28.

⁷ M. Foucault, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, ed. H. L. Dreyfus and P. Rabinow (Chicago: University of Chicago Press, 1982), 208, 14, 19.

⁸ Nikolas Rose, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 23, 76-77; Ransom 1997. Tak til Sniff Andersen Nexø for at foreslå måder at læse og bruge Roses værk på. For Andersen Nexø's læsning af Rose, se Sniff Andersen Nexø, "Det rette valg: dansk abortpolitik i 1930'erne og 1970'erne" (Københavns Universitet, 2005), 46.

⁹ Jf. Ransom 1997, 28.

¹⁰ Anders Fogh Jensen, "Indledning til Michel Foucault: Overvågning og straf," i *Overvågning Og Straf* (Det lille Forlag, 2002), 9.

¹¹ Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 222.

Disciplinering er i dette perspektiv en magtteknik, der tilbyder individerne at blive frie, gennem at leve op til forventningerne om normalitet. For at blive frit må subjektet opøve selvbeherskelse og stræbe efter at efterleve normen. At blive fri er i denne forståelse at blive normal. De disciplinære teknikker til at gøre subjektet frit er på en gang individualiserende og normaliserende. Individualiseringen foregår bl.a. gennem observationer, overvågning og vurdering af hvert enkelt individ, herunder også individets følelser, og normaliseringen foregår gennem installation af selvovervågning i individet, så denne også uden overvågningen lever op til sociale normer – også i sit følelsesliv.¹²

Individer, der ikke formår at handle i overensstemmelse med disciplinens normer, bliver som led i et forsvar for samfundets frihed, ofte underlagt tvang.¹³ I forbedringsinstitutioner som for eksempel fængsler og ungdomsopdragelsesanstalter kombineres disciplinens normaliseringsteknologier med udelukkelse gennem midlertidig indespærring – en teknologi, der er ældre end disciplinmagten selv.¹⁴ Inden for sådanne institutioner skal de, der ikke har formået at *være* frie, *gøres* ansvarlige og frie gennem træning i normalitet.¹⁵

Når jeg i denne undersøgelse taler om frihed er friheden således uadskillelig fra magten.¹⁶ Det er nødvendigt at understrege, da Foucaults disciplinbegreb ofte formuleres som en modsætning til frihed. Roddy Nilsson, som er en central fortolker af Foucault i Sverige, beskriver for eksempel i sin grundbog om Foucault disciplinmagten som ”hovedsageligt” rettet mod ”begrænsninger av människans frihet”.¹⁷ I denne formulering læser Nilsson Foucaults disciplinbegreb fra *Overvågning og straf* afgrænset fra Foucaults senere tanker om governmentality og styring ved hjælp af frihed. Som modsætning til disciplin formulerer han således governmentality (med det svenske begreb *styrningsrationalitet*) som ”en inkorporering av frihetliga strävanden i de mekanismer som styr och vägleder människans handlingar”.¹⁸

¹² Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, 76-77; Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 221-22.

¹³ Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 252; Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, 68. Jf. Mitchell Dean, *Governmentality: Magt og styring i det moderne samfund* (Frederiksberg: Forlaget Sociologi, 2006), 234.

¹⁴ Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 216.

¹⁵ Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, 74-77.

¹⁶ Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 221.

¹⁷ Roddy Nilsson, *Foucault: en introduktion* (Égalité, 2008b), 128; Nilsson 2008a, "Foucault, historien och historikern: Receptionen av Foucault inom svensk historisk forskning," 131.

¹⁸ Nilsson 2008b, *Foucault: en introduktion*, 128; Nilsson 2008a, "Foucault, historien och historikern: Receptionen av Foucault inom svensk historisk forskning," 131. Nilsson anser dog også disciplinmagten som en produktiv kraft. Roddy Nilsson, *En välbyggt maskin, en mardröm för själen: det svenska fängelsestyret under 1800-talet*, vol. 93 (Lund University Press, 1999), 30. I artiklen

Jeg definerer ikke disciplinering ud fra om det primært undertrykker eller primært muliggør, som det er fremgået herover. Når jeg bruger begrebet til at karakterisere opdragelsen på Vejstrup Pighjem er det fordi det hjælper med at få blik for, hvordan opdragelsen var konstituerende for såvel pigernes subjektiviteter som for deres frihed.¹⁹ Hvis den disciplinære opdragelse forstås som primært begrænsninger af frihed, hvordan skal vi så forstå de mange tidligere anbragtes ønske om at bevare kontakten til forstanderinden og de mange breve, hvori tidligere anbragte søger hendes råd i livets store spørgsmål? Med Rose foreslår jeg, at vi forstår opdragelsespraksisserne i børneforsorgen som en måde, hvorpå de anbragte skulle gøres frie. De særligt vanskelige piger var, når de ankom til Vejstrup Pighjem, i forstanderindens logik ufrie, idet de var styret af en ufri natur. Gennem opdragelsen skulle de frigøres fra naturens magt over dem og tage magten over sig selv. Denne proces gjorde dem klar til friheden og tilbød dem en ægte frihed.²⁰ Jeg foreslår, at vi forstår de mange breve i Vejstrups arkiv som udtryk for, at anbragte piger ved at gøre institutionens normer til deres egne opnåede den særlige form for frihed, som det giver og gav at være normal, og som i denne kontekst bestod af en specifik kønnet og klassebetinget normalitet, der indfanges i at være og blive *en normal og ordentlig pige*. (Uddybes i kapitel 4).

Disciplinering som subjektivering

Da jeg startede med at læse i Vejstrups arkiver, forventede jeg, som nævnt, i første omgang primært at finde magtformer, der begrænsede de anbragte unge pigers liv. Jeg forventede derfor, at en del af historien skulle handle om piger, der gjorde oprør mod børneforsorgens undertrykkelse, og at jeg skulle skrive om moderne, frigjorte, heltemodige unge piger, der gjorde oprør mod de forventninger, der var til dem i kraft af deres klasse og køn. I Vejstrups arkiv stødte jeg på begreber om "uopdragelige" og "psykopatiske" piger, og i første omgang forstod jeg disse piger som friere end de øvrige anbragte, som jeg – karikeret formuleret – på en gang forstod som ofre for normalisering og som nærmest medansvarlige for reproduktionen af klassesamfundet og konservative køns- og seksualnormer.

Creating the Swedish Juvenile Delinquent definerer Nilsson governmentality som en interaktion af disciplinære teknikker og selvteknologier. Roddy Nilsson, "Creating the Swedish Juvenile Delinquent: criminal policy, science and institutionalization c. 1930–1970," *Scandinavian Journal of History* 34, no. 4 (2009): 355.

¹⁹ Jf. Foucaults formulering om, at subjektet ikke skal analyseres som værende frit eller ufrit i forhold til magtsystemet, men som allerede en virkning af magt-viden-forholdet. Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 42.

²⁰ Jf. Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, 65.

Med feministisk historiker Joan Scott kan min indledende forventning til den historie jeg skulle skrive, ses som udtryk for et "begær" om at finde (feministiske) helte i historien. Linda Gordon gør i det tidligere nævnte værk, *Heroes of their own Lives*, op med perspektivet om børneforsorgen som udtryk for social kontrol over fattige familier ved at fremhæve, at fattige mødre kunne bruge børneforsorgen til at beskytte sig selv og sine børn mod vold i familien (se kapitel 1). Joan Scott har i en nu nærmest kanoniseret anmeldelse af værket kritiseret Gordon for at behandle mødrenes handlinger som løsrevet fra den institutionelle kontekst handlingerne foregik i. I anmeldelsen af Gordon formulerer Scott en alternativ læsning af kvindernes handlinger som effekter af det børneværnssystem, de handlede indenfor. Som Scott argumenterer for, var det netop børneværnssystemet selv, der problematiserede vold i familier og dermed muliggjorde, at kvinderne kunne bruge systemet i deres modstand mod denne vold.²¹

Scotts kritik af Gordons aktørbegreb samt hendes artikel *Fantasy Ecco*, hvori hun kritiserer historikere for at søge efter deres egne identiteter og utopier i historien, har været afgørende for min læsning af Vejstrup Pigejhems arkiv. Scotts kritik af historikeres ønske om at finde helte i historien i disse to tekster har været med til at omforme min forståelse af såvel de unge piger, der i Vejstrups arkiv blev beskrevet som uopdragelige og psykopater, som de piger, jeg i første omgang havde forstået som nærmest konforme. Med disse tekster af Scott samt med en genlæsning af Foucaults disciplineringsbegreb som en form for styring gennem frihed, blev historien om såvel de uopdragelige som de opdragelige piger mere kompliceret.

Med Scott og Foucault går jeg i dette projekt ud fra, at subjekters handlemuligheder altid allerede er indvævet i magt; at magt altid indebærer former af kontrol, samt at magt både begrænser og muliggør. På denne måde forsøger jeg at overkomme modsætninger mellem humanisme og kontrol mellem ofre og aktører samt mellem disciplinering og frihed. Jeg adskiller således ikke pigernes subjektivitet fra de relationer, de indgår i på Vejstrup, og jeg undgår at konstruere deres subjektivitet eller frihed som noget, der går *forud* for og er *adskilt* fra de disciplineringspraksisser, de indgår i.

Disciplinering som magtform er således en form for subjektivering. Pigerne blev subjekter gennem opdragelsens praksisser på specifikke måder. Det betyder imidlertid ikke, at pigerne blev ens, eller at de ikke kunne handle forskelligt. Som Foucault har

²¹ Joan Wallach Scott, "Review: Heroes of Their Own Lives by Linda Gordon," *Signs* 15, no. 4 (1990): 851. Gordon svarede og forsvarede aktørbegrebet samt afviste at det var nødvendigt at dekonstruere dikotomien mellem social kontrol og aktørskab, sådan som Scott foreslog. I stedet ville Gordon komplicere den. Linda Gordon, "Response to Scott," *Signs* 15, no. 4 (1990): 852-53. Jeg diskuterer i en kort artikel bl.a. Gordons aktørbegreb og uddyber en anden side af problemet med det: At det tager udgangspunkt i og promoverer en problematisk forståelse af værdighed, hvor det at have magt over eget liv er forudsætningen for værdighed. Bolette Frydendahl Larsen, "Aktørbegrebets politik i prostitutionshistorien: En problematisering af dikotomien mellem frivillighed og tvang," *Plats for makt* (2018b): 49ff.

pointeret, er disciplinerings normalisering en forudsætning for, at individualiteter skabes og synliggøres.²² Pigerne var allerede indvævet i forskellige kontekster, der havde formet deres muligheder for tilblivelse, før de ankom til Vejstrup. Derudover blev de igennem disciplinerende praksisser opdelt i forskellige kategorier, der kunne opmåles mod en normalitet. Disse kategoriseringspraksisser var med til at forme det mulighedsrum, de hver især kunne handle i. Udpegningen af nogle piger som uopdragelige tilbød disse piger et ganske andet mulighedsrum end det mulighedsrum, som for eksempel de piger, der blev knyttet til forstanderinden som ”særligt betroede”, blev tilbudt.

Disse perspektiver på de anbragtes indvævedhed i konteksten, de indgik i, samt de kontekster, de havde indgået i, har formet min metode og min læsning af arkivets kilder. Når jeg i analysen undersøger, hvordan pigerne blev håndteret, kan jeg ikke undgå at komme ind på, hvordan pigerne indgik i institutionens hverdag. Når jeg analyserer hverdagen på pigehjemmet, læser jeg konsekvent pigernes handlinger i relation til den opdragelseskontekst, de befandt sig i, samt i relation til måderne, hvorpå denne kontekst muliggjorde og begrænsede deres subjektivitet og dermed deres frihed. Jeg forstår arkivet som del af en magtudøvelse, der på én gang har sat rammer for pigernes mulighedsbetingelser og har dokumenteret, hvordan de kropsliggjorde og udfyldte disse mulighedsbetingelser.²³

Historiske analyser af disciplinering som frihed

I 2000'erne og 2010'erne er der kommet flere historiske studier, der på forskellig vis mere eller mindre indirekte viser, at 1800- og 1900-tallets disciplinære styreteknikker kan forstås som liberale, og som fokuserer på at undersøge de liberale sider af forskellige former for magtudøvelse i denne periode.²⁴

²² Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 200.

²³ Jf. Karen Vallgård, "Can the Subaltern Woman Run? Gender, race and agency in colonial missionary texts," *Scandinavian Journal of History* 39, no. 4 (2014): 476. Se også afsnittet *Kombineret kildekritisk og poststrukturalistisk dokumentlæsning*.

²⁴ K. Rousmaniere et al., *Discipline, Moral Regulation, and Schooling: A Social History* (Taylor & Francis, 2013); Villadsen 2007; Kraus 2009; M. Eivergård, *Frihetens milda disciplin: normalisering och social styrning i svensk sinnessjukvård 1850-1970* (Umeå universitet. Institutionen för kultur och medier, 2003); S. Vallgård, *Folkesundhed som politik: Danmark og Sverige fra 1930 til i dag, Magtudredningen, Danmark*. (Aarhus University Press, 2003); Nexø 2005; Martin Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880-1955* (Lund: Media-Tryck, 2015); Vehkalahti 2009. Ikke alle de nævnte værker er forfattet af faghistorikere, men undersøgelserne kan beskrives som historiske. Nogle af disse historiske studier er blandt andet inspireret af Nikolas Roses læsning af Foucault og Foucaults disciplinbegreb. For eksempel undersøger Nexø med inspiration fra Rose, hvordan frihed var på spil i 1930'ernes abortlovgivning og viser, at mellemkrigstidens frihedsbegreb i Danmark kunne udfolde sig på måder, der med et nutidigt blik ikke umiddelbart tager sig ud som frihed.

Jeg vil her ikke uddybe dem alle, men blot give et eksempel på en af disse historiske analyser, der nuancerer disciplinmagten ved at undersøge dens frihedsorienterede sider. Et eksempel på et sådant værk er Jonas Larsson Kraus' analyse af disciplinmagten som liberal styringsform på en svensk opdragelsesanstalt i 1840'erne. Kraus viser, i modsætning til store dele af den øvrige nordiske anstaltsforskning, hvordan opdragelsesanstalten Råby fra 1840'erne kan læses i lyset af magt som en "positiv styringskunst" (min oversættelse), og hans værk gør således op med forståelser af disciplinmagt som primært begrænsning og perspektiver om anstaltens magtformer som social kontrol.²⁵ Jeg har derfor fundet inspiration i Kraus' læsninger af disciplinmagten som liberal styringsform til at undersøge den opdragelse, som jeg fandt spor efter i arkivet på Vejstrup Pighjem.²⁶

Inspireret af Kraus og andre historiske analyser af magt generelt og disciplinmagt specifikt som ikke primært begrænsende, men som i høj grad produktive og muliggørende, vil jeg i denne afhandling vise, hvordan opdragelsen på Vejstrup kan forstås gennem begreber om disciplinering og frihed. Pighjemmets normaliserende disciplinære praksisser skulle gøre pigerne til ansvarlige, frie individer. Magten var således rettet mod at forme pigernes handlinger gennem at forme deres forståelse af sig selv og deres problemer. Med andre ord, at forme pigerne selv, så de kunne blive frie.²⁷

Et alternativ til governmentality-litteraturens historieskrivning

En stor del af governmentalitylitteraturens historieskrivning om magtformer er skrevet med en nutidshistorisk ambition og dermed en primær interesse i at give nye perspektiver på nutidige magtformer ved hjælp af at analysere historien. Metodens styrke er netop at belyse nutidige problemer snarere end at tilbyde en empirisk funderet beskrivelse af fortiden.²⁸ Det er velkendt, at sammenligningsobjektet har betydning for, hvad vi får øje på. Da denne litteratur ofte har sin primære interesse i,

²⁵ Kraus 2009, 137ff.

²⁶ Mikael Eivergård og Kaisa Vehkalahti har ligesom Kraus brugt det frihedsorienterede blik på disciplinering til at undersøge en specifik institution og har derfor ligeledes inspireret til anstaltsspecifikke perspektiver på, hvad dette magtperspektiv kan åbne op for. Eivergård 2003; Vehkalahti 2009.

²⁷ Rousmaniere, Dehli og Coninck-Smith foreslår begrebet "moral regulation" for den konstituerende side af disciplinmagten. Rousmaniere et al. 2013, 5, 7. Jeg forsøger i stedet at indfange denne del af disciplineringen i selve disciplinbegrebet for at understrege opgøret med forståelsen af disciplin som primært repressivt.

²⁸ David McCallum, "Mental health, criminality and the human sciences," *Foucault, health and medicine* (1997): 54. Om nutidshistorie som analytisk greb, der særligt søger at se historiske kontraster til nutiden, se Hamre 2012, *Potentialitet og optimering i skolen: problemforståelser og forskellssætninger af elever - en nutidshistorisk analyse : Ph.d.-afhandling*, 36-40.

hvordan styring finder sted i nutiden (i bred forstand), medfører metoden til tider, at historiske magtformer, herunder disciplinering, fremstilles mere entydige end de er, fordi de derved fungerer som modbilleder til at åbne for en analyse af magtens nutidige kompleksitet. Når forfattere bruger disciplinmagt primært som modbillede til senere opståede magtformer, snarere end som del af rødderne til disse, betyder det til tider, at disciplinmagtens vision om at reformere individet og skabe selvstyrende individer ligesom den selvstyring, der også ligger i disciplinerende selv-teknologier som for eksempel isolation og bekendelse, og som er blevet praktiseret langt tidligere, forsvinder fra det analytiske blik.²⁹

Dele af governmentality-litteraturen kan give et indtryk af, at magtens forandring kan forstås som en udviklingsfortælling fra en disciplinær magttrationalitet præget af ydre styring til en governmental magttrationalitet præget af indre styring. Styring rettet mod det indre placeres dermed historisk i sidste halvdel af 1900-tallet. Dette kan for eksempel være indtrykket af læsningen af Dean, når han formulerer disciplinering som rettet mod selvledelse via styring af "en samlet masse af individer (skoleklasser, hære etc.)" i modsætning til senere tiders individorienterede styring. Dean sætter her lighedstegn mellem disciplinære institutioners form og disciplinære institutioners teknikker.³⁰

Også hos Rose forekommer selv-teknologier til tider at være eksterne for disciplinmagten. Rose opstiller en model over tre samfundsformer: liberalisme, velfærd og avanceret liberalisme.³¹ Disse samfundsformer gør brug af forskellige magtformer, der præsenteres i et historisk forløb: den *disciplinære* magtform i midten af 1800-tallet og herefter; udviklingen af *solidaritetens* magtform i slutningen af 1800-tallet, og udviklingen af *autonomiens* magtform i midten af 1900-tallet. Rose anser psykologiens rolle i den avancerede liberalisme for en central som styringsteknologi, idet psykologien har udviklet viden om det autonome subjekt og omformet professionelle autoriteter så de i denne styringsform indtager en terapeutisk karakter. Når Rose fremhæver psykologiens betydning for styring i den avancerede liberalisme forekommer psykologien til tider nærmest som oprindelse til selv-teknologiernes indre-orienterede styring.³² Hans analyse af, hvordan psykologi i dag udgør en central styringsteknologi er overbevisende, men i lyset af den empiri, jeg

²⁹ Fx Dean 2006; Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*; Helle Bjerg og Hanne Knudsen, "Uden straf, ingen skole: Brud og kontinuitet i skolens magtformer," i *Magtballader: 14 fortællinger om magt, modstand og menneskers tilblivelse*, red. Jette Kofoed and Dorthe Staunæs (København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag, 2007). Et eksempel fra en analyse, der lader paradigmerne afløse hinanden i pædagogikkens historie, er Drejer 2013, 47ff., 171-73. Om sammenligningsobjektets betydning for analyser, se fx Signild Vallgård, "Sammenlignende undersøgelser," i *Forskningsmetoder i folkesundhedsvidenskab*, red. L Koch and S Vallgård (København: Munksgaard, 2003).

³⁰ Dean 2006, 56.

³¹ Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, 69, 78, 83, 274.

³² Ibid., 90.

undersøger i dette projekt, er jeg ikke overbevist om, at det er psykologien, der historisk set har tildelt professionelle autoriteter en terapeutisk rolle. Som analysen i nærværende afhandling vil vise, har opdragelsesarbejde også tidligere gjort brug af teknologier, der tildeler individet ansvar for at træffe de rette valg og opfordrer individet til at forstå sit liv i termer af dets egen vilje og evne til at foretage de rette valg, snarere end at forstå sit liv som konsekvens af social status eller skæbne.³³

Skoleforskerne Helle Bjerg og Hanne Knudsens artikel "Uden straf, ingen skole" kan udgøre et eksempel på, hvordan historiske former for disciplinmagt forenkles, når de bruges som modbillede til senere styringsformer i konkrete analyser af styring. Bjerg og Knudsen definerer disciplinmagt som en styring af adfærd og vilje til at underkaste sig ved hjælp af regler og sanktioner og afgrænser dette fra en senere styringsforms mål om selvstyring og om at bøje elevens vilje. Denne senere styringsform begrebsliggør de som mægtiggørelse.³⁴ Via en analyse af straf i skolen i 1950'erne og 2000'erne konstruerer de 1950'ernes magtform som entydig (disciplinerende), hvorimod nutidens magtform konstrueres som dobbelt, som en kombination af adfærdsstyring og selvstyring. Bjerg og Knudsen foretager her et greb, der gør fortidens magtform enkel og nutidens magtform kompleks, og de gør samtidig selvstyring til noget, der ligger udenfor fortidens disciplinerings målområde.³⁵ Det skal understreges, at forfatternes primære fokus netop er at vise, hvordan nutidens magt er sammenvævet, og her er jeg helt enig i deres analyse. Som historiker, der interesserer sig for tidligere perioders disciplinering forekommer det mig imidlertid unødvendigt, at denne magtform fremstilles som entydig, for at argumentet om nutidens kompleksitet kan skrives frem.

Ligesom nutidshistorisk orienterede forskere er jeg overordnet interesseret i at belyse nutidigt relevante problemstillinger – specifikt om opdragelsesformer og om brugen af diagnoser samt diagnosernes effekt i (social)pædagogiske og socialpolitiske sammenhænge. Samtidig finder jeg det centralt, at historiens særegenhed kommer til udtryk gennem en åbenhed og interesse for det, der ikke umiddelbart kan bruges til at problematisere nutiden gennem at afspejle nutiden i historien. Jeg kombinerer i dette studie derfor

³³ Disse former for styring placerer Rose i den sidste halvdel af 1900-tallet, som han karakteriserer som en periode, der præges af styringsformer, hvorigennem individet "is encouraged to understand one's life, actually or potentially, not in terms of fate or social status, but in terms of one's success or failure acquiring the skills and making the choices to actualize oneself" *ibid.*, 87.

³⁴ Bjerg og Knudsen, "Uden straf, ingen skole, Brud og kontinuitet i skolens magtformer." I: *Magtballader* 14 (2007), 92, 95-96.

³⁵ *Ibid.*, 95. En lignende konstruktion af disciplinering som modsætning til selvstyring ses i Ølands skel mellem "disciplindispositivet" og "det selvregulerende dispositiv". Trine Øland, *Grænser for progressive pædagogikformer* (Forlaget Hexis, 2009), 35. Andetsteds foreslår hun dog, at disciplinering kan være rettet mod *adfærd*, der normaliserer kroppens bevægelser på den ene side og mod *opførsel* på den anden side, der "retter sig mod sjælen og selvets forhold til sig selv". *Ibid.*, 245. Henviser til Stefan Hermann, "Fra folkeskole til kompetencemiljø. Tendenser i vidensamfundets kapitallogik," i *Perspektiv, Magt Og Styring. Luhmann & Foucault Til Diskussion* (Hans Reitzels Forlag, 2003).

nutidshistoriens genealogiske tilgang med en arkæologisk tilgang, der sætter fortiden i centrum på dens egne præmisser.³⁶ Denne afhandling nuancerer fortællingen om relativt lineær udvikling, der indebærer en overgang fra ydre til indre styring via en øget brug af selv-teknologier, der fremmes af psykologien. Jeg er her også inspireret af Dorthe Staunæs, som opfordrer til et analytisk blik, der er åbent for rod, og som derved ikke lader det ene paradigme afløse det andet. Hun argumenterer for, at det lokale mikro-orienterede blik på magtens former netop åbner op for at se kompleksiteter.³⁷

Disciplinering gennem moderlig omsorgsmagt

For at forstå, hvordan disciplineringen af de anbragte på Vejstrup ofte kunne være så gennemgribende, har jeg udviklet begrebet *moderlig omsorgsmagt*. I min begrebsliggørelse af magten på Vejstrup pighjem som en *moderlig omsorgsmagt* trækker jeg på Foucaults begreb *pastoralmagt*, som han bruger til at undersøge magt, der udøves gennem omsorgsfulde relationer, samt på de to kønshistorikere van Drenth og de Haans indtænkning af omsorgsarbejde som kønnet i Foucaults begreb om *pastoralmagt*.³⁸ Jeg bygger desuden videre på historiske undersøgelser af udviklingen af såvel filantropisk som statslig omsorg og velfærd, som har vist, hvordan forestillinger om kvindelighed, herunder forestillinger om kvinders medfødte evner til moderskab og omsorg, har været betydningsfulde i velfærdsstatens historie.³⁹

Foucault argumenterer for, at det moderne omsorgsbegreb har rødder i tidlig jødedomms forestillinger om relationen mellem Gud og hans folk som en relation

³⁶ Foucaults tidlige værker forstås ofte som arkæologiske, og de senere som genealogiske. Jeg vil ikke her gå nærmere ind i diskussionerne om forholdet mellem arkeologi og genealogi i Foucaults forfatterskab, men med den norske psykiatri- og idehistoriker Hilde Bondevik pointerer, at de genealogiske værker ligeledes kan betragtes som en uddybning af de arkæologiske ligesom metoden i de genealogiske værker kan forstås som arkæologisk. Hilde Bondevik, "Michel Foucault og hysteri som diagnose og protest," *Scandia* 72, no. 2 (2006): 88. Jf. Stephen Legg, *Spaces of colonialism: Delhi's urban governmentalities* (John Wiley & Sons, 2008), 38-41.

³⁷ Staunæs 2007, 257. (Jeg deler imidlertid ikke hendes begreb om disciplinering, da hun, ligesom Bjerg og Knudsen, afgrænser dette fra selvstyring.) Rose mener i øvrigt, ligesom Staunæs, at mikroanalyser bedre kan vise kompleksiteter. Han anser i en afsluttende refleksion i *Powers of Freedom* sit studie af magtens former som en teori om magtens rationaler, og han opfordrer til, at hans teori om frihed kompliceres ved empiriske analyser af praktisk magtudøvelse. Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, 275-77.

³⁸ Annemieke van Drenth (1991) har introduceret begrebet omsorgsmagt som en kønnet version af *pastoralmagt* og har sammen med de Haan videreudviklet det i Annemieke Van Drenth and Francisca De Haan, *The rise of caring power: Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands* (Amsterdam University Press, 1999). (Jf. Vehkalahti 2009, xvii.)

³⁹ Marika Hedin, "Ett liberalt dilemma: Ernst Beckman, Emilia Broomé, GH von Koch och den sociala frågan 1880-1930" (B. Östlings bokförl. Symposion, 2002), 206-7. Hedin argumenterer for, at kvinder i det tidlige 1900-tals socialliberale ideer ansås for at være overlegne som udøvere af socialpolitik i kraft af bl.a. deres egenskaber som mødre.

mellem en hyrde og hans flok.⁴⁰ Et centralt fundament for den oprindelige pastoralmagt er forestillingen om, at relationen til Gud indebærer lovnungen om frelse. Pastoral magtudøvelse er således også en omsorg for individet, hvor hyrden – eller autoriteten, der træder i hyrdens sted – hjælper individet på rette spor i livet.

I det moderne samfund er pastoralmagten blevet sekulariseret. Magten rettes mod individets velfærd i livet på jorden og "flokken" ledes af "sekulære hyrder" i sundhedsservices, uddannelse og socialt arbejde med mere.⁴¹ Pastoralmagtsbegrebet har givet anledning til undersøgelser af velfærdsstatens magtudøvelse gennem omsorg.⁴²

Hvor Foucault generelt har overset køn, har van Drenth og de Haan i en historisk analyse argumenteret for, at det moderne vestlige omsorgsbegreb i sig selv er formet af forestillinger om kvinders natur som karakteriseret af omsorgsfuldhed, samt at udøvelse af omsorgsmagt har været med til at forme kvinders subjektiviteter. Som van Drenth og de Haan pointerer, har feministiske forskere vist, hvordan køn siden oplysningstiden i stigende grad blev polariseret som mandligt overfor kvindeligt og som en afgørende kategori for menneskers muligheder. Van Drenth og de Haan argumenterer for, at sekulær omsorgsmagt ofte blev udøvet af kvinder over kvinder, og at omsorgsmagt spillede en central rolle i de processer, hvorigennem køn blev tilskrevet nye betydninger som social kategori.⁴³ Samtidig med at udøvelse af omsorgsmagt historisk har tilbudt og på mange måder kan siges stadig at tilbyde kvinder en særlig kvindelig identitet, blev kvinder, der modtog omsorg fra andre kvinder i visse af 1800-tallets reform-projekter også tilbudt en identitet som respektable kvinder. Omsorgsmagt har dermed været med til at skabe (og begrænse) mulighederne for måder at være kvinde på.⁴⁴

Van Drenth og de Haan foreslår begrebet *caring power* til at beskrive den nye sekulære pastoralmagt, der er blevet udviklet siden 1750 i samspil med nye forståelser af kønnenes forskelle. Jeg bruger derfor begrebet omsorgsmagt til at beskrive en sekulariseret omsorgsmagt, der er sammenvævet med historisk specifikke forståelser af køn.

Den omsorgsmagt, der blev udøvet på Vejstrup Pigeheim, er anderledes end den, der blev udøvet i de empiriske kontekster, som Van Drenth og de Haan har brugt til at udvikle deres omsorgsmagtsbegreb ved hjælp af. Ud fra analyser af kvindelige

⁴⁰ Michel Foucault, "Omnes et singulatim: Towards a critique of political reason," *Le debat*, no. 4 (1986[1979]): 227. For Foucaults formulering af pastoralmagt, se også Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 214. Jf. Dean 2006, 135f.

⁴¹ Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 215.

⁴² I dansk kontekst for eksempel M.P. Karlsen, *Pastoralmagt: om velfærdssamfundets kristne arv* (Anis, 2008).

⁴³ Van Drenth and De Haan 1999, 15, 17-19.

⁴⁴ Jf. Beverley Skeggs, *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön* (Daidalos, 2000), 119-55; Van Drenth and De Haan 1999.

filantropers omsorgsarbejde blandt kvindelige fanger gør de op med andre forskeres forståelse af kvinders filantropiske og lønnede omsorgsarbejde som et udtryk for maternalisme. De argumenterer for, at kvinders brug af omsorgsmagt snarere tog form gennem metaforer om søsterskab og venskab.⁴⁵ Jeg anser denne diskussion som empirisk snarere end teoretisk. Eftersom de kvindelige forstanderinder i børneforsorgens tidlige danske historie forstod sig selv som plejemødre, og de praktiserede et socialt moderskab over de anbragte piger, begrebsliggør jeg omsorgsmagten, som den udøvedes på Vejstrup, som *moderlig*.⁴⁶

En problematik ved at begrebsliggøre omsorgsmagten som moderlig er, at begrebet reproducerer ideen om, at omsorg i sig selv er koblet til en universel kvindelighed. Jeg vil her understrege, at jeg henter det moderlige fra empiriens metafor om forstanderinden som plejemoder. Begrebet kan dermed ikke bruges til at karakterisere et universelt omsorgsbegreb eller en universel moderskabspraksis. Jeg har udviklet det for at analysere, hvordan omsorgsmagten specifikt udøvedes på Vejstrup. Det er min tese, at begrebet vil kunne bruges til at undersøge eller belyse magtformer i lignende empiriske kontekster.

Gennem en læsning af empirien og med inspiration fra Foucault og van Drenth og de Haan, udpeger jeg herunder fire centrale faktorer ved den moderlige omsorgsmagt, som den udøvedes på Vejstrup Pige hjem:

1. Målet med den moderlige omsorgsmagt er, at individet mobiliserer sin vilje til at blive reformeret og bliver det gennem sit eget engagement. Den moderlige omsorgsmagts primære objekt er viljen og føleleslivet.
2. Den moderlige omsorgsmagt virker gennem viden om individets inderste, og denne viden opnås gennem bekendelser. Som Foucault formulerer det:

⁴⁵ Van Drenth and De Haan 1999, 19. Jeg har ikke fundet metaforer om søsterskab og venskab i kilderne fra Vejstrup Pige hjem eller i de øvrige dele af børneforsorgens kilder. Jeg understreger derfor moderskabsmetaforen i begrebsliggørelsen af opdragelsen. En tese er, at alderen på dem, der modtog omsorgen var afgørende for, hvilke metaforer relationerne blev begrebsliggjort med. Lützen har ligesom van Drenth og de Haan iagttaget disse mere ligeværdige metaforer i kvinders filantropiske arbejde med prostituerede kvinder Lützen 1998, *Byen tæmmes: Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, 343-55. Jansdotter viser at det kristne redningsarbejde ifht. prostituerede kvinder foregik gennem søsterskabsmetaforer og lægger vægt på den gensidige afhængighedsrelation mellem en diakonisse og en såkaldt "falden" kvinde, Jansdotter 2004, 14, 267-371, 84.

⁴⁶ Også andre skandinaviske forskere har peget på moderskabsmetaforens betydning i forhold til såvel kvinders politiske arbejde som deres praktiske omsorgsarbejde, herunder i børneforsorgen. Det er muligt, at den svenske Ellen Keys rolle i Skandinavien kan have betydet, at moderskab var mere centralt i Danmark og Sverige end i de empiriske kontekster i England og Holland, som van Drenth og de Haan har undersøgt. Se Johanna Sköld, "Fosterbarnsindustri eller människokärlek: barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890-1925" (Acta Universitatis Stockholmiensis, 2006), 225. samt Bjerre 2019, 85. Internationalt, se også Rousmaniere et al. 2013, 10. Henviser til Carolyn Steedman, *'The mother made conscious': the historical development of a primary school pedagogy*, vol. 20, *History Workshop Journal* (Oxford University Press, 1985).

"[...] this form of power cannot be exercised without knowing the inside of people's minds, without exploring their souls, without making them reveal their innermost secrets."⁴⁷

For at virke kræver denne magtform således også, at de, der søges styret, deltager aktivt.⁴⁸

3. Den moderlige omsorgsmagt lover både omsorgsgiver og omsorgsmottager et lykkeligere liv på jorden, ved at tilbyde dem en mening med tilværelsen og en forståelse af sig selv som subjekter. Her adskiller den sig fra religiøse former for pastoralmagt, der lover frelse i et liv efter døden samt fra omsorgsmagten, som den udøves gennem nutidige relationer i velfærdssamfundet. Nutidens velfærdsrelationer praktiseres som services og ydelser til modtagere, klienter eller brugere, og ydelserne forventes ikke at tilbyde hverken de ansatte eller klienterne lykke eller en mening med tilværelsen.⁴⁹
4. Som med moderskabet er den moderlige omsorgsrelation ikke midlertidig, men livsvarig. På denne måde adskiller den *moderlige* omsorgsmagt sig fra omsorgsmagten, som den udspiller sig i den nutidige velfærdsstat gennem midlertidige relationer.⁵⁰

Analysen af opdragelsen på Vejstrup som moderlig omsorgsmagt giver et redskab til at forstå, hvorfor de unge piger i mange tilfælde bevarede kontakten med forstanderinder og lærerinder når de forlod Vejstrup og dermed ikke længere var underlagt institutionens tvang. Omsorgsmagtens gennemgribende karakter for subjekter, der indgår i dens relationer, sætter opdragelsens teknikker i et nyt lys.

⁴⁷ Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 214. Jf. Van Drenth and De Haan 1999, 16-17. For uddybning af bekendelsen som magtteknik, se også M. Foucault, *Viljen til viden: Seksualitetens historie 1* (Det Lille Forlag, 1994), 69ff. Rabinow and Dreyfus 1983, 174-75.

⁴⁸ Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 220-22; Van Drenth and De Haan 1999, 14.

⁴⁹ Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 215; Van Drenth and De Haan 1999, 15, 19.

⁵⁰ For omsorgsmagts-/pastoralmagtsanalyser af nutidige velfærdsrelationer, der illustrerer forskellen, se Karlsen 2008; Ida Helene Asmussen, *Fra retsstat til omsorgsstat: Om syndsforladelse i konfliktråd* (København: DJØF, 2014).

Problematisering

Dette projekt tager udgangspunkt i, at problemer først eksisterer som problemer, når mennesker skaber viden om dem og repræsenterer dem *som problemer*. Måderne, hvorpå noget repræsenteres som problemer, er afgørende for, hvordan styring kan finde sted. Omvendt repræsenteres problemer også afhængigt af, hvilke styringsteknikker, der er mulige.

Denne måde at forstå problemer som specifikke formuleringer af, hvad der er sandt, og som afgørende for, hvordan magt kan udøves, er bl.a. inspireret af Michel Foucaults teorier om magt.⁵¹ Med udgangspunkt i et opgør med fortællingen om, at seksualiteten er undertrykt, gør Foucault i *Viljen til viden* op med forestillingen om, at sandheder er frigørende. I stedet udvikler han en ny forståelse af relationen mellem sandhed, subjekt og magt, nemlig den at sandheder (om for eksempel seksualiteten) er en måde at udøve magt på, som skaber subjekter.⁵² Viden er således en kraft, der *skaber* subjekter snarere end en kraft, der sætter allerede eksisterende subjekter fri.

Foucault anser viden som dybt sammenvævet med magtudøvelse: "magt og viden medfører hinanden direkte", hvilket både vil sige, at "magten producerer viden" og at viden "forudsætter og konstituerer magtrelationerne".⁵³ *Overvågning og Straf* er i dette perspektiv en historie om, hvordan fængslets magtudøvelse på en gang forudsatte og producerede viden om kriminalitet og derigennem skabte "den kriminelle". På samme måde kan børne- og ungdomsforsorgens institutioner ses som magtudøvelse, der forudsætter viden om børn og unge og samtidig skaber ny viden om dem.⁵⁴

Problematiseringsbegrebet er særligt blevet brugt til at undersøge policydokumenter, hvor det er blevet brugt til at undersøge sammenhænge mellem, hvordan formuleringen af politiske løsninger samtidig er formuleringer af politiske problemer.⁵⁵ Jeg vil især bruge begrebet til at undersøge dokumenter, der har indgået i

⁵¹ Særligt Foucault 1994, *Viljen til viden: Seksualitetens historie 1*. Se også Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*; M. Foucault, *Biopolitikens fødsel: forelæsninger på Collège De France, 1978-1979* (Hans Reitzels Forlag, 2009), 20, 53.

⁵² M. Foucault and R. Hurley, *The History of Sexuality*, 3 vols. (Penguin Books, 1978), 12f. Jf. Dreyfus og Rabinows læsning af Foucault Rabinow and Dreyfus 1983, 127.

⁵³ Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 42. Se også M. Foucault, "Truth and Power. An interview with Foucault by Alessandro Fontana and Pasquale Pasquino," in *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 Michel Foucault*, ed. Colin Gordon (New York: Pantheon Books, 1980), 109.

⁵⁴ Jf. Nilsson 2009, "Creating the Swedish Juvenile Delinquent: criminal policy, science and institutionalization c. 1930-1970."

⁵⁵ Bl.a. har Carol Bacchi videreudviklet Foucaults begreber til netop denne type af kilde C.L. Bacchi, *Analysing Policy: What's the Problem Represented to Be?* (Pearson Education Australia, 2009). For historiske analyser af policydokumenter med problematiseringsperspektiv se fx Nexø 2005; Signild Vallgård, "Health inequalities: Political problematizations in Denmark and Sweden," *Critical Public*

praksis, men i kapitel 5 og kapitel 7 undersøger jeg desuden samspillet mellem de problematiseringer, der blev formuleret på praksisniveau på Vejstrup Pige hjem og problematiseringer, der blev formuleret på centralt parlamentarisk niveau.⁵⁶

Vidensteknologier skaber sandheder om problemer

Sandheder og problemer skabes og gøres synlige gennem vidensteknologier. Statistikker om værgerådsbørn er et eksempel på en vidensteknologi, der var mulig på grund af børneforsorgens magtudøvelse og som samtidig fik stor betydning for børneforsorgens magtudøvelse gennem at skabe viden om og problematiseringer af værgerådsbørn. Gennem statistikker blev værgerådsbørn synliggjort som en samlet gruppe, der udgjorde et samlet problem, og de blev samtidig opdelt i undergrupper, der udgjorde specifikke problemer herunder. Ved at samle statistikker om værgerådsbørn på tværs af lande blev de desuden gjort til en del af en problematisering på tværs af landegrænser, der samlede dem under samme kategori som problematiske værgerådsbørn.⁵⁷

Også på mikroniveau gøres problemer synlige gennem vidensteknologier. Værgerådjournalen kan betragtes som en sådan vidensteknologi. Den indeholdt blandt andet et fortrykt skema, som blev brugt til at opdele børnene i "vanartede" og "vanrøgtede". Gennem denne information blev børnene synlige på bestemte måder, der var knyttet til magtudøvelsen. Kategoriseringen af det enkelte barn som vanartet og vanrøgtet var f.eks. afgørende for, om barnet skulle sendes i plejefamilie eller på børnehjem, da de, der blev anset for vanartede i højere grad ansås at have brug for den disciplin, et børnehjem kunne tilbyde.

Et andet eksempel på hvordan magtens vidensinteresser defineres af dens teknikker, kan vi finde i journalen om Lily, som vi mødte i indledningen. I anbringelsesrapporten om Lily skrev værgerådet, at hun "fra sin tidligste Barndom har været et særdeles vanskeligt Barn", der gav sin bedstemor problemer "paa Grund af hendes grænseløse Løgnagtighed og Smaarapserier".⁵⁸ Dermed skabte værgerådet en sandhed om Lily og formulerede derigennem Lily selv som et problem på en måde,

Health 17, no. 1 (2007); R. Nilsson, *Sanningen om ungdomen: normer, värderingar och föreställningar kring 1900-talets ungdom : en pilotstudie* (Centrum för kulturforskning, Växjö univ., 2001).

⁵⁶ Bjørn Hamre anvender ligeledes problematiseringsperspektivet på journalmateriale fra praksis. Hamre 2012, *Potentialitet og optimering i skolen: problemforståelser og forskellsatninger af elever - en nutidshistorisk analyse : Ph.d.-afhandling*.

⁵⁷ Wimmer 1909a, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*, 1-5; H. O. Wildenskov (1928a), "Psykopater (Afgrensning, Hyppighed, Behandling)," *Børnesagens Tidende* Tillæg til nr 20. 1928, Juli-August 1928 (1928): 6.

⁵⁸ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 317.

der for eksempel fremstod løsrevet fra hendes sociale miljø. Denne sandhed hang sammen med værgerådsinstitutionernes magtteknikker, der bl.a. var at fjerne børn fra deres miljø snarere end for eksempel at bekæmpe fattigdom.

Såvel statistikker om værgerådsbørn som værgerådjournalerne kan betragtes som normaliserende videnteknologier, der "gør det muligt at måle afvigelserne" og samtidig får individer til at fremtræde som netop individer. Simultant med at værgerådsbørnene blev samlet som en gruppe gennem børneforsorgens magtudøvelse, der rent fysisk samlede dem på institutioner og ved hjælp af statistikker undersøgte dem som del af en gruppe, kom de også til at fremstå forskellige fra hinanden.

Diagnoser som problematiseringer

Den overordnede ambition i dette studie er at historisere psykiatriske vidensformer og vise, hvordan de er sammenflettet med den praksis, hvori de bruges. Det betyder ikke, at jeg benægter eksistensen af psykiske lidelser og psykiske funktionsvariationer, ligesom jeg heller ikke benægter eksistensen af somatiske sygdomme. Jeg tager udgangspunkt i, at alle diagnoser, såvel somatiske som psykiatriske, er socialt, historisk og sprogligt konstruerede. Samtidig tager jeg udgangspunkt i, at mennesket er en variabel størrelse med forskellige kropslige og mentale ressourcer, behov og lidelser, og at de lidelser mennesker oplever, er kontekstspecifikke og kulturelt betingede. Antropologer har vist, at psykoser tager sig forskellige ud i forskellige samfund.⁵⁹ Det betyder ikke, at de er mindre lidelsesfulde eller mindre virkelige. Det betyder imidlertid, at vi ikke kan tage for givet, at de lidelser og symptomer, vi samler under nutidens diagnosebetegnelser, forekom på samme måder, før diagnoserne opstod.⁶⁰ Såvel menneskets variationer, ressourcer og behov som forståelsen af menneskelige variationer, ressourcer og behov, er forskellige i forskellige samfund og historiske kontekster. Denne undersøgelse retter blikket mod den historiske side af de psykiatriske vidensformer.

En mentalundersøgelses udformning er med til at bestemme, hvad der kan blive synligt som mentale problemer. Mentalundersøgelsen, som Lily og andre anbragte piger gik igennem, kan således ligesom værgerådjournalerne forstås som en vidensteknologi, der problematiserede pigerne på specifikke måder. Mentalundersøgelsen foretages i en specifik historisk kontekst, og denne kontekst påvirker ligeledes måderne, hvorpå problemer kan skabes igennem den. I Lilys tilfælde

⁵⁹ Jf. Ivan Crozier, "Culture-Bound Syndromes as Theory-Bound Objects at the fringes of western psychiatry: koro, theory change, and transcultural psychiatry." (paper presented at the Psychopathological fringes. Historical and social science perspectives on category work in psychiatry, Institut für Geschichte der Medizin und Ethik in der Medizin, Charité Universitätsmedizin Berlin 2015).

⁶⁰ Jf. Annemarie Mol, *The body multiple: Ontology in medical practice* (Duke University Press, 2002).

var konteksten for eksempel, at der i slutningen af 1920'erne var skabt en konsensus blandt såvel børnesagsarbejdere som læger, der havde berøring med børneforsorgen om, at børneforsorgen havde et problem med psykopatiske børn og unge.⁶¹

Når mentalundersøgelsen betragtes som en *vidensteknologi* rettes blikket mod, at den viden, undersøgelsen skaber, herunder de specifikke diagnoser, er afhængige af den teknologi de er skabt med. Teknologien skaber viden og skaber samtidig virkeligheden gennem at skabe en sandhed om den.

Diagnoser og kategorier kan med Foucault forstås som disciplinerende i den forstand, at de indebærer regler for, hvordan sandheder om et individ skal fortælles og for, hvordan individet bør forholde sig til sig selv.⁶² Kilderne fra Vejstrup Pigeheim melder ikke noget om, hvorvidt pigerne selv kendte til resultaterne af de mentalundersøgelser, de deltog i. Men elevsagerne jeg har gennemgået viser, at uanset om de kendte til de specifikke diagnoser, de blev forstået igennem, så kunne flere af dem i hvert fald mærke, når de blev opfattet som unormale. Diagnoserne og kategorierne, de blev forstået igennem, formede ikke kun behandlingen af dem, men også hvordan de kunne forstå sig selv, samt hvem de kunne være og blive i den sociale kontekst, de indgik i.

Problematisering som proces og analysestrategi

I denne undersøgelse forstås Vejstrup Pigeheim som et sted, hvorfra der kan formuleres problematiseringer, og dermed også politik. Her er jeg bl.a. inspireret af Foucaults begreb om magtens *mikrofysik*. Med dette begreb retter Foucault blikket mod den magt, der virker og foregår i konkrete relationer, herunder i institutioner. Begrebet indebærer, at magten på mikroniveauet ikke udspiller sig som en afspejling af relationer uden for den selv – som for eksempel mellem klasser – og at den heller ikke er et resultat af nedsivninger fra statens centrale niveau. Mikromagten ”udøves snarere end besiddes” og udøvelsen er ustabil og rummer dermed konstant mulighed for forandring.⁶³ Betragtet som ét sted ud af mange, hvor magtens mikrofysik udøves, rummer de konkrete interaktioner mellem anbragte og ansatte på Vejstrup potentiale til at igangsætte forandringer for konkrete mennesker, teknologier og problematiseringer såvel indenfor som udenfor den lokale kontekst. Det lokale niveau er derfor særligt relevant for at undersøge forandring. I magtens mikrofysik udfordres vedtagne sandheder nemlig ofte i praksis.

⁶¹ Se kapitel 7.

⁶² Jf. uddannelseshistoriker Mette Buchardts formulering om disciplinerende teknologier, som regler for sandheder, ”der dirigerer, hvordan individet skal handle, føle og tilegne sig ikke bare verden, men også sig selv”. Mette Buchardt, ”Identitetspolitik i klasserummet: 'Religion' og 'kultur' som viden og social klassifikation. Studier i et praktiseret skolefag” (Københavns Universitet, 2008), 57.

⁶³ Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 41f.

Udgangspunktet om, at problemer bliver skabt i formuleringen af dem, og at problemer således ikke eksisterer *som problemer*, før de bliver formuleret, betyder dermed ikke, at der ikke eksisterer en virkelighed udenfor problematiseringen. Derimod betyder det, at denne virkeligheds rod og kaos bliver systematiseret i formuleringen af, hvordan den udgør et problem.

For at analysere, hvordan magtens mikrofysik kan lede til skabelse af ny viden og dermed forandringer i allerede vedtaget viden, vender jeg mig til institutionsforskerne Gubrium og Järvinen, der foreslår begreberne *trouble* (som jeg oversætter til og herefter kalder *roderi*⁶⁴) og *problematisation* (herefter: *problematisering*).⁶⁵

Gubrium og Järvinen trækker i deres analytiske perspektiv på mange forskellige teoretiske skoler og tænkere, herunder Foucault og Nikolas Rose, men bidrager med analytiske begreber, der kan nuancere Foucault og Roses større fortællinger om tendenser i samfundets udvikling.⁶⁶ Fælles for Gubrium/Järvinens og Foucaults perspektiver på magt er, at magt forstås som noget der udøves i praksis. Magt er dermed ikke en afspejling af nogle bagvedliggende strukturer, som for eksempel klasserelationer. Magt er heller ikke ideologi, men derimod praksis.⁶⁷ Ligesom Foucault med begrebet *magtens mikrofysik* lægger vægt på, at magt udøves lokalt, retter Gubrium og Järvinen blikket mod måderne, hvorpå problemer og dermed også politik, formuleres på mikroniveau, som del af, hvad de kalder "hverdagens klientiserings-processer" ved "front-linien" og på "gade-niveau".⁶⁸

⁶⁴ En direkte oversættelse *trouble* er *ballade*, hvorimod *roderi* kan oversættes direkte til *messiness*. Da *ballade* i opdragelsessammenhæng giver associationer til individuelle *ballademagere* og jeg ikke ønsker at skabe association til et afgrænset bagvedliggende aktørskab, har jeg valgt begrebet *roderi*. Begrebet *ballade* er i dansk kontekst blevet brugt til netop at sætte fokus på, hvordan aktører kan skabe forandring gennem modstand, f.eks. hos Staunæs. Jeg har delvist samme interesse som Staunæs, der ønsker at overkomme *modmagts*begrebets romantiserede og voluntaristiske indhold, men jeg bruger *roderi* for at inkludere forandringspotentiale, der ikke kan ledes tilbage til individuelle aktører. Dorthe Staunæs, "Subversive analysestrategier—eller governmentality med kjole, fjerboa og sari," i *Magtballader. J. Kofod & D. Staunæs (red). København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag* (2007): 263. For en diskussion af balladebegrebets danske historie, se Katrine Scott, *Seeking Middle-Classness: University Students in Iraqi Kurdistan* (Lund University, 2018), 194.

⁶⁵ Begrebet *trouble* er udviklet med henvisning til Michael Lipsky. Lipsky forsker i offentlig administration og er kendt for termen "street-level bureaucracy", som han introducerede i den nuværende klassiker: Michael Lipsky, *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services* (New York: Russell Sage Foundation, (2010) [1980]); Jaber F. Gubrium and Margaretha Järvinen, "Troubles, problems, and clientization," in *Turning Troubles Into Problems: Clientization in Human Services*, ed. Jaber F. Gubrium and Margaretha Järvinen (Taylor & Francis, 2013), 7-8.

⁶⁶ Gubrium & Järvinen 2013b, in *Turning Troubles Into Problems: Clientization in Human Services*, 6-7.

⁶⁷ Jf. Mik-Meyer og Kaspar Villadsens opsummering af forskellige sociologiske perspektiver på magt, herunder interaktionismen og Foucaults magtkritik. Nanna Mik-Meyer og Kaspar Villadsen, *Magtens former: sociologiske perspektiver på statens møde med borgeren* (Hans Reitzels Forlag, 2007), 13.

⁶⁸ (Min oversættelse) Gubrium & Järvinen 2013b, in *Turning Troubles Into Problems: Clientization in Human Services*, 1, 7-8. Her bygger Gubrium og Järvinen videre på Lipskys studie *Street Level Bureaucracy* fra 1980.

Med begrebet *roderi* zoomer Gubrium og Järvinen ind på dét, der eksisterer før problematiseringer, og begrebsliggør dermed den kaotiske virkeligheds sprælske natur, før den ved hjælp af problematiseringspraksisser bliver gjort forståelig som et problem.⁶⁹ Begrebet peger på, at "dét der bekymrer os som psykologiske, medicinske eller kriminelle problemer startede som noget andet mindre formelt og mindre velformuleret".⁷⁰ *Roderi* er karakteriseret ved uklarhed, som skaber bekymring eller forstyrrelse, men uden at det, der forstyrrer, endnu forstås som eller håndteres som ét samlet problem. *Roderi* håndteres forskelligt og pragmatisk fra gang til gang.⁷¹

Problematiseringer er derimod karakteriserede ved, at det, der før fremstod som *roderi*, nu forstås som et samlet problem. Omformuleringen af *roderi* til problematisering kan for eksempel foregå ved hjælp af eksperter og ved hjælp af formaliserede teknikker, som intelligenstests eller psykiatriske observationer.⁷² *Problematiseringer* er aldrig komplette, og på det lokale niveau er der altid *roderi*, som udfordrer problematiseringen, og som derfor må håndteres. *Roderi* kan håndteres på måder, så sandheder og problematiseringer opretholdes, eller så de forkastes.⁷³

Jeg kombinerer Gubrium og Järvinens begreber med videnskabsfilosof Ian Hacking's perspektiver på kategoriseringer og jeg anser dermed problematiseringer som sammenvævet med et behov for at handle. Som Hacking pointerer er vidensprocesser i institutioner altid en del af arbejdet med at udvikle håndteringsmuligheder.⁷⁴

Jeg bruger problematiseringsbegrebet til at forstå institutionelle kategoriseringsprocesser. Kategorier er måder at problematisere på, i den forstand at de både definerer et problem og ofte rummer en del af svaret på, hvordan institutionen skal behandle den kategoriserede. Imidlertid er der forskel på, hvor faste problematiseringer forskellige kategorier udgør. Ud fra de forskellige typer af kategorier, jeg har mødt i empirien og med inspiration fra Hacking, foreslår jeg, udover Gubrium og Järvinens to begreber *roderi* og *problematisering*, at tilføje et tredje begreb i problematiseringsprocessen. Dette tredje begreb sætter ord på dét, der kan eksistere tidligt mellem *roderi* og ordnet problematisering – nemlig en *rodet problematisering*.

⁶⁹ Jaber F. Gubrium & Margaretha Järvinen, *Turning Troubles Into Problems: Clientization in Human Services* (Taylor & Francis, 2013a).

⁷⁰ (min oversættelse) Ibid., 1.

⁷¹ Ibid., 2.

⁷² Som Gubrium/Järvinen pointerer, er der dog i nutidens samfund tendens til at eksperters rolle erstattes af ikke-professionelles perspektiver på problematiseringer. Ibid., 2-3.

⁷³ Ibid., 3.

⁷⁴ "Human kinds are formulated in the hope of immediate or future interventions in the lives of individual human beings." Ian Hacking, "The looping effects of human kinds," *Causal Cognition: A Multidisciplinary Debate*, Dan Sperber, David Premack, and Ann James Premack (1996 [1995]): 351.

Den *rodede* problematisering er, ligesom *roderi*, en vidensform, der ikke er blevet systematiseret, og hvorom der eksisterer uklarheder, hvorimod ordnede problematiseringer er systematiserede – for eksempel som videnskabelig viden, og derigennem tildeles status som klar defineret viden. I dette forhold ligner den *rodede* problematisering således *roderi*. I forhold til håndtering adskiller *rodede* problematiseringer sig fra *roderi*. Hvor *roderi* håndteres forskelligt fra gang til gang, tilbyder en *rodet* problematisering en handlemulighed. I modsætning til den ordnede problematiserings *handlingsanvisning* er der tale om en *handlemulighed*.⁷⁵

Hverken *rodede* eller *ordnede* problematiseringer er fuldstændige. Der er altid sprækker i problematiseringer. I ikke-rodede problematiseringer, som jeg begrebsliggør som *ordnede*, er der via formaliserede teknikker og ekspertinddragelse blot investeret mere i at få problematiseringen til at fremstå netop ordnet.⁷⁶ Se nedenstående model:

Model 1: Roderi, rodet problematisering og ordnet problematisering



Ved hjælp af disse tre begreber vil jeg i afhandlingen vise, at der er masser af *roderi* på spil i det daglige arbejde med unge piger på Vejstrup, og at dele af roderiet ved hjælp af forskellige kategorier omformes til rodede og ordnede problematiseringer. Pilene i modellen er *eksempler* på en kronologisk proces. Som Gubrium og Järvinen pointerer, er retningen ikke altid fra *roderi* til problematisering, den kan også gå i modsat retning.⁷⁷ Det vil jeg blandt andet give eksempler på i kapitel 6, hvor jeg analyserer en

⁷⁵ Den rodede problematisering kan sammenlignes med, hvad Foucault har kaldt "local popular knowledges", som ofte glemmes i funktionalistiske analyser, men som kan give viden om magtsystemers skrøbelighed. Michel Foucault, "Two Lectures," in *Power/knowledge: Selected Interviews and Other Writings of Michel Foucault*, ed. Colin Gordon (New York: Pantheon Books, 1980 [1967]), 80-82. Jf. Ransom 1997, 35.

⁷⁶ Ved at begrebsliggøre øvrige problematiseringer som "ordnede" vil jeg henlede opmærksomheden på, at det kræver investeringer og aktive handlinger at skabe en ordnet problematisering. Ordnete problematiseringer er således ikke mere fuldkomne end rodede problematiseringer og eliminerer ikke *roderi*.

⁷⁷ Gubrium & Järvinen 2013b, 9.

sag, hvor en anbragt har fået tildelt en diagnose, som siden forkastes. I den proces gik retningen modsat end i pilene herover.

Jeg har udviklet modellen specifikt til at få blik for sammenvævninger og forskelle mellem ikke-psykiatriske og psykiatriske problematiseringer i en specifik empirisk sammenhæng, nemlig Vejstrup Pigeheim. Tilføjes af kategorien *rodet problematisering* og forskellene mellem *rodet* og *ordnet problematisering* skal således ikke forstås som en formulering af en generel regel om, i hvilke former problematiseringer forekommer, men en tilføjelse, som giver mening til at analysere de specifikke problematiseringsprocesser, jeg har fundet i denne kontekst.

Køn som analytisk, historisk og kulturel kategori

Kønshistorikere har argumenteret for, at køn siden oplysningstiden i stigende grad forstås dikotomisk, og at køn i stigende grad strukturerer sociale relationer.⁷⁸ I denne afhandling forstås køn som en historisk foranderlig kategori, der strukturerer sociale relationer og institutioner og skaber subjekter gennem at sætte normer og rammer for, hvordan de kan identificere sig og leve deres liv.⁷⁹

Formålet med at anlægge et kønsperspektiv på opdragelsen på Vejstrup Pigeheim er at undersøge, hvordan historisk specifikke kønsforskelle har struktureret måder, hvorpå børneforsorgens problemer er blevet formuleret samt måder, hvorpå de formulerede problemer er blevet håndteret.

Om kildematerialet og brug af kilder

Jeg vil herunder kort redegøre for de mest centrale kildetyper som afhandlingen baseres på.

Kilder fra og om Vejstrup Pigeheim

En central del af kildematerialet til denne afhandling er beskrivelser af individer, der har været placeret på Vejstrup Ungdomshjem. Foucault har beskrevet, hvordan en vigtig teknik i det moderne reformfængsel var at skabe biografisk viden om den

⁷⁸ Van Drenth and De Haan 1999, 17ff. henviser til Laqueur 1992.

⁷⁹ Se også afsnittet om *Disciplinering gennem moderlig omsorgsmagt* i dette kapitel, side 49. Jf. Joan W. Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis," *The American Historical Review* 91, no. 5 (1986). Jeg trækker i analysen blandt andet på sociolog Beverly Skeggs' analytiske præsentation af historisk forskning om hvordan respektabilitet blev en central del af arbejderkvinders liv fra ca. 1800 og frem. Skeggs 2000, 69-83.

enkelte indsatte. Gennem den biografiske viden blev den kriminelle etableret som eksisterende subjekt uafhængig af den kriminelle handling.⁸⁰ Opdragelsesanstalterne er ligesom fængslet et lokalt sted, hvor biografisk vidensproduktion ligger til grund for reformarbejde med individer, og gennem biografisk viden om de enkelte anbragte skabte børne- og ungdomshjemmene viden om værgerådsbarnet, der således blev en social kategori i 1900-tallets Europa.⁸¹ Til at undersøge magtens mikrofysik udgør denne biografiske viden om Vejstrups anbragte derfor en central del af denne afhandlings empiri.

Elevjournaler

Når en ung blev anbragt på Vejstrup, oprettede forstanderinden en elevjournal. I denne journal samlede hun alle dokumenter og brevvekslinger, der vedrørte denne specifikke elev. I kronologisk forstand er det første dokument i en elevjournal ofte en anbringelsesrapport. Når det centrale organ (fra 1905-1933 Overværgerådet og fra 1933-1958 Landsrådet for Børneforsorg) godkendte, at et barn eller en ung blev fjernet fra sit hjem og sat under offentlig forsorg, udfyldte en repræsentant fra det lokale værgeråd et fortrykt skema, som udgjorde den anbragtes anbringelsesrapport. I forbindelse med oprettelsen af en sag indsamlede værgerådsrepræsentanten også udtalelser fra mennesker i barnets nærmiljø, som blev vedlagt anbringelsesjournalen, og som blev brugt til at udfylde felterne i denne. Anbringelsesrapporten og de dokumenter, værgerådet skabte i samspil med barnets nærmiljø i forbindelse med fjernelsen, findes i de fleste elevjournaler og giver således adgang til viden om den oprindelige problematisering af barnet og/eller barnets miljø og dermed årsagen til barnets fjernelse.

Når Overværgerådet eller senere Landsnævnet for Børneforsorg overvejede at anbringe en pige på Vejstrup, startede en brevkorrespondance om hende, hvor rådet beskrev hende ud fra hendes tidligere anbringelser, og hvor forstanderinden og rådet forhandlede om, hvorvidt hun skulle til Vejstrup og i givet fald hvornår. Disse breve findes også i hendes journal.

Derudover indeholder journalen dokumenter, der er produceret under hendes ophold på Vejstrup, medmindre de af den ene eller anden grund er blevet fjernet fra journalen igen. Det er for eksempel udtalelser fra læger, hvis hun er blevet mentalundersøgt, eventuelle (til tider konfiskerede) breve fra og til pigen selv; eventuelt andre konfiskerede dokumenter; eventuelle nedskrevne bekendelser fra pigen, når hun er blevet isoleret på sit værelse eller i hjemmets "betækningsrum";

⁸⁰ Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 268ff. For biografien som en pastoral magtteknik, se også Roddy Nilsson, "The Practise of Pastoral Power: The Swedish Prison Chaplains in the 19th Century," *Crime, Histoire & Sociétés/Crime, History & Societies* 17, no. 1 (2013c): 8.

⁸¹ Se kapitel 3.

forstanderindens eventuelle brevvekslinger med hendes familie og andre nære relationer, med læger, der undersøger hende, med det lokale værgeråd om pigens fremtidige anbringelse, med mulige eller benyttede prøvepladser, pladser og plejefamilier og ikke mindst brevvekslinger med eleven selv, når hun er udsendt på prøve, i plads eller efter hun er blevet udskrevet fra Vejstrup. Hvis pigen før eller i løbet af sin tid på Vejstrup har været anholdt (for eksempel fordi hun har været eftersøgt efter en rømning), kan der også ligge politirapporter i journalen.

Elevjournalernes omfang er meget varierende. Størstedelen udgøres af ca 70-100 sider, men der er også enkelte sager, der kun er på omkring 30 sider – dette er i tilfælde, hvor forstanderinden opgiver at opdrage pigen og sender hende ud efter få måneders ophold – og der er sager på omkring 250 sider med lange brevvekslinger eller komplicerede forløb omkring udskrivning eller indskrivning.

Stambøger

Stambogen, som er bevaret fra 1932 og frem, er en fortløbende bog med en kombination af fortrykte skemaer og blanke sider.⁸² Informationen om eleverne er i stambogen samlet under deres fortløbende elevnummer, der også henviser til deres elevjournaler.

Informationen om den enkelte anbragte starter i stambogen med et fortrykt skema, som svarer til anbringelsesskemaet fra det lokale værgeråd, og som forstanderinden udfyldte ved at føre informationerne fra anbringelsesrapporten ind i stambogen, når en anbragt blev indskrevet på pigehjemmet. Udover det fortrykte skema består stambogen også af blanke sider. På disse sider skrev forstanderinden, når eleven ankom, en biografi over hende ved hjælp af dokumenterne fra pigens værgerådssag og informationer om hende fra eventuelle tidligere anbringelser. Denne biografi fylder mellem ½ side til 2 sider. Dernæst følger en løbende dokumentation af hendes ophold på Vejstrup.

Løbende under opholdet skrev forstanderinden notitser på et par linjer, når der skete noget, der opfattedes som skelsættende eller vigtigt for en elev, for eksempel resultater af eventuelle IK-tests og rømningsforsøg eller andre større konflikter, som førte til straf. Derudover producerede forstanderinden hvert halvår en kort tekst om, hvordan det gik eleven. Denne tekst skulle ifølge Børneloven indsendes til Overværgerådet – og senere Landsnævnet for Børneforsorgen, der havde det overordnede ansvar for elevens anbringelse, og som kunne udskrive eleven.⁸³

⁸² En henvisning til stambogen i en straffesag fra 18.7.1923 viser, at der har været ført en stambog før 1932, men de tidligere stambøger findes desværre ikke bevarede i Rigsarkivet. Jf. VPA:RA: "125, Kopibog, i Straffeprotokol m. bilag," 18.7.1923, elev 146.

⁸³ Disse indberetninger blev indført i stambogen fra 1932-1946.

Stambogen findes bevaret fra 1932-1962, og i denne periode kan stambogen bruges som indgang til elevsagerne. Desværre findes de tidligere stambøger ikke længere. Fra 1932-1961 udfyldte Vejstrups forstanderinder og lærerinder otte stambøger, tre af dem om elever, der blev indskrevet mellem 1932 og 1940.⁸⁴

Øvrige kilder fra Vejstrup Pige hjem

Jeg har gennemgået Vejstrups arkiv med interesse for håndteringer af pigerne i hverdagen samt for viden, der blev skabt om de anbragte. Udover elevjournalerne og stambogen vil jeg her nævne to andre kildetyper, der har været særligt brugbare, nemlig straffeprotokollen og lægejournalen.

Straffeprotokollen er en kronologisk opbygget bog, hvori forstanderinden registrerede, når en anbragt blev straffet; hvad hun var straffet for; og hvordan hun reagerede på straffen. Den er bevaret i hele denne undersøgelses periode 1908-1940.⁸⁵ Jeg har transkriberet og analyseret straffeprotokollen fra 1920-1940. Derudover har jeg skimmet straffeprotokollen fra 1908-1920 efter specifikke informationer, som indgår i analysen. Straffeprotokollen bruges særligt i kapitel 4 om opdragelsespraksisser.

Der findes i arkivet en arkivserie med navnet "Lægejournalen". Arkivserien starter i 1924 og dækker i forhold til denne undersøgelses periode årene 1924-1940.⁸⁶ Serien indeholder lægevidenskabelige artikler om forskellige diagnoser, som forstanderinde Sejerøe har indsamlet, og indholdet viser derfor, hvilken lægevidenskabelig viden, der cirkulerede ind i hjemmets pædagogiske arbejde. Den indeholder desuden information om regler ved indlæggelser af elever samt dokumenter i forbindelse med de to forstanderinders arbejde for en lukket anstalt og en psykopatanstalt for denne periode. Trods navnet indeholder arkivserien ikke lægejournaler om enkelte anbragte. Kilderne fra denne arkivserie har jeg særligt brugt i kapitel 6 og 7.

Jeg har desuden søgt efter psykiatiske problematiseringer i forstanderindens brevbog, og fandt en række breve som blev betydningsfulde for kapitel 7.

Hvert år (og fra 1922 og frem hvert andet, tredje eller femte år) udgav Vejstrup en beretning. Beretningen indeholder beskrivelser af opdragelsesarbejdet, de ansatte og årets gang. Den mest fyldige del af beretningerne er korte biografiske fortællinger om de udgæede elever, og fra 1919-1920 og frem samt 1924-25 og frem også beretninger om elever henholdsvis 5 og 15 år efter, de blev udskrevet fra Vejstrup.⁸⁷ De

⁸⁴ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961."

⁸⁵ Den går desuden frem til 1945.

⁸⁶ Den går desuden frem til 1950.

⁸⁷ Gerda Schneekloth, *12te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem 1919-1920* (Svendborg: Vejstrup Pige hjem, 1919-1920); Gerda Schneekloth, *16de Beretning om Statsundomshjemmet Vejstrup Pige hjem 1924-1926* (Svendborg: Vejstrup Pige hjem, 1924-1926). Vejstrups første forstanderinde var kendt for at publicere disse beretninger, der således i børneforsorgen blev brugt som en indgang til viden om de vanskeligste unge piger under

biografiske beretninger har fungeret som baggrund til hele afhandlingen, da jeg dermed fik et indblik i institutionens selvfortælling og et generelt indblik i institutionens problematisering af de anbragte piger.

Udvalg af elevsager og stambogsbeskrivelser til dybdeanalyse

Undersøgelsen baseres på en læsning af publicerede beretninger om 419 piger, der blev udskrevet fra Vejstrup Pighjem i perioden fra 1908 og 1940 samt en læsning af stambogsoptegninger om 143 anbragte fra 1932-1940 og en dybdelæsning af i alt 43 elevjournaler, på hver mellem 25 og 240 sider.⁸⁸

Efter at have orienteret mig bredt i stambogen og i elevjournaler fra forskellige dele af perioden 1908-1960 udvalgte jeg et mere begrænset omfang af journaler og stambogsfortællinger til dybdeanalyse. Da stambogen er en god indgang til at læse og forstå kronologien i den mere rodede elevjournal, udvalgte jeg journalerne fra de 15 første registrerede elever i stambogen, heraf er 9 indskrevet i 1932 og 6 indskrevet i 1933.⁸⁹ Jeg gik dernæst ti år tilbage til 1922 og valgte elevjournalerne fra 15 elever, der blev indskrevet dette år.⁹⁰ Til kapitel 5 og 6 om uopdragelighed og videnskabeliggørelser er analysen, udover disse 30 journalsager fra 1922 og 1932-1933, baseret på 11 elevjournaler om elever, der blev fremhævet som særligt vanskelige i perioden mellem 1920 og 1932 (frem til stambogen) i andre kilder (herunder årsberetningen og i kopibogens breve samt i andre elevsager) samt stambogsoptegninger for 12 elever fra 1932-1940, der i stambogen i perioden mellem 1932 og 1940 fremstod som særligt vanskelige. Jeg supplerede i to af disse tilfælde stambogsoptegningerne med indsamling og analyse af elevjournalen.⁹¹

værgerådsforsorg. Jf. Oluf J. Skjerbæk, "Om vore Værgeraadsbørn og deres videre Skæbne," *Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings Aarsmøde* 22 (1929); "Fra Københavns Borgerrepræsentations Forhandling," *Børnesagens Tidende* vol. 2, no. 14 (1929).

⁸⁸ Antallet af indskrevne piger på Vejstrup i perioden 1908-1940 er 431. 419 af disse er registreret som udskrevne mellem 1908 og 1940. Ifølge disse opgørelser burde der således ved årets udgang i 1940 være 12 elever, men ifølge årsberetningerne var der på dette tidspunkt 18 anbragte på Vejstrup Pighjem, hvilket vil sige, at der er en diskrepans på seks elever. Dette kan skyldes at seks elever er blevet registreret som udgåede, for eksempel i prøveplads, men siden er blevet taget tilbage til Vejstrup igen. Vejstrup Pighjem, *Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem* (Svendborg 1908-1945).

⁸⁹ Elevnumrene 316-324 er indskrevet i 1932 og 323-330 er indskrevet i 1933.

⁹⁰ Elevnumrene 155-170. VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962". At jeg netop valgte 10 år som distance mellem nedslag var ikke resultat af metodiske eller empiriske valg, men snarere en reproduktion af arbitrære opdelinger af tid i årtier. Jf. J.W. Scott, *The Fantasy of Feminist History* (Durham & London: Duke University Press, 2011), 45. Scott påpeger at historikere ofte reproducerer kulturelle fantasier om tiden som opdelt i årtier og århundreder. I dag havde jeg snarere fulgt ledetråde fra andre kilder til at udvælge kvalitativt relevante nedslag.

⁹¹ Elevsager indsamlet efter denne strategi fra før stambogens bevarelse (1920-1932): 139, 146, 147, 148, 149, 150, 154, 170, 171, 252, 255. Stambogsoptegninger indsamlet efter denne strategi fra 1932-

Kilder til at kontekstualisere Vejstrup Pighjem

Til at kontekstualisere Vejstrup Pighjems praksisser samt i kapitel 7 at forfølge de lokale problematiseringer videre ud i andre kontekster bruger jeg love, debatter i folketing og landsting samt betænkninger om børneforsorgen. Jeg bruger ligeledes statistikker fra den nationale børneforsorg til at sætte Vejstrup Pighjems udskrivningspraksisser i en bredere ramme. I 1936 blev der nedsat et ministerielt udvalg som skulle undersøge muligheden for at oprette psykopatanstalter. Udover dette udvalgs publikation, som blev del af en senere beretning, har jeg brugt udvalgets arkiv til at afdække processerne omkring arbejdet for en psykopatanstalt i børneforsorgen i kapitel 7.

For at få viden om børnesagsfeltets logikker og konflikter som kontekst til analysen af Vejstrup har jeg desuden gennemgået tidsskriftet Børnesagens Tidende fra 1918-1940 for artikler om sammenhæng mellem opdragelse og kategoriseringer.⁹² Jeg har læst alle artikler om disse temaer i perioden 1918-1940, og det overblik læsningen har givet mig indgår som baggrund for min analyse af de mere centrale kilder i afhandlingen. Derudover baseres analysen af diagnosticeringspraksisser udover kilder fra Vejstrup Pighjem også på lægevidenskabelig og psykiatrisk litteratur om børn og unges afvigelser, samt generel lægevidenskabelig og psykiatrisk litteratur om de diagnoser, der forekom på Vejstrup Pighjem.

Kombineret kildekritisk og poststrukturalistisk dokumentlæsning

Jeg kombinerer forskellige kildetyper i undersøgelsen af praksisser og viden på anstalterne. Afhængig af hvilket spørgsmål, jeg ønsker at besvare, får forskellige kildetyper forskellig vægt.

De publicerede årsberetninger giver viden om de ansattes og herunder særligt forstanderindens refleksioner om opdragelsespraksisserne, samt viden om anstaltens selvbillende udadtil. Årsberetningerne er derfor interessante i forhold til at undersøge de logikker, som institutionen indgik i.

Arkivets kilder giver viden om opdragelsens praksis og magtens mikrofysik. Nogle kilder er levn fra konkrete møder mellem anbragte og opdragere (som for eksempel anbragtes breve med bekendelser til forstanderinden), og andre er beskrivelser af sådanne møder (som for eksempel straffeprotokollen).

1940: 312, 328, 329, 334, 336, 337, 338, 339, 341, 354, 362, 416. Heraf indsamlede jeg også elevjournaler for sagerne 312 og 338, da stambogen henviste til hhv. forhandlinger om udskrivning som uopdragelighed (sag 312) og forhandlinger mellem flere læger om diagnosticering i sag 338.

⁹² Jeg har skimmet tidsskriftet ud fra følgende indholdsmæssige temaer: uopdragelighed, lukket afdeling, psykopati, psykopathjem, sinke, sinkehjem, fredenhjem, åndssvageforsorg, grænsetilfælde, sortering af elever, mentalundersøgelse, psykiatri, psykologi, intelligenstag, læger, lovændringer.

I en klassisk kildekritisk forståelse ville de publicerede kilder have mindre værdi end de upublicerede kilder, der var levn fra opdragelsens møder mellem anbragte og opdragere, men jeg anlægger i stedet et funktionelt kildebegreb og bruger kilderne til at svare på forskellige spørgsmål. De publicerede og arkivets upublicerede kilder giver således adgang til forskellige former for viden. Et eksempel er, at forstanderinden fremhæver brugen af belønnende opdragelsesmidler frem for afstraffende i den publicerede årsberetning, men at arkivmaterialet tegner et billede af en opdragelse, der var ligeligt baseret på begge dele. At belønningerne i højere grad blev fremhævet i det offentlige billede af Vejstrup Pighjem er således mere et spørgsmål om, hvordan forstanderinderne fremstillede institutionen end et udtryk for praksis. Kombinationen af kilder er derfor central.

Det er imidlertid ikke blot de publicerede kilder, men også arkivets kilder, der er påvirket af specifikke genrekrav samt institutionelle logikker og diskurser, som sætter rammer for deres indhold. Disse rammer er en del undersøgelsens objekt, da netop disse genrer viser, hvordan magt og viden er sammenvævet.

Et kildekritisk perspektiv på Vejstrup pighjems arkiv kan erindre om, at jeg kun kan undersøge de opdragelsespraksisser, som anstaltens personale selv beskrev i publicerede og upublicerede kilder. Det betyder for eksempel, at eventuelle handlinger, som ikke var legitime i institutionens logik, er svære at få viden om. Der kan for eksempel have forekommet straffe, der ikke blev noteret i hustugtsbogen.⁹³ Når jeg besvarer den del af problemformuleringen, der handler om, hvordan de anbragte piger blev håndteret, er den viden, jeg kan skabe, afhængig af, hvad der blev forstået som god opdragelse.

Et poststrukturalistisk perspektiv på Vejstrup pighjems arkiv kan endvidere minde om, at jeg desuden kun har mulighed for at undersøge de opdragelsespraksisser, som de ansatte havde et sprog for, og som de dermed var bevidste om, at de udførte. Derudover kan et poststrukturalistisk perspektiv på historieskrivning og erindring – og dermed også på arkivet som fænomen – minde om, at når noget erindres, glemmes noget andet. Det, der skulle erindres og noteres, var begivenheder, der var særlige, som for eksempel opførsel som medførte straf, mens andre handlinger har været så selvfølgelige i institutionens logik, at de ikke afsatte sig spor i nogle kilder.

⁹³ Frem til 2. Verdenskrig var der kun 2 inspektører udover overinspektøren til at besøge landets cirka 350 børne- og ungdomshjem. Inspektørerne talte ikke med anbragte når de foretog tilsyn, og derfor kom ikke-registrerede straffe sandsynligvis kun sjældent frem. Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 258. Jf. Söderlind, der har dokumenteret, hvordan informationer om for eksempel overgreb er fraværende eller forsvinder ud af dokumenterne i svensk børneforsorg, fordi sådanne informationer ikke var centrale for myndighederne. Söderlind 1999, 146-47. For diskussioner af misforhold mellem journaler og anbragtes egne oplevelser i dansk kontekst se desuden Stine Grønbæk Jensen, "At åbne skuffen: Om tidligere børnehjemsbørns transformationer af selvet og den sociale verden gennem erindringsarbejde" (Syddansk Universitet, 2019). samt Jacob Knage Rasmussen, "'Hvem troede de jeg var?' Når tidligere børnehjemsbørn læser deres journaler - Konflikter, håndteringsstrategier og potentialer" (Syddansk Universitet, under udarbejdelse).

Denne erkendelse er central for formuleringen af den del af afhandlingens spørgsmål, der handler om, hvordan problemer konstrueres. I besvarelsen af dette spørgsmål læser jeg *med* kildernes logikker og undersøger den virkelighed, de repræsenterer. Her er jeg inspireret af dekonstruktion og mere specifikt Ann Laura Stolars opfordring til at læse *along the archival grain* i stedet for at forsøge at læse imod arkivet.⁹⁴ Metoden tager udgangspunkt i, at arkiver udgør en magtudøvelse i sig selv:

If a notion of colonial ethnography starts from the premise that archival production is itself both a process and a powerful technology of rule, then we need not only to brush against the archive's received categories. We need to read for its regularities, for its logic of recall, for its densities and distributions, for its consistencies of misinformation, omission, and mistake – along the archival grain.⁹⁵

Jeg kombinerer Stolars forslag om at læse *med* arkivet med til dels også at læse imod det.⁹⁶ Jævnfør begreberne roderi, rodet problematisering og ordnet problematisering, som jeg præsenterede tidligere i dette kapitel kan arkivet læses som en kontinuerligt forsøg på at ordne en rodet virkelighed. Der er hele tiden roderi på spil, og dette roderi dukker også op i arkivets egne dokumenter. Her adskiller arkivdokumenterne fra den praktiske magtudøvelse sig markant fra mange af de publicerede dokumenter, der i højere grad er rensat for roderi. I læsningen af elevjournalerne har jeg derfor også læst efter og noteret uoverensstemmelser, ambivalenser og forskydninger i problematiseringer, hvilket har givet mig blik for, hvordan problematiseringerne også hele tiden blev formet i relation til deres funktion i sagsforløbet og behovet for at håndtere sagen rent praktisk.

Jeg kombinerer den poststrukturalistiske læsning af arkivet med en interaktionistisk forståelse af dokumenter, hvor igennem dokumenters betydning aldrig er fikseret, men derimod altid er afhængig af, hvordan dokumentet bruges i praksis samt hvilke andre dokumenter det enkelte dokument står i relation til.⁹⁷ Det betyder for eksempel, at betydningen af et dokument i en elevjournal kan forandre sig, når der føjes nye dokumenter til journalen. Et dokument, der udpeger en pige som for eksempel "uimodtagelig for opdragelse" forandrer sig, når en lægejournal tilføjes og diagnosticerer pigen som for eksempel psykopat, ligesom de enkelte elevjournalers betydninger forandrer sig generelt, når nye begreber cirkulerer ind i pighjemmets kontekst via dokumenter i andre dele af arkivet.⁹⁸ Dette er særlig tydeligt i kapitel 5 og 6, hvor jeg undersøger videnskabeliggørelser af problematiseringerne af de anbragte piger.

⁹⁴ Denne brug af kilder kan også rummes i en kildekritisk metode, der gør brug af et funktionelt kildebegreb. Med begreber fra kildekritisk metode bruger jeg her kilderne som levn.

⁹⁵ Ann Laura Stoler, "Colonial Archives and the Arts of Governance," *Archival Science* 2 (2002): 100.

⁹⁶ Jf. Vallgård 2014.

⁹⁷ Jf. Mik-Meyer i Margaretha Järvinen and N. Mik-Meyer, *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv: interview, observationer og dokumenter* (Hans Reitzel, 2005), 194-95.

⁹⁸ Jf. Ibid., 197.

At læse med og mod arkivets logikker

For at kunne afdække arkivets logikker på tværs af individsager har jeg skabt en systematisk fremgangsmåde for min læsning af de forskellige kildetyper.

Elevjournalerne var særligt svære at få overblik over, da de mange dokumenter ikke altid ligger i en umiddelbart logisk rækkefølge, og da der er mange 'huller' i informationerne. Før jeg kunne forstå kilderne og dermed foretage en systematisk læsning af dem, måtte jeg derfor afdække sagsforløbet. Hvert enkelt dokument gav nemlig ikke altid mening, eller blev først forståeligt, når jeg havde læst hele journalen, og jeg for eksempel vidste, hvem de forskellige personer, der havde skrevet dokumenter i sagen, var i relation til den anbragte pige. Før jeg kunne begynde at analysere mønstre i elevjournalerne, måtte jeg således først skabe overblik over hvert enkelt sagsforløb og de centrale personer, der forekom i sagerne. For elevjournalerne efter 1932, hvor der findes en bevaret stambog, kunne stambogen hjælpe med nogle af disse informationer. Jeg skrev således et resume af hver elevsag, samt registrerede aktører i sagen samt rekonstruerede dokumenternes tidlige relation til hinanden. Dermed fik jeg overblik over begivenheder, der i arkivets logik var afgørende i sagsforløbet, og hvilke dokumenter, der relaterede sig til hinanden. Dernæst foretog jeg en mere målrettet læsning af kilderne, hvor jeg fulgte Stolars opfordring om at læse *med* arkivet og at afdække dets mønstre. Specifikt var jeg interesseret i mønstre i måderne, hvorpå de anbragte piger blev forstået som problematiske, og mønstre i, hvad der i arkivets logik blev opfattet som centralt i sagerne. Til dette analysearbejde konstruerede jeg nedenstående skema, som jeg udfyldte for hver elevjournal:

Tabel 1: Skema for fortolkning af elevsager

1. Elevens navn
2. Kategorier (psykiatriske mm)
3. Adjektiver
4. Argumenter (for kategori og adjektiver)
5. Årsag til anbringelse (Anbringelsesskema, rubrik D)
6. Ekspert
7. Mål for eleven
8. Oprindeligt problem (ved anbringelsen)
9. Problem ved udskrivningen
10. Udskrivningsform

I løbet af arbejdet med elevjournalerne gik det op for mig, at der ofte skete en forskydning i problematiseringer i løbet af tiden under værgerådsforsorg og under opholdet på Vejstrup, og jeg tilføjede derfor punkterne otte og ni til at få blik for disse forskydninger. Jeg tilføjede desuden punkt 10, da jeg i arbejdet med sagerne indså, at der var et komplekst samspil mellem problematiseringer og håndtering af sagerne, og at samme problematiseringer over tid ikke ledte til samme udskrivningsform. Notaterne fra disse skemaer gav mig blik for den overvejende pragmatisme i forholdet mellem problematisering og håndtering samt for mønstre i problematiseringsformer og forandringer mod mere psykiatriske problematiseringer. En af de centrale indsigter fra dette arbejde var indsigten om, at der ikke altid var læger indblandet, når piger blev problematiseret ved hjælp af diagnostiske begreber.

For at få indsigt i mønstre omkring håndtering af eleverne i et kvantitativt lys, konstruerede jeg et excellark, hvori jeg registrerede måden, hvorpå alle anbragte i perioden 1908-1940 var blevet udskrevet. Til at skabe denne opgørelse brugte jeg de biografiske beretninger om udskrevne piger, som blev publiceret i årsberetningerne. I arbejdet med at udfylde dette skema fik jeg blik for, at der trods Børnelovens tekst opstod en praksis med at opgive opdragelse af nogle anbragte, samt for forandringerne i, hvordan denne udskrivningsform blev begrebsliggjort i biografierne, og hvordan disse piger blev forstået. I det endelige projekt blev det kun opgørelserne af denne ene udskrivningsform, jeg bruger i analysen.

Til at finde mønstre i håndtering i form af afstraffelser skabte jeg et excellark med informationer fra straffeprotokollen. Her opdelte jeg informationerne i elevnummer, dato for straffen, forseelse, straffens form, straffens længde i tid, samt øvrige bemærkninger. Disse informationer hentede jeg fra straffejournalen, og jeg tilføjede derudover en kolonne, hvor jeg markerede alle de elever, der var blevet udskrevet som opgivne, for at se mønstre i, hvilke former for forseelser disse elever havde gjort sammenlignet med de øvrige anbragte. Informationen om udskrivningsform hentede jeg fra det foregående nævnte excellark baseret på årsberetningen. Med excellarket over straffeformer kunne jeg sortere informationerne ud fra forskellige kriterier, som for eksempel elevnumre og derved få overblik over de samlede straffe af samme elev; eller efter straffens form (lussing, betænkning, på værelse) og finde mønstre og tidlige forandringer i disse. Jeg brugte også excellarket som en nem indgang til at søge på visse ord, som for eksempel "skamfuld", "arbejde", med videre, til brug i de kvalitative analyser i kapitel 4 om opdragelsens praksisser.

De måder, hvorpå jeg har systematiseret min læsning af kildematerialet, kan forstås som dette projekts videns teknologier. Ved hjælp af skemaet til at læse elevjournaler (se tabel 1) samt excellarket, herunder dets muligheder for at sortere i data, blev noget synligt for mig, og andet blev sløret eller direkte usynligt. De netop beskrevne bearbejdninger af materialet har derfor formet, hvad jeg kunne se og dermed både defineret undersøgelsen retning og resultater.

Etik og formidling

I denne afhandling består en stor del af det empiriske materiale af viden om individer, som er produceret og indsamlet af en statslig myndighed uden disse individers samtykke og uden deres indflydelse på, hvad der sidenhen skulle ske med journalerne, herunder private dokumenter som for eksempel konfiskerede breve. Jeg anonymiserer derfor alle anbragte piger og deres pårørende ved hjælp af opdigtede navne, så de individuelle historier og detaljer ikke kan knyttes til specifikke tidligere anbragte, uden at de selv opsøger arkivet.⁹⁹

Tidligere forskning har vist, at mennesker, som har været anbragt, ikke nødvendigvis genkender sig selv, hvis de får mulighed for at læse deres egne journaler.¹⁰⁰ Når jeg læser efter arkivets måder at problematisere på, tager jeg udgangspunkt i, at arkivet *producerer* sandheder som del af en magtudøvelse og dermed ikke giver adgang til objektive sandheder.

Når jeg læser efter måderne, hvorpå pigerne blev håndteret i dagligdagens praksisser, udover de tekstlige produktioner af sandheder om dem, berøres mit projekt af klassisk historiske metodiske problemstillinger om, hvordan jeg kan vide, *hvad der virkelig skete* på institutionen. Når jeg bruger arkivets kilder til at analysere, hvordan pigerne blev håndteret, forholder jeg mig til arkivet som kun en skygge af, hvad der skete. Skyggens form er afdjort af, hvad arkivets skabere kastede lys på. Når jeg i arkivet finder skygger efter handlinger, læser jeg disse som udtryk for et samspil mellem anbragte og ansatte fremfor at tildele de tidligere anbragte autonomt aktørskab.¹⁰¹ Samtidig forholder jeg mig løbende til, at dette samspil er formidlet gennem institutionens logikker og forstanderindernes perspektiv. De anbragte piger handlede indenfor snævre rammer for tilblivelse, og hvad der i arkivets dokumenter kan fremstå som udtryk for *hvem de var*, læser jeg i stedet som udtryk for, hvem de

⁹⁹ Dette er ikke påkrævet, da kilderne er over 75 år gamle og derfor offentligt tilgængelige jf. "Arkivloven. Lovbekendtgørelse nr. 1201 af 28/09/2016," (2016), §23.

¹⁰⁰ Jacqueline Z. Wilson and Frank Golding, "Contested Memories: Caring About the Past — or Past Caring?," in *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in 'Care': International Perspectives*, ed. Johanna Sköld and Shurlee Swain (London: Palgrave Macmillan UK, 2015). For nogle tidligere anbragte kan journalen dog også give en stærkere identitet. Jf. Cecilie Bjerre, Jacob Knage Rasmussen, og Stine Grønæk Jensen, "Journalens potentialer: Konstruktioner af og møder med journalsager i Børneforsorgens regi," *Temp-tidsskrift for historie* 7, no. 14 (2017): 84. For dansk børneforsorgs journaler og tidligere børnehjemsanbragtes møder med deres journal samt omtale af tidligere forskning om tidligere anbragtes møde med deres journaler, se ibid. En af forfatterne bag denne artikel, Jacob Knage Rasmussen er i gang med et Ph.d.-projekt om tidligere børnehjemsanbragtes møde med deres egne journaler og fortolkninger af disse. Rasmussen under udarbejdelse. For omtale af projektet, se Line Vaaben, "De skal vide, at journalen ikke er den hellige gral," *Information* 2017a. I 2017 bragte *Information* en artikel om en tidligere børnehjemsanbragts møde med sin journal. Line Vaaben, "Et sted i alle dokumenterne finder David måske et stykke af sig selv," *Information*, 2017b.

¹⁰¹ Jf. diskussionen om aktørskab i afsnittet *Disciplinering som subjektivering*, side 43

kunne blive gennem opdragelsens og arkivets logikker. Arkivets sandheder er udtryk for en magtudøvelse, som tidligere anbragte under anbringelsen allerede var indvævet i og mærkede konsekvenserne af.

Sprog og brug af historiske begreber

Siden den såkaldte sproglige vending i humanistisk forskning, hvor forskere har synliggjort sprogets magt, er historikere i stigende grad begyndt at forholde sig kritisk til de begreber, der fremtræder i historisk kildemateriale. Særligt når man som historiker skriver om kategorier, der er blevet brugt til at udpege mennesker som afvigere, og som i dag forekommer stødende, problematiske eller nedladende, står man overfor overvejelser over, hvorvidt man som historiker bør anvende disse kategorier selv.

Denne afhandling er fyldt af udtryk som "uopdragelig", "uimodtagelig for opdragelse", "vanartet", "psykopatisk", "åndssvag", "sinke" med videre. Jeg har valgt at bruge de empiriske termer, uanset at de i nutidens ører kan lyde forældede og problematiske. Jeg følger her en tradition, som er udbredt indenfor historisk forskning i konstruktionen af kategoriseringer.¹⁰²

Der er flere grunde til, at jeg bruger de historiske begreber. Dels mener jeg ikke, at det er muligt at oversætte historiske kategorier og diagnoser til nutidige, da kategorier i sig selv er historiske, og kildernes vidensinteresser er filtreret gennem datidens diskurser, diagnoser og problematiseringer ligesom psykiske lidelser altid er sammenvævede med den kultur, den lidende er en del af. Også de kategorier og begreber, som stadig bruges i dag, har en anden betydning i denne tekst, end i nutidige forståelser.¹⁰³ Jeg kan dermed ikke få blik for andet end det, journalens forfatter(e) havde blik for. Fremfor alt bruger jeg de historiske begreber, fordi undersøgelsens formål bl.a. er at undersøge kategoriseringers historicitet og kontekst-specifikke natur – og ikke at diskutere historiske og nutidige diagnosekriteriers sandhedsværdi og nøjagtighed.

¹⁰² Se for eksempel Mathew Thomson, *The Problem of Mental Deficiency: Eugenics, Democracy, and Social Policy in Britain C.1870-1959* (Clarendon Press, 1998), 7; Mark Jackson, *The Borderland of Imbecility: Medicine, Society and the Fabrication of the Feeble Mind in Late Victorian and Edwardian England* (Manchester University Press, 2000); Birgit Kirkebæk, *Da de åndssvage blev farlige* (Holte: Forlaget SocPol, 1993); Ydesen 2011, *The rise of high-stakes educational testing in Denmark (1920-1970)*, 46; Jesper Vaczy Kragh, *Sikringen. Forbrydelse, farlighed og foranstaltninger. Sikringsafdelingen i dansk psykiatri 1918-2018* (Syddansk Universitetsforlag, 2018). For en diskussion om det problematiske i at oversætte kategoriseringer til nutidige identitetskategorier, se i øvrigt Ericsson, der behandler spørgsmålet i relation til etniske og racialiserende kategorier. Ericsson 2015, 15-19.

¹⁰³ Se også afsnit om *diagnoser som problematisering* tidligere i dette kapitel.

Jeg fremstiller desuden citater, som de forekommer i kildematerialet, da formuleringer og stavninger giver indtryk af såvel afsenderens uddannelsesbaggrund og status, som om tiden det er skrevet i.

Arbejdsspørgsmålenes relation til problemformuleringen

Med afsæt i den netop gennemgåede teori, har jeg sammenfattet de tre arbejdsspørgsmål i den følgende overordnede, teoretisk informerede problemformulering:

Hvordan problematiseredes og håndteredes de anbragte på Vejstrup Pigehjem 1908-1940, herunder hvordan forandredes problematiseringer og håndteringer i perioden?

Som led i at besvare problemformuleringen, besvarer jeg de tre arbejdsspørgsmål, der som bekendt lød således:

- Hvordan praktiseredes opdragelsen på Vejstrup pigehjem, og hvordan kan omsorgen for pigerne forstås som del af opdragelsen?
- Hvordan formede allerede etablerede kønsforskelle opdragelsen på Vejstrup pigehjem og omvendt, hvordan var opdragelsen med til at skabe køn?
- Hvordan blev lægevidenskaben og psykiatrien etableret og praktiseret på Vejstrup Pigehjem?

Jeg vil her kort gennemgå relationen mellem den overordnede problemformulering og de tre arbejdsspørgsmål.

Det første spørgsmål retter sig mod pigehjemets opdragelsespraksis. Med begrebet moderlig omsorgsmagt, som jeg har præsenteret i dette kapitel, er omsorgen en del af pigehjemets måde at opdrage på. Opdragelsen kan med de netop gennemgåede teoretiske perspektiver ses som en form for magtudøvelse, og som magtudøvelser i øvrigt, er den således altid sammenvævet med vidensformer og forståelser af, hvad der udgør problemer, der skal handles på. Opdragelsen kan således forstås som en *håndtering* af et formuleret *problem*. For at besvare dette første spørgsmål bliver det således relevant dels at undersøge, hvad det var for et problem, som opdragelsen skulle udgøre en løsning på, og dels hvordan opdragelsen i praksis håndterede dette problem.

Det andet spørgsmål kan ikke besvares adskilt fra spørgsmålet om opdragelsen i øvrigt, da børneforsorgen opdrog unge drenge og piger adskilt fra hinanden på forskellige ungdomsanstalter og drenge og piger skulle opdrages til forskellige typer af erhverv og livsopgaver. Således var kønsforskelle indvævede i børneforsorgens praksisser. Samtidig blev der, som resultat af det roderi, der kunne opstå i hverdagens praktiske

håndtering af de anbragte piger, også formuleret nye problemer og udviklet nye håndteringsformer på Vejstrup Pighjem. I disse problematiseringer og håndteringer blev køn etableret på nye måder. For at besvare det andet spørgsmål bliver det således relevant at undersøge, hvordan problematiseringer og håndteringer af de piger, der blev anbragt på Vejstrup pighjem var konstitueret af og konstituerende for kønsforskelle, samt hvordan problematiseringer og håndteringer der opstod i og som resultat af det praktiske opdragelsesarbejde etablerede køn på nye måder.

Lægevidenskaben og psykiatrien, som det tredje spørgsmål spørger til, kan med de netop gennemgåede teoretiske perspektiver forstås som magts- og vidensformer, der både formulerer (eller snarere omformulerer) problemer på Vejstrup Pighjem og som udpeger måder, hvorpå problemerne skal håndteres. Spørgsmålet kan med de teoretiske begreber, læses som et spørgsmål om, hvordan lægevidenskabelige og psykiatriske videns- og magtformer introduceredes, etableredes og praktiseredes på Vejstrup Pighjem. I forhold til begreberne om roderi, rodede problematiseringer og ordnede problematiseringer, som jeg også har præsenteret i dette kapitel, kan lægevidenskabelige og psykiatriske diagnoser på Vejstrup Pighjem ses som *ordnede problematiseringer*, der således kan undersøges i forlængelse af roderi og rodede problematiseringer, som allerede var etablerede på pighjemmet før læger og psykiatere med formaliserede teknikker skabte orden i problematiseringerne og omformulerede dem til diagnoser. For at besvare det sidste spørgsmål bliver det således relevant at undersøge lægevidenskabens etablering og praksis som måder at problematisere på og som måder at håndtere de formulerede problemer på, og at undersøge disse i relation til allerede eksisterende problematiseringer og håndteringer på pighjemmet.

Analysens opbygning

Afhandlingen kan overordnet læses som en analyse i to dele: Første del handler om den statslige børneforsorgs rødder, problematiseringer og håndteringer, mens anden del handler om grænser for opdragelsen og de nye problematiseringer og håndteringer, der voksede frem i praksis når opdragelsesarbejdet ikke slog til eller direkte slog fejl.

I Kapitel 3 redegør jeg for børneforsorgens rødder og struktur og undersøger de problematiseringer, som opdragelsesinstitutionerne og mere specifikt Vejstrup Pighjem skulle udgøre en løsning på. Kapitlet kan læses som et baggrundskapitel til de følgende kapitlers undersøgelser af problematiseringer og håndteringer på Vejstrup Pighjem.

Kapitel 4 er en undersøgelse af den praktiske opdragelse på Vejstrup Pighjem og kapitlet viser således med hvilke teknikker opdragelsen de anbragte skulle gøres klar til den frihed, som ventede dem, når de blev udskrevet af for sorgen, samt hvordan opdragelsen skulle gøre vanskelige piger til ordentlige piger og siden respektable kvinder.

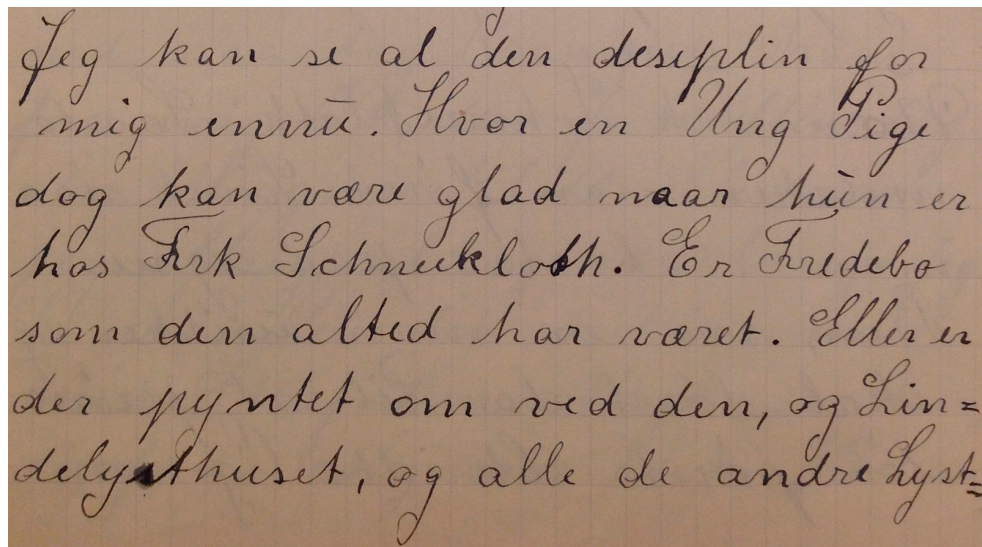
I det praktiske opdragelsesarbejde, opstod der situationer, hvor opdragelsen ikke slog til. I anden del af afhandlingen undersøger jeg hvordan der i praksis opstod nye problematiseringer og håndteringer.

I kapitel 5 undersøger jeg, hvordan der i børneforsorgen på tværs af institutioner opstod en praksis med at opgive opdragelsen af "de vanskeligste" anbragte. I dette kapitel undersøger jeg samspillet mellem denne praktiske håndtering af nogle anbragte og formuleringen af et nyt problem. Det nye problem kan sammenfattes i kategorien "uopdragelig", og i kapitlet undersøger, hvordan denne kategori blev etableret på Vejstrup Pighjem og i børneforsorgen på nationalt niveau.

I kapitel 6 undersøger jeg hvordan problematiseringerne af de såkaldt uopdragelige blev omformuleret til diagnostisk formulerede problemer og hvordan lægevidenskab og psykiatri blev introduceret og praktiseret på pighjemmet.

I kapitel 7 undersøger jeg, hvordan særligt psykopatidiagnosen blev central for forståelsen af problemerne på Vejstrup Pighjem og for børneforsorgens problemer generelt. Kapitlet undersøger, hvordan psykopatidiagnosen indgik i efterspørgslen på flere ressourcer på Vejstrup Pighjem og i formuleringer af nye måder, hvorpå de vanskeligste børn og unge skulle håndteres i børneforsorgen generelt.

I det afsluttende kapitel 8 samler jeg op på de analytiske kapitler og diskuterer dem samlet i relation til den overordnede problemformulering.



Jeg kan se at den disciplin for
mig endnu. Hvor en Ung Pige
dog kan være glad naar hun er
hos Frk Schneekloth. Er Freden
som den altid har været. Eller er
der pyntet om ved den, og Lin-
delysthuset, og alle de andre lyst-

Uddrag fra et af Dortheas mange breve til Frk. Schneekloth skrevet efter Dorthea var blevet udskrevet fra Vejstrup Pighjem.

Kilde: VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 157, brev 8.11.1926.

3. BØRN OG UNGE SOM ET SOCIALT OG STATSLIGT PROBLEM

Jeg vil i dette kapitel redegøre kort for den internationale kontekst og de nationale rødder for oprettelsen af en statslig børneforsorg i Danmark samt redegøre for børneforsorgens problematiseringer i form af formuleringen af lovens målgruppe og teknikker. Dernæst redegør jeg for børneforsorgens struktur. I anden del af kapitlet zoomer jeg ind på Vejstrup Pigeheim og undersøger de problematiseringer, der betød, at unge piger blev sendt dertil. Kapitlet udgør en baggrund for afhandlingens analyser af praksisser og problematiseringer, der fandt sted på Vejstrup Pigeheim, efter at pigerne blev anbragt der.¹

Staterne tager børnesagen på sig

I slutningen af 1800-tallet havde urbanisering skabt nye livsvilkår for den arbejdende befolkning i hele den industrialiserede verden. Unge ugifte mænd og kvinder migrerede fra land til by for at finde arbejde i byerne. Den nye urbane arbejderklasses børn levede meget af deres liv i det offentlige rum. At unge ugifte kvinder levede langt fra deres forældres og lokalsamfunds sociale kontrol, og at børn og unge drev omkring i gaderne, blev set som et moralsk og socialt problem.²

I begyndelsen af 1900-tallet oprettedes børnelove på tværs af Europa, som rettede sig mod opdragelsen og forsørgelsen af børn og unge, og som behandlede børn og

¹ Dele af dette kapitel er en viderebearbejdning af artiklen: Bolette Frydendahl Larsen, "When the Problem of Incurable Girls Became a Problem of Psychopathy," in *Nordic Girlhoods: New Perspectives and Outlooks* (Springer, 2017).

² For gadebørn som et socialt problem, se fx Carolyn Steedman, *Strange Dislocations: Childhood and the Idea of Human Interiority, 1780-1930* (1995), 112-30. For gaden som trussel mod børns moral, se fx; Lynda Nead, "Gender, space and modernity in London," in *Rewriting the Self: Histories From the Middle Ages to the Present*, ed. Roy Porter (London: Routledge, 1997), 179ff; Lützen 1998, *Byen tæmmes: Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, 310f; Ning de Coninck-Smith, *For barnets skyld: Byen, skolen og barndommen 1880-1914* (København: Gyldendal, 2000), 47, 292-96; Nilsson 2001, 23-24, 26.

unge som separate problemer, afgrænset fra andre sociale problemer.³ Lovene samlede i mange lande to grupper af børn under samme reguleringer, med samtidens danske begreber de vanartede og de vanrøgtede børn. På trods af variationen på tværs af lande i, om disse børn blev håndteret administrativt under sociale ministerier som børneforsorg eller under juridiske ministerier som børnekriminalitet, har børnesagens ideer og praksisser overskredet nationale grænser, og nationale love har inspireret til lovgivning i andre lande.⁴

Børne- og ungdomsproblemerne blev formuleret på tværs af landegrænser. Kriminologer udvekslede viden om vanskelige børn på tværs af grænser, og lovgivere fik inspiration fra andre lande end deres eget, når de forsøgte at løse de formulerede problemer. Norge var det første land i Norden, der indførte en statslig børneforsorg i 1896.⁵ Efter norsk forbillede vedtog Danmark i 1905 den første danske børnelov "Loven om forbryderske og forsømte børn og unge mennesker" (herefter kaldt "Børneloven"), og efter norsk model blev der oprettet værgeråd i hver dansk kommune, som tog imod anmeldelser om forsømte eller vanskelige børn.⁶ Indtil da havde den danske stat ikke oprettet specifikke indsatser til børn – de mange børnehjem, som blev oprettet i løbet af 1800-tallet, opstod på private – og i få tilfælde kommunale – initiativer.

Værgerådene skulle sørge for vurderingen af familier og børn og for at træffe beslutninger om fjernelse og anbringelse af børn, der trængte til forsorg eller opdragelse. Allerede eksisterende filantropiske børnehjem blev knyttet til den statslige

³ Dekker 2001, 7; Petersen, J.H., K. Petersen, og N.F. Christiansen. (2011). *Dansk velfærdshistorie. Bind 2: Mellem skøn og ret : 1898-1933*. Syddansk Universitetsforlag, 693; Heather Shore, *Artful dodgers: Youth and crime in early nineteenth-century London*, vol. 269 (Royal Historical Society, 1999), 2-9.

⁴ Andresen et al. 2011. For værker, der stiller spørgsmål om, hvordan ideer om "juvenile delinquency" har varieret indenfor og mellem forskellige lande, se Heather Shore and Pam Cox, "Re-inventing the Juvenile Delinquent in Britain and Europe 1650-1950," *Becoming delinquent: British and European youth* (2002); Heather Ellis, *Juvenile Delinquency and the Limits of Western Influence, 1850-2000* (Springer, 2014). Jeroen Dekker undersøger desuden genopdragelseshjem i Europa og behandler disse som udtryk for en fælles europæisk praksis med nationale variationer. Dekker 2001, 7. Bramstang viser, hvordan svenske filantropiske anstalter i 1830'erne byggede på forbilleder fra Tyskland, Schweiz, Frankrig og England. Gunnar Bramstang, *Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom: en studie i socialförvaltningsrättens legalitetsproblem* (Gleerup, 1964).

⁵ Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 256. henviser til Tove Stang Dahl, *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge* (Pax, 1978).

⁶ Bryderup 2005, 38; Løkke 1990, 30; Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 257; "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)." Modellen med værgeråd var en særlig skandinavisk form, hvorimod andre vestlige lande indførte særlige ungdomsdomstole. Jf. M. Kumlien, *Uppfostran och straff: studier kring 1902 års lagstifning om reaktioner mot ungdomsbrott* (Nerenius & Santérus, 1997), 17. For yderligere om den danske baggrund til loven, se Løkke 1990, 27-35; *Betænkning fra Kommissionen angaaende Statstilsyn med Børneopdragelsen*, Ministeriet for Kirke og Undervisningsvæsenet. (1895).

børneforsorg, så de kunne tage imod de børn, værgerådene ønskede at fjerne. Der blev derudover oprettet fire statslige opdragelsesanstalter, et for mindreårige piger; et for unge piger; et for mindreårige drenge og et for unge drenge. Disse fire institutioner skulle tage imod de vanskeligste børn og unge.

I 1908 åbnede de to statsungdomshjem *Vejstrup Pige hjem* og *Braaskovgaard Opdragelsesanstalt for drenge*. De fleste børn under børneførsorgen blev sendt i tjenestepuds før de fyldte 16 år, men Vejstrup og Braaskovgaard skulle tage imod de anbragte, der blev opfattet som for vanskelige til, at de kunne sendes ud af førsorgen som 16-årige, ligesom de skulle tage imod unge mennesker, der havde begået kriminalitet. Som Ebsen har vist, byggede de nye statslige institutioner udover danske erfaringer fra filantropiske institutioner også på de engelske såkaldte "reformatory schools" fra 1840'erne.⁷ Som Bryderup pointerer, medførte Børneloven først og fremmest en integration af de filantropiske børnehjem og filantropiske foreninger under den statslige børneførsorg – de statslige opdragelsesanstalter var således undtagelser i børneførsorgen.⁸

I 1922 blev Børneloven revideret og erstattet af Værgerådsloven, og i 1933 blev denne erstattet af Førsorgsloven.⁹ Når jeg bruger begrebet "børnelove" i flertal henviser jeg samlet til alle de tre love i 1905, 1922 og 1933.

Børneførsorgens internationale og nationale rødder

Længe før oprettelsen af statslige børneførsorgssystemer havde filantropiske aktører drevet private børnehjem. Fra 1820'erne og frem og særligt fra 1890'erne opstod der i Danmark et væld af filantropiske foreninger, der arbejdede for plejefamilier og plejehjem for børn, der ansås for at have brug for støtte, men som ikke hørte under den offentlige fattigførsorg.¹⁰ Der blev bygget børnehjem i stor stil i hele landet og oprettet en fælles organisation for plejehjem.¹¹

⁷ Således gennemgås engelske Mary Carpenters *Reformatory Schools* detaljeret i betænkningen i 1895. Ebsen 2012, 207.

⁸ Således var der i 1910 for eksempel 56 filantropisk drevne anerkendte børnehjem, hvortil værgerådene kunne henvise børn, der ikke ansås for at være "fordærvede" og 12 filantropiske opdragelsesanstalter til de "særlig vanskelige børn" mens der var fire statslige opdragelsesanstalter til samme målgruppe. Bryderup 2005, 12, 69f, 94ff.

⁹ Første lovforslag til førsorgsloven formuleredes allerede i et udvalg under Socialministeriet i 1930, men det blev først vedtaget i 1933 som del af den samlede socialreform og da næsten uændret. "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsførsorg."; "Betænkning af børneværnsudvalget 1930-1931 nedsat af Steincke," (1930-1931), sp 3307-84; Petersen, Petersen, og Christiansen 2011, 749; Jesper Vaczy Kragh et al., *Anbragt i historien: Et socialhistorisk projekt om anbragte og indlagte i perioden 1945-1980* (Odense: Socialstyrelsen 2015b), 44-45.

¹⁰ Iflg. Jørgensen var den første danske forening med dette fokus "Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse". Bryderup skriver imidlertid, at forandringen startede i 1920'erne. Foreningen af 1837 var under alle omstændigheder i den første halvdel af 1800-tallet en af få foreninger, der systematisk

Oprettelsen af private anstalter målrettet børn var, ligesom 1900-tallets statslige børneforsorg var det, også del af en international bevægelse.¹² Filantroper udvekslede erfaringer og rejste på tværs af landegrænser, og såvel i Danmark som i Norge blev Schweiziske erfaringer særligt betydningsfulde for udformningen af børneanstalterne.¹³

Udover interessen for de forsømte børn opstod der i 1880'erne en sideløbende interesse for bekæmpelse af børne- og ungdomskriminalitet. I starten af århundredet var der oprettet såkaldte "fængselselskaber" til resocialisering af løsladte. I slutningen af århundredet begyndte disse selskaber at interessere sig for børn og unge. Udviklinger i lægevidenskaben og indenfor kriminologien satte gang i en periode med interesse for at klassificere de, der blev set som samfundets afvigere, så behandlingen af dem kunne blive mere effektiv. I forhold til de fattige børn, der levede med deres familier under fattigforsorgens anstalter, opstod der kraftig kritik af, at de levede sammen med drankere og 'arbejdssky personer', da de derved udviklede samme tendenser.¹⁴ I takt med kriminologiens og lægevidenskabens voksende betydning begyndte også den offentlige forsorg at oprette institutioner specifikt for børn i slutningen af 1800-tallet. Den offentlige bekymring var først og fremmest rettet mod storbyens fattige børn, og de første danske offentlige børnehjem var således en del af den Københavnske fattigforsorg.¹⁵ Nu var der både kommunale og filantropiske børnehjem, hvor børnene blev anbragt sammen med andre børn og fjernet fra deres familier. Udskillelsen af børnene som en egen gruppe i fattigforsorgen skete, samtidig med at modtagerne af fattighjælp generelt blev opdelt i forskellige kategorier, og mere specialiserede stiftelser blev etableret. Udover alder var også køn en ud af flere afgørende faktorer i opdelingen og behandlingen af

fandt nye hjem til børn, der blev anset for forsømte. Foreningens målgruppe var københavnske børn, hvis forældre *ikke* modtog fattighjælp. Børn, hvis familier modtog fattighjælp hørte under magistraten og kunne således komme med deres familier på fattighjem eller arbejdsanstalt. Bryderup 2005, 33f; H. Jørgensen, *Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse 1837-1985: En pionerindsats ydet af københavnske dommere* (Poul Kristensens Forlag, 1997), 17f, 31, 34f.

¹¹Jørgensen 1997, 31, 34.

¹² Overinspektør Skjerbæk redegør fx for internationale forbindelser mellem 1923 og 1948 i en lille pamflet om Overinspektionens arbejde i denne periode, hvilket vidner om europæiske forbindelser og kongresser, med Geneve som hovedsæde for den tværnationale sammenslutning. Skjerbæk 1948, "Overinspektionen for Børneforsorgen 1923-1948," 17.

¹³ Ebsen 2012, 207. Schweiz fortsatte i 1900-tallet med at være en inspirationskilde for danske børneforsorgsfolk, hvad flere artikler om schweizisk børneforsorg samt af schweiziske børnesagsfolk i Børnesagens Tidende viser. For eksempel: Dr. H. Hanselmann, "Nogle bemærkninger om overgangsalderens psykologi, sociologi og opdragelse," *Børnesagens Tidende* 17, no. 18 (1922); Marie Benedicte Gregersen, "Hvad man gør i Schweiz for vanskelige Børn," *Børnesagens Tidende* (1934).

¹⁴ Bryderup 2005, 34; Jørgensen 1997, 31.

¹⁵ I løbet af 1860'erne organiserede den københavnske fattigforsorg et tilsyn med private plejehjem, og i 1870'erne tog borgmester Harald Knudsen på socialområdet initiativ til de første kommunale børneinstitutioner. Petersen, Petersen, og Christiansen 2011, 659; Jørgensen 1997, 30.

klientgrupperne i forskellige forsorgsgrene. I slutningen af 1800-tallet var ideen om kombineret genopdragelse og omsorg i afgrænsede institutioner for forsømte og kriminelle eller såkaldt 'vanartede' børn en etableret praksis i hele Vesteuropa.¹⁶

Baggrunden for, at først de private filantropiske foreninger fra 1830'erne, og fra 1880'erne så småt også kommuner, og fra 1905 også staten engagerede sig i at oprette institutioner for børn og unge, var en tro på, at fremtidens sociale problemer kunne forebygges ved at opdrage de mest udsatte og såkaldt vanartede børn.¹⁷ Piger og drenge skulle nu behandles i særlige institutioner målrettet netop deres aldersgruppe og køn, hvad enten det gjaldt piger og drenge, der blev opfattet som kriminelle, eller som blev opfattet som i risiko for at blive kriminelle, forsømte eller fattige.

Børneforsorgens målgruppe

Børneloven anno 1905 konstruerede tre kategorier af børn og unge som sin målgruppe:

- 1) Børn under 18 år, der havde begået noget kriminelt (eller for en voksen kriminelt), som vidnede om "sædelig fordærvelse eller vanrøgt".
- 2) Børn under 15 år, der mentes at være "sædeligt fordærvede" eller at være "udsatte for sædelig fordærvelse" af deres forældre eller opdragere.
- 3) Børn under 15 år, som blev mishandlet eller led nød hos deres forældre eller opdragere.¹⁸

Før Børneloven var børn og unge, der overtrådte en lov, blevet dømt som voksne og havde afsonet deres straffe i samme institutioner som voksne.¹⁹ I Børneloven blev disse børn, der havde begået noget kriminelt, i stedet behandlet i samme system som børn, der var udsat for misrøgt. Det er, som historikere har vist, udtryk for, at der voksede et nyt barnesyn frem, hvor børn blev set som en særlig gruppe, der var mere formbare end voksne og derfor kunne formes gennem opdragelse fremfor gennem straf.²⁰

¹⁶ Vehkalahti 2009, xiii; Kraus 2009.

¹⁷ Dekker 2001; H. Cunningham, *Children And Childhood In Western Society Since 1500* (Pearson Longman, 2005), 137-40. Petersen, Petersen, og Christiansen 2011, 678ff.

¹⁸ "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," §1. Se også Nielsen 1986, 61.

¹⁹ Kirstine Vangkilde Nielsen, *"Opdragelse, ikke straf": En undersøgelse af ungdomsfængselstankens gennembrud i Danmark* (Københavns Universitet, 2002), 31ff.

²⁰ Vehkalahti 2009, xiii; Kumlien 1997, 36, 146-48; Kraus 2009, 197ff; Dekker 2001, 100; Cunningham 2005, 137-40.

Børnelovene gav mulighed for forskellige indgreb, alt efter om barnet blev opfattet som del af den første, anden eller tredje gruppe. Opdelingen af lovens målgruppe i disse tre grupper blev i grove træk bevaret i Værgerådsloven og Forsorgsloven, dog udvidedes målgruppen med Værgerådsloven, så alderskravet for alle tre grupper gik op til 18 år. Samtidig ændredes skellet mellem gruppe et og to fra at have handlet om, hvorvidt barnet havde begået noget kriminelt eller ej, til i stedet om handle om barnets karakter. Gruppe 1 bestod da af børn, der defineredes som at (allerede) have en "særlig vanskelig karakter", mens gruppe 2 defineredes som børn, der var i risiko for at blive vanskelige pga. deres opdrageres manglende evne eller vilje til at opdrage dem. Gruppe 3 var fortsat børn, der blev mishandlet og derfor blev udsat for "alvorlig fare". Værgerådsloven indførte desuden en ny terminologi for børneforsorgens første målgruppe, det vil sige de, som blev placeret på særlige opdragelseshjem som Vejstrup Pighjem. Begrebet "forbryderske børn", som Børneloven havde anvendt, og begrebet "vanartede børn", som blev foreslået i en betænkning i 1911, blev erstattet af formuleringen "børn, der har vist sig at have en særlig vanskelig Karakter eller har udvist meget slet Opførsel".²¹ Forsorgen for de unge, der blev anbragt på særlige opdragelseshjem som for eksempel Vejstrup Pighjem, forblev under værgerådsforsorg længere end de øvrige. Under børneloven ophørte forsorgen ved det 18. år, men for de unge, der blev anbragt på særlige hjem, herunder Vejstrup, kunne den udvides op til tre år efter anbringelsen. Med Værgerådsloven blev værgerådsforsorgen for denne målgruppe generelt hævet til 21 år, medmindre det lokale værgeråd – ofte på initiativ af forstanderen eller forstanderinden besluttede at den skulle ophøre tidligere. Under Forsorgsloven var forsorgen for de unge, der var eller havde været anbragt på et ungdomshjem, forlænget til 21 år og kunne ikke længere ophæves af de lokale værgeråd før det 21. år.²²

Forsorgsloven tilføjede desuden en fjerde gruppe til målgruppen, nemlig børn, der "paa Grund af legemlige eller sjælelige Mangler er trængende til Særforsorg, der ikke kan iværksættes i Hjemmet, saasom naar det er aandssvagt, sindssygt, epileptisk, døvstumt, talelidende, blindt, vanført eller tuberkuløst" og som derfor vurderedes at trænge til særlig forsorg.²³

²¹ *Betænkning afgiven af Udvalget til revision af Børneloven*, Justitsministeriet, (København: 1911); "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," sp 1342, §16.

²² "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," §29, §36; "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," §63, stk 2; "Lov om Offentlig Forsorg," §168, stk 2.

²³ Desuden tilføjedes børn, der var forældreløse eller børn med syge forældre, der ansøgte om det, til børneforsorgens målgruppe. "Lov om Offentlig Forsorg," sp. 2487-88, §130, stk 1, 4 samt stk 2.

Kriminaliserede børn: Fra fængsel til opdragelsesanstalt

I 1911 blev der som tillæg til børnelovens §1, stk 1 vedtaget en midlertidig straffelov, der fastslog, at børn under 14 år ikke kunne straffes eller sættes i varetægtsfængsel, og at unge mellem 14 og 18 ikke måtte idømmes fængsel på vand og brød. Børn under 14, der kom i konflikt med loven, skulle nu sendes til værgerådet i stedet for til en domstol. Børn over 14 år kunne dog stadig straffes med fængsel, men da på sædvanlig fangekost og i maksimalt 120 dage, men de kunne også blive sat under værgerådsforsorg og sendt på opdragelsesanstalt.²⁴ Det krævede, at anklagemyndigheden frafaldt anklagen, mod at barnet eller den unge i stedet blev sat under værgerådsforsorg, eller at straffen var betinget.²⁵

Begrænsningerne af børns fængselsophold kan, i overensstemmelse med reformatorernes egen fortælling, forstås som et humanistisk brud med tidligere praksis og for en rettighedstænkning. Forandringen var dog også koblet til en interesse for effektiv forebyggelse af kriminalitet. Fængselsophold for unge og børn ville med tidens logik om børns formbarhed, blot gøre dem mere kriminelle, hvorimod andre tiltag kunne forebygge fremtidig kriminalitet.²⁶

Børneloven kan modsat også, som Anne Løkke for eksempel gør det, ses som en udvidelse af statens magt og tvangstiltag over såvel det enkelte kriminaliserede barn som over børn i det hele taget, da Børneloven ikke blot gav mulighed for at tvangsanbringe børn, der havde overtrådt loven i længere tid end de tidligere ville have siddet i fængsel, og samtidig gav mulighed for at fjerne andre børn fra deres sociale miljø og anbringe dem i børnehjem, plejehjem med videre eller at tildele dem en tilsynsværge.²⁷

²⁴ Løkke 1990, 42; Jørgensen 1997, 40. Henviser til den midlertidige straffelov af 1. April 1911, §15, 16.

²⁵ Nielsen 1986, 61.

²⁶ Bjerre 2019, 41-42. Henviser til Undervisningsvæsenet 1895, 24. Tove Stang Dahl har undersøgt tankerne bag den norske lovgivning og konkluderet, at intentionerne om at kontrollere stod side om side med intentionerne om at skabe mere humane forhold for de fattigste bybørn. Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 256. Henviser til Dahl 1978. Kumlien, der har undersøgt de svenske lovforarbejder konkluderer at i svensk kontekst var det primært interessen for effektiv kriminalitetsforebyggelse, der stod i centrum. Kumlien 1997.

²⁷ Løkke 1990, 103. Jf. Kumliens analyse af argumenterne for den svenske børnelov fra 1902, hvor argumenterne ikke handlede om at opdragelsesanstalter var mere humane, men derimod at de domsudmålte fængselsstraffe ikke var lange nok til at opdrage børn og unge, og at anstaltstiden kunne være længere, hvis kriminelle børn og unge behandledes under en særlig børnelov. Kumlien 1997, 75.

Sædeligt fordærvede børn og børn udsat for sædelig fordærvelse

Børnelovens §1, stk 2 og 3 var nybrud i forhold til relationen mellem staten og dens selvforsørgende familier.²⁸ Lovens formuleringer betød, at staten kunne gribe ind, eventuelt mod forældrenes vilje, hvis børn ikke blev forsørget og passet efter, hvad der opfattes som ordentligt. Tidligere kunne myndighederne også fjerne ikke-kriminelle børn, men kun hvis forældrene modtog fattighjælp.²⁹ Børneloven var således ikke udtryk for, at staten for *første* gang fratog forældre eller opdragere deres myndighed overfor ikke-kriminelle børn, men en udvidelse af en praksis, der tidligere havde været benyttet overfor den fattigste del af befolkningen.³⁰ Udvidelsen af statens beføjelser i forhold til at overtage myndigheden over alle børn, byggede på forståelsen af, at forsømte børn og unge var fremtidens kriminelle. Eftersom de i tidens logik blot *endnu ikke* havde begået noget kriminelt, og således sidenhen ville blive et problem for staten, hvis de ikke blev fjernet og underkastet forsorg, var det bedre at staten forebyggede problemet.

Kønnede logikker i udpegningen af målgruppen

Hvordan de forsømte børn og unge blev forstået som problematiske, var i høj grad sammenvævet med kønnede forståelser af sociale problemer. Selvom børnelovens målgruppe var formuleret som børn i generelle termer, viser tidligere forskning, at på tværs af landegrænser havde køn betydning for, hvornår et barn blev opfattet som en del af målgruppen. Overordnet viser tidligere forskning på tværs af nationer, at både piger og drenge er blevet fjernet på grund af tyverier, udeblivelse fra skole og i nogen grad vold eller beskyldninger om vold, men at piger i modsætning til drenge ofte og i stor stil blev fjernet, fordi de blev forstået som usædelige eller i risiko for at blive det.³¹

I Danmark blev omtrent dobbelt så mange drenge som piger anbragt under offentlig forsorg fra 1905-1933.³² Pigernes underrepræsentation i opdragelsesanstaltens statistikker betyder ikke nødvendigvis, at piger i lavere grad end drenge blev fjernet fra

²⁸ For samtidens debatter om forholdet mellem forældrenes magt og statens ansvar, se: Petersen, Petersen, og Christiansen 2011, 662ff.

²⁹ Løkke 1990, 103. Jf. Petersen 1904, 75.

³⁰ Hos Bryderup fremhæves børneloven som et nybrud i den forstand, at "Opdragelse af børn ikke længere er en privat sag". Bryderup 2005, 9. Det er imidlertid et udtryk for, at fjernelser af børn fra fattighjælpsmodtagere før 1905 skrives ud af historien.

³¹ Vehkalahti and Hoikkala 2013; Hamreby 2004; Vehkalahti 2009; Cox 2003; Thom 2003, in *Cultures of Child Health in Britain and the Netherlands in the Twentieth Century*. Myers 2009; Alaimo 2005, in *Secret gardens, satanic mills: Placing girls in European history, 1750-1960*; Løkke 1990, 77f; Andresen 2002, in *Becoming delinquent: British and European Youth, 1650-1950*, 126; Sundkvist 1994, 145-53; E. Harvey, *Youth and the Welfare State in Weimar Germany* (Clarendon Press, 1993), 163f, 208.

³² Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 257.

deres familier. Som den engelske historiker Pamela Cox har vist, blev piger i England og Wales i højere grad end drenge placeret på forskellige typer af filantropiske hjem. Også i Danmark eksisterede der en lang række filantropiske hjem specifikt målrettet piger og kvinder, herunder forskellige redningshjem for prostituerede kvinder (bl.a. Magdalenahjem) og private fredelhjem.³³

Løkke og Faye Jacobsen konkluderer, at børneloven i praksis primært blev en lov rettet mod de fattigste familier, herunder særligt mod familieformen af enlige forsørgere, det vil som oftest sige enlige mødre, og geografisk særligt familier i byerne og særligt København.³⁴

Børneforsorgens teknikker

Værgerådene havde forskellige muligheder, når de ville sikre opdragelsen af et barn. Hvad enten barnet blev fritaget for dom og straf eller kom under værgerådsforsorg af andre årsager, kunne rådet sørge for dets opdragelse ved enten at tildele dem en værge eller ved at overtage forældremyndigheden og anbringe barnet på en anstalt.

Når børn blev fjernet fra deres familier, prioriterede børneforsorgen familiepleje over institutionsanbringelse: Hvis børnene havde en god moral skulle de helst i familiepleje, men hvis deres moral derimod var 'slet', og de derfor blev opfattet som "saa sædeligt fordærvede, at deres Optagelse i Almueskolen vilde medføre Fare for uheldig Paavirkning af de andre Børn", skulle så vidt muligt på opdragelsesanstalt, som var lovens samlebegreb børne- og ungdomshjemmene.³⁵

Børn, der havde været i konflikt med loven, samt børn under 14 år, der ikke havde været i konflikt med loven, men som blev vurderet at være "sædeligt fordærvet", kunne blive fjernet fra hjemmet med eller mod opdragernes vilje. Hvis barnet hverken havde været i konflikt med loven eller var vurderet at være "sædeligt fordærvet", krævede en fjernelse, at forældrene samtykkede. Børn over 14 år, der ikke havde

³³ Fredelhjemmene var privat drevne hjem frem til 1931, med en løst defineret kvindelig målgruppe. Fredelhjemmene blev senere integreret i den statslige børneforsorg. Fra 1931 modtog Fredelhjemmene statstilskud, og da blev målgruppen defineret som kvinder med en IK på minimum 65. Med Forsorgsloven 1933 blev målgruppen defineret som børn og unge over 14, "hvis udvikling er saa forsinket eller mangelfuld, at de ikke kan undergives sædvanlig Opdragelse, men dog ikke trænger til Særforsorg i Anstalt eller Hospital". "Lov om Offentlig Forsorg," (1933), §157, stk. 2; Finn Andersen, *Lad os frede om disse piger: Bestyrelsen for Fredelhjems oprettelse og virke 1906-84* (Videncentret for Diakoni og Pædagogik: 2012), 68. For Magdalenahjemmenes og kvindehjemmenes historie, se Margit Baaner, *3 kapitler af Magdalenahjemmets historie* (Københavns Universitet, 1984); Vammen 2002; Lützen 1998, *Byen tæmmes: Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*.

³⁴ Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 257; Løkke 1990, 105-06.

³⁵ "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," §12; Jørgensen 1997, 41.

været i konflikt med loven, kunne ikke fjernes mod forældrenes vilje, da der ifølge Børneloven skulle være "særlige omstændigheder", hvilket ifølge et tillæg til Straffeloven betød, at forældrene selv skulle henvende sig og bede om at få barnet fjernet.³⁶ I praksis kunne en sådan henvendelse dog ske på initiativ af andre end forældrene, og det var i praksis ikke entydigt, hvornår en fjernelse var frivillig fra forældrenes/opdragernes side.³⁷

Børneloven skelnede mellem fire typer af institutioner: *Optagelseshjem*, som var midlertidige og akutte anbringelser, indtil det kunne afgøres, hvilket sted en mere permanente anbringelse skulle være. *Børnehjem*, som var for børn, der ikke opfattedes som sædeligt fordærvede, men som af andre grunde alligevel ikke kunne anbringes i privat familiepleje. *Almindelige opdragelsesanstalter* for børn, som ansås at være sædeligt fordærvede på en måde, så de ville påvirke andre børn negativt, hvis de gik i almindelig skole. Disse tre typer hjem blev drevet af private, hvis arbejde dermed blev integreret i statens forsyrg. Med Børneloven begyndte dermed også et statsligt tilsyn med de filantropiske børnehjem, der skulle anvendes som optagelseshjem, børnehjem og almindelige opdragelsesanstalter.³⁸ Børnehjem og opdragelsesanstalter, der allerede havde eksisteret og været drevet af filantropiske foreninger, kunne søge om at blive godkendt som statsligt anerkendte institutioner, hvorefter Overværgerådet kunne sende børn videre til dem samt lade dem overtage forældreretten over børnene.³⁹

Den fjerde type institution var de *særlige opdragelsesanstalter* for børn over 12 år, som havde "begaet grove eller oftere gentagne Forbrydelser", eller som myndighederne havde fået oplysninger om, var "af en særdeles vanskelig Karakter eller sædeligt fordærvede" samt børn, som havde været anbragt på børnehjem eller opdragelseshjem, og som havde:

[...] gjort sig skyldig i Rømning, Forførelse af andre Børn eller i høj Grad af Genstridighed, eller som, efter at være udskrevne paa Prøve af en Opdragelsesanstalt, formedelst slet Opførsel paa ny maa indsættes.⁴⁰

Målgruppen for de særlige opdragelseshjem var unge mennesker, som af disse grunde blev vurderet som "særligt vanskelig" og som trængende til "længere Tids Ro og

³⁶ Løkke 1990, 42.

³⁷ I Vejstrups journalsager er der således eksempler på, at børn var blevet registreret som frivilligt afgivet til værgerådet selvom forældrene tilsyneladende ikke selv oplevede, at have magt over situationen. For eksempel: VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 158.

³⁸ Børneforsorgen er i øvrigt et af de sociale områder, som kontinuerligt op gennem 1900- og fortsat i 2000-tallet præges af private aktører. Jf. Bryderup 2005, 12.

³⁹ Jørgensen 1997, 41. De skulle godkendes af henholdsvis Kirke- og Undervisningsministeriet og af Justitsministeriet. Nielsen 1986, 59.

⁴⁰ "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," § 29.

Opdragelse". Loven krævede at staten skulle drive mindst to af de særlige opdragelsesanstalter og disse var de strengeste. Således åbnede staten i 1908 anstalten *Bråskovgaard* ved Vejle for unge mænd og *Vejstrup Pighjem* ved Svendborg for særligt vanskelige unge piger.⁴¹

Der blev siden oprettet flere statsanstalter for unge drenge, men Braaskovgaard vedblev at være den strengeste. For piger forblev Vejstrup Pighjem den strengeste særlige opdragelsesanstalt og desuden den eneste statsanstalt. Vejstrup tog imod de piger mellem 16 og 21 år, der blev opfattet som mest vanskelige.⁴²

Med Værgerådsloven ændredes betegnelserne for de forskellige typer af hjem, men logikkerne blev bevaret. De særlige opdragelseshjem ændrede navn til skole- og ungdomshjem, og Vejstrup blev da et ungdomshjem.⁴³ Værgerådsloven indførte desuden nogle nye typer af hjem, og disse afspejler en vending mod en mere medicinsk logik i problematisering af værgerådsbørnene: Der skulle nu oprettes særlige "observationshjem", hvor børnene skulle underkastes mental observation (§43), før deres endelige anbringelse blev besluttet. Ifølge loven skulle der også oprettes særlige anstalter for børn over 14 år, "hvis Udvikling ikke staar Maal med den almindelige, men som dog skønnes modtagelige for den i denne Lov omhandlede opdragelsesforsorg".⁴⁴

Opdragelsesanstalterne og den internationale hjemideologi

Da Børneloven blev vedtaget i Danmark, var der flere forskellige typer af institutioner for børn og unge i Europa. Siden starten af 1800-tallet havde forskellige traditioner udviklet sig. Nogle institutioner var store, mens andre institutioner imiterede familier med mellem 12-20 anbragte, eller med elever opdelt i smågrupper af denne størrelse, og med en forstander eller forstanderinde som hjemmets overhoved. Fra midten af 1800-tallet blev familie-imiterende mindre institutioner efter schweizisk og fransk inspiration dominerende. På denne type institutioner var børnene opdelt i små familie-enheder af 12 børn, som skulle opdrage hinanden som søskende, ledet af

⁴¹ A. Bonnevie, "Skole- og Ungdomshjemmene," i *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*, red. Eske M. Eskesen, Ludvig Beck, og M. Knudsen (København: Egmond H. Petersens Kgl. Hof-Bogtrykkeri, 1926), 96; Schneekloth 1926, "Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem," i *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*; J.C. Schou, "Statsungdomshjemmet "Braaskovgaard", red. Eske M. Eskesen m.fl. (København: Egmont H. Petersens kgl. Hof-Bogtrykkeri, 1926).

⁴² Bonnevie 1926, i *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*, 96; Schneekloth 1926, "Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem," i *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*, 347.

⁴³ Bonnevie 1926, i *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*, 96.

⁴⁴ Allerede i 1911 havde en betænkning foreslået, at der skulle oprettes en såkaldt "mellemanstalt" til optagelse af børn, som var uimodtagelige for almindelige opdragelsesforanstaltninger, fordi "deres sjæleliv saavel paa Følelsernes som Erkendelsens Omraade er skævt og sygeligt". Denne betænkning byggede videre på et forslag stillet af psykiater August Wimmer i 1909. Se kapitel 7. "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," 1357-58, §44, stk. 3; Nielsen 1986, 76.

forstanderen som patriark. Visionen var at opdrage individuelt og at skabe en følelse af hjemlighed.⁴⁵

Selvom idealiseringen af den almindelige familie udgør en kontinuitet i også den danske børneforsorgs historie, så var der i praksis også meget store institutioner med over 100 og somme tider endda op til 350 børn eller unge. På sådanne institutioner var børnene opdelt i mindre grupper ud fra idealet om familiemæssig nærhed, men trods idealet var nærheden i mange tilfælde nok snarere en vision end en praksis.⁴⁶ Vejstrup Pigeheim var opbygget som en forholdsvis lille institution, og var drevet efter den såkaldte "familiemodel" med forstanderinden som plejemoder for de anbragte piger. Særligt når det angik de unge piger, der skulle opdrages til husmodergerningen, blev det vægtet højt, at hjemmenes størrelse ikke blev for stor, så muligheden for at imitere et rigtigt hjem kunne øges. For de unge drenges fremtid blev uddannelse i 1920'erne i stigende grad set som vigtigt, og for at kunne tilbyde store værksteder skulle institutionerne have en vis størrelse.⁴⁷

Selvom hjemlighed var i centrum for mange filantropiske institutioner i Europa allerede i 1800-tallet, blev der i løbet af 1800- og 1900-tallet mere og mere vægt på det hjemlige. I den sidste halvdel af 1800-tallet vandt begrebet "hjem" frem som begreb i stedet for det tidligere almindelige begreb "stiftelse" for forskellige former for filantropiske institutioner i Danmark. Nu blev stiftelserne til børneheim, mødreheim, rekonvalescent-, syge- eller hvileheim og tjenestepigeheim.⁴⁸ I den statslige børneforsorg skete begrebsændringen med Værgerådsloven i 1922. I Børneloven fra 1905 var institutionerne "anstalter", men på Vejstrup var ideen om anstalten som hjem dominerende fra dag et.⁴⁹ Med Værgerådsloven 1922 ændredes også

⁴⁵ Dekker 2001, 54ff; Bryderup 2005, 11. For den internationale inspiration til de familie-lignende institutioner, se Horsten 1973, 250; Dekker 2001, 62, henviser til Jeroen Dekker, "Transforming the Nation and the Child: Philanthropy in the Netherlands, Belgium, France and England, c. 1780–c. 1850," in *Charity, Philanthropy and Reform*, ed. Hugh Cunningham and Joanna Innes (Springer, 1998), 137; Vehkalahti 2009, 66.

⁴⁶ For eksempel havde Himmelbjerggaarden omkring år 1900 plads til 150 drenge, og Jægerspris pigeheim havde samtidig plads til 350 piger. Selvom familieidealet dominerede var der også andre holdninger til den gode institution. Ifølge Bryderup var der flere forstandere, der argumenterede for, at opdragelsesanstalterne skulle være så store som muligt. Bryderup citerer Svend Nielsens selvbiografi, hvori han beskriver Rågelund Drengenheim, hvor han var tvunget til at kalde de skiftende forstandere plejefar og plejemor, men hvor han oplevede, at der ikke var "tid og ikke vilje til kærlighed". Bryderup 2005, 126, 151-52.

⁴⁷ Jf. Emma Sylvest, "Indlæg ved 'Forhandling om de unges uddannelse' ved det 10. møde for Børnesagens Venner ved Nyborg Strand," *Børnesagens Tidende*, August (1923); "Forhandling om de unges Uddannelse, Børnesagsmødet," *Børnesagens Tidende* 1923, August (1923); P. Olsen, "Gartneriet som uddannelsesfag," *Børnesagens Tidende*, no. 20 (1929).

⁴⁸ Vammen 2002.

⁴⁹ Se kapitel 4. Hjemlighedsideologien udtrykkes bl.a. i en sang, der blev skrevet til indvielsen af pigeheimmet, og også i vægten på forstanderindens plejemoderrolle. Gerda Schneckloth, *1ste Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1908-1909* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1908-1909), 5.

institutionens navn, så det kom til at afspejle den hjemlige diskurs. Fra da af skulle Vejstrup og de øvrige statslige opdragelsesanstalter ikke længere betragtes som *Statsopdragelsesanstalter*, men som *Statsungdomshjem*.⁵⁰ Både ordet "opdragelse" og "anstalt" udgik til fordel for "ungdoms" og "hjem".⁵¹ Imidlertid var ændringen i hvert fald i forhold til Vejstrup en formalitet. Vejstrup havde allerede "hjem" som del af sit navn. Fra 1908 hed institutionen formelt "Statsopdragelseshjemmet Vejstrup Pigeheim" og fra 1922 "Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim", men hjemmet blev som regel omtalt som blot "Vejstrup Pigeheim".⁵² Vejstrups arkiv viser endvidere, at hjemideologien var fremherskende allerede fra 1908, og at værgerådsloven ikke forandrede noget i denne henseende. Dette uddybes i kapitel 4.

Børneforsorgens struktur: Værgerådene og de centrale organer

I alle kommuner blev der i forbindelse med Børneloven oprettet lokale værgeråd, og nationalt blev der oprettet et centralt Overværgeråd med en formand, som også var Overinspektør for opdragelsesanstalterne.

De lokale værgeråd fik til myndighed at finde de børn, der var målgruppe for loven; at advare et barn og dets opdragere om muligt indgreb; at tildele barnet en tilsynsværge, der skulle holde øje med barnet og hjemmet; at pålægge et barn pligt til at gå i dagsarbejdsskole (en dagopdragelsesanstalt) eller at være i en slags fritidshjem efter skole, og i de tilfælde, der blev betragtet som de alvorligste, at fjerne barnet fra sit hjem med eller mod opdragernes vilje og at anbringe barnet på en institution eller i et plejehjem. Fjernelsen skulle altid ske med Overværgerådets godkendelse.⁵³

Overværgerådet skulle, på baggrund af det lokale værgeråds forslag, godkende eller afvise det lokale værgeråds anbefaling om fjernelse og beslutning om, hvor et barn skulle hen samt beslutte, hvornår for sorgen skulle ophøre. Overværgerådet kunne også beslutte, hvem der skulle overtage forældreretten.

⁵⁰ Også børnehjemmenes titler blev ændret – børnelovens Opdragelsesanstalter for "særligt vanskelige børn" i den skolepligtige alder blev omdøbt til "Skolehjem", parallelt med at institutionerne, der tog imod børn over 14 år blev omdøbt til "Ungdomshjem". "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," §35-36.

⁵¹ Jf. Schneekloth 1921-1922, *14de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim 1919-1920*, 2; Margrethe Sejerøe-Olsen, *18de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim 1929-1932* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1929-1932), 3.

⁵² Schneekloth 1908-1909, *1ste Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1908-1909*; Schneekloth 1922-1924, *15de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim 1922-1924*. Således også i betænkningen i 1911, hvor Braaskovgaard i bilag benævnes som "Braaskovgaard Opdragelsesanstalt" mens Vejstrup benævnes "Vejstrup Pigeheim". Justitsministeriet 1911, 152, 80.

⁵³ Løkke 1990:42, "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," §10-12.

Overinspektøren skulle føre tilsyn med såvel statslige som private statsanerkendte børnehjem og opdragelsesanstalter samt med de lokale værgeråd. I praksis blev der dog ikke meget tid til tilsyn, da Overinspektøren for opdragelsesanstalterne var også formand for Overværgerådet.⁵⁴

Værgerådsloven i 1922 skilte tilsynsarbejdet fra Overværgerådet og lagde det i den nu selvstændige Overinspektion for Opdragelseshjemmene. Overinspektøren og Overværgerådets formand skulle nu være to forskellige personer. Opdragelsesanstalterne skiftede navn til opdragelseshjem og loven decentraliserede beslutningsgangen i børneforsorgen, men Overværgerådet skulle stadig godkende værgerådernes beslutninger om fjernelser og anbringelser.⁵⁵

Flere beslutninger blev lagt ud på de lokale værgeråd. Forstandere og forstanderinder måtte fremover ikke blot forhandle med det centrale organ, men skulle også forhandle med det lokale værgeråd i beslutninger om et barns fremtid. Dette gjaldt for eksempel, hvis et barn skulle anbringes i alle andre hjem end de statslige samt ændring af en allerede besluttet anbringelse eller en anbringelses ophør.⁵⁶

En af de centrale grunde til den nye lov var, at der i befolkningen var stor mistillid til børneforsorgens autoriteter, bl.a. på grund af en række skandalesager i børnelovens første år, hvor forstandere og forstanderinder på specifikke institutioner havde udnyttet deres magt.⁵⁷ Disse sager førte til en forsigtighed overfor at give forstandere og forstanderinder for meget magt over det enkelte barn og til et ønske om mere lokal forankring bag forsorgens beslutninger.⁵⁸

Med Forsorgsloven i 1933 blev børneforsorgen igen omorganiseret. Værgerådene udenfor København blev nedlagt, og nyoprettede børneværnsudvalg overtog bemyndigelsen til at træffe beslutning om børn og unge under forsorg.⁵⁹ I København blev der dannet et Børneværn, der var overordnet byens 16 værgeskredse.⁶⁰ Flertallet i børneværnsudvalgene skulle bestå af lokalpolitikere med indsigt i hele

⁵⁴ Skjerbæk 1948, "Overinspektionen for Børneforsorgen 1923-1948," 5-6.

⁵⁵ Som Oluf J. Skjerbæk konstaterede i 1922, var det karakteristisk at lovens titel var "Lov om værgerådsforsorg", da værgerådernes rolle blev mere central. Oluf J. Skjerbæk, "Den nye danske Værgeraadslø, " *Særtryk af "Barn og Ungdom", H. 4 1922* (1922): 1,7; "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadslø, " §29. Navneændringen: Skjerbæk 1948, "Overinspektionen for Børneforsorgen 1923-1948," 6.

⁵⁶ Behandlingen af sager med børn, der allerede var anbragt før loven af 1922 trådte i kraft, forblev dog hos Overværgerådet, medmindre det lokale værgeråd krævede at overtage sagen. Skjerbæk 1922, "Den nye danske Værgeraadslø, " 7-11.

⁵⁷ Jf. Løkke 1990, 43. Skandalerne handlede om sult, mishandlinger og seksuelle overgreb.

⁵⁸ Jf. Udvalgsordfører Marie Christensens tale ved andenbehandling af loven. *Anden Behandling af Forslag til Lov om Værgeraadslø m.m. (21/3 1922)*, Rigsdagstidende, 74de ordentlige samling 1921-1922, Forhandlinger i Landstinget. København: J. H. Schultz A/S, sp. 1257.

⁵⁹ I loven kaldtes børneværnsudvalgene sociale udvalg. "Lov om Offentlig Forsorg," (1933).

⁶⁰ Bryderup 2005, 164.

sociallovgivningen og derudover af eksperter. Udvalget kunne desuden, når de fandt det nødvendigt, kalde relevante eksperter i samråd i behandlingen af konkrete sager.

Overværgerådet blev udskiftet med Landsnævnet for Børneforsorg, og Overinspektøren for opdragelseshjemmene ændrede navn til Overinspektøren for Børneforsorgen.⁶¹ Forældre kunne nu klage til Landsnævnet hvis de var uenige i en lokalt værgeråds afgørelse.⁶²

De lokale udvalg fik mere magt end før: Anbringelser på almindelige institutioner krævede ikke længere central godkendelse, men anbringelse på en statslig opdragelsesanstalt som for eksempel Vejstrup kunne dog kun ske efter godkendelse fra Landsnævnet.⁶³ Forsorgsloven i 1933 var en lille del af en omfattende omorganisering af hele sociallovgivningen i det, der siden er blevet kendt som Steinckes store socialreform.⁶⁴

Problematiseringer i praksis: Nationale fjernelsesårsager

Hvad skulle der i praksis til, for at et barn blev fjernet fra sin familie og blev anbragt på en institution med henvisning til Børneloven, Værgerådsloven og Forsorgsloven? Børneforsorgen har ikke selv skabt fyldestgørende officielle opgørelser over årsager til fjernelser, men alene opgørelser over enkelte år.⁶⁵ Anne Løkke og Anette Faye Jacobsen har foretaget kvantitative analyser af journalmateriale for at skabe opgørelser over årsagerne til fjernelse i hhv 1910-1914 og 1908-1933. Begge reflekterer også kvalitativt over, hvad forskellige kategorier for fjernelser dækker over, Løkke mere detaljeret end Faye Jacobsen.⁶⁶

⁶¹ "Lov om Offentlig Forsorg," (1933), §156; Skjerbæk 1948, "Overinspektionen for Børneforsorgen 1923-1948," 6; Bryderup 2005, 164. Bryderup har ved en fejl skrevet "Overinspektionen for Overværgerådet" i stedet for "Overinspektionen for Opdragelseshjemmene".

⁶² "Lov om Offentlig Forsorg," (1933), §155.

⁶³ Statsopdragelseshjem var forpligtede til at modtage de Børn, som Overinspektøren henviste til dem. Ibid., §159.

⁶⁴ Petersen, Petersen, og Christiansen 2011, 749; Kragh et al. 2015b, 44-45.

⁶⁵ Sådanne opgørelser mellem 1905 og 1940 findes for årene 1921, 1922, samt en undersøgelse af 900 børn i 1938. Se Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 117.

⁶⁶ Løkke har gennemgået 96 sager fra Københavns kommunes værgeråd fra 1905-1920, Faye Jacobsen har gennemgået cirka 150 sager fra Københavns kommunes værgeråd fra perioden 1908-1933 og sammenlignet disse 150 sager med de officielle statistikker over årsager til fjernelser fra årene 1921; 1922 og 1938. For perioden 1905-1920 er det de samme sager, de har gennemgået. Løkke 1990, 103f; Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 21, 114, 17. Bryderup berører også anbringelsesårsagerne kort Bryderup 2005, 118ff, 225ff. For perioden under Børneloven og Værgerådsloven bygger hun på Faye Jacobsens konklusioner, mens hun for

Hjemmet som problem

I Løkkes opgørelse henvises flertallet af børnene pga opdragernes forsømmelser (57%), mens Faye Jacobsens undersøgelse viser det modsatte (procent ikke angivet). Såvel Løkke som Faye Jacobsen viser, at hjemmets ordentlighed var centralt for værgerådenes bedømmelse af opdragernes evne.⁶⁷ Derudover var alkoholisme og manglende opsyn med børnene (dette gjaldt særligt enlige mødre), eller at forældrene "så igennem fingre eller bar over med børnenes forsyndelser" centralt i fjernelsessager.⁶⁸ Selvom fattigdom ikke formelt var årsag til fjernelser, indgik det implicit i bedømmelsen af et hjem. Således viser Løkke at værgerådjournalerne beskriver det som positivt, hvis faderen alene kunne forsørge familien, og negativt hvis moderen havde fuldtidsarbejde. En moders deltidsarbejde og hjemmearbejde "gik an", hvis værgerådet bedømte, at hun stadig var i stand til at passe hjemmet og familien.⁶⁹ En mors udearbejde kunne indirekte medføre, at et hjem blev bedømt som uordentligt, og derved spillede økonomi ind i bedømmelsen af sagerne, særligt for de enlige forsørgere. Som Løkke formulerer det, var "Rod, lugt, dårlig sengetøj, utøj, hullet, snavset og utilstrækkeligt tøj" årsager til, at børn blev fjernet, selvom disse forhold var "den ekstreme fattigdoms sikre følgesvende"⁷⁰. I værgerådenes blik blev forholdene dog læst som symptomer på demoralisation snarere end fattigdom.

Børnelovens tredje kategori af børn nævner specifikt mishandling som en af årsagerne til at fjerne et barn, men det var ifølge Faye Jacobsen yderst sjældent, at børn blev fjernet med henvisning til denne kategori.⁷¹ I Løkkes sager fra 1910-1914 var det tilfældet i 1,4% af fjernelsessagerne, og 2,3% af de anmeldte sager, og journalerne fra 1905-1920 viser, at der skulle meget til: selv regelmæssige bank med f.eks. et kosterkaft ansås i denne periode som et strengt, men tilladeligt opdragelsesmiddel.⁷²

perioden efter forsorgslovens vedtagelse bygger på en socialpsykiatrisk undersøgelse udført i 1947-1948 og publiceret i Helge Kjems, "En socialpsykiatrisk undersøgelse af børneværns klientel," i *Den tilpasningsvanskelige ungdom: betænkning*, red. Ungdomskommisionen (Schultz, 1952). Faye Jacobsen konkluderer i øvrigt, at i de 150 sager hun har gennemgået, var hjemmet oftere årsag til fjernelse end i de officielle statistikker, men hun diskuterer ikke årsagen til denne forskel. Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 21. Cecilie Bjerre færdiggør sin ph.d. samtidig med mig. Hun har foretaget udførlige analyser af anbringelsesårsager fra København, Odense og Silkeborg fra 1908-1975 med udgangspunkt i 255 sager fra nedslagene 1910, 1925, 1940, 1955, 1970, herunder 135 sager fra perioden 1908-1940, som jeg behandler i denne afhandling. Jeg har desværre ikke haft mulighed for at indarbejde hendes resultater. Bjerre 2019, 135-53.

⁶⁷ Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 21; Løkke 1990, 104, 11-12.

⁶⁸ Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 21.

⁶⁹ Løkke 1990, 111-12.

⁷⁰ Ibid., 130.

⁷¹ Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 21.

⁷² Løkke 1990, 104-05.

Barnet som problem og kønnede logikker i fjernelsessagerne

I de sager, hvor det var barnet selv, der blev angivet som årsagen til fjernelserne, havde barnet ofte stjålet. I Løkkes københavnske sager fra 1905-1920 var dette tilfældet for 92 ud af 112 børn. Der var primært tale om tyverier af småting, som blev omsat til småpenge hos pantelåneren. Kun i få tilfælde var det mere værdifulde tyverier (for eksempel en cykel) eller serier af grovere tyverier. I nogle tilfælde stjal børn penge fra deres arbejdsplads, ofte som reaktion på noget de oplevede som en uretfærdighed.⁷³

Som nævnt, har tidligere forskning vist, at der på tværs af landegrænser var stor forskel på, hvad der blev opfattet som problematisk opførsel for en dreng og for en pige, og da der var snævrere normer for, hvordan piger kunne opføre sig, skulle der mindre til, før en pige blev opfattet som vanartet, og for at hun blev fjernet.⁷⁴ Bekymringen for pigernes seksualitet er ligeledes et internationalt fænomen, der optræder i værgeråds- og kriminalstatistikker på tværs af nationale grænser.⁷⁵

Det er således ikke overraskende, at piger også i Danmark i høj grad blev objekter for værgerådernes opmærksomhed på grund af bekymring for deres seksualitet, enten fordi de var seksuelt interesserede, eller fordi de ansås for at være i et miljø, der kunne få dem til at udvikle usædelighed.⁷⁶ Anne Løkke, der har undersøgt Overværgerådets anbringelsessager fra 1910-1914, konkluderer, at 13% af de fjernede piger i denne periode blev fjernet med henvisning til "barnets usædelighed", hvor dette alene gjaldt 1% af de fjernede drenge. Også når et barn blev anmeldt på grund af en opdragelses usædelighed (implicit moderens), blev det i højere grad anset for problematisk, hvis der var piger i hjemmet. Således blev omkring dobbelt så mange piger som drenge anmeldt til værgerådet af denne grund. Pigerne blev i det hele taget anset for mere sårbare for indflydelse fra et usædeligt eller på andre måder problematisk miljø, og værgerådene var således ifølge Løkke også "en smule mere tilbøjelige til at fjerne piger for vanrøgt end drenge".⁷⁷

⁷³ Ibid., 119-20.

⁷⁴ Sundkvist 1994, 108; Tamara Myers and Joan Sangster, "Retorts, Runaways and Riots: Patterns of Resistance in Canadian Reform Schools for Girls, 1930-60," *Journal of Social History* 34, no. 3 (2001); Vehkalahti and Hoikkala 2013; Vehkalahti 2009; Cox 2003; Thom 2003, in *Cultures of Child Health in Britain and the Netherlands in the Twentieth Century*. Myers 2009; Alaimo 2005, in *Secret gardens, satanic mills: Placing girls in European history, 1750-1960*; Løkke 1990; Hamreby 2004, 172; Sarah Fishman, *The battle for children: World War II, youth crime, and juvenile justice in twentieth-century France*, vol. 142 (Harvard University Press, 2002), 113.

⁷⁵ Vehkalahti 2009, 23. Henviser til E.L. Bjurman, *Barnen på gatan* (Tidens, 1995)., A.M. Knapfer, *Reform and Resistance: Gender, Delinquency, and America's First Juvenile Court* (Routledge, 2001), 89-91, 186-87; Heather Shore, "The trouble with boys: gender and the "invention" of the juvenile offender in early nineteenth-century Britain," in *Gender and Crime in Modern Europe* (Routledge, 2002).

⁷⁶ Jf. Bjerre 2019, 203.

⁷⁷ Løkke 1990, 104. Faye Jacobsen supplerer for perioden 1933-1959 med følgende opsummering af årsagerne til fjernelse af drenge: "(...) for drengenes vedkommende især været tyverier, ustabilitet i

De særligt vanskelige unge – Problematiseringer af Vejstrups piger

Almindeligvis blev børn under værgerådsforsorg udskrevet fra værgerådsforsorgen, når de fyldte 18 år,⁷⁸ men børn og unge, der blev opfattet som ”særlig vanskelige”, kunne under Børneloven forblive under forsorg op til tre år efter de ankom til en særlig opdragelsesanstalt.⁷⁹ Under Værgerådsloven blev forsorgen for denne gruppe automatisk forlænget til det 21. år, uanset om de ankom til en særlig opdragelsesanstalt som 15 eller 18 årige.⁸⁰ For pigerne på Vejstrup strakte anbringelsen sig således ofte længere end til det fyldte 18. år.

Men hvad skulle der til for at blive opfattet som særligt vanskelig? Og hvordan endte unge piger på Vejstrup?

Det mest almindelige var, at pigerne på Vejstrup havde været anbragt et andet sted, før de kom til Vejstrup. Nogle piger havde været under værgerådsforsorg som børn og forblev under systemet som unge, mens andre kom under værgerådsforsorg som unge piger. I 1931 foretog Frk. Sejerøe en opgørelse over de 100 sidst anbragte elever. Heraf var syv anbragt direkte fra deres hjem. 63 kom til Vejstrup efter et midlertidigt ophold på optagelseshjem, hvor det var blevet vurderet, at de var særligt vanskelige og derfor skulle til Vejstrup. En elev var blevet flyttet fra et ungdomshjem til Vejstrup, og 29 elever var blevet flyttet mere end en gang fra et ungdomshjem til et andet.⁸¹ Af disse var således mindst 70 først blevet anbragt og fundet problematiske som unge piger. Opgørelsen melder ikke noget om, hvorvidt de piger, der kom via andre ungdomshjem, var blevet anbragt som børn eller som unge.

Når man følger det enkelte barns og den enkelte unges historie gennem systemet, bliver der ofte gradvist i sagens kronologiske forløb mere og mere fokus på det potentielt problematiske ved barnet selv. På den måde kunne selv børn, der i første omgang var kommet i værgerådets søgelys ud fra en problematisering af deres sociale miljø, sidenhen blive fremstillet som problematiske, alt imens problematiseringerne af deres sociale miljø gled i baggrunden eller forsvandt. Og på den måde kunne børn, der oprindeligt var fjernet med henvisning til deres miljø, siden blive opfattet som

skole eller plads eller andre opførselsvanskeligheder.” Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58."

⁷⁸ "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," §36.

⁷⁹ Ibid.; "Lov om Offentlig Forsorg," (1933); "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg."

⁸⁰ "Forsorgen for de i Ungdomshjem anbragte eller fra saadanne Hjem foreløbig udskrevne Elever vedvarer dog til det 21de Aar, medmindre Værgeraadet, jfr. § 21, efter indstilling fra Forstanderen bestemmer, at Forsorgen skal ophøre tidligere". "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," §63, stk 2.

⁸¹ Margrethe Sejerøe-Olsen, "Erfaringer fra Vejstrup Ungdomshjem," *Børnesagens Tidende* 26, no. 19 (1931): 313-14.

særligt vanskelige og derfor ende på Vejstrup Pighjem. Det lå i hele det system, værgerådets søgelys, efter de var fyldt 16 år. På den måde var Vejstrup både et alternativ til ungdomsfængsler og en fortsættelse af børnehjemmenes arbejde for de piger, der havde brug for opdragelse og omsorg.

Der var dog også en hel del af Vejstrups anbragte, som først var kommet i værgerådets søgelys, efter de var fyldt 16 år. På den måde var Vejstrup både et alternativ til ungdomsfængsler og en fortsættelse af børnehjemmenes arbejde for de piger, der havde brug for opdragelse og omsorg.

I det følgende undersøger jeg, hvad Vejstrup Pighjem registrerede som årsagerne til pigernes anbringelse i perioderne 1908-1910 og 1929-1940. Opgørelserne kan læses som sandheder om pigerne, men jeg inviterer i stedet til at læse dem som sandheder om, hvordan pigerne blev konstrueret som problemer. Dernæst vil jeg ved hjælp af elevsager vise, hvad de tre mest hyppige anbringelsesårsager: usædelighed, tyveri og vagabondering, kunne betyde i praksis.

Årsager til anbringelsen på Vejstrup

Et bilag til en betænkning til revision af Børneloven i 1911 viser årsagerne til indskrivningen af de første 34 elever på Vejstrup Pighjem. Fra 1929 og fremefter publicerede forstanderinderne på Vejstrup en årlig opgørelse over årsagerne til indskrivningen af de nyankomne elever. Opgørelserne fra 1929-1940 udgøres af i alt 23 forskellige kombinationer af de følgende 8 årsager: Usædelighed, vagabondering, tyveri, rapseri, ildspåsættelse, slet opførsel (i plads, i hjem eller på andet opdragelseshjem), særlig vanskelig karakter og bedrageri. I 1908-1910 er kategorierne stort set de samme, blot er en enkelt pige anbragt for mened (falsk vidnesbyrd).

På baggrund af disse opgørelser fra pighjemmet selv har jeg konstrueret en graf over hvor stor en andel af pigerne, der var anbragt med henvisning til de hyppigste fire anbringelsesårsager i de to perioder 1908-1911 og 1929-1940. Jeg inviterer til, at grafen læses som udtryk for problematiseringer, snarere end som udtryk for sandheder om pigerne, blandt andet ud fra en forståelse af, at kategorier er kulturelt og historisk

⁸² Jf. N. Mik-Meyer, "Anne er sygdomsfikseret: Forhandlinger af en institutionel diagnose," i *At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde*, red. N. Mik-Meyer and Margaretha Järvinen (København: Hans Reitzels Forlag, 2003). Mik-Meyer har forsket i institutionelle narrativer om modtagere af velfærdsydelser og hun argumenterer for, at der indenfor institutioner opstår logikker, der medfører, at oplysninger, der ikke er handlingsanvisende for institutionen forsvinder ud af narrativerne om klienterne. I Vejstrups sager, se for eksempel VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962" Sag 157; VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," Sag 331. Christian Ydesen har i sin forskning om skolepsykologiens intelligenstag observeret, hvordan barnet gik fra at blive set som problematiske i sociale sammenhænge - i klassen - til at udgøre et individualiseret problem gennem en lav IK. Ydesen 2011, *The rise of high-stakes educational testing in Denmark (1920-1970)*.

betingede. Måderne hvorpå pighjemmets forstanderinder forstod begreber som "vagabondering", "usædelighed" med mere er historisk foranderlige og har med al sandsynlighed også forandret sig i den tyveårige periode, der ligger imellem opgørelserne fra 1908-1910 til 1929-1940. Men uanset hvordan betydningen af kategorierne eventuelt forandrede sig mellem 1908-1910 og 1929-1940, så er opgørelserne i den følgende graf udtryk for, hvordan pigerne blev forstået og registreret som problematiske.

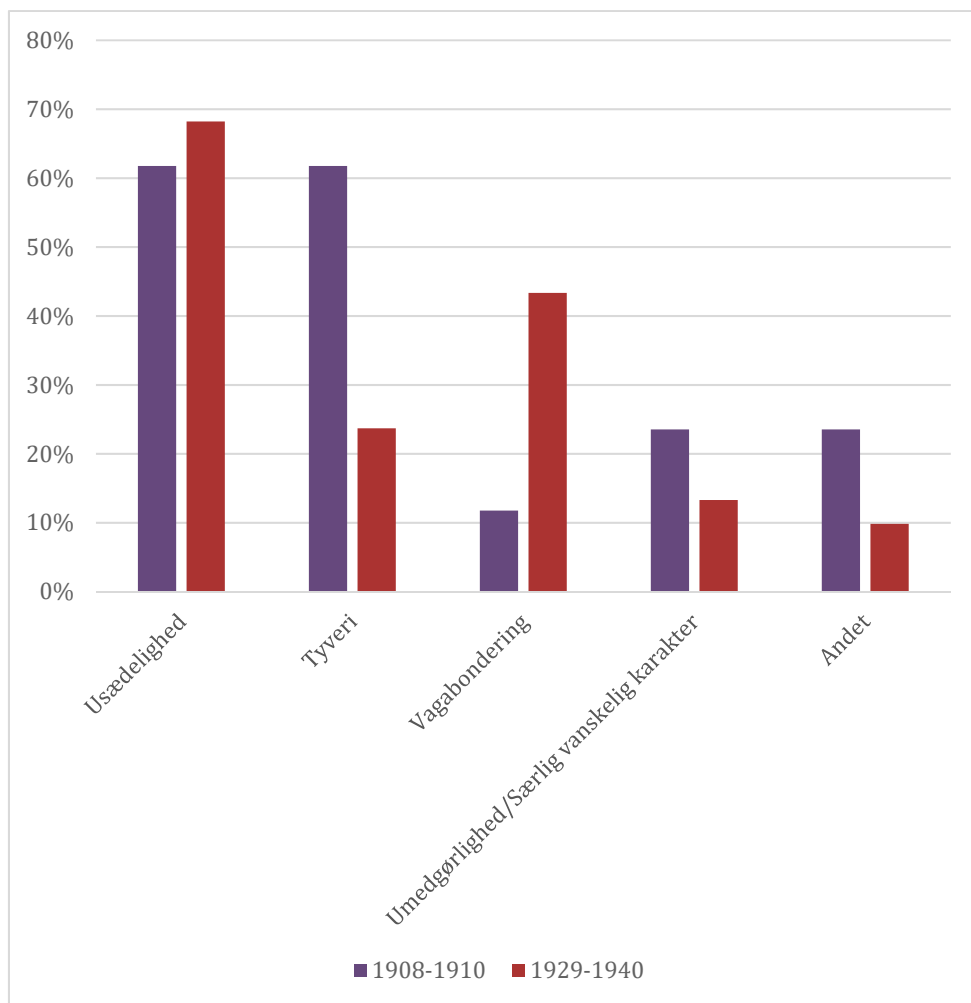
I 1908-1910 blev 34 elever anbragt med henvisning til i alt 62 anbringelsesårsager, og i perioden 1929-1940 blev 173 piger anbragt med henvisning til i alt 274 årsager. Nedenstående graf 1 viser andelen af piger, der er anbragt med henvisning til hver anbringelsesårsag i de to perioder. Det vil for eksempel sige, at den første søjle viser at 62% af de piger, der blev anbragt på Vejstrup i perioden 1908-1911 blev registreret som anbragt på grund af usædelighed – enten som eneste anbringelsesårsag eller i kombination med en eller flere andre årsager. Grafen viser dermed, at usædelighed var den anbringelsesårsag, der forekom hyppigst i begge perioder (henholdsvis 62% og 68%).

I den tidlige periode var tyveri lige så hyppigt forekommende som usædelighed (62%), mens den tredje hyppigst forekommende årsag til anbringelse var umedgørlighed (24%). Dernæst kom vagabondering, der var angivet som årsag til anbringelse i 12% af sagerne.

I perioden 1929-1940 forekom usædelighed en smule oftere end i 1908-1910 (68%) og tyveri var ikke længere lige så hyppig forekommende som årsag til anbringelsen (24%). Vagabondering var derimod i 1929-1940 den næsthyppest forekommende årsag (43%). Den fjerde hyppigst forekommende årsag til anbringelse var årsagen "særligt vanskelig karakter".

Det kan altså konstateres, at pighjemmet kontinuerligt udgjorde en løsning på et forstået usædelighedsproblem, mens pighjemmet over tid i stigende grad udgjorde en løsning på et vagabonderingsproblem og i faldende grad en løsning på et tyveriproblem. Derudover var hjemmet i faldende grad en løsning på, hvad der i den tidlige periode blev kaldt "umædghørlighed". Kategorien forsvandt og i den sene periode var der til gengæld en mindre andel piger anbragt for at have "særligt vanskelig karakter".

Graf 1: Andelen af piger anbragt på Vejstrup Pighjem med henvisning til forskellige årsager 1908-1910 og 1929-1940



Kilder: Vejstrup Pighjem, Beretning Om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem (Svendborg 1929-1945). Justitsministeriet. "Betænkning afgiven af Udvalget til revision af Børneloven." København, 1911, s. 180-184, bilag nr. 13

Anmærkninger:

I 1908-1910 blev der anbragt 34 piger med henvisning til i alt 62 anbringelsesårsager. I 1929-1940 blev der anbragt 173 piger med henvisning til i alt 274 anbringelsesårsager.

Søjlerne sum er mere end 100%, da mange piger var anbragt på grund af mere end en årsag, og i sådanne tilfælde er repræsenteret i mere end én søjle.

Datamaterialet er opdelt i år, der varer fra 1. April det angivne år til 31. Marts det efterfølgende år. Datamaterialet bag denne graf slutter d. 31. Marts 1941.

Kategorien "Umedgørlighed" gælder for 1908-1910. "Særlig vanskelig karakter" gælder for 1929-1940.

Kategorien "Andet" dækker i 1908-1910 over "Rapseri" (6%), "Ildspåsættelse" (6%), "Falsk Vidnesbyrd" (3%), "Letsindig, trodsig, lad" (3%), "Upålidelig, trodsig, lad" (3%), "Upålidelig, lad" (3%) og i perioden 1929-1940 over kategorierne "Taget tilbage fra foreløbig Udskrivning" (1%), "Slet Opførsel i Plads eller Hjem" (2%), "Slet Opførsel på Opdragelses- eller Optagelseshjem" (1%), "Rapseri" (3%), "Bedrageri" (3%) .

Da 51% af de anbragte i 1908-1910 og 71% af de anbragte i 1929-1940 blev anbragt på grund af en kombination af flere årsager, viser grafen ikke, i hvilken grad kategorierne forekom alene eller i kombination. Jeg vil herunder gennemgå forekomsten af forskellige kategorier for årsager til anbringelse i forhold til, hvordan de blev opgjort i kombinationer per individ.

Ser man på anbringelsesårsagerne i de kombinationsformer de forekom i og var opgjort i per individ, viser tallene nogle andre nuancer. Hvor graf 1 herover for eksempel viser, at problematiseringerne "tyveri" og "usædelighed" i perioden 1908-1910 begge var centrale som årsager til anbringelser, viser den ikke, at disse årsager primært forekom i kombination med andre årsager i den tidlige periode og særligt i kombination med hinanden. I 1908-1910 var netop kombinationen af disse to årsager, "usædelighed og tyveri", den dominerende kategori som årsag til anbringelse: 35% af de anbragte piger blev anbragt på grund af disse to årsager tilsammen. Denne kategori var efterfulgt af de fire kategorier "usædelighed"; "tyveri" og "tyveri og umedgørlighed", "slet opførsel", der forekom lige ofte (hver 3 individer, 9%). Der blev således i perioden indskrevet en lige lav andel af piger på grund af disse fire kategorier, herunder tyveri alene og usædelighed alene. Vagabondering forekom i denne periode aldrig som isoleret årsag til anbringelse. Derudover forekom otte andre årsager og kombinationer af årsager i hver 3% af anbringelserne.⁸³ Ved Vejstrup Pighjems oprettelse var pigeproblemet således i høj grad en *kombination* af tyvagtighed og usædelighed. Dette havde ændret sig i perioden 1929-1940.

I perioden 1929-1940 forekom usædelighed i langt højere grad end de øvrige kategorier som isoleret årsag til anbringelse: 31% af pigerne blev således anbragt med henvisning til usædelighed alene. Samtidig forekom usædelighed også ofte i kombination med andre kategorier: 33% af pigerne blev anbragt med henvisning til usædelighed i kombination med en eller flere andre årsager. Den næsthyppestående årsag til anbringelse efter "usædelighed" (31%) var således kombinationen "usædelighed og vagabondering" (18%). Såvel "tyveri" (6%) som "vagabondering" (4%) forekom sjældent som eneste anbringelsesårsag. De øvrige årsager forekom ligeledes sjældent isoleret. Derudover forekom seks andre årsager og kombinationer af årsager i mellem 1% og 4% af anbringelserne.⁸⁴ I 1930'erne var Vejstrup Pighjem således i høj grad en løsning på et usædelighedsproblem og dernæst et kombineret usædeligheds- og vagabonderingsproblem. Pighjemmet var da kun i lille grad en løsning på et tyveriproblem.

⁸³ Det drejer sig om kategorierne: "Usædelighed og umedgørlighed"; "Usædelighed, tyveri og ildspåsættelse", "Usædelighed og rapseri", "Usædelighed og mened", "Tyveri og ildspåsættelse", "Tyveri og vagabondering", "Vagabondering og rapseri", "Umedgørlighed".

⁸⁴ Det drejer sig om kategorierne: "Vagabondering og særlig vanskelig karakter", "Vagabondering usædelighed og særlig vanskelig karakter", "Vagabondering, tyveri og særlig vanskelig karakter", "Vagabondering, tyveri, usædelighed og særlig vanskelig karakter", "Mened", "Tyveri og mened". Mened var datidens ord for bedrageri.

Anbringelsesårsagernes kvalitative betydning

Usædelighed kunne betyde mange ting. Ofte betød det, at (nogle mente, at) en pige var seksuelt aktiv og/eller seksuelt nysgerrig.⁸⁵ Det blev også brugt i sager, hvor pigen havde levet af ”erhvervsmæssig Utugt”.⁸⁶ Usædelighed blev også brugt om piger, der havde været udsat for incest, som i samtiden blev begrebsliggjort som ”blodskam”, og som frem til 1933 i henhold til straffeloven af 1866 var kriminaliseret for alle involverede parter.⁸⁷ Fra straffelovsændringen i 1930 (som trådte i kraft i 1933) var en involveret part under 18 år straffri, men der var stadig holdninger i samfundet – også indenfor børneværnene – om at involverede børn og unge bar et ansvar.⁸⁸ Usædelighedssager kunne også starte fordi, en mand havde anmeldt en pige for at have en seksuelt overført sygdom og for at have smittet ham.⁸⁹

Usædelighedens store betydning for anbringelserne på Vejstrup i såvel perioden 1908-1910 som 1929-1940 må ses i sammenhæng med at ”ethvert udtryk for kvindelig seksualitet udenfor ægteskabet blev opfattet som et forstadie til

⁸⁵ For eksempel Ane, der i 1932 som 18-årig blev anbragt på Vejstrup haft flere kærester. Årsagen til at hun blev anmeldt og kom i værgerådets søgelys var at en mand havde anmeldt hende for at have smittet ham med syfilis. VPA:RA: ”134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961,” elev 320.

⁸⁶ For eksempel VPA:RA: ”57-124, Elevsager 1908-1962”, elev 321.

⁸⁷ Mette Seidelin har i en undersøgelse af blodskamssager mellem 1866 og 1933 konkluderet, at piger, der blev anset for dydige, ofte ikke blev tiltalt, mens piger, der blev forstået som usædelige, blev straffet. Mette Fransiska M. Seidelin, ”En nem og ikke altid uvillig partner? Opfattelsen af børns rolle i incestsager 1930-1967” (Ph.D.-afhandling, Syddansk Universitet, 2014), 64. Henviser til Mette Seidelin, ”Da børn var medskyldige. Blodskam mellem normer og retspraksis 1866-1933” (Utrykt speciale, Syddansk Universitet, 2007). Når relationen fandt sted mellem forældre og barn, kunne den yngre part før 1933 straffes med fængsel i op til to år, eller hvis der var ”formildende Omstændigheder”; fængsel på vand og brød i minimum fire gange fem dage. Seidelin 2014, 61. For eksempel i Vejstrups sager, VPA:RA: ”57-124, Elevsager 1908-1962” Elev 325.

⁸⁸ Mette Seidelins forskning i danske incestsager viser, at trods 1930-straffelovens indførsel af straffrihed for en yngre part under 18 år, var forestillingen om børn og unge som ofre længe omdiskuteret og kulturelt fortsatte forestillingerne om børnene som skyldige. Seidelin 2014, 70, 144-47. For seksuelle overgreb, der blev betragtet som udtryk for pigers usædelighed, se Løkke 1990, 122; Bjerre 2019, 204; Kirkebæk 2004, *Letferdig og løsagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, 140. Udenlandske studier, se Gordon 1988, 215; Ann-Sofie Ohlander, ”Frihet, begränsningar och skyddslöshet i flickors samhälleliga villkor från 1850 till nutid,” i *Varför flickor? Ideal, självbilder och ätstörningar*, red. Birgitta Meurling (Lund: Studentlitteratur, 2003), 162.

⁸⁹ Frem til 1988 var der tvangsbehandling af patienter med seksuelt overførte sygdomme, og hvis man var vidende om at være syg, var seksuel aktivitet ulovligt. ”Lov nr. 81 af 30. Marts 1906 om Modarbejdelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte.”; ”Borgerlig Straffelov,” (1930), §256; Brandrup ”Kønssygdomme,” i *Den store Danske* (Brandrup henviser fejlagtigt til straffeloven anno 1866, men denne lovs §§180-182 blev i 1906 erstattet af ”Loven om Modarbejdelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte”). Merete Bøge Pedersen, *Den reglementerede prostitution i København fra 1874-1906: en undersøgelse af prostitutionsmiljøet og de prostitueredes livsvilkår* (Museum Tusculanum, 2000), 142. For en sag, hvor seksuel smitte var årsag til anbringelse, se VPA:RA: ”57-124, Elevsager 1908-1962”.

prostitution", som Anne Løkke formulerer det.⁹⁰ Cecilie Bjerre konkluderer på baggrund af en analyse 22 værgerådssager, hvor piger blev fjernet på grund af usædelighed, at i 15 ud af 22 sager "forblev pigens usædelighed en udokumenteret påstand". For at blive anbragt med henvisning til usædelighed kunne det således være nok, at en pige havde "strejft på gaden" og at nogle havde sat tvivl om hendes sædelighed.⁹¹ At usædelighed kunne være en flydende kategori, der kunne baseres på rygter, ses også i Vejstrups sager, samtidig med, at andre sager vidner om, at pigerne var eller havde været seksuelt aktive og ikke selv lagde skjul på det.

Vagabondering som anbringelsesårsag og social situation

I perioden 1908-1910 blev vagabondering nævnt som eneste eller en ud af flere årsager i 12% af anbringelserne på Vejstrup og i perioden 1929-1940 i 43,3% af anbringelserne. Vagabondering som socialt problem skal ses i lyset af, at børn og unge uden bopæl også forventedes at ernære sig på ulovlig vis. Det var i hele perioden ulovligt, at ikke at have eller søge arbejde, hvilket blev kaldet "løsgænger".⁹²

Ligesom usædelighed kunne vagabondering dække over mange forskellige situationer. For eksempel kunne pigen være løbet hjemmefra og befinde sig på forskellige adresser udenfor sine forældres overblik, eller også kunne hun være løbet fra en tjenestepuds. For værgerådet startede problemet, når pigen rømmede, og derfor var det irrelevant, hvad årsagen til rømningen var, og følgelig var arkivets skabere heller ikke interesserede i pigernes forklaringer på, hvorfor de havde forladt deres hjem eller deres plads.

Pigernes rømninger fra hjem og tjenestepigepladser, som bragte dem i konflikt med loven, kan have haft mange forskellige årsager, men var i hvert fald i nogle tilfælde håndteringer af vold og seksuelle overgreb.⁹³ Som Kerstin Hamreby har sammenfattet om svenske forhold i samme periode, medførte seksuelle overgreb ofte, at piger blev anbragt på børne- eller ungdomshjem, men ofte var det ikke selve overgrebet, men *effekterne* af overgrebet, som blev set som problematiske og som derved ledte til, at

⁹⁰ Løkke 1990, 104. Se også Bjerre 2019, 202-06.

⁹¹ Bjerre 2019, 203.

⁹² Fra 1906-1930 kunne løsgænger straffes med henvisning til Straffeloven af 1866 samt "Lov om modarbejdelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte" fra 1906 (denne lov var målrettet kvinder, der levede af "Utugt", men indeholdt bestemmelser om løsgænger). Efter 1930 blev løsgænger straffet med henvisning til den nye straffelov. "Borgerlig Straffelov," (1930), §199; Pedersen 2000, 142.

⁹³ I en sag var en pige kommet under værgerådet, fordi hun var løbet væk fra sin plads. Hun blev derfor registreret som vagabonderende og som et problem, fordi hun var løsgænger. I stambogen fra Vejstrup skrev forstanderinden senere, i forbindelse med et notat om, at pigen ikke ønskede at være tjenestepige, at hun havde været udsat for voldtægt i sin plads. VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 323.

pigen blev anbragt under forsorg. Effekterne definerer Hamreby som både pigens efterfølgende opførsel og de sociale konsekvenser, overgrebet bar med sig.⁹⁴ I Vejstrups elevsager udtryktes de problematiske effekter af overgreb som usædelighed og vagabondering.⁹⁵

Tyveri som anbringelsesårsag

I perioden 1908-1910 blev tyveri nævnt som eneste eller en ud af flere årsager i 62% af anbringelserne på Vejstrup og i perioden 1929-1940 i 23,7% af anbringelserne. Pigerne, der blev anbragt på grund af tyveri, havde også ofte været tiltalt og blev anbragt under værgerådsforsorg, mod at tiltalen frafaldt. Før det skete, blev de dog oftest forhørt af politiet om deres tyverier.⁹⁶ I andre sager førte politiet ikke nogen sag, men overdrog sagen til værgerådet, eller politiet blev slet ikke blandet ind i sagen. Der behøvede ikke at være ført bevis for, at tyveriet havde fundet sted, for at en pige blev anbragt med henvisning til tyveri. For eksempel blev Lily, som vi mødte i indledningen i 1932, anbragt, efter at en arbejdsgiver havde beskyldt hende for at have stjålet, men selv hævdede hun, at hun kun havde taget et beløb, der svarede til, hvad han skyldte hende i løn og havde tilbageholdt.⁹⁷

Opsamling: Usædelighed, tyvagtighed og vagabondering

Børneforsorgen havde tre grupper af børn og unge som sin målgruppe, som bortset fra begrebsmæssige ændringer forblev stort set uforandret under Børneloven i 1905, Værgerådsloven i 1922 og Forsorgsloven i 1933: De vanskelige og kriminelle børn; de forsømte børn og de vanrøgtede og mishandlede børn.

Tidligere forskning har vist, at i praksis var værgerådsbørnene i hele perioden de socialt dårligst stillede børn, og særligt børn fra København og børn af enlige mødre. Når børn blev fjernet fra deres familier, fordi de blev forstået som problematiske, var det ofte pga. Småtyverier, og for piger ofte i kombination med, at de havde seksuelle erfaringer – hvilket blev set som grundlag for, at de siden ville udvikle sig til at blive kriminelle voksne. På tværs af nationale grænser har bekymringen for pigers seksualitet været afgørende i værgeråds- og kriminalstatistikker, men i Danmark blev piger ofte også anbragt for tyveri, selvom den kulturelle opfattelse var, at pigerne var

⁹⁴ Hamreby 2004, 173.

⁹⁵ Dette ses for eksempel i sagerne VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," eleverne 316, 320, 324.

⁹⁶ Ibid., eleverne 146, 165, 167, 252, 328. Jf. Bjerre 2019, 201.

⁹⁷ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elev 317.

usædelige og drengene stjal. Generelt kan det siges, at uanset hvad årsagen til anbringelsen af en pige var, var værgerådene bekymret for hendes seksualitet. Enten blev hun opfattet som allerede usædelig eller som i fare for at blive det.

De piger, der blev anbragt på Vejstrup Pighjem fra 1908-1940, kan opdeles i to grupper. Den ene gruppe var allerede som yngre blevet fjernet fra deres hjem og placeret under værgerådsforsorg. Den anden gruppe bestod af piger, der i teenageårene blev anmeldt til værgerådet af for eksempel naboer, seksualpartnere, arbejdsgivere eller pårørende, eller som kom til værgerådet via politiet, i forbindelse med, at en sigtelse blev frafaldet, imod at de kom under værgerådet. Uanset hvordan vejen til Vejstrup havde forløbet, og hvornår de var kommet under værgerådsforsorg, blev de i kraft af anbringelsen på Vejstrup forstået som "særligt vanskelige". I nogle perioder registrerede pighjemmet årsagerne til anbringelserne. I kapitlet bruges disse opgørelser til at undersøge, hvordan pigerne blev forstået som problemer. For de perioder, hvor pighjemmet registrerede årsagerne til anbringelserne (1908-1910 og 1929-1940), blev seksualitet for over halvdelen af pigerne angivet som årsag til anbringelsen (1908-1910: 59%; 1929-1940: 68%). Vagabondering, tyveri og umedgørlighed (for perioden 1908-1910) særligt vanskelig karakter (for perioden 1929-1940) var de øvrige hyppigst forekommende kategorier. I den tidlige periode (1908-1910) dominerede tyveri i lige så høj grad som usædelighed og dernæst umedgørlighed. I den sene periode (1929-1940) dominerede vagabondering og dernæst tyveri. I Vejstrups første tre år var Vejstrup Pighjem primært en løsning på, hvad der blev forstået som et kombineret tyveri- og usædelighedsproblem (35% af de anbragte), mens det i 1930'erne i højere grad var en løsning på, hvad der blev forstået som et rent usædelighedsproblem (31% af de anbragte).

Tilfælles havde alle anbragte på Vejstrup Pighjem, at de blev forstået som særligt vanskelige, og enten allerede kriminelle eller i risiko for at blive det. Anbringelsen på Vejstrup skulle forhindre denne udvikling. Men hvordan kunne deres kriminelle løbebane, deres vanskelighed og usædelighed bremses? Hvordan skulle de gøres til respektable piger og kvinder? Det vil jeg vise i næste kapitel.

4. MODERLIG OMSORGSMAGT OG DISCIPLINERING TIL FRIHED

I dette kapitel undersøger jeg de praktiske sider af opdragelsen på Vejstrup. Opdragelsespraksisserne kan forstås som statens og medarbejdernes forsøg på at løse de problemer, som man opfattede, de unge havde, eller som samfundet havde med de unge. Mens jeg i kapitel 3 behandlede børneforsorgens problematiseringer af børn og unge, undersøger jeg i dette kapitel således håndteringer af de anbragte piger på Vejstrup Pigeheim.

Opholdet på Vejstrup var midlertidigt, og målet var, at pigerne skulle blive klar til friheden, hvilket indebar at de, når de forlod anstalten, af egen vilje og lyst ville følge de normer, de var blevet trænet i at leve efter på Vejstrup Pigeheim. Således skriver Vejstrups første forstanderinde, som ledede institutionen fra 1908-1927, Frk. Schneekloth, i årsberetningen fra 1909-1910, at det er elevernes "tankegang", der skal forandres, og at det var "nødvendigt at maatte anbringe dem på Opdragelsesanstalt" for at forandre dem.¹ Opdragelsen var således båret af en tro på, at den tvungne indordning efter hjemmets normer med tiden ville skabe frivillig indordning.

Jeg argumenterer i kapitlet for, at samtidig med at opdragelsen helt overordnet foregik gennem en tvungen anbringelse, og at der samtidig indgik tvang i opdragelsen, så bar hverdagen samtidig præg af mere liberale styringsteknikker. Disse teknikker var rettet mod at reformere de anbragtes viljer, tanker og følelsesliv og målet var at gøre de vanskelige unge piger til selvstyrende subjekter, der løbende granskede sig selv i en evig forbedringsproces. Gennem at knytte de anbragte til forstanderinden, der optrådte som plejemor, og gennem at tilbyde dem en livsvarig relation til hende, skulle de vanskelige unge piger reformeres til at dele hjemmets værdier og til at stræbe efter at leve op til dem. Forstanderinden personificerede samfundets og pighjemmets værdier, og relationen mellem de anbragte og hende var fundamentet for opdragelsen. Jeg beskriver derfor opdragelsesformen på Vejstrup Pigeheim ved hjælp af begrebet *moderlig omsorgsmagt*, som jeg præsenterede i kapitel 2.

¹ Gerda Schneekloth, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1909-1910* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1909-1910), 8.

Hjemlighed og plejemoderlig omsorg

En central teknik i opdragelsen på Vejstrup var at skabe et hjemligt miljø med forstanderinden som hjemmets og alle de unge pigers omsorgsfulde plejemoder, der skulle lede dem på rette vej i livet både før og efter deres anbringelse på Vejstrup.

Tidligere forskning i dansk børneforsorg og filantropi har fremhævet hjemmideologien. Bryderup lægger vægt på, at de anbragte afkrævedes lydighed og respekt for plejemor og -far,² og Faye Jacobsen lægger vægt på, at hjemmideologien byggede på en kombination af en kaldstanke og en autoritær pædagogik.³ Da den statslige kontrol vandt frem i løbet af 1930'erne, mener Faye Jacobsen, at det eneste, der var tilbage i hjemmideologien, var en autoritær opdragelsesstil, nu uden hverken ambition eller praksis, der rettede sig mod at opbygge følelsesmæssige relationer.⁴ Denne konklusion bygger hun primært på diskussioner i børnesagens tidsskrifter, og ikke på undersøgelse af praksis. Som Bryderup konstaterer, var det yderst få børnesagsfolk, der bidrog til produktionen af artikler i tidsskrifterne, og som Faye Jacobsen selv skriver, var der stor forskel på forskellige forstanderes praksis. I dette delafsnit vil jeg give et eksempel på, hvordan hjemmideologien kunne praktiseres og vise andre sider af den end de sider, som Bryderup og Faye Jacobsen får blik for, når de læser hjemmideologien i et klassekonfliktsperspektiv og et perspektiv om social kontrol. Jeg står her på skuldrene af andre kønshistorikere, der har vist, at *hjemmet* er et kønnet begreb, og at forståelser af kvindelig omsorg og metaforer om moderskab har været centrale for kvinders omsorgsarbejde i familier, filantropi og erhvervsarbejde.⁵

Forstanderinden som plejemoder

Mellem 1908 og 1940 havde Vejstrup to forstanderinder: Gerda Schneekloth (fra 1908-1927) og Margrethe Sejerøe-Olsen (fra 1927 og frem), som de anbragte blev opfordret til at kalde "plejemoder".⁶ I breve i Vejstrups arkiv kan man læse, hvordan de

² Bryderup 2005, 148.

³ Kaldstanken var ifølge Faye Jacobsen grundlæggende i hjemmideologien, og dette indebar også, at forstanderen eller forstanderinden skulle have autonomi over styringen af hjemmene uden statslig indblanding og kontrol. Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 51.

⁴ "Følelsesmæssige relationer mellem børn og voksne kom slet ikke på tale mere, hverken i teori eller praksis", skriver hun således om 1930'ernes og 1940'ernes børneforsorg. Ibid., 52.

⁵ Deborah Simonton, *A history of European Women's Work. 1700 to the Present* (London and New York: Routledge, 1998), 13, 87ff; Lützen 2000, "The Cult of Domesticity in Danish Women's Philanthropy, 1870-1920," in *Gender and Vocation*; Vammen 1986, 128. Moderskab specifikt for børneforsorgsarbejde, se Sköld 2006, "Fosterbarnsindustri eller människokärllek: barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890-1925," 326; Bjerre 2019, 85.

⁶ Margrethe Sejerøe-Olsen, *17de Beretning om Statsundomshjemmet Vejstrup Pigeheim 1926-1929* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1926-1929). Derudover var Ellen Garmand-Maxen konstitueret forstanderinde under Frk. Schneekloths sygdom 1914-1916; Agnes Johansen var konstitueret

to forstanderinder indtog en plejemoderrolle og rådgav og holdt kontakt med mange af de unge i lang tid, efter de forlod Vejstrup. Citaterne herunder er blot eksempler fra de mange breve, hvori forstanderinderne fra Vejstrup omtales som "plejemor", Vejstrup som "hjem" og hvor tidligere elever udtrykker savn og taknemmelighed:

Kære Plejemor, [...] det hjælper altid godt paa humøret naar jeg hører lidt fra min kære Plejemor eller ogsaa Frøken Plum det har jeg altid at glæde mig til for naar jeg skriver saa ved jeg ogsaa at jeg høre igen. Jeg længes saa usigelig meget efter jer alle sammen.⁷

Kære Plejemoder! (...) Det er nu snart længe siden De har hørt fra mig og de tror jo nok at jeg helt har glemt mit kære hjem, men "nej", det glemmer jeg aldrig ej heller min kære Plejemoder som var saa god mod mig og jeg kan aldrig takke nok for hvad de gjorde mod mig da jeg trængte saa haardt til Hjælp.⁸

Breve som disse vidner om, hvordan anbragte piger tildelte forstanderinderne en plejemoderrolle og relaterede til forstanderinden og lærerinderne med følelser som længsel og glæde. Når de unge piger brugte moderbegreber om de ældre kvinder, der kom ind i deres liv, signalerede de dermed også loyalitet og anerkendelse af positionen som opdragelsesobjekt. Ved at kalde forstanderinden en plejemor placerede pigerne sig selv i en ny sammenhæng, og gjorde implicit sig selv til en af forstanderindens mange plejebørn.⁹ Det slægtskabs-skabende sprogbrug kan ses som en magtteknologi, der subjektiverede eleverne som loyale, afhængige og underlegne og som også tilbød dem en ny forståelse af sig selv. At magtteknologien kunne være effektiv, ses i udtryk for taknemmelighed over, at forstanderinden havde gjort dem til ordentlige piger, som kan

forstanderinde i 8 måneder 1918-1919 samt i 3 måneder efter Frk. Schneekloths død i 1927. Agnes Johansen, *11te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1918-1919* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1918-1919); Ellen Garmand-Maxen, *7ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1914-1915* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1914-1915); Ellen Garmand-Maxen, *8ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1915-1916* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1915-1916). Margrethe Sejerøe-Olsen brugte ikke "Olsen" i hverdagen, men blev blot kaldt "Frk. Sejerøe", hvad jeg derfor også kalder hende i denne afhandling.

⁷ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 158, 10.4.1924.

⁸ Ibid., elev 168, 4.12.1924.

⁹ Relationen kan som middel sammenlignes med de relationer mellem elever og lærerinder, som Karin Lützen har afdækket i *Kvindens kærlighed til kvinder*. I værket viser Lützen, hvordan elevernes begær efter en nær relation med lærerinden fik dem til at yde deres bedste. Lützen viser, hvordan relationerne mellem elever og lærerinder gjorde pigerne til veluddannede, selvstændige og pligtopfyldende kvinder. På Vejstrup var målet og relationens form anderledes: Relationen skulle ikke skabe veluddannede og økonomisk selvstændige kvinder, men tjenestepiger, og siden hustruer og husmødre. Forstanderindens position til pigerne var desuden forskellig fra lærerinderne i Lützens studie i den forstand at forstanderinden indtog positionen som plejemoder, snarere end som professionelt forbillede. Karin Lützen, "Hvad hjertet begærer: Kvindens kærlighed til kvinder, 1825-1985," (1986), 74-116.

findes i breve og i forstanderindens gengivelser af deres ord. For eksempel følte en afgående elev ifølge forstanderinden "Lykkefølelse ved det Under, der var sket med hende" og sagde ved afskeden med hjemmet "Tak, fordi De har gjort mig til en god Pige".¹⁰ Ved Schneekloths død citererede overinspektør Brun en tidligere elev for at svare på et spørgsmål om, hvad der gjorde, at Schneekloth havde stor indflydelse på de anbragte piger, at, "Det er det, at vi føler, at hun er som en god Moder for hver af os."¹¹

Ligesom en moders lykke forventedes at afhænge af hendes børns lykke, var forstanderinde Schneekloths vision, at det pædagogiske arbejde også ville bringe lærerinderne og hende selv lykke. Da to medarbejdere forlod pigehjemmet ønskede hun for dem, "at de maa finde gerninger, hvor deres Dygtighed og medfødte pædagogiske Evner maa udfolde sig til Lykke for dem selv og andre"¹² og da hun selv vendte tilbage efter to års sygdom gav det hende "[...] Stor Lykke og Glæde [...]" atter at kunne overtage Ledelsen af Hjemmet "[...]". Den moderlige omsorgsmagt tilbød således ikke blot modtagerne af omsorgen en mening med livet og en forståelse af sig selv, men også opdragerne selv.

Det nye slægtsskab

De følgende linjer, som er skrevet til åbningen af Vejstrup Pighjem og som blev sunget som fællessang, da Vejstrup åbnede i 1908 illustrerer, hvordan en del af problemet med de anbragte var, at de kom fra et "nedbrudt" hjem:

Et Hjem er Voksestedet for Minders Blomsterflor, skal derfor være fredet paa
Fædrelandets Jord. Men ligger Barndomshjemmet af Nedbruds-Aander skæmmet, -
fluks ømt bortplantes maade unge Spirer små.¹³

Vejstrup skulle således tilbyde pigerne det hjem, de ikke havde haft. Den moderlige omsorgsmagt som opdragelsesteknik hang således sammen med forståelsen af, hvad det var for et problem, Vejstrup Pighjem skulle være en løsning på. Forstanderinden trådte sprogligt gennem titlen som plejemoder i de oprindelige forældres sted, og juridisk udgjorde hun en erstatning, da forældrene mistede forældreretten.

Det familiære og det hjemlige var på Vejstrup Pighjem ikke kun et spørgsmål om sprog, som det tilsyneladende var på nogle børnehjem.¹⁴ For nogle elever blev Vejstrup deres hjem i en grad, så det trådte i stedet for deres oprindelige hjem og

¹⁰ Schneekloth 1924-1926, *16de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem 1924-1926*, 30, elev 103.

¹¹ Brun 1927, 26.

¹² Gerda Schneekloth, *9ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pighjem 1916-1917*, 22.

¹³ Schneekloth 1908-1909, *1ste Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pighjem 1908-1909*, 5.

¹⁴ Bryderup 2005, 130.

oprindelige familie. Dette skete i både Schneekloth og Sejerøes ledelsestid, og til tider var det også Schneekloths højre hånd, Frk. Plum, der indtog en central rolle.¹⁵ Sørine, som var tidligere elev, skrev omkring 1935 til Frk Sejerøe efter at have været på besøg Vejstrup:

Allerførst siger jeg mange Tak for de dejlige Dage jeg Hjemme tilbragte, ja jeg skriver Hjemme fordi jeg følte jeg var Hjemme og jeg har jo hverken Fader eller Moder de undgaar mig helst og min Søster er saa slem imod mig.¹⁶

Følelsen af hjemlighed på Vejstrup var for Sørine ikke et supplement til et andet hjem, men en erstatning. Hun konstaterer i citatet, at hun ikke længere *har* en far og en mor, fordi de "*undgaar hende*". For Sørine var dét at gøre Vejstrup til sit hjem, en måde at afskrive sine forældre *som* sine forældre på.

For andre piger var der ikke nødvendigvis en modsætning mellem, at de havde nær kontakt med deres oprindelige familie og mor, og at de kaldte forstanderinden "Plejemor". Mange holdt dog også fast i deres oprindelige familier, og for dem blev plejemoderrelationen et supplement til relationen til deres oprindelige mor. Forstanderinden afgjorde, om hver enkelt pige måtte have kontakt med sine forældre ud fra, hvordan hun vurderede forældrenes indflydelse. Både i Schneekloths og Sejerøes tid indgik det ofte som led i opbygningen af relationen mellem forstanderinden og eleven, at der i begyndelsen af anbringelsen midlertidigt blev brudt med pigens oprindelige familie, men derefter var forældrene som oftest velkomne på besøg og velkomne til at skrive breve.¹⁷ Her var Vejstrups forstanderinder tilsyneladende mere åbne end mange af deres kollegaer. Hvis man skal tro mindeordene om Schneekloth ved hendes død, var et af hendes særegenheder, at hun i stor grad var åben for at pigerne bevarede kontakten til deres familier.¹⁸

De nære relationer og de slægtskabslignende begreber kunne gribe ind i og til tider være medvirkende til at relationerne mellem den unge og hendes oprindelige familie blev påvirkede og tilsyneladende også brudt. Dette kan illustreres ved hjælp af Olgas sag. I starten af 1920'erne skrev Olgas mor et brev til Frk. Schneekloth, hvor hun anerkendte sin datters kærlighed til forstanderinden, og sidestillede denne med datterens kærlighed til sine forældre:

¹⁵ For eksempel skriver pigen Marta i 1924 til Frk. Plum "min Moder [...] er den væmmeligste Kvinde jeg nogensinde har kendt kun for Frk Plums skyld er jeg ordentlig i min Plads" VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962" elev 146, brev fra Marta til Frk. Plum, 13.8.1924.

¹⁶ Ibid., elev 331, udateret brev, som ud fra sagens øvrige indhold anslås til at være skrevet i maj/juni 1935.

¹⁷ Dette stemte overens med en generel diskurs i børneforsorgen fra ca.1900-1930 om, at børnene skulle anbringes så langt væk som muligt fra deres familie iflg. Bryderup. Bryderup 2005, 9. Dette var også praksis i filantropiske hjem for voksne kvinder. For en diskussion af, at man brød disse kvinders familieband, se: Jansdotter 2004, 207.

¹⁸ A.H.H. Bloch, "Gerda Schneekloth [nekrolog]," *Børnesagens Tidende* 22, no. 3 (1927): 27.

[...] men jeg kan forstaa at Olga har det godt hos dem hun omtaler med med en saadan kærlighed at jeg kan forstaa at de næsten lige saa meget for hende som Far og mor og det siger dog meget.¹⁹

I et senere brev fra Olgas mor til Olga selv hævdede Olgas mor sit biologiske moderskab og fremhævede, at Schneekloth netop *ikke* var moder:

[...] jeg tror Frøken Schneekloth er god i sin Stilling som Plejemor men hun er jo ikke Mor og derfor forstaar vi hende maaske ikke og hun forstaar ikke os [...].²⁰

Olgas mor skabte et "vi", som delte biologiske bånd. Et "vi", der blev udgjort af hende selv og faderen og/eller Olga. Brevets kontekst var, at Olgas mor i gentagne breve til Frk. Schneekloth protesterede over, at Olga blev fastholdt i værgerådsforsorg efter sit attende år, selvom hun selv og faderen kun i sin tid skrev under på, at Olga skulle i værgerådsforsorg til hun fyldte 18. Brevet kan – samtidig med at det var en protest mod anbringelsen – læses som en protest mod forstanderindens plejemoderrolle, der stod i konkurrence med hendes eget moderskab og begge forældres forældreskab. Plejemoderrelationen blev muligvis senere medvirkende til, at Olga og hendes biologiske forældre gled fra eller trak sig fra hinanden. Olga skrev i hvert fald ofte til Schneekloth, efter hun forlod Vejstrup. I 1926, fire år efter hun forlod pighjemmet, skrev hun:

Jeg hører aldrig hjemmefra mer og jeg skriver heller ikke for savner ikke for jeg er saa Hjertelig glad ved det hjem jeg har i Vejstrup [...].²¹

Her kobler Olga sit fraværende savn til sin oprindelige familie med sin hjertelige glæde ved Vejstrup. Hjemsideologien og plejemodermetaforen har tilbudt hende en ny sammenhæng at forstå sig selv igennem, som hun har taget imod. Olgas sag illustrerer, at visionen om at styre de anbragte unge piger gennem en omsorgsfuld moder-datter-lignende relation kunne lykkes i en sådan grad, at det greb ind i relationen mellem de anbragte og deres biologiske forældre. Selvom forstanderinderne oftest tillod pigerne at have kontakt med deres oprindelige familier kunne opdragelsen alligevel være medvirkende til, at kontakten med de oprindelige familier kunne blive svækket.

¹⁹ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962" elev 158, brev uden årstal, dateret 3. Sep. Skrevet mellem 1922 og 1924.

²⁰ Ibid., elev 158, udateret brev.

²¹ Ibid., elev 158, brev fra Olga 10.12.1926.

Det var dog ikke alle anbragte, der selv kunne vælge deres oprindelige familie til og fra. For nogle anbragte havde det lokale værgeråd allerede afskåret dem kontakten. I 1935 sørgede Sejerøe i en sådan situation for, at en piges oprindelige familie ikke fik adgang til at kommunikere med hende, og at pigen selv, der troede, at hendes mor var død, ikke fik viden om sin familie og om, at hendes biologiske mor forsøgte at kontakte hende.²² Selvom pighjemmets overordnede vision var at holde kontakt med pigernes oprindelige hjem, var opdragelsen også i dette tilfælde individualiseret og afhængig af en individuel bedømmelse, i dette tilfælde af pigens familie og dens potentielt dårlige indflydelse på pigen.

For eleverne stod kærligheden til Schneekloth eller Sejerøe dog ikke nødvendigvis i modsætning til deres kærlighed til deres oprindelige forældre, ligesom begreberne "plejemor" og "mor" ofte supplerede snarere end udelukkede hinanden. Det er således almindeligt i brevmaterialet, at pigerne både kalder forstanderinden "Plejemor" og deres biologiske mor for "Mor". Dette kan uddybes med Dortheas sag. Dorthea var en af de piger, som kom fra en familie, som Frk. Schneekloth vurderede havde dårlig indflydelse på hende, og som forstanderinden således aktivt søgte at bryde relationen til gennem at konfiskere breve fra moderen og afholde moderen fra besøg. Dorthea brugte begreber som "Plejemor" og "Mor" om de kvinder, der via værgerådsforsorgen tog sig af hende. Derigennem viste Dorthea, at hun orienterede sig imod dem, ligesom de forventede og ønskede at hun skulle gøre.

Således skrev Dorthea om sit sprogbrug i et brev til Frk. Schneekloth, da Dorthea var blevet sendt fra Vejstrup til en familiepleje: "for jeg siger nemlig Mor til Fru Ellebye, det siger hun at det maa jeg gerne".²³ I formuleringen signaleres en underlegenhed og en taknemmelighed over at få lov at bruge moderkategorien og dermed blive en del af familien. Samtidig ses det, at brugen af mor-kategorien tilsyneladende er et tilbud og et privilegium, som Dorthea kunne vælge at bruge og dermed knytte bånd ved hjælp af, men som hun ikke blev pålagt at bruge. I brevet optræder tre parallelle moderkategorier: Schneekloth som "Kære Plejemor", kvinden i plejefamilien som "Mor" og "min egen mor" om pigens biologiske mor.²⁴ Dorthea brugte sproget til at knytte flere voksne til sig og dermed blive en del af flere sammenhænge, uden at hun dermed afskar sig fra sin oprindelige mor. Hun afsluttede således brevet med følgende hilsen til Frk. Schneekloth: "Venlige Hilsner fra min egen Mor og fra Mor her." Samtidig med at hun tog flere mødre til sig, opretholdt hun således stadig den oprindelige mor som "sin egen". Gennem også at bruge

²² Ibid., elev 338, afskrift af brev fra Sejerøe til det lokale børneværn, 24.1.1935. I denne konkrete sag lykkes det pigen og den oprindelige familie senere at få kontakt, trods Sejerøes og børneværnets forsøg på at undgå dette. Ibid., elev 338, afskrift af brev til Tove fra Sejerøe, 15.11.1935.

²³ Ibid., elev 157, brev fra Dorthea til Schneekloth 24.5.1923. For et andet eksempel, se: Ibid., elev 252, brev 24.2.1933.

²⁴ Ibid., elev 157, brev fra Dorthea til Schneekloth 24.5.1923.

moderkategorier til Schneekloth og Fru Ellebye deltog Dorthea aktivt i sin egen subjektkonstruktion i overensstemmelse med opdragelseshjemmets logikker om familie.²⁵

En varig relation: Efterværn

Den moderlige omsorgsmagten, som den udspillede sig på Vejstrup, tilbød en livsvarig relation, i modsætning til andre midlertidige anbringelser.²⁶ På Vejstrup var pigerne altid velkomne igen og relationen mellem de anbragte og forstanderinde Schneekloth og Sejerøe var livsvarig, hvis eleven ønskede og var i stand til at holde kontakten med pighjemmet. Havde man én gang været Vejstrup-pige, var man det således altid. Når en pige forlod Vejstrup, var det pædagogiske arbejde med hende ikke forbi. Formelt set varede forsorgen og forholdet til forstanderinderne, alene til de anbragte blev udskrevet – på ungdomshjemmene ville det sige til det 18. eller 21. år.²⁷ Begge Vejstrups forstanderinder så det imidlertid som en vigtig del af deres arbejde at holde kontakten mellem eleven og forstanderinde, efter pigerne forlod Vejstrup.²⁸

Fra 1918 blev der udviklet et formaliseret "efterværn" under *Foreningen for Opdragelseshjem, Skole- og Ungdomshjem*, der ansatte to medarbejdere, der skulle hjælpe opdragelsesanstalterne med at støtte de tidligere anbragte samt holde kontakt mellem opdragelseshjemmene og de anbragtes egne hjem. Vejstrup Pighjem var allerede på dette tidspunkt kendt for at holde kontakten med de tidligere anbragte, men med det formaliserede efterværn blev kontakten med de tidligere anbragte udvidet. Frk. B. M. Sylvest, der skulle bistå pighjemmenes efterværnsarbejde hjalp således blandt andet med at finde tjenestepladser til tidligere anbragte piger lang tid efter opholdet på Vejstrup, ligesom hun besøgte disse, og hun korresponderede også med forstanderinderne på Vejstrup Pighjem om, hvordan det gik de tidligere elever. Både de formelle og uformelle kontakter med tidligere elever blev i 1920'erne og frem

²⁵ På trods af, at Ellebye oprindeligt inviterede Dorthea ind i familien med intentionen om at behandle hende som sin egen, var præmissen for Dortheas plads i familien, at hun opførte sig godt og var en betydelig arbejdskraftsværdi. Efter et halvt år besluttede Ellebye, at Dorthea ikke levede op til disse præmisser og sendte hende derfor tilbage til Vejstrup. De nye og konstruerede slægtskabsskabsrelationer udenfor Vejstrup var således sårbare. Ibid. Brev fra Fru Ellebye til Schneekloth 3.9.1923.

²⁶ I forhold til livsvarigheden byggede Vejstrup Pighjem videre på praksisser fra filantropisk reformarbejde med kvinder, der blev forstøet som usædelige. Jf. Jansdotter 2004, 86.

²⁷ Under Børneloven op til tre år efter anbringelsen på Vejstrup, det vil sige til max 21 år; under Værgerådsloven generelt til 21 år; og under Forsorgsloven til det 21. år for alle. (Se kapitel 3).

²⁸ Her stod de på linje med Ludvig Beck, en central person i børneforsorgen, der lagde vægt på at forsorgen skulle tilbyde de unge reelle hjem. Ludvig Beck, "Dansk Børneværn og Hjemlivet," *Børnesagens Tidende* 20, no. 14 (1925): 200.

begrebsliggjort som efterværn.²⁹ Med efterværnet var institutionens styring af de anbragte ikke begrænset af de institutionelle rammer hverken i tid eller rum.

Efterværnet indebar brevkontakt og besøg begge veje, ligesom det også indebar, at forstanderinderne kunne støtte tidligere elever med mad, frimærker og penge. Forstanderinde Sejerøe medsendte i sine breve somme tider kort, hvor portoen var betalt, for at tidligere elever kunne skrive lidt om, hvordan de havde det, eller om de ville komme på besøg, også selvom de ikke havde råd til porto.³⁰ Gennem denne form for økonomisk støtte samt i brevenes formuleringer opmuntrede både Schneekloth og Sejerøe tidligere elever til at skrive og fortælle om, hvordan det gik.³¹ Når eleverne skrev breve til Vejstrup, kunne de også forvente at få svar tilbage.³²

Tidligere elever kom på besøg, enten alene, sammen med andre tidligere elever eller med eventuelle ægtemænd og børn.³³ I nogle elevsager ligger der dokumenter, der viser, at forstanderinden havde betalt deres rejsepenge, så de havde råd til at komme til Vejstrup, og i andre tilfælde tilbød hun det, uden at besøget blev til noget.³⁴ Forstanderinden og lærerinderne tog også på besøg hos tidligere elever for at høre og se, hvordan det gik dem.³⁵ Forstanderinden sendte og modtog julebreve til tidligere elever, og det var ikke ualmindeligt, at hun også sendte gaver i form af mad og æbler fra pigehjemmets have.³⁶

Elevjournalen og dokumentationen om pigens udvikling fortsatte, så længe det var muligt. Brevene blev arkiveret i elevjournalerne og forstanderinden noterede i stambogen, når hun hørte fra en elev eller hørte nyt om en elev fra anden side. Fra 1920 og frem skabte Schneekloth, som led i det fortsatte videnskabelse om hver enkelt anbragt, beretninger om tidligere anbragte, der var udgået 5 år tidligere. Fra 1924 supplerede hun disse med beretninger om anbragte, der var udgået 15 år tidligere. Med hendes egne ord var baggrunden for at hun skabte disse beretninger om de tidligere anbragtes videre liv:

²⁹ Ibid.; "Foreningen for Opdragelseshjem og dens Efterværnsarbejde," *Børnesagens Tidende* 18, no. 16 (1923): 181; Margrethe Sejerøe-Olsen, "Opdragelseshjem og Efterværn for Piger, foredrag ved Børnesagens Årsmøde," *Børnesagens Tidende* (1930); VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962".

³⁰ Dette gør Sejerøe i mange af brevene i elevsagerne fra 1932-33.

³¹ Formuleringer i elevernes breve til forstanderinden, som undskylder, når de ikke har skrevet tyder på, at hun blandt disse elever fik skabt en norm om at de burde holde kontakt. Se for eksempel ibid., elev 158, brev 10.12.1926.

³² Jf. for eksempel følgende citat: "naar jeg skriver saa ved jeg ogsaa at jeg høre igen." Ibid. Brev 10.4.1924.

³³ Se for eksempel VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 326; VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 331 og 337.

³⁴ Se for eksempel VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 323, elev 324, elev 325.

³⁵ Se for eksempel VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 321.

³⁶ For eksempel ibid., elev 325; VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 158, dateret julen 1925.

Ikke alene af Kærlighed til hver af de Unge, jeg har vejledet, men ogsaa for at kunne yde Bidrag til Besvarelse af Spørgsmål om, hvad Opdragelseshjem gavner [...] ³⁷

Baggrunden var således en kombination af, at viden om individet var fundamentet for den individuelle opdragelse og relation, samt en overordnet interesse for at skabe viden, der konstruerede de enkelte som del af en større helhed af anbragte, der kunne legitimere og udvikle opdragelseshjemmenes arbejde. I årsberetningen for årene 1911-1912 beskrev Schneekloth sin vision med efterværnet som "en naturlig Fortsættelse af Hjemmets forberedende opdragende Gerning." ³⁸ Mængden af breve mellem forstanderinden og tidligere elever, der ligger bevarede i journalsagerne vidner om, at denne vision i mange tilfælde blev ført ud i livet. Brevene viser, at tidligere elever i stor stil engagerede sig i relationen til forstanderinden; bad om råd og vejledning i store valg i livet, særligt ægteskabsvejledning; søgte hendes anerkendelse, når det gik dem godt; og udtrykte ønsker om at leve op til hendes forventninger til dem. Det var ikke ualmindeligt, at elever udtrykte, at de opfattede Vejstrup som deres hjem, eller at de udtrykte, at forstanderindens omsorg betød meget for dem. ³⁹

Forstanderindens mulighed for at udøve en moderlig omsorgsmagt over eleverne byggede på hendes viden om deres indre liv, som hun opnåede gennem deres aktive deltagelse i relationen. ⁴⁰ De mange bevarede breve fra Vejstrup viser, at forstanderinderne gennem omsorg og udvisning af inderlig interesse fik den enkelte anbragte til at åbne sig. Gennem brevene lærte de således hendes motivationer og følelser at kende. Når eleverne var udsendt i prøveplads, og når de siden forlod Vejstrup, førte forstanderinden korrespondancer med alle elever, der ønskede det. Til gengæld for at pigernes åbnede sig, tilbød hun dem vejledning i livet og en mening med tilværelsen samt en forståelse af sig selv som ordentlige unge kvinder.

Brevvekslingerne viser, at de tidligere elever havde lært at udtrykke deres indre liv i relation til forstanderinden, og at hun ved hjælp af denne viden vejledte dem til det, hun – og ofte også de selv – forstod som et bedre liv. ⁴¹ Det var elevernes aktive tilvalg

³⁷ Schneekloth 1926, "Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim," i *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*, 350.

³⁸ Gerda Schneekloth, *4de Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1911-1912* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1911-1912), 7-8.

³⁹ For eksempler på sager med omfattende brevvekslinger, i nogle tilfælde over flere årtier, der rummer disse temaer, se VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," eleverne 157, 156, 321, 327, 328.

⁴⁰ Som Foucault skriver: "[...] this form of power cannot be exercised without knowing the inside of people's minds, without exploring their souls, without making them reveal their innermost secrets" Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 214.

⁴¹ Se for eksempel: VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," eleverne 157, 156, 321, 323, 327, 328. Gudrun skriver for eksempel en række breve, hvor hun betror sig til Sejerøe i forbindelse med at hun har været sin forlovede utro og har fået syfilis: "jeg skammer mig som en vaad Hund." Ibid., elev 323, brev fra Gudrun til Sejerøe, 9.12.1935.

af relationen til forstanderinden, der muliggjorde, at de kunne blive til gennem relationen som respektable unge piger.⁴² At eleverne i stor stil valgte relationen til i efterværnet kan læses som udtryk for, at den moderlige omsorgsmagt hos mange piger installerede en vilje til at stræbe efter at blive gode piger og siden respektable kvinder. Eller også var dette en sekundær del af relationen for dem, der måske savnede voksent engagement fra andre sider, og havde fundet det hos forstanderinderne på Vejstrup. I hvert fald var der noget, der fik mange af pigerne til at holde fast i relationen til forstanderinderne. For at forstanderinden kunne fortsætte med at opdrage pigerne i efterværnet, krævede det i endnu højere grad, end mens de var anbragt, at de aktivt tilvalgte relationen og dermed også mere eller mindre aktivt dermed samtidigt valgte hendes normer til.⁴³

Omsorgsfuld overvågning og kontrol

Som i mange andre institutioner var besøg udefra forbudt i begyndelsen. Formålet var at bryde med det liv, pigerne havde levet tidligere, igennem at bryde med deres tidligere relationer.⁴⁴ Forstanderinden var den omsorgsfulde moder, der kunne bedømme, hvornår eleverne var faldet til ro og var klar til at modtage gæster og hvem, der var passende at få på besøg.

Pigerne havde mulighed for at sende breve hjem til deres familier, men forstanderinderne læste alle breve, der blev sendt til og ud af hjemmet. Hvis indholdet var upassende, konfiskerede hun brevet. Pigerne var således ikke afskåret fra at kommunikere med kontakter udenfor Vejstrup, men kommunikationen var nøje overvåget og reguleret ud fra forstanderindens vurdering af såvel den enkelte pige som af den specifikke relation. Igennem overvågningen af alle breve ud og ind af institutionen måtte pigerne lære at overvåge og vurdere sig selv, når de formulerede breve, så brevene kunne falde indenfor det tilladelige og dermed blive godkendt til afsendelse. På denne måde formede forstanderinden indirekte rammerne for relationerne mellem pigerne og kontakterne gennem overvågning frem for brug af egentlige forbud. Brevkontrol og kontrol med kontakter udadtil var almindelig på såvel filantropiske som statslige institutioner under dansk børneforsorg langt op i

⁴² Jf. Foucaults forståelse af de styredes aktive deltagelse i styring. Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 220-22.

⁴³ Jf. Van Drenth and De Haan 1999, 14.

⁴⁴ "Vi har imidlertid den regel her på Hjemmet at eleverne ikke maa modtage Besøg, før de har været her nogle Maaneder." VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 319, brev fra Sejerøe til pigens far, 14.10.1932. Det samme gjaldt for eksempel på Magdalenahjem i Danmark Baaner 1984, 36.

1900-tallet og var tilladt til slutningen af 1960'erne, ligesom det også var i psykiatrien og åndssvageforsorgen.⁴⁵

Selvom de anbragte på Vejstrup generelt måtte kommunikere via breve, er der også eksempler på, at forstanderinden forbød piger at skrive til specifikke personer eller forbød andre at tage kontakt til pigen. Den altid nærværende mulighed for et sådant forbud må have præget kommunikationen i alle breve mellem pigerne og deres kontakter udadtil. Når et brev og kontaktforbud blev formuleret, blev det formuleret som en form for omsorg for den enkelte piges mulighed for udvikling på institutionen. Det følgende brev, hvori forstanderinde Sejerøe i 1933 beder en ung mand, som er kæreste med en af de anbragte piger, om at stoppe med at tage kontakt til sin kæreste, er en kilde til den rationalitet, brevforbuddet var indvævet i. Logikken i dette brev er, at den unge pige behøvede ro – implicit for at blive formet i institutionens billede:

Emmy trænger meget til igen at falde til Ro i ordnede Forhold, og hvis der stadig kommer Brev fra Dem hvorved hendes Længsel efter København og Dem bestandig holdes vedlige bliver det vanskeligere for hende at samle sig om dette at lære noget.⁴⁶

Når brevforbuddet læses som udøvelse af moderlige omsorgsmagt kan det læses som eksempel på, at Sejerøe tager udgangspunkt i sin viden om Emmys følelsesliv, og ud fra denne viden vurderer og afgør, hvad pigen har brug for. Brevets fortsættelse viser, at forstanderinden involverer de anbragte i sine overvejelser og derigennem fordrer, at de betragter sig selv udefra via hendes blik på dem, og at de dermed undersøger sig selv og samvittighedsfuldt accepterer at lade sig vejlede:

Jeg har talt med Emmy om, at hvis der er Alvor i deres og hendes Følelser overfor hinanden kan baade de og hun godt taale at blive sat paa den Prøve en Tid ikke at maatte staa i Forbindelse. Emmy er jo endnu kun et Barn og de vil jo ogsaa være bedst tjent med at hun i alle retninger udvikles mere, før de skal stifte Hjem. Jeg vil derfor bede dem om ikke foreløbig at sætte dem i forbindelse med hende. Vil de meget gerne følge, hvordan det gaar Emmy, kan de jo engang imellem skrive til mig eller henvende dem til Københavns VR [Værgeråd]. Med venlig hilsen MS.⁴⁷

⁴⁵ Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 18, 206. I finsk børneforsorg blev personalets læsning af de anbragtes breve forbudt i 1960'erne. Jansdotter beskriver brevkontrol på en svensk filantropisk diakonisseanstalt i 1904, hvor de anbragte ifølge et regelsæt kun måtte kommunikere med deres familier, ansættelsespladser og tidligere piger fra hjemmet, som var "bra och ordentliga flickor". Engwall beskriver, at de anbragte på den svenske åndssvageanstalt Västra Mark op til midten af 1950'erne kun måtte sende et brev hver 14. Dag. Der var dog i samtiden også filantropiske institutioner for såkaldt usædelige kvinder, som i forhold til brevkommunikation opdrog friere end på Vejstrup. På sådanne institutioner blev frivillighed også i denne forbindelse set som forudsætning for at redningen kunne finde sted. Vehkalahti 2009, 157; Jansdotter 2004 202; Engwall 2000, 220.

⁴⁶ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 324, brev fra Frk. Sejerøe til Emmys kæreste 5.4.1933.

⁴⁷ Ibid., brev fra Frk. Sejerøe til Emmys kæreste 5.4.1933.

Anmodningen til Emmys kæreste, om at han ikke skal skrive breve til hende, formuleres på en gang som et forbud og som et godt råd og en vejledning, der tager udgangspunkt i, hvad Sejerø vurderer er for Emmys og hans fælles bedste.⁴⁸

Brevet viser, at Sejerø ikke principielt er imod den heteroseksuelle relation mellem dem som sådan, men i relationens *timing*: Emmy er for ung, og kontaktforbuddet mellem hende og kæresten er en måde, hvorpå Sejerø afprøver relationens styrke, før den eventuelt kan udfolde sig, når Emmy når en alder, hvor relationen er passende, og hun kan ”stifte Hjem”.

At blive en respektabel kvinde

Den moderlige omsorgsmagt tilbød de anbragte piger at blive ordentlige respektable piger gennem relationen til forstanderinden. Når pigerne ankom til Vejstrup, var de ifølge Schneekloth generelt uvillige mod at skulle være på Vejstrup og uvillige imod at blive et objekt for opdragelse. Det første led i opdragelsen var således at få pigen til at erkende, at hun var i behov for opdragelse og acceptere at blive et opdragelsesobjekt.⁴⁹ I Schneekloths perspektiv var nyankomne pigers modvilje et bevis på, at de havde behov for opdragelse, da de således ikke *endnu* kunne se, hvad der var bedst for dem selv:

Havde de Evne til at kunne se saaledes paa Forholdene, saa var de sikkert ikke sunket saa dybt, at det havde været nødvendigt at maatte anbringe dem paa Opdragelsesanstalt. Man maa betænke, at de unge Piger ikke kommer her frivilligt; dette vilde jo sige det samme som, at Omslaget allerede var sket hos dem, inden deres Optagelse i Hjemmet.⁵⁰

Forstanderindens første opgave som opdrager var altså at igangsætte en proces, så der skete et ”Omslag” i pigernes perspektiver, så de i kraft af den nye evne til at se forholdene og sig selv blev modtagelige for opdragelsen. Den første vision for opdragelsen var altså omslaget, og det var pigernes vilje til at slå om, der var objekt for styringen.

Som led i at skabe forandring i pigens forståelse af sig selv og sin relation til omverdenen skulle hun rent materielt afklæde sig sin gamle identitet og påklæde sig en ny. Når en pige ankom til Vejstrup, fik hun således udleveret en mængde udstyr, herunder tøj, og forstanderinden tog hendes private ejendele og eventuelle penge, og registrerede i journalen, hvad hun havde haft med ved ankomsten, så hun kunne få det

⁴⁸ Jf. Dean 2006, 136.

⁴⁹ Jf. Foucault 1982, ”The Subject and Power,” in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 215; Van Drenth and De Haan 1999, 15, 19.

⁵⁰ Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 8.

tilbage, når opholdet var slut.⁵¹ Afleveringen af private genstande og udleveringen af nyt udstyr kan forstås som totalinstitutionens måde at bryde med elevens tidligere liv.

På mange institutioner var det praksis, at alle nye elever blev vasket, når de ankom.⁵² Også på Vejstrup var der stor fokus på renlighed og properhed, hvilket praktiseredes gennem krav om et dagligt fodbad og et ugentligt karbad.⁵³ Journalerne viser dog, at alle piger forud for ankomsten på Vejstrup havde gennemgået en gynækologisk undersøgelse.

Anna Jansdotter, som har undersøgt svenske missionske redningshjem for prostituerede kvinder fra 1850-1920, betragter opholdet på hjemmet som en rituel overgangsfase, i løbet af kvindernes passage gennem disse rum skulle de renses.⁵⁴ Selvom opdragelsen ikke blev begrebsliggjort som en renselse på Vejstrup, kan institutionen forstås i lignende logikker: Et midlertidigt rum, hvori forbedringen kunne finde sted, for at kvindens liv sidenhen ville blive bedre – ikke blot og ikke primært i himlen, men på jorden.

Vejstrups opdragelsespraksis var individualiserende, når den sammenlignes med opdragelsen på mange danske børnehjem, på forskellige institutioner for børn og voksne med handicap og med nogle katolske landes redningsinstitutioner for såkaldt "faldne kvinder". På nogle af disse former for institutioner indebar opholdet og overgangen til forbedring, at de anbragte ikke længere blev kaldt ved deres navn.⁵⁵ På langt de fleste danske børnehjem var børnene klædt i ens tøj.⁵⁶ Der er også beretninger om, at børnene blev klippet skaldet ved ankomsten med formålet at

⁵¹ Nogle elever, som forlod Vejstrup i utide, fik imidlertid aldrig deres private genstande tilbage, og i enkelte journaler ligger der således private fotografier og dåbspapirer, som ikke fandt deres ejermand igen. I enkelte tilfælde vidner journalerne om, at forstanderinden forgæves har forsøgt at finde adressen til en tidligere elev, siden har givet op og derfor har brændt hendes personlige breve. VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962".

⁵² Jf. Jansdotter 2004, 224; Bryderup 2005, 129; P. Bartley, *Prostitution: Prevention and Reform in England, 1860-1914* (Routledge, 2000), 37.

⁵³ Bryderup 2005, 129; Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 115.

⁵⁴ Modtagelsen af en kvinde på et sådant svensk hjem indebar, ligesom på Vejstrup, at blive frtaget alle sine personlige ejendele, at få et bad, at få udleveret tøj og derudover også at blive interviewet eller forhørt om sin historie og motivation for at komme, at blive underlagt en gynækologisk undersøgelse, og få udpeget en plads ved bordet og få tildelt et rum. Jansdotter 2004, 222-24.

⁵⁵ I projektet *Anbragt i historien*, som har indsamlet tidligere anbragtes erfaringer i dansk socialforsorg 1933-1980 beretter en tidligere anbragt på Det Kongelige Danske Døveinstitut, at han blev tildelt et nummer, som således stod i stedet for hans navn. Jeg har ikke fundet beretninger om, at det også har forekommet i børneforsorgen. Kragh et al. 2015b, 189. Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 192ff. På ikke-religiøse irske hjem for prostituerede blev alle i stedet tildelt et nummer, og på religiøse hjem blev de tildelt et navn efter en helgen. Jansdotter 2004, 223. Henviser til Maria Luddy, "'Abandoned Women and bad Characters': prostitution in nineteenth-century Ireland," *Women's History Review* 6, no. 4 (1997): 495f.

⁵⁶ Bryderup 2005, 128.

undgå lus, men uanset formål var fysisk ensretning samtidig et resultat af praksissen.⁵⁷ Sådanne afindividualiserende praksisser var langt fra dem, der blev udøvet på Vejstrup Pigeheim. Fra småt til stort var Vejstrup domineret af en individuel pædagogik: Eleverne havde personligt tøj, ”syet af hver Elev selv af det Stof, hun nu syntes var pæneste”; blev kaldt ved fornavne; og forstanderinderne stræbte efter at opbygge individuelle relationer med dem alle.⁵⁸ De skulle tage afstand fra deres tidligere liv, og som led i at blive en god pige skulle de lære at opfatte sig selv som, samt at agere som selvstændige individer og respektable kvinder.

Respektabel kvindelighed som frivillighed

Ordentlighed, nøjsomhed og ydmyghed var normerne for pigernes fremtoning på Vejstrup. Hvordan pigerne satte deres hår og deres tøj, var formelt set frivilligt, men der var samtidig uformelle normer for, hvor simpelt eller flot det måtte være, som pigerne ikke måtte overskride.⁵⁹ Dét, at der ikke var klare regler om, hvordan de skulle udtrykke sig i tøj og hår, kan ses som en måde at træne og udvikle deres evne til at indse, hvilke udtryk, der var respektable, og hvilke der ikke var, og ikke mindst træne dem i at med udgangspunkt i denne viden, træffe respektable valg.

Pigernes selvbestemmelse var ikke dermed ureguleret, men kun de elever, der ifølge forstanderinden ikke kunne skelne, blev irettesat og bedt om at sætte håret eller tøjet efter hendes anvisninger. Anvisningerne foregik i første omgang ofte via relationsorienteret styring, hvor forstanderinden gjorde pigerne opmærksom på, at hun blev ked af eller ikke brød sig om, når de overtrådte hendes normer for respektabel feminitet. Samtidig foregik anvisningerne under truslen om straf, hvis pigerne ikke fulgte dem.

Magten i relationen mellem forstanderinden og den enkelte anbragte pige virkede blandt andet ved, at forstanderinden gjorde visse handlinger skamfulde.⁶⁰ Nikolas Rose beskriver ”administration af skam” som en af de måder, hvorpå disciplinær styring kan foregå gennem frihed.⁶¹ Skammen administreres hos Rose ved at synliggøre individet foran et fællesskab. Særligt straffeprotokollen vidner om, at det var en ud af flere opdragelsesteknikker på Vejstrup Pigeheim, der involverede skam. Samtidig kunne skam tilsyneladende også bruges som teknik i relationen mellem forstanderinden og den

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Dansk Værgeraadsforening, ”Besøget paa Vejstrup,” *Børnesagens Tidende* 20 (1925): 184.

⁵⁹ At pigerne også kunne blive for pyntede ses for eksempel ved, at forstanderinde Schneekloth i straffeprotokollen kunne notere elevens problematiske ønske om, at ville klæde sig ”flot”. For eksempel i Violas sag: VPA:RA: ”Straffeprotokol med bilag 1923-1945.” Elev 155, 8.11.1921.

⁶⁰ Se også afsnit *Fravær af anger*, side 136, hvor forstanderinden retter på en piges tøj i gymnastiksalen.

⁶¹ Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, 73.

enkelte anbragte. I isolationsrummet blev pigen synlig for sig selv og i samtaler med forstanderinden blev hun synlig for både sig selv og forstanderinden.

Hvis forstanderindens udpegning af en handling som forkert og opfordringen til at rette op på den ikke virkede, og dermed ikke igangsatte hverken skam eller regulering af den udpegede forkerte handling, sendte forstanderinden pigen i isolation. Det var i forstanderindens logik eleven selv, der i sådanne tilfælde valgte at blive isoleret fremfor at følge anvisningen, hun fik. Tvangen var således frivillig. Det ses for eksempel i de følgende situationer i henholdsvis 1922 og 1926, hvor to piger blev straffet for at have sat deres hår forkert:

Ruth har Pagefrisure, og der staar af og til en Strid imellem os om dette Haar. Hun nægtede at sætte det, som jeg ønskede det, fik da Valget mellem at lyde eller at blive interneret. Efter en Times Betænkning valgte hun det sidste [...] ⁶².

[...]

D 23/1 bad jeg Astrid gaa op paa sin Stue og tage et Hovedtørklæde paa, da jeg ikke kunde lide den simple Maade, hun satte sit Haar paa. Hun blev vred og trodsig og erklærede at hun vilde blive paa sin Stue, da hun ikke vilde gaa med Tørklæde, det fik ingen hende til. ⁶³

Ruth havde gennem sin pagefrisure vist, at hun ikke stræbte efter at udvise respektabel feminitet, og ved desuden at nægte at sætte det, som forstanderinden ønskede, afviste hun kontinuerligt forstanderindens respektabilitetsnormer. Gennem at afvise forstanderindens irettesættelser afviste både Astrid og Ruth at samarbejde med forstanderinden om at blive opdragelsesobjekter og respektable piger. Det var således ikke alle piger, der tog imod den moderlige omsorgsmagts tilbud om at træde ind i en respektabel feminin identitet gennem at lade forstanderinden indtage en vejledende moderposition i deres liv.

Den med én undtagelse længste isolationsstraf, der blev givet på Vejstrup mellem 1920 og 1940, blev givet til Ruth efter den netop nævnte konflikt. ⁶⁴ Ruth isoleredes i 9 dage. ⁶⁵ Det er sigende, at denne næsten rekordlange straf gives for en forseelse, som ikke

⁶² VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," i 125, *Straffeprotokol med bilag 1908-1945*. Rigsarkivet, 21.1.1922, elev 150. For et andet eksempel på at angeren udebliver, se VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 4.6.1924, elev 185.

⁶³ VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 23.1.1926, elev 212.

⁶⁴ Dog forekommer der d. 10.12.1928 en endnu længere isolation på 14 dage med særlig tilladelse fra Overinspektøren. Denne blev givet på baggrund af en rømning, og isolationen blev først ophævet, da eleven blev overført til arresthus. I Vejstrups første år var isolationsstraffene markant længere end i 1920'erne. I 1908-1911 (inklusive 1911) var isolation på 9-11 dage en almindeligt forekommende straf, og det forekommer 14 gange, at muligheden for at isolere op til 14 dage bruges. VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 10.12.1928, elev nr. 252. VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 2-12.

⁶⁵ VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 21.1.1922, elev 150.

handlede om, at hun havde voldt skade på interiør eller andre, men blev sat i gang fordi Ruth satte sit hår på en måde, som forstanderinden ikke brød sig om, og fordi hun i den forbindelse nægtede at rette ind, samt og at hun siden i isolationen nægtede at angre. Hun arbejdede endda flittigt, mens hun var isoleret. Det var først da Ruth efter ni dage ville tale med forstanderinden og da erklærede, at hun "vilde nu være lydig og sætte Haaret, som jeg [Frk. Schneekloth] vilde have det", at hun fik lov at komme ud af isolationsrummet.⁶⁶ Det viser, at målet om at få pigerne til at samarbejde med forstanderinden om at stræbe efter at blive feminint respektable, var en mindst lige så central del af opdragelsen som at udvikle deres arbejdslyst. Ruth blev således holdt i rekordlang isolation, fordi hun ikke stræbte efter at blive en ordentlig pige både i det ydre og i det indre og fordi hun ikke samarbejdede med forstanderinden om denne reform. Hendes flittighed i isolationsrummet var ikke nok til at begrænse straffens længde. Jeg vender tilbage til, hvad forstanderindens håndtering af Ruths fravær af anger fortæller om opdragelsesformen i afsnittet *Fravær af anger*, side 136.

Dortheas korte hår og sandhedsimperativet

En ting var at sætte håret på måder, forstanderinden ikke brød sig om, som tilsyneladende ikke altid var nemt at gennemskue for eleverne. En anden ting var at klippe sit hår kort – her vidste både elever og forstanderinden, at grænsen for feminin respektabilitet var overskredet. Når elever klippede sig korthåret blev de straffet med isolation i institutionens såkaldte betækningsrum, uanset om de protesterede over forstanderindens irettesættelse eller ej.⁶⁷ Nogle elever brugte aktivt dét at klippe sig korthåret som protest mod forstanderinden, for eksempel når de var sat i isolation.⁶⁸

At kort hår kunne bruges som protest mod opdragelsen hænger sammen med, at korthårsfrisurer netop i 1920'erne blev et symbol på kvinders opgør med det kvindeliv, som var så centralt for opdragelsen på Vejstrup. Det korte hår blev opfattet som maskuliniserende, og dermed som en trussel mod såvel ægteskabet som selve kvindeligheden.⁶⁹ Forstanderinden på Vejstrup anså ægteskab og hjemmeliv som en central del af målet med opdragelsen, og dermed signalerede det korte hår modstand til opdragelsen i sig selv.

Det følgende brev, skrevet af Dorte to år efter hendes ophold på Vejstrup er afsluttet, viser at forstanderindens følelser i andre tilfælde end de netop nævnte kunne virke som effektiv styringsteknik til at få nogle af pigerne til at ønske at leve op til hendes forventninger:

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 4.11.1928, elev 249. Betænkning som straffeform behandles yderligere i afsnittet *Ansvarliggørelse gennem straf og bekendelse*, side 128.

⁶⁸ Ibid., 30.8.1925 elev 184; 19.9.25 elev 185.

⁶⁹ Severinsson 2018, 117-22; Søland 2000, 35.

Kære Frk. Sneekloth

Ja, er der nogen som skammer sig saa er det mig, og det er over at jeg ikke har skrevet saa Længe. Viljen har været god nok, men jeg har haft en Ond og Slet Samvittighed, og det har ikke været mig muligt at faa skrevet et eneste Ord men jeg kan ikke blive ved paa denne maade. Det har været min mening længe at sige det som det var. Jeg har nemlig Klippet Pagehaar, for et Halvt Aar siden. Men nu er det begyndt at følge pænt med saa jeg kan faa en lille bitte Knude i Nakken. Det er noget som jeg ved Frk Schneekloth er meget Bedrøvet over, men det tænkte jeg desværre først bagefter. Og det vil jeg love at saa Dumme Ting skal jeg ikke gøre mere. Og jeg haaber at min kære Plejemoder vil tilgive mig denne Dumhed. O hvor jeg længes efter at høre fra mit Hjem Vejstrup. [...] ⁷⁰

Dorthea fortrød at have klippet sit hår, ikke fordi hun ikke selv brød sig om sin nye frisure, men fordi hun vidste, at forstanderinden ville blive bedrøvet over det. Hendes skam over at have overskredet forstanderindens idealer for respektabel feminitet havde været så stærke, at hun ikke havde kunnet få sig selv til at skrive. Brevet viser, hvordan relationen mellem forstanderinden og Dorthea baserede sig på et sandhedsimperativ, og at Dorthea som elev skulle bekende sine fejltrin overfor forstanderinden, for at relationen kunne bestå. Dette anser jeg som et centralt træk ved den moderlige omsorgsmagt. Bekendelsen var nødvendig for, at Dorthea kunne blive tilgivet, og at hun dermed kunne blive fri for "Ond og Slet Samvittighed" som tyngede hende. Da hun endelig skrev, var håret allerede så udvokset, at hun måske kunne have holdt historien skjult, men alligevel bekendte hun. Hendes bekendelse viser, hvordan den moderlige omsorgsmagt virkede indefra gennem selvstyring og ikke byggede på ydre kontrol.

Brevet illustrerer, hvordan den moderlige omsorgsmagt kunne virke gennem at installere en vilje i eleverne til at ville glæde forstanderinden og at denne styring rakte ud over det midlertidige ophold på Vejstrup. Den moderlige omsorgsmagt var således effektiv i den forstand at den kunne installere institutionens normer i de anbragte indirekte, så de fulgte normerne for relationens og forstanderindens skyld.

Det lange hårs betydning for opdragelsen på Vejstrup Pige hjem står i kontrast til den reform, kvinder på nogle af 1800-tallets filantropiske hjem skulle gå igennem. På nogle af de irske Magdalenahjem var det en del af ankomsten, at kvindernes hår blev klippet af som en symbolsk ofring for deres synder. Tanken var, at de først skulle forlade Magdalenahjemmet, når deres hår igen var vokset ud, og de havde haft tid til at blive rensat. Også på engelske filantropiske hjem blev kvindernes hår klippet af. ⁷¹

⁷⁰ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 157, brev fra Dorthea til Schneekloth, 10.10.1924.

⁷¹ Hvis de blev for grebet af passion under deres ophold, kunne de igen opmuntres til at ofre deres hår som et tegn på deres vilje om at forbedre sig. Jansdotter 2004, 223.

I stedet for en tvungen afklipping og dermed afindividualisering og ensliggørelse skulle pigerne på Vejstrup selv sætte deres hår, som de ville indenfor nogle grænser opsatte af forstanderinden. Forskellen i institutionernes forhold til de anbragte piger og kvinders hår er sigende for hvilke magtteknikker, der var dominerende. Feminitetens kobling til håret bestod, men forskellen i styringen (tvungen afklipping vs selvstyring) afspejler, at det på Vejstrup fra dag ét var muligt at blive en ordentlig pige. I stedet for syndsforladelsen var Vejstrups opdragelse opbygget om en daglig oplæring og øvelse i at vælge at blive og være en ordentlig pige. Det paradoksale i Vejstrups frihedsstyring var, at hvis eleverne ikke frivilligt valgte at lade sig styre, blev de straffet med isolation.

En ikke-prædikende kristendom

Vægten på at opdrage pigerne til at blive frie individer kom også til udtryk ved måden, hvorpå religionen praktiseredes på Vejstrup. Selvom hverdagen byggede på kristne værdier og praksisser, blev kristendommen praktiseret på en måde, hvor eleverne blev opmuntret til aktivt at tilvælge kristne praksisser. Dokumenterne i Vejstrups elevjournaler, herunder i forstanderindernes brevvekslinger med tidligere elever, indeholder ikke mange referencer til kristendommen eller Gud, men kristendommen påvirkede hverdagen og lå som et uudtalt selvfølgeligt fundament for hele institutionen og de ansattes arbejde. Opdragelsen til at afstå fra fristelser; at sætte en ære i at arbejde hårdt; at lære at leve med få midler; og at lade den enkelte stå i direkte relation til Gud byggede på og stemte overens med protestantismens dyder.⁷²

Hver dag indledtes med en obligatorisk morgenandagt, men om søndagen var der frivillig kirkegang.⁷³ På denne måde var selv de religiøse værdier formelt praktiseret som frihed.

Børneloven lagde ansvaret for fjernelsen af børn og unge fra deres hjem over på staten, men de private foreningers arbejde udgjorde kernen i børneforsorgens organisation idet det var de private foreninger, herunder for eksempel Indre Mission, der drev børne- og ungdomshjemmene, med undtagelse af fire statsopdragelsesanstalter.⁷⁴ Integrationen af de kristne foreningers arbejde i

⁷² Jf. Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, 86; Pirjo Markkola, "Lutheranism and the Nordic Welfare States in a Gendered Perspective," *Kvinder, Køn & Forskning*, no. 2 (2001): 14.

⁷³ Fra 18. årsberetning (1929-1932) beskriver forstanderinde Sejerøe ikke længere sine refleksioner over hverdagens indhold i beretningen. Fra da af rummer beretningen udover vedtægter og økonomi kun elevberetningerne. Schneekloth 1909-1910, 6; Gerda Schneekloth, 6; Schneekloth 1911-1912, 6; Gerda Schneekloth, 6; Gerda Schneekloth, 6; Schneekloth 1921-1922, 6; Schneekloth 1922-1924, 8; Schneekloth 1924-1926, 11; Sejerøe-Olsen 1926-1929, 7.

⁷⁴ Bryderup konstaterer, at dansk børneforsorg historisk er et af de sociale områder, der har været – og, tilføjer hun: stadig er – mest præget af privat velgørenhed, der ofte er og var drevet ud fra et kristent grundlag. Bryderup 2005, 12. Et eksempel er, at Indre Mission fortsatte med at være en vigtig aktør i at drive institutioner for børn og unge efter Børneloven i 1905, og at Indre Mission åbnede to nye

børneforsorgen medførte sandsynligvis en kontinuitet i religionens rolle på langt de fleste institutioner. I forhold til de nye statslige hjem blev nye institutionskulturer bygget op, og der findes ikke forskning om, hvilken rolle religionen kom til at spille i disse nye institutioner. På Vejstrup Pige hjem indgik kristendommen implicit via den individuelle relation mellem individ og Gud, og med forstanderinden som forbillede i forhold til at vise vejen for en inderliggjort kristendom. Kristendommen indgik således i opdragelsen som en teknologi rettet mod udvikling af selvet.⁷⁵ Forstanderindens rolle som forbillede kan sammenlignes med hyrden i den religiøse pastoralmagt, der vejleder sin flok til frelse. På Vejstrup tog statsliggørelsen og sekulariseringen således form som en omorganisering af religionens rolle snarere end som et brud med religiøsitet.⁷⁶

På Vejstrup Pige hjem kom religionens forandrede rolle i sammenligning med for eksempel Indre Missions redningsarbejde blandt andet til udtryk ved, at den enkelte anbragte alene bar ansvaret for sin egen reform. Ifølge Anna Jansdotter, der har analyseret filantropisk redningsarbejde med såvel voksne som unge kvinder, betød fortolkningen af kristendommen på nogle filantropiske Magdalenahjem, at ansvaret for forbedringen ikke var individets alene, da det kun var Gud, der kunne sikre en omvendelse.⁷⁷

Hvis man sammenligner brevene fra Sejerø og Schneekloth med breve afsendt fra filantropiske indre-missionske hjem, som findes i nogle af elevjournalerne på Vejstrup, samt med breve, som Anna Jansdotter har fundet mellem en diakonisse i Stockholm og en kvinde, som indimellem levede af prostitution mellem 1893 og 1907, er der stor forskel på hvordan religionen bruges i brevene.

Den ikke-prædikende kristne diskurs, som findes i Sejerø og Schneekloths breve, står i kontrast til den kommunikation, som den svenske diakonisse, samt forstanderinder og lærerinder fra særligt Indre Missions hjem førte med elever og tidligere elever. I Indre Missionske institutioner blev Gud brugt som mere eksplicit argument for, at pigerne burde forbedre sig, og også behovet for syndsforladelse udtaltes eksplicit. På Vejstrup fremstår selve forbedringen derimod som et mål i sig selv, da den medfører et lykkeligt liv. Når Vejstrups forstanderinder i breve vejledte

pige hjem, som skulle modtage unge piger via værgerådene i 1908, samme år som Vejstrup åbnede, Baaner 1984, Bilag 1, 3.

⁷⁵ Den individuelle relation mellem individet og Gud fremhæves som en ud af to centrale dele af lutheranismen. Dag Thorkildsen, henvisning hos Markkola 2001, 16.

⁷⁶ Jeg er her inspireret af forskere, der med udgangspunkt i Max Webers tese om at protestantismen havde en afgørende betydning for den rationelle kapitalisme har undersøgt, hvordan rationalitet og religion har spillet sammen i forskellige felter fremfor at udgøre historiske modsætninger. For analyser af religionens rolle i fængselsvæsnets udvikling, se for eksempel: Peter Scharff Smith, *Moralske hospitaler: det moderne fængselsvæsnets gennembrud 1770-1870* (Forum, 2003), 44-50; Nilsson 2013c, "The Practise of Pastoral Power: The Swedish Prison Chaplains in the 19th Century." Hverken Smith eller Nilsson opstiller religion som modsætning til rationalitet.

⁷⁷ Jansdotter 2004, 62.

tidligere elever til et lykkeligt liv, handlede det om verdslige problematikker som for eksempel, hvordan de skulle sørge for at blive gift, og når de beskrev tidligere elever som lykkelige, var det koblet til, at disse var blevet gift og havde fået hjem og eventuelt børn.⁷⁸ Ved at forbedre sig kunne de anbragte både selv blive lykkelige og iøvrigt også gøre sin plejemor og Vejstrups øvrige personale lykkelige.⁷⁹

I et brev til Sejerøe fra Gudrun, som i 1935, da hun skrev brevet, var udskrevet på prøve og indlagt på Rudolf Bergs hospital for gonorré, kan vi få et indtryk af, hvordan den sekulære kristne praksis kunne virke forførende og styrende. Gudrun skrev om, at de på hospitalet havde besøg af en præst, hvis måde at tale på mindede om Sejerøes breve til hende:

Der var i dag en Provst Skovsbo her paa hospitalet og tale [-] han prædikede ikke – nej han talte lige til hjertet saa vi alle kunde forstaa det og der var for Resten meget i hans Tale der mindede ikke saa lidt om Frk Sejerøes Brev til mig, der var ligesom Ordene i det blev bekræftet af hans Tale til os.⁸⁰

Det Gudrun her kalder at tale ”til hjertet”, kan med den moderlige omsorgsmagt forstås som en form for kommunikation, der styrer tilhørerne gennem omsorg. Kontrasten til at tale ”til hjertet” er ifølge eleven at prædike. Muligvis mente hun dermed den form for kommunikation, der kom til udtryk i det følgende brev til en Ruth, som tidligere havde været anbragt på det indremissionske hjem *Kvindely* i Aalborg. Forstanderinden fra Kvindely, Marie Brochmann Petersen skrev i et brev til Ruth, mens hun var på Vejstrup:

Tilgive dig kære lille Ruth, det kan jeg saa let, saasandt jeg selv ønsker Tilgivelse hos Gud og jeg kunde jo heller ikke hver Dag bede for dig, hvis jeg ikke længtes efter, at du maatte finde Vej ind til den Frelser du skal søge Tilgivelse hos, han som alene kan give Kraft til at staa imod i Fristelsens Stund. Søg den kære Frelser som gav sit Liv for at frelse dig, og læg din fremtid i hans kærlige Frelserhaand, bed ham om at give dig et Sted at være hvor du kan faa lov at være til Nytte og Glæde for dine Foresatte, og alle som holder af dig.⁸¹

⁷⁸ Jf. Schneekloths og Sejerøes beretninger om tidligere elever, der forstås som lykkelige, fordi de er blevet gift og evt fået børn i ægteskabet: Gerda Schneekloth, *10ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1917-1918* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1917-1918), 13. Intet elevnummer; Schneekloth 1924-1926, 54. Elev 1; Sejerøe-Olsen 1926-1929, 22, elev 196; Ibid., 24, elev 207; Sejerøe-Olsen 1929-1932, 12. Elev 162. Ibid., 32. Elev 180. Ibid., 46. Elev 195. Margrethe Sejerøe-Olsen, *19de Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1932-1935* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1932-1935), 12. Elev 234; Schneekloth 1924-1926, 52. Elev 15. Eller fordi de har fået lyst til at arbejde: Schneekloth 1921-1922, 14. Elev 123. Eller fordi de mere overordnet er blevet ”gode piger”: Schneekloth 1924-1926, 30. Elev 103.

⁷⁹ Schneekloth 1916-1917, *9ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1916-1917*, 22.

⁸⁰ VPA:RA: “57-124, Elevsager 1908-1962,” elev 323, brev fra Gudrun til Sejerøe, 20.12 1935.

⁸¹ VPA:RA: “57-124, Elevsager 1908-1962,” elev 150, brev 26.8.1922.

Dette brevs religiøse appel om, at Ruth skulle søge tilgivelse for sin synd hos "Frelseren", står i stærk kontrast til fraværet af religiøse referencer i de mange breve fra Vejstrups forstanderinder til tidligere elever.⁸² For Vejstrups skiftende forstanderinder var kristendommen et selvfølgeligt, om end udtalt fundament, men ikke et eksplicit hovedformål med opdragelsen. At blive en god pige var et mål i sig selv, men opdragelsen var stadig baseret på religiøse logikker. Forskellen i de to forskellige forhold til religionen bygger på, at i de indremissionske hjem var det kun Gud, der kunne sikre en reel omvendelse, hvorimod individets egen vilje var grundlaget for individets reform på Vejstrup.⁸³

Religionens rolle i den offentlige børneforsorgs historie har længe været udenfor historieskrivningens blik. Børneforsorgens statslige aktører har i deres egen historieskrivning skabt en opdeling mellem (religiøs) filantropi og (vidensbaseret) offentlig forsyng, som blandt andet har medført, at forskellene mellem statslig og filantropisk børneforsorg er blevet fremhævet.⁸⁴ Forskellen mellem de filantropiske og de offentlige initiativer og institutioner var dog ikke altid så stor, som aktørerne selv gjorde den til. Selvom religionen spillede en anden rolle end i de indremissionske hjem, var den ikke fraværende på de statslige opdragelsesanstalter.⁸⁵ Kvindehistorien var frem til 1990'erne ifølge den svenske kønshistoriker Inger Hammar "religionsblind", og kirkehistorikerne var omvendt kønsblinde, og derfor var den religiøse side af kvindernes socialhistorie frem til 1990'erne et ubeskrevet blad.⁸⁶ Foucaults meget indflydelsesrige værk om det moderne fængsels historie *Overvågning og Straf* behandler stort set heller ikke religionens rolle i fængslets historie.⁸⁷

De seneste to årtiers velfærdshistorieskrivning har imidlertid sat fokus på religionens rolle og har vist, at der på flere felter var flydende grænser mellem filantropi og kommunal og statslig velfærd. For eksempel har den finske velfærds- og kønshistoriker Pirjo Markkola konkluderet, at kristne ideer så sent som i 1930'erne kunne gå hånd i hånd med troen på videnskabelige fremskridt.⁸⁸ Sådanne perspektiver har endnu ikke sat særligt

⁸² For opdragelsens eksplicite religiøsitet på de indremissionske Magdalenahjem, se: Baaner 1984, 37, 44-45.

⁸³ Jf. Jansdotter 2004, 62.

⁸⁴ Filantroperne fremhævede omvendt den frivillige velfærds hjemlige og individualiserende ånd i modsætning til den offentlige velfærd. Vammen 1986, 132; *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*. Som dette kapitel viser, kan også denne modsætning nuanceres.

⁸⁵ Jf. Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 259.

⁸⁶ Inger Hammar, "Några reflexioner kring 'religionsblind' kvindeforskning," *Historisk Tidskrift* (1998:1). Se også Pirjo Markkola, *Gender and vocation: Women, religion and social change in the Nordic countries, 1830-1940* (Helsinki: Finnish Literature Society, 2000), 10.

⁸⁷ Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*. Jf. Nilsson 2013c, "The Practise of Pastoral Power: The Swedish Prison Chaplains in the 19th Century," 4.

⁸⁸ Petersen, Petersen, og Christiansen 2011; Markkola 2000, *Gender and vocation: Women, religion and social change in the Nordic countries, 1830-1940*, 18.

aftryk på værker om børneforsorgens historie i Danmark, hvor også nyere udgivelser stiller religion op overfor videnskab og uddannelse eller alene diskuterer religionen i relation til den private del af børneforsorgen.⁸⁹ Bryderup fremhæver imidlertid at børneforsorgen generelt byggede på et kristent grundlag og stiller et spørgsmål om, hvordan dette satte sig igennem i hverdagen på institutionerne.⁹⁰ På Vejstrup Pighjem blev kristendommen praktiseret som sekulær, men det betød ikke, at den var forsvundet, blot at den spillede en anden rolle, end den gjorde i hvert fald på de Indre Missionske hjem.⁹¹

Det er ikke kun i kraft af de udtalte kristne værdier i opdragelsen på Vejstrup, at opdragelsens praksisser kan ses som formet af kristendommen. Som Foucault indfanger med pastoralmagtbegrebet og som jeg viderefører i begrebet moderlig omsorgsmagt, kan ikke-religiøse styringsformer, der baseres på individuelle relationer netop fortolkes som i kontinuitet med religiøse styringsformer, hvor en religiøs leder udøver omsorg ved at vejlede sin flok til at finde frelse.

Derudover blev praksisser, der i kristne filantropiske hjem blev forstået gennem religionen, opretholdt med mere sekulære argumenter. På såvel filantropiske som sekulære statslige institutioner under børneforsorgen var ydmyghed og spartansk livsstil en dyd.⁹² Studier af Indre Missionske hjem peger på, at nøjsomhed dér blev fortolket i en religiøs kontekst, hvor det gjaldt om ikke at stræbe efter verdslig rigdom. Faye Jacobsen viser, at nøjsomhed også i de statslige anstalter blev forsvaret, men her med en sekulær argumentation om, at børnene senere skulle leve med få midler.⁹³ På såvel Indre Missionske Magdalenahjem for kvinder som på Vejstrup Pighjem fungerede forstanderinderne som forbilleder i et nøjsomt liv, hvor lykke ikke var betinget af materiel rigdom, men af at yde omsorg for andre.

Margit Baaners studie af Indre Missionske institutioner viser, at den ydmyge tjenestepigegerning på de missionske hjem hang sammen med det religiøse verdensbillede. Elevernes gradvise dygtiggørelse i husarbejdet blev set som et udtryk for en stadig større parathed overfor religiøs omvendelse, som var det overordnede

⁸⁹ For et eksempel på henholdsvis det første og det sidste, se: Hansen 2011, 109, 97; Kragh et al. 2015b, 82.

⁹⁰ Bryderup 2005, 149-50.

⁹¹ Der findes ikke forskning, der har undersøgt, religionens rolle i dansk børneforsorg og for eksempel diskuteret, hvordan den blev praktiseret på forskellige måder på forskellige typer af institutioner eller dens betydning i børnesagsfolkenes diskussioner af deres arbejde. En yderligere sammenligning ville kræve, at der fandtes sådanne undersøgelser. Efter min gennemgang af *Børnesagens Tidsskrift* kan jeg konkludere, at kristendommens rolle og betydning jævnligt udgjorde et brydningspunkt mellem børnesagsfolk. Disse diskussioner giver et hint om, at der har været store forskelle, også i det praktiske børnesagsarbejde i denne henseende.

⁹² Bryderup 2005, 154-156.

⁹³ Som det blev formuleret i en såkaldt "Sparekommission" som skulle komme med forslag til rammerne for opdragelseshjemmenes økonomi, var børnene derfor "bedst tjent med" også at leve nøjsomt, mens de var under børneforsorg. Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 25. Om Indre Missionske hjem og nøjsomhed, se Baaner 1984, 44.

mål. Således skelnede den i samtiden kendte Magdalenahjemsforstanderinde Thora Esche mellem piger, der *kun* var "rejst socialt", og piger, der var "helliggjorte".⁹⁴ På Vejstrup var dygtiggørelsen i husarbejdet på samme måde et middel til en indre reform, og forstanderinderne skelnede ligeledes i en protestantisk logik mellem ydre handling og indre mentalitet. Dog blev logikken ikke formuleret i religiøse begreber om omvendelse, men i termer af forbedret karakter. Schneekloth og senere Sejerø opdelte således de elever, der opførte sig ordentligt i *reelt* forbedrede og andre, der godt nok *opførte* sig ordentligt, men ikke *for alvor* havde forbedret sig.⁹⁵ Selvom religionen ikke var et udtalt fundament i håndteringen af pigerne, videreførte forstanderinderne logikker og tankesæt fra det filantropiske redningsarbejde i opdragelsen. Opdragelsen på Vejstrup kan dermed forstås som en sekulær styring med religiøse islæt, men det var livet på jorden og verdslige problematikker om arbejde, ægteskab og respektabilitet, der var centrale, når forstanderinden vejledte pigerne.

Friheden til at skabe sig et hjemligt rum

Hjemlighed på Vejstrup indebar, at pigerne havde mulighed for at forme et fysisk rum som et lille hjem i det større hjem, som hele pighjemmet udgjorde. På Vejstrup havde eleverne egne værelser, og antallet af indskrevne elever var lavt i sammenligning med mange andre børne- og ungdomshjem. Det øgede muligheden for individuel opdragelse og oplæring i at skabe et eget hjem. Her var Vejstrup anderledes end mange børnehjem og ungdomshjem for ikke "særligt vanskelige", hvor drenge og piger sov på sovesale, og hvor det fysiske rum ikke tillod de enkelte børn og unge at sætte individuelt præg på et fysisk rum.⁹⁶

Værelset blev primært brugt til at sove på, for om dagen var alle travlt optaget af at arbejde, og det var ikke tilladt at gå op på sit værelse. Hvis en elev gik på sit værelse uden tilladelse, blev hun straffet for det, for eksempel ved at døren blev låset til værelset eller med isolation i betækningsrummet.⁹⁷ Pigerne kunne imidlertid få særlig tilladelse til at gå op på værelserne med det formål, at:

⁹⁴ Baaner 1984, 44-45.

⁹⁵ For eksempel VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 3.11.1921, elev 131; 11.2.24, elev 180. Se også afsnittet *Angerens logik*.

⁹⁶ Her byggede Vejstrup Pighjem videre på praksisser opbygget på filantropiske redningshjem. Lützen 1998, *Byen tæmmes: Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, 346; Jansdotter 2004, 176, 80. For erindringer om fravær af individualitet i børneforsorgen, her specifikt på Grevinde Danners børnehjem i Jægerspris 1874-1970, se Lis Petersen, *Stiftelsestøser, kongebørn* (Dansk Psykologisk Forlag, 1987), 26ff.

⁹⁷ For eksempel VPA:RA: "Kopibog, i Straffeprotokol m. bilag 1908-1923" i 125., 8.5.1922, elev 46.

[...] Pigerne allerede i Hjemmet maa kunne komme til at leve lidt paa eget Ansvar og derved ligesom lette dem Overgangen til deres Liv senere hen i Tiden.⁹⁸

Ansvarliggørelse af pigerne var et nøglebegreb i opdragelsen, og adgangen til værelserne var en måde at træne pigerne i at leve uovervåget udenfor anstalten. Den følgende beskrivelse viser, hvilke aktiviteter pigerne opmuntredes til:

Interessen for at hygge og pynte paa Værelserne er steget betydelig; [...] Deres Glæde over at sysle med Smaatingene har jeg søgt at udnytte saaledes, at enkelte har faaet særlig Tilladelse til at opholde sig nogle Timer engang imellem paa Værelset, ja, endog i Samvær med andre. De har holdt Smaaselskaber, hvortil de selv har afholdt alle Udgifter, hvilket de har været meget glade og taknemmelige for, og endnu har de ikke skuffet den Tillid, som de jo godt føler, der ved en saadan Lejlighed bliver vist dem. Underholdningen har gerne været: Sang, Oplæsning, finere Haandarbejder og sommetider Leg.⁹⁹

Schneekloth og senere Sejerøe opfordrede også eleverne til at holde blomster på deres værelser, ligesom oppyntningen af hele hjemmet ved juletid var et vigtigt ritual, der lærte pigerne op i hjemlige kvindelige dyder.¹⁰⁰ Muligheden for at afholde sammenkomster og øve sig i at være værtinde på opdragelseshjemmene blev ved det årlige danske børnesagsmøde i 1927 samt ved det nordiske børnesagsmøde i Stockholm samme år fremhævet som bolværk mod unge pigers usædelighed. Ved at vække og styrke pigernes "Anlæg som Husmoder og Værtinde" kunne denne frie måde at opdrage på modvirke, at deres moderinstinkt blev udviklet i en forkert retning og blev "Aarsag til udskejelser".¹⁰¹

Pigernes individuelle værelser blev også brugt til at afgrænse dem fra hinanden. Når det var sengetid, måtte de ikke tale med hinanden, hverken gennem vinduerne eller på anden måde.¹⁰² De var således ikke bare afgrænset fra den øvrige verden, de var også delvist afgrænset fra nær social kontakt med hinanden. Med Foucault kan opdelingen i enkeltværelser således også læses som en del af en disciplinerende teknik, der adskilte individet fra kollektivet, og som brugte ensomheden som et

⁹⁸ Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem 1909-1910*, 12.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elevsag 164, udateret brev fra Schneekloth. Ibid. Elevsag 158, julebrev 1925. Ibid. Elevsag 328. Jf. Sejerøe-Olsen 1930, "Opdragelseshjem og Efterværn for Piger, foredrag ved Børnesagens Årsmøde," 151.

¹⁰¹ Ellen Nørregaard, "Debatindlæg: Usædelighed blandt Børn og Unge" *Børnesagens Tidende* (1927): 198. For oplægget på det nordiske møde, se J. Chr. Hagen, "Hovedopgaven ved Opdragelsen af de unge Piger: Foredrag ved det Nordiske Børnesagsmøde i Stockholm i 1927," *Børnesagens Tidende*, (1928): 52.

¹⁰² De kunne fx blive straffet for at tale med hinanden fra vinduet, se fx VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 7.8.1926, elev 216.

reformredskab.¹⁰³ Med enkeltværelserne kunne foretage en indadvendt refleksion om sin egen forbedring. Værelserne kan således forstås som arkitektoniske selvteknologier, der fremmede muligheden for, at pigerne kunne arbejde med sig selv og forme deres fremtidige selv i overensstemmelse med institutionens værdier.

Arkitekturen var også på andre måder rettet mod at træne elevernes vilje til reform: Selvom deres bevægelsesfrihed indenfor institutionen som oftest var nøje overvåget, så var de ikke lukket inde bag hegn og mure eller låste døre, med undtagelse af, når de blev straffet med isolation. Pigerne måtte således kontinuerligt vælge at forblive på institutionen. Dette valg foregik dog under rammen af tvangens konstante trussel: Hvis de forlod anstalten, var risikoen for at blive bragt tilbage af politiet stor, og konsekvensen ville blive isolation og dermed berøvelse af deres relative bevægelsesfrihed indenfor institutionen. Rømning kunne også medføre, at de fik gitter og lås for deres værelsesvindue.¹⁰⁴ Pigerne var dermed ikke nødvendigvis mere frie, end hvis de var bag lås og slå, styringen foregik bare med andre midler: Gennem deres egen selvstyring.¹⁰⁵

Individuel opdragelse baseret på indsigt i pigernes følelsesliv

Tidligere forskning i børneforsorgens historie har primært ladet interessen for de anbragtes følelser og indre liv være noget, der opstod og øgedes i takt med psykologiens indtog i børneforsorgen.¹⁰⁶ På Vejstrup pigehjem var forstanderindens viden om elevernes følelser og tanker imidlertid ledetråden i at afgøre, hvad der var den rette opdragelse af den enkelte pige allerede fra institutionens åbning i 1908.¹⁰⁷ Den moderlige omsorgsmagt byggede netop på viden om de anbragte pigers følelser og tanker.¹⁰⁸ Hvordan det kunne tage sig ud i praksis, ses for eksempel i sagen om en

¹⁰³ Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 159, 255-58.

¹⁰⁴ I nogle tilfælde blev der sat gitter og lås på elevens vinduer for at forhindre rømning om natten VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 13.5.1929, elev 253; 9.11.30, elev 293; 16.7.30, elev 283.

¹⁰⁵ Jf. Eivergaards analyse af styring i sindssygeværnet i Sverige 1850-1970. Eivergård 2003.

¹⁰⁶ Også i uddannelsesforskning, der bruger governmentalitytraditionen tildeles psykologien som videnskab en særlig rolle i udviklingen af selvteknologier. Bendixen 2006, 24.

¹⁰⁷ Og denne interesse rækker længere tilbage i tid og har meget tilfælles med kvinders filantropiske arbejde i 1800-tallet. Fx engelske Elizabeth Fry, der besøgte kvindelige engelske fanger og danske Vibeke Salicath, der vægtede hjælp-til selvhjælp i sit herberg for faldne kvinder. Jf. Van Drenth and De Haan 1999, 73, 76-77; Tinne Vammen, "Ambiguous performances: women in Copenhagen philanthropy, c. 1849-1915," in *Charitable Women: Philanthropic Welfare 1780-1930*, ed. Birgitta Jordansson and Tinne Vammen (Odense Odense University Press, 1998), 103.

¹⁰⁸ Se kapitel 2. Jeg beskriver omsorgsmagtens andet karakteristika som, at den virkede gennem viden om de anbragtes følelsesliv. Jf. Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 214; Van Drenth and De Haan 1999, 16-17. Se også Nilsson 2013c, "The Practise of Pastoral Power: The Swedish Prison Chaplains in the 19th Century," 8.

ung pige, som 1920 har forsøgt at flygte.¹⁰⁹ Flugtforsøg blev i reglen sanktioneret med isolation i kombination med samtaler, hvorigennem forstanderinden afkrævede eleven at angre sin handling. Flugtforsøg kunne også medføre, at eleverne ikke fik lov at rejse hjem på ferie eller at komme i prøveplads, men skulle blive længere på anstalten. I denne sag reagerede Schneekloth imidlertid anderledes, end hun ofte gjorde på et flugtforsøg, og sendte trods flugtforsøget pigen hjem før tid. Pigen var blevet sendt til Vejstrup fra et almindeligt pigehjem, og det betød, at hendes anbringelse i børneforsorgen dermed blev forlænget. Børneloven fastslog nemlig, at unge, der blev placeret på Vejstrup og andre anstalter for såkaldt ”særlig vanskelige”, kunne forblive under forsorg indtil tre år efter de var blevet anbragt der, uanset deres alder. Årsagen til at forstanderinden ikke straffede denne piges rømning med isolation var, at hun forholdt sig til hendes følelser og motivationer for at løbe væk:

Men jeg havde dyb Medlidenhed med Pigen og forstod, at det onde maatte komme op i hende, der følte sig og var forurettet ved, at man havde berøvet hende hendes Frihed paa Optagelseshjem i 2½ Aar, skønt hun aldrig havde gjort noget kriminelt eller været usædelig, og hun nu yderligere skulde holdes i Tvang, skønt hun vidste, hun kunde ernære sig selv.¹¹⁰

Med udgangspunkt i sin viden om pigens følelsesliv besluttede forstanderinden, at flugtforsøget ikke skulle mødes med yderligere straf, men at pigen i stedet skulle sendes hjem før tid:

Jeg maatte i mit hjerte give hende ret. Havde også haft i Sinde at ansøge om hendes Hjemsendelse, da Flugtforsøget netop kom. Hun faldt dog efterhaanden til Ro her igen, men det var svært baade for hende og os. Hun fik de sidste 3 Maaneder af sit Ophold eftergivet, og vi skiltes i god forståelse.¹¹¹

Forstanderindens interesse i elevernes indre liv kan læses som en psykologisk interesse og psykologisk logik (uden at nærme sig psykologi som profession). Sagen viser samtidig, at opdragelsen ikke var en masseopdragelse, der alene var rettet mod at skabe lydige elever, men snarere en individuel opdragelse, hvorigennem eleverne blev behandlet forskelligt ud fra forstanderindens interesse i og viden om den enkeltes følelsesliv. Det var netop gennem denne viden, at forstanderindens kunne afgøre, hvordan pigen bedst kunne opdrages.

¹⁰⁹ Det er her nødvendigt at understrege forskellen på institutionens logikker og de anbragtes oplevelser. Isolationsstraffe, der i forstanderindens øjne og i straffeprotokollens registreringer forekommer tildelt ud fra en klar logik, kan for de anbragte piger godt have virket mere tilfældige.

¹¹⁰ Schneekloth 1919-1920, *12te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pighjem 1919-1920*, 15-16, elev 105.

¹¹¹ Ibid., elev 105.

Ansvarliggørelse gennem straf og bekendelse

Som vist i kapitlet hidtil var udvikling af potentielt livsvarige relationer til forstanderinden en central teknik, der skulle ruste eleverne til at træffe gode valg, når de ikke længere befandt sig på institutionen. Den stærke relation til forstanderinden blev blandt andet søgt opbygget gennem og i forbindelse med fordelinger af belønninger og straffe.

Tidligere forskning i dansk børneforsorgs opdragelsesformer har fokuseret på brugen af vold og autoritær pædagogik.¹¹² Dette fokus kan delvist forklares med en interesse i at skabe retfærdighed for tidligere anbragte gennem dokumentationer af historiske overgreb, og at fysiske afstraffelser er konkrete at forholde sig til i denne forbindelse, bl.a. fordi der i dag er konsensus om, at vold er et illegitimt opdragelsesmiddel.¹¹³ I Vejstrups arkiv forekommer tildeling af forskellige friheder og privilegier til de elever, der i forstanderindens øjne opførte sig pænt at være lige så centralt som tildeling af straf, når eleverne skuffede hende. Ved at behandle eleverne forskelligt skabte hun forskelle mellem dem, og styrkede forudsætningen for deres afhængighed af relationen til hende. Straffeteknikkerne forekommer ikke at være kendetegnet af vold, men i stedet af fratagelse af forskellige privilegier, som for eksempel hjembesøg eller besøg fra hjemmet, samt den i høj grad som hverdagens hårdeste straf: Isolation kombineret med krav om at pigerne granskede sig selv og deres fejltrin; bekendte og angrede.¹¹⁴ Disse opdragelsesteknikker gik hånd i hånd med den moderlige omsorgsmagt.

¹¹² Bryderup 2005, 136ff; Gejl 1967, 72ff; Jacobsen 1988, 51. For efterkrigstiden også Rytter 2011.

¹¹³ Udgangspunktet for socialhistorie har bl.a. være at skrive historien med et magtkritisk blik. Dermed har historikere også banet vejen for et kritisk blik på fortidens socialpolitik. Siden 2000'erne har der således været diskussioner om eller virkeliggørelser af kompensationer eller undskyldninger for mishandling og vanrøgt på børnehjem. Jf. Malin Arvidsson, "Retroactive Responsibility," *Scandinavian Journal of History* (2019).

¹¹⁴ Hustugtreglementet opremser fire forskellige straffeformer: "1. Tab af Begunstigelser eller Udmærkelser; 2. Indskrænkning i de Fordele eller Friheder som i almindelighed tiltaas Børnene, derunder Indskrænkning i Kostens Art saaledes at der gives det paagældnede Barn tarveligere, men dog fuldt tilstrækkelig Kost. Enhver Art Sultestraf er ifølge ovennævnte §32 udtrykkelig udelukket.; 3. Mer eller mindre fuldstændig Adskillelse fra de øvrige Elever saavel under Arbejdet, Maaltiderne og Fritiden som ogsaa om Natten. Indsættelse i Celle kan ske for et Tidsrum af indtil 14 Dage. Mørk Celle maa ikke benyttes.; 4. Legemlig Revselse (...)." "Bekendtgørelse af 26. September 1906 (Strafferegulativ for Opdragelsesanstalter for særligt vanskelige Børn)" (1906), 754. Strafferegulativet for opdragelsesanstalterne for særligt vanskelige børn var fastsat i Justitsministeriets *Bekendtgørelse af 26. September 1906* og ændret ved *Bekendtgørelse af 14. Januar 1910. Betænkning fra udvalget til Revision af Børneloven og Plejebørnsloven* (København: 1920), 83; "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," §28.

Køn og straf: Sensible piger bør ikke straffes korporligt

Reglerne for, hvordan de unge under forsorgen måtte straffes, var formuleret i de såkaldte "Almindelige Regler" og i *Hustugtcirkulæret*, der begge udkom første gang i 1906. Loven og cirkulærene skelnede mellem "almindelig hustugt", som var at give en lussing med flad hånd og "legemlig revselse", som var at slå med et spanskør på et sted, hvor det ikke kunne "medføre Skade for vedkommende barns helbred".¹¹⁵

Strafferegulativet fra 1906 satte grænsen for lussinger ved "et eller dog ganske faa Slag",¹¹⁶ og i 1937 var denne formulering konkretiseret til at være maksimalt 5 lussinger "med den flade Haand paa kinden, uden at Øret berøres".¹¹⁷ Hvad angik slag med spanskør, var køn og alder afgørende for antallet af tilladte slag. Ældre drenge måtte straffes hårdere end yngre drenge, mens ældre piger måtte straffes mindre end yngre piger. Unge piger over 16, det vil dermed også sige de piger, der var anbragt på Vejstrup Pigeheim, var således bedst beskyttet og måtte kun undtagelsesvist straffes med spanskøret og kun med overinspektørens særlige tilladelse.

For piger mellem 14 og 16 år samt drenge mellem 15 og 18, der var anbragt på en særlig opdragelsesanstalt, krævedes ingen særlig tilladelse til at slå med spanskøret - i 1906 helt op til 25 slag. Omfanget af tilladte slag blev moderat indskrænket med årene. De 25 tilladte spanskørslag i 1906 blev i 1910 nedsat til 15 slag, i 1923 til 10 slag og i 1937 til 6 slag.¹¹⁸

Forskellen på, hvor meget piger og drenge måtte blive straffet, bundede blandt andet i en forståelse af kønnenes forskellige modtagelighed overfor fysisk afstraffelse. I 1920 argumenterede Holten Lützhöft således i bogen *Opdragelseslære* imod fælles undervisning af piger og drenge skolen således:

¹¹⁵ Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 23. Reglerne for hustugt havde mindre forskelligheder for de forskellige typer af hjem. I 1954 er et slag med flad hånd ikke længere del af en almindeligt accepteret hustugt, men defineres også som revselse. Cirkulære fra Socialministeriet citeret i Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 204.

¹¹⁶ "Bekendtgørelse af 26. September 1906 (Strafferegulativ for Opdragelsesanstalter for særligt vanskelige Børn)," sp. 754.

¹¹⁷ Hustugtreglementet fra 1937 citeret Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 23. Børn under 10 år af begge køn måtte desuden slås bagi med flad hånd. Ibid.

¹¹⁸ I 1937 var det desuden tilladt at slå børn under 10 år af begge køn op til fem gange bagi med flad hånd. Drenge mellem 10 og 15 år måtte slås bagi med spanskør op til tre gange, og drenge mellem 15 og 18 år måtte slås med spanskør op til seks gange bagi. "Bekendtgørelse af 26. September 1906 (Strafferegulativ for Opdragelsesanstalter for særligt vanskelige Børn)," sp. 754; "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," §28; Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 23-24; Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 258; Bryderup 2005, 139; Gejl 1967, 74. For den historiske kontekst for børneforsorgens kropslige straffeformer, se Bryderup 2005, 136-37.

Men ogsaa i disciplinær Henseende vil der let opstaa Vanskeligheder. Drengene bør nemlig behandles strengere end Pigerne, fordi disse sidste er mere sensible og lettere at skræmme [...]¹¹⁹

Denne forestilling satte sandsynligvis aftryk i praksis på henholdsvis pige- og drengeshjem. Et cirkulære i 1932 konkluderede på baggrund af en gennemgang af indberetninger fra alle anerkendte opdragelseshjem, at slag med spanskør var så godt som aldrig forekommende på hjem for piger og for mindre børn. Derimod fandt det i højere grad sted på hjem for større vanskelige drenge.¹²⁰ Det betyder imidlertid ikke, at det ikke er forekommet oftere end indberetningerne gav udtryk for. Tidligere forskning i børnehjemsforsorgens praksisser viser, at hverken lovgivning eller straffeprotokol kan tages for pålydende i forhold til den reelle straffepraksis.¹²¹ Det er derfor svært at udtale sig om praksis på dette område.¹²²

Reglerne for, hvad der skulle registreres i straffeprotokollen ændredes gradvist i perioden jeg undersøger. Indsættelse i celle (betænkning), kostindskrænkninger og legemlig revselse med spanskør skulle registreres fra 1906. Fra 1923 skulle også stuearrest på værelset over 24 timer bogføres, samt legemlige revselse med redskab. I 1931 blev bogføringspligten udvidet til også at gælde stuearrest og isolation i betækningsrum over 12 timer samt enhver legemlig revselse.¹²³ Selvom det først blev påkrævet i 1923, registrerede personalet på Vejstrup også isolationer på værelset fra 1908-1923 i straffeprotokollen. En relativt ofte forekommende straffeform i Vejstrups isolationspraksis var at spænde de anbragte fast med remme. Der var i perioden, jeg undersøger, tilsyneladende ikke grænser for brugen af fastspænding i isolation eller krav om, hvornår det skulle bogføres, men forstanderinderne beskrev regelmæssigt fastspændinger i rubrikken "Anmærkninger, derunder tidligere Straffe paa Anstalten".¹²⁴

¹¹⁹ Også den engelske børne- og ungdomspsykolog Cyril Burt, der ofte citeredes i Danmark, var kritisk overfor at straffe piger med spanskør, hvorimod han var mere ambivalente overfor revselse af drenge. Lützhof citeret fra Baaner 1984, 47. Henviser til Holten Lützhöft, 3: *Opdragerne og deres Gerning*, vol. 3, *Opdragelseslære* (København: Gads Forlag, 1920), 22. Andrew Burchell, *An 'Educational' or 'Parental' relationship: Psycho-pathology, pedagogy and corporal punishment in English Schools, C. 1945-1986, MA Thesis* (Warwick University, 2015), 22. Henviser til C. Burt, *The Young Delinquent* (University Press, 1925), 121-22.

¹²⁰ Bryderup 2005, 137.

¹²¹ Ibid., 137ff; Rytter 2011; Kragh et al. 2015b, 201ff; Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 204-12.

¹²² Jf. Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 206.

¹²³ *Betænkning vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem*. Udvalg om ændring af hustugtrelementet for opdragelseshjemmene m.v. Socialministeriet, (København Det af Socialministeriet den 17. Januar 1950 nedsatte udvalg, 1952), 9.

¹²⁴ VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923."; VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945."

Da det først blev påkrævet at registrere lussinger i 1931, er det ikke til at vide, hvor ofte denne straffeform forekom før. De bogførte lussinger forekommer i årene 1932-1940, efter at bogføringskravet for lussinger blev indført. De lussinger, der blev tildelt i 1932, blev imidlertid først noteret i straffeprotokollen i 1933 lige efter hinanden, og det tog således noget tid, før den nye bogføringspraksis blev implementeret. Da der således (endnu) ikke var praksis for at notere lussinger umiddelbart, når de var blevet tildelt, er det sandsynligt, at registreringen har været mangelfuld.¹²⁵ Der er bogført fem afstraffelser med mellem en og to lussinger i perioden 1932-1940, hvilket tyder på, at denne straffeform forekom sjældent i sammenligning med isolation på værelset og i betænkningssammene, eller også blev det ikke en regelmæssig praksis at bogføre lussinger. Der er ingen registreringer af brug af spanskrør i straffeprotokollen, men det er dog ikke udelukket, at denne form for korporlig afstraffelse kan være forekommet, selvom det ikke er registreret.

På trods af, at indberetningerne bag cirkulæret i 1932 og straffeprotokollen fra Vejstrup ikke nødvendigvis er fyldestgørende, tegner de alligevel tilsammen et billede af en kønsforskel, hvor drenge i højere grad blev afstraffet korporligt, mens piger blev styret med andre midler, eller i hvert fald at der har været en norm om, at dette burde være tilfældet. En senere undersøgelse af brugen af revselse og korporlig afstraffelse på opdragelseshjemmene i perioden 1949-1951 understøtter dette billede. Undersøgelsen blev foretaget af et af Socialministeriet nedsat udvalg i 1950. Ifølge Kragh var "Den legemlige revselse [...] ifølge udvalget svær at spore i ungdomshjemmene for piger". På disse hjem konkluderede udvalget i stedet, at fratagelser af privilegier og brugen af isolation var for udbredt.¹²⁶ Vehkalahti og Hoikkola har i en undersøgelse af en finsk statsopdragelsesanstalt for unge piger, og finsk børneforsorg i øvrigt, foreslået, at isolation blev betragtet som en pigespecifik afstraffelsesform og fysisk afstraffelse som en drenge-specifik afstraffelsesform.¹²⁷ Myers og Sangsters har observeret samme kønsforskel i forhold til straffeformerne i canadiske anstalter for ungdomskriminelle i 1940'erne.¹²⁸

Reglementerne regulerede det tilladte omfang af revselse ud fra *modtagerens* køn, men den herovenfor sandsynliggjorte mindre grad af korporlig afstraffelse af anbragte piger kan også hænge sammen med, at hjem for piger blev ledet af kvinder. Med skolehistoriker Anne Katrine Gjerløffs ord herskede der i samtiden en ide om,

¹²⁵ Registreringer af lussinger i straffeprotokollen: VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 28, 32, 37. Straffe tildelt 27/5 1932; 19/7 1932; 20/7 1932; 24/8 1937; 30/12 1940.

¹²⁶ Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 204. Se også Bryderup 2005, 137.

¹²⁷ De baserer dette på undersøgelsen af en statsinstitution for piger i 1920'erne kombineret med en statistik fra 1959, der viser at 83% af afstraffelserne på finske statsinstitutioner for piger dette år var isolation, mod 10% af afstraffelserne på tilsvarende drenginstitutioner. Kropslig afstraffelse udgjorde 14% af drenginstitutionernes afstraffelser mod 1% af pigeinstitutionernes. Vehkalahti and Hoikkala 2013, 474.

¹²⁸ Myers and Sangster 2001, 676.

at kvindelige lærerinder skulle virke ved ”mildhed og kærlig omgang”.¹²⁹ I skolen, hvor lærere af begge køn arbejdede side om side, blev kønsforskellen praktiseret ved, at kvindelige lærere kunne bede mandlige kollegaer om at udføre kropslige afstraffelser, som de fandt nødvendige.¹³⁰ Denne kønsfordeling i arbejdsopgaver har sin parallel på Vejstrup Pigeheim, hvor både forstanderinde Schneekloth og Sejerø tilkaldte den mandlige forvalter, når pigerne skulle tvinges i isolation eller fastspændes i remme.¹³¹ Igennem sådanne praksisser blev disciplinering gennem kropslig fastholdelse og fastspænding gjort til mandlige teknikker, hvorimod disciplinering gennem samtaler og fremkaldelse af selviagttagelse via bekendelser blev gjort til kvindelige teknikker.

Bente Rosenbeck har lignende perspektiver i en analyse af en af børneforsorgens store skandalesager om forstanderinde Bransholms vold mod anbragte piger på det indremissionske pigeheim Hebron i 1907. Som led i efterforskningen blev både forstanderindens køn og seksualitet genstand for mistænkelighed. Bransholm blev underkastet lægelige undersøgelser, der skulle vurdere, om hun var en rigtig kvinde. Ifølge Rosenbeck var det ikke blot hendes mulige begærretning, men også beskyldningerne om mishandling, der ledte til tvivl om hendes køn: ”en kvinde, der mishandlede børn og udviste aggressioner, kunne ikke være en rigtig kvinde, men måtte være en mand i forklædning”.¹³² Når Bransholm mishandlede børnene, brød hun med de kvindelige dyder og egenskaber, herunder moderskabsinstinktet, som der i samtiden herskede en forståelse af, at alle kvinder via deres køn besad. Denne særartsforståelse af kønnene var afgørende for, at kvinder blev anset for særligt egnede til omsorgsarbejde.¹³³

En yderligere forklaring på, at isolation var den afgørende straffeform for piger, kan endvidere findes i de historiske rødder bag reformarbejdet med usædelige kvinder.

¹²⁹ Gjerløff et al. 2014, 201. Samme diskurs fremtræder også i *Børnesagens Tidende*, for eksempel i Ludvig Becks fremhævelse af opgagelsens forskellige sider som kønnede gennem faderen som lig med ”retfærdighed” og moderen som lig med ”barmhjertighed”. Børneforsorgen skulle gennem at stræbe efter hjemlighed tilbyde de anbragte børn begge dele. Beck 1925, 200.

¹³⁰ Gjerløff et al. 2014, 201. Rimmen Nielsen betragter forskellene mellem lærerinder og mandlige lærere som resultat af forskellige kulturer, blandt andet som en konsekvens af, at lærer- og lærerindeseminarierne i Danmark længe var kønsopdelte. Efter 1930 blev kønsblandede seminarer gradvist det almindelige. Rimmen Nielsen mener, at kvindeseminarerne udgjorde særlige kvindekulturer med bl.a. særlig lederskabsstil og målsætning. Hanne Rimmen Nielsen, ”Kvindekulturen på Århus Seminarium 1909 til 1950 med særligt henblik på samspillet mellem kvindekultur og generel kultur” (1990), 27-33, 291.

¹³¹ VPA:RA: ”Straffeprotokol med bilag 1908-1923.”; VPA:RA: ”Straffeprotokol med bilag 1923-1945.”

¹³² Bente Rosenbeck, *Kvindekøn: den moderne kvindeligheds historie 1880-1980* (København: Gyldendal, 1990), 112.

¹³³ Jf. Vammen 1986, 128; Hedin 2002, 205-07; Karin Salomonsson, *Fattigdomens besværelser: visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete* (Historiska media, 1998), 40ff. Jf. Petersen, Petersen, og Christiansen 2011, 701.

Som Jansdotter og Lützen har vist, blev ensomhed set som en central metode til at forbedre kvinder, der blev opfattet som usædelige i dele af 1800-tallets religiøse redningshjem for kvinder.¹³⁴

Da straffeformerne var forskellige på hjem for drenge og piger samt for forskellige aldersgrupper, er det nødvendigt at undersøge magtens former specifikt ud fra de anbragtes køn og alder. I historieskrivningen om dansk børneforsorg er brugen af forskellige straffeformer ikke blevet undersøgt i et kønsperspektiv, hvilket kan være medvirkende til, at de magtteknologier, der rettede sig mod kroppen og mindre mod følelserne, er mest behandlet i forskningen.¹³⁵

Isolation og krav om bekendelse og anger

Der var på Vejstrup tre steder, eleverne kunne blive isoleret: Eleven kunne blive sendt op på sit værelse enten i sin fritid eller i hele døgnet, eller hun kunne blive låst inde i et af Vejstrups to "betækningsrum", et rum i kælderen uden vindue, og et lysere i tag-etagen.¹³⁶ Hvilken af isolationsformerne, der blev brugt, afhang dels af forseelsens alvor, men i høj grad også af, hvorvidt eleven indså sine fejl eller ej, og om eleven gjorde modstand, når hun skulle isoleres. Betækningsrummene kunne også bruges som udvidelse af straffen, hvis hun ikke opførte sig ordentligt, når hun var isoleret på værelset, som eksempel hvis hun forsøgte at komme i kontakt med de andre elever fra vinduet eller ødelagde inventar.¹³⁷ Når eleverne var isolerede, fik de håndarbejde med på værelset eller betækningsrummet.¹³⁸

Den moderlige omsorgsmagt på Vejstrup byggede på viden om menneskets inderste tanker og virkede via teknologier, hvorigennem de anbragte bekendte deres

¹³⁴ Jansdotter 2004, 176, 80; Lützen 1998, *Byen tæmmes: Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, 346. Jf. Vehkalahti and Hoikkala 2013, 474.

¹³⁵ Skandalen på Hebron viser samtidig, at der også forekom voldsom legemlig afstraffelse af piger. Bryderup og Gejl bruger Hebron-sagen til at belyse voldens fremtrædende plads i opdragelsen uden at diskutere køn, men den store skandale sagen vakte, tyder måske snarere på, at det var ualmindeligt, at kvindelige forstanderinder gjorde brug af legemsstraf mod piger. Jeg mener således, at for eksempel Gejl drager for vidtrækkende konsekvenser, når han ud fra interviews med tidligere anbragte drenge samt mandlige opdrageres publikationer generaliserer om opdragelsesanstalter for både piger og drenge, at "En dragt prygl var den obligatoriske velkomsthilsen efter en løbetur". Bryderup 2005, 137; Gejl 1967, 76.

¹³⁶ At der fandtes to rum på Vejstrup, ved jeg fra en mundtlig samtale med historiker Jesper Vaczy Kragh, der i forbindelse med forskningsprojektet "Anbragt i historien" har besøgt Vejstrups tidligere bygning sammen med en tidligere anbragt. Det har ikke ud fra arkivet været muligt at finde ud af, om begreberne "internering" og "betækningsrum" som forekommer i straffeprotokollen henviser til to forskellige rum og i så fald, hvilket begreb, der er knyttet til henholdsvis rummet med og uden vinduer. Jeg bruger derfor begreberne synonymt.

¹³⁷ For eksempel VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 7.9.1925, elev 200.

¹³⁸ Se for eksempel VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 18.04.1922, elev 153.

inderste hemmeligheder og svagheder.¹³⁹ Som ordet ”betænkning” antyder, var formålet med isolationen, at pigerne tænkte over deres opførsel – eller med Foucaults begreber om disciplinens måde at styre på – at de inderliggjorde den ydre overvågning og i stedet iagttog sig selv – og at de derigennem forstod, at de havde handlet forkert. Isolationen stod ikke alene som magtteknologi, men blev praktiseret i kombination med forskellige bekendelsesteknikker, der skulle bringe eleverne tættere på forstanderinden og deres egen forbedring.¹⁴⁰

Forstanderinden besøgte løbende eleverne, når de var i isolation, og forsøgte at få dem til at erkende og fortryde deres fejltagelser.¹⁴¹ Hvis pigerne ikke i første omgang ville bekende eller angre, blev de opfordret til at ringe på en klokke, når de gerne vil tale med forstanderinden for at bekende.¹⁴² I betænkningsrummet fik pigerne til tider også kladdehæfter og blyant og blev opfordret til at beskrive, hvad de havde gjort, som var årsag til isolationen, og til at reflektere over deres handlinger på skrift. I flere af elevjournalerne ligger der således breve til forstanderinden og bekendelser i kladdehæfter, som eleverne har forfattet, mens de har siddet isoleret.¹⁴³

Angerens logik

Den moderlige samtaleteknik var ofte en effektiv magtform, der fik såvel villige som modvillige elever til at bekende sig i tale og skrift og til at love, at de ville forsøge at forbedre sig. I bekendelsen skabte eleven en sandhed – ikke blot om sine handlinger, men også om sig selv – som orienterede hende mod forbedring. Bekendelsen kan i denne forstand ses som en selvteknologi.¹⁴⁴ For eksempel i de følgende eksempler:

¹³⁹ Jf. Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 214.

¹⁴⁰ I den grad isolationen er blevet undersøgt i tidligere dansk anstaltsforskning, er perspektiver om bekendelser ikke blevet inddraget, og jeg ved således ikke, i hvilken grad, det har været del af isolationsstraffe andre steder i børneforsorgen. Kragh et al konkluderer på baggrund af interviews med tidligere børnehjemsanbragte, at straffe sjældent blev begrundet, og en given straf kunne ”derfor for mange af børnehjemsbørnene ofte virke tilfældig eller ligefrem sadistisk”. Kragh et al. 2015b, 209. Jf. Ebsen 2012, 211.

¹⁴¹ For eksempel VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 17.03.1922, elev 141; 4.06.22, elev 140; 16.06.22, elev 153; 20.08.22, elev 147; 23.10.22, elev 164; VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 4.1.1939, elev 401.

¹⁴² For eksempel VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 27.05.1922, elev 146.

¹⁴³ For eksempel VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elevsag 157, 29 siders kladdehæfte dateret 8.2.1923 med titlen "efter en udflugt til Roskilde".

¹⁴⁴ Michel Foucault, *Ethics, Subjectivity and Truth* vol. 1, *Essential Works of Foucault 1954-1984 (Vol. 1)* (New York: Penguin Books, 1997), 81; Rose 1999b, *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*, 245.

Sofie var bedrøvet og bad om forladelse. Efter en del Udflugter fremstillede hun til sidst sandfærdigt, hvordan Turen var forløbet fra først til sidst. Forsikrede at det nu var sidste gang hun gik herfra.¹⁴⁵

Bekendelsen er en teknik, hvorigennem eleven underkaster sig opdragelse og øver sig i selvrefleksion og anger. Hvis ikke bekendelsen og selvevalueringen indtræder allerede ved dommen om isolation, kan den også indtræde i løbet af isolationen igennem samtaler med forstanderinden:

Havde ondt ved at kunne se, at hun havde forset sig, først henad Aftenen den anden Dag, kunde hun se Sagerne i det rette Lys.¹⁴⁶

Når pigerne kom i betænkningen, var der ikke på forhånd afgjort en grænse for, hvor længe de skulle være der. Derimod var deres opførsel i betænkningsrummet, deres anger og deres vilje til at forbedre sig afgørende for, hvornår de fik lov at komme ud.¹⁴⁷ Eleverne kunne påvirke straffens længde ved at modtage straffen på den rette følelsesmæssige måde, og som følgende notat viser, var der gensidig bevidsthed om, at lovning om fremtidig forbedring var den rette reaktion på straffen:

var doven og ligeglad de første 6 Dage, derefter ret flittig i 2 Dage og lovede Bod og Bedring, blot hun maatte komme ud.¹⁴⁸

Et eksempel på, at en straf mødes med den rette følelsesmæssige reaktion, er da politiet ankommer med Oda i 1924, dagen efter hun har set sit snit til at gå fra Vejstrup. Forstanderinden noterer i straffeprotokollen om hendes hjemkomst, at hun: "Var god straks ved Ankomsten - græd over det skete."¹⁴⁹ Oda bliver "god" i forstanderindens øjne ved at kommunikere, at hun er ked af sine handlinger, og at hun erkender, at hun har fejlet, allerede før hun isoleres.

¹⁴⁵ VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 20.8.1921, elev 147.

¹⁴⁶ Ibid., 3.11.1921, elev 131. Se også: VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 11.2.1924, elev 180.

¹⁴⁷ Således får fx pigerne Magda og Helga, der i 1921 har sendt hemmelige breve til hinanden, forskellig længde isolation og i forskellige fysiske rum, selvom deres forseelse er den samme. Men da Helga "straks var meget bedrøvet og lovede, at det ikke skulde gentage sig", og Magda "forholdt sig ganske tavs", bliver Helga blot isoleret på sit værelse resten af dagen, hvorimod Magda isoleres i to døgn i interneringen. Noteringerne i straffeprotokollen viser generelt sammenfald mellem tidspunktet, hvor eleven angrer, og hvornår hun kommer ud. I nogle tilfælde anså forstanderinden dog deres handling som så alvorlig, at pigerne først kom ud efter yderligere nogle dage selvom de angrede. VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 27.7.1921, elev 140; 16.6.1922, elev 153.

¹⁴⁸ Ibid., 2.9.1923, elev 142.

¹⁴⁹ Ibid., 11.2.1924, elev 180.

En lignende situation er, da forstanderinden isolerer Gertrud på sit værelse, fordi hun har opført sig ”Uforskammet og næsvis”, og Gertrud ifølge forstanderinden:

Gik meget hurtig i sig selv. Hun var flov over at hendes heftige Sind var saadan løbet af med hende; forsikrede at det aldrig skulde gentage sig.¹⁵⁰

Gertrud signalerer gennem udtryk for flovhed og forsikringer om bedring i fremtiden, at hun accepterer straffen, og dermed også forstanderindens ret til at dømme.

Forstanderinden hæfter sig systematisk ved elevernes følelsesmæssige reaktion på straffen og vurderer, om den er udtryk for ægte anger, som for eksempel her:

Var flov, men egentlig ikke angrende før hen paa Dagen d. 18.¹⁵¹

Forstanderinden skelner her mellem flovhed som en følelsesreaktion, der retter sig mod selvet og anger som en følelsesreaktion, der indebærer en accept af de normer, der udpeger en handling som forkert, og som får pigen til at ville forandre sig og handle anderledes i fremtiden. Det er ikke nok, at pigerne retter ind og følger de sociale normer på institutionen, fordi de ikke ønsker straf, de skal desuden angre og ønske at forbedre sig.

Fravær af anger

Den moderlige omsorgsmagt var alene virkningsfuld, hvis eleverne accepterede at være opdragelsesobjekt. Når de nægtede dette, blev positionerne periodevis ustabile, og til tider udviklede situationen sig til noget, der lignede en styrkeprøve mellem den anbragte pige og forstanderinden. I sådanne tilfælde var isolation en magtesløs teknik, der kun bøjede elevens vilje snarere end formede den. Resultatet blev ikke nødvendigvis, at eleven udtrykte ønske om at indgå i en reform. Lydighed uden anger var en fejlslagen subjektivering.

At den moderlige omsorgsmagt kom til kort, når en elev nægtede at lade sig opdrage, kan illustreres ved en situation, der opstod i 1921. Forstanderinde Schneekloth observerer pigerne, der er samlet i gymnastiksalen. Hun vurderer, at en af pigernes tøj, Ernas, er for stramt til at hun kan lave de gymnastikøvelser, de er blevet sat til.¹⁵² Forstanderinden beskriver, at hun ”Meget stiltfærdigt [beder hende]

¹⁵⁰ Ibid., 31.8.1921, elev 129.

¹⁵¹ Ibid., 16.6.1922, elev 153.

¹⁵² Erna er i øvrigt netop to dage tidligere blevet lukket ud af et døgn isolation på sit værelse, som hun fik efter at hun ifølge forstanderinden ”Havde sjusket med sin Rengøring og nægtede at gøre det om, blev trodsig og uforskammet”. Ibid., 14.10 1921, elev 144.

gaa fra og først faa Tøjet ordentligt ordnet".¹⁵³ Forstanderinden beskriver sig selv som en hjælper og Ernas reaktion som udtryk for manglende samarbejdsvilje:

Med stram Mine forlod hun Gymnastiksalen. Da Klokken ringede til næste Time blev hun paa sin Stue og nægtede at komme ned. "Vilde ikke være til Grin for 25 Piger". Jeg forsøgte at tale hende til Fornuft, men det blev kun værre, blev tilsidst saa hysterisk, at hun maatte interneres.¹⁵⁴

Selvom forstanderinden har den formelle magt til at dømme, er magten og dermed kontrollen over situationen ikke stabil i praksis. Ernas protest mod forstanderindens brug af kollektiv udskamning og hendes øvrige handlinger påvirker løbende situationens forløb. I første omgang medfører Ernas bebrejdelse af forstanderindens irettesættelse i gymnastiksalen, at forstanderinden sætter ind med isolation. Det protesterer Erna imod, ved at hun, ifølge forstanderinden:

Hylede op og skabede sig over alle Grænser, dundrede og brusede som en Rasende til ud paa Natten. Begyndte tidlig næste Morgen paa samme Vis, sang Viser skingrende gennem hele Huset.¹⁵⁵

Erna afviser derved forstanderindens ret til at idømme straf, og dermed bliver forstanderinden magtesløs. Forstanderinden oplever, at hun dermed bliver presset til at bruge yderligere fysisk magt: "Jeg lod hende vide, at hun vilde faa Remme paa, dersom hun ikke faldt til Ro." Ernas svar på denne trussel udgør imidlertid yderligere en destabilisering af magtrelationerne, da hun ifølge forstanderinden svarer: "Rører mig ikke, har prøvet det før", "smadrer dem med det samme".¹⁵⁶

Situationen bliver til en kraftprøve, hvor Erna, ved at vise, at hun ikke frygter straffen, udstiller, at forstanderinden og avlsbestyreren ikke har følelsesmæssig magt over hende, selvom de har den fysiske magt. Forstanderinden beder avlsbestyreren virkeliggøre truslen og han fikserer Ernas hænder og fødder med remme. Forstanderinden har nu ikke flere magtmuligheder, hun kan tage i brug, og brugen af remmene er dermed på en gang udtryk for afmagt og en teknik, der forstærker hendes afmagt.¹⁵⁷

¹⁵³ Ibid., 17.10.1921, elev 144.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Afmagten, der opstår i denne situation, kan sammenlignes med den risiko, såvel tilhængere som modstandere af legemlig straf så ved brug af prygl i skolen i starten af 1900-tallet, nemlig at lærerens magt blev udtømt. Bjerg og Knudsen 2007, "Uden straf, ingen skole: Brud og kontinuitet i skolens magtformer," 92; Coninck-Smith 2000, 82.

Remmene får en regulerende virkning, men ikke nok til at forstanderinden er tilfreds:

[...] efter et Par Timers Forløb var hun rolig dog stadig raa og trodsig, naar jeg talte til hende. Først efter at have haft dem [remmene] paa i 8 Timer var hun ydmyg og lovede at forholde sig rolig. Men god var hun ikke, kun Kunst, fordi hun fysisk havde mærket sin Overmand.¹⁵⁸

Det er således ikke nok for forstanderinden, at Erna er ydmyg og lover at forholde sig rolig. Citatet understreger dermed, at straffens formål ikke var elevernes vilje til at lyde, men at lydigheden skulle afspejle en indre psykisk reform. Lydigheden måtte ikke være et resultat af, at eleven havde tabt en fysisk kamp og ”mærket sin Overmand”. Brugen af remmene og af avlsforstanderens styrke fremstår derfor som en desperat handling, der blev sat ind, når styringen af pigernes indre allerede var mislykket.

Erna bliver holdt i isolation i i alt syv døgn. Efter tre dages isolation vurderer forstanderinden tilsyneladende, at Erna mente, hvad hun sagde, når hun ”insisterede et Par Gange, at det aldrig skulde gentage sig”. I hvert fald afslutter forstanderinden notatet i straffeprotokollen, at de derefter skiltes ”som Venner” og at ”Resten af Tiden var hun [Erna] meget flittig.”¹⁵⁹

Det var ikke altid, isolationen medførte, at den anbragte pige ønskede at nå til forsoning med forstanderinden og at tage imod hendes vejledning til, hvordan hun kunne træde ind i positionen som respektabel ung kvinde. I eksemplet med Ruth, der havde pagefrisur, og som i 1922 blev straffet med isolation for at nægte at sætte det, som forstanderinden ønskede det, måtte forstanderinden stille sig tilfreds med, at Ruth efter ni dages isolation udtrykte, at hun ville være lydige.¹⁶⁰ Sådanne sager illustrerer, at samarbejde var nødvendigt for udviklingen af selvstyrende individer. Uden samarbejde var omsorgsmagten virkningsløs.

Internering kan umiddelbart forstås som en ydre regulering af kroppen, idet den placerer kroppen udenfor fællesskabet, når reglerne er brudt. Men i og med at reguleringen af kroppen ikke tilfredsstiller forstanderinden, rummer isolationen som magtteknik en dobbelthed; selvom den fysisk er rettet mod pigens krop, er det hendes indre, der er objekt for styring.

Når isolationsstraffen virker, griber den ind i subjektet gennem ikke bare at rette det efter en ydre vilje og knægte dets egen vilje, men også gennem at sætte betingelser, der gradvist skaber subjektets egen vilje i overensstemmelse med institutionens normer. Formålet med isolationen er ikke blot at regulere eleverne til at leve op til reglerne, formålet er snarere, at den enkelte i fremtiden styrer sig selv, ikke for at

¹⁵⁸ VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 17.10.1921, elev 144.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Ibid., 21.1.1922, elev 150.

undgå straffen, men fordi hun ønsker at blive en god pige. Eleven skal ikke blot indse, at hun har handlet forkert og bøje sig efter forstanderindens vilje, pga. forstanderindens overmagt, hun skal også stræbe efter at ville blive en ordentlig pige. Straffens formål er således ikke blot at knægte elevens vilje, men også at skabe den.¹⁶¹ At knægte elevens vilje kan i nogle tilfælde være et middel til siden at forme viljen, men som Ruth og Ernas sager viser, er en knægtet vilje ikke nok. En knægtet vilje er en fejlslagen subjektivering.

Ernas og Ruths afvisning af straffens legitimitet – deres modmagt – illustrerer således, hvordan institutionens brug af disciplinerende fysisk magt synkront retter sig mod sindet og kroppen. Analysen forstyrrer således en historieskrivning, der lader magtformer erstatte hinanden, som når 1800- og det tidlige 1900-tals styring af kroppen og dens handlinger erstattes af det sene 1900-tals styring af individets sjæl.¹⁶²

Ansvarliggørelse gennem tillid og belønning

Den individuelle opdragelse foregik både gennem negative og positive magtmidler. Der var mange måder, hvorpå forstanderinden kunne tildele elever privilegier, og dermed forsøge at anspore dem til at leve op til institutionens normer såvel indenfor institutionen som udenfor den. Eleverne kunne få tilladelse til at rejse hjem på ferie; de kunne få tildelt mere populære arbejdsopgaver indenfor institutionen; de kunne få lov at holde små middagsselskaber på deres værelser; de kunne blive en af de betroede piger, der for eksempel fik lov at tage på indkøb i byen uden lærerinder; at gå i kirke eller gå en tur to og to, de kunne få garn og stof til deres håndarbejder; de kunne få papir og frimærker, så de kunne sende breve hjem; de kunne få besøg af familiemedlemmer, eventuelt hvor Vejstrup betalte for familiemedlemmets rejse; og ultimativt kunne de få lov at forlade værgerådsforsorgen, før de tre år var gået.¹⁶³

¹⁶¹ Dette definerer Bjerg og Knudsen som målet for mægtiggørelse, men dette mål kan altså også søges opnå med disciplinære teknikker. Bjerg og Knudsen 2007, "Uden straf, ingen skole: Brud og kontinuitet i skolens magtformer," 95.

¹⁶² Eksempler på narrativer, der præsenterer magtformer som mere afgrænsede fra hinanden Drejer 2013, 47ff, 171-73. Roddy Nilsson, "From Learning to labour to learning to self-control: The paradigmatic change in Swedish prison policy," *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 14, no. sup1 (2013a).

¹⁶³ Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1909-1910*, 9; Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1910-1911*, 8; Sejerøe-Olsen 1930, "Opdragelseshjem og Efterværn for Piger, foredrag ved Børnesagens Årsmøde," 151. For eksempler på elevsager, se VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962" elev 331 (ferie); *ibid.*, elev 163 (hjemsendes før tid); *ibid.*, elev 160. Forlade hjemmet før tid: *ibid.* Elevnummer 312, Brev fra Sejerøe til et lokalt værgerådsudvalg, Brev 29.1.1940. Arkiveret i elevsag 312, men vedrører en senere anbragt elev. Allerede lovede privilegier kunne også fratages igen: Sejerøe aflyser således en piges mulighed for at rejse hjem, efter hun har rømmet fra Vejstrup "da hun nu selv har forspildt foreløbig at kunne aflægge Besøg i sit Hjem." *Ibid.* Elev 338, Brev fra Sejerøe til pigens plejefamilie 1.4.1935.

Når de havde forladt Vejstrup, var der ligeledes mulighed for at få særlige privilegier som tidligere elev, hvis de var på god fod med forstanderinden. For eksempel kunne de få mere eller mindre udstyr med fra Vejstrup; forstanderinden kunne fortsat hjælpe dem med at få tjenestepigepladser; de kunne få tilsendt julegaver og sågar få økonomisk støtte, når de havde svært ved at klare sig.¹⁶⁴ Belønningssystemet blev støttet fra centralt hold. Fra 1908 fik pigehjemmet et årligt beløb, de kunne fordele blandt eleverne som legater og i 1918 satte regeringen penge af på finansloven til at belønne særligt udpegede værgerådsbørn.¹⁶⁵

Ambitionen var, at de piger, der fik tildelt forskellige privilegier, med tiden ville leve op til forventningerne om at bruge deres ansvar og frihed på den rigtige måde. Når det mål var nået, var de modne til "Verden" udenfor institutionen. Forstanderinde Schneekloth beskriver her formålet med at lade pigerne få mulighed for at bevæge sig udenfor hjemmet uden opsyn:

At lette dem Overgangen fra den Verden indenfor Hjemmets fire Vægge og den udenfor, har været mig meget magtpaaliggende. Saalænge Hjemmet har bestaaet, har jeg søgt at bibringe dem al den gode Paavirkning, jeg har kunnet faa udefra, og jeg har løsnet Baandene lempeligt for dem, som jeg mente var modne til det.¹⁶⁶

Som citatet viser, skulle Vejstrup Pigehjem sætte eleverne fri gradvist ved at træne deres evner til at navigere som frie individer, så de gradvist blev klar til "Verden udenfor", samtidig med at det var vigtigt, at de ikke fik for meget frihed, før de var klar til det. Det var alene de elever, der i forstanderindens øjne viste sig modne til at få ansvar, der fik belønninger i form af frihedsprivilegier. Den praktiske håndtering af balancen mellem at løsne båndene og få påvirkning udefra eller at være mere bundet indenfor hjemmets fire vægge foregik via en individualiseret pædagogik, hvor forstanderinden løbende bedømte, hvor klar den enkelte pige var til at forvalte sin frihed på en passende måde.

Grænserne for de enkelte elevers bevægelsesfrihed var således til forhandling, og hvis en pige engagerede sig i sin egen forbedring og i at opvise denne for forstanderinden, blev hendes ophold på Vejstrup mindre geografisk begrænset, end hvis hun modsatte sig forbedringen. Gennem belønningssystemet blev eleverne opfordret til at indtage positionen som opdragelsesobjekt.

Den individualiserende opdragelse, hvor eleverne kan gøre sig fortjent til belønninger, kan læses som en følelsesmæssig opdragelse, hvor eleverne opfordres til at

¹⁶⁴ Se for eksempel VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 331, brev fra Sejerøe til Skovly 8.1.1936.

¹⁶⁵ Overværgerådet, "Opmuntringspræmier for Børn under Værgeraadet," *Børnesagens Tidende* 13, no. 7 (1918); Vejstrup Pigehjem, 1, *Tilsynsrådets forhandlingsprotokol (1908-1962) 1: 1908 – 1931 m.m.* (Rigsarkivet: 1908-1962). Brev fra Overværgerådet 21.09 1908.

¹⁶⁶ Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigehjem 1910-1911*, 8.

engagere sig i ikke blot deres egen forbedring, men i relationen til forstanderinden og i hendes enten allerede eksisterende eller fremtidige tillid til dem. En belønning er en tillidserklæring, og som sådan installerer belønningen modtageren – her pigerne – i en relation til den, der udviser tilliden, her forstanderinden. Relationen bygger på tilliden, som hele tiden rummer potentialet for at blive vendt til skuffelse hos tillidsgiveren og skam hos den, der ikke kan leve op til tilliden.¹⁶⁷

Det er ikke alene den elev, der belønnes for sin opførsel, der er mål for belønningen. Tildelingen af belønninger foregår i åbenhed, for at den også skal påvirke de øvrige elever til, at de ”anstrenger sig mere, end de maaske ellers vilde have gjort for muligvis ogsaa at opnaa lignende Tillidsposter.”¹⁶⁸ Muligheden for tillidserklæringer og deraf følgende friheder har også som formål at installere en stræben efter tillid hos de elever, der endnu ikke oplever tilliden og derigennem regulere deres adfærd.

Arbejde fordeles som belønning og straf

En gang om måneden skiftede eleverne arbejdsplads. Forstanderinderne opdelte pigerne i ”betroede” piger og øvrige piger og lod de første få de populære arbejdsopgaver. Schneekloth beskrev i 1910, hvordan fordelingen af arbejdsopgaverne motiverede eleverne til at opføre sig pænt:

Det er ganske forbavsende at se den Spænding, hvormed Pigerne imødeser den maanedlige Arbejdsskiftet. De føler, uden just at udtale det, at der er mere eller mindre betroede Poster, der skal besættes, og at man efterhaanden kan vokse op til at faa en saadan betroet.¹⁶⁹

Schneekloth så pigernes stræben efter at stige i hierarkierne som positiv: ”Denne vaagnende Ærgerrighed har altid for mig varslet om noget godt”.¹⁷⁰ Ærgerrigheden var et tegn på pigernes motivation til at forandre sig. Denne brug af belønninger i tildelinger af arbejdet fortsatte under Sejerøe, der i årsberetningen beskrev, hvordan alle dele af arbejdet var lagt til rette:

¹⁶⁷ Jf. Helle Bjerg, *Skoling af lyst: fantasier og fornemmelser i tre elevgenerationers erindringer om livet i skolen 1950-2000: ph.d.-afhandling* (Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet, 2011), 212.

¹⁶⁸ Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1910-1911*, 9.

¹⁶⁹ Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1909-1910*, 9.

¹⁷⁰ Ibid.

[Der er] Mulighed for Forfremmelser, mere Ansvar, maaske Belønning osv. For eksempel kan man i Vaskeriet hos os blive betroet det mere vanskelige og finere Tøj for tilsidst at blive Assistent og faa lov at lægge Vasken til Rette.¹⁷¹

Udover fordelingen på overordnede hold blev pigerne også løbende tildelt mindre ekstra arbejdsopgaver, og de blev blandt andet fordelt som straf, når elever havde opført sig dårligt.¹⁷²

Arbejde i private hjem som overgang til friheden: Pladser og prøvepladser

Børneloven og Værgerådsloven lagde op til at alle værgerådsbørn og unge skulle udsendes i prøvepladser af seks måneder, før de blev endeligt udskrevet fra forsorgen: Børnelovens §31 fastslog, at elever, som havde opholdt sig i mindst to år på en opdragelsesanstalt, og som havde "udvist god Opførsel" "altid" skulle sendes i prøveplads "Hvor ikke særlige Grunde tale herimod".¹⁷³ Værgerådslovens §47 øgede individualiseringen og fjernede kravet om de to års ophold, og bestemte, at elever, der opførte sig godt, skulle sendes i pleje, tjeneste eller i lære.¹⁷⁴

De længerevarende prøvepladser betød, at pigerne kunne afprøves i en reel 6 måneders plads, mens de stadig var under værgerådet, og til enhver tid kunne blive taget tilbage til det hjem, hvor de var anbragt.¹⁷⁵ Det skete for eksempel i situationer, hvor arbejdsgiverne var utilfredse, eller hvis pigen var løbet fra pladsen.¹⁷⁶ Om nødvendigt blev hun bragt tilbage med politiets hjælp. Når eleverne var i prøveplads fik de løn – der dog var lavere end for almindelige tjenestepiger¹⁷⁷ – og dermed mulighed for at spare penge sammen. At sende anbragte ud på prøve var en praksis,

¹⁷¹ Sejerøe-Olsen 1930, "Opdragelseshjem og Efterværn for Piger, foredrag ved Børnesagens Årsmøde," 150-51.

¹⁷² Straffeprotokollen vidner om denne praksis og de konflikter, den kunne medføre. Se for eksempel VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 22.12.1924, elev 185.

¹⁷³ Paragraffen beskrev prøvepladsen således: "Den som har opholdt sig mindst 2 Aar i en Opdragelsesanstalt og har udvist god Opførsel, kan af Anstaltens Forstander foreløbig udskrives og anbringes i en hæderlig og paalidelig Familie eller Tjeneste, i Lære eller paa lignende Maade (...)". "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," §31.

¹⁷⁴ "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," §47.

¹⁷⁵ Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigehjem 1910-1911*, 8-10.

¹⁷⁶ Der var således stor forskel på prøvepladsen og almindelig plads, som betød, at Vejstrup ikke længere havde myndighed over hende – heller ikke hvis hun forlod den før tid.

¹⁷⁷ Jf. VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 158.

som var udviklet allerede på filantropiske institutioner før de statslige opdragelsesanstalter, og som skulle lette overgangen fra anstaltslivet til det frie liv.¹⁷⁸

Selvom det var lovenes udgangspunkt, at eleverne som regel skulle udsendes i prøveplads som overgang til at blive udskrevet af forsorgen, var det dog langt fra alle anbragte på Vejstrup, der blev udskrevet til prøveplads før endelig udskrivning. Prøvepladsen blev i stedet brugt som belønning for at få pigerne til at opføre sig pænt i forhåbningen om at opnå en eftertragtet prøveplads, før de tre år var udløbet.

Muligheden for at opnå og beholde en prøvearbejdsplads forudsatte, at pigen opførte sig pænt og passede sit arbejde, og som opdragelsesteknik rettede tildelingen af en prøveplads sig mod pigens fremtidige handlinger. Prøveplads blev oftest benyttet, når forstanderinden havde en forhåbning om, at en elev nu kunne leve op til det, der blev forventet af hende i en plads, og når hun vurderede, at opdragelsen derfor var (ved at) lykkes. Forstanderinden brugte dog også prøveudskrivelser som opdragelsesredskab til elever, hun fandt besværlige. I sådanne tilfælde kunne hun sætte eleven en prøveudskrivelse i udsigt imod, at hun opførte sig pænere.¹⁷⁹

Udover de lovfæstede 6-måneders prøvepladser i forbindelse med udskrivning af eleverne eksperimenterede forstanderinde Schneekloth i årene 1910-1911, med at sende nogle af de "mest paalidelige" elever ud til lønnet arbejde på gårde i nærheden af pigehjemmet en måneds tid om sommeren for at "lette dem Overgangen fra den Verden indenfor Hjemmets fire Vægge og den udenfor".¹⁸⁰ Disse tjenestepladser var anderledes end prøveudskrivningerne, idet pigerne blev boende på pigehjemmet og som regel overnattede på pigehjemmet. Schneekloth gjorde således i højere grad, end loven lagde op til, brug af friheder fra institutionsopholdet, som belønning til de velopdragne elever. Relationerne mellem forstanderinden og de "mest paalidelige" kunne styrkes gennem belønnende opdragelsesmidler, som viste dem tillid og gav dem anledning til glæde:

Jeg valgte de Piger, vi ansaa for mest paalidelige, og som vilde kunne yde noget, hvad Arbejde angik, og tillige føle Glæde ved det og værdsætte den Tillid, der vistest dem.¹⁸¹

¹⁷⁸ Denne praksis med at sende elever ud i en plads på prøve var endda et område, hvor Danmark havde gjort sig kendt i udlandet. I Finland indførtes denne praksis således efter dansk inspiration. Vehkalahti 2009, 227.

¹⁷⁹ Nogle år efter institutionens opstart i 1908 udvikledes denne praksis med at sende pigerne i reelle tjenestepigepladser på prøve, hvor de blev fæstet et halvt år af gangen. Hvornår præcist praksissen introduceres er uklart, men det sker engang i 1910'erne, da elevsager fra 1920'erne vidner om halvårslige prøvepladser. VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962".

¹⁸⁰ Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigehjem 1910-1911*, 8.

¹⁸¹ Ibid.

Det var dog ikke kun for at skabe glæde og skabe tillid mellem hende og de belønnede elever eller for at afprøve disse, at forstanderinden sendte elever ud på prøve. Det var samtidig også for at skabe en motivation for alle de øvrige:

Interessant har det ogsaa været at se, hvor opmuntrende og ansporende Haabet om engang at komme i Prøveplads virker paa de Piger, der endnu ikke er modne dertil; med større Ihærdighed søger de at overvinde deres daarlige tilbøjeligheder, opfører sig tilfredsstillende og dygtiggør sig i forskellige Retninger for at kunne opnaa denne meget højt satte Gunstbevisning.¹⁸²

Schneekloth skriver i den første årsberetning om, hvordan hun gennem tildeling af frihed efter opførsel forsøger at lokke eleverne til at opføre sig pænt:

For en Del af Pigerne staar det vel klart, at god Opførsel forkorter dem Opholdet og tilbagegiver dem den Frihed, som maa være deres kæreste Eje, men tillige deres farligste Fjende.¹⁸³

Friheden var således noget, alle pigerne stræbte efter, men noget, de skulle blive modne til. Ellers var friheden farlig. Efter at have forsøgt sig med at udsende eleverne til lønnet arbejde i nærheden af Vejstrup i 1911-1913 stopper Schneekloth disse forsøg i 1914, fordi de prøveudskrevne piger har skuffet hende:

Foreløbig er Forsøg med de tidligere omtalte "Prøvepladser" indstillet, nu er det først og fremmest Indøvelse i Hjemmets Disciplin og forskellige Arbejder, det gælder, for derigennem at fremelske den for Sindene saa nødvendige Ro.¹⁸⁴

Svage sind havde brug for indøvelse i disciplin for at blive modne til frihed, og vurderingen af, hvornår et sind var stærkt nok til friheden lå hos forstanderinden. Opdragelsen på Vejstrup var således i høj grad individualiseret, og forskellige opdragelsespraksisser blev rettet mod forskellige elever.

¹⁸² Gerda Schneekloth, *5te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1912-1913* (Svendborg: Vejstrup Pigeheim, 1912-1913), 12.

¹⁸³ Schneekloth 1908-1909, *1ste Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1908-1909*, 8.

¹⁸⁴ Forstanderinden uddyber ikke her, hvad det er, der er gået galt, og det viser, at årsberetningen også må læses som en form for reklameskrift, hvor succeser får mere plads end fiaskoer og mislykkede eksperimenter. Hun beskriver imidlertid i en tidligere årsberetning resultatet af den første prøveudskrivelse som en skuffelse. Schneekloth 1913-1914, 16; Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1910-1911*, 10.

”Hjemmets mest betroede pige” beder om forladelse

For at undersøge, hvordan tillid og belønninger bruges som opdragelsesteknik i praksis, vil jeg her rette blikket mod Anna, der var anbragt på Vejstrup i 1922-1924. Anna var i perioden 1922-1924 en af pighjemmets mest betroede piger, og hun fik derfor lov til ting, de andre piger ikke fik lov til. Således skriver forstanderinden i en udtalelse om Anna tre år efter hendes udskrivning fra Vejstrup:

[...] har ifølge Hjemmets Journal det bedste Skudsmaal fra sit Ophold herinde. Hun karakteriseres som Hjemmets mest betroede Pige, der er afholdt af alle.¹⁸⁵

På trods af denne udtalelse er hendes ophold på Vejstrup ikke fri for konflikter med forstanderinden. I løbet af Annas ophold på pighjemmet opstår der en situation, som forstanderinden håndterer ved at isolere Anna på sit værelse. Hvad der præcist sker er uklart, men situationen indebærer, at Anna har ladet en anden pige, Ebba, få lov til at gå et sted hen, som Anna i kraft af sin position som betroet pige har adgang til. Den forseelse har på den ene eller anden måde været en forseelse imod en af lærerinderne, Frk Sørensen. Den efterfølgende kommunikation mellem Anna og forstanderinden kan bruges til at undersøge, hvordan tilliden, som forstanderinden har vist Anna, bliver brugt som styringsteknologi. Det er min påstand, at straffen virker anderledes på Anna, end den ville have gjort, hvis hun ikke havde været en betroet pige. Hun har gennem at tage imod en tillidspost og privilegier som betroet pige engageret sig i en relation til forstanderinden, og hun har derfor mere at tabe ved at træde ved siden af. I hvert fald efterlader hendes isolationsstraf sig flere spor i arkivet i form af bekendelser og anger, end de fleste isolationsstraffe gjorde: Mens Anna er isoleret på sit værelse, skriver hun i et kladdehæfte et tre siders langt brev til forstanderinde Schneekloth. Brevet starter således:

Kære Frøken Schneekloth!

Jeg kan saa godt se hvor uforskammet jeg har baaret mig ad over for Frøken Sørensen, men jeg har tænkt meget over siden Frøken Schneekloth og Frøken Sørensen var oppe hved mig i Aftes. Jeg kan godt se at det var ikke rigtig ad mig at give Ebba Lov til at gaa derhen, men jeg syndtes jeg heller ikke at det var pænt af Ebba og sige at hun havde vaadt Tøj naar hun saa ikke havde det [...] Vil F Schneekloth nu ikke lade være med at være saa ked af det, da jeg hved det er en stor Sorg jeg har gjort dem. Anna.¹⁸⁶

¹⁸⁵ VPA:RA: “57-124, Elevsager 1908-1962” elev 163, Udtalelse 19.10.1928 fra Schneekloth til Overinspektionen.

¹⁸⁶ Ibid., elev 163, Udateret brev.

Brevet er en kombination af en angerfuld undskyldning og en lovning om bedring samt en forklaring, der kan læses som en appel til forstanderinden om at se situationen fra Annas perspektiv.

På trods af, at Annas forseelse tilsyneladende er uforskammet mod Frk Sørensen, handler en stor del af Annas bekymring i brevet om Frk. Schneekloths følelser:

Frøken Schneekloth kan Tro at jeg har lært noget af det som jeg gjorde igaar Aftes, jeg kan ogsaa forstaa at efter det som Frøken Schneekloth har givet mig lov til imedens jeg har været her paa Vejstrup, kan jeg være saadan imod Frk Sørensen. [...] Jeg vil saa gerne hav det rettet som jeg gjort imod Dem.¹⁸⁷

Anna kobler i brevet Alvoren af sin forseelse til, at Frk Schneekloth har tildelt hende en særlig position på hjemmet. Det viser, at positionen som betroet pige fungerede styrende, da forseelsen dermed blev mere alvorlig. Ved at anerkende, at forseelsen er værre, fordi hun har haft en særlig betroet position, investerer Anna i relationen til forstanderinden. I brevet viser hun endvidere et ønske om igen at opnå forstanderindens tillid ved at love, at hun vil undgå isolationen på sit værelse i fremtiden.

Anna investerer endvidere i identiteten som opdragelsesobjekt og betroet pige ved at understrege, at det er første gang, hun har oplevet at blive isoleret, og at det også vil blive den sidste:

Ja Frøken Schneekloth det er første Gang jeg har været paa min Stue imedens jeg har været paa Hjem; men det skal saa sandt ogsaa blive sidste Gang, jeg vil gerne tale med Frøken Sørensen hvist FS. vil tale med mig? Maa jeg bede Frøken Schneekloth mange gange Omforladelse.¹⁸⁸

Anna var ifølge straffeprotokollen aldrig tidligere eller siden blevet straffet med isolation (men straffeprotokollen er tydeligvis ikke komplet, da den isolation brevet vidner om, heller ikke forekommer i straffeprotokollen). Isolation var heller ikke altid nødvendig, for at hun bearbejdede sig selv og udtrykte skam over sine fejltrin; hendes journalsag rummer således flere breve, der viser, at relationerne til forstanderinden og en af lærerinderne, Frk Sørensen, var så vigtige for hende, at hun bekymrede sig om deres følelser for hende, også når hun ikke var på Vejstrup. Belønningssystemet, hvorigennem elever, der opførte sig godt, kunne tildeles særlige privilegier, kan dermed ses som en teknologi, der engagerede eleverne i relationerne til lærerinder og forstanderinder. Disse relationer rummede hele tiden potentialet for skuffelse og dermed skam. Når Ludvig Beck i en artikel i BT i 1929 skrev, at opdragelse måtte ske

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Ibid.

med tillid, kan det læses som et udtryk for, at det samtidig også var for at engagere eleverne i en relation, der potentielt kunne vendes til skuffelse og skam, hvis de ikke kunne leve op til tilliden, sådan som Anna ikke kunne.¹⁸⁹

I april 1925, fem måneder efter hun er blevet udskrevet fra Vejstrup, skriver hun således et brev til Frk. Schneekloth, der viser ydmyghed og taknemmelighed over at blive tilgivet med ordene

Kære Frk. Schneekloth! [...] Tak fordi Vejstrup vil lukke døren op for mig, det er hvad jeg slet ikke fortjener. [...] En kærlig Hilsen Anna Olsen.¹⁹⁰

Anna signalerer i brevet ydmyghed og taknemmelighed over at få lov at skrive og at få lov at komme på besøg. Frk. Schneekloth og Frk. Sørensens mulige eller potentielle skuffelse eller vrede over Anna fungerer således tilsyneladende som styringsteknikker, der får hende til at reagere med ydmyghed og taknemmelighed, selv når hun ikke længere er på Vejstrup. Hun fortsætter dermed med at positionere sig som opdragelsesobjekt og at tildele dem positioner som opdragere.

Disciplinerende relationer mellem eleverne

Forstanderinden forventede en særlig loyalitet af de betroede piger, men også de øvrige elever blev opfordret til at være loyale overfor forstanderinden. Forstanderinden opmuntrede eleverne til at indtage opdragerens rolle og internt at opretholde institutionens normer ved at give dem ansvar for at kontrollere hinandens arbejde og uddele bøder ved dårligt udført arbejde samt ved at straffe elever, der var vidende om, at andre planlagde flugt.¹⁹¹

I årsberetningen i 1910 skriver Schneekloth, at hun har indført et bødesystem under rengøringen. To piger har ansvar for at efterse de øvrige pigers værelser. Ifølge Schneekloth er pigerne "meget nøjeregnende hermed". Denne nøjeregnethed styrker hun med indførslen af et bødesystem, "for at give dette Eftersyn lidt lettere Form".¹⁹²

Når pigerne kontrollerer og uddeler bøder til hinanden, kropsliggør de institutionens normer og tilkæmper sig samtidig hver især adgang til en overlegen position i forstanderindens hierarki. Forstanderindens hierarki skal dog ikke forveksles med hierarkiet indbyrdes mellem eleverne, der sagtens kan have stået i modsætning til forstanderindens.

¹⁸⁹ Ludvig Beck, "Tillid som Grundlag for Opdragelse," *Børnesagens Tidende* 17 (1929). Jf. Bjerg 2011, 212.

¹⁹⁰ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 163, brev uden dato, april 1925.

¹⁹¹ Se for eksempel VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 18.6.1927, elev 240; 15.5.36, elev 356; 28.7.39, elev 396.

¹⁹² Schneekloth 1909-1910, 11.

Uden at institutionen rent arkitektonisk var opbygget som et panoptikon, kunne forstanderinden således indføre praksisser, der gjorde brug af panoptiske logikker, og som medførte øget disciplin blandt pigerne.¹⁹³ Elevernes overvågning af hinanden indebar en langt mere kompleks magtudøvelse, end overvågningen i et arkitektonisk opbygget panoptikon, hvor overvågningen sker udefra. Gennem bødesystemer skabte forstanderinden på den ene side et socialt miljø, der fremmede disciplin og på den anden side skabte hun bedømmende elevsubjekter, der selv kropsliggjorde institutionens normer og regler. Overvågningen på Vejstrup var således fordelt, så den også gjorde pigerne til overvågere og bedømmere.¹⁹⁴ Denne teknik kan sammenlignes med teknikker i den styringsform, som Rose betegner som *autonomi* og placerer i det sene 1900-tal. Autonomien gør som styreform iflg. Rose brug af magtteknologier, der inddrager alle subjekter i at bekende og vurdere hinanden.¹⁹⁵

Livsvarigheden i at være Vejstrup-elev gjaldt også rollen som overvåger og overvåget. Tidligere anbragte kunne altid deltage i forstanderindens fortsatte vidensindsamling om andre tidligere elever, og var potentielt altid objekt for de øvrige elevers overvågning og forstanderindens vidensindsamling – uanset om de selv opretholdt kontakten med forstanderinden. Også efter pigerne forlod Vejstrup, fortsatte forstanderinden med at bruge deres indbyrdes relationer til at få viden om dem, der ikke af sig selv betroede sig til hende, som når hun i breve spurgte ind til, hvordan det gik andre Vejstrup-piger. Tidligere elever kunne også uden opfordring finde på at skrive om, hvordan det gik andre, de havde kontakt med.¹⁹⁶ Forstanderinden førte denne type af information ind i stambogen under de respektive elever, når hun fik den.

Husmoderarbejde som løsning på frihedens problemer

Hverdagen på Vejstrup var bygget op om pigernes arbejde i alle dele af landhusholdet på institutionen. Tidligere forskning i børneforsorgens brug af arbejde har fokuseret på, hvordan arbejdet var enten tvang eller et led i at træne de anbragte til lydighed.

¹⁹³ Om panoptiske teknikker, se: Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 211ff.

¹⁹⁴ For et eksempel på, at pigerne melder hinanden til lærerinderne, hvis de er vidende om planer om flugtforsøg eller andet. Se: VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 29.8.1927, elev 225.

¹⁹⁵ Det, Rose kalder autonomi, har karaktertræk tilfælles med, hvad Dean kalder empowerment eller myndiggørelse, som bl.a. indebærer "de magtesløses" frivillige deltagelse, og hvad Bjerg og Knudsen kalder mægtiggørelse, som en dansk oversættelse af empowerment. Rose 1999b, *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*, 250; Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, 83ff; Bjerg og Knudsen 2007, "Uden straf, ingen skole: Brud og kontinuitet i skolens magtformer," 96; Dean 2006, 125.

¹⁹⁶ For eksempel VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 159. Brev 16.9.1926. VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 321. Brev fra Sejerøe 17.11.1942.

Jeg argumenterer for, at på Vejstrup var lydighed ikke et mål, men et middel til at opnå en indre reform af individet. Den overordnede tvang var en forudsætning for, at de anbragte på sigt overtog de normer, der lå til grund for opdragelsen.¹⁹⁷ Målet var således at skabe såvel *vilje* til at arbejde, som *lyst* til at arbejde, og på Vejstrup mere specifikt lyst til at arbejde med former for arbejde, som var koblet til og som ansås at skabe kvindelig respektabilitet. Jeg afviser dermed ikke, at lydighed var målet med opdragelsen andre steder i børneforsorgen, men vil snarere åbne op for et bredt disciplineringsbegreb, hvorigennem arbejde kan bruges som teknologi på forskellige måder.

Arbejdets køn

Opdragelsesarbejdet på Vejstrup byggede på troen på den disciplinerende virkning af hårdt fysisk arbejde. Også i institutioner for andre målgrupper, som for eksempel i psykiatrien, åndssvageforsorgen og forsorgen for mennesker med andre handicap, lagde man i samtiden vægt på arbejdet – der blev set som helbredende og forbedrende eller blot som middel mod lediggang for dem, der ikke kunne helbredes.¹⁹⁸

Arbejdet som opdragelsesform havde imidlertid et specifikt kvindeligt kodet indhold på Vejstrup pigehjem. Arbejdet var kønnet på to måder. For det første skulle pigerne udvikle lyst og evne til at blive tjenestepiger i et landhushold og ultimativt lyst og evne til at blive hustruer og husmødre i eget hjem. For det andet blev det hårde fysiske arbejde set som en måde at fortrænge pigernes seksualitet på og en måde at styrke deres moral. Gennem at udvikle arbejdslyst og vilje samt lyst til at blive gift og skabe sig et eget hjem skulle opdragelsen gøre pigerne klar til at komme tilbage ud i friheden og øge deres chancer for at blive gifte husmødre i fremtiden. Husmodertilværelsen var det egentlige mål med opdragelsen for både Sejerøe og Schneekloth.¹⁹⁹

Udover at arbejdet som opdragelsesform var knyttet til kønnede formål, var også dele af arbejdets indhold kvindeligt kodet. For eksempel skulle pigerne på Vejstrup – i modsætning til anbragte drenge i samme alder – lære at strikke, lappe samt at styre et køkken og at planlægge madlavningen og ikke mindst at være ubemærket

¹⁹⁷ Jf. Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 286ff.

¹⁹⁸ Se blandt andet Eivergård 2003, 14, 96-98; Kirkebæk 1993, *Da de åndssvage blev farlige*, 250f; Lars-Eric Jönsson, *Det terapeutiska rummet. Rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850-1970*, vol. 15 (Carlsson Bokförlag, 1998), 141; Imelda Helena Ek, "Erotic Insanity: Sex and Psychiatry at Vadstena Asylum, Sweden 1849-1878" (Department of Culture and Aesthetics, Stockholm University, 2017), 164ff; Annika Berg, *De samhällsbesvärliga: Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige* (Uppsala: Makadam, 2018), 116.

¹⁹⁹ Sejerøe-Olsen 1930, "Opdragelseshjem og Efterværn for Piger, foredrag ved Børnesagens Årsmøde."; Schneekloth 1926, "Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigehjem," i *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*.

servicerende, gennem en ”lydløs, hurtig og net Opvartning”.²⁰⁰ Pigerne blev opdelt i hold, der udførte arbejdsopgaver i forskellige dele af hjemmet: Køkkenet, haven og marken, vaskeriet og syskolen. Derudover var der rengøringsopgaver på hele hjemmet, som alle elever udførte hver dag.²⁰¹

Nogle arbejdsopgaver ansås for at være særligt virksomme til at reformere pigerne. Særligt betragtede Schneekloth arbejdet i den friske luft og det hårde arbejde i vaskeriet som gode opdragelsesmidler ”for Piger af den Art, Hjemmet modtager”.²⁰² Arbejde i fri luft var ”nerve- og muskelstyrkende”, og det hårde vaskeriarbejde var sundt for pigernes mentale tilstand, fordi ”Deres Kræfter kommer saa stærkt til Anvendelse, at Tankerne ligesom ikke kan overkomme at naa uden for Arbejdet”.²⁰³ Hvad Schneekloth mente med ”Piger af den Art”, og hvad det var for nogle tanker, hun ønskede, at pigerne skulle afholde sig fra, er op til fortolkning, men det er muligt, at hun hentydede til usædelighed som problem. Tyve år senere forstod hendes efterfølger Frk. Sejerøe generelt de unge pigers adfærdsproblemer som seksuelt betonede. Hun citerede i et foredrag om livet på pige hjemmet en unavngiven norsk skolemand for at beskrive problemerne med unge piger på en måde, som hun mente passede godt på Vejstrups anbragte. Ifølge denne skolemand, og med tilslutning fra Sejerøe, var en lang række forskelligartede problemer, herunder ”Temperamentssvingninger, Urotilstande, hysteriske Anfald og voldsomme Affektudbrud, Fantasisvindel, Uartighed, raa Snak”, samt uligevægtigt følelsesliv og mangel på selvkontrol alt sammen et resultat af, at deres ”Færd og Væsen” var ”seksuelt betonet”, fordi deres moderinstinkt havde taget skade. Midlet mod deres ”seksuelt betonede Færd og Væsen” var ifølge Sejerøe, at opdrageren skulle ”lede de Energiformer, der giver sig de ofte sygelige Udslag, ind paa andre Baner - ind paa andre Lystbetonede Omraader.”²⁰⁴ Når Sejerøe lagde vægt på at finde ud af, hvad de unge piger interesserede sig for, og når hun søgte at skabe lyst til arbejde hos dem, var det som led i at dæmme op for, hvad hun opfattede som deres seksuelle væsner, som var symptom på deres skadede moderinstinkt. Koblingen af arbejdet som moralsk middel kan forstås i lyset af

²⁰⁰ Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem 1909-1910*, 10.

²⁰¹ ”Pigerne beskæftiges skiftevis i Hold med alt husligt Arbejde som Rengøring, Vask, Strygning, Madlavning, ligeledes med Strikning, Lapning, Skræddersyning og Linnedsyning, samt med Have- og noget Markarbejde, og iøvrigt med alt i en Landhusholdning forefaldende Arbejde.” Schneekloth 1917-1918, *10ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem*, 5-6.

²⁰² Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem*, 12-13.

²⁰³ Ibid. For sammenhængen mellem vaskeriarbejde og moralsk rensning, se Jansdotter 2004, 208f. For sammenhængen mellem tanker og seksualitet i engelsk kontekst, se Laura Schwartz, *Feminism and the Servant Problem* (Cambridge University Press, 2019).

²⁰⁴ Sejerøe-Olsen 1930, ”Opdragelseshjem og Efterværn for Piger, foredrag ved Børnesagens Årsmøde,” 150. Om kanaliseringen af seksuel energi til andre energiformer se også Cox 2003, 161. At arbejde kunne være et middel mod drifter og følelser, se også Ahlbeck-Rehn 2006, 294.

socialhygiejnens politiske betydning i det tidlige 1900-tal.²⁰⁵ Denne forskydning i problematisering mod sædelighed som i stigende grad problematisk svarer i øvrigt til forskydningen mod en stigning i usædelighed som isoleret faktor til anbringelse på Vejstrup Pighjem (jf. kapitel 3).²⁰⁶

Også på drengehjemmene blev mark- og gartneriarbejde opfattet som centralt opdragelsesmiddel til at skabe arbejdsglæde. Hvorvidt det var koblet til drengenes seksualitet, er der, såvidt jeg ved, ikke nogen, der har undersøgt. I hvert fald var problematiseringer af seksualitet vidt forskellig for drenge og piger, og der var generelt videre rammer for drenges seksualitet.²⁰⁷ I Børnesagens Tidende diskuteres arbejde i relation til drengehjemmene primært som led i diskussioner af færdigheder og uddannelse. I 1914 blev der oprettet håndværksmæssige uddannelsesstilbud på enkelte drengehjem, og i løbet af 1920'erne og 1930'erne blev der i stigende grad konsensus om, at anbragte unge drenge skulle tilbydes faglige uddannelser, men der var uenighed, om det var nødvendigt at tilbyde anbragte unge piger det samme.²⁰⁸ Vejstrups forstanderinde Sejerøe argumenterede i 1930 for, at opdragelseshjemmene for piger skulle forblive husmoderskoler frem for fagskoler, da livet som husmoder kunne give pigerne "den Støtte, som de trænger til" hvis de fik en "blot nogenlunde god Mand".²⁰⁹

På trods af at arbejdsmarkedet for kvinder udvidedes i mellemkrigstiden, opretholdt forstanderinderne på Vejstrup idealet om, at den rette vej for unge ugifte piger var betalt husarbejde på landet.²¹⁰ Dette ideal skal ses i lyset af en bredere

²⁰⁵ Jf. Karin Johannisson, *Kroppens tunna skal: Sex essäer om kropp, historia och kultur* (Norstedts, 2014), 231ff.

²⁰⁶ Forskellene i sprogbruget hos Schneekloth og Sejerøe viser desuden en tidsmæssig forskydning mod at arbejde som opdragelsesredskab i stigende grad blev forstået som en terapi mod noget sygeligt. I svensk kontekst steg interessen for arbejds-terapi i 1920'erne og 1930'erne særligt når det gjaldt de asociale sindssyge og de uopdragelige børn. Berg 2018, 116.

²⁰⁷ Tilsyneladende blev drenges seksualitet primært problematiseret, hvis de havde begået overgreb. I hvert fald var usædelighed som fjernelsesårsag i de 225 værgerådssager fra perioden 1905-1975, som historiker Cecilie Bjerre har undersøgt, alene koblet til seksuelle overgreb, når det blev brugt om drenge. For piger var det derimod, som nævnt i kapitel 3, tilstrækkeligt, at nogen havde sæt tvivl om deres sædelighed, for at de kunne blive fjernet med henvisning til usædelighed. Det er muligt, at der har forekommet andre problematiseringer af drenges sædelighed også i perioden 1908-1940, som jeg afdækker. I efterkrigstiden var der, som Peter Edelberg har vist, bekymring for drenges sædelighed i relation til homoseksuel prostitution. Mange drenge, der blev sigtet for prostitution kom under værgerådet og fik tiltalefrafald fremfor straf. Bjerre 2019, 203-04; Peter Edelberg, *Storbyen trækker: Homoseksualitet, prostitution og pornografi i Danmark 1945-1976* (København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2012), 189.

²⁰⁸ Sejerøe-Olsen 1930, "Opdragelseshjem og Efterværn for Piger, Foredrag ved Børnesagens Årsmøde," 150; Olsen 1929, 233; Horsten 1973, 254-55.

²⁰⁹ Sejerøe-Olsen 1930, "Opdragelseshjem og Efterværn for Piger, foredrag ved Børnesagens Årsmøde," 153.

²¹⁰ Om det udvidede arbejdsmarked for kvinder i mellemkrigstiden: *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, "Kvindens plads".

forestilling om, at landet blev set som det rette sted at helbrede, opdrage og redde forskellige befolkningsgrupper fra byens skidt, larm og umoralske miljø.²¹¹ Dog skete der en moderering af dette ideal, da Frk Sejerø overtog ledelsen af pighjemmet i 1929. Sejerø var i enkelte særlige tilfælde åben for, at nogle af pigerne kunne blive tilbudt en faglig uddannelse, eller at byen kunne være det rette sted for enkelte piger. Dog skulle de først oplæres i husarbejde og arbejde som tjenestepige i en periode, da de derved blev rustet til livet som husmoder. Dette var nødvendigt, da et eventuelt andet erhverv kun var midlertidigt frem til det obligatoriske ægteskab.²¹² Først efter endnu et forstanderskift blev dette ideal for alvor kritiseret og udfordret i starten af 1950'erne.²¹³

Forsorgsloven i 1933 øgede drengenes uddannelsesmuligheder med etablering af lærlingehjem, hvor drenge kunne få en håndværksuddannelse, men fastholdt, at pigerne skulle opdrages til husarbejde, som i stigende grad blev forstået i termer af faglighed.²¹⁴ For pigerne blev der således med Forsorgsloven åbnet nye husholdningsskoler.²¹⁵ Børneforsorgen gav dermed overordnet drengene opgaven at blive forsørgere via erhvervsarbejde og pigerne opgaven at blive hjemmegående gifte husmødre. Pighjemsforstanderinde Emma Sylvests indlæg på det årlige børnesagsmøde i 1923 opsummerer den kønnede forskel:

Vi [Pighjemmene] har ikke som Drengehjemmene Brug for store Værksteder og Indretninger, vi har intet fabriksmæssigt Arbejde, men et Hjems huslige Sysler holdes højt i Ære og her aabnes deres Blik for hjemlig Hygge, Orden og Renlighed [...] ²¹⁶

Arbejdsopgaverne og arbejdets rolle kan overordnet betragtes som en måde hvorpå pigerne blev oplært i og trænet i normativ og konventionel kvindelighed.²¹⁷

²¹¹ Se for eksempel Söderlind 1999, 163ff; A.C. Münger, *Stadens barn på landet: Stockholms sommarlovskolonier och den moderna välfärden* (Linköpings Universitet, 2000). Dette fik også betydning for fritidsaktiviteter rettet mod børn og unge. For en diskussion af spejderbevægelsen i dette lys (i en svensk kontekst), se Björn Lundberg, *Naturliga medborgare: Friluftsliv och medborgarfostran i scoutrörelsen och Unga Örnar 1925-1960* (Lund University, 2018).

²¹² Se for eksempel VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 325, brev fra Sejerø til et lokalt Børneværnsudvalg 17.6.1935; Ibid., elev 323.

²¹³ I en statslig betænkning, som Vejstrups senere forstanderinde Nanna Jensen var medforfatter til, lød det om Vejstrup Pighjem og en fremtidig afløser for dette hjem: "[...] tidligere tiders eensidige oplæring til husligt arbejde og håndarbejde bør i almindelighed næppe videreføres. Mange af pigerne vil senere være henvist til at søge at klare sig ved fabriksarbejde, og det er af betydning, at sådant arbejde ikke er dem uvant". "Betænkning vedr. Forsorgen for børn og unge, som har særlige tilpasningsvanskeligheder." (1953), 43.

²¹⁴ For optoningen af husarbejdets værdi og faglighed i mellemkrigstiden se også Søland 2000, 71.

²¹⁵ Horsten 1973, 256.

²¹⁶ Sylvest 1923, 163.

Arbejdslyst som forudsætning for frihed og respektabel feminitet

Mange af pigerne, der kom til Vejstrup, var i første omgang kommet under værgerådet, fordi de havde forladt de steder, hvor de tjente. Det oprindelige problem var således ofte defineret som manglende arbejdsdisciplin og respekt for det kontraktlige arbejdsmarked, hvor de var fæstet seks måneder ad gangen til en arbejdsgiver. Dette problem skulle løses ved, at de dels skulle lære konkrete færdigheder, de kunne bruge i arbejdet, men endnu vigtigere var det, at de blev positivt stemt overfor arbejdet og gjorde sig umage, hvilket ses i Schneekloths visioner for opdragelsen på Vejstrup i 1909:

Jeg lægger megen Vægt paa den Nytte, Pigerne kan drage af den praktiske Opdragelse og at det især her gælder om, *hvordan* Arbejdet udføres, fremfor *hvor meget* der udføres.²¹⁸

Imidlertid var det også nødvendigt for driften af den store husholdning, at pigerne udførte deres arbejde effektivt. Visionen var dog, at interessen snarere end udbyttet af arbejdet var i centrum:

[...] kan det blot lykkes os at fange deres Interesse for selv det ringeste Arbejde, saa er meget vundet.²¹⁹

I overensstemmelse med dette opdragelsesfokus var opdragelsen rettet mod at udvikle arbejdsvilje og -lyst hos de unge, og i beretningerne bedømmes pigerne ud fra deres følelsesmæssige relation til arbejdet. *Lyst* var ifølge både Schneekloth og hendes efterfølger Sejerøe en nøgle til at opdrage de unge piger.

Når arbejdet ikke blev udført med vilje og lyst, blev det noteret i såvel de halvårlige beretninger som i de trykte beretninger om eleverne i årsberetningerne. For eksempel kunne en vurdering af en elev "udenfor skolen" i de halvårlige beretninger lyde således: "Hun er paa en Maade kedelig at Arbejde med, da man ikke rigtig kan faa Tag i hende og hun ikke synes at have virkelig Lyst til noget."²²⁰ Omvendt var viljen og lysten også det, deres forbedring blev bedømt ud fra, og en beskrivelse af en udgået

²¹⁷ Jf. Psykiatrihistoriker Showalters feministiske analyse af psykiatrisk arbejds terapi E. Showalter, *The Female Malady: Women, Madness, and English Culture, 1830-1980* (Penguin Books, 1987), 82. Nordiske curriculumstudier og klasserumsforskning af håndarbejdsfag i folkeskolen og lærerindeseminarier har ligeledes på forskellig måde argumenteret for, at kønsnormer er blevet reproduceret gennem håndarbejdsundervisning. Nielsen 1990, 20-21.

²¹⁸ Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 10.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 317, beretning november 1933.

pige, der havde forbedret sig kunne lyde, at en hun var ”flink og opvakt og udførte sit Arbejde med Lyst og i Reglen med omhu”.²²¹

Når eleverne ikke udviste vilje eller lyst til at arbejde, blev de straffet med isolation på deres værelser i 2-3 dage. Hvis de udover arbejdsnægtelse også havde været genstridige på andre måder, kunne deres straf øges til isolation i betænkningsrummet.²²² Straffeprotokollen viser, at forstanderinden straffede og fratog privilegier fra mindre arbejdsvillige piger, og at de under isolationen opfordredes til at bede om arbejde og udtrykke arbejdslyst. Ofte bad isolerede piger om at få (sy)arbejde op på værelset, mens andre undlod at arbejde, mens de var isolerede, hvilket noteredes som problematisk i straffeprotokollen. I 1925 fik de isolerede pigers manglende interesse for at arbejde, mens de var isolerede forstanderinden til at udvikle en ny strategi for at få dem til at træffe det formelt set frivillige valg om at arbejde under isolationen. Ved hjælp af en trussel, om at de ville blive frataget deres sparsomme fritid efter isolationen, fik hun fra denne dag også modvillige piger til selv at bede om at få lov at arbejde under isolationen.²²³

Arbejdslyst kunne også udgøre en ledetråd for pigernes håb for deres fremtid, som de formulerede, når de kommunikerede med forstanderinderne. En tidligere anbragt, der havde fået arbejde på en åndssvageanstalt, skrev for eksempel i slutningen af 1920'erne: ”Min Lyst er meget stor til dette Arbejde og jeg haaber det maa vare hved.”²²⁴

At arbejdslyst snarere end arbejdsproduktivitet var i centrum på Vejstrup, hang for forstanderinderne sammen med, at lyst blev set som et middel mod deres adfærdsvanskeligheder. Deres energi skulle rettes i sunde retninger, og det kunne den blive, hvis forstanderinderne fandt ud af, hvad der drev hver enkelt piges lyst. Arbejdet var for Sejerøe i særlig grad en løsning på et seksuelt problem, hvorimod det for Schneekloth var et bredere problem af karakterløshed og uciviliserethed.

Naturens ufrihedslogik og viljens frihedslogik

At udvikle lyst til at arbejde blev set som noget, der krævede stor vilje hos eleverne, da deres manglende arbejdslyst blev koblet til deres natur. Journalen om Karen, der blev anbragt på Vejstrup Opdragelseshjem i 1932 illustrerer, hvad jeg vil kalde ”naturens

²²¹ Schneekloth 1924-1926, *16de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 43, elev 171. Den særlige opmærksomhed på lyst og vilje dominerer beretninger om udgåede elever i hele den behandlede periode.

²²² For eksempel VPA:RA: ”Straffeprotokol med bilag 1923-1945,” 17.1.1922, elev 146; 16.6.22, elev 153; 18.7.23, elev 158.

²²³ Ibid., 21.7.1925, elev 185; 30.8.25, elev 184.

²²⁴ VPA:RA: ”57-124, Elevsager 1908-1962,” elev 163, brev afsendt fra eleven til Frk. Schneekloth, udateret.

ufrihedslogik" og "viljens frihedslogik"; som var to ledetråde i arbejdet med at reformere pigerne.²²⁵

Karen ankommer i 1932 til Vejstrup pigehjem, efter at hun er løbet væk fra pigehjemmet Engelsborg, og forstanderinden dér har opgivet at opdrage hende.²²⁶ På Vejstrup er der fra begyndelsen håb for Karens opdragelse. Håbet er knyttet til, at Karen opfattes som en elev, der "indser at hun trænger til at lære noget mere og gerne vil det".²²⁷ Karens vilje til at lære noget er nødvendig, da hendes natur ellers står i vejen for at blive en god pige. Således skriver forstanderinden otte måneder efter hendes ankomst: "Man mærker dog at hun kæmper for at overvinde noget i sin voldsomme Natur",²²⁸ og yderligere seks måneder senere skriver hun: "man maa respektere den Kamp, hun tager op imod det heftige i sin Natur".²²⁹

Karens natur fremtræder i beretningen som en problematisk kraft, som hun må kæmpe imod. At være styret af denne natur står i modsætning til at have magt over sig selv, hvilket er at være egentlig fri. Naturens ufriheds-logik koblet med viljens frihedslogik kan sammenfattes således: En fri natur forårsager pigens ufrihed, og pigen kan blive fri ved at overvinde sin natur med viljestyrke.

Efter et år og otte måneder på Vejstrup skriver forstanderinden om Karen: "hun kæmper udholdende for, at det daarlige og hidsige ikke skal faa Overtaget hos hende".²³⁰ Beskrivelserne af Karen viser, hvordan opdragelsen pålagde piger som Karen at forandre sig gennem at overvinde deres natur, og at blive noget andet, end de var ved ankomsten. Ud fra forstanderindens notater i Karens journal ses det, at formålet med opdragelsen er at få Karen til at arbejde med sig selv og forandre sig selv. De anbragte skal stræbe efter at blive gode piger og vedvarende arbejde med sig selv for at blive det.²³¹

Ved at blive fri fra naturens magt over dem og ved at udvikle arbejdslyst kan pigerne i forstanderindens øjne blive lykkelige. Denne logik skinner igennem i beskrivelsen af en Aase, der i løbet af opdragelsen ifølge forstanderinden "*ligesom vaagnede, var selv lykkelig over at føle Lyst til Arbejde*".²³²

²²⁵ Dette afsnit bygger delvist på analysen, jeg har udført i: Bolette Frydendahl Larsen, "Diagnoser og skam i opdragelse: Håbefulde og håbløse narrativer," *Professionelle blikke på den anden* (2018a).

²²⁶ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 321, maj 1932

²²⁷ Ibid., maj 1933.

²²⁸ Ibid, maj 1933.

²²⁹ Ibid., nov. 1933.

²³⁰ Ibid., elev 321, maj 1934

²³¹ Dette udgør omsorgsmagtens tredje punkt hos Van Drenth and De Haan 1999, 16-17.

²³² Schneekloth 1921-1922, *14de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigehjem*, 14, elev 123.

Journalsagen om Karen tyder på, at subjektiveringen af Karen som opdragelsesobjekt på nogle måder lykkes. Karen bekender således i to årtier jævnlige breve til forstanderinden og udtrykker i brevene skam, når hun ikke lever op til forstanderindens forventninger.²³³

Tidens opdeling og den frie tid

Dagen var skemalagt fra klokken 6.30-21.00 om vinteren og fra klokken 6.00-21.00 om sommeren. Arbejdet lagde næsten fuld beslag på pigernes tid, og når de ikke arbejdede, var tiden nøje planlagt med skoleundervisning og aftenang. Lørdagen og søndagen var skolefri, og om lørdagen udførte eleverne i stedet forefaldende arbejde, som "Strømpestopning, Rengøring, Vinduespuddning, Badning osv." ²³⁴ Om søndagen var rengøringen begrænset for at få tid til fritid.²³⁵

Dagsorden.

Vinter:		Sommer:	
Staar op	Kl. 6 ¹ / ₂	Staar op	Kl. 6
Strikning	» 7—8	Arbejde	» 6 ¹ / ₂ —8
Morgenmad	» 8—8 ¹ / ₂	Morgenmad	} » 8—8 ¹ / ₂
og Andagt		og Andagt	
Arbejde	» 8 ¹ / ₂ —12	Arbejde	» 8 ¹ / ₂ —12
Middag og	} » 12—1 ¹ / ₂	Middag og	} » 12—1 ¹ / ₂
Fritid		Fritid	
Arbejde	» 1 ¹ / ₂ —3 ¹ / ₂	Arbejde	» 1 ¹ / ₂ —3 ¹ / ₂
Kaffe	» 3 ³ / ₄ —7	Kaffe	» 3 ³ / ₄ —6
Skole		Arbejde	
Aftensmad	} 7—ca. 9	Gymnastik	} » 6—7
Fritid		og Boldspil	
Aftensang		Aftensmad	} 7—ca. 9
		Fritid	
		Aftensang	

Skema over hverdagen på Vejstrup Pigeheim

Kilde: 16de Beretning om Vejstrup Pigeheim, 1924-1926, side 11.

²³³ For eksempel VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 321, Udateret brev februar/marts 1935, julebrev 1935, brev 20.12.1937.

²³⁴ Schneekloth 1920-1921, *13te Beretning om Statsopdragelseshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 5; Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelseshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 5.

²³⁵ Skemaet er stort set uændret fra 1909-1929. Efter 1929 publiceres der ikke noget skema i årsberetningen, men der er heller ikke nogle tegn på at dagligdagen er ændret. Schneekloth 1924-1926, *16de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 11; Sejerøe-Olsen 1926-1929, *17de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 7; Sejerøe-Olsen 1929-1932, *18de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*.

I årsberetningen 1909-1910 skrev Schneekloth at, "[d]er vaages uhyre nøje over, at Klokkeslettet passes, hvad der bidrager meget til at give Fasthed og Regelmæssighed i det daglige Liv".²³⁶ Den skarpe inddeling af dagen var allerede en etableret praksis i flere af 1700- og 1800-tallets filantropiske institutioner for kvinder i prostitution og ligeledes på kolonier for børn, der blev sendt på landet. Dét at vænne klienterne til en regelmæssighed blev i sig selv set som en forbedring.²³⁷ På Vejstrup blev det tillige set som en oplæring til den travlhed, pigerne skulle ud i, når de kom ud i en plads:

Ingen maa være længere om hvert enkelt Arbejde end højst nødvendigt; det kunde let blive en Fristelse at ødsle lidt med Arbejdskraften her paa Hjemmet; en Uvane, de vilde komme til at døje for senere i Livet, hvor Tiden bliver mere afmaalt.²³⁸

Pigerne skulle således lære at tid er noget, der måles, og som bør bruges effektivt, og som citatet viser, blev denne oplæring set som en måde at yde omsorg for pigernes fremtid på.

Den rette anvendelse af fritiden

I løbet af dagen havde selv pauserne et klart formål i opdragelsen. Mellem 6.30 og 7 skulle eleverne klæde sig på og rede senge.²³⁹ Tiden mellem aftensmaden og klokken 21 indeholdt ifølge skemaet fritid, men forstanderinden havde klare forventninger til, hvordan den frie tid skulle bruges.

Fritiden var central i at forme pigerne, så de blev modne til at blive frie på den rette måde. På den ene side blev fritiden udfyldt med aktiviteter, der blev anset for passende. Foredrag af præsten og af højskolelæreren ligesom lysbilledeforedrag med billeder fra verden var vigtige indslag i hverdagen på Vejstrup og foregik i den tid, der blev italesat som fritid. Pigerne blev dermed oplært i institutionens normer for, hvad et frit individ måtte og burde gøre med friheden i sin fritid.²⁴⁰ På den anden side kunne det også være det op til pigerne selv at udfylde fritiden. De unge kvinder skulle lære selv at disponere over deres tid og af egen vilje bruge den såkaldt "frie tid" til aktiviteter, der blev opfattet som sunde og gode.

²³⁶ Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem*, 11.

²³⁷ For en gennemgang af dette tema behandlet i tidligere forskning, se Jansdotter 2004, 203-04. Begrebet "En falden kvinde" var et bredt begreb, der dækkede over, at en kvinde havde været eller var seksuelt aktiv udenfor ægteskabet. Det blev brugt om såvel kvinder, der var blevet voldtaget som om kvinder, der solgte sex. Pirjo Markkola, "The calling of women: Gender, religion and social reform in Finland, 1860-1920," in *Gender and vocation: Women, religion and social change in the Nordic countries, 1830-1940*, ed. Pirjo Markkola (Helsinki: Finnish Literature Society, 2000), 125.

²³⁸ Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem*, 11.

²³⁹ Schneekloth 1924-1926, *16de Beretning om Statsundomshjemmet Vejstrup Pige hjem*, 11.

²⁴⁰ Garmand-Maxen 1914-1915, *7ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem*, 6; Schneekloth 1916-1917, *9ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem*, 6.

Forstanderinderne reflekterede løbende over pigernes evner og manglende evner til at bruge fritiden. Om Andrea skrev Sejerøe for eksempel i 1933: "Sin fritid forstaar hun endnu ikke rigtig at anvende"²⁴¹, og to år senere: "Sin Fritid benytter hun nu lidt bedre."²⁴² Et eksempel på en ideel elev i denne henseende var Inger, om hvem hun skrev: "Sin Fritid bruger hun godt og er i stand til at lave mange nydelige Haandarbejder."²⁴³

Ved at give de anbragte på Vejstrup frihed til selv at udfylde fritiden søgte forstanderinden at træne pigerne i at kontinuerligt træffe sunde valg om at bruge deres fritid "godt", som citaterne ovenfor viser. Når eleverne på Vejstrup fik "fri tid" var det en måde gøre dem klar til livet udenfor institutionen. Fritid var et nyt fænomen i unge arbejderklassekvinders liv i 1910 og 1920'erne. Kvinder, der havde lønarbejde, der ikke var husholdsarbejde, lærte at leve i tidsrytmer, der opdelte tid i arbejdstid og fritid, og det var dermed ikke længere kun mænd, der oplevede tiden opdelt i fri- og arbejdstid.²⁴⁴

Forstanderinde Schneekloths refleksioner om denne side af opdragelsesprojektet sætter institutionens paradoksale frihedsbegreb på spidsen:

Et af de vanskeligere Spørgsmaal forekommer mig stadig at være den rette Anvendelse af Fritiden, saa at Pigerne kan komme til at føle, at de har en *virkelig Frihed i Fritiden*.²⁴⁵

Det var på den ene side vigtigt at de brugte fritiden *rigtigt*, men omvendt var det vigtigt, at de ikke følte sig styret i fritiden, men oplevede deres valg af frihedsbeskæftigelser som frie. Tilsyneladende var det vanskeligt for forstanderinden at få dem til at føle, at de havde "virkelig frihed" samtidig med at hun styrede dem til at bruge fritiden godt. Hun udtrykker her et klassisk dilemma i den liberale styring, hvor det er meningsfuldt at spørge til, hvornår der styres *for meget*.²⁴⁶ Når de imidlertid brugte fritiden på måder, der stemte overens med opdragelseshjemmets værdier, forsøgte hun at styre dem så lidt som muligt, så følelsen af virkelig frihed kunne fremmes:

²⁴¹ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 325, indberetning nov. 1933.

²⁴² Ibid., elev 325, indberetning maj 1935.

²⁴³ Ibid., elev 327, indberetning maj 1935.

²⁴⁴ Søland 2000, 71. Den begyndende opmærksomhed om unges brug af deres fritid i mellemkrigstiden kan ses som rødderne til det, der i efterkrigstiden udviklede sig til et egentlig politisk problem, der skulle undersøges af eksperter og håndteres med politiske tiltag. Sode-Madsen, Hans. (2003). *Farlig ungdom: samfundet, ungdommen og Ungdomskommissionen 1945-1970*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 175-188; Martin Ericsson og Andres Brink Pinto, "Att reglera ungdoms rörelser i staden: Fritidspolitisk styrning efter ungdomsupplopp i Stockholm 1956-1967," *Scandia* 84 (2018).

²⁴⁵ Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 12f.

²⁴⁶ Jf. Nikolas Rose, "Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen," i *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*, red. K. Hultqvist and Pettersson Kenneth (Stockholm: HLS förlag, 1995), 51.

Jeg har gentagne Gange erfaret, at de Adspredelser, Pigerne selv har faaet Ideen til, altid har haft størst Værdi for dem, om ogsaa en Del af disse kun blev af kortere Varighed, for saa atter at afløses af andre. [...] Da jeg saa den Glæde og Interesse, hvormed Sagen blev grebet an, lod jeg det udvikle sig ganske roligt og har kun grebet ind, hvor det var nødvendigt.²⁴⁷

Målet med den frie tid på Vejstrup er, at pigerne udvikler deres egne – vel og mærke sunde – interesser og oplever glæde ved dette. Styringen er således rettet mod at gøre pigerne til selvstændige individer på den rette måde. Forstanderindens afsluttende bemærkning viser, at hun styrer med en liberal logik: det gælder om kun at gribe ind, når det er nødvendigt.²⁴⁸ Eksempler på, hvad hun påskønner som sunde aktiviteter, der udspringer af pigernes eget initiativ er, at pigerne har dannet en sangforening med bestyrelse, kontingent og faste mødetider, oplæsning, leg og håndarbejde.²⁴⁹

Opsamling: At fremelske respektable piger

I dette kapitel har jeg undersøgt, hvilke opdragelsespraksisser der blev udført på Vejstrup. Opdragelsen på Vejstrup Pigeheim var disciplinær i den forstand, at de anbragte, mens de var tvangsanbragt på pigeheimet, skulle trænes gennem forskellige teknikker, i overensstemmelse med specifikke normer og derigennem lære at styre sig selv til at handle i overensstemmelse med disse normer. Opdragelsen – eller træningen – var rettet mod såvel pigernes handlinger som deres tanker og følelser, og det var tankerne og følelserne, der blev forstået som de primære opdragelsesobjekter. Lydighed, som var resultat af en knægtet vilje, var en fejlslagen opdragelse, eller med teoretiske begreber: En fejlslagen subjektivering. Overfor en sådan fejlslagen subjektivering stod lydighed, som var resultat af en transformeret og reformeret vilje. En sådan transformation var opdragelsens formål.

Tidligere forskning i børneforsorgens danske historie har argumenteret for, at opdragelsens mål var at skabe lydighed og har bl.a. fortolket de disciplinerende praksisser i lyset af begrebet *social kontrol*.²⁵⁰ Dette kapitels undersøgelse af opdragelsen på Vejstrup Pigeheim støtter op om tidligere forskning, så vidt at også

²⁴⁷ Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 12f.

²⁴⁸ Jf. Dean 2006, 101.

²⁴⁹ Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 12f; VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 326; Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 12.

²⁵⁰ Faye Jacobsen mener for eksempel, at opdragelsen på børne- og ungdomshjem i hele første halvdel af 1900-tallet må forstås som "disciplinindlæring" og som "en klassesocialisering der skulle opfostre »gode arbejdere« til det laveste trin i samfundet". Jacobsen 1989, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 261. For en forståelse af den engelske børneforsorg som klasseoplæring, se også Murdoch, kapitel 5.

Vejstrups piger skulle opdrages til at blive gode arbejdere, men samtidig foreslår jeg på baggrund af undersøgelsen, at vi ikke forstår disciplinerings primære teknik som kontrol og disciplinerings primære formål som lydighed. På Vejstrup Pighjem var træningen af de anbragtes kroppe en uadskillelig del af træningen af deres lyst, deres tanker og deres følelser. De skulle udvikle sig til at blive såvel arbejdssomme tjenestepiger, som ordentlige piger, der gjorde pighjemmets normer til deres egne. Ved at fremelske lyst og derved rette pigernes energi i, hvad der blev forstået som en sund retning, skulle de reformeres til at blive pæne og ordentlige piger. Ved at tage positionen som opdragelsesobjekt på sig opnåede mange af pigerne den frihed, det giver at blive forstået som normal. Denne frihed var ikke tilgængelig for alle pigerne, hvad de følgende kapitler vil vise.

Moderlig omsorgsmagt

Jeg begrebsliggør i kapitlet disciplineringen, som den blev udøvet på Vejstrup, som moderlig omsorgsmagt. Begrebet retter sig mod disciplinermagtens produktive side i form af skabelsen af reformerede subjekter. I kapitel 2 karakteriserede jeg denne magtform ved hjælp af fire dimensioner. Jeg vil her kort opridsse disse fire dimensioner og dernæst ved hjælp af dette kapitels analyse samle op på, hvordan de kom til udtryk på Vejstrup Pighjem.

I kapitel 2 definerede jeg for det første den moderlige omsorgsmagt ved, at individet skal reformeres gennem sit eget engagement, og at magtformen derfor retter sig mod individets vilje og følelser. For det andet virker den moderlige omsorgsmagt gennem viden om individets inderste, og opnår denne viden gennem bekendelser. For det tredje lover den moderlige omsorgsmagt både omsorgsgiver og omsorgsmottager et lykkeligere liv på jorden ved at tilbyde dem en mening med tilværelsen og en forståelse af sig selv som subjekter. For det fjerde er den moderlige omsorgsmagt livsvarig. Jeg vil her ved hjælp af kapitlets analyser samle op på, hvordan disse fire dimensioner konkret tog form i opdragelsen på Vejstrup Pighjem.²⁵¹

²⁵¹ Da der kun findes få studier af børneforsorgens opdragelse i praksis, har jeg ikke kunnet foretage en sammenligning med mandlige forstanderes opdragelsesformer. Men som Matilde Dohm har vist i en undersøgelse af et skole- og behandlingshjem for sinker i årene 1921-1930, kunne mandlige forstandere på lignende vis indtage en faderlignende position for tidligere anbragte. Også Kraus har vist, at forestillinger om faderskab havde betydning for opdragelsen på Råby opdragelsesanstalt i 1840'erne. Spørgsmål om hvilken rolle Schneekloth og Sejerøes køn spillede for den moderlige omsorgsmagt de udøvede – og hvad der i stedet kan forklares med for eksempel forskellige institutionskulturer eller individuelle forskelle – vil kunne besvares gennem fordybede undersøgelser af mandlige forstanderes som andre kvindelige forstanderinders opdragelsesformer i samme periode. Matilde Aage Dohm, "Et pænt og ordentligt menneske: En undersøgelse af problematiseringen af børnene indlagt på børnehjemmet Spanager 1921-1930" (Upubliceret speciale, Københavns Universitet, 2018), 77; Jonas Larsson Kraus, *Att odla ett samhälle: Råby räddningsinstitut och 1840-talets sociala ingenjörskonst* (Uppsala: Uppsala Universitet, 2009), 203.

For det første var målet med opdragelsen at skabe selvstyrende og ansvarlige unge piger, der var modne til at leve i frihed og til at træffe respektable valg, når de forlod pigehjemmet. Den indre forandring var kun mulig, hvis pigerne frivilligt valgte at samarbejde og at indgå i relationen til forstanderinden. Således anså forstanderinden de anbragtes erkendelse af, at de havde brug for opdragelse og deres engagement i deres egen forbedring som fundamenter for at opdragelsen kunne *begynde*.

For det andet var en central del af opdragelsen på Vejstrup, at pigerne skulle åbne sig for forstanderinden og bekende deres inderste, så hun kunne vejlede dem til reform og forbedring. Gennem bekendelser skulle de anbragte piger lære at fortælle og simultant erkende sandheden om sig selv. Gennem at indse sandheden skulle de lære at stræbe efter forbedring. Pigerne bekendelser blev, mens de var på Vejstrup Pigehjem, blandt andet opnået når de blev straffet med isolation. Efter de havde forladt Vejstrup fortsatte mange pigers bekendelser gennem brevvekslinger, hvor forstanderinden udviste kærlig bekymring for pigerne fortsatte liv.

For det tredje var forstanderinde Schneekloths vision, at det pædagogiske arbejde bragte såvel de anbragte som lærerinderne og hende selv lykke, ligesom en moders lykke forventedes at afhænge af hendes børns lykke. Gennem udøvelsen af moderlig omsorgsmagt kunne forstanderinden indtage en subjektposition som plejemoder, og derigennem fik hun også en mening med sit liv. De anbragte piger kunne gennem relationen til primært forstanderinden – og sekundært lærerinderne – opnå distance til positionen som, med børnelovens ord, ”sædeligt fordærvet” ung pige og få hjælp og støtte i vejen mod at blive en god, ordentlig og respektabel pige. Hjælpen var helt konkret, i og med at pigerne også efter deres ophold kunne få hjælp med at finde tjenestepladser i gode hjem. De anbragte piger blev ikke tilbudt at blive ordentlige mennesker generelt set: Tilbuddet om forbedring var kønnet og dermed mere specifikt; De blev trænet i tjenestepigegerningen og i at skabe et hjem, de fik hjælp med at skaffe pladser som tjenestepiger og i brevvekslinger efter opholdet fik de råd om, hvordan de skulle opføre sig og sikre ægteskab og hjem for at blive respektable kvinder.

For det fjerde praktiseredes forstanderindens plejemoderskab både før og efter anbringelsen, hvor hun stod til rådighed med følelsesmæssig støtte og med gode råd til svære valg i livet samt med tiltro til, at de i bund og grund var gode piger. For de piger, der ville det, tilbød opholdet på Vejstrup Pigehjem en livsvarig relation. Relationen blev opretholdt og forsøgt opretholdt i brevkorrespondancer og invitationer til besøg samt besøg hos tidligere anbragte samt gennem gaver og materiel hjælp som penge, julegaver i form af mad, togbilletter til besøg samt frimærker, så de kunne holde kontakt med forstanderinden og andre nære relationer.

Historien om Vejstrup Pigehjem viser, at også disciplinære institutioner, der gør brug af tvang, har potentiale til at regulere adfærd gennem teknikker, der retter sig mod vilje, tanker og følelsesliv hos de mennesker som anbringes der. At styring foregår med tvang som udgangspunkt er således ikke per definition en modsætning til at styringen kan medføre indre reform.

Frihed via tvang

Disciplineringen foregik med pigernes frihed som opdragelsesmål, og når Schneekloth og Sejerøe anså det for muligt også med frihed som opdragelsesmiddel. Formålet med de disciplinære opdragelsesteknikker var med forstanderindernes begreber at gøre pigerne modne til friheden udenfor institutionens fire vægge. Pigerne var overordnet set tvangsanbragte, men det var en del af opdragelsen, at de skulle forblive på institutionen i kraft af deres egen vilje. Det kontinuerlige valg om at blive på institutionen foregik dog under tvangens konstante trussel om anholdelse, tilbagebringelse samt isolation, hvis de ikke valgte rigtigt. De var dermed ikke nødvendigvis friere, end hvis de havde været låst inde, disciplineringen var måske snarere mere gennemgribende fordi den foregik gennem frihed.

Nogle af opdragelsesteknikkerne på Vejstrup indebar tvang, som når eleverne blev sat i isolation på værelset eller i betækningsrummet og i særlig grad når de blev fysisk fikseret med remme i betækningsrummet. Disse muligheder medførte at de øvrige opdragelsesteknikker også kunne virke adfærdsregulerende i kraft af den implicitte trussel om tvang. Det fremstår umiddelbart som et paradoks, at vejen til at skabe frie individer kunne være indespærring, og at frihed og ansvar ikke både var mål og middel for alle elever og i alle situationer. En del af forklaringen er, at i institutionens logik var visse handlinger ikke mulige at begrebsliggøre som udtryk for et frit handlende individ. I stedet begrebsliggjordes disse – pr. definition ufrie handlinger – som at pigerne var styret af deres natur eller af noget ondt i sig selv. De individer, der blev forstået som styret af deres natur eller af noget ondt i sig selv, blev forstået som for umodne til at blive opdraget med ansvarliggørende magtmidler som for eksempel belønninger. Denne type individer måtte i stedet mødes med afstraffende magtmidler, så de kunne begynde at stræbe efter at blive forbedret og dermed også blive frie til foretage de handlinger som pr. definition ansås for at være udtryk for frihed. Derigennem ville de blive *rigtigt frie*.

Isolationen var en disciplinerende magtteknologi, der kan forekomme at rette sig mod kroppens handlinger, men isolationen som middel var først vellykket i forstanderindernes øjne, når den isolerede pige havde ladet sig styre mentalt. Imidlertid måtte forstanderinderne til tider stille sig tilfreds med lydighed, når nogle anbragte nægtede at overtage hendes syn på dem eller nægtede at gøre hendes normer til deres. Men målet for isolationen var ikke blot at regulere elevens handlinger, det var at transformere hende selv og få hende til at stræbe mod at blive velopdragen. Isolationen som opdragelsesteknik må ses i sammenhæng med samtaleteknikkerne, der inviterede pigerne til bekendelse, anger og reform.

Pigerne skulle ikke kun blive frie gennem normalisering og tilpasning. Vejstrups opdragelse havde som mål, at gøre de anbragte piger frie gennem at træne dem i at træffe frie valg. Som en foredragsholder ved den tredje nordiske børnesagskongres i 1927 udtrykte sig:

Vi bør opdrage børnene ikke *i* frihed, men *til* frihed. Man bør ikke give dem Friheden, førend de baade fysisk og psykisk kan magte den. Barnet udvikles ikke til selvstændighed, hvis det faar Lov til at følge alle sine Indskydelser, men heller ikke, naar det hæmmes af kunstig Tvang. Hos den Unge maa vækkes Vilje til at opdrage sig selv.²⁵²

Opdragelsen som ydre styring – diskussion med tidligere forskning

Historisk forskning i disciplinering såvel hos Foucault selv som i foucaultinspiredede teoretiske tekster om magtens historiske former, fremhæver ofte, at disciplinmagtens mål er at få individerne til at styre sig selv. Til tider konstrueres disciplinering imidlertid som en magtform, der virker ved alene at styre kroppen og kroppens handlinger gennem kontrol, og dette opstilles som modsætning til at styre ved at forme den styredes indre, som for eksempel tanker og følelser.²⁵³ Dermed konstrueres disciplinmagten som en primært repressiv magtform, der ikke formår at forme de subjekter, den er rettet mod. Således konkluderer for eksempel Drejer i sin undersøgelse af magtformer i skolen, at disciplineringen ”ingenlunde” er en effektiv teknologi. Faye Jacobsen mener, at børneforsorgens vision var at indpode selvdisciplin i børnene gennem ydre disciplin, men at ydre disciplin forhindrede en inderliggørelse af kontrollen, og at disciplineringen derfor mislykkedes.²⁵⁴ Et lignende billede af opdragelsens teknikker tegnes hos Ebsen, der mener at ”læring og moralopbygning forsvandt, og disciplinen kom i centrum”.²⁵⁵ Ebsen opstiller således samtidig disciplin som modsætning til moralopbygning.

Jeg har med dette kapitels analyse nuanceret narrativet om børneforsorgens mislykkede disciplinering ved at vise, at forstanderinderne på Vejstrup gennem at knytte pigerne til sig i en plejemoderlig relation i hvert fald for mange anbragtes vedkommende formede deres følelsesliv og fik dem til at stræbe efter at leve op til hjemmets normer.

Jeg argumenterer ikke for, at den tidligere forsknings konklusioner om mislykket disciplinering er forkerte. Derimod argumenterer jeg for, at den mislykkede disciplinering ikke er *hele* historien om den danske børneforsorg (eller hele historien om, hvordan disciplinering kan udøves), men at den indreorienterede disciplinære

²⁵² Anna Sørensen, "3. Nordiske Børneværns kongres. Foredrag: Barnets etiske opdragelse," *Børnesagens Tidende* 22, no. 13 (1927): 190-91.

²⁵³ For eksempel: Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 48; Bjerg og Knudsen 2007, "Uden straf, ingen skole: Brud og kontinuitet i skolens magtformer"; Drejer 2013, 51. Drejer skelner mellem pastoralmagtens indre og disciplinmagtens ydre styring.

²⁵⁴ Drejer 2013, 54.

²⁵⁵ Ebsen 2012, 211.

styring, der ikke blot søgte at forme, men også i nogen grad lykkedes med at forme anbragte børn og unge til villige og ansvarlige opdragelsesobjekter ved hjælp af omsorg, kalkulerede tildelinger af straffe og belønninger, isolationsstraf og bekendelser, *også* er en del af historien om den disciplinære opdragelse i dansk børneforsorgs historie.²⁵⁶

Disciplinering og magtformernes historie

Jeg forstyrrer i denne afhandling fortællingen om magtformernes udvikling fra disciplinære lydighedsorienterede til senere subjektiverende magtteknikker ved at vise, at subjektivering også er en del af disciplinering.

Opdragelsen på Vejstrup kan forstås som en disciplinær styring til frihed. Disciplinen blev på Vejstrup udøvet som moderlig omsorgsmagt, hvor opbygningen af den følelsesmæssige relation til forstanderinden var den primære magtteknologi. Det frihedsbegreb, der dominerede i Vejstrups opdragelse 1908-1940 var specifikt og indebar, at eleverne levede efter institutionens normer. Friheden handlede på Vejstrup ikke om ud fra lyst selv at vælge, hvem man ville være, men i stedet om selv at vælge, *at* man ville være en ordentlig og respektabel pige og dernæst selv at vælge, *hvordan* man specifikt ville udtrykke sig inden for rammerne af ordentlighed og respektabilitet. Som det vil vise sig i næste kapitel var det også muligt ikke at blive til som en respektabel pige, og at modsætte sig at ville være det. Valget om at lade sig opdrage var i den forstand frivilligt.

Nikolas Rose mener, at disciplinmagten i midten af 1900-tallet blev erstattet af en magtform han kalder autonomi. Han har om denne forandring skrevet: "What began as a social norm here ends as a personal desire".²⁵⁷ Rose mener dermed, at den disciplinære styring foregik via normer, men at styringen sidenhen via autonomien foregår via installationen af personlige ønsker i individerne. I stedet for, som Rose, at skelne mellem autonomi, der virker ved at installere ønsker på den ene side og disciplin, der virker gennem at installere normer på den anden side, mener jeg, at de sociale normer også i disciplinmagten kan indskrives i kroppene som ønsker og drømme. På Vejstrup for eksempel, som ønsker om at blive en pæn pige, en dygtig tjenestepige, og ønsker og drømme om at finde en god mand til ægteskab og at skabe en respektabel familie og et respektabelt hjem. Den måde disciplinmagten tog sig ud på Vejstrup havde også delelementer, der minder om dét, som Rose kalder autonomi, og som virkede gennem installation af lyst i individerne. Hvor lyst i forbrugersamfundets autonomi forventes at komme indefra, var lyst på Vejstrup

²⁵⁶ Jeg vil understrege, at jeg ikke dermed har taget stilling til, om den vellykkede disciplinære styring på Vejstrup var mildere eller mere legitim end den voldsommere og mere fysiske mislykkede disciplinering.

²⁵⁷ Rose 1999a, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, 88.

Pigehjem dog noget, der fremelskedes gennem disciplinær moderlig omsorgsmagt. Hvad der ved pigernes ankomst begyndte som opdragelsens sociale normer blev gennem moderlig omsorgsmagt til pigernes personlige lyst, ønsker og drømme.

Analysen, hvorved jeg har vist kontinuiteten mellem Vejstrups disciplinære opdragelse og det, som Rose forstår som det sene 1900-tals styring via autonomi, forstyrrer den paradigmatisk fortælling som findes hos Rose og andre governmentalityforfattere, om afgrænsede styreformer, der afløser hinanden. Jeg vil med dette kapitel argumentere for, at styringsformer overlapper og sammenflettes på specifikke måder i forskellige kontekster – og at vi dermed må gå væk fra at skrive en stor generel historie om styringsformernes forandring, men i stedet undersøge og begrebsliggøre styring, som den tager sig ud lokalt, specifikt og komplekst.

Opdragelsesproblemer skabte nye problematiseringer

Opdragelsen, som jeg har undersøgt i dette kapitel kan ses som en måde, hvorpå forstanderinderne forsøgte at håndtere, hvad der var blevet defineret som et opdragelsesproblem. I den praktiske løsning af problemet var der imidlertid løbende situationer, der forstyrrede definitionen af problemet som netop et opdragelsesproblem, og dermed forståelsen af, at problemet kunne løses med opdragelse. Når anbragte piger ikke samarbejdede om at blive opdragelsesobjekter, var opdragelsesmetoderne virkningsløse. I sådanne situationer kunne forstanderinderne håndtere de anbragte piger med isolationsstraffe og fysisk fiksering med remme. Til tider fik sådanne tvangsteknikker pigerne til at erklære sig villige til at lade sig opdrage, men andre gange var teknikken i bedste fald virkningsløs og øgede måske endda pigernes modstand mod opdragelsen. Sådanne situationer kan med begreberne *roderi*, *rodet problematisering* og *ordnet problematisering*, som jeg præsenterede i kapitel 2, forstås som *roderi* i forhold til definitionen af problemet som et opdragelsesproblem. I nogle situationer blev roderiet i det praktiske arbejde så tilstedevarende, at det ikke var muligt at ignorere. Forstanderinderne måtte omformulere problemet. I næste kapitel, undersøger jeg, hvordan modstanden mod opdragelsen blev synlig i hverdagen og gav anledning til nye problematiseringer. Kapitlet handler om opkomsten af et nyt problem, der blev begrebsliggjort som *uopdragelighed*.



Til venstre: Om sommeren var der gymnastik på pigehjemmet hver dag. Gymnastik, Vejstrup Pigehjem 1915.
 Til højre: Ved at indrette deres eget værelse skulle pigerne øve sig i at skabe hjemlighed. Uddrag af brevkort
 fra Vejstrup Pigehjem.
 Nederst: Forstanderinde Schneekloth i sin stue, formentlig omkring 1920.

Kilde: Gudme Lokalhistoriske Arkiv.

5. SPRÆKKER I STYRINGEN: OPFINDELSEN AF *DEN UOPDRAGELIGE* *PIGE*

Visionen og forventningen i Børneloven af 1905 var, at alle børn og unge kunne opdrages. Børneloven gav ikke formelt mulighed for at opgive opdragelsen af et barn eller en ung person. Ifølge loven kunne værgerådsforsorgen kun ophøre, "saa snart Hensigten dermed er naaet, eller for saa vidt der indtræder Forhold, som gøre det muligt, at den kan naas ad anden Vej".¹ Men når man dykker ned i Overværgerådets statistikker om udskrivninger af værgerådsbørn dukker en anden virkelighed frem: Efter Børneloven trådte i kraft, var der børn og unge, som forstanderinder og forstandere på landets børne og ungdomshjem opgav at opdrage. I samarbejde med Overværgerådet nåede forstandere og forstanderinder i sådanne tilfælde frem til at sende vedkommende ud fra institutionen og samtidig opgive værgerådsforsorgen for ham eller hende. Disse børn blev ikke blot sendt ud af de institutioner, hvori de blev opfattet som problematiske, børneforsorgen slap også sit tilsyn med dem. Børn og unge, som børneforsorgen opgav at opdrage, blev sendt hjem til deres familier, og hvis de ikke havde noget hjem at blive sendt hjem til, blev de sendt til deres hjemkommune, som derefter var ansvarlig for at finde et opholdssted for dem og for at forsørge dem.

I perioden 1905-1940 opgav børneforsorgen opdragelsen af i alt 818 børn og unge ud af i alt 22.758 børn, der var inddraget under værgerådsforsorg med den baggrund, at de blev opfattet som uimodtagelige for opdragelse.² I samme periode blev mindst 48 af 419 piger udskrevet fra Vejstrup på samme vis.

¹ "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer (Børneloven)," §37.

² Overværgerådet, "Statistiske Oplysninger for 1932 over Værgeraadsbørn," i *Socialt Tidsskrift* (1933), 5-6; Landsnævnet for Børneforsorg (1936). "Statistisk Beretning fra Landsnævnet for Børneforsorg for Aarene 1933-1936," i *Socialt Tidsskrift C.* (1936); Landsnævnet for Børneforsorg (1941). *Statistisk Beretning fra Landsnævnet for Børneforsorg for Aarene 1938-1940*, red. O. Garde, 54.

Under Børneloven foregik disse udskrivninger uden hjemmel i loven.³ Processen foregik ved at Overværgerådet efter anmodning fra en forstander eller forstanderinde udskrev børnene fra forsorgen og registrerede barnet som udskrevet med begrundelsen, at opdragelsen var opgivet.⁴ Med revisionen af Børneloven i 1922 blev denne udskrivningspraksis indført som i Værgerådsloven §65 med følgende formulering:

Viser det sig, at Formaålet med Forsorgen ikke kan ventes opnaaet fordi Barnet, navnlig paa Grund af, at det gentagne Gange, medens det har været under Forsorg, har gjort sig skyldigt i alvorlige Lovovertrædelser, skønnes at være uimodtageligt for Opdragelse, kan Overværgeraadet beslutte, at Barnet skal udgaa af Værgeraadsinstitutionens Forsorg [...]⁵

En sådan udskrivning krævede en indstilling til Overværgerådet fra et værgeråd og en tilslutning fra forstanderen eller forstanderinden på den institution, hvor barnet var anbragt. Formuleringen blev bevaret i Forsorgslovens §170, da denne lov i 1933 erstattede Værgerådsloven.

Udskrivningerne af forsorgen har ikke fået meget opmærksomhed i den danske forskning om børneforsorgens historie. Når der har været fokus på praksis, har det været værgerådernes indskrivningspraksisser snarere end udskrivningerne fra de enkelte anstalter og fra børneforsorgen.⁶

Jeg undersøger i dette kapitel forholdet mellem håndtering (udskrivning som opgivet); lovregulering (indførelsen af udskrivning som opgivet i Værgerådsloven af 1922 og bevaring af dette i Forsorgsloven i 1933); videnskabelse (viden om de, der udskrives som opgivne); og opkomsten af en kategori ("den uopdragelige").

³ I Børneloven (1905-1922) drejede det sig om 307 (ud af i alt 7559) udskrevne værgerådsbørn. Disse børn blev registreret hos Overværgerådet som udskrevet med begrundelsen, at opdragelsen var opgivet. Særtryk af Socialt Tidsskrift, Marts 1933, Statistiske oplysninger for 1932 over Værgeraadsbørn, udarbejdet af Overværgeraadet, tabel, s. 6.

⁴ Processen kan følges i elevsager, hvor forstanderinden ansøger om dette før 1922. For eksempel: VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962" 148, 149, 150, 154, 155, 160, 161, 164, 167, 170, 171.

⁵ "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," §65.

⁶ Undersøgelser af indskrivningen under værgerådsforsorg, se: Løkke 1990; Bryderup 2005; Bjerre 2019. Heller ikke i andre anstaltstgrene har udskrivninger fået meget opmærksomhed. I svensk psykiatриhistorisk sammenhæng er der en række studier, der har brugt udskrivningsdokumenter til at undersøge sindssygeværnsens praksisser og kultur Annika Berg, "Att skriva sig fri : Om "psykopatiska" patienters förhandlingsutrymmen i 1930-talets Sverige," i *Inspärrad : Röster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850-1992*, red. Maria Vallström Roddy Nilsson (Lund: Nordic Academic Press, 2016); Lars-Eric Jönsson, "'Min själ längtar efter friheten': om utskrivningar från sinnessjukhus som empirisk berättelse och etnologiskt problem," i *Oväntat: Aspekter på etnologisk kulturforskning*, red. Roger Jacobsson og Britta Lundgren (Stockholm: Calsson Bokförlag, 1996); Frida Wikström, *Att skriva sig ut. Nya terapeutiska miljöer och tvångsvårdade patienters subjektformering 1967-1992*. Ph.d., Göteborg Universitet, Institutionen för historiska studier, *Avhandling* (Lund: Arkiv Förlag, 2018); Berg 2018.

Hvor kapitel 4 fokuserede på lokale opdragelsespraksisser på Vejstrup Pighjem, undersøger dette kapitel relationen mellem lokalt niveau (Vejstrup Pighjem) og nationalt niveau i opkomsten af en ny håndtering og en ny problematisering. Det nationale niveau repræsenteres, udover lovgivning, af national statistik om udskrivninger fra børneforsorgen; parlamentariske debatter om udskrivninger af børn og unge fra børneforsorgen som opgivne; samt debatter om denne udskrivningspraksis blandt børnesagsfolk i *Børnesagens Tidende*. Det lokale niveau repræsenteres som i resten af afhandlingen af Vejstrup Pighjem. Ved at bevæge mig mellem niveauerne, undersøger jeg, hvordan kategorien "uopdragelig" blev etableret som problematisering og håndtering på tværs af disse kontekster. Via en mikroanalyse af, hvad der gik forud for udskrivning af børn og unge som opgivne i udvalgte sager fra Vejstrup Pighjem, diskuterer jeg videre, hvad opgivelsespraksissen fortæller om den overordnede opdragelsesform på Vejstrup Pighjem, samt hvad denne praksis fortæller om børneforsorgen styringsformer i relation til en bredere velfærds- og forsoreshistorie.

I første del af kapitlet undersøger jeg omfanget af udskrivninger som uopdragelig på nationalt og lokalt plan, samt hvornår forstanderinden på Vejstrup begyndte at skabe *viden* om de opgivne elever som uopdragelige, og dermed hvordan kategorien "uopdragelig" opstod lokalt på Vejstrup. I den anden del af kapitlet undersøger jeg, hvad uopdragelighed bestod i på Vejstrup Pighjem ved hjælp af en nærlæsning af dokumenterne om en specifik elev. Jeg undersøger i denne nærlæsning, hvad der gik forud for, at hun blev opgivet og udskrevet som uopdragelig. I den tredje del af kapitlet undersøger jeg, hvordan praksissen med at udskrive børn og unge som uopdragelige fik hjemmel i værgerådsloven i 1922, og hvordan denne forandring var med til at skabe kategorien *uopdragelig* og at gøre den til genstand for bekymringer i debatter mellem børnesagsfolk samt til at igangsætte diskussioner om, hvordan uopdragelighed skulle forstås.

Jeg benytter formuleringen *opgivelse af værgerådsforsorg og udskrivning af forsorg før tid* til at betegne den administrative praksis, at en elev blev udskrevet af værgerådsforsorgen, når dette skete med henvisning til, at den anbragte ikke kunne opdrages.

Praksissen med at opgive børn og unge opstår

Som beskrevet var ideen bag Børneloven, at alle, selv de vanskeligste børn, kunne opdrages. Men teori og praksis kom hurtigt i konflikt: Allerede kort efter at den første børnelov trådte i kraft i 1905 begyndte forstandere og forstanderinder i praksis at opgive at opdrage alle børn, det vil sige før udskrivningspraksissen fik hjemmel i Værgerådsloven i 1922.

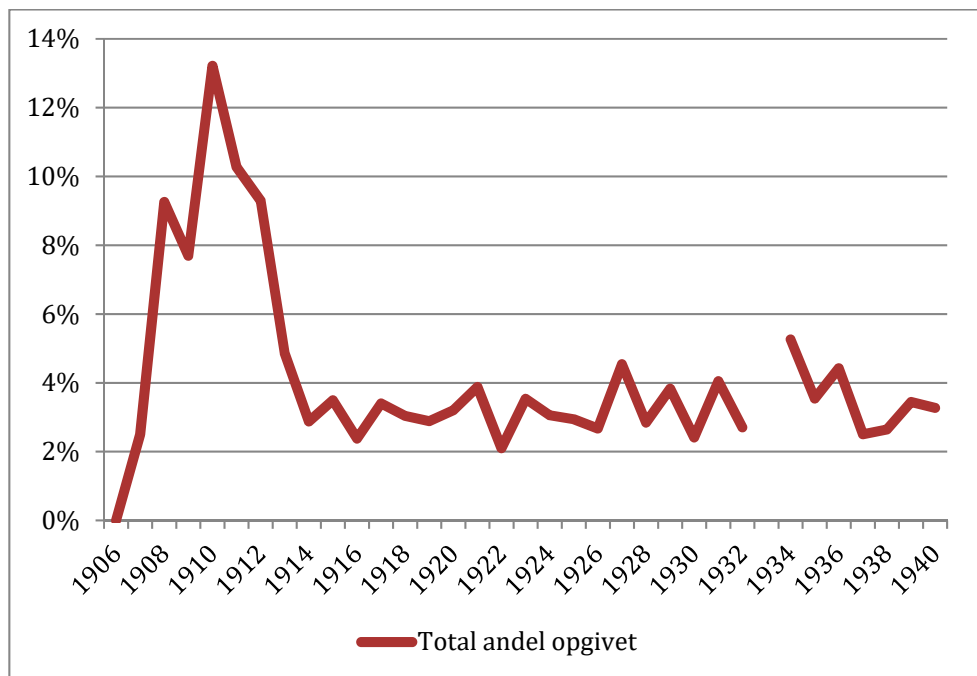
Opgivelse af værgerådsforsorg i dansk børneforsorg

Overværgerådet lavede opgørelser over, hvordan alle værgerådsbørn blev udskrevet fra år 1906. Ved hjælp af opgørelserne har jeg konstrueret graf 2 herunder, der viser andelen af værgerådsbørn, der hvert år blev udskrevet som opgivne i perioden 1906-1940. Som grafen viser, blev det første barn allerede i 1907 udskrevet af værgerådsforsorgen, fordi opdragelsen blev opgivet, og mellem 5% og 13% af de udskrevne værgerådsbørn fra 1908 til 1913 blev opgivet. Fra 1914 til 1940 var der ikke de store udsving i andelen af udskrevne som opgivne, der i perioden lå mellem 2% og 5%.

Grafen viser også, at de skiftende love ikke havde indflydelse på udskrivningspraksis: På trods af børnelovens intention om, at alle børn kunne opdrages, blev det første barn allerede i 1907 udskrevet af værgerådsforsorgen som opgivet. Andelen af børn og unge, der blev opgivet fandt derefter et stabilt leve omkring i 1915, og Værgerådsloven, der i 1922 på én gang lovliggjorde opgivelsen af værgerådsbørn og forsøgte at indskrænke omfanget af børn og unge, der blev opgivet, påvirkede ikke dette leve.

Derudover viser grafen, at i perioden 1907-1913 var andelen af børn og unge, der blev udskrevet som opgivne på et relativt højere niveau end i resten af perioden. Den gennemsnitlige andel af opgivne børn og unge lå i perioden 1906-1913 på 7%, hvorimod den i hele resten af perioden fra 1914-1940 lå nogenlunde uforandret på ca. 3%. Hvad dette skyldes ligger udenfor denne undersøgelses fokus, men på baggrund af gennemsnittet kan det yderligere konstateres, at ligesom lovændringen i 1922 ikke havde nogen indflydelse på den gennemsnitlige andel opgivne børn og unge, havde lovændringen i 1933 det heller ikke.

Graf 2: Andelen af værgerådsbørn, hvis værgerådsforsorg er opgivet 1905-1940



Kilde: Overværgerådet, "Statistiske Oplysninger for 1932 over Værgeraadsbørn," i Socialt Tidsskrift (1933), 5-6; Landsnævnet for Børneforsorg, "Statistisk Beretning fra Landsnævnet for Børneforsorg for Aarene 1933-1936," i Socialt Tidsskrift C. (1936); Statistisk Beretning fra Landsnævnet for Børneforsorg for Aarene 1938-1940 (1941), 54.

Anmærkninger: Det totale antal udskrevne børn og unge for perioden 1905-1940 er 22.758. Det totale antal opgivne børn og unge for perioden 1905-1940 er 818. Der findes ikke fyldestgørende oplysninger for år 1933, derfor er data udeladt i grafen. Jeg har alene fundet data for udskrevne børn og unge, der blev udskrevet i den periode af året 1933, der var dækket af forsorsloven (perioden 1/10-31/12 1933). Det totale antal udskrevne i denne periode er kun 148 mod andre år i samme periode mellem 700 og 900 elever. Derfor udelades året i såvel denne graf som i de efterfølgende opgørelser over udskrevne elever.

Opgivelse af Værgerådsforsorg på Vejstrup Pighjem

Fra 1926-1940 lavede Vejstrup Pighjem årlige opgørelser over, hvad de udskrevne elever blev udskrevet til. På baggrund af disse opgørelser samt på baggrund af beretninger om hver enkelt udskreven elev i årsberetningen fra 1908-1926 har jeg konstrueret en graf over udskrivninger af forsorgen som opgivet fra Vejstrup Pighjem i perioden 1908-1940. Inden jeg behandler grafens betydning, vil jeg kort gennemgå de vigtigste forbehold for læsning af grafen.

Metodiske refleksioner i konstruktionen af graf over opgivne fra Vejstrup

Kildematerialet bag grafen kan som sagt inddeles i to perioder, der baseres på hhv. fortolkninger af beretninger (1908-1926) og på Vejstrups egne årlige opgørelser (1926-1940).⁷ Informationerne i årsberetningernes beskrivelser af, hvad de enkelte elever er udskrevet til, forandrer sig en smule gennem årene og svarer ikke fuldt ud til de kategorier, der fremtræder i opgørelserne for perioden 1926-1940. I forhold til opgivelse af værgerådsforsorg er beskrivelserne af elever før og efter 1922 forskellige. Før der med Værgerådsloven i 1922 var hjemmel i loven til at hjemsende elever som opgivne var beskrivelserne af eleverne, der blev udskrevet på dette grundlag, formuleret forskelligt og indeholdt ikke altid hverken ordet uopdragelig eller uimodtagelig for opdragelse. En sammenligning af antallet, der er registreret under forskellige udskrivningsformer i perioden (412) med antallet registreret som udskrevne i alt (419) viser desuden, at 7 udskrivninger ikke er blevet registreret under en specifik udskrivningsform.⁸

Med forbehold for, at datamaterialet er forskelligt før og efter 1. April 1926, mener jeg, at det er muligt at sammenligne før og efter denne dato, da formuleringerne i beretningerne sjældent er til at tage fejl af i forhold til, om en pige var blevet udskrevet, fordi forstanderinden havde opgivet opdragelsen. Det følgende er et eksempel på, hvordan en beretning om en elev, som jeg tolker som udskrevet som opgivet, kunne lyde:

Hun er en stærkt degenereret Pige med smaa Evner, raa plump og doven. Da hun havde en absolut skadelig Indvirken paa de andre Elever og al god Paavirkning viste sig komplet frugtesløs, bad vi om at faa hende fjernet her fra Hjemmet. Hjemsendt December 1918.⁹

Da det var praksis at udsende til prøveplads efter 2,5 år i hele perioden, har jeg, i opgørelserne af antallet af opgivne, ikke medregnet anbragte, som i beretningerne blev beskrevet som mere eller mindre uimodtagelige for opdragelse, men som først blev udskrevet efter et ophold på 2,5 år, eller når de udgik af værgerådsforsorg pga. deres alder.

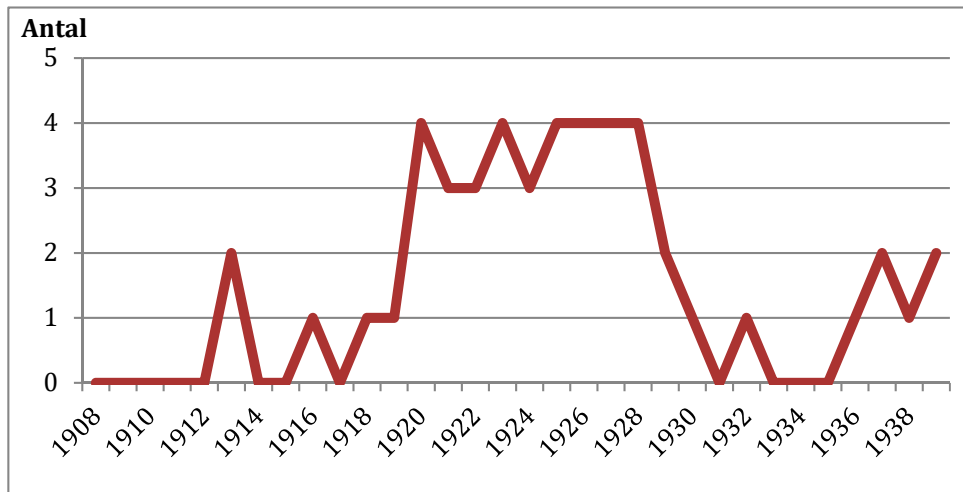
I grafen herunder ses det, hvor mange elever i totale tal, der ud fra min fortolkning af årsberetningernes beskrivelser (1908-1926) samt opgørelser (1926-1940) blev opgivet hvert år. Som grafen viser, dækker gennemsnittet på 11,4% over relativt store udsving fra år til år, mellem 0 og 4 elever. Det samlede antal årlige udskrivninger fra institutionen var i disse år mellem 1 og 25 ud af mellem 17 og 26 anbragte.

⁷ Ligesom for øvrige opgørelser fra Vejstrup gælder det, at et år løb fra 1. April – 31. Marts. Datamaterialet i form af beretninger gælder således frem til 1. April 1926, mens pigehjemets egne opgørelser gælder fra 31. Marts 1926.

⁸ Vejstrup Pigehjem 1908-1945, *Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigehjem*.

⁹ Johansen 1918-1919, 13.

Graf 3: Antal unge udskrevne som opgivne fra Vejstrup Pighjem 1908-1940



Kilde: Beretning om statsungdomshjemmet Vejstrup pighjem (1908–1940)

Anmærkninger: Datamaterialet er hhv. fortolkninger af beretninger om udskrevne elever (1908-1926) og Vejstrups egen opgørelse (1926-1940). Informationerne er opdelt i år, der varer fra 1. April det angivne år til 31. Marts det efterfølgende år. Denne graf slutter d. 31. Marts 1940. I alt udgæede 1908-1940: 412. I alt udgæede som opgivne 1908-1940: 48.

Datamaterialet er småt, hvilket betyder, at et enkelt individ gør en stor forskel for udsvingene, og jeg opgiver i grafen derfor eleverne i totale tal. Med dette forbehold in mente viser grafen nogle klare tendenser i forhold til Vejstrups udskrivningspraksisser i perioden 1908-1940. Perioden kan opdeles i fire faser, som gennemgås nedenfor.

Perioden 1908-1912: Ingen opgivne

I denne periode opgives ingen anbragte på Vejstrup Pighjem.

Perioden 1913-1919: Lavt antal opgivne

I 1913 udskrev forstanderinden for første gang to anbragte fra Vejstrup som opgivne. Derefter var denne udskrivningsform etableret som en mulighed, men muligheden blev i de følgende år brugt yderst begrænset. Det forekom også i denne periode, at enkelte anbragte forlod deres prøvepladser uden at blive taget tilbage og uden at blive registreret som opgivne, selvom forsorgen i praksis var ophørt (ses ikke i grafen).¹⁰

¹⁰ I 1914-1915 forlod to anbragte deres prøvepladser uden at blive taget tilbage til Vejstrup. I årene efter blev elever, der forlod deres prøveplads taget tilbage til Vejstrup. Garmand-Maxen 1914-1915, *7ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pighjem*, 10, 12; Garmand-Maxen 1915-1916, *8ende*

Perioden 1920-1928: Relativt stabilt og højere antal opgivne

Der indtraf en forandring på Vejstrup i 1920, som varede frem til 1928. I denne periode blev tre eller fire piger årligt udskrevet som opgivne. 1920'erne træder således frem som en periode med en vis kontinuitet i et relativt højt antal af opgivne elever. På dette område adskiller Vejstrup sig fra de nationale opgørelser, ved at Vejstrup opgav flere elever i 1920'erne end før og efter dette tiår.

Perioden 1929-1939: Fald og efterfølgende mindre stigning i antal opgivne

Fra 1929 faldt antallet af Vejstrup-elever, der blev udskrevet som opgivne igen, og i de efterfølgende ti år (1929 til 1940) var det en eller to elever pr. år, der blev udskrevet, før værgerådsforsorgen udløb - svarende til 6% af de udskrevne elever i denne periode (ikke vist i grafen). I denne periode var der ligeledes en tre-årig periode fra 1933-1935, hvor ingen af de udskrevne var opgivne. Samtidig med at antallet af de opgivne faldt i starten af 1930'erne, steg antallet af udskrivninger til åndssvageforsorgen og til nye typer af institutioner som Fredehjem og Mødrehjem (ses ikke i graf, se bilag A).

Hele perioden 1908-1939

Hvor ændrede lovgivninger ikke kunne siges at påvirke den nationale opgørelse, ser det anderledes ud på Vejstrup. Antallet af opgivne elever steg i 1921, samtidig med forberedelsen af Værgerådsloven, der blev indført i 1922, og antallet var nede på nul de første tre år efter Forsorgsloven i 1933. Det forhold, at flere blev opgivet i 1920'erne og færre i 1930'erne, kan imidlertid også have andre forklaringer end lovændringen. For eksempel kan mere lokale forandringer, som for eksempel udskiftninger blandt anbragte eller blandt personalet samt sygdom i personalegruppen have spillet ind. Jeg har ikke undersøgt personaleudskiftninger blandt lærerinderne, men i forhold til forstanderinderne er der ikke en umiddelbar sammenhæng.¹¹ At lovændringer ikke på landsplan betød, at andelen af opgivelser forandredes (jf tidligere i dette kapitel) kan dog pege på, at årsagerne kan have været lokale. Imidlertid faldt

Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim; Schneekloth 1916-1917, 9ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim; Schneekloth 1917-1918, 10ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim; Johansen 1918-1919.

¹¹ Frk. Schneekloth var syg to gange i 1910'erne, hvor Ellen Garmand-Maxen og Agnes Johansen var konstituerede forstanderinder i henholdsvis årene 1914-1916 og otte måneder i perioden 1918-1919. I 1927 blev Frk. Schneekloth syg og døde, hvorefter pigeheimmet i tre måneder blev bestyret af Agnes Johansen og dernæst af Frk. Sejerøe. Sejerøe-Olsen 1926-1929, *17de Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim; Johansen 1918-1919; Garmand-Maxen 1914-1915, 7ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim; Garmand-Maxen 1915-1916, 8ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim.*

stigningen i 1920'erne tidsligt sammen med diskussioner om eksistensen af "uopdragelige" børn op til lovændringen i 1922 (behandles senere i dette kapitel). Det er således også muligt, at de lokale forandringer hang sammen med, at nationale forståelser af børneforsorgens problemer havde betydning for Vejstrup Pighjems problematiseringer og håndtering.

De nationale statistikker dækker tilsyneladende over store udsving mellem de enkelte børne- og ungdomshjem. I hvert fald følger andelen af opgivne elever på Vejstrup ikke den nationale andel. Fra 1908 til 1940 blev 419 piger udskrevet fra Vejstrup Pighjem. I mindst 48 af disse tilfælde blev værgerådsforsorgen opgivet, det vil sige at det gjaldt mindst 11,4% af Vejstrups elever i denne periode.¹² Til sammenligning blev 4,2% udskrevet som opgivne i værgerådsforsorgen på landsplan i perioden 1905-1940 (se graf 2, side 175). Vejstrup udskrev således en høj andel af sine elever som opgivne sammenlignet med andre institutioner under værgerådsforsorgen. Det kan blandt andet forklares med, at Vejstrup i sin egenskab af statsungdomshjem skulle tage imod piger, som blev opfattet som særligt vanskelige, herunder piger, som de øvrige danske ungdomshjem for piger allerede havde givet op overfor, samt piger, der blev anbragt, efter de var fyldt 16 år, og som blev betragtet som særligt vanskelige og derfor blev sendt direkte til Vejstrup.

At skabe viden om de opgivne

Historien om de opgivne børn og unge på Vejstrup og i dansk børneforsorg generelt kan læses som historien om, hvordan en ny kategori kan opstå i samspil med institutionelle håndtering. Begreberne *roderi* og *rodet problematisering*, som jeg præsenterede i model 1 (side 59), kan belyse denne proces og samspillet mellem håndtering og videnskategori.

Frem til omkring 1920 kan eleverne, der blev udskrevet som opgivne fra Vejstrup begrebsliggøres som *roderi* i institutionens opdragelsesarbejde: Der eksisterede endnu ikke noget fælles begreb for de elever, der blev håndteret på denne måde og *roderiet* blev håndteret pragmatisk fra gang til gang. Beretningerne om alle de udskrevne elever blev på dette tidspunkt præsenteret i kronologisk rækkefølge efter, hvornår de var blevet udskrevet. De anbragte, der frem til 1920 blev udskrevet som sådan, blev således ikke fremhævet i relation til de øvrige i årsberetningen. Alle de individuelle beretninger fremstod frem til 1920 som unikke sager med forskellige formuleringer, dog gik formuleringen "uimodtagelig for opdragelse" igen i forskellige afskygninger,

¹² Kun 412 blev beskrevet individuelt som udskrevet, og der var således syv udskrevne i denne periode, som der ikke findes information om i forhold til udskrivningsform i årsberetningerne.

som for eksempel ”uimodtagelig for Opdragelse og god Paavirkning”; eventuelt med en forklaring af årsag til uimodtageligheden: ”uimodtagelig for Opdragelse paa Grund af sin sjælelige Tilstand”.¹³

I 1907 blev den første værgerådselev som bekendt udskrevet af børneforsorgen som opgivet, og på Vejstrup forekom udskrivningsformen første gang i år 1913-1914. Fra da af blev denne udskrivningsform gennem gentagne sociale praksisser løbende en *mulig* håndtering af anbragte, og først da denne håndtering var blevet en gentagen social praksis, opstod der et begreb, der skabte en samlet forståelse af børn og unge, der blev opgivet: De var og blev dermed *uopdragelige*.

Der var dog stadig anbragte, der blev opfattet som uimodtagelige for opdragelse, der blev håndteret gennem andre udskrivningsformer.

Som vist tidligere i dette kapitel steg antallet af elevsager, som blev håndteret ved opgivelse på Vejstrup i starten af 1920'erne, samtidig med at der på parlamentarisk niveau foregik et lovforberedende arbejde, der resulterede i indførelsen af en paragraf for disse opgivelser – i termer af de anbragtes uopdragelighed. Parallelt med den øgede brug af denne udskrivningsform på Vejstrup ændrede forstanderinden i 1920 strukturen for årsberetningen. Hun holdt op med at publicere en beretning om de elever, som hun udskrev som opgivne, og begyndte i stedet at samle deres elevnumre efter beretningerne om de øvrige elever med formuleringen ”udskrevet som uopdragelige”.¹⁴ Gennem udskillelsen begyndte de elever, der blev udskrevet på denne måde, at fremstå som en *gruppe* af elever, der havde noget tilfælles.¹⁵ I første omgang var opmærksomheden imidlertid alene rettet mod deres antal. Fraværet af beretninger om dem viser, at forstanderinden ikke anså det for relevant at skabe viden om uopdragelighed som fænomen.

¹³ Schneekloth 1909-1910, *2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1909-1910*, 7. Formuleringen ”uimodtagelig for opdragelse” går igen i flere beretninger, med enkelte små forandringer, for eksempel ”ganske uimodtagelig for opdragelse” og lignende. For eksempel i sagerne Schneekloth 1913-1914, *6te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 13, Nummer 13 af udgåede elever dette år (ikke elevnummer). Garmand-Maxen 1915-1916, *8ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 11; Schneekloth 1916-1917, *9ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 12, elev 67; Schneekloth 1913-1914, *6te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 10, Nr. 7 af udgåede elever dette år (ikke elevnummer). Første gang kategorien *uopdragelig* fremstår adskilt fra de øvrige i årsberetningen, er i årsberetningen udgivet i 1920: Schneekloth 1919-1920, *12te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 16, elev 97.

¹⁴ Schneekloth 1919-1920, *12te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1919-1920*, 16, elev 97. Jf. Schneekloth 1921-1922, *14de Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1919-1920*, 14.

¹⁵ Paradoksalt nok fremhæves de med en egen overskrift, men elevbeskrivelserne, som følger efter de øvrige overskrifter, og som var med i tidligere årsberetninger er nu udgået, så disse elever alene repræsenteres ved deres elevnummer. Schneekloth 1919-1920, *12te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1919-1920*, 16; Schneekloth 1921-1922, *14de Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1919-1920*, 14.

Fra 1924 begyndte hun at inkludere en beretning om elever, der blev udskrevet som uopdragelige – og som siden 1922 var blevet udskrevet med henvisning til Værgerådslovens §65. Disse beretninger præsenteredes samlet under rubrikken ”Uopdragelige” efter de øvrige beretninger. Årsberetningen blev således en del af en videnskabelse om uopdragelighed som fænomen og kategori. De, der blev udskrevet som sådan, udgjorde nu en gruppe, der krævede særlig opmærksomhed.

Forandringerne i årsberetningernes indhold kan læses som udtryk for, at håndteringen – at udskrive som uimodtagelig for opdragelse – i perioden frem til 1920 havde eksisteret som håndtering af *roderi*, det vil sige en håndtering, der ikke var et svar på en samlet problematisering eller kategori. I takt med at der blev udviklet viden om de elever, der blev opgivet, fremstod de opgivne elever i højere og højere grad en del af en gruppe, der blev forstået ens gennem en rodet problematisering, der også udgjorde en kategori: de var *uopdragelige*.

Uopdragelighed som problematisering adskilte sig stadig fra det, jeg i kapitel 2 definerede som *ordnede problematiseringer*, da uopdragelighed ikke forudsatte formaliserede teknikker til kategorisering; blev tildelt et individ efter inddragelse af eksperter i kategoriseringsprocessen eller nødvendigvis altid blev håndteret ens. Udskrivning af den enkelte institution og af værgerådsforsorg var stadig ikke den *eneste* mulige handling i forhold til en elev, der blev opfattet som uopdragelig. Beretningerne i årsberetningerne viser, at anbragte også efter 1924 kunne blive beskrevet som uimodtagelige for opdragelse og alligevel forblive på institutionen, til forsorgen udløb, eller blive hjemsendt til deres familier.¹⁶ I noterne til Forsorgsloven, som blev udgivet i 1938 blev det indskærpet, at en hjemsendelse af et barn, som ikke blev betragtet som opdraget, alene måtte ske med henvisning til §170, der omhandlede uopdragelighed. Denne indskærpelse tyder på, at lovgiverne havde indtryk af, at børn og unge, der blev opfattet som uopdragelige, blev udskrevet med henvisning til andre paragraffer end §170.¹⁷ På Vejstrup var der ikke på noget tidspunkt et et-til-et-forhold mellem, at en elev blev beskrevet som uimodtagelig for opdragelse, og at hun blev udskrevet som opgivet og tilsyneladende gjaldt det også

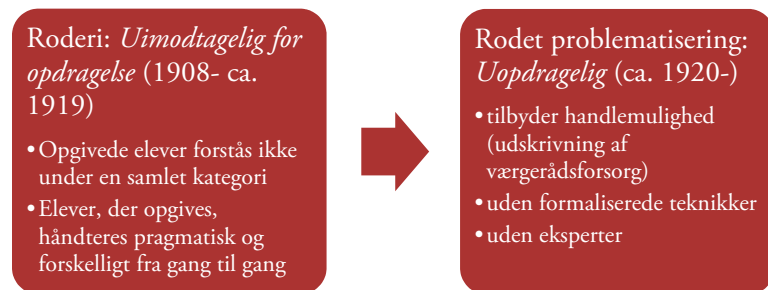
¹⁶ For eksempler fra Vejstrup, se Schneekloth 1917-1918, *10ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim* 1917-1918, 8-9., elev 77, Sejerøe-Olsen 1929-1932, *18de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 13. Elev 151, udskrevet 1924-1925, Schneekloth 1924-1926, *16de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 14; Sejerøe-Olsen 1929-1932, *18de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 11, elev 159; Schneekloth 1924-1926, *16de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 13; Sejerøe-Olsen 1929-1932, *18de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 9, elev 156.

¹⁷ V.E. Johansen, *Forsorgsloven med noter, Lov Nr. 181 af 20. Maj 1933 om offentlig Forsorg, således som den er ændret ved Lov Nr. 101 af 14. april 1937 og Lov Nr. 121 af 7. Maj 1937* (Fredericia: Fredericia Centraltrykkeri, 1938), 98.

andre steder i børneforsorgen.¹⁸ Derfor begrebsliggør jeg uopdragelighed som en rodet problematisering, der *tilbød* en handlemulighed, men som ikke gav en handlings*anvisning*, der altid blev fulgt.

Se model 2 herunder, der er en konkretisering af de første to led i den tidligere model 1 (se side 59).

Model 2: Uopdragelighed: Fra roderi til rodet problematisering



Omformningen fra praksis til kategori var ikke entydig og foregik ikke samtidigt i alle kilder og i alle kontekster. I Overværgerådets statistikker i såvel 1920 som 1932 var de, der i Vejstrups beretninger kategoriseredes som "uopdragelige" fra 1919, samlet under rubrikken "Værgerådsforsorgen opgivet". I de nationale statistikker kategoriseredes eleverne ikke, statistikken opgjorde en *myndighedshåndtering*. Fra lovændringen i 1922 skete der en glidende diskursiv ændring fra, at Overværgerådet havde primært fokus på udskrivningen som uopdragelig som en myndighedshåndtering (opgivelse), til at udskrivningen sidenhen entydigt blev en klassifikation af de udskrevne børn. Da Landsnævnet for Børneforsorg (som erstattede Overværgerådet efter Forsorgsloven i 1933) udgav en statistisk beretning i 1941 (om årene 1938-1940), var formuleringen "opdragelsen opgivet" erstattet af begrebet "uopdragelig."¹⁹ Kategorien *uopdragelig* implementeredes således i Vejstrups årsberetning, før den implementeredes i de nationale statistikker over udskrivninger (1919 på Vejstrup og 1938 nationalt).

Ifølge videnskabsfilosof Ian Hacking har kategorier en indbygget mekanisme i sig: At de kalder på at blive undersøgt.²⁰ Schneekloths voksende systematisering af beretningerne om elever, som var udskrevet som opgivne af forsorg i årsberetningen,

¹⁸ Se for eksempel Schneekloth 1911-1912, *4de Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1911-1912*, 10-11, 13. Udskrevet som dette års nr. 4, 6, 13. Løbenumre ikke angivet; Schneekloth 1913-1914, *6te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1913-1914*, 8-9, 10, 12. Udskrevet som dette års nr. 3, 4, 8, 12. Løbenumre ikke angivet.

¹⁹ "Statistiske Oplysninger for 1932 over Værgeraadsbørn," 5-6; Landsnævnet for Børneforsorg 1936, "Statistisk Beretning fra Landsnævnet for Børneforsorg for Aarene (1933-1936)"; Landsnævnet for Børneforsorg 1941, *Statistisk Beretning fra Landsnævnet for Børneforsorg for Aarene 1938-1940*, 54.

²⁰ Hacking 1996 [1995].

kan læses som en praksis, der medproducerede kategorien ”uopdragelig”, og samtidig kan den med Hackings perspektiv læses som udtryk for, at det, der før var en håndtering (forsorgen og opdragelsen opgivet), allerede var begyndt at blive *en kategori* (uopdragelig), som derfor kaldte på yderligere videnskabelse. Set i dette lys kan uopdragelighed forstås som et grundlag for, at der senere blev skabt mere viden om ”de uopdragelige”, og at de, der opfattedes som sådan, i højere og højere grad blev opfattet og behandlet som en del af det samme afgrænsede problem. Efter kategorien og problematiseringen *uopdragelig* havde taget form udvikledes der sidenhen en række mere ordnede problematiseringer med formaliserede teknikker og inddragelse af eksperter. Omformuleringen fra rodet til ordnet problematisering (det sidste led i model 1, kapitel 2, side 59) undersøger jeg nærmere i de følgende kapitler.

Årsager til opgivelse af værgerådsforsorg

Selv efter at Schneekloth samlede eleverne, som hun opgav at opdrage og derfor udskrev fra 1920, og beskrev i individuelle beretninger fra 1924 og frem, forekom de fortsat langt fra ens.²¹ Det, disse beretninger i første omgang har tilfælles, er, at forstanderinden ikke kunne finde andre løsninger på det problem, hun oplevede, end at opgive forsorgen af pigen. Den følgende række citater fra beretninger om elever, der blev udskrevet som opgivne, viser bredden i, hvordan de kunne udfordre opdragelsen på forskellige måder:

”Her var hun Respektstridig”²²; ”hendes trodsige og frække Væsen fik vi at føle”²³; ”ville aldrig staa ved, naar hun havde gjort noget galt (...) Man kunde ikke stole paa hende i nogen Retning”²⁴; ”stærkt erotisk, løgnagtig, upaalidelig Pige, udygtig og dertil tyvagtig. Hun vilde gerne gøre sig interessant og opdigtede i den Anledning mange Historier for at samle Opmærksomhed om sig”²⁵; ”En meget vanskelig Pige, urolig og hysterisk”²⁶; ”hun var en kedelig og vanskelig Pige at arbejde med, ustadig og doven”²⁷

²¹ Som nævnt tidligere samlede hun dem under rubrikken uopdragelig fra 1919, men først fra 1924 inkluderede hun en beretning om disse elever.

²² Sejerøe-Olsen 1929-1932, *18de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 37, elev 190, udskrevet som uopdragelig i år 1925-26.

²³ Ibid., 36, elev 171, udskrevet som uopdragelig i år 1925-26.

²⁴ Sejerøe-Olsen 1932-1935, *19de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 19, elev 201, udgået som uopdragelig i år 1927-28.

²⁵ Ibid., 21, elev 211, udskrevet som uopdragelig i år 1927-28.

²⁶ Ibid., 22, elev 221, udskrevet som uopdragelig i år 1927-28.

²⁷ Ibid., 37, elev 236, udskrevet som uopdragelig i år 1928-29.

Som citaterne viser, kunne såvel urolighed som dovenskab være grundlag for, at en elev blev opfattet som uimodtagelig for opdragelse, og at hendes opdragelse derfor blev opgivet. Det var således ikke nødvendigt, at en elev begik gentagen kriminalitet, for at hun blev udskrevet af værgerådsforsorgen før tid. Heller ikke efter Værgerådsloven af 1922, selvom denne definerede uopdragelighed som "navnlig" et fænomen, der handlede om gentagen kriminalitet.²⁸

Også straffeprotokollen vidner om, at eleverne, som forstanderinden opgav at opdrage, udfordrede institutionen på forskellige måder. Nogle af de elever, der blev udskrevet som opgivne forekommer slet ikke i straffeprotokollen, mens andre blev straffet mange gange - en enkelt hele 17 gange.²⁹

Ofte havde forstanderinden og personalet på Vejstrup uden held prøvet at få pigen sendt ud fra Vejstrup på andre måder, før hun endte med at udsende hende som uimodtagelig for opdragelse. Sådanne forsøg kunne mislykkes, enten fordi den eller de institutioner, hun anmodede om at sende pigen til, afviste at tage imod hende; fordi Overværgerådet eller værgerådet afviste hendes anmodning; eller fordi pigen i første omgang var blevet sendt et andet sted hen (institution eller prøveplads), men siden vendte tilbage til Vejstrup af den ene eller anden grund.

Nogle af sagerne har det tilfælles, at uimodtageligheden for opdragelse forklares med en afvigende biologisk tilstand. Allerede første gang Vejstrups forstanderinde udsendte to anbragte som opgivne i 1913-1914, kobledes hun deres angivelige umodtagelighed for opdragelse til deres psyke eller biologi. Den ene pige beskrev hun som "Uimodtagelig for opdragelse paa grund af sin sjælelige Tilstand"³⁰; den anden pige med ordene "vor Gerning med denne stærkt degenererede Natur blev omsonst."³¹ Denne måde at forstå uopdragelighed på undersøger jeg nærmere i slutningen af dette kapitel og videre i kapitel 6 og 7.

²⁸ Udskrivning som uopdragelig fulgte således også efter Værgerådslovens indførelse snarere anbefalingen fra udvalget, der i kommissionsbetænkningen op til lovændringen anbefalede, at denne praksis også kunne anvendes overfor børn, der "viser et saa stridbart eller upaavirkeligt Sind, at der selv efter lang Tids Forløb ikke spores nogen Bedring." "Betænkning fra udvalget til Revision af Børneloven og Plejebørnsloven" 1920, 96.

²⁹ VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923", elev 146.

³⁰ Schneekloth 1913-1914, *6te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem*, 10, elev 7.

³¹ Ibid., elev 13.

Viola og *uopdragelighed* som subjektiveringsproces

I den næste del af dette kapitel vil jeg undersøge uopdragelighed som fænomen. Jeg er her interesseret i, *hvad* der udpeges som uopdrageligt, og *hvordan* dette sker. Konkret foretager jeg denne undersøgelse ved at rette blikket mod, hvad der gik forud for, at forstanderinden og Overværgerådet opgav at opdrage en ung pige og udskrev hende fra forsorgen.

Jeg tager udgangspunkt i journalsagerne og straffeprotokollens optegninger om Viola og Lydia, der blev anbragt på Vejstrup i 1922 og udskrevet i 1923. Deres sager og historie på Vejstrup indeholder del-elementer, der på forskellige måder er typiske for sager, hvor den anbragte blev udskrevet af værgerådsforsorg før tid som uopdragelig. Samtidig er sagerne unikke. For eksempel indeholder Violas sag som noget atypisk nogle af hendes private dagbogsnotater, nedskrevet i sammenhæng med at hun løber væk fra Vejstrup, samt et brev til forstanderinden skrevet fra et fængsel, hun bliver anbragt i under en rømning. Violas sag giver derfor mere viden om samspillet mellem personale og anbragt end sager, der alene rummer forstanderindens notater i elevjournal og straffeprotokol, og hovedvægten i det følgende ligger derfor på hendes sag. Da pigerne bliver udskrevet i forbindelse med en fælles rømning, er der også flere informationer end ellers, da begge elevsager belyser forløbet. Disse sager kan derfor bruges som prisme til at belyse uopdragelighed som fænomen.

I den følgende læsning af straffeprotokollen og elevjournalerne viser jeg, hvordan uopdragelighed skabes i sociale samspil, men klæber til de individer, der både udgrænses og udgrænser sig selv og som siden udpeges og kategoriseres som uopdragelige.³²

Viola er ”slet ikke skamfuld”

Den 17. August 1922 løber to piger sammen væk fra Vejstrup. Den ene pige, Sofie, bliver efter kun to dage anholdt i Nyborg og ført tilbage til Vejstrup, mens den anden pige, Viola, lykkes med at holde sig skjult i 2,5 måned. Rømning fra institutionen var relativt normale, og det var langt fra alle elever, der rømte, der sidenhen blev udskrevet som uopdragelige.

Som vist i kapitel 4 om opdragelsens praksis på Vejstrup indgik det i den almindelige daglige praksis, at eleverne brød med institutionens skrevne og uskrevne regler, og at de ansatte reagerede med sanktioner og afstraffelser. Forstanderinden havde således en klar praksis for, hvordan hun reagerede på en rømning som i Violas

³² Jeg er i den følgende analyse af uopdragelighed som en proces af udgrænsning inspireret af Gulløv og Bundgaards analyse af udgrænsningen af børnehaveeleven Ali i en nutidig daginstitution. Helle Bundgaard og Eva Gulløv, *Forskel og fællesskab: Minoritetsbørn i daginstitution* (Hans Reitzels Forlag, 2008), 130-71.

tilfælde: internering. Gennem gentagelse blev elevernes regelbrud og de ansattes håndteringer af sådanne til en del af institutionens orden og dermed blev positionerne elev/ansat og relationerne mellem disse vedblivende skabt og opretholdt. Regelbrud medførte således ikke, at eleverne blev opfattet som uopdragelige. Der skulle mere til end brud på institutionens skrevne og uskrevne regler, for at en elev blev udskrevet af værgerådsforsorgen som opgivet.

Regelbruddene står i modsætning til det, jeg vil kalde *ordensbrud*, som er situationer, hvor positionerne elev/ansat bliver destabiliseret.³³ Violas rømning er ikke et egentligt brud på institutionens orden og bliver heller ikke taget som et tegn på, at hun er uimodtagelig for opdragelse. Destabilisering af institutionens orden opstår, når en anbragt afviser at være objekt for opdragelse. Det første ordensbrud i Violas tilfælde sker efter arkivet dokumenter at dømme, da hun, efter hun er vendt tilbage fra sin første rømning, ”med den største Sindsro beretter”, at hun ”udelukkende” har ”ernæret sig ved Utugt”.³⁴

Fordelingen af positioner som opdragelsesobjekt og opdragere bliver destabiliseret, når forstanderinden oplever, at en elev ikke ønsker at blive reformeret af opholdet – som jo er selve formålet med, at hun er placeret der. Forstanderindens notater i straffeprotokollen viser, at det ikke kun er verbalt, men også med sin visuelle fremtoning, at Viola udviser ligegyldighed overfor opdragelsens formål om at gøre hende til en pæn pige:

Hun [Viola] gik herfra kun iført Bomuldskjole, ved sin hjemkomst var hun ”flot” paaklædt og Haaret var affarvet; Guld tand foran i Munden.³⁵

Violas påklædning, hår og guld tand udstråler afstand til målet med opdragelsen: at blive en pæn pige. Derudover er Viola ”stille, men slet ikke skamfuld”, mens hun er interneret, hvilket hun altså implicit burde være.³⁶

Eleverne kunne afvise at være opdragelsesobjekt ved at udvise ligegyldighed eller uvilje, som Viola gjorde med sin sindsro og sin visuelle fremtoning, eller ved at vise direkte modvilje mod opdragelsens formål.³⁷ I såvel Violas sag, som i andre sager, hvor

³³ Jeg bygger videre på begreber for modstand hos Bjerg & Knudsen 2007: 85ff. Bjerg og Knudsen formulerer modstand som brud på forventninger, og adskiller dette fra brud på regler, der kan være en del af hverdagens orden. Jeg bruger begrebet *ordensbrud* i stedet for *forventningsbrud*, da visse elever netop forventes at kontinuerligt bryde med institutionens orden, som den følgende analyse vil vise.

³⁴ VPA:RA: ”Straffeprotokol med bilag 1908-1923”, elev 155, 8.11.1922.

³⁵ Ibid., elev 155, 8.11.1922.

³⁶ Ibid.

³⁷ Andre eksempler på ligegyldighed: ”Var ellers ligeglad med det hele; klippede Pagehaar.”; ”Forholdt sig rolig under interneringen, men var ikke god; hun var nærmest ligeglad, da jeg talte med hende, inden hun blev lukket ud.”; ”Var noget mut af væren - luddoven under interneringen.” VPA:RA:

forstanderinden opgav at opdrage elever og endte med at udskrive dem af forsorgen før tid, var det i sidste ende pigens uvilje eller modvilje mod at blive opdraget, snarere end hendes øvrige handlinger, der var afgørende.³⁸ Eleven var ifølge forstanderinden i stand til at opføre sig ordentligt, men viljen var rettet i en forkert retning, og pigen blev derfor umulig at opdrage. Når en elev, som denne elev, kunne, men ikke *ville* være en ordentlig pige, destabiliserede hun magtrelationerne på Vejstrup.

Som Nanna Mik-Meyer og Margaretha Järvinen konkluderer, på baggrund af analyser af nutidige velfærdsinstitutioner, kræver en individfokuseret udførelse af socialt arbejde, at klienterne er villige til at arbejde på at forandre sig personligt i overensstemmelse med det sociale arbejdes målsætninger.³⁹ På trods af mellem 70 og 100 års afstand mellem Järvinen og Mik-Meyers socialarbejdere og Vejstrups opdragere deler begge kontekster krav om, at klienterne arbejder med sig selv, og hvis de afviser dette, opstår der en konflikt på grund af uenigheden mellem socialarbejdere/opdragere og klienten/eleven om indsatsens mål og mening.⁴⁰ Når elever på Vejstrup afviste at arbejde med sig selv, blev det ikke muligt for forstanderinden og de øvrige ansatte at blive reformarbejdere i relation til dem. Sådanne situationer var således i konflikt både med meningen med pigens ophold på institutionen og med forstanderindens selvforståelse og gav forstanderinden "den triste Følelse, at her intet var at arbejde med".⁴¹

Viola vil blive "sin Tid ud" og Lydia erkender sin "Flyvenatur"

Forstanderinden opgav dog ikke en elev, fordi hun en enkelt eller få gange udviste ligegyldighed eller uvilje overfor at blive opdraget. Der kunne stadig være håb. I løbet af Violas ophold i interneringen efter det første rømningsforsøg genopretter Viola da

"Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 30.8.1925, elev 184; 25.7.1925, elev 198; 24.5.1925, elev 200.

³⁸ Se for eksempel også: Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem*, 11.

³⁹ Jeg er her inspireret af Nanna Mik-Meyer og Margaretha Järvinens tese om, at institutioner med individfokuserede metoder ikke fungerer uden et sådant samarbejde: "I dette perspektiv kan institutionaliserede praksisformer kun overleve på længere sigt, hvis der er klienter, som er indstillet på, eller kan bringes til, at definere deres "individuelle livsprojekt" i overensstemmelse med socialarbejdernes professionelle forståelse." Margaretha Järvinen og Nanna Mik-Meyer, *At skabe en klient : institutionelle identiteter i socialt arbejde* (Hans Reitzel, 2003), 12.

⁴⁰ Som Kaspar Villadsen har vist, har nutidens sociale arbejdes fokus på individernes selvudvikling klare historiske rødder tilbage i den tidlige velfærdstanke. At nutidens velfærds-klienter forventes at udføre et refleksivt arbejde med sig selv, ligesom dette forventes af Vejstrups unge piger, er blot ét af mange lighedspunkter. Villadsen 2007.

⁴¹ Schneekloth 1912-1913, *5te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem*, 8, elev nr 1; Schneekloth 1910-1911, *3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem*, 11.

også institutionens orden: Schneekloth noterer i straffeprotokollen, at Viola ikke vil løbe væk igen, men nu udtrykker, at hun vil "forsøge paa at blive sin Tid ud"⁴² og i et dagbogsnotat skriver Viola cirka to måneder efter interneringen:

Jeg længes men jeg maa blive her. Jeg maa. [...] Nu er der knap 1-1/2 år tilbage maatte jeg dog saa komme hjem eller i Plads.⁴³

Viola indgår nu tilsyneladende samarbejdsvilligt i relationen med forstanderinden. Mellem linjerne ligger frygten for at blive sendt til en anden institution eller at blive straffet med fængsel. Viola *måtte* blive. Ikke fordi hun anerkender normerne på institutionen, men snarere for at blive udkrevet til friheden, når tiden er udløbet i stedet for til en anden form for frihedsberøvelse.

Men noget får Viola væk fra denne bane. To dage efter, at hun har skrevet det ovenstående i sin dagbog, skriver hun, at hun fik "Skænd af Frk Sørensen" fordi hun talte "ind gennem Nøglehullet da Ellen havde Stuestraf".⁴⁴ Dagen efter denne hændelse løber hun væk igen, denne gang sammen med en elev ved navn Lydia.⁴⁵

Rømningen bliver kortvarig: Det lykkes kun Viola og Lydia at være væk i et par timer, før politiet bringer dem tilbage. Begge piger bliver interneret i 4 dage. Den første dag fløjter de til hinanden, og Lydia kalder på Viola. I beskrivelserne i straffeprotokollen virker Lydias afvisning af institutionens normer stærkere end Violas. Violas signaler er tvetydige; efter et par timer holder hun op med at fløjte, hvad der ifølge forstanderindens notater også påvirkede Lydia til at stoppe. Forstanderinden taler med dem begge, og Viola udtrykker ifølge Schneekloth, at hun:

Vilde nu sætte al sin Kraft ind paa at blive. Bad mig [Schneekloth] ikke være vred, fordi hun kun havde sunget og fløjtet. Fik Arb. Viste stor Flid og [ulæseligt] om den intet at udsætte.⁴⁶

Med arbejdsomhed i interneringen og en appel til Schneekloth om ikke at være vred, signalerer Viola, at hun ikke er ligeglad med, hvordan hun fremstår i Schneekloths øjne. Hun begynder at samarbejde og leve op til forventningerne til, hvad en interneret elev bør gøre.

⁴² VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 8.11.1922, elev 155.

⁴³ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 155, dagbogsnotat skrevet med blyant, overskriften "Viola Hansine [fulde navn og fødselsdato]", 2.1.1923.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 3.1.1923, elev 170; 3.1.23, elev 155.

⁴⁶ Ibid., 3.1.1923, elev 155.

Lydia lover også at forsøge at blive på institutionen, men Schneekloth citerer hende i straffeprotokollen for at forklare, ”men det er ikke saa let, naar man har saadan en Flyvenatur”.⁴⁷ Lydias forklaring om, at der var noget i hendes natur, der fik hende til at løbe væk stemte overens med samtidige diskurser om vagabondering som udtryk for indre vandringsdrift eller -lyst.⁴⁸ En diskurs, som også kom til udtryk i Schneekloths beskrivelse af eleverne i årsberetningen, hvor hun henviste til elevernes natur som årsag til rømminger. Lydias beskrivelse af sig selv med begrebet *flyvenatur* belyser således, hvordan de anbragtes blik på sig selv også kunne blive formet af institutionens diskurser om dem.

Lydia og Viola bevæger sig på grænsen til at blive opgivet, men lykkes begge med at delvist leve op til forventningerne til, hvordan internerede elever skulle opføre sig, og forstanderinden opgiver således endnu ikke fuldstændig at opdrage dem.

Uopdragelighed som mulighed og begrænsning

Tre måneder senere løber de imidlertid sammen væk for anden gang, og for Viola er det hendes tredje rømningsforsøg. Denne gang kommer de længere væk, og først 12 dage senere bliver Lydia bragt tilbage til Vejstrup og bliver sat 8 dage i internering. Viola bliver dog ikke bragt tilbage til Vejstrup, men bliver anholdt og sigtet for tyveri af 300 kroner fra en mand, som pigerne har overnattet hos, og hun blev derfor anholdt og sats i arresthuset på Nytorv i København.⁴⁹

Hvad end der har igangsat deres bortløben, har begge pigerne nu besluttet sig for at gøre, hvad de kan for at blive udskrevet af værgerådsforsorgen før tid. Deres handlinger er således afhængige af, at der overhovedet eksisterer en sådan mulighed. I interneringen på Vejstrup udtaler Lydia ifølge Schneekloth ”Jeg bliver ved at gaa

⁴⁷ Ibid., 3.1.1923, elev 170.

⁴⁸ Således anvendtes begrebet ”wanderlust” i tysk psykiatri. Psykiater August Wimmer, som udgav det første danske børnepsykiatriske værk i 1909, oversatte begrebet til ”vandredrift” og brugte det i beskrivelsen af de såkaldt ”degenererede børn” i det nævnte studie. Wimmer skelnede mellem egentlig *psykopatologisk vandredrift* (som han mente epileptikere led af) og ”simpl Bortløben, gerne ud fra ganske normale, om end oftest futile, psykologiske Motiver, om Indfald, Impulsioner osv.” (som han mente kendetegnede de såkaldt åndssvages vagabonderingstendenser). Lombroso omtalte også de åndssvages ”trang” til at vagabondere. I senere danske racehygiejniske undersøgelser anvendtes det oprindelige tyske begreb, for eksempel hos Tage Kemp. Wimmer 1909b, *Degenererede Børn*, 125; Tage Kemp, *Prostitution: an investigation of its causes, especially with regard to hereditary factors* (Levin & Munksgaard, 1936); Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-1956* (Informations Forlag, 2010), 187; Edith Mandrup Rønn, *”De fattige i ånden--”: essays om kultur, normalitet og ufornuft: en etnologisk undersøgelse af praksis inden for dansk åndssvagevæsen og -forsorg ca. 1840-1990 : med eksempelmateriale fra Aandsvageanstalten Ribelund* (Museum Tusculanum, 1996), 324.

⁴⁹ VPA:RA: ”Kopibog, i Straffeprotokol m. bilag,” 15.4.1923, elev 170; VPA:RA: ”57-124, Elevsager 1908-1962” elevsag 155.

herfra, lige til jeg faar min Frihed"⁵⁰, og forstanderinden giver da også op og beslutter sig for at opgive opdragelsen og at udsende hende som opgivet.⁵¹

Viola skriver et brev til forstanderinden fra arresthuset på Nytorv, hvori hun skriver:

[...] saa vil jeg spørge, om jeg ikke kan blive fri for at komme over paa Hjemmet igen, for det piner mig og sidder at tænke paa det. [...] Frk. Schneekloth, De kan give mig min Frihed, hvis De vil, naar jeg er færdig med dette her, jeg nu er kommet i.⁵²

Budskabet fra Viola til Schneekloth er ændret, siden hun gentagne gange i interneringen har udtrykt, at hun vil forsøge at blive på Vejstrup. Hun argumenterer i brevet for, at det ikke giver mening hverken økonomisk eller i forhold til hendes opdragelse at beholde hende på Vejstrup, og brevet indeholder også en trussel om, at hun vil løbe væk til Schneekloth udskriver hende:

Det kan jo ikke Nytte til noget, at koster alle de Penge paa mig, og det vil jeg sige Dem, at jeg bliver ikke hos Dem [...] De ved Frøken Schneekloth, at jeg bliver der ikke.⁵³

Muligheden for at blive udskrevet før tid som opgivet påvirker altså Violas handlinger, dog uden at Viola tager positionen som uopdragelig på sig. På forskellige måder giver hun nemlig udtryk for, at hendes oprørske handlinger er resultater af, at hun ikke har sin frihed:

[...] jeg kan ikke blive anderledes end jeg er, førend jeg faar lov til at komme hjem hos mine Forældre. [...] lad mig vise, at jeg kan godt blive en ordentlig Pige i mit Hjem.⁵⁴

[...] for hvis jeg maa blive hjemme, saa vil jeg spørge min Mor om Mor vil skaffe mig en Plads til jeg kommer ud herfra. Frøken Schneekloth, De maa sige ja, jeg ved ikke hvad jeg vil gøre, hvis De siger nej.⁵⁵

⁵⁰ VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 1.3.1923, elev 155. [sic – datoen må være en skrivefejl, ifølge en anden rubrik sidder hun interneret fra den 15.4.1923]

⁵¹ Faktisk har hun opgivet i en sådan grad, at hun udsendte Lydia, allerede før hun havde fået Overværgerådets godkendelse, hvad hun siden fik en tilsigelse for. VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elevsager 170, Brev fra Overværgerådet af 4.6.1923.

⁵² Ibid., elev 155, brev fra eleven til Frk. Schneekloth dateret 6. maj, uden årstal, men ud fra sagens øvrige akter kan det fastslås, at det er år 1923.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

Violas brev viser, at forholdet mellem kategori og identitet ikke er én-til-én, derimod bruger Viola kategorien uopdragelig til strategisk at opnå sin frihed, samtidig med at hun disidentificerer sig med at være uopdragelig.⁵⁶

Hvad Viola ikke ved, er at Schneekloth allerede har fået godkendt hos Overværgerådet, at hun ikke skal tilbage til Vejstrup, men i stedet skulle udskrives som opgivet.⁵⁷ Det er således ikke Violas brev, der gør udslaget, men forløbet op til. I Violas sag kan Schneekloth henvise til en sigtelse for en lovovertrædelse, men i Lydias sag foregår udskrivelsen uden henvisning til en sigtelse, og sagen er dermed et eksempel på, at Værgerådslovens §65 om uopdragelighed trods lovens formulering om ”alvorlige lovovertrædelser” blev brugt bredere i praksis.

Uopdragelighed som kompleks social proces

Muligheden for at blive udskrevet med henvisning til uopdragelighed påvirkede Viola, Lydia og andre til at opføre sig som en ”uopdragelig” pige. Nogle elever begik, som Viola, kriminalitet for at komme ud af forsorgen, og andre opførte sig, som Lydia, blot så de blev for vanskelige at beholde på institutionen og derfor blev sendt ud.⁵⁸

Muligheden for at blive udskrevet som af værgerådsforsorgen før tid med henvisning til at være opgivet eller uopdragelig påvirkede forskellige elever på forskellig vis. Ikke alle elever delte ønsket om at blive udskrevet fra Vejstrup og særligt ikke med stemplet som ”uopdragelig”. Sejerøe skriver i årsberetningen om en anden elev, der udsendes som uopdragelig, at ”hun var vist lidt bitter paa os, fordi hun var blevet sendt ud som uopdragelig”.⁵⁹ Violas disidentifikation med kategorien ”uopdragelig” viser også, at selv ved aktivt forsøg på at blive udskrevet som opgivet var identifikation med kategorien ikke enkel.

Når jeg foreslår, at vi forstår Viola og Lydias opførsel som noget, der opstår i samspil med, at det var muligt at blive udskrevet som opgivet, betyder det ikke, at de (og andre piger, der blev udskrevet som uopdragelige) ikke *var* vanskelige at håndtere for personalet på Vejstrup, men at den institutionelle kontekst og sociale processer var

⁵⁶ Violas sag viser således, at individer, der kategoriseres som afvigende, ikke nødvendigvis tager denne kategorisering til sig. Jf. Ian Hacking, ”Making up people,” in *The science studies reader*, ed. M. Biagioli (Routledge, 1999 (1986)), 164-68. Skeggs 2000, 119-55.

⁵⁷ VPA:RA: ”57-124, elevsager 1908-1962,” elev 155, dokument fra Overværgerådet, 3.5.1923.

⁵⁸ Viola og Lydia er ikke de eneste, der opfører sig dårligt for at blive udskrevet. Det gælder for eksempel også eleverne 186 og 252. Og i årsberetningen 1925-1926 skriver forstanderinden om en elev (nr. 186), der ankom til Vejstrup i 1924, og som ”Ved sin Ankomst hertil lovede [...] sig selv at opføre sig saa umuligt, at vi skulde blive nødt til at opgive hende”. Sejerøe-Olsen 1929-1932, *18de Beretning om Statsundomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 32.

⁵⁹ Margrethe Sejerøe (1935-1940), *20de Beretning om Statsundomshjemmet Vejstrup Pigeheim*, 67, elev 315.

medvirkende til, at de blev vanskelige. En af de helt centrale sociale processer var eksistensen af muligheden for at blive udskrevet som opgivet og dermed blive forstået gennem kategorien uopdragelig.

Videnskabsfilosof Hacking skriver om, at kategorier påvirker dem, der kategoriseres med dem, uden at han dermed mener, at individerne altid tager kategorien til sig som identitet.⁶⁰ Violas sag er et eksempel på, at mennesker kan bruge kategorier aktivt til at sætte forskellige processer i gang også uden at knytte deres identitet entydigt op på kategorien.

I Vejstrups arkiv slutter Violas sag med en udskrivning som uopdragelig, og dermed blev komplekse relationer og hverdagssituationer af såvel samarbejde og samtale som konflikter, udskældninger og straffe omtolket, så ansvaret og årsagen for konflikterne alene blev placeret hos Viola, og ikke hos personalet eller pighjemmet som sådan. Violas rømninger blev gjort til symptomer på hendes uopdragelige karakter snarere end som udtryk for, hvordan hun trivedes på pighjemmet. Violas brev fra arresten bliver vedlagt hendes sag og tolkes sandsynligvis som (endnu) et bevis på hendes uopdragelighed. Men brevet er paradoksalt nok kun muligt for Viola at skrive, fordi det er muligt *at blive forstået som uopdragelig* og ikke mindst at *få sin frihed* gennem denne kategori. Historien om Viola viser således, hvordan magt ikke kun begrænser, men også muliggør handlinger, og hvordan Viola kunne bruge uopdragelighedskategorien til sin fordel. Kun fordi børneforsorgen praktiserede at opgive opdragelsen af nogle børn og at udskrive disse af værgerådsforsorg, blev Viola til *som* uopdragelig. Sager som Violas viser også, hvordan de anbragte piger ikke var passive effekter af opdragelsen. Violas handlinger var ikke determinerede af magten, derimod var Viola selv en del af magten, og dermed kunne hun også udfordre den og skabe sprækker i den.⁶¹

Myndighedshandlingen, der udgøres af at udskrive specifikke unge af forsorgen som uopdragelige, blev sat ind, når institutionens magtteknologier var udtømte og virkningsløse, og handlingen var dermed udtryk for *afmagt*. Myndighedshandlingen var i første omgang en måde at håndtere vanskelige situationer på, men den skabte grundlaget for udviklingen af en kategori eller en rodet problematisering: *Uopdragelig*, som virkede tilbage på dem, der var anbragte i forsorgen og påvirkede dem.⁶² Dermed fik myndighedshandlingen betydning for børneforsorgens hverdag og videre udvikling.

⁶⁰ Hacking trækker her på labeling teori, og går i sin egen teoretisering videre fra de enkelte individers forandring, og er i stedet særligt interesseret i, hvordan dette betyder at kategorien (human kind) ændrer sig og igen virker tilbage på den viden, der skabes om kategorierne: "classifying people works on people, changes them [...]. The people of a kind themselves are changed. Hence 'we', the experts, are forced to rethink our classifications." Hacking 1996 [1995], "The looping effects of human kinds," 369.

⁶¹ Jf. Ransom 1997, 36.

⁶² Med Hackings ord igangsatte kategorien en loopingproces. Ian Hacking, "Kinds of People: Moving Targets," *The Tenth British Academy Lecture* 11 April 2006 (web version) (2006).

At forbryde sig fri

Da forstanderne i starten af den offentlige børneforsorgs historie begyndte at opgive opdragelsen af nogle børn og unge, var det for at undgå problemer på institutionerne. Men jo mere denne udskrivningsform blev en etableret praksis, jo mere skabte den nye problemer. Det nye problem var, at muligheden påvirkede de anbragte børn, som Viola og Lydias sager viser. Når en elev blev udskrevet som opgivet, blev de øvrige elever bevidste om muligheden. Magtens teknologi kunne nu bruges af eleverne selv som modmagt ved at bryde loven for at komme fri af for sorgen. Og dét var jo ikke meningen. Sådanne elevers handlinger førte ligefrem til et fast udtryk i debatter: ”at forbryde sig fri”.⁶³

Forstanderne beholdt somme tider anbragte på anstalten, som de ikke havde noget håb om at kunne opdrage, og bad om at få bortløbne elever tilbage, efter de havde modtaget dom og straf med formålet, at de øvrige elever ikke skulle blive inspireret til at opføre sig dårligt for at blive udskrevet. Som en forstander udtrykte sig i 1925: ”det er nødvendigt at Hensyn til Hjemmets rolige Gang, at saadanne Elever kommer tilbage”.⁶⁴ Hans krav om at få en dreng tilbage var ikke en effekt af, at han ønskede eller troede på at han kunne opdrage denne specifikke dreng, men i stedet af, at han ved at undlade at tage ham tilbage ville få disciplinære problemer med de tilbageværende.⁶⁵

Hverken for og efter at Værgerådsloven i 1922 indførte muligheden for at opgive værgerådsforsorgen af et barn eller en ung, var der ensartet brug af denne udskrivningsform. Hvordan den enkelte sag blev håndteret var derimod i høj grad afhængig af, hvordan forstanderen og det lokale værgeråd forholdt sig.

Efter Værgerådsloven i 1922 opstod der uklarhed om, hvorvidt en elev, der havde begået kriminalitet og modtaget en dom, *skulle* håndteres ved, at han eller hun blev udskrevet af for sorg. Nogle værgeråd fortolkede den nye paragraf således, at en dom og efterfølgende strafsoning altid medførte fritagelse for værgerådsforsorg. Det ledte til uenigheder mellem værgeråd på den ene side og forstandere på den anden, der ønskede at få en rømmet elev tilbage for at undgå disciplinære problemer med de øvrige. Det ledte til, at

⁶³ Dette udtryk bruger Braaskovgaards forstander J. Schou for eksempel i en erklæring til udvalget til revision af børneloven i 1920. Sejerøe bruger også begrebet. I betænkningen op til at Værgerådsloven erstattede Børneloven blev det problematiseret, at eleverne vidste, at straffen for kriminalitet var kortere end opholdet under værgerådet. *Betænkning fra udvalget til Revision af Børneloven og Plejebørnsloven*, 1920, 137; Margrethe Nielsen: ”Aabent brev til Hr Forstander Beck til artiklen Uopdragelig”, 1921, 153; VPA:RA: ”57-124, Eleversager 1908-1962,” elev 252, brev fra Sejerøe 12.9.1928.

⁶⁴ Udtalelse af forstander Østergaard, Sølager, i ”Forhandlinger, Nyborgmødet: Spørgsmål 2: Forståelsen af Værgerådslovens §65,” *Børnesagens Tidende* 20, no. 14 (1925): 216.

⁶⁵ Samme logik udtrykte Braaskovgaards forstander i 1919 i en erklæring til det udvalg, der forberedte revisionen af Børneloven: ”i mange tilfælde kræver [jeg] at faa Elever tilbage, som jeg næppe har Tro til lader sig opdrage under friere Form, men som af disciplinære Grund maa tages tilbage.” *Betænkning fra udvalget til Revision af Børneloven og Plejebørnsloven*, 1920, 137.

såvel Justitsministeriet som Socialministeriet understregede, at værgerådsforsorgen ikke *nødvendigvis* ophørte, når en elev modtog straf.⁶⁶ Ministerierne lod således beslutningen være op til forhandlingerne mellem forstanderne/forstanderinderne, værgerådene og i sidste instans Overinspektørens afgørende vurdering.

I 1925 debatterede de børneværnsfolk, der var samlet på børnesagens årlige Nyborgmøde, hvordan §65 om udskrivning som uopdragelig i Værgerådsloven skulle fortolkes. Et lokalt værgeråd fandt det urimeligt, at et værgerådsbarn, der havde modtaget dom og straf for kriminalitet, derefter skulle tilbage i forsorgen, og således straffes dobbelt. Repræsentanter for opdragelsesanstalterne, herunder overinspektør Skjerbæk og en række forstandere og forstanderinder, var derimod fortalere for at børn, der havde modtaget straf, forblev under værgerådsforsorgen og kom tilbage til et eventuelt opdragelseshjem, fordi de fandt det centralt for opdragelsen, at det ikke skulle være muligt at "forbryde sig fri".⁶⁷

Forstanderinde Sejerøe var i hvert fald efter 1928 pragmatisk i sin brug af §65. I nogle sager anmodede hun om og fik tilladelse til at udskrive en ung som opgivet, men hvis hun vurderede, at eleverne bevidst forsøgte at blive udskrevet, anså hun det for problematisk at gøre brug af den af hensyn til opdragelsen af de øvrige elever. I 1928 foreslog hun således i en forhandling med Overinspektionen, at en af hendes elever fik straf for kriminalitet, men samtidig forblev under værgerådet i stedet for at blive udskrevet som opgivet. Argumentet var, at pigen bevidst forsøgte at blive udskrevet ved at "forbryde sig fri".⁶⁸

Værgerådsloven: Opgivne børn blev uopdragelige

Som beskrevet i kapitel 3 blev Børneloven revideret og erstattet af Værgerådsloven i 1922. Loven var primært en omorganisering af forsorgens struktur,⁶⁹ men i revisionen af Børneloven blev også andre mere indholdsmæssige forhold i børneforsorgen diskuteret. Et af de spørgsmål i børneforsorgens praksis, der vakte Landstingets bekymring var, at børneforsorgen opgav værgerådsforsorgen af nogle børn.

⁶⁶ "Forhandlinger, Nyborgmødet: Spørgsmål 2: Forståelsen af Værgerådslovens §65," 1925. *Børnesagens Tidende* 20, no. 14, 215-16.

⁶⁷ Ibid., 215.

⁶⁸ Sejerøe skriver i et brev i 1928 om en elev, at "Pigen har imidlertid den opfattelse af man kan forbryde sig fri af Værgerådet ved dårlig Opførsel, rømning og lignende, hvis hun derfor atter rømmer eller viser en alt for slet Opførsel var det ønskeligt, om hun også for eksemplets Skyld kunde faa den Straf hun er fritaget for fra det Vilkaar, at hun forblev under Værgerådsinstitutionens Forsorg." VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 252, brev fra Sejerøe 12.9.1928. Eleven endte imidlertid med at blive udskrevet med henvisning til §65, det vil sige, som såkaldt *uopdragelig*.

⁶⁹ Jf. Udvalgsordfører Marie Christensens tale ved andenbehandling af loven. "Anden Behandling af Forslag til Lov om Værgerådsforsorg m.m. (21.3.1922)," sp. 1257.

I debatten om Værgerådsloven blev udskrivningspraksissen med at opgive børn og unge i høj grad en diskussion om, hvorvidt der fandtes uopdragelige børn og unge. I lovforslaget blev opgivelsen af værgerådsforsorg et spørgsmål om, at barnet eller den unge var "uopdragelig", og det vakte debat.

Det, der før havde været en pragmatisk praksis i børneforsorgen til at løse institutionelle problemer, var nu ved at omforme sig til en kategori, der rejste fra værgerådsforsorgen og ind i det politiske liv. Som landstingspolitiker Inger Gautier Schmit fra Venstre udtalte: "Vi er her kommet til at tale om de uopdragelige. Det er et nyt ord, jeg har i alt fald ikke hørt det før (...)." ⁷⁰ Schmit var en af de politikere, der var kritiske overfor begrebet, og hun havde selv erfaring fra et opdragelseshjem og mente, at de børn og unge, der vedblev at være vanskelige, netop gjorde det, fordi de vidste, at de kunne blive udskrevet fra værgerådsforsorgen, hvis de ikke lod sig opdrage. ⁷¹

Politikernes positioner kan opdeles i tre. 1) Nogle politikere mente, at ingen børn var uopdragelige og derfor skulle loven sikre, at ingen børn og unge blev opgivet af forsorgen. ⁷² 2) Andre politikere var enige med den første position i, at ingen burde udskrives af forsorgen, fordi de blev opgivet, men ikke fordi der ikke fandtes uopdragelige, snarere fordi uopdragelighed netop var centralt at håndtere med institutionalisering. Disse to positioner allierede sig i arbejdet for at loven skulle sikre, at intet barn blev udskrevet af børneforsorgen, fordi det blev opgivet. ⁷³ 3) Den tredje position mente, at børneforsorgens erfaringer viste, at nogle børn var uimodtagelige for opdragelse, og at loven derfor måtte klargøre **hvornår** et barn var uopdrageligt, og hvornår det derfor skulle udskrives fra forsorg. ⁷⁴

Mellem førstebehandlingen og andenbehandlingen af lovforslaget om værgerådsforsorg var der nedsat et udvalg, og dette udvalgs bekymringer om de børn, der blev udskrevet som uopdragelige medførte, at det endelige lovforslag indeholdt en definition på, hvad uopdragelighed bestod af – nemlig at barnet "gentagne Gange, medens det har været under Forsorg, har gjort sig skyldigt i alvorlige Lovovertrædelser". ⁷⁵ Samtidig tilføjede udvalget en formulering, som pålagde

⁷⁰ "Landstingets Forhandlinger: Fortsættelse af første Behandling af Forslag om lov om Tilsyn med Børn, 13/4 1921," sp. 1741.

⁷¹ Ibid., sp. 1742.

⁷² I det lovforberedende udvalg, der blev nedsat mellem første- og andenbehandlingen af lovforslaget i Landstinget, repræsenteredes denne position af den radikale Marie Hjelder.

⁷³ Herunder udvalgets mindretal bestående af Socialdemokraten Steincke og Radikale Venstres Marie Hjelder.

⁷⁴ Herunder udvalgsformanden for udvalget, der skrev ændringsforslag til loven mellem 1. og 2. Behandling. *Anden Behandling af Forslag til Lov om Værgeraadsforsorg m.m.* (21/3 1922), sp. 1265.

⁷⁵ "Betænkning over Forslag til Lov om Værgerådsforsorg m.m.," Folketingets Udvalg 6. Maj 1922, i *Rigsdagstidende ordentlig Samling 1921-1922, Tillæg B, Udvalgenes Betænkninger m.m.* (J.H. Schultz A/S, 1922). Bemærkningerne til loven viser, at paragraf 65 var målrettet værgerådsbørn, der begik alvorlig eller gentagen kriminalitet. I praksis blev udskrivningen som uopdragelig dog anvendt langt

forstandere, forstanderinder og overværgeråd at "søge at faa Barnet anbragt paa de Steder, hvor man mener, at det hører hjemme, inden det bliver erklæret for "Uopdrageligt" (i lovens §65, stk 2).⁷⁶ Hvis der var andre institutioner at sende et barn eller en ung til, skulle barnet således ikke forstås som uopdrageligt. Formuleringen viser således, hvordan grænserne for uopdragelighed var defineret af mulighederne for at sende barnet eller den unge videre til andre eksisterende institutioner.

Ordføreren for udvalget Marie Christensen udtalte ved andenbehandlingen af loven, at udvalget med disse tilføjelser havde forsøgt at:

[...] indskrænke de "uopdrageliges" Tal, for at saa faa som muligt skulde tages bort fra Værgeraadsforsorgen og sendes ud blandt Folk som uopdragelige.⁷⁷

Udskrivningen "som uopdragelig" var altså ikke tiltænkt at skulle anvendes i forhold til børn og unge, som vakte vanskeligheder på de hjem, de var anbragt på, men kun til dem, der begik lovovertrædelser. Mindretallet i udvalget, herunder socialdemokraten Karl Kristian Steincke, der senere blev justitsminister og socialminister, var dog ikke tilfredse med tilføjelserne, og Steincke mente ikke, at de var "tilstrækkelig betryggende", og ville i stedet gerne have haft "absolut Sikkerhed for, at intet Barn, som ikke egner sig til at gives tilbage til Hjemmet eller Friheden, bliver afvist af Værgeraadsinstitutionen som uopdrageligt". Men, tilføjede Steincke, denne sikkerhed var ikke mulig at indskrive i loven, så længe de nødvendige institutioner ikke eksisterede.⁷⁸ Radikales ordfører på området Marie Hjælmer mente, at ingen børn var uopdragelige, hvis bare staten stillede de rette løsninger til rådighed. De børn og unge, som blev opgivet af forsorgen, skulle således ikke forstås som uopdragelige, men i stedet som børneforsorgens "vanskeligste børn".⁷⁹ Steincke holdt i udvalget lav profil i spørgsmålet om, hvorvidt der fandtes børn og unge, der var uimodtagelige for opdragelse, han talte heller ikke om "uopdragelige", men om "vanskeligt stillede eller unormale børn".⁸⁰ Han indikerede således, at nogle af dem, der blev udskrevet som uopdragelige havde svære sociale problemer, hvorimod andre var unormale og hørte til i særforsorgen.

Den rette løsning var for Steincke og resten af udvalgets mindretal, at de, der blev udskrevet som uopdragelige, i fremtiden kom på nyoprettede særansalter. Imidlertid

bredere, i hvert fald på Vejstrup. For bemærkningerne til loven, se: "Tillæg: Værgerådsloven." i *Lærebog for Opsynsbetjente ved Straffeanstalterne*.

⁷⁶ *Anden Behandling af Forslag til Lov om Værgeraadsforsorg m.m. (21/3 1922)*, sp. 1265.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Hjælmer taler i debatten ikke om "uopdragelige", men om "de vanskeligste børn". Ibid.

⁸⁰ Steincke taler om "vanskeligt stillede eller unormale børn". Ibid.

var mindretallet pragmatisk: Dét, at de nødvendige institutioner endnu ikke fandtes, fik dem til i sidste ende at acceptere, at paragraffen om udskrivning som uopdragelig blev indskrevet i lovforslaget, dog med lovning i lovens §43, om at staten havde ansvar for at skaffe plads til børn og unge, som værgerådene ønskede at få underlagt psykiatrisk observation, enten på eksisterende sindssygehospitaller, åndssvageanstalter eller opdragelseshjem, samt at staten skulle oprette flere opdragelseshjem, hvis der ikke var pladser nok til de børn, værgerådene ønskede at få undersøgt.⁸¹ Samtidig lovede lovens §44, stk 2, at der ”I forbindelse med et eller flere af Statens Ungdomshjem eller som særlige Hjem indrettes lukkede Afdelinger (Hjem) til Anbringelse af særlig vanskelige Elever over 14 Aar”.⁸² Radikales ordfører på området, Marie Hjelder, var dog ikke helt tilfreds med disse tilføjelser og udtalte ved andenbehandlingen af loven:

Jeg maa maaske i denne Forbindelse indtrængende anmode det høje Ministerium om ikke at lade sig nøje med et Mindretal af Hjem for de vanskeligste Børn, der er angivet i §44, men hurtigst muligt søge at faa oprettet nye Hjem, hvor man kan tage sig af disse unge Personer, der i virkeligheden er en Fare for andre i Samfundet.⁸³

Formand i Overværgerådet og overinspektør for opdragelsesanstalterne L.C. Brun, der var repræsenteret i et forberedende udvalg til revision af børneloven, kæmpede ved lovforhandlingerne for, at muligheden for at udskrive et barn som opgivet af værgerådsforsorgen blev indskrevet i loven. Det var ifølge Brun ”kun med besvær, at vi reddede paragraffens affattelse i den form, Loven nu har”.⁸⁴ Med Bruns ord var der ”en slags frygt for, at vi ellers for let skulde ligesom smøge Forpligtelserne overfor børnene af os”.⁸⁵

Han lykkedes som bekendt med at bevare muligheden for at opgive forsorgen af børn og unge under værgerådsforsorg, men i betænkningen op til lovændringen understregede udvalget dog, at udskrivning som uopdragelig ”kun ganske undtagelsesvis bør finde Sted”, og derfor måtte udskrivningen efter 1922 foregå med det lokale værgeråd som central aktør. Det blev således en mere omstændig proces, end det havde været hidtil, at udskrive en ung eller et barn som opgivet. Det lokale værgeråd skulle nu ikke alene bakke op om udskrivelsen, men også være selve det organ, der indstillede et barn til udskrivelse. Dernæst kunne Overværgerådet – med

⁸¹ ”Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg,” 1357-58, §43, stk. 1 og 2.

⁸² Ibid., 1357-58, §44, stk. 2.

⁸³ ”Anden Behandling af Forslag til Lov om Værgeraadsforsorg m.m. (21/3 1922)”, sp. 1265.

⁸⁴ VPA:RA: ”57-124, Elevsager 1908-1962”, elev 164. Brev fra Overinspektøren til Schneekloth, 27.6.1924.

⁸⁵ I et brev til forstanderinde Schneekloth beskriver Bruun d. 27. Juni 1924, hvordan Overinspektionen måtte forsvare muligheden for udskrivelse under lovforhandlingerne. Ibid., elev 164, brev fra Overinspektør Brun til Schneekloth, 27.6.1924.

forstanderen eller forstanderindens tilslutning – udskrive et barn eller en ung som uopdragelig.⁸⁶ Den tidligere praksis før 1922 havde ikke involveret det lokale værgeråd, men var alene resultat af en forhandling mellem forstander/forstanderinde og Overværgerådet.⁸⁷

I praksis blev værgerådene efter Værgerådslovens indførelse dog snarere et mellemled mellem forstandere/forstanderinder og Overværgerådet snarere end initiativtagere til en udskrivning som uopdragelig. Forstanderinde Schneekloth på Vejstrup anmodede således i flere sager det lokale værgeråd om at indstille en pige til udskrivning, og en sådan udskrivning krævede således en del mere administration end før Værgerådsloven, hvor hun havde henvendt sig direkte til Overværgerådet.⁸⁸ Indførelsen af en paragraf for uopdragelighed i Værgerådsloven var således ikke blot en juridisk stadfæstelse af en tidligere praksis, men samtidig et forsøg på, at, med den senere Overinspektør, der tiltrådte efter Værgerådsloven, Oluf Skjerbæks ord: "[...] indskrænke Antallet af Tilfælde, hvor en Paabegyndt Forsorg standses paa Grund af 'Uopdragelighed', saa meget som muligt [...]"⁸⁹ Det var således ikke tanken, at den nye paragraf skulle benyttes ofte. Som §65 stk 2 fastslog, skulle alternativerne nøje overvejes, inden et barn blev indstillet til at udgå af værgerådsforsorg før tid:

Forinden Beslutning fattes, bør det overvejes, om der mulig kan forsøges at anbringe Barnet paa et andet Opdragelseshjem, jfr. herved § 44, eller eventuelt paa en eller anden Helbredelsesanstalt.⁹⁰

Imidlertid var der mangel på særanstalter og pladser i åndssvageforsorgen og formuleringen i loven var dermed en hensigtserklæring, som ikke var mulig at følge for børneforsorgens folk.

Selvom omfanget af børn og unge, der blev opgivet på nationalt plan ikke faldt med Værgerådsloven (se graf 2, side 175) havde loven dog nogen effekt i konkrete sager. Således skriver Brun i et brev i 1924 til Schneekloth i forhandlingen om pigen Matildes udskrivelse, at Overværgerådet under Børneloven kunne have løst sagen ved at udskrive hende, men at det ikke er lige så enkelt med Værgerådsloven:

⁸⁶ "Under hensyn til at dette [udskrivning som uopdragelig] kun ganske undtagelsesvis bør finde Sted er det foreslaet, at Beslutningen skal tages af Overværgeraadet, men kun paa Betingelse af, at der af det Værgeraad, der har Forsorgen for Barnet, fremsættes Indstilling derom, og at Forstanderen for det Opdragelseshjem, i hvilket Barnet er anbragt giver denne Indstilling sin Tilslutning." "Betænkning fra udvalget til Revision af Børneloven og Plejebørnsloven" (1920), 95-96.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ For eksempel: VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elev 164, brev 27.6.1924 fra Overværgerådet til Frk. Schneekloth.

⁸⁹ Skjerbæk 1922, "Den nye danske Værgeraadslø", 10.

⁹⁰ "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," §65.

I gamle dage: Før Værgerådsloven, havde Overværgeraadet som havde forældremagten, naturligvis forlængst fulgt deres indstilling og sørget for hendes anbringelse og aflevering til Fattigvæsenet.⁹¹

Med Værgerådsloven kunne det lokale værgeråd modsætte sig sådan en praksis, og det skete i enkelte tilfælde, som for eksempel dette. Det blev således i nogle tilfælde sværere at udsende et værgerådsbarn som opgivet, præcis som det var lovens hensigt. Men det afspejles ikke i de nationale statistikker og havde således ikke indflydelse på omfanget af udskrevne som opgivne. Det tyder på, at antallet af piger, der blev opfattet som uopdragelige steg med Værgerådsloven – muligvis fordi forståelsen af, at nogle børn og unge var uopdragelige, fik gennemslag i debatterne op til lovændringen.

Debatter blandt børnesagens folk: Uopdragelige eller psykopater?

I forbindelse med det lovforberedende arbejde op til revisionen af Børneloven i 1922 gav begrebet uopdragelighed og praksissen med at opgive børn og unge også anledning til debat blandt børnesagens egne folk. I 1921 skrev forstander Ludvig Beck en artikel om begrebet "De uopdragelige" og han pegede på, at det var anstalterne selv, der var problemet, hvis de ikke lykkedes med at opdrage alle: "De uopdragelige – det er dem, som vi ikke evner at hjælpe. Det er os, det er galt med, ikke dem."⁹² Han mente, at opdragelse altid var muligt, og at ingen unge var uopdragelige. Derfor skulle disse unge anbringes på lukkede anstalter som alternativ til at de blev udskrevet af børneforsorgen.

Brun mente derimod, at det var vigtigt at karakterisere visse unge som uopdragelige, og at disse ikke kunne opdrages, men måtte straffes.⁹³ Brun sidestillede uopdragelige med psykopater. Nogle psykopater var iflg. Brun modtagelige for opdragelse, andre var ikke.⁹⁴ Om dem, der ikke var, skrev han:

En sådan psykopat er ikke uopdragelig af uvillie mod opdrageren. Sindsygelægen oplyser netop ganske betegnende, at den ovenomtalte unge person benægtede at der var nogen han holdt af, dog omfattede han forstanderen på den paagældende opdragelsesanstalt med venlighed. Han er asocial ikke af ond villie men af manglende evne paa at kunne indordne sig i de menneskelige livsforhold.⁹⁵

⁹¹ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elev 164, brev fra Brun, 27.6.1924.

⁹² Ludvig Beck, "Uopdragelig," *Børnesagens Tidende* 16 (1921): 131.

⁹³ Christian Brun, "Uopdragelig," *Børnesagens Tidende* 16 (1921): 140.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

Brun frikendte her både børneforsorgen og den unge for ansvaret, når opdragelsen mislykkedes.⁹⁶ I Bruns forståelse var uopdragelighed et resultat af den anbragtes manglende *evne* til at lade sig opdrage. Forståelsen af, at de såkaldt uopdragelige var psykopater kom til at lede til en ny forståelse af børneforsorgens problemer i de følgende år, hvilket vil blive uddybet i de kommende kapitler.

Ludvig Beck var uenig med Brun, når han argumenterede for, at uopdragelighed var et resultat af den unges evner. Beck anså som bekendt problemet som et problem hos børneforsorgen og mente, at de unge, der blev kategoriseret som uopdragelige efter nogle år ville være ligesom andre unge:

[...] der er ingen samlet psykofysisk Begrundelse [for udskillelsen som uopdragelig]. Nej! Der er ingen samlet psykofysisk Begrundelse. Møder vi disse Unge, som blev stemplede som Uopdragelige nogle Aar efter vil man ikke usandsynligt finde at de ikke mere udskiller sig fra andre, at de klarer sig, maaske med den Samfundsstøtte, som i vore Dage saa mange nyder godt af, mere eller mindre velbegrundet.⁹⁷

Som historiker Kirstine Vangkilde Nielsen har vist i en undersøgelse af ungdomsfængselstankens historie, havde forstander Ludvig Beck allerede tidligere opponeret mod de ”psykofysiske” forklaringer på opdragelsesproblemerne. I 1914 havde han sammen med forstander Møllerup i en debat om de besværligste unge på opdragelseshjemmene kritiseret psykiaterne for at mene, at de kunne bevise, at op mod 40% af eleverne var ”abnorme”, samt at de unges kriminalitet skyldtes ”antisociale anlæg”.⁹⁸ Forstanderne Beck og Møllerup mente, at dette perspektiv fratog de unge ansvar for deres handlinger. Psykiater August Wimmer svarede igen, at forstandernes ønske om at påføre de unge skyld var i modstrid med moderne kriminologisk behandling af forbryderske unge.⁹⁹

Beck mente i debatten med Brun i 1921 desuden, at muligheden for at udgå som uopdragelig, udover at det skabte ”en ny klasse abnorme”, havde et andet problem: det fristede ”deres mere fredelige kammerater til at blive det samme”.¹⁰⁰ Brun afviste fuldstændig, at brugen af udskrivelser på grund af uopdragelighed skulle friste andre

⁹⁶ Diskussionerne om de uopdragelige i dansk børneforsorg kan sammenlignes med diskussioner om ungdomskriminelle recidivister i 1940’ernes Sverige, som historiker Roddy Nilsson har behandlet. Udpegningen af dele af målgruppen for reformindsatsen som særligt vanskelige kunne bruges til at påkalde sig flere ressourcer samt til at afvise kritikken af reformteknikkerne. Nilsson 2009, ”Creating the Swedish Juvenile Delinquent: criminal policy, science and institutionalization c. 1930–1970,” 361.

⁹⁷ Beck 1921, ”Uopdragelig,” 131.

⁹⁸ Nielsen 2002, 65. Henviser til Møllerup, ”Om uroen på vore Anstalter,” *Børnesagens Tidende* 5 (1910); Ludvig Beck, ”Uroen,” *Børnesagens Tidende* 5 (1910).

⁹⁹ Nielsen 2002, 65. Henviser til August Wimmer, ”Børnepsykiatrien og Opdragelsesanstalten,” *Børnesagens Tidende* 5 (1910): 92; Beck 1910, ”Uroen.”; Møllerup 1910.

¹⁰⁰ Beck 1921, ”Uopdragelig,” 132.

unge til uopdragelighed, og han skrev her, at Beck her talte ud fra "fejl grundlag". Som Violas sag fra kapitel 5 viser (se side 180), var Becks forståelse af sammenhængen mellem børneforsorgens praksis og de unges handlinger nok ikke så forkert, som Brun gjorde den.¹⁰¹

Formand for De samvirkende Forældreforeninger, Margrethe Nielsen, mente i et svar til både Brun og Beck samme år i *Børnesagens Tidende*, at Beck var nærmest sandheden, men at de begge havde overset – og overhørt – årsagen til de unges opførsel:

Forstander Beck og alle I som står i arbejdet derude, vi siger til jer alle: Hører I ikke råbende fra den skare af unge, som har været under forsorgen derude?¹⁰²

Ifølge Margrethe Nielsen overtrådte de unge reglerne på hjemmet, fordi de blev behandlet dårligt. Hun skrev, at disse unge selv sagde, at:

[...] "vi stjæler for at føle os mætte, eller også bestiller vi for lidt, og saa kommer straffen og derefter løbeture. Tyveri for at opholde livet, jagten efter os undløbne: tilbagevenden til hjemmet, arrester og straffe og således videre, indtil de endelig "forbryder sig fri" som det hedder eller til opdragelsestiden er forbi, uden noget nævneværdigt resultat."¹⁰³

Margrethe Nielsen var således enig med Ludvig Beck om, at unge begik kriminalitet, fordi de kunne blive udskrevet af værgerådsforsorgen, hvis de gjorde det, og hun mente endvidere, at forholdene i forsorgen gjorde, at de ønskede at blive udskrevet. Bedre forhold kombineret med afskaffelse af muligheden for at udskrive fra forsorgen før tid var således løsningen.

Uopdragelighed i forsorgsloven

I 1933 blev Værgerådsloven som bekendt erstattet af Forsorgsloven.¹⁰⁴ Socialdemokraten K.K. Steincke, der tidligere havde været modstander af, at børn og unge kunne blive udskrevet af forsorgen som opgivne, var nu socialminister og hovedkraften bag lovrevisionen. Alligevel var Værgerådslovens tidligere så omdiskuterede §65 om at udskrive unge som uopdragelige bevaret i forslaget til Forsorgsloven, og paragraffen blev uden videre debat vedtaget og ført videre i den nye

¹⁰¹ Christian Brun: "Uopdragelig," *Børnesagens Tidende*, vol 16, nr 16 (1921): 139, 141.

¹⁰² Margrethe Nielsen, "Aabent Brev til Hr Forstander Beck til Artiklen Uopdragelig," *Børnesagens Tidende* 16, no. 17 (1921): 153

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Første lovforslag formuleredes i et udvalg under Socialministeriet. "Betænkning af børneværnsudvalget 1930-1931 nedsat af Steincke." I *Rigsdagstidende 1930/1931*, sp 3307-3384.

lovs §170.¹⁰⁵ Paragraffen om, at børn og unge kunne udskrives, blev vedtaget uden debat – dog med en kommentarer til loven om, at staten påtog sig at oprette flere særanstalter. Værgerådslovens lovning i 1922 om oprettelse af nye institutioner for dem, der ellers blev anset for ”særligt vanskelige” over 14 år, faldt bort med henvisning til Forsorgslovens forslag om flere hjem for ”svagt begavede”.¹⁰⁶ Det blev samtidig tilføjet den nye paragraf, at børneforsorgen ved opgivelse af forsorg om muligt skulle drage ”Omsorg for, at det [barnet/den unge, der blev udskrevet som uopdragelig] anbringes under betryggende Forhold”.¹⁰⁷ Ligesom i Værgerådsloven pålagde Forsorgsloven således børneforsorgens myndigheder at overveje alternative anbringelser af de vanskelige børn. Forståelsen af problemet med de børn og unge, der blev udskrevet fra værgerådsforsorg før tid, var siden 1922 kommet nærmere særforsorgen: Værgerådsloven af 1922 nævnte ”Opdragelseshjem [...] eller eventuelt paa en eller anden Helbredelsesanstalt” som alternativer, men herudover tilføjede Forsorgsloven ”eller institution for særforsorg”.¹⁰⁸

Steincke var i tiden op til Værgerådslovens indførelse dog heller ikke - som sin radikale allierede Margrethe Nielsen - kritisk overfor at der fandtes uopdragelige unge, og derfor heller ikke egentlig modstander af *begrebet* uopdragelighed. Derimod var han både i 1921 og 1925 modstander af *praksissen* at udskrive elever, der opfattes som sådan, af forsorgen. Årsagen til hans modstand skal findes i hans forståelse af problemet som et degenerationsproblem. Han advarede i *Børnesagens Tidende* i 1925 mod en ”konservativ værgeraadsinstitution”, som ikke byggede på moderne arvelighedsforskning, og han fastholdt, at der fandtes ”uopdragelige individer, hvis degenerative anlæg ingen virkelige muligheder frembød for opdragelsen”.¹⁰⁹ Forståelsen af uopdragelighed som en effekt af en biologisk afvigelse fik støtte andre steder fra og vandt også frem i løbet af 1920’erne. Mere om dette i kapitel 6 og 7.

¹⁰⁵ Paragrafferne var stort set ens, kun sproget var ændret. For eksempel var ”Forsorg” udskiftet med ”Anbringelse udenfor Hjemmet”. ”Lov om Offentlig Forsorg,” (1933), §170.

¹⁰⁶ Paragraffen var ikke blevet ført ud i livet og sletningen vakte frustration blandt nogle børnesagarbejdere. Marie Benedicte Gregersen, ”Vore psykopater,” *Børnesagens Tidende* 41, no. 9 (1946).

¹⁰⁷ ”Lov om Offentlig Forsorg,” (1933), §171.

¹⁰⁸ Ibid., §170, stk 2.

¹⁰⁹ Karl Kristian Steincke (1925). ”Straffelovsforslaget og Værgerådsloven.” I *Børnesagens Tidende* 20: 207ff.

Opsamling: Sprækker i styringen

Som jeg har vist herover, blev udskrivning af værgerådsforsorgen som opgivet brugt til at løse en række af forskelligartede institutionelle problemer. Begrebet uopdragelig var både mere ensrettet i lovteksterne i Værgerådsloven og Forsorgsloven og i måden, det blev brugt på i debatter, end det var i praksis.

I dette kapitel har jeg vist, hvordan der i løbet af børneforsorgens første år udviklede sig en praksis, hvor opdragelsen af enkelte værgerådsbørn blev opgivet, og at denne praksis fortsatte frem til (mindst) 1940. Selvom Børnelovens tekst i 1905 signalerede, at alle kunne opdrages, blev det praksis, at de opgivne børn og unge blev udskrevet af både institutioner og værgerådsforsorg. Jeg har vist, at praksissen med at udskrive unge fra opdragelsesforsorgen som uimodtagelige for opdragelse begyndte under Børneloven af 1905, før denne praksis blev indskrevet i loven. Muligheden for at udskrive unge fra forsorgen blev i 1922 indskrevet i Værgerådsloven og bevaret i Forsorgsloven i 1933. Formålet med indførelsen af muligheden for at opgive forsorgen i loven i 1922 var at begrænse brugen af denne udskrivningsform, men loven påvirkede ikke andelen af børn, der blev opgivet på nationalt niveau. Derimod blev ca 4% af de anbragte børn i hele perioden 1905-1940 opgivet og udskrevet.

I analysen af de lokale praksisser på Vejstrup Pige hjem undersøgte jeg forekomsten af denne udskrivningspraksis på dette specifikke hjem og konkluderede, at udskrivningspraksissen også på Vejstrup startede, før den fik hjemmel i lovgivningen, samt at omfanget af opgivne steg i starten af 1920'erne, samtidigt med forberedelserne af Værgerådsloven og debatterne om at lovliggøre denne praksis.

Med inspiration fra sociologerne Järvinen og Gubriums blik på institutioners videnskabelse som problematiseringer har jeg vist, at uopdragelighed ikke var en egenskab hos dem, der blev udskrevet som uopdragelige. Uopdragelighed må i stedet forstås som på den ene side *en del af en administrativ handling*, der blev foretaget af personalet, når de udskrev en elev som opgivet, og på den anden side som *en kategori eller problematisering*, der opstod i samspil mellem anbragtes handlinger og børnesagsarbejderen håndtering af dem. Altså som et fænomen, der blev skabt gennem interaktion mellem de anbragte og ansatte – særligt forstanderinden på institutionen – men som et fænomen, der klæbede til de anbragte, der blev kategoriseret.

Praksissen med at udskrive piger som opgivne forekom allerede i Vejstrups første tiår, men den uopdragelige trådte først frem som kategori i pigehjemets dokumenter i starten af 1920'erne. Den voksende systematisering af viden om de elever, som blev udskrevet som opgivne af forsorg i Vejstrups årsberetning, kan med videnskabsfilosof Ian Hacking's perspektiv læses som en praksis, der indgik i selve produktionen af kategorien.¹¹⁰ Det, der først var en *håndtering* (af noget, der endnu ikke blev opfattet som et samlet problem og derfor kan siges at udgøre *roderi*), blev omformet til at være *en kategori*, eller med mit bidrag til Gubrium og Järvinens begreber – en *rodet*

¹¹⁰ Hacking 1996 [1995], "The looping effects of human kinds."

problematisering – som kaldte på yderligere videnskabelse. Siden blev der skabt mere systematiseret viden om disse børn og unge, og dermed udvikledes der mere ordnede problematiseringer, som de kunne forstås igennem (Se model 1, side 59).¹¹¹

På grund af det tidsmæssige sammenfald mellem lovdebatteerne op til indførelsen af uopdragelighed i værgerådsloven; stigningen i hvor mange anbragte piger, der blev opgivet på Vejstrup; og den ændrede struktur i årsberetningen, der systematiserede og samlede viden om denne gruppe anbragte, sandsynliggør jeg, at debatterne op til indførelsen af uopdragelighed som udskrivningsgrund i Værgerådsloven 1922 på dette lokale sted var medvirkende til at legitimere denne udskrivningsform og til at skabe eller reproducere kategorien *uopdragelig*. Jeg konkluderer, at kategorien ”uopdragelig” løbende tog form gennem praksis og siden cementeredes som kategori igennem debatterne, der ledte op til værgerådslovens indførelse af uopdragelig som udskrivningsgrund.

På baggrund af mikro-analysen af, hvad der kunne gå forud for, at en ung blev udskrevet som uopdragelig på Vejstrup, konkluderer jeg desuden, at uopdragelighed opstod som resultat af et komplekst socialt samspil mellem den anbragtes handlinger og børnesagsarbejdernes handlinger, og at disse handlinger var afhængige af såvel den konkrete institutionskontekst som af en bredere national børneforsorgskontekst (herunder den lovgivningsmæssige kontekst). Den lokale og den nationale institutionelle kontekst afgjorde dels, hvilke ressourcer og opdragelsesredskaber institutionen havde til rådighed, og derigennem også hvilke tilblivelsesmuligheder, den enkelte anbragte kunne tilbydes. I stedet for med empiriens logikker at tale om, at nogle af de anbragte *var* uopdragelige, viser jeg, at deres såkaldte uopdragelighed opstod igennem processer, hvorigennem de blev tildelt, tilbudt, gled ind i og blev til gennem kategorien ”uopdragelig” – og i nogle tilfælde også aktivt påtog sig den.

Jeg har i kapitlet vist, hvordan lokale håndteringspraksisser gav ophav til, at kategorien uopdragelig fik betydning og blev virkeliggjort på politisk niveau. Forståelsen, der allerede eksisterede lokalt på Vejstrup og andre steder i børneforsorgen, om at nogle børn var uimodtagelige for opdragelse, rejste med debatterne, der førte op til Værgerådsloven, ind i det politiske liv og tog form gennem kategorien ”uopdragelige” børn og unge. Dét, der startede som en *handling* (at opgive opdragelsen af en specifik elev), der blev brugt til at løse forskelligartede vanskelige elevsager i børneforsorgens institutioner, blev i løbet af børneforsorgens første to årtier løbende omgjort til en *kategori* eller en *rodet problematisering* (uopdragelig), der i sig rummede handlemuligheden: Udskrivning af værgerådsforsorgen. Denne handling blev derefter indført som udskrivningsgrund i Værgerådsloven.

Når en elev blev udskrevet som uopdragelig, blev problemet formuleret som noget, der alene havde med hende at gøre. Men som jeg har vist gennem mikroanalysen af Viola og Lydias sager, blev ”den uopdragelige elev” gradvist til i en proces, det foregik som en vekselvirkning mellem, at en ung pige blev udgrænset fra det normative

¹¹¹ Denne sidste del af forandringsprocessen vil jeg undersøge yderligere i kapitel 6 og 7 om videnskabeliggørelse af problemet.

fællesskab, som Vejstrup og relationen til forstanderinden repræsenterede, og at hun samtidig udgrænsede sig selv fra dette fællesskab. De enkelte elevers såkaldte uopdragelighed var altså et resultat af komplekse processer, snarere end udtryk for, at de på forhånd udgjorde en bestemt type elev. Uopdragelighed var et fænomen, som eleverne afhængig af kontekst og samspil med opdragerne, der hvor de blev anbragt, kom til at virkeliggøre og leve op til eller falde udenfor.

Også myndighedshåndteringen: at udskrive som uopdragelig var resultat af en proces med flere aktører. Forstanderinden udskrev elever som konsekvens af, at de gang på gang udviste direkte uvilje mod at være objekt for opdragelse. Men Lydia og Violas sager viser, at forstanderindens mulighed for at gøre brug af udskrivningshandlingen "at opgive en elev" og elevernes afvisninger af at være objekter for opdragelse, og derved at opføre sig uopdragelige, var gensidigt afhængige. Vi kan således ikke se udskrivningshandlingen som *alene* et resultat af forstanderindens aktørskab, men må forstå den som resultat af sociale processer imellem hende og eleven, hun udskriver. Og ligeledes, må vi forstå elevens handlinger som påvirket af, at forstanderinden har denne handlemulighed.

At opgive de uopdragelige som liberal praksis

På baggrund af tidligere forskning kan det virke overraskende, at de mest besværlige blev sendt ud af børneforsorgen ikke blot i perioden 1905-1920, men også i mellemkrigstiden, hvor tendenserne i særforgeren var markant anderledes. Tidligere forskning i bl.a. socialpolitikken, fængselsvæsenets, og åndssvageforsorgens og sindsygeværns historie, har dokumenteret en stigende bekymring for og en deraf følgende udbygning af anstaltsvæsenet til forskellige afvigergrupper i første halvdel af 1900-tallet og for åndssvageværns i Danmark allerede i 1920'erne.¹¹²

Birgit Kirkebæk har endvidere vist, hvordan Ø-anstalten Sprogø tog imod kvinder, som ikke blev anset for åndssvage ifht. deres IK, men fordi man mente, at de pga. deres lave moral skulle anstaltsanbringes. Da der ikke var anstalter, der passede til deres særlige målgruppe, tog anstaltens overlæge Wildenskov alligevel til tider imod

¹¹² For åndssvageforsorgens historie i Danmark, se Kirkebæk 1993, *Da de åndssvage blev farlige*; Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret: Livø-anstalten 1911 - 1961* (Forlaget Socpol, 1997); Kirkebæk 2004, *Letferdig og løstagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*; Birgit Kirkebæk, *Uduelig og ubrugelig: åndssvageasylet Karens Minde 1880-1987* (Forlaget SocPol, 2007); Nete Balslev Wingender, *"-Driivhuset for den sygnende Plante! -: børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus 1855-1902* (Dansk psykologisk Forlag, 1992). For sindssygehospitalernes udbygning, Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit: psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983* (Københavns Universitet, 2007), 48-52. Åndssvageforsorg i international sammenhæng, se Thomson 1998; Engwall 2000. Tvangsbehandling på tværs af tid og forsgsgrene i Sverige fra 1850-1970 behandles i Jenny Björkman, *Vård för samhällets bästa: debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850-1970* (Carlsson, 2001). For behandling af patienter, der blev set som uforbederlige på sindssygehospitaler i samme periode i Norden, se Ahlbeck-Rehn 2006, 299ff.

dem. I 1938 var 26 ud af 152 kvinder på Sprogø således ifølge Wildenskovs egne IK-kriterier ikke åndssvage, da de havde en IK over 76.¹¹³ Birgit Kirkebæk har vist, hvordan også åndssvageforsorgens institutioner på tværs af tid ligesom børneforsorgens institutioner har forsøgt at komme af med de mest besværlige anbragte, men konkluderet, at det fra starten af 1920'erne ikke længere var muligt for åndssvageelægerne at sende denne gruppe anbragte hjem og ud af systemet. På dette tidspunkt var bekymringen for, hvad hjemsendelse ville have af konsekvenser for samfundet blevet vigtigere end institutionernes behov for at komme af med dem. Som konsekvens af denne logik blev åndssvageforsorgen i starten af 1920'erne udbygget med flere specialiserede anstalter til isolering af de mest vanskelige.¹¹⁴

På baggrund af denne del af åndssvageforsorgens danske historie kunne man forvente en lignende udvikling i børneforsorgen, hvor opgivelsen af de såkaldt uopdragelige ikke længere var legitim eller mulig for børneforsorgens institutioner i 1920'erne, men det er ikke tilfældet. Derimod var der ikke nogen forskel på omfanget af opgivne børn, der blev sendt ud som "uopdragelige" fra 1915 og frem til 1940. Mellemkrigstidens bekymring for samfundet betød ganske vist, at der blev opmærksomhed på praksissen med at udsende børn som uopdragelige, men bekymringen var ikke stor nok til, at der fulgte økonomiske midler med til at udbygge forsorgen med specialiserede anstalter til denne gruppe af børn og unge.

Opgivelsen af opdragelse af de mest vanskelige børn er et paradoks i børneforsorgens historie, når børneforsorgen forstås i lyset af begrebet *social kontrol*. Hvis børneforsorgen primært var udtryk for social kontrol, giver det ikke mening, at de vanskeligste børn og unge blev opgivet. At unge, der ikke blev anset for mulige at opdrage, blev sendt ud fra Vejstrup understreger derfor konklusionen fra kapitel fire om, at Vejstrup ikke bør forstås primært som et udtryk for social kontrol af arbejderklassens mest vanskelige børn. Vejstrup var heller ikke hverken en opbevaringsanstalt eller en straffeanstalt. Netop fordi formålet ikke var *kontrol* men *reform*, der var baseret på den anbragtes vilje til at lade sig reformere, giver det mening, at de vanskeligste blev sendt hjem: Hvis en anbragt ikke tog identiteten som opdragelsesobjekt på sig og ikke samarbejdede med forstanderinden og personalet om at blive opdraget, udfordrede hun institutionens eksistensberettigelse som opdragelseshjem. Det måtte institutionen håndtere for at kunne fortsætte. På Vejstrup Pighjem, ligesom andre steder i den danske børneforsorg, blev en af måderne at håndtere et sådant fravær af samarbejde at udskrive barnet eller den unge som uopdragelig.

Som dette kapitel har vist trådte *den uopdragelige* frem som en kategori, der måtte undersøges nærmere i løbet af 1920'erne og 1930'erne. Denne historie vil jeg fortsætte i næste kapitel om videnskabeliggørelse.

¹¹³ Birgit Kirkebæk, "Samfundsmæssigt ubehag og lægelig diagnostik," *Bibliotek for Læger* 198 (2006): 71.

¹¹⁴ Birgit Kirkebæk, "Abnormbegrebet i Danmark i 20erne og 30erne," *Agrippa: psykiatriske tekster* 9, no. 4 (1987): 170-71.

Udfyldes af Benjanten.	Arresthuset paa Nytorv		Undersø- gelses- kammer eller Retsafde- ling.
	Dato	Fulde Navn	
	Celle Nr. B	Varetægt Afsoning Straf?	
	6/5 6		IV

Der maa ikke skrives paa tværs af eller udenfor de afstregede Linier.

155

Forstanderinde Frk. Schneekloth.

Da jeg sidder arresteret her paa Nytorv, saa vil jeg nu spørge, om jeg ikke kan blive fri for at komme over paa Hjemmet igen, for det piner mig og vilde at tænke paa det. De ved Frk. Schneekloth, at jeg bliver der ikke, jeg kan ikke blive anderledes, end jeg er, forind jeg faar lov til at komme hjem hos mine Forældre. Min Mor og Far har sagt, hvis jeg vil opføre mig ordentlig, naar jeg godt kommer hjem herfra. Jeg ved endnu ikke, om jeg faar Straf, men vil der ikke nok være saa venlig og svare mig, for hvis jeg maa blive hjemme, saa vil jeg spørge min

Viola argumenterer for, at Frk. Schneekloth skal udskrive hende af værgerådsforsorg i stedet for at forsøge at opdrage hende. Brevet er skrevet i arresten, efter at Viola var løbet væk fra Vejstrup Pigeheim. Anonymiseret.

Kilde: VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 155, brev 6.5.1923.



Øverst: Dans på plænen, omkring 1910.
Nederst: I køkkenet, 1923.

Kilde: Gudme Lokalhistoriske Arkiv.

6. DIAGNOSTICERING OG GRÆNSER FOR LÆGERNES MAGT

I 1914 blev pigen Lisbeth udskrevet fra Vejstrup Pigeheim og sendt til fattigvæsenet i sin forsørgelseskommune med ordene: ”ganske uimodtagelig for opdragelse”.¹ I årsberetningen blev Lisbeth beskrevet som degenereret af forstanderinde Schneekloth, men selvom Lisbeths problem blev forstået som resultat af en biologisk afvigelse, blev hun ikke mentalundersøgt, før hun blev sendt tilbage til sin forsørgelseskommune. Seks år senere, i 1920, blev pigen Ella håndteret på en anden måde. Forstanderinden mente, at Ella ligesom Lisbeth var biologisk afvigende: Hun mente, at Ella var ”abnorm”. For at finde ud af, hvad hendes abnormitet bestod i, havde hun anmodet om, at Ella blev mentalundersøgt. En læge undersøgte Ella og konkluderede, at Ella var normal, men Schneekloth var uenig. Trods lægens erklæring anmodede hun derfor om, at Ella blev udskrevet, med argumentet om, at hun var abnorm.² Overværgerådet gav Schneekloth ret i, at det var sandsynligt, at Ella var åndssvag eller på anden måde abnorm, og at hun derfor ikke hørte hjemme på en opdragelsesanstalt. På denne baggrund blev Ella sendt hjem og udskrevet af værgerådsforsorg. 13 år senere, i 1933, da Schneekloths efterfølger, Sejerøe, fik problemer med pigen Sørine, sørgede hun, ligesom Schneekloth havde gjort med Ella i 1920, for, at Sørine blev mentalundersøgt som led i at afgøre, hvor hun kunne sende Sørine hen. Lægen, der undersøgte Sørine kunne ikke afgøre sagen, men konkluderede, at det ville kræve yderligere undersøgelser at afgøre, om Sørine var ”karaktersyg – psykopat”, eller om hun led af ”begyndende Sindssyge”. Sejerøe fandt hende uegnet til opdragelse, men lægen konstaterede, at Sørine havde brug for at forblive under forsorg. Sørine forblev derfor på Vejstrup Pigeheim, indtil der opstod en konflikt, som forstanderinden håndterede med at akutindlægge hende på Middelfart Sindssygehospital.

I alle de tre ovenstående tilfælde var pigernes mentale tilstande uklare, men hvor Margrethe og Ella i 1914 og 1920 blev udskrevet af værgerådsforsorg som

¹ Schneekloth 1913-1914, *6te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim*, 13, elev 13.

² VPA:RA: “57-124, Elevsager 1908-1962,” elev 154, brev fra Overværgerådet til Vejstrup 6.6.1922.

uimodtagelige for opdragelse, henholdsvis med og uden lægeundersøgelse, gav uklarheden i Sørines sag ikke anledning til, at hun blev udskrevet. Lægen havde nemlig også konstateret om Sørine, at "Hun vil være en af de mange, der trænger til Forsorg ud over det fyldte 21. Aar."³

Fra 1913 til starten af 1930'erne var der således sket en forandring i håndteringerne af de vanskeligste piger på Vejstrup Pighjem. Læger blev i stigende grad involveret i vurderingen af pigerne. Og lægernes vurderinger blev i stigende grad en del af vurderingen af, hvad der skulle ske med den enkelte pige. Derudover havde håndteringen af kategorier og diagnoser ændret sig: Hvor uklare kategoriseringer og diagnoser i 1914 og 1920 kunne medføre en udskrivning af værgerådsforsorg via en rodet problematisering af den anbragte som uopdragelig, var det anderledes i 1934.

Udskrivningerne af unge som opgivne og såkaldt uopdragelige havde skabt nye problemer. Når problematiseringen således ikke længere tilbød en brugbar håndteringsmulighed, var der brug for yderligere viden. Konkret blev der efterlyst lægevidenskabelig diagnostisk afklaring, som skulle bruges til at afgøre, hvordan de såkaldt uopdragelige skulle håndteres.

I dette kapitel undersøger jeg, hvordan udfordringerne med at opdrage unge piger på Vejstrup Pighjem i praksis blev omformet fra rodede problematiseringer af forskellige opdragelsesmæssige udfordringer til at blive lægevidenskabeligt ordnede problematiseringer. Som led i denne undersøgelse ser jeg også på, hvordan lægerne blev centrale aktører i pighjemmets praktiske arbejde.

Kapitlet er opdelt i tre dele. I første del viser jeg, hvordan børnesagsarbejdere i 1920'erne aktivt brugte og efterspurgte lægevidenskabelig viden og ekspertise i arbejde med de såkaldt uopdragelige elever, og hvordan Vejstrups ansatte selv brugte lægevidenskabelige diagnoser til at opnå mulighed for at handle på bestemte måder i specifikke sager, for eksempel som argument for at udskrive en elev som uopdragelig.

I anden del af kapitlet viser jeg, hvordan læger i stigende grad deltog i arbejdet på Vejstrup Pighjem, samt hvordan de lægelige undersøgelser og diagnosticeringer foregik i praksis og forandredes i perioden 1908-1940. Denne del af kapitlet viser, hvordan forandringerne på Vejstrup Pighjem fletter sig ind i den bredere historie om lægevidenskabens stigende betydning og deltagelse i børneforsorgens arbejde i Danmark.

I kapitlets tredje del følger jeg diagnosticeringsprocesserne i en specifik elevsag, og viser derigennem, at disse ikke foregik ad en lige vej fra tests og diagnostisk teori til diagnose og derefter behandling med henvisning til psykiatrisk teori, men at den viden, lægerne skabte om unge piger på Vejstrup Pighjem derimod var sammenvævet med og betinget af børnesagsarbejdernes behov for at udpege konkrete håndteringsmuligheder, herunder særligt i sager med anbragte, som de ikke opfattede som modtagelige for opdragelse.

³ Ibid., 331, lægeerklæring, 5.10.1934.

Efterspørgsel på lægevidenskabelige kategorier

Som tidligere beskrevet vakte børneforsorgens opgivelse af såkaldt uopdragelige børn og unge bekymring i starten af 1920'erne (se kapitel 5). I debatterne op til revisionen af Børneloven med værgerådsloven havde flere kritiske røster, bl.a. et mindretal i kommissionen op til lovændringen, fremhævet, at børneforsorgen kun var nødsaget til at opgive opdragelsen af nogle børn, fordi de rette institutioner manglede.⁴ Diskussionerne om de såkaldt uopdragelige øgede interessen for at skabe viden om børneforsorgens målgruppe og i særdeleshed denne gruppe.

Efter lovændringen, der lovliggjorde den tidligere administrative praksis med at opgive nogle børn og unge, igangsatte overinspektør i børneforsorgen Christian Brun en vidensindsamling om anbragte på opdragelsesanstalterne, som var blevet indskrevet i 1920-1921, og som siden havde vist sig at "egne sig for Anbringelse andetsteds", for at skabe viden om de børn og unge, der blev opfattet som uden for opdragelsens muligheder.⁵ Også Vejstrup Pighjem modtog et brev, hvor han bad om en liste over sådanne piger. Lærerinden A. Plum Rasmussen, som vikarierede for forstanderinde Schneekloth, der på daværende tidspunkt var bortrejst, svarede Overinspektionen med en liste over 14 elever, som Vejstrup Pighjem havde vurderet passede bedre i andre anstalter. Hun nøjedes ikke med at opliste alle disse elever, hun skabte derudover af eget initiativ fire under-kategorier for de elever, der ikke hørte hjemme på Vejstrup Pighjem, nemlig de følgende:

- 1) Abnorme og i intel. H.l. st. Ps. (3 elever)
- 2) Seks. Abnorme, men ikke i intellektuelt H.l.St. Ps (7 elever)
- 3) Psykopater (2 elever)
- 4) Sinker (2 elever)⁶

Brevet viser, at personalet på Vejstrup Pighjem allerede i starten af 1920'erne forstod udfordringerne med elever, der blev anset for "uopdragelige" med lægevidenskabelige logikker og kategoriserede eleverne med lægevidenskabelige begreber og diagnoser. De anvendte begreber pegede ikke mod sygdomstilstande, men mod afvigelser fra det normale, som blev forstået som biologisk betingede.⁷

⁴ Se kapitel 5.

⁵ Brevet fra Brun er dateret d. 26 maj iflg Vejstrups svar. Forespørgslen indgik sandsynligvis i et lobbyarbejde for en ø-anstalt for kvinder under de Kellerske åndssvageanstalter. Se kapitel 7.

⁶ VPA:RA: "Kopibog, i Straffeprotokol m. bilag," 261f.

⁷ Kirkebæk 1987, "Abnormbegrebet i Danmark i 20erne og 30erne."; Nøhr 1991, "Opdragelse til normalitet? Fra degeneration til psykopati til."

Såvel Vejstrup Pige hjem som resten af børneforsorgen havde allerede et veludviklet samarbejde med åndssvageforsorgen, der betød, at børn og unge, der blev opfattet som intelligensdefekte i en grad, så de kunne betegnes som åndssvage, blev videresendt til denne forsgsgren. At nogle af de anbragte, der ikke hørte hjemme i børneforsorgen, blev betragtet som abnorme, var således ikke noget nyt, da Plum skrev sit brev til Overinspektør Brun, men det er bemærkelsesværdigt, at hun i brevet karakteriserede *alle* de piger, som hun betragtede som uimodtagelige for opdragelse, herunder alle de piger, hun havde udskrevet af værgerådsforsorgen før tid med henvisning til dette, som abnorme på den ene eller anden måde. Samtidig er det bemærkelsesværdigt, at hun beskrev dem med specifikke diagnoser, herunder den i Danmark relativt nye psykiatriske diagnose psykopati.

De piger, der ikke var modtagelige for opdragelse var således abnorme på specifikke måder, ikke blot ulydige. Men hvor hentede Plum og det øvrige personale de fire begreber fra og hvad betød de i samtiden?

Paraplybetegnelsen *abnorm* og teorier om arvelighed i Danmark

Som andre forskere har peget på, blev abnormbegrebet i Danmark brugt i 1900-tallets første tre årtier i medicinske sammenhænge som en samlebetegnelse over forskellige tilstande, der afveg fra normalen.⁸ Overordnet blev begrebet "abnorm" i 1920'erne dog brugt til ikke blot at udtrykke afvigelse fra normen, men også til at udpege *årsagen* til afvigelsen som en arvelig belastning. Begrebet hang sammen med degenerationsteorien, der indebar, at den arvelige belastning og dermed abnormiteten ville blive forstærket i hvert slægtsled. Med tiden ville degenerationen medføre sterilitet i de belastede slægter.⁹

Som Foucault har pointeret, var logikken bag en samlebetegnelse for alle afvigelser fra normen, at degenerationsteorien på daværende tidspunkt kobkede alle afvigelser sammen som beslægtede.¹⁰ Denne tanke blev siden udfordret af mere komplekse teorier om arvelighed, der stammede fra Johan Gregor Mendel. Ifølge Lene Koch fik

⁸ Kirkebæk viser i en undersøgelse af begrebets danske historie, at trods dets brede betydning blev det ofte brugt synonymt med åndssvaghed. Anne Katrine Gjerløff og Anette Faye Jacobsen, *Dansk Skolehistorie: Da skolen blev sat i system: 1850-1920. Bind 3, Dansk Skolehistorie* (Århus Universitetsforlag, 2014), 295; Kirkebæk 1987, "Abnormbegrebet i Danmark i 20erne og 30erne." For eksempel på brug af begrebet som samlebetegnelse, se Wimmer 1909a, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*.

⁹ Koch 2010, *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*, 49.

¹⁰ Foucault diskuterer med udgangspunkt i Frankrig i slutningen af 1800-tallet tre forskellige elementer under begrebet og argumenterer for, at disse tidligere vidt forskellige afvigelser blev koblet sammen i begrebet "abnorm" via degenerationsteorien. Foucault 1997, *Ethics, Subjectivity and Truth* 55.

de mendelske teorier fra 1915 og frem stor betydning i Danmark.¹¹ Ifølge denne teori kunne abnormiteter opdeles i nedarvede og erhvervede. For at vide, hvordan en abnormitet skulle håndteres, var det vigtigt at finde ud af, om den var arvelig.¹² En afgørende forskel på de to traditioner var, at de degenereredes reproduktion ifølge den mendelsk inspirerede tankegang ikke blev hæmmet af degenerationen. De mendelske tanker fik bredt gennemslag i Danmark i 1920'erne og 30'ernes Danmark, også blandt fremstående politikere, som frygtede, hvad de forstod som de degenereredes "overordentlige Frugtbarhed" og den trussel, som de abnorme dermed udgjorde mod befolkningens fremtid.¹³

Abnormbegrebet fik i Danmark betydning i forhold til forståelsen af såkaldt vanskelige børn, herunder børn under værgerådsforsorg, fra starten af 1900-tallet gennem den danske læge, kriminolog og psykiater August Wimmers tidlige værker, som indskriver sig i degenerationsteorien.¹⁴ Wimmer brugte i en undersøgelse af værgerådsbørn i 1909 begrebet "abnorm" i kombination med "psykisk" eller "sjælelig" for at karakterisere tilstande af "Aandssvaghed, mere selvstændig moralsk Udartning, Epilepsi, Hysteri osv."¹⁵ Han brugte desuden det endnu bredere begreb "praktisk talt abnorm" i tilfælde, hvor han ikke kunne fastslå en mere præcis diagnose, men hvor han mente, at barnet havde hvad han anså for "anatomiske degenerationstegn".¹⁶ Med henvisning til internationale undersøgelser af værgerådsbørn i andre lande forventede han, at en stor del af de danske værgerådsbørn ville være abnorme, da de

¹¹ Koch 2010, *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*, 49.

¹² Wimmers udgivelse *Psylogene Sindssygdomsformer* (1916), er ifølge psykiatrihistoriker Jette Møllerhøj det første danske psykiatriske værk, der ikke per definition placerer årsagen til sindssygdom i arvelige forhold. Interessen for at skelne mellem arvelige og erhvervede egenskaber kan således spores i andre dele af psykiatriens historie end i genopdagelsen af Mendel. Jette Møllerhøj, "På gyngende grund: psykiatriens praksisser og institutionalisering i Danmark 1850-1920" (Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2006), 65-66.

¹³ Forskellen på den moderne arvelighedslære og degenerationsteoretikerne fra starten af 1900-tallet var, at de første ikke anså alle abnorme tilstande som arvelige, i modsætning til de sidste, der anså abnorme fremtoninger som per definition resultater af degeneration. Koch citerer her Rigsadvokat August Goll (1866-1936) fra 1934. Koch 2010, *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*, 49-52. Jf. Karl Kristian Steincke, *Fremtidens Forsørgelsesvesen: Oversigt over og Kritik af den samlede Forsørgelseslovgivning samt Betænkning og motiverede Forslag til en systematisk Nyordning: Udkast til Lov om offentlig Hjælp. II Speciel Del* (Schultz, 1920), 257-60.

¹⁴ Møllerhøj 2006, 64f; Wimmer 1909a, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling, Bilag til Dagsordenens Punkt 5," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*; Wimmer 1909b, *Degenererede Børn*.

¹⁵ Wimmer 1909a, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling, Bilag til Dagsordenens Punkt 5," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*, 1.

¹⁶ Til anatomiske degenerationstegn regner Wimmer bl.a. visse hovedmål, misdannelser, ansigtsskævhed, uregelmæssige tandstillinger. Ibid., 8.

internationale undersøgelser viste at "Antallet af sjæleligt abnorme Individer [...] mellem Vægebørnene" var "betydeligt" med procentsatser mellem 36% og 63%.¹⁷

Kategorien *sinke* og måling af intelligens i Danmark

"Sinke" var en kategori mellem åndssvaghed og normalområdet, og der var enighed om, at sinkerne var intelligensdefekte, men samtidig for intelligente til åndssvageforsorg. Inspirationen kom fra Tyskland og Frankrig, og begrebet blev på skoleområdet fra ca. år 1900 brugt til at udskille børn fra den almindelige folkeskole og over i eksamensfri "sinkeklasser" eller "værneklasser" og fra 1913 over i særlige "værneskoler".¹⁸ Ordet betød i bogstaveligste forstand, at en person var "forsinket" i den intelligensmæssige udvikling, men denne betydning gled gradvist i baggrunden til fordel for en forståelse af tilstanden som permanent, og i lyset af degenerationsteori som et resultat af nedarvet intellektuel degeneration og som en form for åndssvaghed.¹⁹ Sinkebegrebet blev i 1920'erne udfordret af læger, der mente, at forståelsen af tilstanden som en "forsinkelse" var misvisende, da de anså intelligensdefekter for statiske og uhelbredelige. Wildenskov mente således, at sinkebegrebet blev brugt forkert inden for børneforsorgen om anbragte, der fik lave resultater i tests og skole, fordi de manglede vilje og lyst til at udføre opgaverne. Det skulle alene bruges til at karakterisere tilstande af varig intelligensdefekt.²⁰

Der var stor uenighed om, hvordan grænsen mellem normale og sinker skulle defineres, men en af de teorier som fik stor udbredelse i mange lande, herunder Danmark, var udviklet af den franske psykolog Alfred Binet (1857-1911). Binet mente, at intelligens kunne defineres ved at sammenligne et barns mentale alder med dets kronologiske alder. I 1908 udviklede Binet med sin kollega psykologen Theodore Simon en metode til at teste intelligens, den såkaldte Binet-Simon test.²¹

¹⁷ Ibid., 2, 5.

¹⁸ Bl.a. som følge af uklarhed og uenighed om sinkebegrebets betydning skete der en gradvis glidning fra brug af begrebet "sinkeklasser" til "hjælpeklasser" og "værneklasser". Gjerløff og Jacobsen 2014, 299, 304ff; H.O. Wildenskov (1925a), "Indledende Bemærkninger ved Opdragelseshjemmenes Aarsmøde 1924," *Børnesagens Tidende* 20, no. 1 (1925): 7.

¹⁹ Gjerløff og Jacobsen 2014, 297.

²⁰ Wildenskov 1925a, 7. I 1928 var der blandt læger opnået enighed om, at forsinkelsen ikke kunne indhentes, jf. H.O. Wildenskov (1928b), "Intelligensmaalinger," *Særtryk af Ugeskrift for Læger* 90, no. 51 (1928).

²¹ Thom Axelsson, *Rätt elev i rätt klass: skola, begåvning och styrning 1910-1950* (Tema Barn, Linköpings universitet, 2007), 55. Henviser til Henrysson (1988)

Som Kirkebæk, Gjerløff og Koch har vist, blev Binet-Simons test videreudviklet i Danmark og brugt på åndssvageanstalter og på værneskoler fra 1910'erne.²² Hvis der var to år mellem den såkaldt kronologiske og mentale alder, defineredes barnet som sinke, og hvis der var tre år imellem, som åndssvag. Den tyske psykolog William Stern videreudviklede Binet-Simons med måleenheden IK.²³ Ved at dividere den mentale alder med den kronologiske alder fik man den såkaldte intelligenskvotient.²⁴ I dansk psykiatri blev grænsen for åndssvaghed sat ved 75, og normalområdet ved over 90. Sinkerne blev da defineret som den mellemliggende gruppe med en IK mellem 76 og 90.²⁵ Gruppen var hverken normale eller åndssvage, men i en overgang til det normale. De blev til tider regnet med i åndssvaghedskategorien som "lettere grad åndssvage" og andre gange som normale.²⁶

Psykopati og beslægtede kategorier for moralsk afvigelse

Psykopatibegrebet har rødder i forskellige intellektuelle og geografiske traditioner i psykiatriens historie, og ligesom der som ovenfor nævnt var uenighed om, hvordan forskellen mellem normale og sinker skulle defineres, var der flere forskellige forståelser af psykopatibegrebets betydning samt dets relation til åndssvaghed i Danmark og andre lande. Med inspiration fra Tyskland blev intelligensdefekt og karakterdefekt i 1860'ernes Danmark anset som to adskilte fænomener, og dermed var psykopati uafhængig af åndssvaghed.²⁷ Som Birgit Kirkebæk har vist, var der dog

²² Gjerløff og Jacobsen 2014, 300. Den danske pioner på dette område var lægen Bodil Bloch Hjort, der havde været i USA før første verdenskrig, og som tog initiativ til at en dansk tilpasning af IK-testen blev brugt fra 1915 ved den Kellerske åndssvageforsorg. Koch 2000, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, 92f.

²³ På tysk IQ efter "Intelligenzquotient", men i mange danske kilder bruges den danske forkortelse "IK".

²⁴ Denne måleenhed var udviklet af den tyske psykolog William Stern og videreudviklet af den amerikanske psykolog Lewis Terman Koch 2000, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, 89.

²⁵ Underkategorierne for åndssvaghed var i Danmark defineret med samme grænser som i bl.a. England og USA: idioti (IK 0-30), imbecilitet (IK 31-55), debilitet (IK 56-75). Også på de Kellerske åndssvageanstalter benyttedes disse grænser. Kirkebæk 2004, *Letfærdig og løsagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, 133. Koch 2000, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, 89.

²⁶ Som Koch viser, mente Wildenskov i sit senere teoretiske arbejde fra 1940, at grænsen for normalområdet var ved 70 eller 75, og sinkerne var således normale, hvorimod han i sit tidlige arbejde fra 1934 regnede dem udenfor normalområdet Koch 2000, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, 89.

²⁷ Den tyske traditions store navne var Koch og Schneider, se Henry Werlinder, *Psychopathy: A History of the Concepts* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1978), 86ff, 104ff. Den tyske tradition byggede desuden også på en tidligere kontinentaleuropæisk tradition, herunder den italienske antropolog Lombrosos teorier. Lombroso udviklede en teori om, at der fandtes en gruppe, som hverken var sindssyge eller åndssvage, men som pga. deres abnorme karakter ikke kunne undgå at komme i konflikt med samfundets love. Ibid., 178. Den italienske forbindelse blev i Danmark siden

til stadighed vanskeligheder med at skelne mellem åndssvage og sindssyge på trods af, at de to grupper nu blev behandlet i forskellige institutioner.²⁸

Men i 1910'erne fik den franske læge Bénédict-August Morels (1809–73) degenerationsteori stor indflydelse i Danmark, og dermed blev åndssvaghed og sindssygdom igen beslægtede. Ifølge degenerationsteorien var åndssvaghed det nederste trin i en kæde af degeneration, der også involverede sindssygdom - herunder også den nyere diagnose psykopati.²⁹ Det oprindeligt tyske psykopatibegreb blev i både tysk og dansk psykiatri sammenlignet med den anglo-saksiske diagnose *moral insanity* (moralsk sindssygdom), der var blevet udviklet fra det ældre begreb *moral imbecility* (moralsk åndssvaghed).³⁰ Internationalt var der flere forskellige forståelser af psykopatibegrebets betydning og relation til åndssvaghed.³¹

Diagnoserne *psykopati* og *moral insanity* var fra starten koblet til kriminologi og psykiatriske undersøgelser af kriminelle. I Danmark foreslog psykiateren Christian Geill i 1894, at der, med inspiration fra udlandet, blev oprettet en institution til "psykopatiske forbrydere".³² Og i 1917 konkluderede psykiateren Georg Schrøder, at 20% af 1000 undersøgte mandlige kriminelle i danske fængsler var psykopater, og hele 45% var psykisk abnorme.³³ Handlinger, der blev forstået som asociale og afvigende, for eksempel vagabondering og gentagen småkriminalitet, blev i Schrøders undersøgelse af mandsfanger set som effekter af og symptomer på psykopati.³⁴

I *Børnesagens Tidende* diskuteredes temaer om moralske afvigelser blandt børn og unge før og omkring 1920 under begreber som "asocialitet", den bredere betegnelse

fremhævet i et populærvidenskabeligt værk, der byggede videre på Schneiders teori om psykopati. Paul J. Reiter, *Om Psykopather* (Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1946), 11.

²⁸ Kirkebæk 1993, *Da de åndssvage blev farlige*, 65.

²⁹ Ibid.; Bjørn Hamre, *Syge må plejes med kærlighed - Kolonien Filadelfia 1897-1997* (Holbæk: Kolonien Filadelfia, Dianalund, 1997), 34-35.

³⁰ Moral insanity præsenteres af Prichard i 1835. Diagnosen havde rødder i en endnu tidligere fransk psykiatrisk tradition Werlinder 1978, 38, 80; Elizabeth Lunbeck, *The Psychiatric Persuasion: Knowledge, Gender, and Power in Modern America* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995), 352, note 74. For dansk brug af diagnosen, se: Wimmer 1909a, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5," 8; Friis 1909, "Undersøgelser af Værgeraadsbørn," 24.

³¹ Ifølge Ahlbeck-Rehn blev psykopati i Finland i mellemkrigstiden betragtet som en form for åndssvaghed. Jf. Ahlbeck-Rehn 2006, 146.

³² På dette tidspunkt var begrebet dog ikke udbredt i Danmark. Om samme målgruppe blev der talt om "sindssyge forbrydere", "psykisk abnorme forbrydere" og "degenererede forbrydere". Kragh 2018, *Sikringen. Forbrydelse, farlighed og foranstaltninger. Sikringsafdelingen i dansk psykiatri 1918-2018*, 31ff.

³³ Georg E. Schrøder, *Psykiatrisk undersøgelse af Mandsfanger i Danmarks Straffeanstalter* (J. Lund, 1917).

³⁴ Tage Kemp, "De asociale og Forsorgen for dem," *Ugeskrift for Læger* 38, no. 99 (1937); Schrøder 1917; Kemp 1936; Tage Kemp, "Syge arveanlæg i befolkningen og deres samfundsmæssige betydning" *Børnesagens Tidende* (1939).

”psykisk abnorm” og den mere specifikke ”moralsk degenererede”, som fastslog tilstanden som resultat af arvelig degeneration.³⁵ Efter tidsskriftets indhold at dømme blev begrebet betydningsfuldt i børneforsorgen omkring 1920-1921, blandt andet i forbindelse med en debat om muligheden for at oprette psykopathjem for dele af børneforsorgens børn og unge.³⁶

Da Plum skrev sit brev i 1923, som jeg beskrev tidligere i dette kapitel, blev psykopatibegrebet stadig opfattet som relativt nyt i Danmark, trods at Christian Geill havde brugt det allerede i 1890’erne.³⁷ Det havde endnu ikke resulteret i særlige indsatser rettet mod de, der blev opfattet som psykopatiske, hverken børn eller forbrydere, og der var endnu ikke enighed om begrebets indhold: Det blev til tider brugt på måder, der kobledede karakterafvigelse med intelligensnedsættelse, og i andre sammenhænge som en karakterdefekt uden intelligensnedsættelse.³⁸

August Wimmer havde i sin undersøgelse af værgerådsbørn i 1909 anvendt begreberne ”moral insanity” fra den engelske tradition synonymt med begrebet ”Degeneratio Psychopatia impr. moralis” fra den tyske tradition som diagnoser uden intelligensdefekt. Derudover anvendte han ”moralsk degeneration” som en mindre specifik diagnose, der kunne forekomme i kombination med åndssvaghed, og som samtidig ikke udelukkede åndssvaghed. Wimmer mente i 1909, at ”moral insanity” eller ”degeneratio psychopatia” ofte forekom i kombination med en meget mild grad af intelligensdefekt, og at dette også var tilfældet i de eksempler, han fandt blandt værgerådsbørn i 1909.³⁹ Overlæge A.H. Friis fra åndssvageanstalten Ebberødgaard gik skridtet videre, og stillede i sin undersøgelse af værgerådsbørn spørgsmålstegn ved teorierne om at moralske afvigelser overhovedet kunne adskilles fra intelligensdefekt:

³⁵ Eksempler på moralske afvigelser diskuteres i termer af ”asocialitet” og ”psykisk abnormitet”. Oluf J. Skjerbæk, ”Bog anmeldelse David Lund: Ungdomsasocialitet,” *Børnesagens Tidende* 14, no. 17 (1919); Sigurd Dahlstrøm, ”Den psykiatriske observation af værgerådsbørnene (af norsk overlæge),” *Børnesagens Tidende* 15, no. 16 (1920).

³⁶ Christian Brun, ”Lukket Pige hjem?,” *Børnesagens Tidende* 15, no. 15 (1920); Brun 1921, 140; A. Wimmer, ”„Psykopathjem“, et Led i Forsorgen for forvildet Ungdom,” *Børnesagens Tidende* 17, no. 4 (1922); Johannes Korsbæk, ”Psychopathjem,” *Børnesagens Tidende* (1922).

³⁷ Jf. Christian Keller, ”Psychopath,” *Nyt nordisk tidsskrift for abnormvæsen* 1928 (1928).

³⁸ Wildenskov gennemgik i et særtillæg af *Børnesagens Tidende* i 1928 de danske forfatters forskellige definitioner. Jf. Wildenskov 1928a, 1. For et caseeksempel på, hvordan uklarheden kunne håndteres, se Kirkebæk 2004, *Letfærdig og løstagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, 110-16.

³⁹ ”Hos 11 af Børnene viste den sjælelige Udartning sig ganske overvejende som moralske Defekter – Degeneratio psychopathica impr. moralis, ofte med en Sammenhobning af moralske Defekter, der i og for sig var nok til Diagnosen.” Wimmer 1909a, ”De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgerådsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5,” i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgerådsbørnene*, 8. For brug af øvrige beslægtede begreber, herunder ”Moralsk udartning”, se ibid., 1, 2-3, 13; Wimmer 1909b, *Degenererede Børn*, 131. Jf. Koch 2010, *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*, 61. Kragh 2018, *Sikringen. Forbrydelse, farlighed og foranstaltninger. Sikringsafdelingen i dansk psykiatri 1918-2018*, 226. Note 39. Den svenske psykiater Bror Gadeliuss skelnede mellem forskellige former for moral insanity og kobledede nogle af disse til imbecilitet. Berg 2018, 87.

Moral insanity i sin rene Form: uden samtidig Medliden af Intelligensen — om en saadan findes — fandt jeg ikke noget sikkert Eksempel paa hos de undersøgte Børn.⁴⁰

Først i 1938, efter at der var blevet nedsat et udvalg, der skulle udarbejde en fælles dansk diagnoseliste over psykiatiske diagnoser, blev forskellige lægers definitioner på diagnoser ensrettede, og psykopati blev klart adskilt fra åndssvaghed. Nederst i udvalgets liste var tre "overgangsgrupper", *de psykogene psykoser*, hvis årsag var uafklaret; *psykopatierne*, der var "sjælelige afvigelser af mere konstant art" og *åndssvaghed*, der betegnede en mangel eller afvigelse af de "intellektuelle evner".⁴¹

For Plum og Schneekloth udelukkede psykopati og åndssvaghed ikke hinanden i starten af 1920'erne. I Plums brev i 1923 fremstår psykopati tværtimod som en form for intelligensdefekt, ligesom begrebet "moralsk degeneration" gjorde i Wimmers undersøgelse af værgerådsbørn i 1909. En sandsynlig fortolkning af forkortelsen "ps", som forekommer som led i forkortelsen efter de første kategorier ("Abnorme og i intel. H.l. st. Ps." samt "Seks. Abnorme, men ikke i intellektuelt H.l.St. Ps"), er, at den står for "psykopater", og at Plum dermed bruger psykopati som en underkategori af åndssvaghed eller mellemkategori mellem åndssvag og normalintelligent. En sådan fortolkning betyder derudover, at hun anser kategorierne "Psykopater" og "Seksuelt abnorme" som ens, bortset fra intelligensniveauet. Senere i brevet fremhæver Plum den sidste gruppes normale intelligens. Hun formulerer forskellen med følgende formulering om, at de seksuelt abnorme "i intellektuelt Henseende ikke kan kaldes "lavtstaaende", da de gennemgaaende har vist sig at være ret normalbegavede".⁴² Jeg tolker derfor forkortelsen "i intel. H.l. st." som en forkortelse af den samme formulering, nemlig "i intellektuelt Henseende ligestillede". Betydningen bliver dermed, at gruppe 1 (Abnorme og i intel. H.l. st. Ps) i Plums forståelse er intellektuelt "lavtstående", i modsætning til gruppe 2 (Seks. Abnorme, men ikke i intellektuelt H.l.St. Ps) og det er derfor sandsynligt, at "Ps" står for "psykopater".

At Plum forstod psykopati og åndssvaghed som delvist beslægtede var meningsfuldt, i og med at diagnosticerede psykopater til tider blev håndteret af åndssvageforsorgen. Den ene af de to elever, som Plum i 1923 karakteriserede som psykopater, blev af Schneekloth i straffeprotokollen også beskrevet som "taabelig" og blev efter Vejstrup Pighjem sendt til de Kellerske åndssvageanstalter.⁴³ Selvom Plum i en korrespondance med Overværgerådet i februar samme år kategoriserede pigen som åndssvag, kategoriserede hun i det senere brev fra 1923 hende alligevel som

⁴⁰ Friis 1909, "Undersøgelser af Værgeraadsbørn," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5.*, 24.

⁴¹ Kragh 2007, *Det hvide snit: psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*, 113.

⁴² VPA:RA: "Kopibog, i Straffeprotokol m. bilag," 261-265, brev fra A. Plum Rasmussen, 1.6.1923.

⁴³ Ibid., 261, brev fra A. Plum Rasmussen, 1.6.1923; VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1908-1923," 20.1.1923, elev 147.

psykopat.⁴⁴ Den anden elev, der blev kategoriseret som psykopat i brevet fra 1923, blev sendt ud som uopdragelig efter et mislykket forsøg på at få hende indlagt på sindssygehospital.⁴⁵

Uklarheden om definitionen på psykopati i dokumenterne fra Vejstrup Pigeheim er dog næppe et udtryk for at Plum og Schneekloth var tilhængere af en bestemt teoretisk definition på diagnosen frem for en anden, men snarere et udtryk for, at der endnu ikke var klarhed om psykopatidiagnosens betydning blandt lægfolk, selvom der var begyndende konsensus blandt psykiatere om, at diagnosen var adskilt fra åndssvaghed.⁴⁶

Seksuelt abnorme og sygeliggørelse af kvindelig promiskuitet

Kategorien ”seksuelt abnorm” svarede ikke til en specifik lægevidenskabelig kategori, men den trak på samtidige lægevidenskabelige problematiseringer af seksualitet, herunder særligt kvindelig seksualitet. Den blev således brugt om seksuelt interesserede kvinder og mandlige seksualforbrydere.⁴⁷ I samtidens danske diskussioner om unge kvinder, herunder piger under værgerådsforsorg, var det særligt pigernes seksuelle nysgerrighed, begær og promiskuitet, der blev udpeget som tegn på abnormitet.⁴⁸ En kommission til revision af børneloven i 1911 skrev således om pigeheimenes ”Sværere Tilfælde” af ”Defekter paa Følelses- og Villieslivets Omraade”, som:

[...] af og til har vist sig i en ganske dyrisk Sanselighed, der afføder Undvigelser, f.Eks. til nærmeste Havneby, hvor Pigerne gaar ombord i Skibene og der gaar fra Favn til Favn.⁴⁹

⁴⁴ VPA:RA: ”57-124, Elevsager 1908-1962”, elevsag 147.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Pernille Sonne, ”Lombrosos efterfølger? Kriminalbiologiens betydning for kriminalpolitikken,” *Den Jyske Historiker* 112, Biologismer (2006): 71-74. Diskussionen om relationen mellem åndssvaghed og psykopati rakte langt tilbage, se også Werlinder 1978, 76.

⁴⁷ Svein Atle Skålevåg, *Fra normalitetens historie: sinnssykdom, 1870-1920* (Universitetet i Bergen, 2002), 287-90; Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten: kvinnan, medicinen och fin-de-siècle* (Stockholm: Norstedt, 1994/2005); Jönsson 1998, *Det terapeutiska rummet. Rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850-1970*, 58, 67; Rønn 1996; Birgit Kirkebæk, ”Sexuality as Disability: The Women on Sprogø and Danish Society,” *Scandinavian Journal of Disability Research* 7, no. 3-4 (2005); Ruben Lindberg, *Skabelsen af den moderne psykopat* (Aalborg University: Department of History, 2007), 57; Jesper Vaczy Kragh, *Sikringen. Forbrydelse, farlighed og foranstaltninger. Sikringsafdelingen i dansk psykiatri 1918-2018*. Syddansk Universitetsforlag (2018).

⁴⁸ Jf. Kirkebæk 2005, ”Sexuality as Disability: The Women on Sprogø and Danish Society,” 197f; Koch 2000, *Tvangsterilisation i Danmark 1929-67*, 40. Henviser til Steincke 1920, 237-40.

⁴⁹ ”Betænkning afgiven af Udvalget til revision af Børneloven,” 1911, 81.

Kvindelig promiskuøs seksualitet var i betænkningen ikke menneskelig, men ”dyrisk” og et symptom på defekter i pigernes følelses- og viljesliv.

De syv elevsager, som Plum kategoriserede under denne kategori, blev problematiseret på tre forskellige måder: To piger havde ”levet af utugt”, en anden havde opholdt sig ”på skibe”, og to piger havde eller havde haft nære intime relationer med en anden pige (heraf havde den ene også ”levet af utugt” med mænd).⁵⁰

Den norske psykiatrichistoriker Skålevåg viser, hvordan seksualiteten i norsk retspsykiatri fra slutningen af 1800-tallet trådte frem gennem tre problemområder: Onani, begær og kontrær seksualitet, dvs. homoseksualitet.⁵¹ Alle tre problematiseringer kan findes i elevjournalerne, men oftest forekommer problematiseringer af heteroseksuelt begær, der blev problematiseret som promiskuitet.⁵²

Når man ser på elevsager fra elever, der var på Vejstrup Pighjem i samme periode, hvori seksualitet træder frem, men som Plum ikke kategoriserer som ”seksuelt abnorme”, kan det endvidere konstateres at, for at aktiv heteroseksualitet blev karakteriseret som abnormt, krævede det, at pigen enten fik penge, mad eller husly i forbindelse med de seksuelle møder.⁵³

Formuleringen om, at en af de ”seksuelt abnorme” piger opholdt sig på skibe, henviser dog også til en samtidig bekymring, der ikke primært var rettet mod en eventuel økonomisk udveksling, men mod at unge piger var seksuelt interesserede og seksuelt aktive og opsøgte udenlandske sømænds selskab, særligt på havnekajen Langelinie i København, hvor udenlandske orlogsskibe lagde til efter første verdenskrig.⁵⁴ I den nævnte sag overnattede pigen på skibet i forbindelse med, at hun

⁵⁰ Utugt: VPA:RA: ”57-124, Elevsager 1908-1962,” eleverne 149; 170. Opholdt sig på skibe: Ibid., elev 155. Intime samkønnede relationer: Ibid., elev 150 og 161. Elev 161 har intime relationer med andre piger og har desuden ifølge anbringelsesrapporten ”mange gange forladt hjemmet og drevet rundt med udenlandske søfolk, sammen med disse har hun hjemsøgt forskellige bekvæmninger og bagefter haft samleje med søfolkene”. Ibid., elev 161, anbringelsesjournal.

⁵¹ Skålevåg 2002, 279.

⁵² Onani nævnes sjældent, men en undtagelse er for eksempel, at forstanderinden i forbindelse med diagnosticeringen af pigen Agnete skriver: ”Hvis formodningen om Onani er rigtig er dette vel Grundlag for lidt af hvert.” VPA:RA: ”134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961,” elev 334, beretning 1933/1934.

⁵³ Således er der for eksempel udenfor gruppen af de, som Plum i 1923 karakteriserer som seksuelt abnorme, én elev, som i anbringelsesjournalen beskrives som ”usædelig siden 8-årsalderen”, og som er anbragt pga. et ”usædeligt forhold til halvbroderen”, samt en, som under en udflugt til byen har haft samleje med en mand VPA:RA: ”57-124, elevsager 1908-1962”, eleverne 158, 160.

⁵⁴ Dette gav i 1919 anledning til bred offentlig bekymring. Begrebet blev også brugt i børneforsorgen. Overinspektør Brun argumenterede for behovet for en lukket sær-anstalt ”særlig af hensyn til sine svagtbegavede Langeliniepiger”. Ifølge læge Grethe Hartmann blev begrebet af politiet i mellemkrigstiden behandlet analogt med halv- og helprostitution. Søland 2000, 64-68; Kirkebæk 2005, ”Sexuality as Disability: The Women on Sprogø and Danish Society,” 194; Hilda Rømer Christensen, *Mellem backfische og pæne piger* (Museum Tusculanum, 1995), 175-81; Kirkebæk 2004, *Letfærdig og løsagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, 46; Grethe Hartmann, *Boliger og bordeller:*

var løbet væk fra pigehjemmet, og der er i sagen ikke noteret nogen materiel udveksling i forbindelse med det seksuelle møde.

De såkaldt ”seksuelt abnorme” vakte særlig bekymring i Plums brev. En del af problemet var, at der ikke eksisterede en diagnose, der forklarede gruppens afvigelse. Plum skriver således:

...vi savner en Gruppe, hvortil den største del af vore ”uopdragelige” maa henføres: seksuelt abnorme, som dog i intellektuelt Henseende ikke kan kaldes ”lavtstaaende”, da de gennemgaaende har vist sig at være ret normalbegavede [...]⁵⁵

Plum har allerede navngivet denne gruppe, så det hun her udtrykker som savnet af en ”gruppe” kan tolkes som savnet af en videnskabelig anerkendt diagnose, som ikke blot navngiver gruppen, men som dermed også kunne forklare årsagen til de problemer, Vejstrups personale oplevede med denne gruppe og udpege en retning for en løsning af disse problemer. Plums brev kan læses som udtryk for en efterlysning af mindre roderi og mere problematisering i kategoriseringerne (jf. Gubrium og Järvinens begreber som blev præsenteret i kapitel 1).

Promiskuøse unge piger og særligt de, der modtog penge for sex, kom siden til delvist at blive forstået som psykopater. I 1936 foretog lægen Tage Kemp en større undersøgelse af 530 prostituerede kvinder og konkluderede, at heraf var 22,5% psykopater og 70,6% psykisk abnorme.⁵⁶ Denne undersøgelse fik stor opmærksomhed i Børnesagens Tidende. I 1923 opfattede Plum imidlertid ikke de ”seksuelt abnorme” som psykopater, da hun, som tidligere nævnt anså psykopaterne som delvist intelligensdefekte, hvad hun ikke anså de seksuelt abnorme for at være. Da der siden blev konsensus i Danmark om, at psykopatidiagnosen ikke var en form for åndssvaghed, kunne diagnosen omfatte flere end tidligere. Dermed kom piger, der blev opfattet som seksuelt abnorme i børneforsorgen til at blive forstået som psykopater. Psykopatidiagnosens fleksibilitet blev således siden løsningen på Plums efterlysning. Dette vender jeg tilbage til i kapitel 7.

Diagnoser uden læger

Fordi diagnoser kunne bruges til at argumentere for at sende en elev ud, før forsorgen var udløbet – som uopdragelig eller på anden vis, brugte Vejstrups personale selv diagnoser til at kategorisere eleverne – endda somme tider selv om en læge havde erklæret en elev normal.

oversigt over prostitutionens former og tilholdssteder i København til forskellige tider (Rosenkilde og Bagger, 1967), 126.

⁵⁵ VPA:RA: ”Kopibog, i Straffeprotokol m. bilag,” 261, brev fra A. Plum Rasmussen 1.6.1923.

⁵⁶ Kemp 1936, 129-30.

Ella var en af de anbragte, der i Plums brev blev kategoriseret som abnorm og normaltintelligent. I Ellas sag var kategorien som abnorm (i hvert fald i første omgang) givet af Vejstrups eget personale og endda i konflikt med lægelig autoritet. På initiativ af forstanderinden på Vejstrup Pighjem blev Ella observeret af overlæge Reinsholm på Svendborg Sygehus – men resultatet af observationen var ikke, som Schneekloth forventede: Reinsholm konstaterede, at Ella var normal. Denne konklusion anerkendte forstanderinde Schneekloth og Plum imidlertid ikke. I stedet fastholdt de, at Ella var abnorm. Plum stillede således i et brev til Overværgerådet spørgsmålstegn ved lægens konklusion:

At Ella paa Sygehuset, ligesom hun i Reglen de første Par Maaneder paa ethvert nyt Sted, har vist saa megen Selvbeherskelse, at man ikke der har faaet noget Indtryk af hende, som hun er i sine vanskelige Perioder, undrer os ikke; men vi anmoder fremdeles Overværgeraadet om, at hun maa udgaa af Værgeraadsoversorg og eventuelt hjemsendes til Forældrene.⁵⁷

Overværgerådet endte med at anerkende Plum og Schneekloths vurdering og skrev: "man [...] maa anse det for sandsynligt at hun er aandsvag eller abnorm"⁵⁸, og siden blev Ella udskrevet af værgerådsoversorgen før tid.⁵⁹

Ellas sag er et eksempel på, at det ikke altid var læger, der var centrale aktører i brugen af diagnoser i børneforsorgen, men at børneforsorgens egne medarbejdere også efterspurgte og brugte lægevidenskabelige diagnoser i håndteringen af de unge. Derudover viser sagen, at det i starten af 1920'erne, som August Wimmer siden kritiserede, ikke var specialister, der foretog mentalobservationerne, idet overlæge Reinsholm, der undersøgte Ella, ikke var psykiater, men kirurg.⁶⁰

Sagen viser samtidig, at lægevidenskabelige begreber eller egentlige diagnoser i starten af 1920'erne blev brugt handlingsanvisende til at argumentere for, at en elev skulle opgives og udskrives fra værgerådsoversorgen. Dette magtfulde greb overlod Vejstrups ansatte ikke til lægerne alene, de brugte det også aktivt selv.

Selvom diagnoserne i starten af 1920'erne kunne bruges til at afgøre, at en elev ikke hørte hjemme på Vejstrup, var diagnoserne ikke handlingsanvisende i specifik forstand: Således blev en af de diagnosticerede psykopater i det førnævnte brev sendt

⁵⁷ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elev 154, brev fra Plum til Overværgerådet 15.7.1922.

⁵⁸ Ibid., elev 154, brev fra Overværgerådet til Vejstrup 6.6.1922.

⁵⁹ Overværgerådet anmoder i samme brev om en lægeerklæring fra hjemmets læge, som kan bekræfte, at Ella er abnorm. Desværre findes en sådan ikke bevaret i sagsakten, så om han bekræfter diagnosen eller ej er uvist, men i hvert fald udskrives Ella som uopdragelig, på trods af, at der forinden findes en lægelig diagnosticering af hende som normal. Ibid. Elev 154, Brev fra Overværgerådet til Vejstrup 6.6.1922.

⁶⁰ August Wimmer, "Om vore Værgeraadsbørn og deres videre Skæbne," *Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings Aarsmøde* 22 (1929).

ud som uopdragelig, hvorimod den anden blev sendt til de Kellerske anstalter. En af de "abnorme" blev ligeledes sendt til de Kellerske anstalter, mens en anden hjemsendtes til forældrene.⁶¹ Sinker, psykopater og abnorme kunne til tider sendes videre til andre institutioner, men det var sværere for Vejstrups personale at få andre anstalter til at tage imod elever, der blev kategoriseret som "seksuelt abnorme", og som blev opfattet som normalt intelligente. Derfor hørte størstedelen af de elever, som Vejstrup Pige hjem udskrev som uopdragelige, til i denne kategori, hvilket Plum beklagede i brevet.

Diagnosernes stigende betydning på Vejstrup

I løbet af 1920'erne skete der en forskydning mod et større fokus på de opgivne og vanskelige elever. Som beskrevet i kapitel 5 ændredes strukturen i beretningerne i starten af 1922, samtidig med at værgerådsloven indførtes. Forstanderinde Schneekloth samlede og fremhævede nu de opgivende elever under overskriften "uopdragelige".⁶² Eleverne præsenteredes således i to forskellige grupper: De, der implicit var mulige at opdrage, og de, der kategoriseredes som uopdragelige. I midten af 1920'erne suppleredes denne overskrift med rubrikker over andre håndteringer ved udskrivelsen, nemlig "Overgaaet til Frede hjem"⁶³; "Overgaaet til Aandsvageanstalt"⁶⁴; eller "til privat Pleje".⁶⁵

Efter Sejerøes overtagelse af Vejstrup Pige hjem i 1927 blev de elever, der blev samlet under særlige overskrifter, i stigende grad forstået gennem diagnostiske begreber. Schneekloth nævnte ikke altid elevjournalernes diagnoser i årsberetningen, hvorimod Frk Sejerø omformulerede årsberetningens tidligere rubrikker om, hvor eleverne var sendt hen, eller under hvilken paragraf de var udsendt, til i stedet at strukturere beretningerne efter diagnoserne "Psykopater", "Sinker", "Aandsvage" samt kategorien "Uopdragelige".⁶⁶

⁶¹ Schneekloth 1922-1924, *15de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pige hjem*, elev 139; Schneekloth 1921-1922, *14de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pige hjem*, elev 139.

⁶² Siden årsberetning nummer 14, der udkom i 1922. Schneekloth 1921-1922, *14de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pige hjem*.

⁶³ Schneekloth 1922-1924, *15de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pige hjem*, 26.

⁶⁴ Ibid., 28.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Begrebet "psykopat" forekommer således første gang i årsberetningerne om en elev, der blev anbragt i 1928, selvom der, jf. Plums brev, også i starten af 1920'erne var elever, der blev diagnosticeret som psykopater, samt elever, som i andre kilder var blevet benævnt som psykopatiske. Sejerø-Olsen 1926-1929, *17de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pige hjem*, 36-40; Sejerø-Olsen 1932-1935, *19de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pige hjem*, 30.

Arkivet viser desuden, at Sejerøe i højere grad end Schneekloth fulgte med i lægernes diskussioner om psykopati-diagnosens indhold, og at hun fra sin begyndelse på Vejstrup Pighjem indsamlede teoretiske tekster om diagnosen, samt at hun havde personlige kontakter med centrale læger, der selv sendte deres artikler til hende.⁶⁷ Selvom lægerne således ikke altid havde den øverste myndighed i tildelingen af en diagnose, som Ellas sag viser, havde lægelige publikationer betydning for, at diagnoser overhovedet blev en del af børnesagsarbejdernes arbejde og hvordan de blev det.⁶⁸

Som denne del af kapitlet har vist, brugte og efterspurgte Vejstrups ansatte diagnoser i arbejdet med de såkaldt uopdragelige elever. I den næste del af kapitlet viser jeg, hvordan læger i stigende grad deltog i arbejdet, samt hvordan de lægelige undersøgelser og diagnosticeringer foregik i praksis og forandredes i perioden 1908-1940.

Samarbejde med læger

Lægevidenskabens voksende betydning i arbejdet på Vejstrup i 1920'erne bestod både af, at læger i stigende grad blev involveret i diagnosticeringen af elever, og af, at Vejstrups personale i konfliktsituationer kunne finde på at tilkalde hjemmets huslæge, der kunne give eleverne beroligende medicin og eventuelt indlægge dem midlertidigt.⁶⁹ I starten af 1920'erne kunne eleverne i sådanne situationer blive indlagt på Svendborg sygehus, og i 1930'erne var der desuden udviklet et samarbejde med sindssygehospitalet Middelfart Statshospital.⁷⁰

⁶⁷ Disse artikler findes i Vejstrups arkiv. VPA:RA: "Læg: Psykopater 1924-1950" i 126, *Lægejournal med bilag*.

⁶⁸ Jf. Hansen 2011, 131.

⁶⁹ Medicinering i konfliktsituationer, for eksempel VPA:RA: "Kopibog, i Straffeprotokol m. bilag," 20.2.1924, elev 180. Indlæggelser, se for eksempel VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," eleverne 107, 139, 331.

⁷⁰ I 1921 indlægges en elev på Middelfart Statshospital, som var et sindssygehospital, via en indlæggelse på Svendborg hospital. I 1932 sendes elev 331 direkte til Middelfart, hvilket indikerer et stærkere samarbejde mellem huslægen og sindssygehospital. Da jeg ikke har foretaget kvantitative analyser kan jeg ikke ud fra min undersøgelse fastslå, hvornår samarbejdet med Middelfart Sindssygehospital starter. Imidlertid har historiker Jenny Junghans undersøgt, hvorfra de indlagte børn og unge på Middelfart Statshospital kom i perioden 1891-1940. På baggrund af hendes opgørelser, kan det konstateres, at børneværnets institutioner, det vil også sige Vejstrup Pighjem, med få undtagelser først begyndte at sende børn til dette psykiatriske hospital efter 1920. Junghans' undersøgelse er baseret på tre tiårige nedslag (1891-1900; 1911-1920; 1931-1940). I perioden 1911-1920 kom 0% af de indlagte piger under 18 år fra andre institutioner end sygehuse og hospitaler, mens 3,7% af de indlagte drenge under 18 år kom fra andre institutioner. Ti år senere; i perioden 1931-1940 var der begyndt eller også begyndte der i denne periode et samarbejde mellem Middelfart og andre institutioner, herunder børneforsorgen. I denne periode kom 17,24% af drengene under 18 år og 13,89% af pigerne under 18 år fra andre institutioner end hospitaler og sygehuse. Junghans 2012,

Selvom en hospitalsindlæggelse kunne være en pragmatisk løsning i en konfliktsituation, førte indlæggelsen i nogle tilfælde også til, at pigen, når konflikten var nedtrappet, forblev på sygehuset for at blive mentalundersøgt. I nogle sager førte dette til en diagnose og siden til en udskrivning som uopdragelig eller "som sindssyg". Det sidste var for eksempel tilfældet, da forstanderinden i 1920 tilkaldte hjemmets huslæge til at løse en konflikt med den unge pige Laura, som ifølge forstanderinden havde fået et "anfald".⁷¹ Lægen gav Laura beroligende medicin og mente, at hun var sindssyg. På den baggrund henvendte forstanderinde Schneekloth sig til Overlæge Reinsholm på Svendborg Sygehus, som indlagde hende i lidt over en måned. Lægen beskrev, at hun ved indlæggelsen ankom "med et ecsalteret og grædende Væsen og gjorde Indtryk af at være Sindssyg", men at hun nu var "flink" og gjorde et "naturligt Indtryk, men har et noget vanskeligt – umodent – Sind."⁷² Han foreslog at hun blev sendt hjem, og at familien konsulterede en sindssygelæge, hvis hun fik tilbagefald. Resultatet af indlæggelsen blev, at Laura blev hjemsendt og udskrevet fra forsorgen som sindssyg. Sindssygdom var således på dette tidspunkt handlingsanvisende på den måde, at pigen ikke længere var børneforsorgens ansvar.⁷³ Løsningen var institutionel og pragmatisk og løste blot Vejstrups problem med Laura og ikke det problem, som Laura blev antaget at have. Laura blev hjemsendt og forsvandt således ud af både børneforsorgen og det øvrige klientelle system. Hvis personalet på Vejstrup Pigeheim håndterede en konflikt ved at indlægge en elev, kunne det altså på sigt blive medvirkende til, at eleven kunne sendes ud som opgivet.

Diagnosticering i børneforsorgen og på Vejstrup Pigeheim

Med Værgerådsloven i 1922 blev det et krav, at alle børn skulle lægeundersøges før Værgerådet traf beslutning om deres anbringelse.⁷⁴ Derudover skulle Værgerådet lade børn bedømmes af specialister, hvis rådet vurderede, at et barn var åndssvagt, sindssygt, epileptisk, døvstumt, blindt eller tuberkuløst. Der var imidlertid ingen formelle kriterier på tværs af værgeråd og institutioner, som Værgerådet skulle bruge til at vurdere, om en anbragt var åndssvag eller sindssyg og derfor skulle mentalundersøges. Det var således op til det enkelte værgeråd at vurdere efter evne. I løbet af 1920'erne blev det i børneforsorgen, og også på Vejstrup Pigeheim, relativt

189; VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elev 139; Sejerøe 1935-1940, 15-16, elev 281; 87, elev 314; 26, elev 274.

⁷¹ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elev 107.

⁷² OVR:RA: Overværgerådet (1905-1973), "Journalsager 1905-1973," journal 300/16, lægeerklæring underskrevet af Overlæge Reinsholm, 30.4.1920.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," §23, stk 5.

almindeligt på opdragelseshjemmene at foretage en mentalundersøgelse af eleverne, men langt fra alle blev undersøgt.⁷⁵ I starten af 1920'erne var det forskellige læger, der ikke nødvendigvis var psykiatere, fra det lokale sygehus i Svendborg, der foretog mentalundersøgelser af anbragte på Vejstrup.⁷⁶

Det var ikke kun på Vejstrup Pighjem, at børnesagsarbejdere brugte diagnostiske logikker og arbejdede for øget samarbejde med andre faggrupper i vurderingen af børnene. Som socialpædagog og MA. i pædagogik Kirsten Nøhr har vist, tog individuelle børnesagsarbejdere ligeledes initiativ til at oprette særlige hjem til de mest vanskelige børn og til at søge viden hos forskellige fagkundskaber om behandlingen af disse børn, hvor børneforsorgens autoriteter endnu ikke havde taget initiativ til sådanne tiltag.⁷⁷

Og fra 1924 indledte børneforsorgen fra centralt hold et samarbejde med de Kellerske åndssvageanstalter, så reservelæge H.O. Wildenskov fik til opgave at stå til rådighed for at foretage intelligensundersøgelser af anbragte børn og unge på Fyn og i Jylland, når forstandere og forstanderinder fandt det relevant.⁷⁸ På Vejstrup Pighjem blev opgaven udført af Wildenskovs kollega fra de Kellerske åndssvageanstalter, Erik J. Larsen, der var specialist i mentalundersøgelser.⁷⁹ Fra 1929 blev det et krav, at de enkelte anstalters huslæger foretog en mentalundersøgelse af de anbragte på opdragelsesanstalterne, trods disse lægers manglende ekspertise.⁸⁰ Jeg har i Vejstrups

⁷⁵ Ibid., 42. Blandt de elever, der anbringes på Vejstrup i 1922, er det ud fra det bevarede arkivmateriale at dømme et mindretal, der bliver undersøgt, mens de er på Vejstrup. VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", eleverne 146-150; 154-170.

⁷⁶ Jf. Ibid., eleverne 147, 154. Overværgerådet samarbejdede desuden med bl.a. en privatklinik i Riiskov: En elevsag fra 1920 viser, at overlæge Gulstad på Riiskov i 1920 foretog en mentalundersøgelse af en ung pige, der var rømt fra en anden opdragelsesanstalt. Hans udtalelse var afgørende for, at hun blev sendt videre til Vejstrup. Ibid. Elev 157, Lægeerklæring O. Gulstad, 24.04.1920. Kvindehjælpen i Århus havde ligeledes et samarbejde med samme læge, jf. OVR:RA: Overværgerådet (1905-1973). "Journalsager 1905-1973," Journal 535/20 (Vejstrup elevnummer 158), brev fra Kvindehjælpen til Overværgerådet, 27.10.1921

⁷⁷ Sofie Madsen og Marie B. Gregersen åbnede således i henholdsvis 1926 og 1937 hver sin institution. Nøhr 1992, "Fra før verden gik i terapi—om behandlingsområdets opkomst," 214, 18.

⁷⁸ H.O. Wildenskov, "Undersøgelser paa Børne- og Ungdomshjem," *Børnesagens Tidende* 22, no. 16 (1927): 277. Jf. Bjerre, der har fundet eksempler på IK-tests i forbindelse med værgerådenes anbringelsessager i år 1925. Bjerre 2019, 208.

⁷⁹ Muligvis har forstanderinde Schneekloth selv valgt at tilkalde Erik J. Larsen i stedet: Wildenskov nævner i en artikel i *Børnesagens Tidende*, at han med undtagelse af ét hjem tilkaldes igen, når han først har været på et hjem. Måske er Vejstrup det nævnte hjem. Wildenskov 1927, "Undersøgelser paa Børne- og Ungdomshjem," 278.

⁸⁰ I 1929 havde Sundhedsministeriet udsendt et cirkulære, der fastslog, at alle børn, der blev anbragt på et opdragelseshjem senest tre måneder efter anbringelsen skulle mentalundersøges af hjemmets huslæge, og at resultatet af undersøgelsen skulle meddeles det lokale værgeråd. Sundhedsministeriet, "Meddelelser fra Overværgerådet: Cirkulære udsendt d. 22. April 1929 til samtlige anerkendte Opdragelseshjem og samtlige værgeråd," *Børnesagens Tidende* 10 (1929). At undersøgelsen skulle foretages af en læge uden speciale i mentalundersøgelser kritiserede Wimmer i et foredrag på Dansk Kriminalistforenings årsmøde samme år. Wimmer 1929, "Om vore Værgeraadsbørn og deres videre Skæbne."

arkiv imidlertid ikke fundet kilder, der tyder på, at den lokale huslæge fulgte cirkulæret. Derimod tyder mine nedslag i arkivet på, at huslægen ikke foretog mentalundersøgelser, men at sådanne blev foretaget på Svendborg sygehus og siden af Erik J. Larsen fra de Kellerske anstalter. Frem til 1934 kun efter anmodninger fra forstanderinden, evt i samråd med huslægen, eller fra Overværgerådet, der for eksempel i tilfælde af ansøgninger om at udskrive anbragte som uopdragelige kunne finde på at anmode om en mentalundersøgelse.⁸¹ I forbindelse med at Værgerådsloven blev erstattet af Forsorgsloven, blev det i 1934 praksis, at alle anbragte på Vejstrup Pighjem systematisk blev mentalundersøgt af Erik J. Larsen. Første gang alle elever blev mentalundersøgt var november 1934.⁸² Med denne praksisændring blev en del af forstanderindens beføjelser overdraget til lægen, der nemlig ikke blot observerede og undersøgte de anbragte, men også afgav erklæring om, hvorvidt pigen burde flyttes til særforborg.⁸³

At de mentalundersøgende læger vurderede, hvad der skulle ske med de undersøgte, udvikledes gradvist som praksis på grundlag af, at børnesagsarbejdere efterspurgte lægens vurdering. Wildenskov beskriver således i 1924, at han, da hans samarbejde med børneforsorgen var nyt, var "nærmest tilbøjelig til at mene, at den [behandlingen], slet ikke kom mig ved; men oftest ønskede man en udtalelse fra mig om den Behandling, jeg ansaa for rigtigst".⁸⁴ I det førnævnte cirkulære fra 1929 om mentalundersøgelserne blev denne praksis fastslået som en del af lægens opgave i forbindelse med mentalundersøgelserne.⁸⁵

Mentalundersøgelsesnes form

Allerede i 1909 blev 21 anbragte piger på Vejstrup ungdomshjem mentalundersøgt af en læge, nemlig overlæge A.H. Friis fra åndssvageanstalten Ebberødgaard. Undersøgelserne var et led i en større undersøgelse af de anbragte på 27 anstalter under børneforsorgen. Undersøgelsen blev foretaget af lægerne August Wimmer og A.H. Friis og bestod dels af indsamling af oplysninger fra de 27 anstalter via spørgeskemaer og mentalundersøgelser, der bestod af en kombination af en fysisk og

⁸¹ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," 1-102. I sager, hvor elever mentalundersøges før november 1934, anmodede forstanderinden specifikt om det, evt. på opfordring af Overværgerådet. Overværgerådet for eksempel om lægeerklæring i 1922 da Schneekloth ville udskrive Ella som uopdragelig. Overværgerådet mente, at hun måske hørte under åndssvageforsorgen. VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elev 154, brev fra Overværgerådet, 6.6.1922.

⁸² VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961", eleverne 316-330 samt 331, 338.

⁸³ Denne opgavebeskrivelse af en mentalundersøgelse i børneforsorgen var formuleret i cirkulæret fra 1929. Sundhedsministeriet 1929.

⁸⁴ Wildenskov 1927, "Undersøgelser paa Børne- og Ungdomshjem," 279.

⁸⁵ Sundhedsministeriet 1929.

en psykisk undersøgelse af 188 anbragte på i alt fire anstalter, herunder Vejstrup Pigeheim. Undersøgelsen blev foretaget på initiativ af Dansk Kriminalistforening ud fra forventningen om, at der blandt værgerådsbørnene, ligesom udenlandske undersøgelser havde påvist, at det var tilfældet med andre landes værgerådsbørn, ville vise sig at forekomme:

[...] en Del Individer, hvis umoralske, asociale eller kriminelle Handlinger ikke skyldes moralsk Vanrøgt eller normalpsykologisk Vanartethed, men som har deres Udspring fra sjælelige Abnormiteter hos disse Børn, og som kun kan forstaaes og bekæmpes ud fra Paavisningen af disse psykiske Defekter.⁸⁶

Kriminalistforeningen igangsatte derfor undersøgelsen for at skabe et vidensgrundlag, der kunne få politikerne til at indrette værgerådsforsorgen ud fra, hvad foreningen opfattede som et moderne og oplyst grundlag.⁸⁷

Der fandtes ikke på dette tidspunkt en ensrettet fremgangsmåde for mentalundersøgelser i Danmark, men de to læger foretog begge først en somatisk undersøgelse, dernæst en undersøgelse af anatomiske og fysiologiske degenerationstegn og dernæst en mentalundersøgelse.⁸⁸ Forud for undersøgelsen havde de desuden sendt spørgeskemaer ud til hjemmene om de anbragte børn og deres fortid og forhold, som kunne bruges til at skabe en *anamnese*, dvs. en historik. Heri indgik:

familiale og hjemlige Forhold, Aarsagen til deres Anbringelse paa Anstalten, visse nervøse Forstyrrelser, Arten og Antallet af deres moralske Defekter, mulig arvet Disposition osv.⁸⁹

I 1917 udkom Wimmers Psykiatrisk-neurologiske Undersøgelsesmetoder, som sandsynligvis siden blev brugt af læger, der undersøgte anbragte på Vejstrup og

⁸⁶ Wimmer 1909a, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5," 1.

⁸⁷ Wimmer 1910.

⁸⁸ Således skriver Friis at han foretog "neurologisk-psykiatrisk Undersøgelse" og at "Fremgangsmaaden ved selve Undersøgelsen er, saavidt jeg kan se, forøvrigt den samme som er brugt af Dr. Wimmer: først de rent somatiske Forhold og derefter de psykiske." Friis 1909, "Undersøgelser af Værgeraadsbørn," 18; Wimmer 1909a, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5," 6-7; Wimmer opdeler den fysiske undersøgelse i en somatisk undersøgelse og en undersøgelse af anatomiske og siden fysiologiske degenerationstegn. Friis regner undersøgelsen af degenerationstegn med i den somatiske undersøgelse.

⁸⁹ Wimmer 1909a, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5," 3. Da Friis og Wimmer foretog deres større undersøgelse i 1909 baserede de denne del af diagnosticeringen på et skema, der var udfyldt af forstandere og forstanderinder.

muligvis også andre steder i børneforsorgen.⁹⁰ Undersøgelsens fremgangsmåde svarer til Wimmers og Friis' undersøgelser i 1909. Den anatomiske undersøgelse af degenerationstegn havde fået en mindre plads end i 1909 og indgik som en mindre del af en almindelig legemlig undersøgelse, hvori eventuelle degenerationstegn skulle observeres. Wimmer opdelte i 1917 således undersøgelsen i tre dele: Anamnesen; den psykiske undersøgelse og den somatiske undersøgelse, hvori den legemlige undersøgelse indgik. Anamnesen byggede ligesom i 1909 på informationer fra patientens slægtninge, familie, bekendte, skole, retsakter og så videre.⁹¹

I den første del af undersøgelsen, når anamnesen skulle skabes, var læger, der skulle undersøge Vejstrups piger og andre anbragte i børneforsorgen dybt afhængige af den anbragtes journalsag. Denne indeholdt en såkaldt "anbringelsesjournal", der indeholdt oplysninger fra værgerådet i forbindelse med hendes fjernelse fra hjemmet, herunder en værgerådsmedlems beskrivelser af hendes hjem og vurderinger af hendes karakter. Anbringelsesjournalen indeholdt også en samling af dokumenter fra andre, der havde beskrevet pigen i forbindelse med fjernelserne, som for eksempel præsten, skolelæreren og bekendte. Derudover var lægen afhængig af journaloptegnelser om den anbragte fra stederne, hvor hun havde været anbragt. Særligt de halvårlige beretninger om barnet, som forstanderinderne skulle sende til Overværgerådet, blev brugt til at tegne et billede af hendes modtagelighed for opdragelse. Den psykiatriske undersøgelse var således afhængig af journaloptegnelser fra andre faggrupper.⁹²

Anamnesen og dens afhængighed af elevjournalen

Elevjournalerne kan forstås som en videns teknologi, der skabte individerne som afgrænsede objekter for individualiserende håndteringer og behandling. En sådan læsning af journalerne udfordrer en historieskrivning om, at det var videnskaberne, som introducerede tankerne om, at børneforsorgen ikke blot skulle opbevare, men også *behandle* børnene, som for eksempel Sandbjerg Hansen formulerer forskellen mellem en førvidenskabelig børneforsorg overfor en psykologisk- og psykiatrisk

⁹⁰ August Wimmer, *Psykiatrisk-neurologiske Undersøgelsesmetoder* (København: G.E.C. Gads Forlag, 1917). I Vejstrups arkiv findes der et skema med titlen "Psykiatriske tests". I bunden af skemaet henvises der til Wimmer 1917. VPA:RA: "Læg; Psykopater 1924-1950".

⁹¹ Wimmer 1917, 7, 52.

⁹² Denne afhængighed gjaldt også for læger på sindssygehospitaler, der i forbindelse med indlæggelsen på samme måde var afhængig af andres bedømmelser af grænserne mellem sygt og normalt. Cecilia Riving har vist, at i det materiale hun har undersøgt, byggede diagnosticeringer til tider alene på informationer fra sådanne informationer fra indlæggelsen, uden at disse informationer kunne bekræftes af lægernes egne observationer under indlæggelsen. Jf. C. Riving, *Icke som en annan människa: psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talet andra hälft* (Gidlunds förlag, 2008), 243, 48.

børneforsorg fra 1950'erne og frem.⁹³ I lighed med den engelske fængselshistoriker Stephen Watson, mener jeg, at historikere ikke bør overse individualiserende teknikker, herunder videns- og behandlingsteknikker, der eksisterede før psykologiens og psykiatriens indtog, selvom repræsentanter for psykologien og psykiatrien promoverede disse teknikker som deres egne.⁹⁴

Jeg vil her give et eksempel på, hvordan forholdet mellem elevjournal og lægens anamnese kunne tage sig ud. Den 28. marts 1934 ankom 18-årige Tove til Vejstrup pigehjem fra Viby Optagelseshjem under Kvindehjælpen. Hun var ankommet til Kvindehjemmet, efter at hendes plejeforældre, kort før hun fyldte 18, henvendte sig til værgerådet og bad dem om at anbringe hende på et ungdomshjem, efter hun flere gange var blevet fyret fra sine tjenesteplasser og dernæst selv havde forladt en plads. Hun ankom til Vejstrup Pigehjem med følgende udtalelse fra Kvindehjemmets Ellen Schepelern, som blev skrevet ind i Vejstrups stambog:

Har en lad, underlig drenget, pjattet Natur og Væremaade. Har vist sig doven med Ulyst til Arbejde. Udviser ingen Energi eller Udholdenhed. Maaske spores der dog lidt Forandring til det bedre, men hun kan virke trættende og irriterende at arbejde med. Har svært ved at enes med Kammerater. Hun trænger til lang Tids Oplæring og Vejledning for at kunne blive et nyttigt Menneske. Hvad Skolekundskaber angaar synes hun ganske jævnt begavet.⁹⁵

Kvindehjemmets problematiseringer af Tove er opbygget om hendes mangler: Hendes ulyst, hendes manglende energi og udholdenhed. Hun beskrives implicit som et unyttigt menneske, idet hun måske i kraft af lang tids oplæring og vejledning kan blive "nyttig". Teksten indikerer, at disse mangler forstås som udtryk for fravær af kvindelighed, idet hun karakteriseres som "underlig drenget", uden at dette uddybes. I hvert fald er dét ved Tove, der forstås som en "drenget [...] Natur og Væremåde" et problem.

⁹³ Hansen 2011, 128, 30. Det skal siges at Sandbjerg Hansen her diskuterer, hvornår behandlingsideologien etableres på feltet. Idet Hansen afgrænser ideologien, på samme måde som psykologer og psykiatere har gjort i deres egen historieskrivning, mener jeg, at der i analysen sker en glidning mellem ideologi og praksis, der skaber indtryk af, at introduktionen af det, han kalder behandlingsideologien, er lig med introduktionen af behandlingspraksis. Som jeg har vist i kapitel 4, var opdragelsen på Vejstrup nærmere behandling end opbevaring, selvom børnesagsfolkene ikke begrebsliggjorde arbejdet som behandling, men som opdragelse. Jf. Kumliens pointe om at børneforsorgens behandlingstanker har rødder i 1800-tallets strafferet. Kumlien 1997, 321. Se også Hansens diskussion af hans behandlingsbegreb overfor andre forskeres positioner Hansen 2011, 130 note 331.

⁹⁴ Watson 1994, 146.

⁹⁵ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 338, Udtalelse fra Kvindehjemmet 4.12.1933; VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 338.

Et halvt år senere skriver Kvindehjælpens Ellen Schepelern endnu et kapitel i biografien over Tove. Også denne tekst noterede forstanderinde Sejerø ind i Vejstrups stambog, og den indgik således i den samlede biografi, som Tove også kom til at blive forstået igennem på Vejstrup Pighjem:

Tove har en forvænt og egenraadig Natur med ulyst til Arbejde. Hun er slap og viljeløs af Karakter, fanges let af daarlige interesser. Hendes Evner viser sig ikke saa dårlige. Hun kan i Køkkenet en gang imellem maaske ½ dags tid vise Lyst og Energi, men midt i det hele puster og stønner hun – det hele synes hende saa uhyre besværligt! Man mærker der har været Eftergivenhed fra Plejefaderens Side. Hun har en egen erotisk Maade at fremdrage Plejefaderen paa i Omtale i Modsætning til sin Plejemoder. Det er vor Opfattelse, at det vil være gavnligt for saavel Plejeforældrene som Tove, at hun bliver anbragt paa et Hjem beliggende længere borte, saa Plejeforældrene ikke kan aflægge saa hyppige Besøg – saa hun i Ro og under bestemt Opdragelse og Vejledning kan udvikle sig til et nyttigt Menneske.⁹⁶

Denne beskrivelse peger ikke som den første alene på Toves natur som problemet, men også det miljø, hun var opvokset i hos plejefamilien, hvor Schepelern anså plejefaderen for at have været for "eftergivende". Beskrivelsen inkluderer også en problematisering af, at Tove omtalte sin plejefar på, hvad Kvindehjemmet oplevede som "en erotisk Maade".

Godt en måned efter Tove ankom til Vejstrup Pighjem, tog Sejerø initiativ til at lade hende mentalundersøge af Erik J. Larsen. Larsen sammenfattede i journalens anamnese kortfattet hendes første 18 år på en halv side. Det er derfor interessant, at se, hvad det var, han fandt relevant at notere for at bedømme hendes mentale tilstand.

Anamnesen er problemfokuseret og afhængig af, hvilke dele af hendes liv børneværnet har skabt viden om: Den nævner således intet om, at hun har været i samme plejefamilie, fra hun var to til hun var 17 år, og om forholdene i dette hjem, men bygger primært på oplysninger fra det oplysningsskema, som børneværnet producerede, da Tove blev fjernet fra moderen, da hun var 13 måneder gammel. Larsen skriver:

Det oplyses, at hun er under [lokalnavn] Børneværn. Hun er opdraget hos Bedstemoderen, der ikke er ganske ædruelig, giver Tilhold for løsagtige Kvinder. Barnet har ofte manglet Mad. Moderen er uendelig, løsagtig, Faderen Sømand Opholdssted ukendt. Fra 1½ Aars Alderen i Pleje under "Børnenes Vel [lokalnavn]".

⁹⁶ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 338, Udtalelse fra Kvindehjemmet 9.3.1934; VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 338.

Om årsagen til, at Tove igen er på opdragelsesanstalt, skriver han kort:

Hun er dels bortgaaet, dels Opsagt fra Pladser, p.Gr. af Dovenskab, Selvraadighed, m.m.⁹⁷

Denne korte beskrivelse er det eneste, der dækker tiden mellem at hun kom i plejefamilie, og at hun igen kom på opdragelseshjem, hvilket viser betydningen af, at anamnesen er fuldstændig afhængig af den viden, børneforsorgen allerede har skabt om de anbragte. Når det kommer til Toves ungdomsliv er det således kun viden, der er skabt på Kvindehjælpen i løbet af den sidste måned, han kan trække på. Af Kvindehjælpens 16 liniers udtalelser om Toves arbejdsvilje og -evner, karaktertræk og relationer til sin plejeforældre udvælger han følgende få informationer som relevante:

Den 4-12-33 meddeler Kvindehjælpen: lad, underlig drenget, pjattet Natur og Væremaade, uden Energi og Udholdenhed. Skolen: Ganske jævnt begavet. En slap og viljesløs Karakter.⁹⁸

Samtidig med, at lægejournalen var afhængig af elevjournalen, skete der således også forskydninger mellem lægens og børnesagsarbejdernes problematiseringer, når lægen udvalgte få dele af børnesagsarbejdernes karakteristik af en elev. Lægen fandt i dette tilfælde Toves drengede kønsudtryk, og dermed implicitte manglende kvindelige kønsudtryk, så relevant, at den blev inddraget i lægejournalen. Det drengede kønsudtryk var således for ham mere problematisk end Toves seksualitet, som Kvindehjælpen havde karakteriseret gennem formuleringen om en "erotisk måde" at omtale plejefaderen på.

Udover at fortællingen om den enkelte anbragte forandredes, i og med at lægen udvalgte *dele* af beretningerne og udelod andre dele, opsummerede og omformulerede lægen også konkrete beskrivelser til generaliserende. I dette tilfælde omformulerede lægen Kvindehjælpens konkrete beskrivelse af Toves tilgang til arbejde til et spørgsmål om, at hun havde en "slap og viljesløs karakter". Dermed blev kontekstspecifikke udsagn om hende gjort generelle.⁹⁹ I senere afsnit vender jeg tilbage til lægens mentalundersøgelse af Tove.

Afhængigheden og forholdet mellem børnesagsfolkernes vurderinger af eleverne og lægernes diagnosticering gav anledning til diskussioner og frustrationer mellem faggrupperne, og til at lægerne forsøgte at få indflydelse på, hvordan børnesagens folk

⁹⁷ VPA:RA: "57-124, elevsager 1908-1962," elevsag 338

⁹⁸ Ibid. Elevsag 338, lægejournal signeret Erik J. Larsen, 22.4.34.

⁹⁹ En lignende proces foregår for øvrigt også allerede, før lægen skaber sin anamnese, nemlig når forstanderinden skaber en opsummerende beskrivelse af en nyligt anbragt i stambogen ud fra hendes værgerådsjournal. I disse beskrivelser kan forholdet mellem for eksempel udtalelser fra skole, præst og naboer i forbindelse med en anbringelsessag blive til generaliserende beskrivelser af et individ i stambogen.

observerede og beskrev de såkaldt abnorme børn.¹⁰⁰ Både Wimmer og Wildenskov diskuterede i 1927 afhængigheden mellem elevjournalen og lægens anamnese, og deres indlæg viser, at børnesagsarbejderne ikke altid beskrev børnenes historie og udvikling på måder, der tilfredsstillede lægerne. Således efterspurgte Wimmer, at børnenes "sjælelige Brist" blev overvåget og tilstrækkeligt journalført i selve opdragelsearbejdet og ikke kun i lægens mentalundersøgelser, og Wildenskov uddybede i sit foredrag for børnesagens folk, hvilke faktorer, han ønskede, at de var opmærksomme på, når de beskrev børnene, som for eksempel barnets energiniveau; dets generelle sindsstemning; dets påvirkelighed; affekter og stemningsforandringer.¹⁰¹

Den fysiske undersøgelse – fra degeneration til sygdomssymptomer

I Wimmers og Friis mentalundersøgelser i 1909 var den fysiske undersøgelse en central del. Udover undersøgelser af eventuelle sygdomme indeholdt denne del af undersøgelsen opmålinger af kraniet, registreringer af misdannelser, ansigtsskævhed, uregelmæssige tandstillinger,¹⁰² samt undersøgelser af kønsorganer, øjnenes eventuelle skelen, hørenedsættelser, venstrehåndethed med videre. Denne del af undersøgelsen skyldtes forestillingen om, at fysiske afvigelser var tegn på degeneration.¹⁰³

A.H. Friis skrev om sin undersøgelse af ydre degenerationstegn hos 21 piger fra Vejstrup Pighjem og 74 drenge fra Optagelseshjemmet Ourø, at han, "som man jo ogsaa paa Forhaand kunde vente" fandt "en rigelig Mængde, og da navnlig Uregelmæssighed i Hovedets Form og Misforhold mellem de forskellige Hovedmaal." Han konstaterede endvidere, at pigerne ikke afveg fra gennemsnit i højde og vægt, men "man kunde snarest kalde dem noget stærkere udviklede end almindeligt." Desuden konstaterede han som led i undersøgelsen af ydre degenerationstegn, at to af pigerne havde hver en tatovering, og noterede, at "Inskriptionen var begge Gange af erotisk Indhold: »Jeg elsker Svend« og »Arthur for evig«." ¹⁰⁴

¹⁰⁰ Wildenskov 1927, "Undersøgelser paa Børne- og Ungdomshjem."

¹⁰¹ Wimmer 1909a "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*, 57; Wildenskov 1927, "Undersøgelser paa Børne- og Ungdomshjem," 221. I 1949 gentog senere psykiatrisk rådgiver ved Århus' børneværn Margrethe Lomholt kritikken af børnesagsarbejdernes journalføring, herunder beskrivelsen af børnenes forhistorier. Bjerre 2019, 98. Henviser til Margrethe Lomholt, "Samarbejde mellem børneværn og psykiater," *Børnesagens Tidende* 44 (1949): 151.

¹⁰² Wimmer 1909a, "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5," i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*, 7.

¹⁰³ Kragh 2018, *Sikringen. Forbrydelse, farlighed og foranstaltninger. Sikringsafdelingen i dansk psykiatri 1918-2018*, 31. Kragh sporer denne forestilling tilbage til den italienske læge Cesare Lombroso, der er ophavsmand til teorien om "den fødte forbryder".

¹⁰⁴ Friis 1909, "Undersøgelser af Værgeraadsbørn," 19-21. I forståelsen af tatoveringer som tegn på degeneration byggede Friis videre på den italienske kriminolog Lombrosos teorier om tatoveringer

De fysiske undersøgelser kom siden til at spille en mindre rolle i diagnosticeringen, og observationer af ydre degenerationstegn, som dem Friis foretog i 1909, findes ikke i nogle af de lægejournaler fra 1920'erne og 1930'erne, som indgår i denne undersøgelses empiri. Året efter at børneforsorgen indledte et samarbejde med de Kellerske åndssvageanstalter og reservelæge H.O. Wildenskov i 1924, holdt Wildenskov oplæg på det årlige børnesagsmøde om iagttagelse og forståelse af børn.¹⁰⁵ Her mente han, at der tidligere havde været for stor vægt på at observere børnenes legemlige symptomer. Som eksempel gav han registrering af hovedmål: "At stille Diagnosen Aandssvaghed paa smaa Hovedmaal er forkasteligt".¹⁰⁶ Andre fysiske faktorer var dog ifølge Wildenskov relevante, blandt andet for eventuelt at udelukke åndssvaghed. For eksempel kunne polypper medføre forkerte mistanker om åndssvaghed, da de kunne medføre tunghørhed. Kramper, lammelser, blindhed, døvhed og ufrivillig vandladning var ifølge Wildenskov stadig centrale at observere.¹⁰⁷ Overordnet kan forandringen fra Wimmer og Friis' legemlige undersøgelser til Wildenskovers karakteriseres ved en overgang fra undersøgelser for degenerationstegn, der sandsynliggjorde en psykisk afvigelse til undersøgelser af symptomer på sygdomstilstande, der kunne skabe forkerte mistanker om psykiske afvigelser.

Den psykiske undersøgelse

Den psykiske del af mentalundersøgelserne handlede om at afdække intellektuelle og moralske defekter. Wimmer og Friis uddybede i 1909-undersøgelsen ikke, hvordan denne del af undersøgelsen forløb. Hos Friis fremkommer det dog, at denne kan opdeles i skrevne iagttagelser på anstalterne og en psykiatrisk undersøgelse. Disse to blev sammenholdt med informationer i skemaer, som forstandere og forstanderinder havde udfyldt.¹⁰⁸ Wimmers udgivelse om den psykiatriske undersøgelse fra 1917

som udtryk for medfødte kriminelle egenskaber samt den danske læge Rudolph Bergh, der i 1891 udgav en artikel om prostituerede kvinders tatoveringer som led i at bevise, at deres levevis var en effekt af medfødte egenskaber, der var forårsaget af degeneration. C. Lombroso and W. Ferrero, *The Female Offender* (New York: D. Appleton and Company, 1895); Rudolph Bergh, "Om tatoveringer hos de offentlige Fruentimmere," *Særtryk af Hospitalstidende* (1891). Bergh mente, at tatoveringer var udtryk for underlegen race eller degeneration. Se også Bolette Frydendahl Larsen, *Regulering og relationer: Offentlige fruentimmere i 1800-tallets København* (Roskilde Universitet, Institut for kultur og identitet, 2011), 102f.

¹⁰⁵ Wildenskov 1927, "Undersøgelser paa Børne- og Ungdomshjem," 277. Hvem der havde ansvar for Sjælland, er et spørgsmål for fremtidige undersøgelser. Det er muligt, at det var Østifternes Åndssvageanstalt, selvom det i givet fald kan undre, at denne anstalt, der havde ansvar for åndssvageforsorgen på Fyn, ikke også fik ansvar for den fynske børneforsorg.

¹⁰⁶ H. O. Wildenskov (1925b), "Iagttagelse og forståelse af børn, Indledningsforedrag," *Børnesagens Tidende* 20, no. 14 (1925).

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Friis 1909, "Undersøgelser af Værgeraadsbørn," 22.

uddyber den psykiske side af undersøgelserne mere. I denne udgivelse består den psykiske undersøgelse af en lang række faktorer. Jeg vil her ikke uddybe dens helhed, men blot give eksempler på dele af dens fokus: bevidsthedsfunktion; forestillingsforløb; opmærksomhed; opfattelsesevne, orientering, med videre.¹⁰⁹ Binet-Simons intelligensundersøgelse, som blev omtalt i forrige delkapitel, indgik som del af undersøgelsen af bevidsthedsfunktionen.¹¹⁰ IK-testen udgjorde hos Wimmer kun en lille del af den psykiatriske undersøgelse.¹¹¹ Den kom siden til at udgøre den helt centrale del af mentalundersøgelserne af de anbragte på Vejstrup Pighjem, efter at børneforsorgen i 1924 indledte et samarbejde med de Kellerske anstalter om observation af værgerådsbørn. Der var i 1920'erne flere konkurrerende måder at foretage diagnosticeringer på, og den Kellerske åndssvageforsorg repræsenterede en skole, der tillagde IK-testen helt afgørende betydning for diagnosticeringen. Wildenskov, som i 1929 blev overlæge på de Kellerske anstalter efter Chr. Keller, sammenlignede testen med et termometer i forhold til præcision, hvorimod lægerne på Østifternes Åndssvageanstalt ligesom flere danske psykiatere fandt det centralt, at såvel kognitive som mentale diagnoser blev givet på baggrund af et helhedsbillede.¹¹²

Åndssvagelegernes mentalundersøgelser – ad modum Brejning

Da afdelingslæge Erik J. Larsen fra de Kellerske anstalter, som tidligere nævnt, fik ansvaret for mentalundersøgelserne på Vejstrup Pighjem i 1924, undersøgte han pigerne på Vejstrup ved hjælp af en intelligenstest, der var udviklet og tilpasset åndssvage børn af overlæge H.O. Wildenskov på de Kellerske anstalter. Den første version af testen var udviklet i 1923 og i 1929 udvikledes den tredje udgave.¹¹³ Wildenskofs tests var opkaldt efter landsbyen Brejning ved Vejle, hvor den største af de Kellerske anstalter lå og blev kaldt *Brejning I, II og III*.

Det er interessant, at Vejstrups piger også efter 1930 blev IK-testet med Wildenskofs IK-test. I 1930 udvikledes nemlig en IK-test til danske forhold - den såkaldte danske

¹⁰⁹ Wimmer 1917, 21-50.

¹¹⁰ Ibid., 48.

¹¹¹ Intelligenstesten beskrives på tre sider ud af 29 sider om den psykiske undersøgelse, og optager dermed 10% af siderne om denne. Ibid., 84-50.

¹¹² Wildenskov 1927, "Undersøgelser paa Børne- og Ungdomshjem," 279f. Han henviste i denne sammenligning til den højt anerkendte engelske psykolog Cyril Burt. I forhold til vurderingen af en IK-tests resultat var andre læger i 1930'erne tilhængere af et såkaldte habituskriterium, som indebar, at prøvernes resultater ikke blev betragtet som absolutte, men blev sammenholdt med den testedes følelsesmæssige tilstand ved og indstilling til testen. Koch 2000, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, 212.

¹¹³ Koch 2000, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, 93., henviser til H. O. Wildenskov, "Indledningsforedrag, Dansk Børneværnsforening," *Børnesagens Tidende* (1936); H. O. Wildenskov, "Intelligensmaalingens Paalidelighed," *Nordisk Medicin* (1940).

standard (forkortet DS) med udgangspunkt i undersøgelser af en stor gruppe danske skolebørn.¹¹⁴ Denne test blev udviklet, efter at netop børneforsorgen havde efterspurgt en sådan, men det var altså alligevel den Kellerske IK-test *Brejning III*, som de anbragte på Vejstrup blev undersøgt ved hjælp af.¹¹⁵ Når man sammenligner praksissen på Vejstrup med brugen af og introduktionen af IK-testen i folkeskolen, kan det således konstateres, at der opstod en arbejdsfordeling mellem psykiaterne og psykologerne, hvor åndssvagelegerne og psykiaterne formåede at blive autoriteter i forhold til i hvert fald nogle af de anbragte børn, mens psykologerne fik autoriteten på folkeskoleområdet.¹¹⁶

Observationen og mentalundersøgelsen foregik på Vejstrup og tog cirka en time.¹¹⁷ Mentalobservationen bestod ligesom Wimmer og Friis' undersøgelse af en anamnese, men den legemlige undersøgelse indgik ikke længere, i hvert fald har jeg ikke fundet tegn på, at Erik J. Larsen foretog sådanne undersøgelser i elevsagernes lægejournaler. Ud over anamnesen bestod undersøgelsen af en intelligenstag og en orienterende praktisk prøve.

Lad os ved hjælp af resten af Toves lægejournal se, hvordan afdelingslægen fra Brejning Erik J. Larsen redegjorde for IK-testen; den praktiske prøve og den endelige diagnose:

Ved Intelligensundersøgelse ad modum Brejning III findes: Intelligensquotient: 87,5.

Hun gaar løs paa Opgaverne med Energi, men hele hendes Væsen er sammenbidt, Svarene kortest mulige, mellem disse stirrer hun stift ud i Luften. Hele hendes Væsen er præget af den mest udtalte Stemningsløshed. Hun svarer hurtigt. Hun naar at gengive ret mange Navneord, men det er den mest spredte og springende Samling, jeg endnu har mødt.

¹¹⁴ Testen blev udviklet af Sofie Riffbjerg og Marie Kirkelund som pædagogiske eksperter i samarbejde med psykologen Rasmus Hans Pedersen. Koch 2000, *Tvangsterilisation i Danmark 1929-67*, 94; Hamre and Ydesen 2014, 94, 98; Hamre 2019, "Psykiatri og professionssamarbejde-betydningen for differentiering i skolesystemet i Danmark i 1930-1950," 49.

¹¹⁵ Om udviklingen den danske IK-test, se Ydesen 2011, *The rise of high-stakes educational testing in Denmark (1920-1970)*, 72. Hvorvidt børn andre steder i værgerådsforsorgen efter 1930 blev IK-undersøgt med DS-testen er, så vidt jeg ved, ikke blevet undersøgt. Kirsten Nøhrs artikel om behandling i børneforsorgen giver indtryk af, at IK-testen først vandt frem i børneforsorgens arbejde efter udviklingen af DS-udgaven af Binet-Simon i 1930. Journalerne fra Vejstrup Pige hjem viser at dette i hvert fald ikke var tilfældet på dette statsungdomshjem. Nøhr 1992, "Fra før verden gik i terapi-om behandlingsområdets opkomst," 216.

¹¹⁶ Ydesen 2011, *The rise of high-stakes educational testing in Denmark (1920-1970)*, 58, 60; Ydesen, Ludvigsen, and Lundahl 2013, 128-31. Psykologernes autoritet over IK-testen spredte sig først senere ind på åndssvagelegernes domæne. På Karens Minde Asyl under de Kellerske anstalter skete det for eksempel i 1950'erne. Kirkebæk 2007, *Uduelig og ubrugelig: åndssvageasylet Karens Minde 1880-1987*, 189. Om åndssvagelegerne havde samme position på de ikke-statslige børne- og ungdomshjem ligger udenfor denne undersøgelse.

¹¹⁷ Wildenskov redegjorde for undersøgelsens indhold ved Børnesagens Årsmøde 1924. I 1927 skrev han, at undersøgelsens forskellige dele ændredes betydeligt mellem 1924 og 1927, men at intelligensprøver stadig var undersøgelsens centrale del. Wildenskov 1927, "Undersøgelser paa Børne- og Ungdomshjem," 279.

Ved orienterende praktisk Prøve naar hun 10,5 Aar. Hun arbejder her langsomt, ser sig meget for, gør sig Umage, men glider ganske stille ind i Fejlene.

Efter ovenstaaende Undersøgelse er Pt. nærmest Sinke paa Overgang til det normale. Desuden viser Undersøgelsen et Særpræg, som maa fremhæves, idet Tove Dorothea Jensen viser sig saa egen, at man kan tænke sig, en Psychose vokse frem af den underliggende psychiske Konstitution.¹¹⁸

Som uddraget fra lægejournalen viser, bestod Larsens egen undersøgelse af de anbragte af en IK-test og en praktisk prøve, og han inkluderede i dette tilfælde en observation af elevens måde at løse testen på i journalen. Intelligenstesten spillede generelt en central rolle i Larsens diagnosticeringer af pigerne på Vejstrup Pigeheim, og lægejournalerne indeholdt ikke altid ligeså udførlige beskrivelser af pigens tilgang og tilstand ved undersøgelsestidspunktet, som i dette tilfælde.

Lægens teknikker til at finde sandheden om Tove var langt fra forstanderindens samtaler og bekendelsesteknikker, som vi mødte i kapitel 4. I stedet var sandheden om den enkelte anbragte nu noget, der kunne afklares gennem en objektiv test, hvor pigens selv behøvede at forstå, hvem hun var. Det var *lægen*, der besad autoriteten til at vurdere, hvad der var hendes sande natur.

I tilfældet med Tove havde Larsen svært ved at stille diagnosen, og derfor var hans konklusion udover den præcise IK noget løst formuleret. I kapitel 7 vender jeg tilbage til Tove, for at vise, hvordan den løse konklusion siden blev omformuleret til diagnosen psykopati i et nært samarbejde mellem forstanderinde og lægelig ekspertise.

Selvom logikkerne i IK-testen var markant anderledes end logikkerne i forstanderinde Sejerøes samtaleteknikker i forhold til at nå frem til sandheden om de anbragte, integreredes de to logikker side om side i stambogen. Uanset om diagnosticeringen var uklar og lægens diagnose tøvende, indtog resultatet af IK-prøverne en central plads i stambogens halvårslige beretninger om de anbragte. Forstanderinden indførte resultatet af de udførte tests, ofte understreget med rødt blæk, så det stod tydeligt frem i teksten.¹¹⁹

¹¹⁸ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elevsag 338, lægejournal signeret Erik J. Larsen, 22.4.34.

¹¹⁹ Samme tendens, hvor IK-resultatet videreførtes i årsberetninger uden resultaterne af de øvrige observationer af et barn, har Hamre og Ydesen observeret i en analyse af Skolepsykologisk kontor Frederiksberg. Hamre and Ydesen 2014, 102.

Fra *roderi* til skiftende *problematiseringer*: Sørines diagnoser

Såvel diagnosticeringsprocesser som de givne diagnoser er sammenvævede med opdragelsesanstaltens behov for at håndtere konkrete anbragte. Hvordan sammenvævningerne i forhold til diagnosticeringsprocessen kunne forløbe, viser jeg herunder ved hjælp af en elevsag fra 1932, hvori der foregår et løbende kompliceret diagnosticeringsarbejde. I forlængelse af Gubrium og Järvinens teoretiseringer, som jeg præsenterede og videreudviklede i kapitel 2, argumenterer Gubrium og Järvinen for netop at undersøge problematisering på nært hold, da mikroblikket kan give viden om problematiseringsarbejdets kompleksiteter.¹²⁰

Sørine er ”Sinke i udpræget grad”

I december 1933 blev Sørine overført til Vejstrup Pighjem. Med hende fulgte en sagsrapport, hvori forstanderinde Sejerø kunne læse, at værgerådet omkring et år tidligere havde noteret, at Sørine var ”upaalidelig og trodsig”, og at personalet på Skovly, som var det første ungdomshjem, hvor hun blev anbragt, kort efter anbringelsen begyndte at anskue hendes problem som et mentalt problem og derfor tog initiativ til en mentalundersøgelse. Skovlys målgruppe var normale unge, og udredningen af, om der var en medicinsk forklaring af hendes afvigelser, var en undersøgelse af, om hun hørte hjemme et andet sted.¹²¹

Mentalundersøgelsen, som Sørine underkastedes, kan betragtes som en vidensteknologi, som omformulerede det roderi, der i hendes sag hidtil var formuleret som et ”trodsigt sind” til et videnskabeligt defineret problem: Sørine var ”Sinke i udpræget Grad med Intelligenquotient 78,1”.¹²²

Skovlys personale kunne bruge diagnosticeringen af Sørine til at sende hende videre, da lægen konkluderede, at hun skulle på Fredehjem, hvilket var en institution for piger over 14 år, som blev opfattet som tilbagestående, men ikke nok til at være under åndssvageforsorgen.¹²³

¹²⁰ Jf Gubrium og Järvinens argument for at undersøge problematisering på nært hold frem for via makroanalyser: ”Some troubles may not be problematized. Some problems may be deproblematized.” Gubrium & Järvinen 2013b, in *Turning Troubles Into Problems: Clientization in Human Services*, 8.

¹²¹ VPA:RA: ”134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961,” elev 331.

¹²² Skovlys personale vil gerne med mentalundersøgelsen have udredt, om hendes problemer ikke alene skyldes ”et trodsigt Sind”, men at hun ”muligen” ”er noget afstumpet og af denne Grund ubevægelig”. Ibid.

¹²³ ”Hendes ringe Aandsevner og hendes Mangel paa Arbejdslyst og Initiativ anviser hende Plads i Fredehjem”. Ibid.

Fredehjemmet var Sørines sidste mulighed for at undgå en livstidsanbringelse i åndssvageforsorgen: Lægen skrev, at hvis Fredehjemmet ikke kan ”bringe nogen Gang i hende, vil der kunne blive Tale om at søge hende inddraget under Aandsvageforsorg”.¹²⁴

Sørine flygter fra diagnosen: ”jeg er da ikke [...] Aandsforladt”

Sørine ville imidlertid ikke på Fredehjem og ikke acceptere fortællingen om, at hun var åndssvag. Hun planlagde allerede på Skovly, hvordan hun skulle løbe fra Fredehjemmet, og efter den vellykkede flugt besluttede Børneværnet at sende hende til Vejstrup Pigeheim. Sørine var en af flere elever, der ved hjælp af flugt opnåede at blive udskrevet fra et Fredehjem eller fra åndssvageforsorgen.¹²⁵

På trods af at de anbragtes sagsakter flyttede med rundt, ændrede dokumenternes status sig, når de blev flyttet. Det, der engang var blevet formuleret som et specifikt problem i kraft af en diagnose, kunne blive afproblematiseret og igen fremstå som *roderi*, når den anbragte blev flyttet.¹²⁶ I Sørines sag kom det til udtryk ved, at sinkediagnosen forsvandt som forståelsesramme i sagen, samtidig med at hun blev flyttet til normalforsorgen, og diagnosen dermed også mistede sin handlekraft. Da Sørine havde været på Vejstrup i næsten et år, skrev forstanderinden i et brev til værgerådet, at hun ikke havde været sikker på, hvordan hun skulle forstå Sørine ifht. intelligens. Sejerøe anmodede derfor om en mentalundersøgelse af Sørine, for at finde ud af, om pigen kunne sendes til en åndssvageanstalt.¹²⁷

Afdelingslæge Erik J. Larsen fra de Kellerske åndssvageanstalter i Brejning foretog en ny mentaltest, og resultatet af testen var, at Sørine havde en IK på 90, mod den tidligere vurdering på 78. Resultatet var således den øverst mulige kvotient inden for sinke-kategorien, der gik fra 75-90, men Larsen konkluderede, at han ikke kunne ”erkende nogen intelligensdefect” og vurderede, at Sørines karakter var ”stærkt afvigende fra det normale”,¹²⁸ men han kunne ikke fastslå en sikker diagnose:

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ For eksempel blev elev 157 også flyttet til Vejstrup efter at være løbet væk fra et sinkehjem, og elev 255, der var blevet flyttet fra Vejstrup til åndssvageforsorgen, blev udskrevet fra åndssvageforsorgen, efter at hun var løbet væk d. 7.4.1929. VPA:RA: ”57-124, Elevsager 1908-1962” elev 157 og elev 255.

¹²⁶ Jf. Gubrium & Järvinen 2013b, 8.

¹²⁷ ”Jeg har været noget i tvivl om, hvor Sørine stod med Hensyn til Intelligens og ønskede derfor en ny Undersøgelse for at blive klar over, om hun eventuelt burde indstilles til Anbringelse paa en Aandsvageanstalt j.f. tidligere Erklæring fra Dr. Steenbuch” VPA:RA: ”57-124, Elevsager 1908-1962,” elev 331, brev fra forstanderinden til børneværnet d. 8.10.1934.

¹²⁸ Ibid. elev 331, lægeerklæring, 5.10.1934.

Først en længere iagttagelse kan afgøre om Sørine Marie Lykke Sørensen er en karaktersyg – psykopat – el. om man maa opfatte hendes Handlinger og Adfærd som begyndende Sindssyge.¹²⁹

Sørines problem var således gået fra at være en intelligensdefekt, der var klart defineret (via et testresultat i form af en intelligenskvotient), til at være uklart roderi: Først senere ville det være muligt at afgøre, om hun var karaktersyg eller muligvis sindssyg.

Gubrium og Järvinen understreger, at problematiseringsprocesser aldrig er komplette og ikke kan indfange hele virkeligheden. Når et individ problematiseres i mødet mellem en klient og en klientinstitution, for eksempel når Sørine defineredes som sinke på et ungdomshjem, eksisterer der en masse undefinerbart roderi i hverdagen, som ikke kan forstås gennem denne definition, og som med en given problematisering derfor eksisterer "outside the formal purview of professional practice."¹³⁰ Når en diagnose, og dermed en problematisering, ikke længere løser et problem, kommer *roderiet* til syne igen. I Sørines sag kommer det til udtryk ved, at problematiseringen af Sørine som intelligensdefekt blev udfordret, da anbringelsen af hende i åndssvageforsorg blev opgivet. Dermed kunne Sørines karakter og hendes muligvis sindssyge adfærd – faktorer, der ikke havde været en del af intelligensproblemet – træde frem som synligt og åbne op for, at problemet med hende kunne omformuleres.

Imidlertid ønskede forstanderinden ikke at have Sørine på institutionen, men uden en klar diagnose kunne hun hverken sende Sørine videre til åndssvageforsorg eller sindssygehospital. Lægen Erik J. Larsen havde konstateret om Sørine, at "Hun vil være en af de mange, der trænger til Forsorg ud over det fyldte 21. Aar."¹³¹ Hvor uklare kategoriseringer og diagnoser i starten af 1920'erne kunne medføre en udskrivning som opgivet, var lægernes syn på sagen således ændret i 1934.¹³² Med Larsens ord i lægeerklæringen, om at Sørine skulle forblive længe under forsorg, ville Sejerø næppe kunne få opbakning i Overværgerådet til at udskrive Sørine som uopdragelig.

Sørines vanskeligheder var ikke længere et defineret problem, men blev nu derimod udgjort af roderi, der ikke tilbød nogle handlemuligheder. Sejerø mente, at Sørine var "særpræget" og havde vanskeligheder "paa Sindets og Karakterens Område". I stambogen beskrev hun hende på dette tidspunkt således:

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Gubrium & Järvinen 2013b, i *Turning Troubles Into Problems: Clientization in Human Services*, 3.

¹³¹ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 331, lægeerklæring, 5.10.1934.

¹³² Ibid., elev 154, Brev fra Overværgerådet til Vejstrup 6.6.1922; Ibid., elev 107.

Hun har altid et meget aparte Væsen, men til Tider bliver hun næsten fjoget og er da ganske uimodtagelig for alt hvad der siges til hende. Hun synes uskikket til at leve blandt mange mennesker.¹³³

Der var således ingen diagnoser eller klare problematiseringer, der kunne forklare hendes "aparte Væsen". Forstanderinden anmodede Børneværnet om at få lov til at sende Sørine ud i prøveplads.¹³⁴ Hun fik kort tid efter medhold af Værgerådet til at udskrive Sørine på prøve.

Udskrivningen af Sørine i prøveplads løste forstanderindens institutionelle hverdagsproblemer med Sørine. Sørine skiftede imidlertid i løbet af det næste halve år arbejdsgiver fire gange, med Sejerøes senere ord, "da ingen kunde holde ud at have hende".¹³⁵ Da den sidste arbejdsgiver sagde hende op, og da hun stadig var under værgerådsforsorgen, blev hun taget tilbage til Vejstrup.¹³⁶

Forstanderinden havde igen ingen løsning på det, hun i et brev til Overinspektionen beskrev som "haabløst". Hun bad derfor Overinspektionen om hjælp til, "snaest at faa Pigen anbragt paa et andet Sted", og foreslog observation på Ebberødgaard, som var en åndssvageanstalt, og "hvis hun ikke fandtes egnet til at forblive der, en Observation paa Sindssygehospital."¹³⁷ Hovedsagen var, at Sørine ikke skulle være på Vejstrup. Det nåede dog ikke at blive relevant at få Sørine observeret på Ebberødgaard, for før overinspektionen traf en afgørelse om forstanderindens brev, opstod der en konflikt mellem Sørine og personalet på Vejstrup, som forstanderinden håndterede ved at lade Sørine medicinere og siden tvangsindlægge på Middelfart Statshospital.¹³⁸ Set fra forstanderindens perspektiv startede konflikten ved, at Sørine nedlagde arbejdet og var irritabel, og Sejerøe gav hende derfor "Lov til at gaa og passe sig selv".¹³⁹ Set fra Sørines perspektiv behandlede forstanderinden hende som en, der ikke hørte til i fællesskabet, hvilket gav hende mistanke om, at de ville flytte hende til en åndssvageanstalt. Hun var muligvis blevet advaret om denne risiko, da hun blev intelligenstestet året før. Her skrev Larsen i hendes lægeerklæring, at hun "Flere Dage før min Ankomst [er] forberedt og har faaet forklaret betydningen af at gøre sig Umage og at være villig."¹⁴⁰ At hun nu blev behandlet anderledes end de øvrige fik hende til at skrive følgende i et brev til faderen:

¹³³ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 331.

¹³⁴ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 331, brev fra Sejerøe til det lokale værgeråd 8.10.1934

¹³⁵ Ibid., elev 331, brev fra Sejerøe til Overværgerådet 5.8.1935.

¹³⁶ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 331.

¹³⁷ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962" 331, brev fra Sejerøe til Overværgerådet 5.8.1935.

¹³⁸ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 331.

¹³⁹ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 331, udtalelse til Direktoratet for Sindssygehospitalerne. 7. September 1935.

¹⁴⁰ Ibid., elev 331, lægeerklæring 5.10.1934

[...] jeg skal ikke være her det er vel nok frækt at sende en paa en Aandsvageanstalt og jeg er da ikke mere Aandsforladt end nogen af de andre der er herinde. Jeg er ogsaa helt uden for Nummer jeg har slet ingen Arbejde jeg skal sove til de er færdige med at gøre rendt om Morgen [...]¹⁴¹

Efter at Sørine havde været isoleret fra hverdagens gøremål og de øvrige elever i nogle uger, opstod der en konfliktsituation. Med forstanderindens ord erklærede Sørine, da hun om aftenen var ved at gå i seng, at hun, "[...] vilde gaa herfra. Hendes Dør blev da låaset, og hun rasede derefter, hængte sig i Armene ud af Vinduet (paa 1' Sal) og truede med at springe ned". Som reaktion på Sørines raseri bag den låste dør besluttede personalet næste morgen at låse hendes dør op. Mod deres intention forlod Sørine sit værelse og tilbragte dagen i haven uden at møde op til måltiderne eller ved sengetid. De fandt hende ud på natten og bragte hende "med magt" ind på værelset, hvor de denne gang undlod at låse døren, men i stedet tog hendes tøj "for at forhindre, at hun næste Dag stod op". Denne håndtering frustrerede dog Sørine endnu mere:

Dette resulterede imidlertid kun i, at hun om morgenen forlod sit Værelse kun iført Nattøj og et Lagen [...] Da hun var meget ophidset, tilkaldte vi Hjemmets Læge, som gav hende en Indsprøjtning, og ved Hjælp af denne blev hun slaaet lidt ned.¹⁴²

Forstanderindens behandling af Sørine som anderledes og unormal var med til at øge den opførsel, som forstanderinden forstod som Sørines afvigelse. Vejen til Sørines indlæggelse som mulig sindssyg foregik som en interaktiv proces af gradvis udgrænsning.

Med placeringen af Sørine på Middelfart Statshospital var der midlertidigt fundet en løsning – i hvert fald for Sejerøe, der nu ikke skulle forsøge at opdrage Sørine for en periode. Her blev hun først indlagt akut og dernæst blev det besluttet at beholde hende til observation. Imidlertid fandt Statshospitalet det ikke relevant at beholde Sørine, for tre måneder senere blev hun ført tilbage til børneforsorgen. Sejerøe ville dog ikke tage imod hende, så i stedet blev hun sendt til Skovly, hvor hun havde været anbragt før hun kom til Vejstrup.¹⁴³

¹⁴¹ Ibid., elev 331, Udateret brev fra Sørine til faderen. Må være skrevet i slut-juli 1935 efter, at hun er kommet tilbage til Vejstrup.

¹⁴² Ibid., elev 331, udtalelse til Direktoratet for Sindssygehospitalet. 7.9.1935.

¹⁴³ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 331. Fra Skovly sendes hun senere til Nykøbing Sindssygeanstalt, men med hvilken baggrund melder Vejstrups sagsakter desværre ikke noget om.

En rodet diagnosticeringsproces: Aparte, sindssyg eller psykopat?

Sørines sag viser, at diagnosticeringsprocesserne blev igangsat, når der var behov for at finde en løsning på, hvad der skulle ske med en anbragt. Diagnoserne blev brugt til at pege i retninger mod, hvor barnet kunne placeres, men de havde ikke endegyldig autoritet. Hvis den løsning, som diagnosen pegede i retning mod, ikke viste sig at fungere, kunne en allerede givet diagnose tages op til revision, enten ved at diagnosen blev betvivlet i praksis eller via en ny lægeundersøgelse, der somme tider afviste en tidligere diagnose. Diagnosen var således nært knyttet til den løsning, som den udpegede. Om løsningerne fungerede, afhang af såvel børneforsorgens ressourcer og håndteringer af det enkelte barn som af barnets handlinger. Således blev diagnosticeringsprocessen påvirket af forhold, der var helt uafhængige af lægernes observationer, tests og diagnosedefinitioner.¹⁴⁴

Fordi forstanderinden hele tiden overvejede, hvad der skulle ske med en pige, når hun skulle forlade Vejstrup, var diagnosticeringsprocessen aldrig afsluttet. Diagnoserne indgik i den løbende afklaring af, hvor en pige skulle sendes hen. At diagnoserne var til genforhandling løbende i sagen, hænger sammen med, at Vejstrup ikke var en anstalt, hvor de unge piger kunne være anbragt permanent. Det bliver tydeligt, når diagnosernes midlertidige karakter på Vejstrup sammenlignes med diagnosers statiske karakter på andre institutioner, hvor livstidsanbringelse var en mulighed.¹⁴⁵ Birgit Kirkebæk viser for eksempel, at diagnoserne var statiske på ø-anstalten Sprogø, hvor såkaldt umoralske kvinder potentielt kunne livstidsanbringes fra 1923-1962, samt på Karens Minde, der var en anstalt for såkaldt uarbejdsføre åndssvage fra 1880-1987.¹⁴⁶ Det kan ses som udtryk for, at diagnosers foranderlige eller uforanderlige status hænger sammen med, hvorvidt diagnosen bruges til at træffe beslutninger i den enkelte sag.

Sørines sag viser, at diagnosticeringsprocesser er nært sammenvævet med den kontekst, de foregår i, herunder de løsninger, diagnosen muliggør, og i anstaltssammenhænge særligt af, om anbringelsen er permanent eller midlertidig.

¹⁴⁴ Den engelske historiker Pamela Cox, der har foretaget flere studier i ungdomskriminalitet, viser et iøjenfaldende eksempel på, hvordan sammenhængen kunne tage sig ud. I 1941 opfordrede Londons magistrat læger, der blev var tilknyttet byens ungdomsdomstol at tænke på, at der var mangel på specialiserede faciliteter for diagnosticerede ungdomskriminelle. Implicit opfordrede magistraten dermed lægerne til at undlade at diagnosticere de unge, fordi der ikke fandtes løsninger på diagnostiske problemer. Cox 2003, 157.

¹⁴⁵ Kirkebæk 2005, "Sexuality as Disability: The Women on Sprogø and Danish Society," 196. Kirkebæk 2007, *Uduelig og ubrugelig: åndssvageasyet Karens Minde 1880-1987*, 21. Psykiatri- og idehistoriker Annika Berg konkluderer i en undersøgelse af bl.a. psykopati i det svenske sindssygevæsen, at det var meget svært at komme af med psykopati-diagnosen, når den en gang var givet. Berg 2018, *De samhällsbesvärliga: Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige*; Annika Berg, "Bridging and delimiting: Negotiations around psychopathy and querulous behaviour in 1930s Sweden." (Charité Universitätsmedizin Berlin 2015), 30-31.

¹⁴⁶ Kirkebæk 2005, "Sexuality as Disability: The Women on Sprogø and Danish Society," 196; Kirkebæk 2007, *Uduelig og ubrugelig: åndssvageasyet Karens Minde 1880-1987*.

Diagnoser blev brugt til at pege på, hvordan en sag skulle håndteres, eller med andre ord, hvor en elev skulle sendes hen, og omvendt kunne en håndtering af en sag (for eksempel i dette tilfælde en flytning fra fredshjem til ungdomshjem) også medføre, at en tidligere givet diagnose blev forkastet. Håndteringer kunne være reaktioner på den anbragtes handlinger. I denne konkrete sag resulterede en flugt i, at Sørine blev flyttet til et nyt hjem, og i den forbindelse blev hendes diagnose taget op til revision. Lægeerklæringerne var således handlingsanvisende, men de var ikke nødvendigvis mere afgørende for, hvor en pige blev sendt hen, end hendes egne handlinger var det. Sørines sag illustrerer, hvordan elevens handlinger, lægernes diagnoser og det fysiske sted, den anbragte placeres, gensidigt påvirker hinanden.

Opsamling: Sammenfletning af vidensfelter

I dette kapitel har jeg undersøgt, hvordan udfordringerne med at opdrage unge piger på Vejstrup i praksis blev omformet fra at særligt blive forstået gennem uopdragelighed til lægevidenskabelige diagnoser, samt hvordan lægerne blev centrale aktører på feltet.

Kapitlet viser, at en del af baggrunden for lægernes indtog i børneforsorgen var, at nogle børnesagsarbejdere aktivt ønskede et samarbejde med læger og psykiatere. Disse børnesagsarbejdere efterspurgte og benyttede såvel psykiatriske diagnoser; psykiatrisk fagkundskab og psykiatriske hospitaler i arbejdet med de anbragte børn og unge. Vejstrups forstanderinde fra 1908-1927 Schneekloth; hendes højre hånd lærerinden frk. Plum og Schneekloths efterfølger som forstanderinde fra 1928, Margrethe Sejerøe, er eksempler på sådanne børnesagsarbejdere. Plum, Schneekloth og Sejerøe brugte diagnoser og logikker, som allerede fandtes til at forstå og forklare de opdragelsesvanskeligheder, de oplevede på institutionen, og samtidig efterspurgte og opsøgte de yderligere viden, herunder diagnostisk viden om elever, de fandt abnorme, som de ikke kunne få til at passe ind i de allerede eksisterende diagnoser. Under Frk Schneekloths ledelse startede en praksis, hvor hjemmets huslæge blev involveret i konfliktsituationer, og hvor eleverne blev håndteret ved hjælp beroligende medicin og eventuelt indlæggelse på Svendborg Sygehus, og begge forstanderinder involverede til tider læger i vurderingen af anbragte piger. Begge forstanderinder var dybt involveret i diagnosticeringsprocesserne, når de involverede læger, og Frk. Sejerøe, som overtog ledelsen i 1928 satte sig ved hjælp af lægevidenskabelige publikationer ind i den nyeste udvikling i lægevidenskaben.

Kapitlet viser, at der udvikledes en børnepsykiatrisk viden og praksis under børneforsorgens rammer særligt i 1920'erne og 1930'erne, det vil sige, før den første danske børnepsykiatriske klinik åbnede på Rigshospitalet i 1935. Som nævnt i kapitel 1 fokuserer historieskrivningen om dansk børnepsykiatri på hospitalshistorie, og dermed bliver pædiatrien dét sted, hvor børnepsykiatrien havde sit udspring. Jeg

har her vist, at børne- og ungdomspsykiatriske praksisser i høj grad har udfoldet sig under børneforsorgen, og jeg mener, at også disse praksisser, ligesom pædiatrien, bør ses som del af børnepsykiatriens rødder.¹⁴⁷

Diagnoser som problematiseringer, der giver handlemuligheder

Plum, Schneekloths og Sejerøes kategoriseringer af og efterlysninger af diagnoser på de anbragte var ikke et rent vidensprojekt, men var derimod et projekt, der var nært koblet til ønsket om at handle på og håndtere de mennesker, der kategoriseredes. Hvis diagnosticeringsprocesserne i dette kapitel betragtes som processer, hvorigennem *rodede problematiseringer* gøres til *ordnede problematiseringer*, bliver det tydeligt, at også *ordnede problematiseringer* til tider kan de-problematiseres og igen kan fremstå som *rodede*. Om ordnede problematiseringer blev deproblematiserede, hang sammen med institutionelle ressourcer og handlemuligheder. På individniveau betød det, at hvis en ordnet problematisering (her i form af en diagnose) indebar en løsning for institutionen på dét, der oplevedes som et problem, var der større tendens til, at diagnosen blev fastholdt. Hvis en ordnet problematisering derimod ikke tilbød en institutionel løsning på dét, Vejstrups ansatte oplevede som et problem, var der større tendens til, at diagnosen revurderedes og eventuelt blev forkastet til fordel for en anden. Der var omvendt tendens til, at diagnosen blev bevaret, hvis en diagnose indebar løsninger – eller, som jeg vil vise i næste kapitel, eventuelt indebar lovning om løsninger i fremtiden. En diagnose behøvede ikke at være klart defineret, for at den blev fastholdt som problematisering i en sag, men hvis den indebar en løsning eller en lovning om en løsning, var der tendens til, at den blev fastholdt på trods af tilstedeværende *roderi*, der ikke kunne forklares ved hjælp af netop denne diagnose.

Både børnesagsarbejdernes kategoriseringer og lægernes diagnosticeringer (og dermed også den viden lægerne skabte om unge piger på Vejstrup) var således sammenvævet med børnesagsarbejdernes behov for at udpege konkrete håndteringsmuligheder af de elever, de ikke opfattede som modtagelige for opdragelse.

Kapitlet er derfor et argument for, at stigningen i diagnoser og involveringen af lægevidenskaben i højere grad skal forstås som et resultat af de handlemuligheder, samarbejdet og diagnoserne gav børnesagsarbejderne i arbejdet med de anbragte, end som udtryk for, at lægevidenskaben vandt en kamp om at definere og håndtere

¹⁴⁷ Jeg er her inspireret af Stephen Watsons kritik af den engelske historiker Garland og begrebet 'multiple surfaces of emergence', som Watson henter fra Peter Miller. Også Foucaults genealogibegreb bygger på forståelsen af, at historiske begivenheder har multiple oprindelsessteder. Watson 1994, 148; Villadsen 2007; Zetterqvist Nelson har i svensk kontekst argumenteret for at børneforsorgens praksisser også må ses som en del af den senere svenske børnepsykiatris rødder. Nelson 2016, "A reason behind every action. The early years of Swedish Child Psychiatry 1930-1945."

problemerne i børneforsorgen. På det konkrete niveau muliggjorde samarbejdet med lægerne og de psykiatriske forklaringer på opdragelsesproblemerne, at anbragte i børneforsorgen kunne medicineres, indlægges på sygehuse og psykiatriske hospitaler og i 1920'erne udskrives fra børneforsorgen som uimodtagelige for opdragelse. Alt dette havde forstanderinden på Vejstrup brug for i konkrete elevsager, og samarbejdet med læger gav hende disse handlemuligheder.

Afhængighedsforholdet mellem diagnose og handlemulighed betyder også, at dét, der i et professionsperspektiv fremstår (og i noget tidligere forskning behandles) som afgrænsede professionelle felter: lægevidenskab overfor børneforsorg, i praksis vikledes sig sammen – både i konkrete samarbejder mellem aktører og på det mere overordnede plan, således at felternes viden blev formet af hinandens logikker.¹⁴⁸ Den viden, lægerne skabte om Vejstrups elever var på flere måder dybt afhængig af samarbejdet med børneforsorgsarbejderne. Både fordi lægernes viden *byggede videre* på problematiseringer, som børnesagsarbejderne havde skabt i elevjournalerne, og fordi det frem til 1933 var forstanderinden og værgerådene, der afgrænsede, hvem der var lægernes målgruppe og ikke lægerne selv – og fordi forstanderinden i samarbejdet med lægen kunne påvirke denne til at diagnosticere eleven med den diagnose, hun havde brug for til at handle i en konkret sag (se også Toves sag i kapitel 7). Lægernes brug af diagnoser blev i disse processer derfor sammenvævet med forstanderindens og værgerådsarbejdernes problemdefinitioner, og diagnoserne blev tilpasset, så de kom til at passe til de udfordringer, Vejstrups ansatte oplevede med de anbragte. Diagnosticeringen kunne desuden blive påvirket af såvel den diagnosticeredes egne handlinger som børnesagsarbejdernes håndtering og behandling af hende, som Sørines sag viser.

Kapitlet er således et bidrag til en kulturhistorisk psykiatri- og diagnosehistorie, hvor diagnosticering undersøges og forstås som en praksis, der er indvævet og formet i specifikke institutionelle kontekster og hvor diagnoser dermed ikke forstås som teoretiske konstruktioner, der skabes af psykiatere på baggrund af observationer af patienter.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Jf. Begrebet *rekontekstualisering*. Mette Buchardt undersøger med dette begreb, hvordan videnskabelig formuleret viden om religion og kultur forandres, når den bruges i folkeskolens religionsundervisning. Mette Buchardt, *Kulturforklaring: Uddannelseshistorier om muslimskhed* (København: Tiderne Skifter, 2016), 21ff; Buchardt 2008, "Identitetspolitik i klasserummet: 'Religion' og 'kultur' som viden og social klassifikation. Studier i et praktiseret skolefag," 58ff.

¹⁴⁹ For lignende perspektiver på psykiatrihistorie, se: Ahlbeck-Rehn 2006. For lignende perspektiver på psykopatidiagnosens historie, se: Greg Eghigian, "A Drifting Concept for an Unruly Menace: A History of Psychopathy in Germany," *Isis: A Journal of The History of Science Society* 106, no. 2 (2015); Berg 2018, *De samhällsbesvärliga: Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige*; Katariina Parhi and Petteri Pietikainen, "Socialising the Anti-Social: Psychopathy, Psychiatry and Social Engineering in Finland, 1945–1968," *Social History of Medicine* (2017); Kragh 2007, *Det hvide snit: psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*.

Professionskonflikt eller professionssamarbejde?

Udviklingen på Vejstrup Pige hjem, hvor lægerne i stigende grad deltog i arbejdet er del af en større historie om lægevidenskabens betydning. Dette kapitels dokumentation af professionssamarbejdets relativt konfliktfrie natur er umiddelbart overraskende, når den sammenholdes med tidligere dansk forskning om lægevidenskabens indtog i dansk børneforsorg. I den grad lægevidenskabens betydning i børneforsorgen diskuteres i dansk historieskrivning om børneforsorgen, dominerer et konfliktperspektiv på forholdet mellem de ikke-professionaliserede børnesagsarbejdere og repræsentanterne for de professionaliserede videnskaber.¹⁵⁰ Forandringen mod et mere videnskabeligt og behandlingsorienteret børnesyn tilskrives i denne historieskrivning repræsentanter for de nye videnskaber, psykiatrien og psykologien, som udfordrede en forældet tankegang og praksis; som arbejdede for institutionalisering af de nye videnskaber og som aktivt brugte staten i positioneringen af sine egne specialiserede professioner.¹⁵¹ Sådanne fortællinger findes også hos psykiatrien og psykologien selv; i betænkninger fra reformeringen af børneforsorgen i 1950'erne, og i dele af faghistorien om børneforsorgens historie.¹⁵²

Gam Nielsen, der har undersøgt, hvordan det videnskabelige blik indoptages i børnesagens arbejde fra 1905-1958 argumenterer for, at bevægelsen fra før-videnskabeligt til videnskabeligt blik på barnet foregår som en kamp mellem felter, der får deres eget liv og styrker deres egen position. Også historiker Sandbjerg Hansen fremskriver en konflikt mellem en religiøst funderet børneforsorg overfor en videnskabeligt funderede behandlingsideologi, repræsenteret af såvel psykologer som psykiatere, samtidig med at han dog lægger vægt på, at der var kontinuitet i felternes blik på børnene i forhold til at observere og beskrive dem. Både Gam Nielsen og Sandbjerg Hansen karakteriserer samarbejdet som præget af et hierarki mellem fagfelterne, hvor børnesagarbejderne var nederst.¹⁵³ Perch skriver samme konflikt frem ligesom Faye Jacobsen og Bryderup, der ser psykiatrien og psykologiens stigende betydning i børneforsorgen som resultater af statens interesser for at inddrage de nye

¹⁵⁰ For eksempel hos Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58."; Hansen 2011; Perch 1985; Bryderup 2005; Nielsen 1999.

¹⁵¹ Hos Bryderup er det dog ikke primært videnskabernes professionalisering, der driver forandringerne frem, men i stedet staten, der mobiliserer de nye videnskaber til at opnå kontrol med børneforsorgen. Bryderup 2005, 266-67.

¹⁵² For eksempel hos Bodil Farup, 1946, *Opdragelsesvanskeligheder hos børn*. Jf. Hansen 2011, 132. Perch havde selv været pædagogisk-psykologisk konsulent i børneforsorgen og han repræsenterer ligeledes børnesagens praksisser frem til 1959-reformen i et kritisk lys. Perch har dog primært fokus på rammerne for børneforsorgen fremfor dens praksis. Perch 1985.

¹⁵³ Gam Nielsens undersøgelse baserer sig på en sammenlignende analyse af artikler i *Børnesagens Tidende* i årgangene 1905 og 1958. Nielsen 1999, 50; Hansen 2011, 129.

videnskaber i konflikt med børneforsorgens interesser.¹⁵⁴ Faye Jacobsen konkluderer på baggrund af en analyse af tidsskriftartikler, at børnesagsarbejderne opfattede ekspertinddragelsen som "en mistillidserklæring til deres arbejde".¹⁵⁵

Med enighed om, at skellet går mellem professioner, er der også enighed om, at forandringerne er udtryk for, at videnskabelige aktører vandt over religiøse børnesagsarbejdere. Hos Sandbjerg Hansen formuleres kampen ligefrem gennem en metafor om psykologernes og psykiaternes "besættelse" af børneforsorgens felt fra 1950'erne og frem.¹⁵⁶

Også i den svenske historiografi er de professionaliseringsanalytiske perspektiver dominerende. Den svenske historiker Qvarsell har skrevet en artikel om psykopatidiagnosens historie i børneforsorgen i Sverige, og selvom han viser, at skolens, medicinens og psykiatriens blik på barnet ofte var enslydende i deres beskrivelser af de vanartede børn og unge, opretholder han professionalisering som den afgørende forklaring på, hvorfor psykopatidiagnosen blev betydningsfuld. Han mener, at brugen af psykopatidiagnosen til at definere de vanartede børn, "måste uppfattas som ett försök att vidga området för den medicinska sakkundskapen, trots att psykopatin egentligen inte uppfattades som en sjukdom utan snarast som ett abnormtillstånd."¹⁵⁷ Han gør således lægerne til primære aktører og forklarer brugen af diagnosen med deres forsøg på at udvide deres professions betydning. Lægevidenskaben og mere specifikt psykiaterne ses således i den tidligere forskning primært som afgrænset fra og ofte som modsætning til børneforsorgen. Dog konstaterer Qvarsell at børnesagsarbejdernes og lægernes beskrivelser af de såkaldt vanartede børn og unge var næsten enslydende, ligesom Sandbjerg Hansen konstaterer, at observations- og iagttagelseshjemmenes observationer og beskrivelser af børnene var "logisk homologe

¹⁵⁴ De lægger begge vægt på betænkningernes afgørende indflydelse for processen. Hos Bryderup er det staten, der gennem en ny rolle som moralens vogter dels skærper kontrollen over børneforsorgen og dels gør brug af psykiatrien og psykologien som led i at spille denne rolle, og dermed driver forandringerne frem. Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 55-69; Bryderup 2005, 263, 266-67. Samtidig med det overordnede professionskonfliktperspektiv viser Perch dog, at der også var alliancer, idet han nævner et opråb fra 1950, hvori en kreds af børnepsykiatere, psykologer og forstandere i fællesskab opfordrede til større samarbejde mellem børnesagsarbejderne og psykiatrisk og psykologisk fagkundskab. Perch 1985, 31. Han diskuterer ikke, hvilke processer eller aktører, der var årsag til forandringerne.

¹⁵⁵ Faye Jacobsens undersøgelse er baseret på kilder fra det praktiske børnesagsarbejde, herunder klagesager, men den del, der handler om lægernes og lægevidenskabens stigende indflydelse baseres på tidsskriftartikler. Ud fra disse konkluderer Faye Jacobsen, at børnesagsarbejderne opfattede sig selv som "almindelige mennesker" i modsætning til lægerne. Jacobsen 1988, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58," 67.

¹⁵⁶ Hansen 2011, 128.

¹⁵⁷ Qvarsell 1985, 185.

med det psykologiske blik".¹⁵⁸ På trods af disse konstateringer af kontinuitet opretholder de begge et feltkampsperspektiv.

Hvor den tidligere forskning i den medicinske, de psykiatriske og psykologiske videnskabers indtog i dansk børneforsorg analyserer tidsskriftsartikler, statslige betænkninger samt strukturelle forandringer i børneforsorgen, bidrager jeg med en praksisnær analyse af børnesagsarbejdet. Min undersøgelse bekræfter, at lægevidenskaben opnåede en selvfølgelighedsstatus i børneforsorgen i denne periode, men at det i hvert fald på Vejstrup Pige hjem skete tidligere, end det har givet sig aftryk i lovgivningen i 1959.¹⁵⁹ Den lokale og praksisorienterede analyse, jeg har foretaget, bekræfter ikke tidligere forsknings konklusioner om, at introduktionen af de lægevidenskabelige problematiseringer og håndteringer primært skete som resultat af en kamp mellem felterne. Når historien undersøges med praksis i fokus, og når brugen af diagnoser læses i lyset af de praktiske udfordringer i hverdagens børnesagsarbejde, som det udspillede sig på Vejstrup Pige hjem, kommer feltkampsperspektivet delvist til kort.

I opgøret med dele af den tidligere forsknings narrativ, deler jeg på forskellig vis perspektiver med historikerne Bjørn Hamre, Lars Garpenhag og psykiatri- og idéhistoriker Svein Atle Skålevåg, der har undersøgt andre empiriske sammenhænge samt socialpædagog og MA. i pædagogik Kirsten Nøhr, der som jeg har undersøgt psykiatrisk praksis og viden i relation til dansk børneforsorg.

Kirsten Nøhr analyserer i en kort, men indholdsrig artikel, en række behandlingsorienterede praksisser i børneforsorgen fra 1930'erne og frem og beskriver disse praksisser som en del af historien bag den senere institutionalisering af børnepsykiatrien. I denne analyse trækker hun ikke klare skel mellem børnesagen, psykiatrien og psykologien, og lader dermed ikke professionernes senere selvfortællinger definere forskellene på mellemkrigstidens praksisser.¹⁶⁰ Historiker Bjørn Hamre har i en analyse af psykiatriens rolle i folkeskolens differentiering af elever i perioden 1930-1950 analyseret det, han kalder "psykiatriske praksisformer", uden at afgrænse disse til alene at være de praksisser, som udøvedes af psykiatere. Han viser, at psykiatere, lærere og psykologer samarbejdede i det, han begrebsliggør som psykiatriske praksisformer for at arbejde mod samme mål.¹⁶¹

¹⁵⁸ Hansen 2011, 129. Optagelses- og iagttagelseshjemmene var midlertidige anbringelsessteder indtil man fandt ud af, hvor et barn skulle anbringes. Der eksisterede allerede før Børneloven af 1905 private iagttagelseshjem, hvor børn blev anbragt før de blev sendt i plejefamilier. M. Knudsen, "Optagelses- og iagttagelseshjemmene," i *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*, red. Eske M. Eskesen, Ludv. Beck, og M. Knudsen (1926), 99-100.

¹⁵⁹ Faye Jacobsen og Bryderup lægger vægt på lovændringerne som afgørende for lægevidenskabens indflydelse på børnesagsarbejdet.

¹⁶⁰ Nøhr 1992, "Fra før verden gik i terapi-om behandlingsområdets opkomst," 214-16, 18-19; *ibid.*, 221.

¹⁶¹ Hamre 2019, "Psykiatri og professionssamarbejde-betydningen for differentiering i skolesystemet i Danmark i 1930-1950," 44-45. Se også: Hamre, Bjørn, Thom Axelsson, og Kari Ludvigsen. (2019).

De feltkampe mellem læger og børnesagsfolk, som andre forskere har identificeret i publicerede kilder fra samtiden, er imidlertid ikke nødvendigvis en modsætning til det samarbejde, som jeg identificerer i det praktiske børnesagsarbejde på Vejstrup Pigeheim mellem 1908 og 1940. Samtidig med at der var læger, der kritiserede den umoderne børneforsorg og børnesagsarbejdere, der var kritiske overfor lægernes perspektiver, påvirkede sådanne modsætninger ikke samarbejdet alle steder i børneforsorgen.¹⁶² Som den norske psykiatrichistoriker Svein Atle Skålevåg og den svenske historiker Lars Garpenhag har konkluderet i relation til professionssamarbejde i henholdsvis norsk og svensk retspsykiatri, samarbejdede jurister og læger i det praktiske arbejde, samtidig med at de hævdede sig overfor hinanden i offentlige sammenhænge.¹⁶³

Lægevidenskabens og psykiatriens praktiske indtog på Vejstrup Pigeheim foregik ikke som en kamp mellem felter, hvor et felt vandt dominans over et andet. Skillelinien i det praktiske børneforsorgsarbejde stod således ikke (bare) mellem optimistiske børnesagsarbejdere, der bevarede troen på, at alle børn kunne opdrages på den ene side, og pessimistiske læger og psykiatere på den anden side, der i tråd med eugenikken var fortalere for livslang internering og lægelig behandling af afvigende unge. Ligeledes var lægerne ikke altid øverst i hierarkiet i det praktiske arbejde.

"Psychiatry in the Sorting of Schoolchildren in Scandinavia 1920–1950: IQ Testing, Child Guidance Clinics, and Hospitalisation." *Paedagogica Historica* 55, no. 3: 391–415.

¹⁶² Denne forskel på praksis og publikationer har også Hamre observeret i relation til skolepsykologiens opkomst. *Ibid.*, 49.

¹⁶³ Skålevåg 2002, 367f; Lars Garpenhag, *Kriminaldårar: sinnessjuka brottslingar och straffrihet i Sverige, ca 1850-1930* (Uppsala universitet, 2012), 115–17.

7. FRA UOPDRAGELIGHED TIL PSYKOPATI

I 1911 beskrev en kommission problemerne med de mest besværlige anbragte unge piger og drenge i børneforsorgen som problemer med disciplin, der kunne løses med lukkede afdelinger eller anstalter. Tredivé år senere, i 1941, beskrev en kommission opdragelseshjemmenes problemer som blandt andet problemer med psykopati, der kunne løses med større samarbejde med psykiatrien og oprettelse af nye særanstalter i nærheden af sindssygehospitaler.¹⁶⁴ I 1911 blev særligt drengeproblemerne set som centrale, og betænkningen anbefalede derfor først og fremmest, at der blev oprettet en lukket afdeling for drenge. Denne blev virkelighed i 1914, mens pige-hjemmene ikke fik nogen lukket afdeling. I 1941 fremhævede kommissionens medlemmer omvendt særligt problemerne med piger fremfor problemerne med drenge. De understregede i forbindelse med forhandlingen med regeringen om betænkningen, at de ønskede, at ministeriet tog initiativ til at skaffe de midler, der var nødvendige for at gennemføre forslagene om oprettelsen af et sinkehjem for piger i skolealderen og et hjem for piger med psykopatiske træk, da det var to opgaver, der trængte sig på, men som "ofte af økonomiske Grunde er trængt i Baggrunden".¹⁶⁵

Jeg undersøger i dette kapitel, hvad der var baggrunden for denne forandring fra disciplin- til psykopatiproblemer. Kapitlet tager ligesom resten af afhandlingen udgangspunkt i Vejstrup Pige-hjem, og betænkningerne i 1911 og 1941 udgør således kapitlets ramme, men ikke kapitlets primære kildemateriale. Jeg undersøger altså i dette kapitel, om og i så fald hvordan den forandring, som betænkningerne illustrerer, udsprang sig lokalt på Vejstrup i praksis og dermed psykopatiproblematiserings praktiske fremvækst ét sted i børneforsorgen.

Da jeg begyndte undersøgelsen var jeg ikke sikker på, om jeg ville kunne finde nogle rødder til ideen om en psykopatanstalt for piger i Vejstrup Pige-hjems arkiv,

¹⁶⁴ "Betænkning afgiven af Udvalget til revision af Børneloven," Justitsministeriet (1911); "Indstilling til Socialministeriet angående Betænkningen for det Arbejds- og Socialministeriet under 19. april 1941 nedsatte Udvalg, for saa vidt angaar de deri indeholdte Forslag vedrørende Børneforsorgen (1943).

¹⁶⁵ A.B., "Sagkundskaben har Ordet. Betænkningen fra det ministerielle Udvalg.," *Børnesagens Tidende* 38. Aarg, Nr. 13, no. Juli 1943 (1943): 210.

men det viste sig, at en del af den forhistorie, der siden ledte til, at problemerne på pigehjemmene blev anerkendt politisk, og at de blev forstået som problemer med psykopati, foregik på Vejstrup. Jeg hævder dermed ikke, at Vejstrup er oprindelsesstedet til denne problematisering, men blot at Vejstrup var ét af flere lokale steder, hvor psykopatiproblemet blev en del af det praktiske arbejde, og hvor løsningen om psykopathjem blev formuleret, og at problematiseringen i denne proces også udvikledes og forandredes af pigehjemmets specifikke kontekst.

Dette kapitel kan læses som en kontekst til undersøgelsen i kapitel 6 af, hvordan lægerne og lægevidenskabelige diagnoser blev centrale i det praktiske arbejde på Vejstrup Pigehjem. Det kan også læses som et bidrag til historieskrivningen om lægevidenskabens øgede betydning i velfærdsstaten i første halvdel af det 20. århundrede med udgangspunkt i et institutionsperspektiv og et partikulært lokalt nedslag i en lille del af børnesagsarbejdet.

Kapitlet er i dominerende grad kronologisk opbygget, men for at bevare det lokale fokus følger jeg enkelte steder problematiseringernes og håndteringerne opkomst og forandringer på Vejstrup Pigehjem og foretager dernæst tilbageblik i teksten, for at vise, hvordan de lokale problematiseringer opstod og eksisterede tidligere andre steder.

Første del af kapitlet handler om, hvordan henholdsvis pigehjemmenes og dreng hjemmenes problemer med vanskelige anbragte blev forstået, håndteret og foreslået håndteret i den statslige børneforsorgs første årti. Anden del af kapitlet handler om, hvordan forstanderinde Sejerøe fra 1930 begyndte at arbejde for oprettelsen af en psykopatanstalt, samt om rødderne bag ideen om psykopatanstalter i børneforsorgen.

Den tredje del af kapitlet handler om, hvordan håndteringen af elever med diagnosen psykopati forandredes fra starten af 1920'erne til starten af 1930'erne på Vejstrup Pigehjem. Her tager jeg udgangspunkt i elevjournaler fra projektets to empiriske nedslag 1922 og 1932. Dernæst viser jeg i den fjerde del gennem en specifik elevsag, hvordan brugen af diagnosen hang sammen med de handlemuligheder, diagnosen gav mulighed for.

Kapitlets to første dele bevæger sig således på et politisk niveau lokalt på Vejstrup Pigehjem samt nationalt, mens den tredje og fjerde del af kapitlet bevæger sig på mikroniveau med undersøgelser af Vejstrup Pigehjems håndteringer af individer.

Dreng- og pigeproblemer

I 1911 udkom en kommissionsrapport om revision af Børneloven, hvori kommissionen foreslog at oprette en lukket afdeling for unge mænd på Statsungdomshjemmet Braaskovgaard, der var drengenes pendant til Vejstrup Pigehjem, og på sigt ligeledes at finde en løsning for pigehjemmenes vedkommende. Kommissionsudvalget anbefalede ”til at begynde med” en lukket afdeling på

Braaskovgaard med plads til 20 anbragte, som havde "vist sig uskikkede til Opdragelse" ved at rømme eller ved "andre grovere forseelser".¹⁶⁶ Der "havde været stærk Stemning inden for Udvalget for allerede nu, ogsaa for Pigernes Vedkommende, at stille Krav om en lukket Afdeling", men udvalget mente, at fordi behovet var størst for drenghejemmenes vedkommende, "idet Desertionerne langt fra i de senere Aar har spillet samme Rolle for Pigernes Vedkommende",¹⁶⁷ burde erfaringerne fra en lukket afdeling på Braaskovgaard påvirke udformningen af en eventuel lukket afdeling for piger på Vejstrup.

Der var desuden netop udkommet en betænkning, som åbnede for muligheden for, at der skulle oprettes ungdomsfængsler for både kvinder og mænd. Hvorvidt denne mulighed blev til virkelighed, ville påvirke behovet for en eventuel lukket afdeling på Vejstrup Pigeheim, og måske ville det snarere være relevant at oprette en helt ny anstalt for piger.¹⁶⁸ Hvordan denne nye anstalt skulle defineres, uddybede udvalget ikke.

En grundlæggende logik i betænkningen var, at problemerne på anstalterne kunne opdeles i drengeproblemer og pige-problemer. De to typer af problemer var beslægtede, men ikke ens, og skulle ikke nødvendigvis løses på samme måde.

Det var imidlertid ikke kun, fordi drenge og piger af natur blev opfattet forskelligt, at løsningsforslagene var forskellige, men også fordi de allerede eksisterende institutioner for piger og drenge var forskellige. Drenghejmet Braaskovgaard kunne oprette en lukket afdeling i det allerede eksisterende byggeri, hvorimod oprettelsen af en lukket afdeling på Vejstrup Pigeheim krævede nybyggeri, da de fysiske rammer for Vejstrup var mere begrænsede.¹⁶⁹

To år efter betænkningen udkom, foretog 19 unge mænd på opdragelsesanstalten Braaskovgaard i 1913, hvad Overinspektør Brun i 1920 kaldte, et "alvorligt mytteriforsøg", og forslaget om en lukket afdeling på dette hjem blev derefter hastigt vedtaget. Justitsministeriet blev inddraget, og i 1914 stod den lukkede afdeling færdig. I 1914 åbnede drenghejmet Braaskovgaard en fængselslignende lukket afdeling med 20 celler, hvoraf de 6 var særligt sikrede. Den blev brugt til elever, der havde vist sig uegnede til at opholde sig i de åbne afdelinger pga. "opsætsighed, rømninger eller forseelser af forskellig art".¹⁷⁰

Da Braaskovgaard fik sin lukkede afdeling, henvendte Overværgerådet sig til de af landets ungdomspigeheim, for at høre, om de fandt behov for en lukket afdeling eller et lukket pigeheim. Hvor forstanderne for landets drenghejem havde været enige om

¹⁶⁶ "Betænkning afgiven af Udvalget til revision af Børneloven", Justitsministeriet (1911), 87, 30, §27.

¹⁶⁷ Om det skulle ske via en lukket afdeling på Vejstrup, oprettelse af en ny anstalt eller på anden måde, tog kommissionen ikke stilling til. Ibid., 87.

¹⁶⁸ Ibid., 30 (§27), 88.

¹⁶⁹ Brun 1920, "Lukket Pigeheim?"

¹⁷⁰ Nielsen 1986, 73.

behovet, var forstanderinderne uenige.¹⁷¹ Tilsynsrådet for Vejstrup Pighjem, der diskutererede spørgsmålet i januar 1913 konkluderede, at "Efter de af Forstanderinden gjorte erfaringer finder Tilsynsraadet - for tiden – det ikke nødvendigt at der paa Vejstrup Pighjem indrettes en 'lukket Afdeling'".¹⁷²

Kombinationen af økonomi på den ene side og uenighed blandt forstanderinderne om behovet for en lukket afdeling på den anden side betød således, at pighjemmene ikke fik en lukket afdeling. Overinspektionen havde fundet en grund udenfor Kolding, hvor de foreslog at placere et nyt lukket pighjem. Justitsministeriet mente imidlertid, at de 180.000 kr. det ville koste at oprette en lukket afdeling der, var for meget.¹⁷³

De forskellige håndteringer og forståelser af drenge- og pighjemmenes problemer fra 1911-1914 viser, at drengehjemmenes problemer blev håndteret og forstået som disciplinproblemer, mens pighjemmenes problemer endnu ikke blev set som hverken presserende eller som så alvorlige, at der nødvendigvis måtte gribes til mere disciplinære midler, end der i forvejen var mulighed for.

Et mislykket forsøg på at få en lukket pigeafdeling

I 1920 organiserede forstanderinderne fra de danske ungdomshjem for piger sig imidlertid i håb om at kunne få bevilget midler til et lukket pighjem. Seks år efter oprettelsen af den lukkede afdeling for drenge på Braaskovgaard var der blandt forstanderinderne mere enighed end før om, at der var disciplinære problemer på pighjemmene, som måtte løses med en lignende afdeling for piger. Forstanderinderne håbede, at de med en lukket afdeling ville få færre problemer og muligvis kunne undgå at udsende så mange piger som uopdragelige. Dét der fungerede som løsningen på hjemmenes disciplinproblem: at opgive og udskrive elever, udgjorde ifølge forstanderinderne såvel et samfundsmæssigt problem som et opdragelsesmæssigt problem: For det første blev de vanskeligste piger sendt ud i samfundet, hvor de ikke klarede sig godt, og for det andet forsøgte nogle elever bevidst at blive udskrevet (se kap 5).

Forstanderinderne nedsatte derfor et udvalg, der skulle arbejde for en lukket afdeling. Udvalget indsendte en henvendelse til Overinspektionen for Opdragelsesanstalterne fra samtlige opdragelseshjem for unge piger, med undtagelse af et enkelt, om, at der måtte "blive tilvejebragt en lukket Afdeling eller et lukket Hjem ogsaa for Piger".¹⁷⁴

¹⁷¹ Brun 1920, "Lukket Pighjem?."

¹⁷² VPA:RA: "1, Tilsynsrådets forhandlingsprotokol (1908-1962) 1: 1908 – 1931 m.m.," Kopi af brev fra Tilsynsrådet til Overværgerådet, 5.1.1913.

¹⁷³ Brun 1920, "Lukket Pighjem?."

¹⁷⁴ VPA:RA: "Læg: Særafdelingen eller Psykopatafdeling"

Det lykkedes forstanderinderne at engagere Overinspektionen i spørgsmålet om en lukket afdeling i forbindelse med forberedelserne til en ny værgerådslov.¹⁷⁵ Overinspektionen satte således en undersøgelse i gang blandt landets drengehjem for at få svar på, om den lukkede afdeling på Braaskovgaard havde været en støtte i arbejdet med drengene. Forstanderne på opdragelseshjemmene for unge drenge mente, at muligheden for at sende eleverne til den lukkede afdeling var en fordel for deres opdragelsesarbejde. Selvom Overinspektionen var enig med forstanderinderne om, at det var nødvendigt med nye løsninger på pigehjemmenes problemer, førte undersøgelsen ikke til, at Overinspektionen bakkede op om en lukket afdeling på Vejstrup. Overinspektør Brun anså nemlig ikke problemet på pigehjemmene som parallelle med drengehjemmenes problemer, hvilket jeg vender tilbage til senere i kapitlet.

En psykopatanstalt som løsning på pigeproblemet

I 1930 satte Vejstrups nye forstanderinde Frk. Sejerøe, der havde taget over efter Frk. Schneekloths død, sig til at genoptage arbejdet for en lukket afdeling. Hvor Frk. Schneekloth og de øvrige forstanderinder i 1920 alene talte om en lukket afdeling for uopdragelige og særligt vanskelige, talte Frk. Sejerøe i 1930 både om et behov for en sådan "lukket afdeling" og for en "psykopatafdeling" eller et "psykopathjem". I en samtale med socialminister Steincke havde Sejerøe således omtalt "baade psykopathjem og lukket hjem som noget, der tiltrængtes i vort arbejde".¹⁷⁶

Målgruppen for de to løsninger var ifølge Sejerøe de piger, som ellers blev udskrevet som uopdragelige fra de danske pigehjem, samt de piger, som kom i prøveplads, men siden blev sendt tilbage til pigehjemmet, fordi det ikke fungerede. Målgruppen var således den samme som målgruppen for en lukket afdeling havde været i 1920. Men hvor Schneekloth betragtede problemet med denne målgruppe i 1920 som et opdragelsesproblem, der kunne løses med en lukket afdeling, var der i Sejerøes optik to afgrænsede problemer med denne målgruppe, som kunne løses med henholdsvis en lukket afdeling og et afgrænset psykopathjem eller -afdeling. Sejerøe byggede samtidig videre på et arbejde, som Tilsynsrådet for Vejstrup havde

¹⁷⁵ "Betænkning fra udvalget til Revision af Børneloven og Plejebørnsloven", Justitsministeriet (1920) 80.

¹⁷⁶ Sejerøe beskriver i et brev til Frøken Sylvest en samtale med Socialminister Steincke, hvor de to løsninger fremstår som svar på to forskellige behov: "Steincke besøgte os for nylig og jeg benyttede da lejligheden til at nævne baade psykopathjem og lukket hjem som noget, der tiltrængtes i vort arbejde, men vi vid jo nok, at man intet foretager sig fra oven, før der gentagne gange fremsættes krav fra os". I andre dokumenter fremstår de to begreber "lukket afdeling" og "psykopathjem" synonyme, som om det blot er forskellige ord for samme løsning. Denne inkonsistens afspejler muligvis den stadig inkonsistente forståelse af, hvad psykopati var. VPA:RA: "Læg: Særafdelingen eller Psykopatafdeling" i 126, *Lægejournal med bilag 1924-1950*. Brev fra Sejerøe til Sylvest, 17. juni 1930. I andre dokumenter taler hun ikke om et "psykopathjem", men om en "psykopatafdeling".

engagereret sig i i 1924, hvor de luftede et forslag om et psykopathjem på en konference i ministeriet. Initiativet rakte således tilbage til Schneekloths tid som forstanderinde.¹⁷⁷

Ideen om, at en del af børneforsorgens målgruppe var psykopater, og at der burde oprettes særlige anstalter til disse, var en del af en international strømning. I 1930 var der i andre lande allerede etableret institutioner for psykopatiske børn. I Tyskland var der i 1927 blevet etableret 58 anstalter for psykopatiske unge, og i Sverige åbnede der to anstalter for psykopatiske børn i 1928.¹⁷⁸ I Schweiz var der i 1925 blevet vedtaget en lov om at oprette opdragelses-arbejdsanstalter for personer mellem 18 og 30 år, der – med den danske åndssvage læge Wildenskovs senere ord – ”viser Hang til Lovovertrædelser, er udsvævende eller arbejdssky, men formentlig kan opdrages”.¹⁷⁹

De tyske erfaringer var allerede i starten af 1920'ernes debat om de såkaldt uopdragelige blevet centrale i Danmark. August Wimmer deltog i 1921 i et møde i Köln om ”Psychopathenfürsorge” og berettede i Børnesagens Tidende om de foredrag, læger med erfaringer fra psykopathjem i Tyskland havde gjort sig. På Børnesagens Fællesråds årsmøde i 1922 blev mulighederne for at oprette psykopathjem diskuteret, og forventningerne på mødet var, at der kunne blive oprettet sådanne med henvisning til den nye værgerådslov.¹⁸⁰

Ideen om psykopatanstalter for piger og drenge

Sejerøe og hendes kollegaer var således ikke de første indenfor dansk børneforsorg, der efterlyste psykopatanstalter for de såkaldt uopdragelige. I Værgerådsloven var der blevet vedtaget en paragraf om, at der skulle oprettes pladser til børn, som værgerådene ønskede observeret psykiatrisk ”enten som særlige Hjem, som særlige Afdelinger ved bestaaende Opdragelseshjem eller i Tilknytning til Sindssygehospitaller

¹⁷⁷ VPA:RA: ”1, Tilsynsrådets forhandlingsprotokol (1908-1962) 1: 1908 – 1931 m.m,” Referat fra Tilsynsrådets møde, Aar 1924 den 25 marts.

¹⁷⁸ For Sverige, se Fried 1995, 8. For Tyskland, se Eghigian 2015, 293. USA var det første land til at oprette psykopatanstalter til unge, se Michael A Rembis, *Defining Deviance: Sex, Science, and Delinquent Girls, 1890-1960* (University of Illinois Press, 2011); Lunbeck 1995.

¹⁷⁹ ”Psykopater: fortsat fra forrige Nr.,” *Opdragelseshjemmet: Medlemsblad for Foreningen for medarbejdere paa Skole- og Ungdomshjem* 5, Aug. 1932 (1932): 4. Wildenskov skrev i 1932 i *Opdragelseshjemmet*, som var et medlemsblad for ansatte på skole- og ungdomshjem, om de schweiziske, tyske og svenske erfaringer, som ”Grundlag ved den fortsatte Drøftelse af Emnet”. Ibid., 5.

¹⁸⁰ K.E. Ræbild, ”Forhandling om: Optagelseshjem og lagttagelseshjem,” *Børnesagens Tidende* (1922); S.H. Nissen, ”Indledningsforedrag: Optagelses- og lagttagelseshjem,” *Børnesagens Tidende* (1922); Johannes Hoff, ”Fra Forhandlingen paa Nyborg Strand den 5te Juli I-II,” *Børnesagens Tidende* (1922). Også efter mødet fortsatte diskussionerne om emnet i Børnesagens Tidende Korsbæk 1922; Eske M. Eskesen, ”En Psychopath,” *Børnesagens Tidende* (1923).

eller Aandssvageanstalter".¹⁸¹ Siden Værgerådsloven var blevet vedtaget, havde der indenfor børneforsorgen været en forventning om, at denne paragraf ville lede til oprettelsen af en eller flere psykopatanstalter. Imidlertid fik paragraffen ikke de ventede konsekvenser, og da Værgerådsloven blev erstattet med Forsorgsloven, blev paragraffen slettet. Paragraffen blev senere kaldt "løfteparagraffen" da den havde indebåret et løfte, der aldrig var blevet udfyldt.¹⁸² Der havde ellers i 1920'erne været forskellige initiativer til at forberede oprettelsen af psykopatanstalter. I 1927 bad Overinspektionen, på Sundhedsministeriets initiativ, alle opdragelseshjem om at indberette antallet af psykopater på hjemmene med afsæt i følgende definition:

[...] der sigtes til de Elever som i intelligens ikke er saa ringe, at de maa betragtes som aandssvage, men som paa Grund af deres unormale Reaktion over for Livets Hændelser, deres Uro, Ufredelighed eller Ødelæggelseslyst maa siges at være væsentlig vanskeligere at opdrage end Elever i Almindelighed paa Opdragelseshjemmene.¹⁸³

Ud af de svar, Overinspektionen fik tilbage, var der i alt 68 psykopater ud af 1450 børn, dvs 4,7%, eller ifølge åndssvagelege Wildenskovs senere fortolkning, i alt 51 psykopater ud af 1450 børn, dvs. 3,5%. Heraf var 34 drenge og 24 piger.¹⁸⁴ Samme år var spørgsmålet om psykopatanstalter også oppe på Børnesagens tredje Nordiske Fællesmøde, og her deltog fra Danmark overinspektør Skjerbæk samt den danske psykiater Dr. Ørum. Begge argumenterede for, at de psykopatiske børn burde anbringes på små hjem.¹⁸⁵

Året efter Overinspektionens undersøgelse af omfanget af psykopater på de danske opdragelseshjem udsendte tre læger – Nørvig, Keller og Wildenskov – der stod i spidsen for dansk åndssvageforsorgs to grene, en fælleserklæring om, at der udover sindssyge og åndssvage børn og unge også fandtes en tredje gruppe "karaktersyge psykopater" blandt værgerådsbørnene, som der burde oprettes særlige anstalter til.¹⁸⁶ Siden Værgerådsloven blev indført, dukkede spørgsmålet løbende op i Børnesagens Tidende i 1920'erne.

¹⁸¹ "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg," 1357-58, §43, stk. 1. §43,stk 2 pålagde staten at oprette sådanne anstalter, hvis de ikke "ad anden Vej oprettes".

¹⁸² Gregersen 1946.

¹⁸³ Wildenskov 1928a, 7.

¹⁸⁴ Ibid., 7, 10.

¹⁸⁵ Eske Eskesen, "3. Nordiske Børneværnskongres. Foredrag og diskussion: Omsorgen for psykopatiske mindreårige," *Børnesagens Tidende* 22, no. 13 (1927): 193-94.

¹⁸⁶ Overlæge Johannes Nørvig ved Ebberødgaard; overlæge Christian Keller og læge Hans Otto Wildenskov ved de Kellerske anstalter i Brejning, SMA:RA: "Historisk oversigt over bestræbelserne for at tilvejebringe en Forsorg for psykopatiske børn", i Psykopatudvalget, *Læg: Underudvalg II, Psykopatudvalget 1936 - 1939, Socialministeriet psykopatudvalget 0019. Oversigter og mødereferater* (Rigsarkivet). På trods af lægernes uenigheder om den praktiske diagnosticering af psykopati og åndssvaghed var de enige om behovet for nye anstalter målrettet psykopaterne.

Allerede i 1909, da lægerne Wimmer og Friis foretog mentalundersøgelser af værgerådsbørn var en del af formålet at skabe politisk opbakning til dels observationshjem og dels særanstalter til psykisk abnorme drenge og piger, der ikke hørte hjemme i åndssvageforsorgen. Sammen med undersøgelsen fremlagde Wimmer således seks konkrete forslag til, hvordan børneforsorgen på forskellige måder skulle specialisere indsatsen til de sjæleligt abnorme børn. Et af forslagene handlede om oprettelsen af en ny særanstalt for drenge og en for piger.¹⁸⁷ Wimmer brugte ikke begrebet ”psykopatanstalter”, men i stedet begrebet ”mellemanstalter”, men ud fra beskrivelserne af målgruppen svarer hans forslag til de senere foreslåede psykopatanstalter. Anstalterne skulle være kønsopdelt og måske senere, når man havde fået erfaring, også yderligere aldersopdelt. Målgruppen var henholdsvis drenge og piger, som var dokumenteret psykisk abnorme eller viste sig ”upaavirkelige af de almindelige opdragelsesmetoder”¹⁸⁸ I forbindelse med Wimmer og Friis undersøgelse havde Overinspektør Brun også dengang forsøgt at skaffe sig overblik over omfanget af psykopater ved opdragelseshjemmene og anslog at det drejede sig om 10-15%.¹⁸⁹

I 1911, seks år efter Børneloven trådte i kraft, fik Wimmer og Friis’ efterlysning af psykiatrisk fagkundskab støtte fra en kommission i en betænkning om revision af Børneloven. Støtten gjaldt dog ikke forslaget om oprettelse af særanstalter, men kommissionen foreslog derimod, at der på statens sindssygehospitaler reserveredes 30 pladser til værgerådsbørn, heraf 10 til piger.¹⁹⁰

Da Schneekloth sammen med andre forstanderinder i 1920 forgæves forsøgte at skaffe midler til en lukket afdeling, var der stemmer i børneforsorgen og psykiatrien, der i stedet mente, at der var behov for nye særanstalter. Overinspektør Brun, som var børneforsorgens øverste leder, var en af disse stemmer. Blandt andet af den grund afviste han forstanderinderens forslag. I en artikel i Børnesagens Tidende opdelte han pighjemmenes problemer i to. Det ene problem var et disciplinproblem.¹⁹¹ Han forventede, at dette problem kunne løses med et ungdomsfængsel, da Justitsministeriets Straffelovskommision var i gang med at afslutte sit arbejde og muligvis ville foreslå oprettelse af et ungdomsfængsel

¹⁸⁷ De øvrige forslag handlede om, at psykiatrisk ekspertise skulle inddrages allerede i værgerådenes arbejde; om psykiatriske observationer som grundlag for anbringelsesform; om psykiatrisk tilsyn ved alle værgerådsanstalter; om kursus i børnepsykiatri for ansatte på anstalterne samt om oprettelse af observationshjem og særlige ”mellemanstalter”. Wimmer 1909a, ”De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling, Bilag til Dagsordenens Punkt 5,” i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*, 10-14. Wimmer foreslog også dette i, hvad der kan karakteriseres det første danske børnepsykiatriske værk: Wimmer 1909b, *Degenererede Børn*, 258.

¹⁸⁸ Wimmer 1909a, ”De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling, Bilag til Dagsordenens Punkt 5,” i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*, 12.

¹⁸⁹ Wildenskov 1928a, 6.

¹⁹⁰ ”Betænkning afgivet af Udvalget til revision af Børneloven.” Justitsministeriet (1911).

¹⁹¹ Dette problem bestod i at unge rømte og begik kriminalitet.

for piger og et for drenge.¹⁹² Det andet problem var problemet med "den vagabonderende, løstgængende kvindelige ungdom".¹⁹³ De unge pigers mangel på disciplin medførte, at de rømte fra anstalterne, men dette problem kunne ikke løses med flere eller anderledes opdragelsesmidler, da det egentlige problem var, at disse piger var "Aandsvage eller stærkt op derimod"¹⁹⁴ samt "[...] psykopater som uden at være sindssyge eller åndssvage dog er således defekte på Følelses- eller Vilieslivet, delvis også paa Erkendelseslivet, at de må anses som uopdragelige".¹⁹⁵ De unge piger, der ikke var åndssvage, men psykopater, og derfor ikke kunne komme under åndssvageforsorgen, burde ligeledes interneres, men Brun mente, at det måtte vente.¹⁹⁶ Han vurderede, at det ikke ville være muligt at få økonomisk opbakning til "sådanne opholdssteder" på daværende tidspunkt:

Jeg tror ikke, at Tiden allerede nu er moden til at skabe Internater for disse uopdragelige Individuer. Det vil endnu næppe lykkes os at overbevise Bevillingsmyndighederne om Nødvendigheden af saadanne opbevaringssteder.¹⁹⁷

Brun anså således i 1920 ideen om psykopatanstalter som økonomisk urealistisk. Imidlertid deltog han i et udvalg, der skulle afsøge mulighederne for dette, et udvalg, hvori også professor i psykiatri August Wimmer deltog. Dette udvalg var tilsyneladende ikke offentligt kendt, og i hvert fald har det ikke sat sig aftryk i *Børnesagens Tidende*, foruden at August Wimmer efterlyste psykopatanstalter under værgerådsforsorgen i en artikel i 1921, men udvalget nævnes i en betænkning ca. 30 år senere som et "privat udvalg".¹⁹⁸

Samtidig med at Brun anså det for urealistisk at få midler til en psykopatanstalt for børneforsorgens piger, vidste han dog, at der på trods af økonomisk afmatning var en anden ny særanstalt på vej, der blandt andet kunne tage imod de piger, der blev forstået som "Aandsvage eller stærkt op derimod":

¹⁹² Brun 1920, "Lukket Pigeheim?", 146.

¹⁹³ Ibid., 147.

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Wimmer 1922; *Betænkning vedr. Forsorgen for børn og unge, som har særlige tilpasningsvanskeligheder*, 1953, 13.

[...] jeg røber næppe for meget, naar jeg siger, at der [...] er Planer oppe, som haabes realiserede i nær Fremtid, hvorved der kan skaffes Uskadeliggørelsessteder for dele af den vagabonderende, løsagtige kvindelige Ungdom. Nu spreder disse Piger Kønssygdomme i en uhyggelig grad, og ganske umodne og uegnede Individuer føder Børn, som vi andre må betale for.¹⁹⁹

Han uddybede ikke de planer, som i nær fremtid skulle realiseres nærmere end, at der var tale om "et Livø for unge Kvinder".²⁰⁰ Livø var oprettet i 1911 og var en anstalt under den Kellerske Åndssvageforsorg. Livøs målgruppe var åndssvage mænd, der blev opfattet som samfundsfarlige. Mange af dem var småkriminelle.²⁰¹ Det er derfor med al sandsynlighed forberedelserne af ø-anstalten Sprogø for kvinder under de Kellerske åndssvageanstalter, som han henviste til. Birgit Kirkebæks forskning i ø-anstalten Sprogøs historie viser, at Overinspektør Brun på daværende tidspunkt allerede havde spillet en vigtig rolle i Kellers lobbyarbejde for at oprette en sådan ø-anstalt. Christian Keller var på daværende tidspunkt i gang med at overbevise regeringen om behovet for en sådan ø-anstalt, og Brun havde deltaget i dette arbejde ved sammen med Dansk Kvindesamfund at afsende et støttebrev til Undervisningsministeriet, der bakkede op om Kellers ø-anstalt for kvinder.²⁰²

En ø-anstalt for antisociale åndssvage kvinder

Christian Keller kunne i april 1923 åbne ø-institution Sprogø for "antisociale åndssvage kvinder", hvis adfærd var præget af "letfærdighed og løsagtighed".²⁰³ En central del af årsagen til, at det lykkedes Keller at få oprettet Sprogø, var netop den politiske bekymring for de såkaldt psykopatiske unge piger under værgerådsforsorg. Birgit Kirkebæk beskriver, at da der i 1922 blev usikkerhed om, hvorvidt staten ville sælge Sprogø til Christian Keller, skrev Undervisningsministeriets kontorchef til ham, at hvis han kunne løse værgerådsinstitutionernes problemer kunne sagen blive fremmet. Keller skrev som svar, at de psykopatiske piger i værgerådsforsorgen sandsynligvis ville vise sig at være åndssvage, hvis de blev underkastet en IK-test.²⁰⁴ Keller, der ligesom Brun

¹⁹⁹ Brun 1920, "Lukket Pige hjem?," 147.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Kirkebæk 1997, *Defekt og deporteret: Livø-anstalten 1911 - 1961*.

²⁰² I støttebrevet fremkom det, at det var et problem at opdragelsesanstalterne kun kunne holde styr på de anbragte piger indtil de fyldte 18 år. Brun og Dansk Kvindesamfund foreslog derfor at særligt vanskelige piger fra børneforsorgen blev behandlet under åndssvageforsorgen, hvor indskrevne individer fik frataget deres myndigheden og således, at også kvinder over 18 år kunne holdes under forsg. Kirkebæk 2004, *Letfærdig og løsagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, 56.

²⁰³ Ibid., 16.

²⁰⁴ Ibid., 57.

opdelte pighjemmenes problemer i åndssvaghed- og psykopati-problemer og ikke ønskede at modtage de psykopatiske piger, som han opfattede som intelligente, forsøgte, som Birgit Kirkebæk skriver, at ”gøre et nej til et ja”.²⁰⁵

Problemerne med de unge piger, som blev opfattet som psykopatiske på Vejstrup, blev ikke løst ved, at der blev oprettet en ø-anstalt på Sprogø. Kort efter Sprogøs åbning i 1923 forsøgte Schneekloth at få en ung pige placeret på Sprogø, men Keller afviste at tage imod hende, fordi han ikke anså hende for åndssvag, men for psykopat.²⁰⁶ I den tidligere nævnte sag om Matilde skrev reservelæge Wildenskov til Overværgerådet, at:

[...] man kun optager aandsvage Piger på de Kellerske Anstalt og derved forbundne Sprogø Kvindehjem, derimod ikke Psychopater uden intelligensdefect, specielt ikke paa ø-Anstalten, hvor psychopater erfaringsmæssigt hurtigt nedbryder Disciplinen, i det de i Kraft af deres usvækkede Intelligens, forbundet med moralske Defecter, hurtigt tilegner sig Førerstilling over de Aandssvage.²⁰⁷

Birgit Kirkebæk har undersøgt de første 18 indlagte kvinder på Sprogø, og hendes undersøgelse viser, at kun en enkelt af disse kom fra et af landets pighjem.²⁰⁸

Arbejdet for en psykopatanstalt for piger

Imidlertid var der stadig ikke oprettet en psykopatanstalt for unge piger i 1930, og ø-anstalten på Sprogø, der var åbnet i 1923, havde heller ikke løst de problemer, Sejerø og hendes kollegaer oplevede med nogle af de anbragte unge piger. Sejerø kontaktede derfor forstanderinderne fra fire pighjem, herunder to af de forstanderinder, der i 1923 havde arbejdet for en lukket afdeling. Hun ønskede et samarbejde i spørgsmålet om en lukket afdeling eller en psykopatanstalt, og derudover ville hun undersøge, hvor mange piger de havde haft på deres hjem de sidste fem år, som ville have egnet sig til en lukket afdeling eller et psykopathjem, hvis et sådant havde eksisteret.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", Elev 164. Som nævnt i kapitel 6 havde 26 ud af 152 kvinder på Sprogø i 1938 en IK over 76. IK-grænsen var således i hvert fald i i nogle tilfælde i slutningen af 1930'erne fleksibel som kriterium for anbringelse på Sprogø. Men i ingen af de elevsager jeg har været igennem, lykkedes det Schneekloth eller Sejerø at få en pige med en IK over 76 anbragt på Sprogø. Kirkebæk 2006, 71.

²⁰⁷ Ibid., elev 164, brev 4.12.1923 fra Overværgerådet til Schneekloth, citerer brev fra de Kellerske Aandsvageanstalter.

²⁰⁸ I begrundelsen for, at denne pige blev overført til Sprogø stod der om hende, at hun ”vagabonderer, lyver, usædelig, rapser”. En statistik over de omkring 200 kvinder, der var indskrevet på Sprogø fra 1945-1959 viser, at denne tendens også gjaldt efter 2. Verdenskrig: Ud af de bevarede 184 journaler var der kun 10 kvinder, der ikke kom fra åndssvageforsorgen. Kirkebæk henviser til en undersøgelse af Dr. Nordbek. Kirkebæk 2004, *Letfærdig og løssagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, 142, 147.

Svarbrevene har tilfælles, at forstanderinderne kun skrev om "Lukket afdeling". Den eneste, der anvendte begrebet psykopatanstalt var Sejerø, men de øvrige opponerede ikke (i hvert fald ikke eksplicit) mod begrebet eller ideen om en sådan anstalt. Sejerø skrev om en lukket afdeling *eller* en psykopatanstalt, og tilsyneladende var begreberne ikke afgørende for nogen af forstanderinderne. Med en enkelt undtagelse var den generelle holdning blandt forstanderinderne, at det var nødvendigt med hårdere midler, men at dette behov var kontroversielt. Forstanderinderne Ellen Garmann-Maxen fra Sjølund Statsskolehjem for Piger, og Emma Sylvest fra Lindevangshjemmet, der begge havde været med i udvalget i 1920-1923, engagerede sig begge i sagen.²⁰⁹ Sylvest mente, at der fortsat var behov for et lukket hjem eller en lukket afdeling for "særlig vagabonderende, usædvanligt vanskelige og den Del af de Elever, som er udskrevet paa Prøve, men som man nødes til at tage tilbage".²¹⁰ Hun var dog i tvivl, om ideen ville få opbakning, dels fordi alle ventede på den nye forsorgslov, og dels fordi hun mente, at "Tidens Krav om Humanitet, Eftergivenhed og Frihed" var stærke.²¹¹ Trods manglende tiltro til, at det ville lykkes, deltog hun dog i lobbyarbejdet.²¹² Marie Sihast fra Gunslev Ungdomshjem bakkede også op og skrev, at: "Med hensyn til Spørgsmålet "lukket Afdeling" kan jeg fuldt ud dele deres Syn paa, hvilke Elever, der særligt kan tænkes anbragt i en saadan."²¹³ Forstanderinden fra Udby Pighjem, Ingeborg Lind, var derimod kritisk overfor ideen om en lukket afdeling. Hun anerkendte, at en sådan kunne "bidrage til at skabe Ro nogle Steder ved at faa de urolige Fjernet", men hun troede ikke på, at det havde nogen effekt som opdragelsesmiddel på de unge, der blev anbragt i en sådan. I stedet gik hun ind for at sprede de vanskelige elever på hjemmene.²¹⁴ Denne løsning var længe blevet praktiseret i forsorgen og blev i forskellige sammenhænge kaldt "fortyndingsmetoden".²¹⁵

Ingeborg Linds modstand stoppede ikke de øvrige. Emma Sylvest gik videre med arbejdet og satte trods sin tøven temaet på dagsordenen på det årlige Nyborgmøde og forstanderinderne fik en aftale i stand med forstanderen på Braaskovgaard om, at de

²⁰⁹ VPA:RA: "Læg: Særafdelingen eller Psykopatafdeling," Brev fra Maxen til Sejerø 24.3.1930, brev fra Maxen til Sejerø 1.04.1930, brev fra Sylvest til Sejerø 1.04.1930, brev fra Sylvest til Sejerø 18.06.1930.

²¹⁰ Ibid., brev fra Sylvest til Sejerø 1.4.1930

²¹¹ Ibid., brev 14.6.1930

²¹² Ibid., brev fra Sylvest til Sejerø 18.6.1930

²¹³ Ibid., brev 16.4.1930.

²¹⁴ Men jeg indser ganske vel, at Vejstrup maa være indrettet til at kunne tage sig af de vanskeligste, men vi andre maa jo også være klar over, at vi ikke kan undgaa de vanskelige Tilfælde. Ibid., brev fra Lind til Sejerø.

²¹⁵ "Indstilling til Socialministeriet angående Betænkningen for det Arbejds- og Socialministeriet under 19. april 1941 nedsatte Udvalg, for saa vidt angaar de deri indeholdte Forslag vedrørende Børneforsorgen," (1943), 56, Bilag D.

kunne komme på besøg for at besigtige drengehjemmets lukkede afdeling.²¹⁶ Sejerøe indsamlede viden fra landets fire pighjem om andelen af elever, der var blevet udskrevet som "uopdragelige" i en fem-årig periode. Ud fra forstanderindernes tilbagemeldinger var der ud fra Sejerøes vurdering 60 tidligere anbragte, der potentielt kunne have været relevante for en lukket afdeling eller en psykopatanstalt. Heraf 19 anbragte fra Vejstrup Pighjem, der var blevet udskrevet som uopdragelige.²¹⁷

Sammenlignet med Frk. Plums brev i 1923 (se kapitel 6), hvor kun to af 14 særligt vanskelige elever blev karakteriseret som psykopater, var Sejerøes brug af begrebet psykopati bred, idet hun udpegede disse 60 elever, som hun i øvrigt vidste meget lidt om, som eksempler på målgruppen for en psykopatanstalt. Denne forandring fra smal til bred diagnose stemte overens med, at diagnosen også blev brugt bredere i andre sammenhænge, i og med at degenerationsteorien mistede betydning i teoretisk psykiatri, og psykopatidiagnosen ikke længere krævede en kortlægning af den diagnosticeredes slægtsforhold.²¹⁸

Psykopatproblemet får et ministerielt udvalg

Ideen om at oprette psykopatanstalter i børneforsorgen fik i 1932 opbakning fra Overinspektionen for børneforsorgen. I 1933 begyndte Socialministeriet at indhente udtalelser fra forskellige eksperter om, hvordan en sådan anstalt kunne udformes, og hvem målgruppen var, og i den sammenhæng udarbejdede Overinspektionen en statistik over, hvor mange psykopatiske børn der befandt sig på danske opdragelseshjem med børn over syv år.²¹⁹ I de følgende år forsøgte Fællesudvalget for de anerkendte Skole- og Ungdomshjems Bestyrelser at finde en egnet organisation til

²¹⁶ VPA:RA: "Læg: Særafdelingen eller Psykopatafdeling." brev fra Sylvest til Sejerøe 18.6.1930, brev til Sejerøe fra Georg Pedersen, Braaskovgaard, 24.7.1930, brev fra Garmand-Maxen til Sejerøe, 10.07.1930.

²¹⁷ Tallene fra Gunslev, Udby og Lindevangshjemmet var fra 1920-1925, hvorimod Vejstrups og Sjølund var fra perioden 1925-1930. Sjølund Statsskolehjem opgjorde, at der var 15 sådanne elever, der ikke blev beskrevet nærmere; på Gunslev Ungdomshjem var 10 udgået som uopdragelige eller taget tilbage fra prøveplads; på Udby pighjem var fire udskrevet som "uopdragelige" og to som "uden tvivl sindssyge". Ibid., brev til Sejerøe fra Maxen 24.03.1930, brev til Sejerøe fra Sihast 16.04.1930, brev til Sejerøe fra Lind 1930.

²¹⁸ Ifølge Junghans forandres diagnosens definition sig mellem Alexander Friedenreichs danske lærebog i psykiatri i 1921 og August Wimmers danske lærebog i psykiatri i 1936. I 1936 ansås psykopati ikke længere som et resultat af degeneration. I et studie af børn på Middelfart Sindssygehospital i perioden 1891-1940 viser Junghans, at forandringen medførte en stigning i brugen af diagnosen. Junghans 2012, 89; August Wimmer, *Speciel klinisk psykiatri for studerende og læger* (København: Levin og Munksgaard, 1936). Internationalt havde processen hvor psykopatidiagnosen blev adskilt fra degeneration foregået siden 1910'erne. E. Shorter, *A history of psychiatry: from the era of the asylum to the age of Prozac* (New York: John Wiley & Sons, 1997), 98.

²¹⁹ SMA:RA: Utrykt "Historisk oversigt over bestræbelserne for at tilvejebringe en Forsorg for psykopatiske børn", i Psykopatudvalget 1936-1939.

at lede et psykopathjem. Efter mange undersøgelser og forhandlinger med *Kristelig Forening til Børns Redning*, som endte med at foreningen afslog at tage sig af opgaven, opgav Fællesudvalget i november 1935 at finde en privat forening, der ville drive et psykopathjem.²²⁰ Følgen blev, at Overinspektør Oluf Skjerbæk, som overtog rollen som overinspektør efter Christian Brun i 1922,²²¹ i 1935 sendte en skrivelse til Socialministeriet om at oprette et psykopathjem som statsinstitution. Ideen om en psykopatinstitution opnåede støtte i Socialministeriet, som året efter nedsatte et udvalg til bl.a. at:

fremsætte forslag til gennemførelse af en forsorg for psykopatiske børn gennem oprettelse dels af et eller flere observationshjem, dels af et eller flere særopdragelseshjem for saadanne børn.²²²

Det nedsatte udvalg fra 1936 nedsatte fire underudvalg, herunder et, der fik navnet *Psykopatudvalget*, som fik til opgave at udvikle forslag til psykopathjem som formuleret i det foregående citat samt "(...) at fremsætte forslag til anordning af et særligt psykiatrisk lægetilsyn med frede- og sinkehjemmene og at undersøge betimeligheden af gennemførelsen af obligatorisk mentalobservation af alle eller bestemte grupper af børn under offentlig forsorg".²²³ Udvalget skulle således stille forslag om institutionelle rammer, men også om, hvordan man skabte mere specifik viden om børn under forsorg.

Nedsættelsen af dette udvalg markerer en forandring. Kirsten Nøhr, der som tidligere nævnt har skrevet en kort artikel om oprettelsen af behandlingsinstitutioner under børneforsorgen, konkluderer, at problembørnene blev synlige for autoriteterne i 1930'erne, efter at de længe havde været synlige for praktikerne på feltet.²²⁴ I en

²²⁰ På et møde i Kristelig forenings delegeretforsamling den 12. September 1934 var Skjerbæk tilstede, og han udtalte en forhåbning om, at der blev oprettet et Iagttagelseshjem for psykopatiske Børn, og ifølge referatet fra mødet udtalte han, at Opgaven maatte synes naturlig og nærliggende netop for "Kristelig Forening til Børns Redning", som jo gennem en Aarrække havde haft Arbejdet i Optagelses- og Iagttagelseshjem som sin specielle Opgave. Efter Skjerbæks udtalelse vedtog delegeretforsamlingen at give bestyrelsen bemyndigelse til at arbejde videre med Sagen. Kristelig Forening til Børns Redning, *Aarsberetning 1934-1935*, vol. 36 (1935), 8.

²²¹ "Den nye overinspektør," *Børnesagens Tidende* 19, no. 21 (1922).

²²² "Betænkning: Forskellige Forhold vedrørende Aandssvageforsorgen, Børneforsorgen m.m." (1939), 6. Tilsyneladende dækker begrebet "børn" alle forsorgens elever, dvs. op til 21 år. Det ses fx af at en indstilling fra 1943 taler om børn over og under 15 år. "Indstilling til Socialministeriet angående Betænkningen for det Arbejds- og Socialministeriet under 19. april 1941 nedsatte Udvalg, for saa vidt angaar de deri indeholdte Forslag vedrørende Børneforsorgen," (1943), 63.

²²³ Som nævnt i kapitel 6 blev det i 1929 et krav, at alle anbragte børn blev mentalundersøgt. Sådanne undersøgelser var kortvarige, mod denne betænkning anbefalede at børnene under længere tid skulle observeres af ekspertkundskab. "Betænkning: Forskellige Forhold vedrørende Aandssvageforsorgen, Børneforsorgen m.m., Udvalget af 18. Juli 1936," (1939), 6; Sundhedsministeriet (1929).

²²⁴ Nøhr 1992, "Fra før verden gik i terapi—om behandlingsområdets opkomst."

anden kort artikel om psykopatudvalget, konstaterer hun, at nedsættelsen af dette udvalg markerer denne forandring: Der var nu ikke længere noget spørgsmål om, hvorvidt børneforsorgen havde problemer med psykopati, derimod var problemet nu en selvfølge. Ligeledes var det en selvfølge, at de såkaldt psykopatiske børn skulle behandles adskilt fra de øvrige værgerådsbørn.²²⁵ Som jeg viser i dette kapitel, var den politiske opmærksomhed på problemet blandt andet et resultat af en række børnesagsfolks mangeårige arbejde, og at dette arbejde i 1927 havde fået opbakning fra tre centrale åndssvage læger.

Psykopatudvalget bestod af to psykiatriske overlæger og en forstanderinde, hvilket viser, at problemet ikke længere primært var et børne- og ungdomsforsorgsproblem, men i højere grad et medicinsk-psykiatrisk problem. Denne problematisering gjorde, at lægernes viden var central for formuleringen af en eller flere løsninger.²²⁶

Psykopatudvalgets betænkning kom både med forslag til en institutionel løsning af det, der opfattedes som psykopat-problemet, og definerede også, hvem målgruppen for indsatsen var. Med det nye paraplybegreb "problembørn" samlede betænkningen børn, der blev forstået som forskelligartede, under ét begreb, og slog fast, at det ikke var opdragelsesmetoderne, men *børnene*, der var det problematiske. Psykopatudvalget endte med at færdiggøre deres del af arbejdet alene, og deres forslag, som stod færdigt i 1940, blev pga. verdenskrigens udbrud og den tyske besættelse af Danmark ikke færdigbehandlet i hovedudvalget, som allerede udgav sin betænkning i 1939.²²⁷ Men allerede i 1941 nedsatte Arbejds- og Socialministeriet et nyt udvalg, som igen fik til opgave at komme med en indstilling om muligheden for psykopathjem for børn samt om psykiatrisk tilsyn i børneforsorgen.²²⁸ Det nye udvalg tilsluttede sig det forslag,

²²⁵ Jf. Nøhr 1991, "Opdragelse til normalitet? Fra degeneration til psykopati til."

²²⁶ Jf. Nilsson 2001, 3. Det såkaldte "psykopatudvalg" bestod af lægerne Hjalmar Helweg (overlæge ved Vordingborg sindssygehospital, fra 1937 professor i psykiatri og overlæge ved Rigshospitalets psykiatriske afd. O.) og Johannes Nørvig (Overlæge ved kommunehospital og tidligere overlæge ved Østifternes åndssvageforsorg) samt Frøken M. B. Gregersen (forstanderinde ved børnehjemmet på Virginiavej i København). Psykopatudvalget blev nedsat d. 19. Marts 1938. Helweg var ikke med i det oprindelige udvalg, men blev inkluderet i underudvalget d. 4. November 1939 med Socialministerens bemyndigelse. Det oprindelige udvalg fra 1936 bestod oprindeligt af 15 medlemmer. Foruden psykopatudvalgets medlemmer var disse: Direktør Fenger, Professor Borum, Overborgmester Viggo Christensen, Raadsformand for børneforsorgen Garde, Stiftamtmand Herschend, Dr. Med. Tage Kemp, Departementschef K. H. Kofoed, Viceskoleinspektør Frøken Rifbjerg, Statsadvokat Schlegel, Overinspektør Skjerbæk, Overlæge Wildenskou samt Ekspeditionsekretær Leuning. Udvalgets Sekretær var Fuldmægtig i Socialministeriet, Frøken A. Bruun. "Betænkning: Forskellige Forhold vedrørende Aandssvageforsorgen, Børneforsorgen m.m., Udvalget af 18. Juli 1936," (1939), 6; "Indstilling til Socialministeriet angående Betænkningen for det Arbejds- og Socialministeriet under 19. april 1941 nedsatte Udvalg, for saa vidt angaar de deri indeholdte Forslag vedrørende Børneforsorgen," (1943), 161.

²²⁷ "Betænkning: Forskellige Forhold vedrørende Aandssvageforsorgen, Børneforsorgen m.m., Udvalget af 18. Juli 1936," (1939), 7.

²²⁸ Udvalget af 19. April 1941 var nedsat for at forholde sig til klager, der var kommet over børne- og åndssvageforsorgen og dets medlemmer var derfor hverken del af børne- og åndssvageforsorgen eller af centraladministrationen. Da udvalget kom med sin betænkning, blev den derfor overdraget til et

som Psykopatudvalget havde anbefalet i sin indstilling i 1940 og vedlagde det tidligere udvalgs forslag som bilag til indstillingen i 1943.²²⁹ Der var således på dette tidspunkt relativt bred dansk konsensus mellem læger og opdragere omkring såvel psykopati hos børn og unge, som hvilke problemer børne- og ungdomsforsorgen skulle løse.

Deltagerne i forhandlingerne mellem et embedsmandsudvalg i Socialministeriet og repræsentanter for børneforsorgen, støttede også op om ideen og lagde vægt på, at psykopatanstalterne skulle placeres under børneforsorgen, men at staten skulle dække den fulde økonomi ved driften af disse, ligesom ved særforsorgen. Forhandlingsdeltagerne understregede i en indstilling til ministeriet om betænkningen, at oprettelsen af et sinkehjem for piger i skolealderen og et hjem for piger med psykopatiske træk var to opgaver, der trængte sig på, men som "ofte af økonomiske Grunde er trængt i Baggrunden", og de ønskede derfor, at ministeriet tog initiativ til at skaffe de midler, der var nødvendige for at gennemføre sådanne forslag.²³⁰ Forhandlingsdeltagerne ville således undgå, at pigehjemmenes problemer, ligesom det var sket tidligere, blev tilsidesat. Udvalget kritiserede i udtalelsen samtidig praksissen med at udskrive børn som uopdragelige og anså oprettelsen af nye anstalter som et alternativ til denne praksis.²³¹

Forskellen på en lukket afdeling og en psykopatanstalt

Samtidig med at forslagene fra 1920'erne og frem om at oprette en psykopatanstalt for piger kan ses som parallelle til forslagene i 1911, 1920 og 1930 om at oprette en lukket afdeling, er der også forskel på de to forslag. En forskel som betød, at det første forslag om en psykopatanstalt gradvist vandt større gennemslagskraft, mens det andet gled i baggrunden. Udover at forandringen viser, at psykopatidiagnosen fik større betydning i forståelsen af de vanskeligste piger, med de betydningsmæssige forandringer, det medførte i forhold til klargørelsen af, at problemerne var medfødte og udtryk for en uforanderlig tilstand, var der – i den grad forslagene blev konkretiseret – også forskel på, hvordan disse to løsninger rent konkret blev foreslået udmøntet.

embedsmandsudvalg, som indkaldte repræsentanter for børneforsorgens organer (Overinspektionen; Landsnævnet for børneforsorg; Dansk Børneværnsforening, Børnesagens Fællesraad og Overinspektionen). Det nye embedsmandsudvalg var ikke et formelt udvalg, men skulle føre en række forhandlinger, "under udvalgsformer", som skulle resultere i en indstilling til Socialministeriet. Indstillingen til ministeriet om udvalgets betænkning kom således efter initiativ fra ministeriet selv. Skjerbæk 1948, "Overinspektionen for Børneforsorgen 1923-1948," 11; A.B. 1943, 185-86.

²²⁹ Underudvalgets betænkning er publiceret som bilag D i "Indstilling til Socialministeriet angående Betænkningen for det Arbejds- og Socialministeriet under 19. april 1941 nedsatte Udvalg, for saa vidt angaar de deri indeholdte Forslag vedrørende Børneforsorgen," (1943), 153-61.

²³⁰ A.B. 1943, 210.

²³¹ Ibid., 203.

En af forskellene handlede om, at en psykopatanstalt aldersmæssigt kunne favne bredere end en lukket afdeling på et eksisterende pigehjem. Wimmer foreslog allerede i sit forslag om mellemanstalter i 1909, at disse skulle kunne beholde børnene, efter de var fyldt 21 år, og ”sålænge det skønnes nødvendigt”.²³² Og Wildenskov henviste som bekendt i 1932 blandt andet til schweiziske psykopatanstalter, der havde en forhøjet aldersgrænse på 30 år.²³³

Begrebsændringen betød også, at ansvaret blev flyttet fra en kvindelig forstanderinde til lægeprofessionen, der på dette tidspunkt med få undtagelser var domineret af mænd.²³⁴ Dette havde betydning for Overinspektør Bruns afvisning af forstanderindenes lobbyarbejde for en lukket afdeling i 1923. Brun stillede grundlæggende spørgsmål ved, om denne type arbejde kunne ledes af en kvinde. Kvindernes styrker lå ifølge Brun i deres ”Kærlighed, tålmodighed, opofrelse, interesse, dygtighed, kultur”, men han mente ikke, at det ville være muligt at finde en forstanderinde, der ligeledes havde ”åndelig og legemlig kraft” og ”et tilstrækkeligt robust nervesystem”.²³⁵ Kvinder var ifølge Brun ikke stærke nok til at lede en sådan anstalt.

Var psykopatproblemet et pigeproblem?

Hvorfor var det netop pigehjemsforstanderinderne, der mobiliserede sig for at kræve en psykopatanstalt for unge piger? Hvorfor mobiliserede Sejerøe ikke både forstandere for drengehjem og forstanderinder for pigehjemmene for at få oprettet psykopatanstalter for både unge mænd og kvinder? Og hvorfor var det netop de unge piger over skolealderen, som blev fremhævet som særligt bekymrende i en kommissionsbetænkning i 1953, der samlede op på de hidtidige indsatser for at

²³² Wimmer 1909a, ”De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5,” i *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*, 12, 14.

²³³ ”Psykopater: fortsat fra forrige Nr.” 1932, 4.

²³⁴ En vigtig undtagelse var Bodil Marie Bloch-Hjort, der i 1916 blev Danmarks første kvindelige overlæge som lægelig forstander på den nyåbnede Vodskov Åndssvageanstalt. Bloch var fra 1908 reservelæge i Brejning og beskrives flere steder, som den, der indførte IK-tests i Danmark. Omkring samtidig som Bodil Marie Bloch-Hjort indførte IK-testen i dansk åndssvageforsorg publiceredes en dansk gengivelse af IK-testen dog i Bibliotek for Læger af Dr. Ørum i 1914. Wimmer henviste i 1917 til Dr. Ørums danske gengivelse af testen. Koch 2000, *Tvangssterilisering i Danmark 1929-67*, 92f; Ydesen 2011, *The rise of high-stakes educational testing in Denmark (1920-1970)*, 47; Mogens Thomsen, ”Bodil Marie Bloch,” i Jytte Larsen et. al. (red): *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* (KVINFO, 2003); Wimmer 1917, 48.

²³⁵ Brun 1920, ”Lukket Pigeheim?,” 147. Bruns opbakning til Sprogø og til en senere plan om psykopatanstalter, når – med hans egne ord – tiden blev moden til sådanne havde dermed implicit sandsynligvis også at gøre med køn og hans forestilling om, at lederen for en evt. kommende psykopatanstalt ligesom på Sprogø ville være en mand.

oprette psykopatanstalter?²³⁶ Selvom der i hele perioden blev talt om psykopatanstalter for både drenge og piger, er der flere eksempler på, at bekymringerne for de unge piger fremstod som mere afgørende for efterlysningen af psykopatanstalter end bekymringen for de unge drenge.

Forskellige perspektiver på diagnosers og psykiatriens funktion kan bruges til at diskutere grunden til denne sammenhæng mellem køn og efterlysningen af psykopatanstalter. Vender man sig til feministisk psykiatri- og medicinkritik og dele af den feministiske psykiatri- og medicinhistorie vil et muligt svar være, at pigers og kvinders manglende tilpasning til sociale normer i højere grad blev set som patologiske end mænds og drenge.²³⁷ Psykiatrihistoriker Elaine Showalter argumenterer i et nu kanonisk værk for, at 1800-tallets forestillinger om, at kvinder var mere irrationelle, følelsesstyrede og tættere på naturen end mænd, der derimod var rationelle og fornuftsstyrede, blev indarbejdet i sygdoms- og normalitetsforestillinger, der lagde grunden for den fremvoksende psykiatriske videnskab. Dermed blev galskab koblet til kvindelighed.²³⁸

På trods af empirisk funderede tilbagevisninger af Showalter og andre forfatteres lignende argumenter har tesen om galskaben som kvindelig og medicinens sygeliggørelse af kvinder og kvinders problemer været centrale for udviklingen af en feministisk psykiatrihistorie.²³⁹ Forskellige forfattere har siden Showalters banebrydende værk belyst forholdet mellem psykiatrisk viden og køn på mangfoldige og nuancerede måder. Herunder for eksempel, hvordan enhver tids viden om psyken og om køn væves sammen i specifikke diagnoser og komplekse samspil mellem kvindelige patienter og mandlige læger, der blandt andet

²³⁶ "Betænkning vedr. Forsorgen for børn og unge, som har særlige tilpasningsvanskeligheder," 1953, 7. Udvalget havde forhandlet med direktøren for statens sindssygehospitaler om et samarbejde med børneforsorgen i behandlingen af piger; forhandlet med den tidligere psykiatriske konsulent på Vejstrup Statsundomshjem Georg Bredmose og besøgt et svensk skolehjem for "særligt vanskelige piger over skolealderen".

²³⁷ Showalter 1987; P. Chesler, *Women and madness* (Doubleday, 1972); Johannisson 1994/2005; B. Rosenbeck, *Kroppens politik. Om køn, kultur og videnskab* (Museum Tusculanum Press, 1996); Ulrika Nilsson, *Det beta könet: Gynekologin i Sverige kring förra sekelskiftet* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2014). B. Ehrenreich and D. English, *For Her Own Good: Two Centuries of the Experts Advice to Women* (Knopf Doubleday Publishing Group, 2013 [1978]).

²³⁸ Showalter 1987.

²³⁹ Showalters tese er bl.a. blevet kritiseret af Joan Busfield for at være for ensidig. Busfield argumenterer for, at galskab i 1800-tallets England derimod tog mange former, hvoraf nogle kan kobles til kvindelighed, og andre kan kobles til mandlighed. Busfield efterlyser derfor perspektiver, der kan undersøge forholdet ikke mellem køn (som relation) og galskab snarere end afgrænset ser på relationen mellem kvinder og galskab, som Showalter har gjort det. Joan Busfield, "The Female Malady? Men, Women and Madness in Nineteenth Century Britain," *Sociology* 28, no. 1 (1994): 259.

undersøger, hvordan kvinder selv har opsøgt og brugt lægevidenskabelig viden samt forhandlet betydningerne af diagnoser.²⁴⁰

Det er ikke intentionen i denne undersøgelse – og det ville kræve et andet undersøgelsesdesign – at undersøge om Showalters tese og argument kan overføres til dansk børneforsorg og dermed svare på, om opdragelsesanstaltens unge piger i højere grad end de unge drenge blev indlagt, diagnosticeret og medicineret.

Derimod kan nærværende undersøgelse vise et andet aspekt af historien om, hvorfor psykopatidiagnosen blev relevant på Vejstrup Pighjem, nemlig den historie, der lå bag, at forstanderinde Sejerøe begyndte at arbejde for en psykopatanstalt. Denne historie viser, at det også var andre faktorer end spørgsmål om patologi eller ej, der lå til grund. At der for pighjemmene i 1930, i modsætning til for drengehjemmene, ikke eksisterede en lukket afdeling, havde i hvert fald central betydning for, at forstanderinderne organiserede sig, og for at forstanderinde Sejerøe efterlyste en psykopatanstalt. Brevkorrespondancen mellem Sejerøe og de øvrige forstanderinder viser, at de øvrige forstanderinder, der i 1930 engagerede sig i arbejdet anså behovet for en lukket afdeling og behovet for en psykopatanstalt som beslægtede løsninger på beslægtede eller synonyme problemer.

I det perspektiv var de tilgængelige ressourcer i børneforsorgens pige- og drengaanstalter måske i højere grad betydningsfulde for efterlysningen af en psykopatanstalt og brugen af psykiatriske forklaringer på de opdragelsesvanskeligheder, som pighjemsforstanderinderne oplevede, end kulturelle forestillinger om kvindelighed som sygelighed. Set i det lys, var patologiseringen af pigernes normafvigelser en effekt af, at pighjemmenes problemer i årtier *ikke* var blevet anset for lige så alvorlige som drengehjemmenes problemer, og at forstanderinderne blev nødt til at vende sig mod lægevidenskabens høje status for at mobilisere ressourcer.

Antropolog F. Allan Hanson, der har forsket i testkultur mener, at diagnosticeringsarbejde i institutioner pr. definition er indvævet i institutionens handlemuligheder. Det vil sige, at problemdefinitioner og kategorier, der ikke peger mod en konkret handling i institutionen, mister betydning i de institutionelle praksisser og derfor forsvinder eller bliver oversat til kategorier, som institutionen kan handle på. Anskuet i dette lys hænger den generelle brug af diagnoser på Vejstrup; Frk. Plums brug og efterspørgsel på diagnoser i 1923 (se kapitel 6), og Sejerøes

²⁴⁰ Eksempler på feministiske psykiatrihistoriske værker: J.M. Ussher, *Women's madness: misogyny or mental illness?* (University of Massachusetts Press, 1992); Busfield 1994; Showalter 1987; Lunbeck 1995; Joan Busfield, *Men, women and madness: understanding gender and mental disorder* (Macmillan, 1996); Ahlbeck-Rehn 2006. For en kort gennemgang af den feministiske psykiatrihistorie, se Nancy Tomes, "Feminist Histories of Psychiatry," in *Discovering the History of Psychiatry*, ed. M.S. Micale and R. Porter (Oxford University Press, 1994). For en kort gennemgang af feministiske og kønsperspektiver på medicinhistorien med vægt på nordiske værker, se A.K. Frih, "Flickan i medicinen: ungdom, kön och sjuklighet 1870-1930" (Universitetsbiblioteket, 2007), 43-49. Ifht. ungdomskriminalitet argumenterer Myers og Sangster, at ungdomskriminelle piger i højere grad end drenge i 1940'ernes Canada blev set som mentalt forstyrrede. Myers and Sangster 2001, 676.

omformulering af arbejdet for en lukket afdeling til arbejdet for en psykopatanstalt i 1930 sammen med fraværet af en lukket afdeling og manglen på lydhørhed overfor efterspørgslen af en sådan.²⁴¹

Det giver derfor mening, at initiativet kom fra pighjemsforstanderinderne og ikke drengehjemsforstanderne, der allerede i midten af 1910'erne fik mulighed for at bruge mere disciplinære midler på Braaskovgaards lukkede afdeling. Brugen af hospitalsindlæggelser og medicinering i akutte konfliktsituationer af pigerne på Vejstrup kan anskues i samme lys: Med fraværet af disciplinære muligheder på anstalten blev det meningsfuldt for personalet at forstå eleverne gennem diagnoser og lægevidenskabelige logikker, så det blev muligt at gøre brug af hospitalsindlæggelser og beroligende medicin i tilfælde af voldsomme konflikter.

Historiker Jesper Vaczy Kragh anlægger et lignende perspektiv i sin undersøgelse af brugen og håndteringen af psykopatidiagnosen på Vordingborg sindssygehospital i perioden 1946-1954. Han viser, at psykiaterne foretrak visse diagnoser til mænd og visse til kvinder, og at der var overvægt af kvinder blandt de diagnosticerede med psykopati på Vordingborg sindssygehospital, sammenlignet med kønsfordelingen blandt hospitalets patienter generelt. Derudover viser han, at patienter med samme diagnose blev behandlet forskelligt afhængigt af køn. Langt flere kvinder med diagnosen psykopati end mænd med samme diagnose blev lobotomeret: Af alle psykopater, der blev lobotomerede var 85,7% kvinder og 14,2% mænd. Den kvindelige overrepræsentation kan ikke forklares med, at der var flere kvinder diagnosticeret som psykopater, da overrepræsentationen af kvinder i forhold til lobotomerede psykopater var betydeligt større end overrepræsentationen af kvinder ifht. diagnosticerede psykopater.²⁴² Kragh diskuterer årsagerne til dette og konkluderer, at samtidens syn på kønsroller ikke er den eneste forklaring på forskellen i diagnosernes forekomster og forskellene i behandling af mandlige og kvindelige psykopater.²⁴³ Han sandsynliggør, at forskelle i de praktiske ressourcer på sindssygehospitalernes kvinde- og mandafdelinger, konkret i kraft af, at der var kvindelige sygeplejersker på kvindeafdelingerne og mandlige på mandafdelingerne, kan have været medvirkende til, at psykopati primært blev et kvindeligt problem.

Dette institutionelle perspektiv understøttes af den amerikanske historiker Gregg Eghigians forskning i psykopatidiagnosens tyske historie. Han mener, at

²⁴¹ F.A. Hanson, *Testing Testing: Social Consequences of the Examined Life* (University of California Press, 1994).

²⁴² Kragh konkluderer, at der "synes at have været en større gruppe kvinder med diagnosen end mænd", men også at det er svært at få et overblik over forekomsten af psykopatidiagnosen i hele perioden. En tværsnitsundersøgelse fra 1957 viser, at der blandt de indlagte kvinder var 65% med diagnosen psykopati mod 34% mænd. For perioden 1946-1954 var forskellen dog noget mindre: 53,3% af kvinderne og 46,6% af mændene havde denne diagnose. Kragh 2007, *Det hvide snit: psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*, 279-81.

²⁴³ "De kvindelige plejers problemer med rent fysisk at takle aggressive patienter kunne derfor være en medvirkende årsag til billedet af kvinder som vanskeligere patienter." Ibid., 281.

psykopatidiagnosen mere end andre psykiatriske diagnoser blev afhængig af institutionelle ressourcer. Fordi psykopatidiagnosen var vag og plastisk kunne den let omfavnes af praktikere, der kunne forme den efter behov. I løbet af et par årtier blev betydningen af diagnosen ”an individual who could not be managed within any institutional setting”.²⁴⁴ Dermed blev den også dybt afhængig af institutionernes ressourcer og mangel på samme.

Jeg mener, i lighed med Berg, Eghigian, Parhi og Pietikainen at psykopatidiagnosen er en diagnose, der i særlig høj grad må betragtes ud fra sin administrative funktion, idet den ofte er blevet brugt til at udpege individer som besværlige i institutionel sammenhæng, på måder, hvor den administrative funktion var mere central end afdækningen af symptomer og årsager.²⁴⁵ Overfor denne position står en position om, at introduktionen af psykiatriske diagnoser i børneforsorg kan betragtes som et udtryk for stigende interesse for barnets indre og for at beskytte barnet. Som tidligere vist findes der generelle tendenser til et narrativ, der bygger på et sådant perspektiv i historieskrivning om dansk børneforsorg, men ikke specifikt i forhold til psykopati.²⁴⁶

Sejerøes undersøgelse af, hvor mange af pigehjemmenes anbragte, der kunne høre til en psykopatanstalt eller lukket afdeling er et godt eksempel på diagnosens vaghed og fleksibilitet og afhængighed af institutionernes opdragelsesmæssige ressourcer. Når alle de anbragte piger, der blev taget tilbage fra en prøveplads samt alle dem, der blev udskrevet som ”uopdragelige”, indgik i denne optælling var psykopati i praksis defineret ved at karakterisere dem, der ikke kunne håndteres og opdrages på pigehjemmene. I en tid, hvor arvelighedshygiejne stod højt på dagsordenen i Socialministeriet var psykopatidiagnosen sandsynligvis afgørende for, at lobbyarbejdet for at få ressourcer til en ny type anstalt for de mest besværlige anbragte resulterede i et ministerielt udvalg i 1936.

²⁴⁴ Eghigian 2015, 283, 90.

²⁴⁵ Berg 2018, *De samhällsbesvärliga: Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige*; Parhi and Pietikainen 2017; Katariina Parhi, ”Born to be deviant: Histories of the diagnosis of psychopathy in Finland” (University of Oulu, 2018); Eghigian 2015.

²⁴⁶ I et studie af historiske kategoriseringer af børn og unge under svensk børneforsorg, mener historiker Lina Sturfelt og forsker i socialt arbejde Ulrika Levander, at introduktionen af psykopatidiagnosen og begrebet ”psykisk abnorm” i policydokumenter om børneforsorgen hænger sammen med fremvæksten af et nyt børnesyn, der indebar, at børn var *samfundets*, og at staten skulle beskytte dem. De nuancerer dog dette generelle argument ved i den empiriske analyse at lægge vægt på, at psykopatibegrebet i de første årtier af 1900-tallet ”vittnar om en syn på det farlige, ”onda” psykopatbarnet som särskilt från det generelle värlösa och utsatta barnet”. Sturfelt 2019, 25-26.

Psykopati på Vejstrup: Fra uopdragelig til potentielt opdragelig

Jeg har hidtil i dette kapitel beskæftiget mig med brugen af psykopatidiagnosen til at mobilisere ressourcer til pighjemmene og kort berørt denne funktion af diagnosen i børneforsorgen generelt. Psykopatidiagnosen fik betydning for diskussionerne af nye løsninger i børneforsorgen på det politiske niveau, men det var kun muligt, fordi diagnosen allerede var slået igennem lokalt til at forklare problemerne med de vanskeligste værgerådsbørn. I det følgende vil jeg vise, hvordan diagnosen blev brugt lokalt på Vejstrup Pighjem bl.a. ved hjælp af elevjournalerne om Ingeborg og Tove, der blev anbragt på Vejstrup i henholdsvis 1932 og 1934 og begge blev diagnosticeret som psykopater. Ingeborg og Tove blev håndteret forskelligt, og sagerne viser dermed en historisk forandring ligesom Toves journalsag giver adgang til viden om, hvordan en af de piger, der blev diagnosticeret som psykopat og steriliseret med henvisning til psykopatidiagnosen, forholdt sig til diagnosen og den formelt frivillige sterilisationen.

Som vist i kapitel 6 forandredes håndteringen af de unge piger, der blev kategoriseret som uimodtagelige for opdragelse mellem undersøgelsens to nedslag i elevjournaler i årene 1921-1922 og 1932-1933: Fra at uimodtagelighed for opdragelse på Vejstrup Pighjem i starten af 1920'erne blev brugt som et argument for at opgive opdragelse og udskrive en anbragt fra Vejstrup og af børneforsorgen, var det i starten af 1930'erne i stedet et argument for, at den anbragte skulle underkastes mentalobservation.

Samtidig ændredes også forholdet mellem diagnoser og uopdragelighed samt håndteringen af de unge piger, der fik diagnoser: Når en elev udpegedes som psykopat i starten af 1920'erne, var diagnosticeringen først og fremmest en måde at udpege hende som en, der ikke hørte hjemme i børneforsorgen og på Vejstrup. I starten af 1920'erne støttede Overværgerådet således forstanderindens anmodninger om at opgive opdragelsen af anbragte med psykopatidiagnosen og udskrive dem af værgerådsforsorg. Psykopatidiagnosen var således delvist handlingsanvisende, dog kun i retning af udskrivning. Den afgjorde ikke, hvad pigen skulle udskrives til. Ud af de tre elever, der fra 1920 til 1922 blev udpeget som psykopater, blev én sendt til åndssvageanstalt, og to sendt ud som uopdragelige.²⁴⁷ Psykopati behandledes således som en underkategori af uopdragelighed i nogle tilfælde, og i andre tilfælde som en underkategori af åndssvaghed eller i hvert fald som en kategori, der kunne sammenfalde med åndssvaghed. Med Järvinen og Gubriums begreber var problematiseringen psykopati således i høj grad præget af roderi, selvom den fremstod ordnet ved hjælp af formelle diagnosticeringsteknikker. Således måtte forstanderinden være kreativ, når udfordringerne med en elev var blevet defineret som et psykopatiproblem. Imidlertid muliggjorde og legitimerede diagnosen, at forstanderinden opgav opdragelsen, men hun forsøgte ofte andre håndteringsmuligheder inden.

²⁴⁷ Elev 147 blev sendt til åndssvageanstalt, eleverne 139 og 164 blev sendt ud som uopdragelige.

I 1932 var der opstået en ny logik i journalerne på elever, der diagnosticeredes som psykopater. Det var ikke længere selvfølgeligt, at de ikke hørte hjemme på Vejstrup, i stedet indgik diagnosen i et argument om, at den unge pige om muligt skulle være på anstalt i længere tid. I en lægeudtalelse i 1933 skrev lægen Erik J. Larsen således følgende om eleven Ingeborg:

Hun er højst Sinke, men i langt højere Grad præget af sit udisciplinerede [sic] psychopatiske Sind. Det maa formodes, at hun kun kan tumles og disciplineres her, egentlig hørte hun vel hjemme paa et Psychopathjem, men da et saadant ikke findes, bør hun forblive her.²⁴⁸

Psykopati var i praksis ikke længere en underkategori af uopdragelighed, derimod blev det afgjort i hvert enkelt tilfælde, om en elev med diagnosen var uimodtagelig eller i nogen grad modtagelig for opdragelse. I denne sag forholdt også forstanderinden sig åbent til om Ingeborg kunne opdrages, og skrev om hende til det lokale værgerådsudvalg i forbindelse med, at hendes far havde bedt om at få hende hjem:

Med Hensyn til Hjemgivelse anser jeg det for rigtigst at det foreløbig stilles i Bero. Ingeborg er en meget vanskelig Pige, jævnfør Halvaarsindberetning af 1. Maj, men hun er ikke uimodtagelig for Oplæring og kan ogsaa i nogen Maade opdrages. Hidtil har hun ikke gjort nogen Rømningsforsøg hos os og kan hun falde til Ro herinde, vil det være bedst for hende selv at forblive her endnu nogen Tid.²⁴⁹

Forstanderinden afviste faderens ønske om at få hende hjem, og Ingeborgs sag understreger således, at psykopatidiagnosen havde fået en ny effekt og funktion på Vejstrup.²⁵⁰ Håndteringen af diagnosen var præget af forståelsen af, at psykopater burde være på et specialiseret psykopathjem. Men i og med at der endnu ikke var sådanne hjem, var børneforsorgens øvrige hjem henvist til at beholde dem.

I Ingeborgs sag i 1932 var hverken diagnosen eller familiens anmodning om at hjemsende hende medvirkende til, at forstanderinde Sejerø udskrev Ingeborg som enten uopdragelig eller som hjemgivet. I starten af 1920'erne var den daværende forstanderinde Schneekloth tilbøjelig til at hjemsende elever, som hun opfattede som vanskelige at opdrage, hvis familien anmodede om det (se kapitel 5). Institutionens logikker i relation til psykopati og besværlighed var markant ændrede.

²⁴⁸ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962" elev nr 328., lægeudtalelse 20.11.1933

²⁴⁹ Ibid. Brev fra Sejerø til Aabenraa Byraads Børneværnsudvalg 4.7.1934.

²⁵⁰ Såvel lægen som Sejerø foretog samme vurdering i sag 317. Ibid., Elevnummer 317. Lægeerklæring fra Erik J. Larsen 16.07.1932.

Psykopatidiagnosen var en grund til, at en anbragt skulle forblive *længe* under forsorg, selv hvis familien gerne ville have hende hjem.²⁵¹

Såvel Overværgerådets som forstanderinde Sejerøes håndtering af dem, der blev opfattet som særligt vanskelige, kan ses som udtryk for, at børneforsorgen overordnet blev en integreret del af velfærdsstatens helhed i løbet af 1920'erne og 1930'erne. I starten af 1920'erne fungerede børneforsorgen som en selvstændig og afgrænset enhed i staten, og børneforsorgens medarbejdere håndterede på dette tidspunkt først og fremmest de anbragte ud fra institutionernes egne behov og institutionelle logikker. Forstanderinde Schneekloth var, som kapitel 5 viser, mere optaget af at komme af med de mest besværlige anbragte end af, hvad der skulle ske med dem. Hvad samfundet så i øvrigt gjorde med de piger, der ikke passede ind i børneforsorgens målgruppe, var ikke børneforsorgens problem, hverken Schneekloths eller Overværgerådets. Overværgerådet så primært sin opgave som at hjælpe de enkelte institutioner med at få de bedst mulige vilkår til at opdrage de *opdragelige*, herunder at hjælpe med at komme af med dem, der blev opfattet som uopdragelige.

I løbet af 1920'erne og særligt med Forsorgsloven i 1933 blev børneforsorgen i højere grad en integreret del af en bredere velfærdsstat, og i starten af 1930'erne agerede børneforsorgen ikke længere i lige så høj grad som afgrænset enhed. Når en ung pige i starten af 1930'erne blev opfattet som særligt vanskelig, var det ikke længere kun de institutionsmæssige perspektiver, der var afgørende for, hvordan sagen blev håndteret. Derimod var dels bekymringerne for de samfundsmæssige konsekvenser ved at udsende hende afgørende, og dels blev der samtidig argumenteret for, at de vanskeligste børn skulle forblive på anstalter af hensyn til dem selv. Derfor kunne de særligt vanskelige piger ikke længere udsendes som uopdragelige. Med børneforsorgens integration i en bredere social- og velfærdsstat var diagnoser og vanskelighed nu i stedet et argument for at beholde en pige på anstalt.

I nogle psykopatisager endte de institutionsmæssige problemer dog på trods af denne forandring med i sidste ende at overtrumfe samfundsbekymringen. I den tidligere nævnte sag om Ingeborg brugte Frk. Sejerø til sidst med held pigens psykopatidiagnose som argument for, at hun ikke var "egnet til opdragelse blandt mange", og at det ikke kunne "nytte at spænde forsorgen for vidt".²⁵² Dog blev Ingeborg ikke udskrevet fra værgerådsforsorgen som uopdragelig, i stedet fik Sejerø opbakning fra Overværgerådet til at udskrive hende i prøveplads knap halvandet år efter hendes ankomst til Vejstrup.²⁵³ Ved at udskrive pigens på denne måde forblev hun under værgerådsforsorg og kunne tages tilbage til pigehjemmet, hvis det blev anset for nødvendigt.

²⁵¹ Der er dog undtagelser, for eksempel godkender Sejerø anmodning om hjemsendelse af Sigrid (elev 322) på grund af børneværnets ønske Sejerø 1935-1940, 82.

²⁵² VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 328, erklæring fra Sejerø til Overinspektøren, 27.2.1935.

²⁵³ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," 75, Elev 328.

Psykopati og mulighed for udskrivning – Sprækker i illiberaliteten

Udskrivningerne af unge kvinder fra børneforsorgen som uopdragelige, herunder anbragte, der var diagnosticerede som psykopater, giver et nyt perspektiv på segregeringsprocesser i den tidlige danske velfærdsstats historie.

Historikere har peget på en sammenhæng mellem 1900-tallenes nordiske velfærdsstaters gradvise demokratisering, modernisering og velfærdsudvikling og processer af øget segregering og udpegning af nogle dele af befolkningen som afvigende fra normalen samt adskillelsen af disse grupper fra det øvrige samfund. Lene Koch viser i sin grundige analyse af dansk racehygiejne, at den danske velfærdsstats grundlag, Socialreformen, der blev indført i 1933, og som Forsorsloven var en del af, "var logisk forbundet med den racehygiejniske lovgivning", og Christian Ydesen viser i sine analyser af brug af intelligencetest i Danmark og Grønland fra 1920'erne-1960'erne, at indførelsen af disse tests i Danmark og Grønland hang sammen med Socialdemokratiets vision om et mere meritokratisk og effektivt samfund, og at denne vision havde bred politisk tilslutning.²⁵⁴

Sociolog Mitchell Dean har foreslået begrebet "det liberale styres illiberalitet" til at analysere blandt andet de skandinaviske staters adskillelser af nogle mennesker fra det øvrige samfund gennem tvangsanbringelser på adskilte institutioner og særlige indgreb som for eksempel tvangssterilisationer.²⁵⁵ Som Dean pointerer, medfører den liberale styring altid en opdeling af individer:

²⁵⁴ Koch viser at "velfærdsstatens grundlag, socialreformen, var logisk forbundet med den racehygiejniske lovgivning [...] og disse [socialreformen og den racehygiejniske lovgivning] havde i betydeligt omfang fælles historiske forudsætninger." Koch 2010, *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*, 41; Ydesen 2012a, "Børn i særklasse-lærerbedømmelser og test i det 20. århundrede," 49; Ydesen 2011, *The rise of high-stakes educational testing in Denmark (1920-1970)*, 52-53; Christian Ydesen, "The international space of the Danish testing community in the interwar years," *Paedagogica Historica* 48, no. 4 (2012b): 597. Også Axelsson peger på, at skolens adskillelsespraksisser ifht. intelligens kan forklares med at demokratisering og modernisering af samfundet skabte behov for en ny type af borger. Axelsson 2007. For perspektiver på folkeskolens differentieringspraksisser som konsekvens af demokratiseringsproces, se: Coninck-Smith 2000, 166. Nilsson mener, at velfærdsstatens fremvækst medførte øgede krav på normalisering, der særligt ramte visse kategorier, herunder unge og såkaldt vanartede børn, og at velfærdsstatens "kontrakt" med borgerne medførte indgreb, der skulle øge disse gruppers tilpasning. Roddy Nilsson, *Från cellfångelse till beteendeterapi: Fångelse, kriminalpolitik och vetande 1930-1980* (Égalité, 2013b), 33; Nilsson 2009, "Creating the Swedish Juvenile Delinquent: criminal policy, science and institutionalization c. 1930-1970," 362, 66. Parhi og Pietikainen mener, at psykopatidiagnosens storhed frem til 1954 i finsk sammenhæng er udtryk for normaliseringstendenser, der kan forklares med samfundets moderniseringstendenser Parhi and Pietikainen 2017, 22.

²⁵⁵ Dean 2006, 214f. Henviser til og bygger videre på: Foucault 1982, "The Subject and Power," in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, 208.

[...] den liberale styringskunst[s] fokus på at styre gennem frihed, betyder, at liberal styring altid rummer en skelnen mellem dem, der er i stand til at bære det ansvar og de privilegier, som følger med et fuldt borgerskab, og dem som ikke er. De, der ikke evner det, vil ofte blive underlagt et despotisk formynderi med henblik på at gøre dem autonome ved at fremme evner som ansvarlighed og selvkontrol.²⁵⁶

Anbringelserne i børneforsorgens særlige opdragelsesanstalter for unge piger og drenge kan forstås gennem begrebet om det liberale styres illiberalitet. Vejstrup Pigeheim og Braaskovgaard drengeheim og øvrige lignende ungdomshjem var målrettet individer, der blev set afvigende, men som mulige at forbedre. Anbringelsens formål var at reformere og siden bringe de anbragte tilbage i normalsamfundet igen som arbejdssomme produktive individer. En anden form for illiberale institutioner i samtiden var institutioner, der var målrettet mennesker, der blev anset for uhelbredelige eller ubehandlelige. På sådanne institutioner kunne mennesker blive tvangsanbragt potentielt på livstid, og eventuelt uden dom, som i særforsorgens og psykiatriens anstalter og hospitaler eller med dom i en særlig sikringsanstalt for farlige kriminelle.

De danske historikere Birgit Kirkebæk, Jesper Vaczy Kragh og Lene Koch har vist, hvordan Danmark var et foregangsland i mellemkrigstiden når det kom til illiberale indgreb som tvangsanbringelse, sterilisation og risikable forsøgsbehandlinger af patienter på sindssygehospitaler.²⁵⁷

Set i lyset af Deans perspektiv på de nordiske velfærdsstater og i lyset af Kraghs, Kirkebæks og Kochs dokumentation af mellemkrigstidens illiberale praksisser rettet mod andre grupper, der blev opfattet som afvigende fra det normale, samt Kochs og Kirkebæks dokumentation af arve- og racehygiejniske ideers gennemslagskraft i perioden – er det iøjenfaldende, at unge, der blev opfattet som uopdragelige, forsvandt ud af det klientelle system, når de blev udskrevet af børneforsorgen. Særligt iøjenfaldende er det, at dette også kunne ske, når unge piger var blevet diagnosticeret som for eksempel psykopater.

Som Kirkebæk har vist, udvidedes åndssvageforsorgen i 1920'erne trods økonomiske problemer, og som også Koch har vist, fik eugeniske logikker og socialhygiejniske ideer større og større indflydelse. Disse udvidelser kan forstås som illiberale, og livstidsanbringelserne i dele af åndssvageforsorgen kan med Foucaults begreber forstås som eksempler på eliminering af de uforbederlige. I Foucaults analyse af reforminstitutioner i *Overvågning og straf* skriver han om håndteringen af individer, der defineres som "uforbederlige", at, "Hvis der er nogen, der er uforbederlige, må man eliminere dem. Men for alle andre kan straffene kun virke, hvis der er en ende på dem." Eliminering kan i den konkrete kontekst, citatet indgår

²⁵⁶ Dean 2006, 234.

²⁵⁷ Kirkebæk 1987, "Abnormbegrebet i Danmark i 20erne og 30erne.", Kragh 2007, *Det hvide snit: psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*, 67-77, 70-71, 83, 85-86, 96, 100f; Koch 2000, *Tvangsterilisation i Danmark 1929-67*.

i, som handler om straffens tidlige modulering, forstås som for anbringelse på livstid.²⁵⁸

Det tilsyneladende paradoks mellem på den ene side en mere og mere gennemført illiberalitet i forhold til særligt de åndssvage fra 1920'erne og frem og på den anden side en børneforsorg, der gav slip på de mere rodet problematiserede uopdragelige i hele perioden 1905-1940, viser, at der var sprækker i den illiberale styring og i det voksende anstaltssystem i 1920'erne. Særligt træder 1920'erne frem som en periode med modstridende tendenser eller roderi. I 1923 oprettedes en ø-anstalt for antisociale åndssvage kvinder på øen Sprogø i 1923. Her kunne kvinder blive anbragt på ubestemt tid. Samtidig blev en relativt stor andel unge piger opgivet og udskrevet som uopdragelige fra Vejstrup Pigeheim, blandt andet fordi de blev set som "uopdragelige i sædeligt henseende", herunder også piger, der var diagnosticerede som psykopater. De markante forskelle mellem håndteringerne indenfor åndssvageforsorgen og børneforsorgen kan blandt andet skyldes, at børneforsorgen havde en større privat sektor, hvorimod særforsorgen næsten udelukkende var statslig.

Som Sørines sag i kapitel 6 har vist, var grænsen mellem åndssvaghed og normalitet hverken selvfølgelig eller fast. Som det vil vise sig senere i dette kapitel i en analyse af den anbragte pige Toves sag, var grænserne mellem psykopati og normalitet ligeledes bestemt af komplekse diagnosticeringsforløb. Om en pige havnede på den ene eller den anden side af de forskellige definitioner, havde som vist store konsekvenser, da det kunne være afgørende for, om hun blev sendt ud af børneforsorgen som uopdragelig eller blev sendt til ø-anstalten Sprogø, måske på livstid.

Psykopatidiagnosen er fra politisk hold blevet besvaret med love, der har tilladt sterilisation, kastration, ægteskabslovsbegrænsninger, tidsubestemt forvaring og lobotomi.²⁵⁹ Psykiatrihistoriker Jesper Vaczy Kragh har vist, hvordan psykopaterne var en overrepræsenteret patientgruppe blandt de patienter, der blev lobotomerede på Sindssygehuset i Vordingborg i perioden 1947-1956, samt at kriminelle mænd, der var diagnosticerede med underkategorien af diagnosen *psychopatia sexualis*, kunne blive interneret på ubestemt tid, og at diagnosen i fire af disse tilfælde fra 1918-1938 blev håndteret med kastration, og historiker Lene Koch har behandlet sterilisationslovene rettet mod blandt andet diagnosticerede psykopater.²⁶⁰ At der var love og praksisser, der var direkte rettet mod denne gruppe, er således klart, men hvorvidt det var muligt at undgå forskellige former for indgreb i sit liv og på sin krop, hvis man var diagnosticeret som psykopat, har, så vidt jeg ved, ikke tidligere været genstand for forskningsmæssig interesse.

²⁵⁸ Foucault 2002, *Overvågning og straf: fængslets fødsel*, 122.

²⁵⁹ Kragh 2007, *Det hvide snit: psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*, 285.

²⁶⁰ Ibid., 263; Kragh 2018, *Sikringen. Forbrydelse, farlighed og foranstaltninger. Sikringsafdelingen i dansk psykiatri 1918-2018*, 98-102; Koch 2000, *Tvangsterilisation i Danmark 1929-67*. Psykopaterne udgjorde generelt 3-5% af de indlagte på danske sindssygehospitaler, men udgjorde på Vordingborg 12,1% af de lobotomerede.

I Sverige har idehistoriker Annika Berg foretaget et interessant studie af blandt andet diagnosticerede psykopaters muligheder for at blive udskrevet fra svensk sindssygevesen i 1930'erne og 1940'erne. Når man sammenligner denne undersøgelse med Annika Bergs konklusioner er udskrivningerne af diagnosticerede psykopater fra dansk børneforsorg overraskende. I Bergs materiale var endelig udskrivning uden opsyn meget svær at få, hvis en person var diagnosticeret som psykopat.²⁶¹

At en almindelig håndtering af en psykopatidiagnose på Vejstrup i starten af 1920'erne, var udskrivning af såvel Vejstrup Pighjem som af værgerådsforsorg generelt står således i kontrast til håndteringen af diagnosen i det svenske sindssygevesen i tiårene efter. Håndteringen af psykopatidiagnosen i 1930'erne nærmer sig mere den håndtering, Berg har observeret, nemlig at det var nødvendigt at beholde psykopaterne på anstalt eller alternativt under opsyn. I hele perioden var der dog stor forskel på håndteringerne, da psykopater også kunne forsvinde ud af det klientelle system i 1930'erne. Når anbragte blev udskrevet fra Vejstrup uden at blive overført til sindssygehospitaler, fængsler eller åndssvageforsorg, ophørte forsorgen senest når de fyldte 21 år, psykopatidiagnose eller ej. Således havde diagnosen en administrativ funktion i håndteringen af pigerne, mens de var anbragt, men den fik ikke nødvendigvis konsekvenser, når de først var udskrevet af børneforsorgen.

Historien om de såkaldt uopdragelige fra Vejstrup Pighjem og børneforsorgen i øvrigt viser, var det i 1900-tallets første halvdel muligt at være *teoretisk* ekskluderet fra det normale samfund gennem en kategorisering som uopdragelig, og eventuelt som psykopat eller på anden måde abnorm, men *i praksis* inkluderet i det almindelige samfund i kraft af muligheden for at blive udskrevet som netop uopdragelig.²⁶² Sprækkerne i styringen af dem, der blev opfattet som afvigende, abnorme eller asociale i denne periode handler ikke blot om, at staten endnu ikke havde organer, der nåede ud i alle dele af samfundet, men derimod om, at nogle af de individer, der var blevet anbragt under statens forsorg, bevidst blev sendt ud af forsorgen igen netop med henvisning til, at de var afvigende.

Arvehygiejne som politisk logik

Når Vejstrups forstanderinde Sejerøe i samarbejde med læger i 1930'erne anså det for hensigtsmæssigt at beholde unge piger, som hun forstod som særligt vanskelige på Vejstrup Pighjem og alternativt under værgerådsforsorg, handlede hun i overensstemmelse med de arvehygiejniske logikker, der var i medvind i landets

²⁶¹ Forsøgsudskrivninger, hvor patienten stadig var under opsyn var derimod relativt almindelig. Berg 2018, *De samhällsbesvärliga: Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige*, 342.

²⁶² Om elev 284 skriver Sejerøe: "Det varede temmelig længe, inden hun rigtig faldt til Ro her, da hun stadig længtes ud til det frie Liv" Sejerøe 1935-1940, 47.

socialministerium. Steincke, der ved Værgerådslovens revision havde været del af et udvalgsmindretal, der var kritisk overfor at lovliggøre udskrivelsen af børn og unge fra værgerådsforsorg som ”uopdragelige”, var blevet socialminister i 1929. Steincke var stærkt inspireret af tyske og amerikanske teorier om, at verdens befolkningskvalitet var truet af degeneration, fordi mennesker med dårlige arveanlæg fødte mange børn, og mennesker med gode arveanlæg i toppen af samfundet begrænsede deres børnefødsler.²⁶³ Et af hans store politiske projekter var at sikre, at mennesker med hvad der blev opfattet som ”gode arveanlæg” fik børn, og at mennesker med ”dårlige arveanlæg” blev hindret deri. Dette politiske svar på befolkningsproblemet blev kaldt racehygiejne eller eugenik.²⁶⁴ Steincke havde lanceret sine visioner allerede i *Fremtidens Forsørgelsesvæsen* i 1920.²⁶⁵ Fra 1929, hvor han blev socialminister, fik han mulighed for at føre mange af sine visioner ud i livet.²⁶⁶ I nær alliance med Overlæge H.O. Wildenskov fra de Kellerske åndssvageanstalter fik han overbevist sine politiske kollegaer om behovet for en eugenisk motiveret forsorgspolitik.²⁶⁷ Anstaltsanbringelse var for Steincke blandt andet en måde, hvorpå mennesker med problematiske arveanlæg kunne hindres i at forplante sig, og staten skulle derfor sørge for oprettelse af de rette institutioner, så disse mennesker ikke blev sendt ud i friheden til fare for befolkningens fremtidige sundhed.²⁶⁸

Frygten for degeneration havde allerede præget diskussionerne om børneforsorgens udskrivninger af anbragte som uopdragelige, da Børneloven blev erstattet af Værgerådsloven i 1922, for eksempel i debatterne fra Børnesagens Tidende (se kapitel 5). De stemmer, der dengang var bekymrede for degeneration, havde dog endnu ikke den status og position, som de fik i starten af 1930’erne, og bekymringerne var endnu ikke så store, at de overskyggede de økonomiske bekymringer om udgifterne ved at etablere flere særanstalter. Og sterilisation var på daværende tidspunkt endnu ikke en løsning, der blev diskuteret.

²⁶³ Herunder særligt Francis Galton og Gregor Mendel. Koch 2010, *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*, 36, 45f.

²⁶⁴ De to begreber blev brugt synonymt i Danmark og har rødder tilbage til henholdsvis den tyske og den angloamerikanske kontekst. Ibid., 34.

²⁶⁵ Steincke 1920. Steincke skrev dette værk på anmodning fra den daværende indenrigsminister og var oprindeligt blevet bedt om at foreslå en ændring af fattiglovgivningen, men valgte i stedet at foreslå en reform af hele forsørgelsesvæsenet med udgangspunkt i en tankegang, der baserede sig på en kombination af en social rettighedslogik og en racevidenskabeligt motiveret eugenisk logik om samfundets behov for en sund og stærk befolkning. Se også Petersen, Petersen, og Christiansen 2011. Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 41.

²⁶⁶ Petersen, Petersen, og Christiansen 2011, 745; Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 41.

²⁶⁷ Om alliancen mellem Wildenskov og Steincke, se: Koch 2000, *Tvangsterilisation i Danmark 1929-67*, 55ff.

²⁶⁸ Steincke 1920, 248-49. Se også kapitel 5.

Psykopatidiagnosen muliggør sterilisation fra 1935

I starten af 1930'erne gik Steincke i gang med at forberede en større socialreform, der sammen med en række nye eugeniske love også med andre midler end anstaltsanbringelse skulle sikre, at mennesker, der udgjorde en risiko for befolkningens arvemateriale skulle afholdes fra at kunne få børn. Dette skulle sikres ved at opdele de arveligt belastede i dem, der ikke kunne klare sig selv, og de arbejdsføre. Den første gruppe skulle anstaltsanbringes på livstid. For at sikre, at de blev dét, skulle staten bl.a. overtage udgifterne til åndssvageforsorgen, hvilket blev indført med Forsørgsloven i 1934.²⁶⁹ Den anden gruppe, herunder arbejdsføre åndssvage samt ikke-åndssvage asociale og amoralske personer, skulle steriliseres, for at de kunne forsørge sig selv og leve under frie forhold, uden at være en trussel mod arvemassen.²⁷⁰ For de såkaldt åndssvages vedkommende blev det muligt med en Forsøgslov i 1929 og endvidere med Åndssvagebogen i 1934, og for de ikke-åndssvages vedkommende blev det muligt med Sterilisationsloven i 1935. Den sidstnævnte lov muliggjorde frivillig sterilisation og kastration på eugenisk indikation af psykisk abnorme, herunder psykopater, epileptikere, alkoholister, mani-depressive.²⁷¹

De politiske forandringer fik ikke blot betydning for dem, der blev diagnosticeret, men var i nogle tilfælde i høj grad også med til at påvirke diagnosticeringsprocesserne. Lovændringerne betød, at børnesagsarbejderne fik nye handlemuligheder i sager, hvor en anbragt kunne diagnosticeres som psykopat. Da der ikke fandtes psykopatanstalter var en udskrivning til en sådan ikke mulig, men lovændringerne om sterilisation påvirkede udskrivningspraksisserne.

Et eksempel på, hvordan Sterilisationsloven kunne påvirke diagnosticeringsprocesserne i børneforsorgen er Toves sag. Den viser, ligesom Sørines sag i kapitel 6, at diagnosticering og håndteringsmuligheder var nært sammenvævede: Forstanderindens behov for at handle på specifikke måder i de enkelte sager påvirkede diagnosticeringen. I forhold til psykopatidiagnosen illustrerer sagen desuden, hvordan diagnosens fleksibilitet betød, at den kunne bruges i komplekse og svært diagnosticerbare tilfælde.²⁷²

²⁶⁹Jf. Koch 2000, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, 57; Kirkebæk 1993, *Da de åndssvage blev farlige*.

²⁷⁰ Koch 2000, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, 57ff.

²⁷¹ Ibid., 65ff. Udover disse love indførtes også andre eugenisk motiverede love, bl.a. en ægteskabslov fra 1937 for bl.a. åndssvage, sindssyge, epileptikere og alkoholister, der ifølge denne lov kun fik lov at gifte sig mod sterilisation. I udvalget, der behandlede dette lovforslag var der flertal for også at inddrage psykopater under Ægteskabsloven, men på grund af usikkerhed om psykopatiens arvelighed var et mindretal imod dette, og psykopaterne endte med at blive undtaget i loven ibid., 203, 12. Se også Kirkebæk 1987, "Abnormbegrebet i Danmark i 20'erne og 30'erne."

²⁷² Jf. Eghigian 2015; Thom Axelsson, "Någonstans mellan sjukt och friskt: Det psykopatiska barnet och psykopatklasser," i *Historien, barnen och barndomarna. Vad är problemet?: En vänbok till Bengt*

Tove bliver et psykopatproblem

I kapitel 6 blev vi præsenteret for Tove gennem anamnesen fra hendes lægejournal. Lægens diagnosticering af hende var forsigtig og bestod af en åben formulering om, at hun "nærmest" havde en mindre intelligensdefekt, og at hun havde et "Særpræg" og en "underliggende" psykisk konstitution, der måske senere kunne give anledning til psykoser. Dermed fik forstanderinde Sejerøe heller ikke umiddelbart udpeget en retning for, hvad hun skulle gøre med Tove. Sejerøe skriver i den halvårslige beretning om Tove, at hun vil "se tiden an" og "afvente om det viser sig, hun har Udviklingsmuligheder eller om det syge vil tage Overhaand hos hende".²⁷³ Et halvt år senere skriver hun, at der "som Helhed" er "nogen Fremgang med hende", trods at Toves humør er "stærkt svingende".²⁷⁴

Der er "noget i vejen" med Tove

Da Tove havde været på Vejstrup lidt over et år, var hun ifølge Sejerøe udenfor skolen "gaaet temmelig godt fremad" og "arbejdede mere maalbevidst, var ogsaa mere rolig", men til Sejerøes overraskelse og i beretningen også tydelige frustration, rømmede hun i marts 1935 sammen med en anden anbragt pige.²⁷⁵ Mens hun er på fri fod, smider hun sit tøj fra Vejstrup væk; får fat i noget herretøj og klipper sit hår kort. Det lykkes hende at nå fra Vejstrup på Sydfyn til Slagelse, før politiet finder hende i forbindelse med, at hun bliver anmeldt og bragt til politistationen, hvor hun sigtes for tyveri og ulovlig omgang med hittegods.²⁷⁶ Et brev i hendes sag viser, at hun under sin flugt har fået økonomisk hjælp af en mand, som hun kalder sin "elskede" og føler sig forstæet af:

[...] Elskede lille Paul jeg savner dig saadan di kan ikke forstaa jeg gerne ud du alene kan det men det hjælper jo ikke noget paa dem herover [...]²⁷⁷

Da Tove kommer tilbage til Vejstrup, er hun ifølge Sejerøe oprørt, og set i lyset af brevet kan det tolkes som udtryk for såvel savn, afmagt eller frihedslængsel, men for

Sandin, red. Judith Lind et al. (Linköping: Linköpings universitet, 2009), 33-37. For en lignende pointe om vanartsbegrebets fleksibilitet, se Sundkvist 1994, 12, 42-43, 57.

²⁷³ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 338, beretning Maj 1934

²⁷⁴ Ibid., elev 338, beretning November 1934

²⁷⁵ Ibid., elev 338, beretning Maj 1935. VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962," elev 338, Politirapport 31.3.1935.

²⁷⁶ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elev 338, Politirapport 31.3.1935.

²⁷⁷ Ibid. Elevsag 338, udateret brev fra Tove til Paul.

Sejerøe er hendes oprørthed et udtryk for nerveproblemer, og hun lægger Tove i seng i, med hendes egne ord, "14 Dages tid" og giver hende en i kilderne uspecificeret "beroligende Medicin for sine Nerver".²⁷⁸

På dette tidspunkt ville Sejerøe tilsyneladende gerne af med Tove. Da plejeforældrene kort efter henvendte sig for at få Tove i prøveplads hos en jordemoder, der skulle bo hos dem, sørgede Sejerøe for at få det i stand gennem det lokale værgeråd.²⁷⁹ Efter to måneder henvendte plejeforældrene sig imidlertid for at få Tove genanbragt.

Da den lokale værgerådsformand bragte Tove tilbage til Vejstrup, opfordrede han Sejerøe til at få Tove mentalundersøgt igen, da han mente, at der var "noget i Vejen med hendes mentale Tilstand."²⁸⁰ På grundlag af denne samtale talte Sejerøe med formanden for Landsrådet for Børneforsorgen, Otto Garde, som bad hende kontakte afdelingslæge Erik J. Larsen. Sejerøe kontaktede dernæst Erik J. Larsen. Sejerøe efterspurgte ikke først og fremmest en vurdering af Toves mentale tilstand, men skrev, at hun henvendte sig for "at faa deres Raad med Hensyn til, hvad jeg skal gøre med Tove".²⁸¹

Forstanderinden opsummerer sagen for lægen ved at skrive, at Tove ikke ville passe sit arbejde i prøvepladsen, og at hun løb ude om natten, og hun refererer Børneværnsformandens holdning om Toves mentaltilstand og citerer ham for "at vi burde have hende undersøgt paany".²⁸² Udover disse informationer om Toves adfærd giver hun sit eget indtryk af pigen:

Mit Indtryk af Tove er dette, at hun siden De i April 1934 undersøgte hende, er gaaet tilbage, hun er mere svingende – opstemt eller nedtrykt - og naar hun har sine daarlige Perioder, er hun forfærdelig raa og fræk og ganske ligeglad med alt; naar hun har det bedst, er hun pjattet og pjanket.²⁸³

²⁷⁸ VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," 137. Elev 338, beretning Maj 1935. Straffeprotokollen melder ikke noget om, at Tove blev isoleret ved sin hjemkomst, hvilket tyder på, at isolation på værelset ikke blev opfattet som relevant at notere i straffeprotokollen, hvis argumentet var en vurdering af den anbragtes mentale tilstand. Nogle uger senere blev den pige, hun fulgtes med straffet med fem dages isolation på sit værelse. VPA:RA: "Straffeprotokol med bilag 1923-1945," 10.4.1935, elev 339.

²⁷⁹ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962". Elev 338, brev fra Sejerøe til værgerådet.

²⁸⁰ Ibid. Elev 338, brev fra Sejerøe til Dr. Erik J. Larsen, 27.1.1936 samt brev fra Sejerøe til Værgerådet 8.2.1936.

²⁸¹ Ibid.

²⁸² Ibid. Elev 338, , brev fra Sejerøe til Dr. Erik J. Larsen, 27.1.1936.

²⁸³ Ibid. Elevsag 338, brev fra Sejerøe til Dr. Erik J. Larsen, 27.1.1936 samt brev fra Sejerøe til Værgerådet 8.2.1936

Forstanderinden udelader i denne kortfattede beskrivelse fuldstændig den vurdering, hun havde, da Tove havde været på Vejstrup et år og endnu ikke var rømt fra Vejstrup, om, at det var gået fremad, og at Tove var mere rolig. Brevet til afdelingslægen er således et eksempel på, at hvad hun inkluderede i og ekskluderede fra fortællingerne om de anbragte afhang af, hvad fortællingen skulle bruges til.

Tove er ”udtalt psykopat”

Sejerøes korte brev og beskrivelse af Tove udgjorde grundlaget for, at Afdelingslæge Erik J. Larsen foreslog en ny diagnose, selvom han ikke havde set Tove i næsten to år. Selvom brevs indhold kan få alvorlige følger for Tove, er tonen humoristisk og distanceret:

Efter de sidste Oplysninger er hun jo udtalt psykopat – og for disse ejer Landet jo ikke et eneste Tilflugtssted – desværre, men det er jo en anden Historie som Kipling skriver.²⁸⁴

I brevet får Sejerøe også sine efterspurgte råd til, hvad hun skal gøre med Tove:

Den eneste udvej el. rettere, det eneste man kan gøre for hende, er at faa hende indstillet til Sterilisation efter Loven af 11. Maj (min Fødselsdag) 1935. Samfundet maa jo være taknemmelig for, at hun ingen Børn faar, men Sagen tager jo Tid, og jeg kan ikke foreslaa Dem et Sted, hvor hun kan anbringes i den Tid el. senere, og jeg ved ikke, hvem der skal holde Tilsyn med hende, men under en el. anden Form maa det etableres. Vi kender jo mest til vore aa* [Aandssvage], selv om jeg har indstillet et Par efter omtalte Lov.

Med de venligste hilsner deres Erik J. Larsen²⁸⁵

Nu har Sejerøe en lægefaglig vurdering, der kan bruges som argument for, at Tove skal placeres et andet sted end på Vejstrup og desuden steriliseres. Sejerøe anmoder herefter det lokale værgeråd om, at Tove skal steriliseres, hvad de dog ikke vil tage stilling til uden en mere formel erklæring fra lægen.

Imidlertid var sagens retning optegnet af Sejerøe og Larsen i fællesskab, og Sejerøe nærmest bestiller en officiel erklæring fra Larsen med den samme konklusion, som han mere løst foreslog i sit første brev. Sejerøe skriver således til afdelingslægen:

²⁸⁴ Ibid. Elevsag 338, Brev fra Afdelingslæge Erik J. Larsen til Sejerøe 12.2.1936

²⁸⁵ Ibid. Elevsag 338, Brev fra Afdelingslæge Erik J. Larsen til Sejerøe 12.2.1936

Han [Værgerådsformanden] vilde dog gerne, før der blev taget endelig Stilling til Sagen, have en Erklæring fra Dem om, at hun er Psykopat, og at De tilraader Sterilisation.²⁸⁶

Allerede dagen efter afsender Erik J. Larsen den efterspurgte formelle erklæring – stadig uden at have undersøgt eller mødt Tove. Denne gang er hans formuleringer dog lidt mere forsigtige:

Kære Forstanderinde Frk. Sejerøe.

Angaaende Tove Dorothea Jensen, som vi har brevvexlet om i den sidste Tid og hvis Karakteristik jeg modtog forleden, skal jeg udtale, at jeg vil anse det for mest sandsynligt, at hun er Psychopat, saaledes som hun tegner sig gennem de givne Oplysninger og min Undersøgelse i sin Tid. Hvis man beslutter sig til en Sterilisation, maa man efter de Erfaringer vi har indhentet gennem vore indstillinger, have foretaget en Wassermann Reaction [test for syfilis, BFL], en alm. Organisk undersøgelse og en neurologisk Undersøgelse - ligesom Undersøgelserne skal falde nogenlunde samtidigt med Indstillingen til Justitsministeriet.

Da Tove ikke vil være i Stand til at ernære, oplære og opdrage et Barn, for [uden? BFL] at fremdrage alvorlige Momenter, skal jeg mene, at jeg synes det rimeligt, at hun steriliseres, inden hun kommer ud i Livet.

Med venlig Hilsen

Sign. Deres Erik Larsen²⁸⁷

Tonen var alvorligere og diagnosticeringen usikrere end i det første brev: Det var nu blot "sandsynligt" at hun var psykopat – i modsætning til da han uden forbehold karakteriserede hende som "udtalt psykopat". Hans forslag om sterilisation var ligeledes formuleret mere forsigtigt, og forslaget begrundedes i dette brev med mere konkrete beskrivelser af hendes mangelfulde evner.

Forsigtigheden i brevet ændrer ikke ved, at scenen var sat og konklusionen var draget, allerede før Tove blev underkastet den organiske og den neurologiske undersøgelse, som burde være grundlag for at der siden kunne drages en konklusion.

Efter at have modtaget dette brev beslutter Sejerøe i samråd med Vejstrups huslæge Christiansen at anmode Landsnævnet for Børneforsorg om, at Tove skal sendes til observation på Rigshospitalets psykiatriske klinik, hvor psykiater August Wimmer kan foretage en organisk og neurologisk undersøgelse.²⁸⁸ Landsnævnet godkender.

²⁸⁶ Ibid. Elevsag 338, Brev fra Sejerøe til Afdelingslæge Erik J. Larsen, 14.2.1936.

²⁸⁷ Ibid. Elevsag 338, Lægeerklæring fra Erik J. Larsen til Sejerøe, 15.2.1936.

²⁸⁸ Ibid. Elevsag 338, Brev fra Sejerøe til Landsnævnet for Børneforsorg, 17.2.1936

Fra diagnosticering til sterilisation

Også i Sejerøes anmodning om indlæggelse af Tove til Rigshospitalets overlæge August Wimmer var scenen sat, og hun anmodede om en indlæggelse og undersøgelse ”med særlig Henblik paa Sterilisation”. Hun uddybede baggrunden således:

Pigen har været under Børneforsorg henimod 5 Aar, og hun har i den Tid vist sig saa upaavirkelig over for al Opdragelse, at man fra et pædagogisk Synspunkt maa anse det for haabløst at fortsætte med hende. Dertil kommer, at hun ved sin Væremaade virker saa skadeligt paa de øvrige Elever, at det synes uforsvarligt at have hende blandt dem. Naar vi ikke allerede har udsendt hende, er det, fordi Dr. Erik Larsen, Brejning, har tilraadet, at hun først blev steriliseret.

Det vilde derfor være meget ønskeligt, om Pigen snart maatte blive indkaldt til psykiatrisk Afdeling, for at den fornødne Undersøgelse og eventuelle Sterilisation kan blive foretaget, hvorfor jeg skal tillade mig at anmode Professoren om at fremme Sagen mest muligt.²⁸⁹

Når udtalelsen til Wimmer sammenlignes med det håb, Sejerøe ifølge stambogens beretning havde for Tove, da hun havde været på Vejstrup i et års tid – et håb som breve mellem Sejerøe og plejeforældrene i øvrigt også viser – synes brevet noget skarpvinklet, og dele af det var direkte usandt. For eksempel var Toves hidtidige tre år under ungdomsforsorg ændret til ”henimod 5 Aar”. Informationer er udeladt, og fortællingen om Tove er entydigt håbløs, så brevet peger mod én konklusion: Uopdragelighed forårsaget af psykopati.

Omkring to måneder efter Toves ankomst til Rigshospitalet afsluttede August Wimmer sin vurdering af Tove. Han konkluderede, at det:

[...] skal bemærkes, at hun baade efter det om hendes tidligere Forhold oplyste og efter Observationen herinde [...] maa betegnes for det første som Psykopat af den karakterløse, udisciplinerede, for Paavirkning ret uimodtagelige Type, med stærk Impulsivitet, særlig ogsaa i sexual Henseende, med manglende moralske Hæmninger særlig paa dette Punkt, ogsaa med i det hele et noget pjanket Følelsesliv, allerede noget forsimplet. Hun er, som de fleste Psykopater, tilbøjelig til ubeherskede Affektexplosioner med ganske ubræmsede Handlinger. Baade følelsesmæssigt og intellektuelt gør hun et noget barnligt uudviklet Indtryk; Intelligensundersøgelsen gav herinde I.Q. 92.²⁹⁰

²⁸⁹ Ibid. Elevsag 338, Brev fra Sejerøe til Professor August Wimmer, 21.3.1936.

²⁹⁰ Ibid. Elevsag 338, Kopi af lægeerklæring fra Professor August Wimmer, Rigshospitalet Psykiatrisk Klinik, 23.5.1936.

Allerede i indledningen til August Wimmers udtalelse henvises til, at sagsakterne er afgørende for hans vurdering af Tove, og i erklæringen skelner han ikke mellem vurderinger foretaget på baggrund af Toves journal og vurderinger baseret på de observationer, han har foretaget, mens hun har været indlagt. Når Wimmers udtalelse sammenlignes med de tidligere sagsdokumenter om Tove ses afhængigheden af de tidligere dokumenter i form af citatvandringer.²⁹¹ For eksempel går ”pjanket” igen fra Sejerøes første brev til Erik Larsen og ”upaavirkelig over for al Opdragelse” fra Sejerøes brev til Wimmer oversættes til diagnosen ”Psykopat af den karakterløse, udisciplinerede, for Paavirkning ret uimodtagelige Type [...]”

En stor del af lægeerklæringen handler om at vurdere, hvad der burde gøres i Toves sag:

[...] Mit Indtryk af hende er, at hun stadig vil vise sig upaavirkelig rsp. i høj Grad obsternasig imod ethvert Forsøg paa Opdragelse paa Hjem el. lign.

Efter mit Skøn er der næppe andet for end at lade hende gaa ud i Livet og klare sig der, som bedst hun kan - egentlige kriminelle Tendenser har hun jo ikke vist. Men jeg vilde mene, at et Krav udgaaende fra Anstaltsledelsen, som hun p.t. er undergiven, om hendes Sterilisation inden endelig Udskrivning af Forsorgen, vilde være berettiget, baade fordi samfundsmæssige Hensyn taler derfor, og fordi det maa anses for gavnligt for Pigebarner, at hun sættes ud af Stand til at faa Afkom, der dels vil kunne blive stærkt psykopatisk præget dels maaske extramatrimonielt [vil komme under værgerådsforsorg, BFL], og hvis Forsøgelse og opdragelse hun vist vil være ude af Stand til at bestride paa forsvarlig Vis. [...] ²⁹²

Sejerøe sender Wimmers erklæring videre og bekræfter hans konklusion i et brev til Landsnævnet for Børneforsorgen:

[...] skal man tillade sig at udtale at det Billede Professor Wimmer i sin Erklæring om Pigen giver fuldt ud svarer til det Indtryk, vi har af hende fra hendes Ophold her hos os. Jeg er ogsaa enig med Professor Wimmer i, at Tove vist vil være ude af Stand til at forsørge og opdrage eventuelle Børn paa forsvarlig Maade.²⁹³

På baggrund af denne decentraliserede sagsgang besluttede retslægerrådet, at Tove skulle steriliseres.²⁹⁴ Hverken Forstanderinde Sejerøe, August Wimmer eller Erik J.

²⁹¹ Jf. Kirkebæk 2004, *Letfærdig og løstagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*.

²⁹² VPA:RA: “57-124, Elevsager 1908-1962”. Elevsag 338, Kopi af lægeerklæring fra Professor August Wimmer, Rigshospitalet Psykiatrisk Klinik, 23.5.1936.

²⁹³ Ibid. Elevsag 338, Brev fra Sejerøe til Landsnævnet for Børneforsorg, 25.5.1936

²⁹⁴ Sterilisationen blev foretaget syv måneder senere, 21. oktober 1936. Da Sejerøe ikke ønskede Tove tilbage til Vejstrup efter observationen på Rigshospitalet blev hun i stedet i ventetiden anbragt hos Kvindehjælpen.

Larsen ville i deres formelle breve tage ansvaret for forslaget om sterilisation. I Sejerøes breve var forslaget i de første sagsakter Erik J. Larsens og huslægens C. Christiansens²⁹⁵ og siden August Wimmers.²⁹⁶ Erik J. Larsen var den første, der i et brev til Sejerø nævnte muligheden, men i et senere mere formelt brev lod han beslutningen være op til *andre* med formuleringen "Hvis man beslutter sig til en Sterilisation [...]". Han bakkede dog i forsigtige vendinger op om en sådan beslutning som "rimeligt".²⁹⁷ August Wimmer lod sterilisation være et "Krav udgaaende fra Anstaltsledelsen, som hun [Tove] p.t. er undergiven", det vil sige Frk. Sejerøe.

Således blev sagen sendt videre, uden at nogen af dem, der havde haft personlig kontakt med Tove, følte sig primært ansvarlige. Den endelige beslutning blev truffet af Retslægerådet, men kun på grund af anmodningen fra Sejerøe, der som forstanderinde fungerede som værge for Tove, og hendes anmodning havde kun værdi på grund af lægerne Erik Larsens og August Wimmers erklæringer. Beslutningen blev altså truffet pga. anmodninger og udtalelser fra tre aktører, hvoraf ingen så sig selv som initiativ- eller beslutningstagere i sagen. Toves sterilisation er dermed et konkret eksempel på, hvad sociolog Zygmunt Bauman har begrebsliggjort som bureaukratiets neutralisering af moralen gennem distance mellem beslutningstagere og den, beslutningen berører.²⁹⁸

Tvungen frivillighed: "de tager jo ens Livsglæde"

Formelt set blev Tove steriliseret frivilligt, da det var påkrævet af alle sterilisationer, der skete i henhold til loven af 1935. De sterilisationer, der skete med henvisning til 1934-loven for åndssvage, krævede derimod ikke frivillighed: De åndssvage blev betragtet som *så* mindreværdige, at de ikke selv behøvede at samtykke.²⁹⁹ Toves sag illustrerer imidlertid tydeligt, at frivillighed er et historisk foranderligt begreb, og at lovens krav om et skriftligt samtykke ikke sikrede, hvad vi i dag vil forstå som frivillighed. I et brev fra Tove til Sejerøe mens hun er indlagt på Rigshospitalet, skriver hun:

²⁹⁵ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962". Elevsag 338, Brev fra Sejerøe til August Wimmer, 21.3.1936.

²⁹⁶ I en opsummering af sagen til Københavns Politi skriver Sejerøe således i 1937, at sterilisationen skete efter Wimmers råd. Ibid. Elevsag 338, Brev fra Sejerøe til Københavns Politi 30.6.1937.

²⁹⁷ Ibid. Elevsag 338, Lægeerklæring fra Erik J. Larsen til Sejerøe, 15.2.1936

²⁹⁸ Zygmunt Bauman, *Modernitet og holocaust* (Hans Reitzel, 2001), 264f., citeret i Kirkebæk 2007, *Uduelig og ubrugelig: åndssvageasylet Karens Minde 1880-1987*, 29.

²⁹⁹ Jf. Kirkebæk 1987, "Abnormbegrebet i Danmark i 20erne og 30erne."

Ja frk. Sejro de kan tro jeg havde ikke ventet et hospitalsophold paa den maade og så længe. Frk Sejro hvorfor skulde jeg her over da jeg ikke synes der var Grund til det og de vil have en Operation paa mig er jeg da saa slem siden de skal gøre det ved mig tror de jeg er sindssyg, for det maa jeg næsten tro siden det skal gøres ved mig, de tager jo ens Livsglæde paa den Maade, ja nu ryster de nok paa Hovedet af mig, men det maa de også godt, jeg er somme Tider ved at opgive det hele man kan lige saa godt Dø som alt dette her.³⁰⁰

Det er ikke meningsfuldt at beskrive Toves sterilisation som frivillig. Tove oplevede sterilisationen som noget, nogle ville gøre ved hende, fordi de mente, at hun var "slem" eller "sindssyg". Om hun oplevede det som en straf for sin rømning, eller om hun kendte til de eugeniske logikker bag sterilisationen, melder hendes sagsakter ikke noget om, men hun oplevede angiveligt, at sterilisation var en betingelse for, at hun kunne blive en del af samfundet. I et brev skrevet kort efter ankomsten til Rigshospitalet skriver hun, at hun har det godt og har fået særligt tiltro til lægen Georg Bredmose, som har sagt til hende "at jeg maaske maa faa en Plads herfra, hvad jeg vil være meget glad for, nu vil jeg gerne høre deres Mening".³⁰¹ Da hun siden venter på at blive opereret skriver hun til Sejerø, at hun: "haaber snart at faa det overstaet saa jeg kan faa en Plads".³⁰² Tove kan meget vel have oplevet sterilisationen som et krav for at blive udskrevet, selvom der i realiteten ikke var nogle anstalter, der ønskede at tage imod hende, og selvom der ikke var noget lovfæstet grundlag for at holde hende under børneforsorgen mere end 16 måneder yderligere, til hun fyldte 21 år.³⁰³ Sagen endte med, at Tove blev steriliseret, hjemsendt og tildelt en tilsynsværge, der kunne holde øje med hende til hun fyldte 21 år.

I overensstemmelse med, hvad Toves sag viser, har Lene Koch som konklusion på en stor undersøgelse af retslægerådets afgørelser konkluderet, at "ikke alle sterilisationer var frivillige i moderne forstand".³⁰⁴ For eksempel kunne tvangsanbragte og -indlagte personer blive lovet frihed, hvis de lod sig sterilisere, og personer uden for anstalter kunne trues med indlæggelse og børnefjernelser.³⁰⁵

Tove blev en ud af 6839 personer, heraf 88% kvinder, der steriliseredes efter 1935-loven i perioden fra 1935-1967.³⁰⁶ Mellem 1936 og 1946 blev initiativet til

³⁰⁰ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elev 338, brev fra Tove til Sejerø, 10.6.1936.

³⁰¹ Ibid. Elevsag 338, brev fra Tove til Sejerø, udateret, senere påskrevet med blyant "April 1935".

³⁰² Ibid. Elevsag 338, brev fra Tove til Sejerø, 4.8.1936.

³⁰³ Sejerø foreslog, at hun blev udskrevet som uopdragelig efter sterilisationen, men Landsnævnet afviste dette, og hun blev i stedet sendt hjem og tildelt en tilsynsværge, der kunne holde øje med hende til hun fyldte 21 den 16. December 1937. Ibid. Elev 338, Brev fra Landsnævnet for Børneforsorg til Vejstrup Pige hjem, 25.1.1937.

³⁰⁴ Koch 2000, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, 199, 202-03, 08.

³⁰⁵ Ibid.

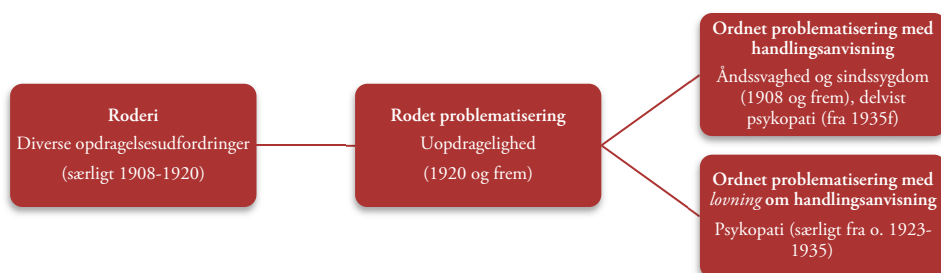
³⁰⁶ Ibid., 195, 97.

sterilisation i henhold til loven af 1935 ifølge Lene Koch ofte taget af en læge, men som Toves sag viser, kunne en sag, der i Sterilisationsnævnet sikkert har set ud som om, at initiativet kom fra en læge også i høj grad være drevet frem af en børnesagsarbejders koordinerende indsats. En sådan forståelse af rollefordelingen svarer til August Wimmers beskrivelse i den afgørende lægejournal om, at anstaltsledelsen, det vil sige Sejerøe, *krævede* at Tove blev steriliseret, inden hun blev udskrevet fra Vejstrup.³⁰⁷

Fra rodede til ordnede problematiseringer

Jeg har i tidligere kapitler brugt begreberne roderi, rodet problematisering og ordnede problematiseringer til at undersøge problematiseringerne på Vejstrup Pighjem, primært i relation til individer (se model 1, side 59). Model 3 herunder bruger begreberne til på et overordnet plan at vise forandringer i roderi og problematiseringer relateret til lægevidenskabelige problematiseringers introduktion på Vejstrup Pighjem i perioden 1908-1940. Modellen herunder viser, hvordan der kan observeres en overordnet tendens til mere ordnede problematiseringer i form af diagnoser på Vejstrup Pighjem i perioden 1908-1940 og samtidigt kobler modellen denne tendens til de handlemuligheder diagnoserne gav. Modellen skal ikke læses som at roderiet og de rodede problematiseringer forsvandt med tendensen til ordnede problematiseringer, snarere som at roderiet og de rodede problematiseringer delvist erstattedes og delvist suppleredes af ordnede problematiseringer.

Model 3: Roderi, rodede problematiseringer og ordnede problematiseringer på Vejstrup Pighjem



³⁰⁷ VPA:RA: "57-124, Elevsager 1908-1962", elevsag 338, Kopi af lægeerklæring fra Professor August Wimmer, Rigshospitalet Psykiatrisk Klinik, 23.5.1936.

Modellens første led udgøres af roderi, der forstås og håndteres forskelligt fra sag til sag. Særligt kendetegnes perioden 1908-1923, før uopdragelighed etableredes som kategori i forbindelse med forberedelserne til Værgerådsloven af roderi (se kap 5). De vanskeligste unge piger blev i denne periode opgivet fra Vejstrup og udskrevet af værgerådsforsorgen uden at der eksisterede et samlet begreb for, hvad problemerne bestod i, eller formaliserede teknikker, der udpegede nogle anbragte som del af målgruppen for denne håndtering.

Modellens andet led udgøres af, hvad jeg, med en tilføjelse til Gubrium og Järvinens begrebsapparat, begrebsliggør som en rodet problematisering – der adskiller sig fra de ordnede problematiseringer ved at være uden formaliserede teknikker eller klar handlingsanvisning. Som vist i kapitel 5 blev der i forbindelse med forberedelserne til revisionen af Børneloven i starten af 1920'erne politisk opmærksomhed om, at de vanskeligste værgerådsbørn blev udskrevet af børneforsorgen stik mod intentionen. Begrebet uopdragelighed blev den rodede problematisering, de opgivne børn og unge blev forstået igennem. Modellens andet led udgøres af uopdragelighed. I Vejstrups årsberetninger træder uopdragelighed frem som problematisering og kategori i årsberetningen i 1920. Fra 1920 og frem præsenteredes elever, der blev udskrevet med henvisning til at være uimodtagelige for opdragelse, under kategorien "uopdragelig" (se kapitel 5).

Modellens sidste led udgøres af ordnede problematiseringer med formaliserede teknikker og handlingsanvisning. Jeg skelner i dette sidste led mellem problematiseringer med *lovning* om handlingsanvisning (nederst) og *med* handlingsanvisning (øverst). Som den øverste kasse i sidste led viser, blev diagnoser brugt allerede fra 1908 til at udpege nogle af de anbragte som uden for hjemmets målgruppe. Åndssvaghed og sindssygdom eksisterede således som problematiseringer, der anviste til indskrivning på sindssygehospital eller på en åndssvageanstalt. Som den nederste kasse viser, blev psykopati introduceret som problematisering omkring 1923, og frem til 1935 udgjorde diagnosen en problematisering uden handlingsanvisning. I og med at der i 1920'erne og 1930'erne var en forventning om, at der ville komme en institutionel løsning og dermed handlingsanvisning, indebar kategorien dog på overordnet plan en lovning om en handlingsanvisning. I denne periode blev psykopatidiagnosen brugt som forklaring på uopdragelighed, men piger, der blev forstået som psykopater blev håndteret forskelligt. Efter 1935 tilbød kategorien en lovfæstet handlingsanvisning: sterilisation, samtidig med at forventningen om fremtidige psykopatanstalter bestod. Jeg begrebsliggør psykopati som en ordnet problematisering på grund af at dens relation til mentalundersøgelsens formaliserede teknikker samt dens *lovning* om handlingsanvisning.

Samlet viser modellen en tendens mod mere og mere formaliserede teknikker i udpegningen af afvigelser og i udvikling af handlemuligheder for de vanskelige piger, der ansås for ikke at høre hjemme i børneforsorgen.

Opsamling: Psykopatproblemets (lovning om) handlemuligheder

Forslaget om at oprette en lukket afdeling for piger, som fremkom i en betænkning i 1911, og som en gruppe pighjemmsforstanderinder genoptog i 1920, kan forstås som disciplinære løsningsforslag på, hvad der dermed blev opfattet som disciplinproblemer. For at en lukket afdeling kunne være en løsning, indebar det, at problemerne med de vanskelige piger blev set som ungdomsproblemer, der således kunne løses ved brug af andre opdragelsesmidler inden for børneforsorgen. Logikken var, at disse kunne medvirke til, at de problematiske unge kunne udvikle sig til ansvarlige individer, før de blev voksne. Forslaget om at oprette lukkede afdelinger kan således anses som en liberal løsning, idet formålet var at få individerne til, gennem disciplinær opdragelse, siden at styre sig selv.

Den åbning, der havde været i 1911 for disciplinære løsninger på pighjemmenes problemer, da en kommission undersøgte behovene for lukkede afdelinger på såvel drenge- som pighjem, fandt ikke længere grobund hos børneforsorgens ledelse i 1920 og heller ikke andre steder. På et halvt årti var pigeproblemet blevet omformuleret fra at være et disciplinproblem, der eventuelt skulle løses med en lukket afdeling og dermed et nyt opdragelsesmiddel i børneforsorgens regi, til i stedet at være et problem af arvelighed og degeneration. Vagabonderende unge kvinder var ikke længere blot trusler mod nationens økonomi og moral i sig selv, men også potentielle trusler mod befolkningens fremtidige kvalitet, i tilfælde af, at de fik børn.³⁰⁸ Med denne nye problemdefinition var en lukket afdeling ved pighjemmene ikke længere en løsning. Forstanderindernes forslag om en lukket afdeling på en opdragelsesanstalt for unge kvinder kunne derfor ikke konkurrere med Christian Kellers forslag om at anbringe - med Bruns ord - ”den vagabonderende, løsagtige kvindelige ungdom” på en lukket ø-anstalt under åndssvageforsorgen, hvor de kunne forblive også efter det 21. år.

Kapitlet viser, at de lægelige perspektiver, herunder perspektiver om intelligens og psykopati, i 1920'erne og 1930'erne muliggjorde en efterlysning af flere ressourcer og nye institutionstyper for at løse børneforsorgens problemer. I 1920 var bekymringerne for værgerådspigerne med til at skabe grundlag for oprettelsen af Sprogø, og i 1936 blev der nedsat en kommission, der skulle komme med forslag til psykopatanstalter. Efterspørgslen på ressourcer til børneforsorgen i 1920, der ikke koblede sig til lægelig ekspertise, vandt derimod ikke gehør eller politisk opbakning. Kapitlet viser samtidig, at det ikke blot var lægerne, men også børnesagsarbejderne, der brugte de lægelige

³⁰⁸ Problematiseringen fulgte således en udvikling i Danmark i øvrigt. Lene Koch viser, hvordan eugenikken vandt frem fra genopdagelsen af Mendels arvelighedsteori omkring 1900 til midten af 1910'erne. Degenerationsteoretikerne, der fulgte Morels teorier (herunder A. Wimmer), mente at degeneration ville føre til, at de ramte slægter ville udslutte sig selv, fordi de var truet af sterilitet. Mendelianere frygtede derimod de degenereredes stærke frugtbarhed, og at deres sygelige arveanlæg blev givet videre og truede befolkningens sundhed. Koch 2010, *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*, 47-62.

perspektiver til at argumentere for nye og flere ressourcer. Ligesom lærerinder, forstanderinder og læger brugte og påkaldte sig diagnoser i håndteringen af konkrete anbragte unge piger, indgik psykopatidiagnosen også i børnesagsarbejders efterspørgsel efter flere ressourcer på et overordnet niveau i form af nye institutioner. Mikroniveauets problematiseringer på Vejstrup Pige hjem, lægevidenskabelige logikker og aktørers involvering i disse problematiseringer (som også ses i kapitel 6), var således formede af og dybt afhængige af det politiske niveaus håndteringer af børneforsorgens drenge- og pige problemer og opdeling i problemerne som netop kønsopdelte drenge- og pige problemer. Brugen af psykopati-diagnosen på Vejstrup hang også sammen med forventningen om, at der i fremtiden ville komme psykopatanstalter, der kunne være løsningen på de problemer, der blev formuleret som psykopati.

Ved hjælp af perspektivet om diagnostisering som problematiseringer, der muliggør handlemuligheder, kan Vejstrups personales brug af psykopatidiagnosen (og dermed bevægelsen fra *uopdragelighed* til psykopati) ses i lyset af, at der løbende udviklede sig handlemuligheder, som knyttede sig til denne diagnose, herunder fra 1935 sterilisation og udskrivning, men også, at der var en forventning om, at der i fremtiden ville komme en psykopatanstalt og dermed endnu en løsning.³⁰⁹

Dette kapitel viser, at de psykiatriske logikkens indtog i børneforsorgen hang sammen med, at diagnoserne skabte muligheder i børneforsorgens arbejde. Hvor det forrige kapitel samt analysen af Toves sag i dette kapitel viser, at diagnoserne gav muligheder i håndteringen i enkelte sager, viser dette kapitel desuden, at diagnoserne gav muligheder for at mobilisere ressourcer på et mere overordnet plan. Særligt åndssvaghed og psykopati var diagnoser, der i starten af 1920'erne gav anledning til forventninger om nye ressourcer i form af nye institutioner til disse målgrupper. Blandt andet derfor anvendte såvel menige børnesagsarbejdere på Vejstrup som Overinspektør Brun problematiseringer, der påkaldte sig medicinsk-psykologiske teknologier (mentalundersøgelsen, herunder IK-testen), viden (diagnosticering) og institutionelle ressourcer (ø-anstalt og psykopathjem).

Når Brun gjorde pigehjemmenes problemer til et kombineret åndssvagheds- og psykopatproblem i 1923, og Frk. Sejerø gjorde problemerne til psykopatproblemer i 1930, brugte de begge lægevidenskabelige diagnoser til at efterspørge ressourcer til løsning af børneforsorgens problemer. I denne proces var de begge med til at øge lægevidenskabens betydning på området. I modsætning til hvordan processen kan

³⁰⁹ De, der blev defineret som åndssvage kunne også steriliseres med henvisning til Danmarks første sterilisations- og kastrationslov, den såkaldte Forsøgslov fra 1929 og siden med henvisning til Forsøgsloven i 1934. Jeg har ikke fundet eksempler på sterilisationer med henvisninger til disse love i Vejstrups arkiv, hvorfor de ikke er nævnt. Sandsynligvis blev sådanne sager sendt videre til åndssvageforsorgen, før der blev taget skridt i retning af sterilisation. For mere om disse love og deres udmøntning i praksis, herunder i åndssvageforsorgen og fængselsvæsenet, se Koch 2000, *Tvangsterilisation i Danmark 1929-67*; Kirkebæk 2004, *Lettærdig og løstagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*; Kragh 2018, *Sikringen. Forbrydelse, farlighed og foranstaltninger. Sikringsafdelingen i dansk psykiatri 1918-2018*, 100-02.

fremstå i lyset af metaforer om professionskampe, betød lægevidenskabens øgede magt imidlertid ikke, at de selv fik mindre magt. Tværtimod viser analysen her, at børnesagens folk kunne bruge lægevidensskaben til at opnå legitimitet i håndteringen af allerede definerede problemer – som for eksempel uopdragelighed – og til at gøre sit eget arbejde mere vigtigt i en tid, hvor lægevidenskabelige problematiseringer fik særlig opmærksomhed fra politisk side og dermed også at mobilisere flere ressourcer til dette arbejde.³¹⁰ Analysen udfordrer også et statisk magtperspektiv, der pr. definition opfatter lægerne som magtfulde i samarbejdet ved at vise, at det ikke nødvendigvis var lægerne, der havde det afgørende ord i diagnosticeringsprocesserne i konkrete tilfælde, om end det var lægerne der formelt diagnosticerede.

Kapitlet viser således, at psykopatidiagnosens indflydelse i børneforsorgens historie må forstås bredere end som en historie om lægevidenskabens aktørskab, samt at diagnosens historie må ses i sammenhæng med de institutionelle ressourcer og praksisser, som den indgik i, og som den blev brugt til at påkalde sig.³¹¹ At der i begyndelsen af 1940'erne var opnået konsensus om, at en del af børnesagens problemer bundede i, at en del af forsorgens elever led af såvel medfødt som erhvervet psykopati var i høj grad et resultat af alliancer, som blev bygget mellem børnesagen og lægerne.³¹²

Psykopatidiagnosens fleksibilitet gjorde den brugbar

Som jeg har vist i sidste del af kapitlet, var en af grundende til, at psykopatidiagnosen slog igennem på Vejstrup Pighjem lokalt, dens fleksibilitet i forhold til diagnosticeringen, der gjorde, at det var muligt at bruge den uden at kunne påvise specifikke testresultater eller arveforhold. På grund af denne fleksibilitet var det muligt gennem en brevkorrespondance mellem forstanderinde og læger at nå frem til, at psykopati var den rette diagnose for en specifik anbragt. Når dette først var besluttet i en brevkorrespondance, fremstår en senere observation og formelle diagnosticering som formaliteter, der var nødvendige for at leve op til lovgivningens bureaukrati.

³¹⁰ Psykopatidiagnosen var i øvrigt generelt knyttet til en forventning om øgede ressourcer og specialiserede institutioner, herunder også inden for sindssygevæsenet og fængelsvæsenet samt retspsykiatrien. I 1930 blev der således nedsat en kommission, der skulle undersøge mulighederne for særanstalter for kriminelle psykopater på baggrund af, at den nye straffelov, som blev vedtaget samme år og trådte i kraft i 1933, indførte bestemmelser om særforanstaltninger ud fra vurderingen af den enkelte kriminelles karakter. I forhold til kriminelle med psykopatidiagnosen skete det delvist med oprettelsen af Herstedvester for kriminelle psykopater. Kragh 2018, *Sikringen. Forbrydelse, farlighed og foranstaltninger. Sikringsafdelingen i dansk psykiatri 1918-2018*, 112-16.

³¹¹ Jf. Eghigian 2015, 284.

³¹² "Betænkning vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem," (1952); "Indstilling til Socialministeriet angående Betænkningen for det Arbejds- og Socialministeriet under 19. april 1941 nedsatte Udvalg, for saa vidt angaar de deri indeholdte Forslag vedrørende Børneforsorgen," (1943).

Diagnosens fleksibilitet bestod også i en fleksibilitet i forhold til de handlemuligheder, den kunne igangsætte. Psykopati-diagnosen kunne i både 1920'erne og 1930'erne bruges i et argument for, at udskrivning var en god ide, men der skete samtidig en glidning mod en vis åbenhed for, at opdragelse var mulig sidst i 1920'erne, og dermed kunne diagnosen også bruges som argument for, at en pige skulle blive under forsorgen.³¹³ I kombination med Sterilisationsloven i 1934 kunne diagnosen bruges på en ny måde som argument for udskrivning. Brugen af diagnosen lokalt på Vejstrup må ses i lyset af, at den dermed åbnede for mulige handlinger i besværlige sager: I starten af 1920'erne gav den mulighed for *udskrivning som uopdragelig*. I starten af 1930'erne fik den derimod både Forstanderinde Sejerøe og forskellige læger til at argumentere for, at pigerne skulle være under lang værgerådsforsorg på trods af de besværligheder, det gav lokalt. Men fra 1934 gav diagnosen mulighed for, at forstanderinden kunne iværksætte *sterilisation* og *prøveudskrivning*, og som Toves sag viser, kan diagnosticeringsprocessen ikke adskilles fra, at forstanderinden ønskede at få mulighed for at håndtere Toves sag på netop denne måde.

Psykopatiproblematismen som effekt af manglende ressourcer

Kapitlet viser, at arbejdet for en psykopatanstalt for piger skete i forlængelse af efterspørgslen på disciplinære ressourcer til håndteringen af de vanskeligste unge piger under børneforsorgen. Bygningsmæssige forskelle på Vejstrup og Braaskovgaard havde været medvirkende til, at Braaskovgaard blev udvidet med en lukket afdeling, hvorimod forslaget om en lukket afdeling på Vejstrup blev udsat. At der derudover netop skete et stort oprør på Braaskovgaard, kort efter at en betænkning i 1911 havde anbefalet at oprette en lukket afdeling på Braaskovgaard, gjorde, at forslaget blev hastegennemført. Dermed blev de forskelle, der allerede var mellem drengehjemmet og pigehjemmene endnu større. Det er blandt andet i denne kontekst, vi må forstå, hvorfor forstanderindernes lobbyarbejde for først en lukket afdeling og siden en psykopatanstalt ikke involverede drengehjemmets forstandere.

Lægernes begrænsede magt og børneforsorgens autonomi

Trods mobilisering fra flere sider for i 1909 først mellemanstalter og siden psykopatanstalter og trods at mobiliseringen ledte til nedsættelsen af et ministerielt udvalg i 1936, der skulle se på mulighederne for at oprette sådanne anstalter, blev ideen aldrig ført ud i livet. Det udfordrer forståelsen af, at socialpolitikken i de første

³¹³ Historikerne Annika Berg og Gregg Eghigian har begge fremhævet diagnosens fleksibilitet. Berg 2018, *De samhällsbesvärliga: Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige*, 339; Eghigian 2015.

årtier af 1900-tallet var resultat af professionelle, herunder lægelige, interesser.³¹⁴ I dansk børneforsorg var blandt andet økonomi stadig mere afgørende end lægelige problemforståelser af socialpolitik. Indflydelsen fra lægers publikationer om psykopati og børn var afgørende for, at psykopatidiagnosen fik betydning i børneforsorgens praktiske arbejde, men lægernes løsningsmodel på psykopatiproblemet – en psykopatanstalt – var for ressourcekrævende til at staten ville træde ind. Først da lægevidenskaben kunne give anledning til en mindre økonomisk belastende løsning på psykopatiproblemet: Sterilisation, blev lægernes løsningsforslag til virkelighed i form af Sterilisationsloven i 1935 og med sterilisationer af unge piger under værgerådsforsorg.

Den lange proces, hvorigennem forskellige aktører i 1920'erne og 1930'erne forsøgte at formulere og foreslå institutionelle løsninger på psykopatiproblemet i børneforsorgen, herunder arbejdet for at åbne et foreningsdrevet psykopathjem, kan ligeledes læses som blandt andet et udtryk for børneforsorgens blandede økonomi og relative autonomi fra staten, selv efter forsorgsloven og den store socialreform i 1933. Filantropisk drevne institutioner udgjorde til stadighed en helt central del af børneforsorgen. Spørgsmålet om mulige psykopatanstalter blev liggende på børneforsorgens eget bord og i forhandlinger mellem børneforsorgen og filantropiske foreninger frem til 1936, hvor der blev nedsat et ministerielt udvalg, der tog problemet op på politisk niveau, dog uden at det siden ledte til oprettelse af psykopatanstalter.

Indlæggelse Mj 1936.
 F. Skolen: Ustadiq. og uden Interesse.
 Værger Skolen: Siden sin Genanbringelse har vist sig ganske upaavirkelig overfor al Opdragelse.
 Kilde: God
 Andre Bemærkninger: Pigen er den 28 Marts indlagt paa Rigshospitalets psykiatriske Afdeling til Undersøgelse. Her forhandles i Gjældelse med Sundhedsmyndigheden om ved Udskrivningen fra Hospitalet at lade hende anbringe i Plads saaledes, at hun samtidig indgaar af Forsorg.
 Ipholdt paa Hospitalet resulterende i, at hun blev indstillet til Sterilisering, mens Lægen blev ordnet opholdt hun sig paa Vilje Opdragelse.

Uddrag af Toves stambog. Skrevet i forbindelse med at hun blev indlagt og siden steriliseret. Anonymiseret.

Kilde: VPA:RA: "134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961," elev 338.

³¹⁴ Jf. Thomsons lignende konklusion om den britiske stat og åndssvageforsorgens udvikling. Thomson 1998, 301.

8. KONKLUSION: SAMMENFLETNINGER OG GENSIDIGE AFHÆNGIGHEDER

I denne afhandling har jeg undersøgt opdragelsespraksisserne på Vejstrup Pighjem i perioden 1908-1940 gennem begreberne problematisering og håndtering. I indledningen mødte vi Lily, der i 1932 blev diagnosticeret som psykopat, og som derfor forblev på pighjemmet til kort før sin 21-års fødselsdag. Vi har siden også mødt Tove, der i 1936 blev steriliseret og udskrevet af børneforsorgen med henvisning til samme diagnose, samt Viola der i 1922 løb væk fra Vejstrup og siden blev udskrevet med henvisning til, at hun var uimodtagelig for opdragelse. Og vi har mødt piger, der som Dorthea og Anna i mange år efter deres udskrivning fra pighjemmet skrev breve til forstanderinden og beskrev hende som deres plejemor. Ved hjælp af journalsager har afhandlingen således vist såvel kontinuiteter som forandringer i måderne, hvorpå pigerne blev forstået som problematiske og måderne, hvorpå de blev håndteret, ligesom den har vist variationer i måderne, hvorpå pigerne blev subjektiveret gennem opdragelsen.

Jeg vil i den følgende konklusion først samle op på, hvordan opdragelsens forbedringspraksisser fungerede, herunder hvordan opdragelsen både var konstitueret af køn og konstituerede køn. Dernæst vil jeg svare på, hvordan der, når opdragelsen slog fejl, voksede nye problematiseringer frem, om at nogle piger var uopdragelige, samt hvordan disse nye problematiseringer var sammenvævet med de praktiske håndteringer af pigerne, det vil sige, med at deres opdragelse blev opgivet og at de blev udskrevet af børneforsorgen. Dernæst vil jeg vise, hvordan de nye problematiseringer kaldte på både yderligere viden og på nye muligheder for håndteringer og dermed skabte grundlag for etableringen af psykiatriske vidensformer i opdragelsesarbejdet. Her svarer jeg på såvel teoretisk som empirisk niveau også på, hvordan samspeilet mellem håndteringer og problematiseringer kan forstås.

At fremelske ordentlige piger til det frie liv

Vejstrup Pigeheim var en disciplinær anstalt, forstået således at opdragelsen foregik gennem træning i respektable handlinger og følelser. Opdragelsen var rettet mod de anbragte pigers handlinger, deres tanker, deres følelser og deres vilje. Gennem træning og oplæring i praktisk arbejde og udvisning af respektabel femininitet skulle de anbragte opdrages til at stræbe efter og siden blive ordentlige og arbejdsomme piger og kvinder. Disciplineringen af pigernes handlinger var et middel til at opnå en forbedring af pigernes indre: En elev, der forsøgte, men mislykkedes med at opføre sig godt, var nærmere opdragelsens mål end en lydig elev, der ikke mente det ærligt. Målet var, at de gjorde institutionens normer til deres egne; at de lærte selv at træffe valg, der stemte overens med disse normer; at de siden opdrog sig selv livet igennem til også efter udskrivningen fra børneforsorgen fortsat at handle i overensstemmelse med opdragelsens normer. Viljen skulle formes til at overvinde lysten, og lysten skulle transformeres, så den blev rettet mod at blive og handle som en ordentlig pige. Tankerne skulle gennem arbejde ledes bort fra seksualiteten. Følelserne skulle reformeres mod fremtidsdrømme om et ordentligt liv som tjenestepige og siden hustru, husmor og mor.

I undersøgelsen argumenterer jeg for, at fundamentet for opdragelsen var opbygningen af en personlig og nær relation mellem forstanderinden og den enkelte anbragte pige. Jeg bidrager til børneforsorgens og opdragelsesanstaltens historie med begrebsliggørelsen af den disciplinære opdragelse som udøvedes på Vejstrup som *moderlig omsorgsmagt*. Begrebet retter sig mod disciplinmagtens produktive side i form af skabelsen af reformerede subjekter. Den moderlige omsorgsmagt, som den udøvedes på Vejstrup, tilbød de anbragte piger at blive del af et kærligt værdifællesskab med forstanderinden som leder og plejemoder og tilbød dem dermed også en ny forståelse af sig selv. Gennem relationen til forstanderinden blev pigerne trænet i at udvikle og udvise respektabel femininitet og i at engagere sig i deres egen forbedring, hvilket i forstanderindens forståelse ville lede til, at de kunne blive lykkelige.

Gennem samtaler og brevvekslinger med forstanderinden skulle pigerne erkende, at de havde brug for opdragelse og i kraft af denne erkendelse blive opdragelsesobjekter. Dernæst kunne forstanderinden hjælpe og vejlede dem i den efterfølgende indre reform. Forstanderindens interesse og omsorg for de anbragte fik mange piger til at åbne sig for hende, og dermed fik hun viden om pigerne, som hun kunne bruge i opdragelsen.

Mange anbragte knyttede stærke bånd til forstanderinderne som plejemødre samt til Vejstrup som hjem, og mange søgte at opnå deres anerkendelse som velopdragne piger både under og efter deres ophold på Vejstrup Pigeheim. Den kærlige og for nogle anbragte livsvarige relation mellem forstanderinde og elev var en magtteknologi, der således strakte sig ud over opholdet på pighjemmet i både tid og rum.

Opdragelsen var kønnet, idet de anbragte piger ikke blev tilbudt at blive ordentlige mennesker generelt set. Tilbuddet om forbedring var mere specifikt; De blev tilbudt at blive ordentlige piger og siden respektable kvinder. Samtidig sandsynliggør analysen, at opdragelsens teknikker også var defineret af køn, og desuden også af alder. Unge piger var den gruppe under børneforsorgen, der ifølge loven måtte straffes mindst korporligt. Fordi Vejstrups målgruppe var unge piger, og muligvis også fordi hjemmet var ledet af en kvinde, var straffeformerne sandsynligvis mindre korporlige end i institutioner for unge drenge. Isolation på værelset samt i institutionens betækningsrum, til tider i op til 14 dage og til tider kombineret med fiksering i remme var udbredte straffeformer. Derudover foregik opdragelsen ved tildelinger af belønninger og straffe samt ved at knytte nogle piger til forstanderinden som særligt betroede med særlige privilegier for at motivere de øvrige til ligeledes at opnå flere privilegier i hverdagen.

Nyt og gammelt, tradition og fornyelse

Vejstrup Pigeheim var målrettet unge piger, der blev opfattet som særligt vanskelige, enten fordi de havde begået noget kriminelt eller af andre grunde. At disse unge piger ikke skulle straffes, men i stedet skulle opdrages og forbedres, fremstår i et velfærdspolitisk og velfærdshistorisk lys som en ny praksis. Imidlertid trak den moderlige omsorgsmagt, der blev udøvet på Vejstrup Pigeheim, på 1800-tallets traditioner for kvinders filantropiske arbejde. På Magdalenahjem og andre kvindeheim havde borgerskabets kvinder langt tidligere engageret sig i andre kvinders forbedring gennem slægtskabsmetaforer; lagt vægt på opbygningen af en hjemlig følelse; på oplæring i husligt arbejde og på målet om en indre reform. I børneforsorgens regi blev disse traditioner praktiseret på nye måder gennem metaforen om plejemoderskab.

Interessen for børns og unges følelser og opdragelsesteknikker, der retter sig mod deres forhold til sig selv, betragtes ofte som teknikker, der for alvor fik betydning med videnskabeliggørelsen af opdragelse. Analysen af opdragelsen på Vejstrup som moderlig omsorgsmagt nuancerer denne fortællings billede af den såkaldte "traditionelle" børneforsorgs opdragelse som rettet mod børnenes handlinger adskilt fra deres følelsesliv og deres tanker, frem til feltet blev professionaliseret og videnskabeliggjort: De opdragelsesteknikker, der blev brugt på Vejstrup Pigeheim fra 1908-1940, kan ikke fortælles som en del af en generel fortælling om en historisk udvikling i styringsformer fra ydre til indre styring.

Fortællingen om, at særligt psykologien og psykiatrien introducerede interessen for barnets indre, kan betragtes som en reproduktion af psykiatriens og psykologernes egen fortælling om fagenes egen historie. Børnepsykiatrien, der blev udøvet på Vejstrup fra 1908-1940, var præget af en interesse for barnets arvemateriale snarere end en interesse for

barnets indre.¹ På Vejstrup Pighjem var psykiatriske logikker i 1920'erne og 1930'erne medvirkende til, at interessen for visse af de anbragte unge pigers følelsesliv mindske- des, idet de psykiatriske logikker udpegede nogle af følelserne som resultat af medfødte abnormiteter og degeneration, der især kunne indfanges med diagnosen *psykopati*. Den udpegning, der allerede havde forekommet på Vejstrup af nogle af pigerne som uden for opdragelsesmæssig rækkevidde, blev omfortolket i termer af arv og degeneration og derved forstærket, forklaret og legitimeret. Dermed viser afhandlingen samtidig, at det er vigtigt at skelne mellem psykiatri og psykologi. Psykologien, som blev udøvet i den psykoanalytisk inspirerede pædagogik andre steder i mellemkrigstidens børneforsorg, var rettet mod børns følelsesliv. Psykologien var dermed – set i lyset af Vejstrups historie – i modsætning til psykiatrien på dette tidspunkt, med til at give nye perspektiver på og at skabe en ny interesse for barnets indre uden dog at være en faktor, der introducerede denne interesse.²

Ved at forstå disciplinering som en form for subjektivering, der virkede blandt andet ved at ændre de anbragtes forståelse af sig selv gennem relationsopbygning og bekendelser, har jeg forstyrret forestillingen om, at styringens historie kan skrives i en lineær udviklingslinje, hvor styringsteknikker, der virker ved at få individet til at granske sig selv, vinder frem i styrke i det moderne samfund.

Jeg konkluderer, at opdragelsen på Vejstrup Pighjem allerede var præget af teknikker, der af andre forskere tilskrives psykologien og psykiatriens indtog på feltet, om at arbejde med barnets vilje og følelsesliv. Styring ved hjælp af individets granskning af sig selv repræsenteredes på Vejstrup af den såkaldt traditionelle opdragelse, mens den medicinske og psykiatriske praksis benyttede andre teknikker, der ikke indebar, at individet skulle finde sandheden om sig selv, men at individet gennem at deltage i en test ville afsløre sandheden om sig selv for den erfarne psykiatrisk specialiserede læge.

Vejstrup Pighjem som case viser, at magtteknologierne på samme tid har bevæget sig i forskellige retninger i forskellige kontekster. Vejstrup Pighjem som case udfordrer helt grundlæggende forestillingen om sammenhængen mellem modernitet og udviklingen af styring, der virker gennem individets arbejde med sig selv gennem selvteknologier, da perioden 1908-1940 på Vejstrup Pighjem ikke kan karakteriseres som en udvikling mod mere og mere veludviklede selvteknologier, der fremmes af psykiatrien. Bekendelsen var en veludviklet teknologi på Vejstrup, før læger og psykiatere blev en del af pighjemmets praksisser, og denne teknologi har rødder tilbage i 1800-tallets filantropiske reformarbejde med kvinder. På grundlag af dette empiriske studie foreslår jeg derfor, at vi ikke betragter selvteknologier, herunder vores

¹ Den samme interesse har Qvarsell og Nelson dokumenteret ifht. en samtidig svensk kontekst. Nelson karakteriserer den svenske børnepsykiatri i mellemkrigstiden som neuropsykiatrisk. Qvarsell 1985; Nelson 2016, "A reason behind every action. The early years of Swedish Child Psychiatry 1930-1945."

² Nøhr 1992, "Fra før verden gik i terapi–om behandlingsområdets opkomst."

egen tids bekendelser af vores indre til psykologer og pårørende, som en konsekvens af en mere eller mindre uspecifik modernitet eller som konsekvens af videnskabeliggørelser af vores selvforhold, men i stedet ser selvteknologier som partikulære teknikker, der har været udøvet i forskellige sammenhænge, og som tager form og må forstås i relation til de specifikke kontekster, de indgår i.

Problematiseringer og håndteringer i samspil

Med Børneloven i 1905 blev børn og unge en særlig gruppe, som opfattedes som modtagelige for opdragelse. På politisk niveau var et problem slået fast, og der var blevet udstukket nogle rammer for, hvordan problemet skulle løses. Børneloven skabte en ny håndtering af børn og unge. Disse samledes på specifikke anstalter. Håndteringen af de anbragte var at opdrage dem, at reformere dem, at forme dem.

I de konkrete interaktioner mellem børn, unge og opdragere, der opstod som konsekvens af den nye problematisering og politiske regulering af det formulerede problem, var opdragelsen ikke altid lige effektiv.

Selvom intentionen i opdragelsen var at forme de anbragtes vilje, følelser og tanker og orientere dem mod at blive ordentlige piger, der stræbte efter forstanderindens anerkendelse, var det ikke altid resultatet af opdragelsen. Nogle anbragte blev kategoriseret som uopdragelige og udskrevet fra Vejstrup Pigeheim og af børneforsorgen med henvisning til deres uopdragelighed. Også andre steder i dansk børneforsorg benyttedes denne praksis. I perioden 1905-1940 blev i alt 818 børn og unge ud af i alt 22.758 udskrevet af dansk børneforsorg (4,2%), fordi de blev opfattet som uimodtagelige for opdragelse, og på Vejstrup blev mindst 48 af 412 udskrevne udskrevet på samme vis (11,7%). Andelen af opgivne på Vejstrup var således langt højere end gennemsnittet, hvilket bl.a. skyldes at Vejstrup tog imod de mest vanskelige unge piger, herunder piger, som de øvrige danske ungdomshjem for piger havde givet op overfor, samt piger, der blev anbragt, efter de var fyldt 16 år, og som blev sendt direkte til Vejstrup, fordi de blev betragtet som særligt vanskelige.

Jeg bruger i denne undersøgelse begreberne *roderi*, *rodet problematisering* og *ordnede problematiseringer* til at undersøge kategoriseringsprocesser og diagnosticeringsprocesser. *Roderi* er forstyrrelser og udfordringer, før det bliver ordnet og dermed defineret som del af en samlet problem. *Rodede problematiseringer* er roderi, der er blevet delvist ordnet, så det forstås som en del af et samlet problem, der ofte kan håndteres på samme måde. En *rodet problematisering* tilbyder en handlemulighed eller en forventning om en fremtidig handlemulighed. *Ordnede problematiseringer* er gennem teknikker blevet ordnede og tilbyder ikke blot en handlemulighed, men en *handlingsanvisning*.

Med disse begreber kan de situationer, hvor nogle børn og unge ikke passede ind i forståelsen af dem som opdragelige, forstås som at der opstod *roderi* i dét, der var blevet defineret som et opdragelsesproblem, der kunne løses med opdragelse. Børnesagsfolk på det lokale niveau håndterede *roderiet* ved at give op. I lovgivningen

blev håndteringen af roderiet længe en form for ignorance: I Børneloven opretholdtes forestillingen om, at alle børn kunne opdrages, men i praksis blev nogle børn og unge opgivet. *Roderiet* blev på nationalt plan dog omkring 1921 så synligt, at det måtte lede til forandring. Tanken om, at alle børn og unge kunne opdrages, blev forkastet, og forklaringen på *roderiet* blev, at nogle børn og unge var uimodtagelige for opdragelse.

Den nye viden om, at nogle børn og unge var uimodtagelige for opdragelse, bevægede sig fra de konkrete institutioner til statens centrale niveau. Som konsekvens af den konkrete håndtering af de børn og unge, som blev opgivet og den viden, der blev skabt om dem via indsamlinger af beretninger om, hvem de var, og gennem statistikker om, hvor mange de var, blev disse børn og unge nu objekt for en særlig bekymring. Særligt i forbindelse med de politiske diskussioner omkring revideringen af Børneloven blev problemet med de uopdragelige formuleret, og der opstod bred konsensus om, at der eksisterede en særlig gruppe af børn og unge, som der kunne skabes ny viden om, og rettes nye indsatser imod.

Opgivelserne af nogle anbragte som uopdragelige viser, hvordan magtens mikrofysik er uforudsigelig, og samtidig hvordan magtens mikrofysik er produktiv i dobbelt forstand: Den skaber ny viden og nye mulighedsbetingelser for tilblivelse. Når Vejstrup Pigehejs personale og andre børnesagsarbejdere håndterede vanskelige elever ved at opgive opdragelsen af dem og udskrive dem, løste de et hverdagsproblem med modstand mod opdragelsen, men de skabte samtidig en mulighed for, at andre anbragte også kunne blive eller gøre sig uopdragelige og derigennem få mulighed for at blive udskrevet af pighjemmet og af værgerådsforsorg. Håndteringen, eller med Foucaults begreb: magtudøvelsen, førte til et nyt vidensprodukt, der også udgjorde et nyt subjekt: *Den uopdragelige*.

Dette produkt af magten skabte samtidigt nye problemer i børneforsorgen og på Vejstrup: At anbragte bevidst forsøgte at blive udskrevet gennem at modsætte sig opdragelse.

I analysen begrebsliggør jeg uopdragelighed som en *rodet problematisering*, der indebar en handlemulighed: Udskrivning som uopdragelig, og som skabte delvis orden i et tidligere roderi. Hvad problemet bestod i, var der imidlertid stadig uenighed om. Nogle mente, at denne nye gruppe af børn og unge var et resultat af en mislykket børneforsorg, mens andre mente, at gruppen var defineret af defekter hos børnene selv. Den sidste forståelse trak på kriminologiens og psykiatriens forståelse af, at en stor del af værgerådsbørnene var afvigende. Fra alle sider var der enighed om, at gruppen repræsenterede et problem. Problematiseringen kaldte på yderligere viden. I diskussionerne af det nye problem opstod og cementeredes den nye kategori *uopdragelig* på trods af uenheder om dens sociale virkelighed. Kategorien voksede således frem i sammenvævninger mellem det lokale niveaus konkrete magtudøvelse i børne- og ungdomshjem og det centrale niveaus fastsættelse af rammerne for denne.

I analysen forstås kategorier og problematiseringer ikke først og fremmest som fænomener, der formuleres og defineres i for eksempel politik, kriminologi eller psykiatri og siden siver ned i samt stabiliseres i institutioner. I stedet forstås de som

fænomener, der kan opstå i mikropraksisser som håndteringer af virkelighedens *roderi*, og som opstår og forandres afhængigt af tilgængelige ressourcer i de praksiskontekster, hvori de bruges. Uopdragelighedskategorien er et eksempel på, hvordan videnskategorier og problematiseringer kan opstå i og ud af praksis samt skabes og omskabes i praksis i samspil med overordnede institutionelle rammer og ressourcer.

Jeg foreslår i afhandlingen, at vi forstår inddragelsen af psykiatere i opdragelsesarbejdet og efterlysningen af psykopatanstalter i lyset af uopdragelighed som et nyt vidensprodukt: Med lægernes mellemkomst blev der på lokalt niveau skabt yderligere viden om de uopdragelige børn og unge. Gennem formaliserede teknikker blev den rodede problematisering uopdragelighed til ordnede problematiseringer i form af forskellige diagnoser. Det praktiske arbejde med mentalundersøgelser systematiserede den rodede problematisering, som uopdragelighed udgjorde, og udskilte derved en gruppe fra de uopdragelige, der kunne forstås som psykopater, samt en række andre grupper, der kendetegnedes af forskellige grader af intelligensnedsættelse: åndssvage og sinker samt anbragte med, hvad der blev forstået som egentlige sindssygdomme. Disse problematiseringer trak på problematiseringer, som havde resulteret i og siden resulterede i yderligere politiske beslutninger på andre felter: I åndssvageforsorgen, i fængselsvæsnet og i ægteskabs- og sterilisationslovgivninger.

Kontinuitet mellem uopdragelighedsbegrebet og diagnoser

Vejstrups forstanderinder var i hele perioden 1908-1940 åbne for lægevidenskabelige logikker og for samarbejde med læger. Forstanderinderne brugte selv begreber hentet fra lægevidenskabens til at forstå de piger, de opfattede som uimodtagelige for opdragelse.

Allerede da Vejstrups første forstanderinde i 1910'erne begyndte at opgive opdragelsen af nogle anbragte, hentede hun legitimitet i kriminologisk og psykiatrisk viden om, at nogle børn var uimodtagelige for opdragelse, fordi de var abnorme. I løbet af 1920'erne blev sådanne forståelser af de opgivne elever i stigende grad brugt til at forklare dét, der blev forstået som deres uopdragelighed. På eget initiativ begrebsliggjorde Vejstrups personale nogle af de daglige udfordringer i diagnostiske perspektiver og efterlyste diagnoser til de problemer, der ikke faldt under klare diagnoser. I 1930 igangsatte forstanderinde Sejerø et lobbyarbejde for at få en psykopatanstalt for de vanskeligste piger i børneforsorgen.

Omformuleringen af uopdragelighed til diagnoser, herunder særligt diagnosen psykopati, var relevant, fordi diagnoserne indebar forklaringer på, hvorfor opdragelsen i nogle tilfælde var mislykket, men endnu vigtigere, fordi de indebar nye håndteringsmuligheder og potentielt lovnings om flere ressourcer. Nogle diagnoser kunne lede til indlæggelse på psykiatriske hospitaler (egentlig sindssygdom), mens

andre kunne lede til anbringelse på åndssvageanstalt (åndssvaghed) eller fredeshjem (sinkediagnosen). Psykopatidiagnosen var længe en diagnose, der ikke åbnede for anbringelse andre steder i børneforsorgen, og den gav således ikke umiddelbart flere handlemuligheder end den rodede problematisering *uopdragelighed*, men der var i 1920'erne og 1930'erne en forventning om, at der ville blive oprettet psykopatanstalter under børneforsorgen. Fra 1935 indebar diagnosen også mulighed for at sterilisere, før en anbragt blev udskrevet.

Ved at undersøge lægernes og de psykiatriske diagnosers indtog i det praktiske arbejde med anbragte på mikroniveau har jeg vist, at lægerne og diagnoserne blev efterspurgt og mobiliseret af aktører fra børneforsorgen selv. Og med begreberne *roderi*; *rodede problematiseringer* og *ordnede problematiseringer* har jeg vist kontinuiteten og sammenvævningerne mellem diagnoserne og kategorien uopdragelighed.

Fortællingen om, at lægevidenskabens indtog i børneforsorgens område foregik som en kamp mellem professioner, hvor lægevidenskaben vandt, må således nuanceres. Konfliktperspektivet på professionernes samarbejde kan ikke forklare de processer, der på mikroplan medførte, at lægerne og psykiatriske diagnoser blev betydningsfulde i arbejdet på Vejstrup Pigeheim. Der var forskellige positioner inden for børnesagen, og mens nogle afviste lægevidenskabelige og biologiske perspektiver på opdragelsesproblemerne, efterspurgte andre børnesagsfolk aktivt lægevidenskabelig ekspertise og samarbejde. Når Vejstrup Pigeheims historie betragtes som del af den større historie om velfærdsstatens forandringer i 1900-tallet, udfordrer undersøgelsen på et mere generelt plan narrativer om konflikter mellem professioner som centrale drivkræfter.

I analysen har jeg peget på sammenhængen mellem behovet for institutionelle ressourcer for mobilisering af nye kategorier og eksperter på Vejstrup Pigeheim. Jeg argumenterer for, at brug af diagnosen psykopati på Vejstrup hang sammen med behovet for nye institutionelle ressourcer. Den politiske afvisning af efterspørgslen på ressourcer i behandlingen af såkaldt vanskelige unge piger i 1920'erne var dermed med til at bane vejen for, at psykopati blev det centrale perspektiv på de såkaldt vanskelige piger i 1930'erne. Psykopatidiagnosen vakte bred samfundsmæssig og politisk bekymring, og indebar dermed en mulighed for – som i perioder blev forstået som en lovning om – kommende ressourcer via oprettelsen af en psykopatanstalt til en ressourcefattig børneforsorg.

Afhandlingen supplerer den sparsomme danske børne- og ungdomspsykiatrihistoriske forskning ved at vise, at børnepsykiatrisk viden tog form og praktiseredes under børneforsorgen, før børnepsykiatrien blev et selvstændigt felt inden for hospitalerne i 1935. Den eksisterende historieskrivning om dansk børnepsykiatri har tendens til at udpege pædiatrien og hospitalspsykiatrien som oprindelsessteder for den danske børnepsykiatris etablering på hospitalerne fra 1935 og frem. Jeg argumenterer i afhandlingen for, at børnepsykiatriens historie også må inkludere de praksisser, der blev udøvet inden for børneforsorgens rammer.

Det liberale styres illiberalitet

Udskrivningerne af børn og unge fra børneforsorgen som uopdragelige, herunder anbragte unge piger, der var diagnosticerede som psykopater på Vejstrup Pigeheim, giver et nyt perspektiv på segregeringsprocesser i den tidlige danske velfærdsstats historie. I afhandlingen foreslår jeg, at anbringelserne i børneforsorgens særlige opdragelsesanstalter kan forstås gennem sociolog Mitchell Deans begreb om *det liberale styres illiberalitet*. Som Dean pointerer, indebærer det liberale styre ofte, at mennesker, der ikke anses for at være modne til at blive styret ved hjælp af frihed, udsættes for ekstrem repression.

Som historisk forskning i dansk åndssvageforsorg, racehygiejne og sindssygevesen har vist, var Danmark i mellemkrigstiden et foregangsland, når det kom til illiberal indgreb som tvangsanbringelse, sterilisation og risikable forsøgsbehandlinger af patienter på sindssygehospitaler. Det er derfor iøjnefaldende, at unge, der blev opfattet som uopdragelige, herunder unge, der var diagnosticerede som psykopater, kunne forsvinde ud af det klientelle system, når de blev udskrevet af børneforsorgen.

Som de mikroorienterede analyser af diagnosticeringsprocesser i denne afhandling har vist, var grænserne mellem åndssvaghed og normalitet samt psykopati og åndssvaghed hverken selvfølgelige eller stabile. Men om en pige havnede på den ene eller den anden side af de forskellige definitioner havde store konsekvenser. Det kunne for eksempel være afgørende for, om hun blev sendt ud af børneforsorgen som uopdragelig eller blev sendt til ø-anstalten Sprogø for kvinder, der blev forstået som moralsk åndssvage.

Det tilsyneladende paradoks mellem på den ene side en mere og mere gennemført illiberalitet i forhold til særligt de åndssvage fra 1920'erne og frem, og på den anden side en børneforsorg, der gav slip på de mere rodet definerede uopdragelige i hele perioden 1905-1940, viser, at der var sprækker i såvel den liberale styring som i illiberaliteten. Udskrivningerne af børn og unge som uopdragelige viser dermed, at magt ikke altid udøves i overensstemmelse med parlamentariske intentioner, logikker og diskurser, men at institutioners pragmatiske behov for at håndtere dagligdagens udfordringer kan overtrumfe samfundsmæssige problematiseringer.



Søndag eftermiddag i haven.

Kilde: Garmand-Maxen (1915-1916) "8ende beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim"

Epilog

Ved hjælp af psykopatidiagnosen blev uopdragelighed på Vejstrup begrebsliggjort som et resultat af pigernes afvigelser, snarere end som et problem med opdragelsens metoder og ressourcer. I efterkrigstiden blev der, bl.a. som konsekvens af anden verdenskrigs effekter med splittede familier, skabt en forandret interesse for børn, der voksede op uden deres forældre.³ Nye psykoanalytiske og socialpsykologiske perspektiver på betydningen af tilknytningen mellem børn og voksne tilbød nye perspektiver på børne- og ungdomskriminalitet, der således af eksperter i stigende grad blev anset for resultater af sociale og erhvervede psykologiske problemer snarere end resultater af medfødte abnormiteter.⁴ Også i Danmark blev sådanne perspektiver på ungdomskriminalitet og ungdomsproblemer betydningsfulde.⁵ Definitionen af problemerne med de vanskeligste værgerådsbørn og i særdeleshed pigerne på Vejstrup som psykiatriske problemer blev dog ikke udfordret, men snarere forandret og suppleret med psykologiske perspektiver.

Mens psykopatanstalterne ikke var blevet til noget, blev der nu opnået politisk enighed om, at der skulle afsættes flere ressourcer til de unge piger under værgerådsforsorg, og at arbejdet med denne gruppe i højere grad måtte ske i samarbejde med psykiatrisk ekspertise. Betænkninger fra 1953 og 1956 viser, at såvel vanskelige piger som vanskelige drenge under værgerådsforsorg var objekter for psykiatriske problematiseringer i 1950'erne, men hvor løbende psykiatrisk tilsyn med drengehjemmet Braaskovgaard blev anset for tilstrækkeligt, var der alvorlige overvejelser om, at Vejstrup Pighjem skulle nedlægges til fordel for etableringen af en ny institution, der ikke skulle administreres under børneforsorgen, men i stedet under Statens Sindssygevesen.⁶

³ For eksempel publicerede psykoanalytikerne Anna Freud og Dorothy Burlingham i 1943 værket *Infants Without Families*, et studie af børn, der var evakuerede fra deres familier. I 1945 introducerede psykoanalytiker René Spitz begrebet *hospitalism* for spædbørns reaktion på følelsesmæssigt afsavn af deres mødre i et studie af spædbørn på børnehjem og hospitaler.

⁴ Fx John Bowlbys første publicerede værk Bowlby, J. (1946). *Forty-Four Juvenile Thieves: Their Character and Home-Life* (2nd ed.). London: Bailliere, Tindall & Cox. (første gang publiceret i 1944) Dog fik den nye viden ikke bredt gennemslag i Danmark før langt senere. Lene Lier, "Spædbarnets vej til børnepsykiatrien," i *Børne- og ungdomspsykiatrien i Danmark gennem 50 år. Et jubileumsskrift*, red. Per Hove Thomsen (Børne- og UngdomsPsykiatrisk Selskab, 2003), 122.

⁵ Vendingen mod sociale forklaringer ses for eksempel i en stor socialpsykiatrisk undersøgelse af værgerådsbørn fra 1952. Selvom psykoanalysen ikke fik samme gennemslagskraft i Danmark som i USA og flere andre lande, fik den også betydning her. Bl.a. i form af etableringen af Dansk Psykoanalytiske Selskab i 1957, som bl.a. overlæge på Rigshospitalets psykiatriske afdeling Thorkild Vanggaard var medstifter af. Ifølge Cecilie Bjerre havde psykoanalysen allerede betydning lokalt i værgerådsarbejdet i 1940'erne. Helge Kjems, "En socialpsykiatrisk undersøgelse af børneværns klientel", i *Den tilpasningsvanskelige ungdom: betænkning*, Ungdomskommissionen (Schultz, 1952); Susanne Lunn, "Psykoanalysens betydning for psykiatrien og den kliniske psykologi," *Psyke & Logos* 27, no. 2 (2006): 952; Bjerre 2019, 197.

⁶ "Betænkning vedr. Forsorgen for børn og unge, som har særlige tilpasningsvanskeligheder," (1953); "Betænkning vedr. Statens Sindssygevesen," (1956).

I 1962 blev Vejstrup lukket ned, og der blev oprettet et nyt pigehjem i nærheden af Riskov Sindssygehospital. Administrativt forblev den nye institution en del af børneforsorgen, men det nye pigehjem skulle ledes i nært samarbejde med psykiatere fra det nærliggende sindssygehospital, og som leder blev der ansat en mandlig psykolog. Hjemmet blev ikke længere kaldt et opdragelseshjem, men et behandlingshjem. Forståelsen af problemerne med de vanskelige unge piger som delvist et psykiatrisk problem var blevet suppleret af psykologiske problematiseringer, og med den geografiske placering af det nye pigehjem fik de psykiatriske perspektiver på problemet institutionel forankring. Det nye pigehjem fik også en lukket afdeling, sådan som Schneekloth, Sejerøe og andre forstanderinder havde efterlyst.⁷

Denne afhandling slutter i 1940, på et tidspunkt, hvor der var opnået konsensus om, at der burde oprettes psykopatanstalter. En oplagt fortsættelse af dette projekt vil være at forfølge børneforsorgens psykopatproblem under besættelsen og i efterkrigstiden for at finde ud af, hvordan brugen og betydningen af psykopatidiagnosen forandredes i forbindelse med fremvæksten af nye socialpsykologiske og psykoanalytiske perspektiver på børns følelsesliv i efterkrigstiden. De nye socialpsykologiske perspektiver på børn og unges problemer betød ikke nødvendigvis, at psykopatidiagnosens forklaringskraft umiddelbart forsvandt. Som psykiatrihistoriker Jesper Vaczy Kragh samt historikerne Stine Grønbæk og Jacob Knage Rasmussen har vist, var psykopatidiagnosen en central psykiatrisk diagnose i efterkrigstiden i andre felter, blandt andet til at udpege landssvigere, stofmisbrugere og homoseksuelle mænd.⁸ Og som historiker Katariina Parhi har vist i forhold til psykopatidiagnosens finske historie, medførte de psykoanalytiske teoriers voksende betydning i efterkrigstiden ikke nødvendigvis nye perspektiver i forhold til psykopati.⁹

Det vil derfor være oplagt at fortsætte denne undersøgelse med en undersøgelse af psykopatidiagnosens brug og betydning i børneforsorgens praksis efter 1940 og at undersøge samspil mellem lokale problematiseringer og den gradvise omformulering af psykopatproblemet til andre former for psykiatriske og socialpsykologiske problematiseringer, som kan observeres i betænkninger fra 1950'erne.¹⁰ Herunder vil det være relevant at inddrage såvel drenge- som pigehjem i undersøgelsen, for derved

⁷"Straffelovskommissionens Betænkning vedrørende Ungdomskriminaliteten,"(1959), 22; "Betænkning vedr. Ungdomskommissionens betænkning om den tilpasningsvanskelige ungdom." Udvalget af 8. juni 1960, 41.

⁸ Kragh 2007, *Det hvide snit: psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*, 269; Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 69-84, 241.

⁹ Parhi 2018, 70.

¹⁰ Som Kragh et al pointerer, var det meget bevidst, at en socialpsykiatrisk undersøgelse af værgerådsbørn i 1953 ikke brugte begrebet psykopater. Undersøgelsen indgik således i en omformulering af problemet fra psykopati til mere socialpsykologiske problematiseringer. Kragh, Jensen, og Rasmussen 2015a, 116-17; Kjems 1952.

samtidig at kunne bidrage yderligere til forklaringer på, hvorfor de unge pigers problemer, i højere grad end de unge mænds, i efterkrigstidens betænkninger blev forstået som psykiatriske.

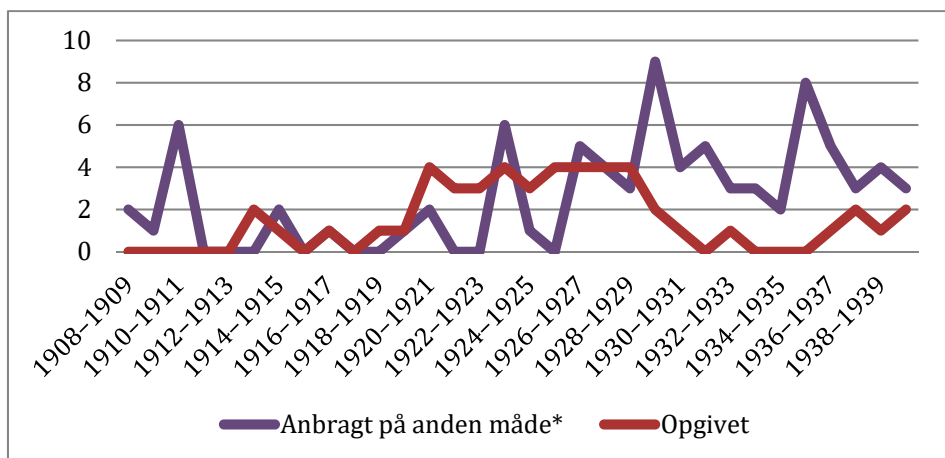
Et andet fokus for fremtidig forskning kunne være at undersøge, hvilke effekter opkomsten af psykopatproblemet og de tilhørende illiberale praksisser havde i forhold til de anbragte børn og unges modstandsformer. Inden for rammerne af denne undersøgelse har jeg ikke haft mulighed for at forfølge, om anbragtes bevidste forsøg på at ”forbryde sig fri” i nogen grad forsvandt med omformuleringen af uopdragelighedsproblemet til et psykopatproblem og med de konsekvenser det – særligt efter Sterilisationsloven i 1935 – kunne få at blive diagnosticeret som psykopat. Det er sandsynligt, at de nye problematiseringer og håndteringer gav ophav til nye former for modstand, som har afsat sig spor såvel i journalmateriale og straffeprotokoller som i lægers og opdrageres diskussioner om psykopati og uopdragelighed.

I arbejdet med undersøgelsen er det desuden blevet tydeligt, at psykopatidiagnosens generelle historie i dansk kontekst fortjener mere opmærksomhed. Historikere har dokumenteret dens betydning på en række forskellige felter, men der findes endnu ikke en samlet fremstilling om diagnosens danske historie. Når man sammenholder den tidligere forskning, er det tydeligt, at diagnosen har haft forskellige funktioner, samt at den har haft forskellige konsekvenser for mennesker, der er blevet diagnosticeret med den i forskellige felter. Internationalt er historieskrivningen om psykopatidiagnosens praktiske historie uden for retspsykiatrien et relativt nyt felt. Indtil for nylig behandlede de få eksisterende engelsksprogede publikationer om diagnosen dens idehistorie samt dens brug i relation til forståelser af kriminaliserede former for seksualitet, herunder homoseksualitet, og yderligere forskning om diagnosens praktiske historie er således også relevant i international sammenhæng.

BILAG A: FORHOLDET MELLEM OPGIVELSE OG ANBRINGELSE ANDRE STEDER

Graf 4 herunder viser, at samtidig med, at antallet af unge piger, der opgives falder i starten af 1930'erne, stiger antallet af unge piger, der ved udskrivningen fra Vejstrup flyttes til en anden form for anbringelse. Dette indikerer, at antallet af unge piger, der blev opgivet hang sammen mulighederne for at sende dem andre steder hen. Disse muligheder øgedes i 1930'erne med oprettelsen af nye typer af hjem og generelt flere hjem.

Graf 4: Antal udskrevne som opgivne og til anbringelse andetsteds fra Vejstrup Pighjem 1908-1940



Kilde: Beretning om statsungdomshjemmet Vejstrup pighjem (1908–1940)

Anmærkninger: Datamaterialet er hhv. fortolkninger af beretninger om udskrevne elever (1908-1926) og Vejstrups egen opgørelse (1926-1940). I alt antal udgåede 1908-1940: 412. I alt antal udgåede som opgivne 1908-1940: 48. I alt anbragt på anden måde: 83. Årsangivelserne dækker over perioder fra 1. April til 31. Marts.

* Anbringelser i åndssvageforsorg, i privat pleje, på fredshjem, mødre hjem, andre ungdomshjem, sindssygeanstalt.

Kildematerialet bag grafen svarer til det, jeg har konstrueret graf 3 i kapitel 5 med. De metodiske overvejelser, som jeg præsenterer i kapitel 5 gælder også denne graf.

SUMMARY:

Re-Education and Diagnosis: From Incurability to Psychopathy at Vejstrup Re-Education Home for Girls, 1908–1940

By the late 19th century, urbanisation had changed the living conditions for workers throughout the industrialised world. With urbanisation came an intensification of existing concerns about neglected children and the morality of young women. This concern was linked to worries about criminality among children and adolescents, as well as regarding the resocialisation of child- and adolescent criminals who had been penalised with adult criminals.

Around the turn of the twentieth century, legal acts were promulgated throughout Europe to address the problems of children and adolescents separately from other social problems. Following a Norwegian example, Denmark passed its first legal act protecting children in 1905, *The Act for the Treatment of Delinquent and Neglected Children and Adolescents* (henceforth “The Children's Act”), which was intended to protect children from unsuitable guardians whilst also protecting society from difficult and criminal children and adolescents. Criminal children and adolescents should thus no longer be punished, but re-educated.

The Children's Act gave immediate rise to custody councils that would be responsible for removing children in need of care or re-education from their environs and placing them in foster care and institutions. Existing private orphanages became linked to national child welfare and could thus take in children that the child protection authorities wished to relocate. In addition, four government re-education institutions were established, including one for young girls and one for young boys. The majority of the children were put into domestic service by the time they turned 16, but the two national institutions for youth would take in young people who had been taken into custody but were considered too difficult to be released at 16, as well as young people with a criminal record.

This PhD thesis explores the ways in which the so-called “particularly difficult young girls” at *Vejstrup Re-Education Home for Girls* were perceived as problematic and how they were handled. Between 1908 and 1940, there were 431 young girls between 16 and 21 years of age enrolled at Vejstrup Re-Education Home. During that period, doctors became increasingly involved in assessing the nature of the girls placed there, as well as in evaluating how they should be handled. This thesis thus uncovers how the problematisation and handling of the girls changed as knowledge and methods from psychiatrics were introduced in re-education efforts, as well as how psychiatry as a type of knowledge was integrated with existing knowledge in the field.

Through close readings of individual case records, penal records and other unpublished archival material from Vejstrup Re-education Home, as well as biographies of the ‘Vejstrup girls’ published in the institution’s annual reports, the thesis looks at the reform practices of the re-education home, as well as the forms of knowledge that were employed in these practices. The study is also based on articles from the periodical *Børnesagens Tidende* (Journal of the Children’s Cause) from 1918-1940; legal texts; debates in Danish national governing bodies; parliamentary reports on child welfare; national child welfare statistics from 1905-1940; as well as medical and psychiatric literature regarding deviance in children and youth.

The thesis is informed by Michel Foucault’s perspective on power and knowledge as mutually constitutive and on power as a productive force that transforms human beings into (specific kinds of) subjects.

In order to analyse the introduction of psychiatric knowledge, the thesis examines re-education practices from before psychiatric knowledge was established as part of institutional practices. Foucault’s concept pastoral power and Van Drenth and De Haan’s caring power, as well as Nikolas Rose’s discussions on freedom and liberal government theoretically inform the analysis of the re-education practices. Introducing the concept of *motherly caring power*, I analyse the reform practices at Vejstrup as a specific type of disciplinary liberal government.

I combine Foucault’s ontological perspective on power/knowledge with the institutional perspective on problematisation offered by sociologists Jaber F. Gubrium and Margaretha Järvinen and philosopher of science Ian Hacking to analyse the introduction of psychiatric practices to Vejstrup Re-education Home. Hacking emphasises the importance of the need for practical solutions to everyday problems in institutional practices for institutional categorisations of people. Gubrium and Järvinen suggest the analytical concepts *trouble* and *problematisation* for the analysis of problematisation processes in institutions. I add the division of problematisations into the categories *pragmatic problematisations* and *systematised problematisations*.

Children and Adolescents as a National- and Social Problem

The Children's Act (1905) defined three groups of children and adolescents as child welfare's target groups: difficult and criminal children, neglected children, and forsaken and abused children. These target groups were largely preserved when the act was revised and replaced by *Værgerådsloven* (1922) and *Forsorgsloven* (1933), although different terminology was used in those legal texts.

A common denominator for the girls at Vejstrup Re-Education Home was that they had been perceived as belonging to the first group, who were difficult and criminal: they were either considered to be criminal already, or at risk of becoming that way. Whilst other young girls were sent into domestic service, they were thus regarded as in need of re-education.

There are two periods for which records exist that list the registered reasons for girls being delivered into the custody of Vejstrup Re-Education Home: 1908-1910 and 1929-1940. In this thesis, these lists are used to investigate the way in which the girls were perceived as problems upon placement. In both periods, "immorality" was the sole or one among several reasons for the placement of over half of the girls brought to Vejstrup. Living in vagrancy, theft and unwieldiness were the other most frequent reasons.

Motherly Caring Power and Disciplining to Freedom

Vejstrup Re-Education Home was a disciplinary institution, in the sense that re-education at the home entailed training in respectable actions, will, thoughts and emotions. Disciplining the girls' actions was a means of achieving inner improvement of the girls. Through instruction and training in practical tasks and respectable femininity, they would strive to become proper and hard-working girls and women. The re-education would teach them to sustain the upbringing throughout their lives, and they would thus behave in accordance with the re-education's norms. The objective was to create the will to conquer desire, and to re-direct desire toward becoming a respectable girl and behaving with propriety. Work would lead the thoughts away from sexuality. The emotions should be directed at dreams for the future of a decorous life as a maid and then a wife, a housewife and a mother.

In this study, I argue that the central technique used to re-educate the young girls was the establishment of a close, personal relationship between the headmistress and each individual girl. The headmistresses were effectively the girls' foster mothers, both in a legal and a colloquial sense. I term the disciplinary re-education practiced at Vejstrup *motherly caring power*. Motherly caring power offered the girls at the home a place in a caring, value-based community with the headmistress as a leader and foster mother. Motherly caring power can be outlined with the help of four dimensions.

First of all, motherly caring power was directed at the individual's will and emotions. The objective was for the individual to mobilise her own desire to be reformed through her own engagement.

Secondly, motherly caring power operated via knowledge of the individual's deepest interior, and that knowledge was accessed through confessions. Whilst the girls were at the home, the technique was used in particular when they were punished with isolation; after their stay, some of the girls who had previously been enrolled continued their confessions via letters.

Third of all, motherly caring power assured both the caregiver and the care recipient a happier life on earth by offering existential meaning and a subjective understanding of themselves. Through their relationship to the girls, a headmistress assumed a subject position as a foster mother. Through their relationship to the headmistress, the girls could reposition themselves at a distance from the "morally depraved" young girl and receive help and support on the way to becoming good, proper and respectable.

Fourth of all, motherly caring power was for life. The girls who invested energy in the relationship to their new foster mother – and thereby also in their own improvement – got help and support along the way to their lives as good, proper and respectable girls. The headmistress was emotionally available and had confidence in the girls' essentially good nature, and she also offered advice and guidance on difficult life choices. The relationship was maintained or attempted to be maintained via letters and visits, as well as with gifts and symbolic financial help.

Using the concept of motherly caring power to analyse the type of discipline employed at Vejstrup Re-education Home, I challenge the theoretical conceptualisation of discipline as a type of power that predominantly restricts people's actions through control, as well as the perspectives of Nordic historical research on child welfare that claim that prior to the introduction of psychiatry and psychology, child welfare was primarily directed at children's actions, rather than their minds and emotions. I conclude that re-education at Vejstrup Re-Education Home was characterised by techniques that other scholars attribute to psy-sciences, where work was done with children's will and emotional lives. I thereby argue that discipline must not be seen as an antithesis to inner reform and the aim of creating individual responsibility per se, but can and has assumed different forms in different settings.

Through the analysis, I furthermore question the chronology of forms of power presented by Nikolas Rose and other authors of governmentality and propose an analytical strategy that does not assume a single narrative of the development of forms of power chronologically over time, but remains open to the ways in which power varies across contexts.

Disciplinary Rifts and the Invention of the Incurrable Girl

The intention and objective of child welfare was that every child could be re-educated, however new understandings of the problem of difficult children and adolescents emerged in practice: 4.2% of the children and youth released from Danish residential care between 1905-1940 and 11.4% of the young girls released from Vejstrup Re-Education Home in the same period were released because they had been deemed incorrigible.

The higher number of incorrigibles from Vejstrup can be explained in part by the fact that as a government residential care home, Vejstrup was tasked with re-educating what were considered the most difficult girls of all. This included girls who had been given up on by other Danish reform homes and girls who had been taken on after they turned 16 and who had been sent directly to Vejstrup because they were deemed particularly difficult.

Drawing inspiration from Gubrium and Järvinen, I consider the situations in which child welfare workers defined some children and adolescents as unreceptive to re-education under The Children's Act as situations of trouble with what had been deemed a problem that could be solved with re-education. If the problem was insoluble with re-education, it had to be redefined, and new solutions had to be found. On the local level, child welfare workers managed trouble by throwing up their hands and giving up. Legislatively, trouble was managed with a kind of ignorance for quite some time: The Children's Act was preserved, and with it the notion that every child could be re-educated; at the same time, some children and young people were given up on in practice.

As a revision of The Children's Act was being prepared around 1921 however, the trouble became so obvious as to make changes unavoidable. The notion that all children and youth could be re-educated was rejected, and a new notion arose: that certain children and adolescents were unreceptive to re-education.

New knowledge that some children and adolescents were unreceptive to re-education had spread from child welfare institutions and reached parliament. As a result of the concrete management of children and adolescents who had been given up on and the knowledge generated about them – gathered from reports about who they were and via statistics on how many of them they were – these children and adolescents had now become an object of particular worry. In 1922, the practice of expelling children and adolescents on the grounds of incorrigibility became legitimatised with §65 of *Vægerådsloven*. In 1933, the revision was incorporated in §170 of *Forsorgsloven*.

Because some were managed via expulsion on the grounds of incorrigibility, a new kind of *pragmatic problematisation* had emerged: The problem of incorrigible young people who could be dealt with via expulsion. I call the problematisation *pragmatic* because there were no systematic techniques in place for determining who was incorrigible.

The abandonment of some children and adolescents who were deemed incorrigible shows the unpredictability of the microphysics of power and the productivity of the microphysics of power in two senses: The practice of expulsion, giving up on pupils, generated new knowledge (some children and adolescents are incorrigible). At the same time, new possibilities were created for pupils (to become incorrigible and be expelled as such). When handling difficult young people by giving up on their re-education and discharging them, one quotidian problem that was resisting re-education was resolved, and new problems were created: Young residents began to make efforts to be expelled by resisting re-education. The expulsions on the grounds of incorrigibility, led to a new problematisation and category that also comprised a new subject: *The Incorrigible*.

In this thesis, I suggest that the involvement of psychiatrists in re-education efforts should be understood in the light of this new problematisation, which created a need for additional knowledge.

From Incorrigibility to Psychopathy

During the entire period of 1908-1940, Vejstrup's headmistresses were open to medical theories about deviation in children and willing to collaborate with doctors. Already when Vejstrup's first headmistress began giving up on the re-education of certain pupils in the 1910s, she drew legitimacy from criminological and psychiatric theories stating that some children were resistant to re-education because they were abnormal. Throughout the 1920s, the personnel at Vejstrup increasingly took the initiative to label daily challenges in diagnostic terms, searching for diagnoses that corresponded to problems that were not encompassed by the existing diagnoses. In addition, the headmistresses sent for a general practitioner during conflict situations and had some of the girls brought to a nearby hospital for mental evaluation. In 1924, Denmark's National Council of Child Welfare began working with the mental deficiency institution *The Keller Asylum*. From that point on, the headmistresses occasionally involved a neurological specialist employed at the asylum to perform mental examinations on the school's pupils. From 1934, all of the girls underwent mental evaluations by the neurological specialist doctor. The doctor's diagnoses were based in part on information that had already been created about the young girls in child welfare journals. In addition, the headmistresses were sometimes involved further in the diagnostic procedures.

By conceptualising incorrigibility as a *pragmatic problematisation* and the diagnoses as *systematised problematisations*, the analysis shows that the diagnoses, particularly the diagnosis psychopathy, grew intertwined with and broadened the existing category of incorrigibility. As such, not only child welfare was changed by the diagnoses' introduction; the diagnoses also received specific meanings in the field as they were intertwined with the existing category incorrigible.

The reformulation of incorrigibility to diagnoses was relevant, because the diagnoses meant an explanation of why re-education sometimes failed. Even more importantly however, they entailed new ways of handling, as well as the anticipation of additional resources and the development of new ways of handling in the future. Some diagnoses could lead to being committed to asylums (regular mental illness), whilst others might lead to placement at a mental deficiency unit (mental deficiency) or a halfway house (with the contemporary diagnosis ‘moron’). One of the diagnoses that proved very important at the home at the time was that of psychopathy. The diagnosis psychopathy had long since been a diagnosis that gave no options for placement elsewhere; as such, it did not offer any other immediate courses of action than the pragmatic problematisation *incorrigibility*; in the 1920s and ‘30s however, the expectation was that facilities for psychopaths would be established as part of child welfare. In 1930, the headmistress began lobbying for a psychopathy institution for young girls within child welfare. From 1935 on, the diagnosis also meant that a female resident could be sterilised prior to her release.

Limits of the Doctors’ Power

In this thesis, I argue that the use of diagnoses at Vejstrup was linked to the need for new institutional resources. Political refusal to respond to requests for additional resources for handling the so-called difficult girls at Vejstrup in the 1920s played a role in psychopathy becoming the main perspective taken on these girls in the 1930s. As a diagnosis, psychopathy caused broad social and political unease. There were thus anticipations that resources would be designated in the future for establishing psychopathy institutions in a child welfare system with few resources.

The thesis challenges prevailing narratives about the introduction of psychiatric practices in child welfare as a conflict between professions, whereby new medical professions fought for and won the defining power over social work. Instead, the thesis emphasises the collaboration between teachers, headmistresses, psychiatrists and doctors specialized in mental deficiency as central to the introduction and increased use of psychiatric expertise and diagnosis in child welfare.

When the history of Vejstrup is viewed as part of the broader narrative of the changing welfare state in the 1900s, the study brings more general nuances to narratives about professional conflicts as major motivating forces. The collaboration-oriented history also challenges elements of feminist psychiatric history that have focused on doctors and psychiatrists as responsible for pathologising females and femininity in general. As more recent psychiatric studies that have also focused on the microlevel have shown, problematisations by psychiatrists and doctors were often an extension of laymen’s problematisations.

The thesis adds to the scant body of research available on Danish children- and adolescent psychiatric history by showing that children’s psychiatry knowledge was

shaped and practiced within child welfare before the first Danish child psychiatric clinic opened in 1935 and before the 1958 establishment of a pedagogic committee in child welfare, incorporating e.g. professional knowledge from psychiatry and psychology.

The existing narrative about Danish child psychiatry tends to indicate paediatrics and hospital psychiatry as the place of origin for the establishment of Danish children's psychiatry in hospitals from 1935 onward. In this thesis, I argue that the history of child and adolescent psychiatry must also include practices carried out within the context of child welfare.

Translated by Justina Bartoli

REFERENCER

Utrykte historiske kilder

Vejstrup Pigejems arkiv, Rigsarkivet [VPA:RA:]

- "1, Tilsynsrådets forhandlingsprotokol (1908-1962) 1908 – 1931 m.m." Rigsarkivet.
"57-124, Elevsager 1908-1962". Rigsarkivet.
"134-137, Stambog over anbragte piger 1932-1961" Rigsarkivet
"Kopibog, i Straffeprotokol m. bilag 1908-1923" i 125. Rigsarkivet.
"Læg: Psykopater 1924-1950" i 126, *Lægejournal med bilag*.
"Læg: Særafdelingen eller Psykopatafdeling." I 126, *Lægejournal med bilag 1924-1950*.
"Straffeprotokol med bilag 1908-1923" I 125, *Straffeprotokol med bilag 1908-1945*
Rigsarkivet.
"Straffeprotokol med bilag 1923-1945 " I 125, *Straffeprotokol med bilag 1908-1945*
Rigsarkivet.

Socialministeriets arkiv, Rigsarkivet [SMA:RA:]

- Psykopatudvalget 1936-1939: "Læg: Underudvalg II, Psykopatudvalget 1936 - 1939." I
Socialministeriet psykopatudvalget 0019. Oversigter og mødereferater. Rigsarkivet.

Overværgerådets arkiv; Rigsarkivet [OVR:RA:]

- Overværgerådet / Landsnævnet for Børne- og Ungdomsforsorg Hovedafdelingen. (1905-1973).
"Journalsager 1905-1973 ". Rigsarkivet.

Love, regulativer med videre

- "Anden Behandling af Forslag til Lov om Værgeraadsforsorg m.m. (21/3 1922)",
Rigsdagstidende, 74de ordentlige samling 1921-1922, Forhandlinger i Landstinget.
København: J. H. Schultz A/S.
- "Arkivloven. Lovbekendtgørelse nr. 1201 af 28/09/2016." I *1201*, Kulturministeriet. (2016).
Lovtidende A.
- "Bekendtgørelse af 26. September 1906 (Strafferegulativ for Opdragelsesanstalter for særligt
vanskelige Børn)." Justitsministeriet, i *Lovtidende A, Nr. 229*. (1906).
- "Betænkning fra Kommissionen angaaende Statstilsyn med Børneopdragelsen."
Kommissorium af 2den Juni 1893. Ministeriet for Kirke og Undervisningsvæsenet.
København. (1895)
- "Betænkning afgiven af Udvalget til revision af Børneloven." Justitsministeriet. København.
(1911)
- "Betænkning fra udvalget til Revision af Børneloven og Plejebørnsloven." Justitsministeriet.
København. (1920).
- "Betænkning over Forslag til Lov om Værgerådsforsorg m.m." Folketingets Udvalg 6. Maj
1922. I *Rigsdagstidende ordentlig samling 1921-1922, Tillæg B, Udvalgenes
Betænkninger m.m.*, sp 1805-1806: J.H. Schultz A/S. (1922).
- "Borgerlig Straffelov. Lov nr. 126 af 15. April 1930." I *Lovtidende A, nr. 19. Udgivet 26. April
1930*. København: J. H. Schultz A/S. (1930).
- "Betænkning: Forskellige Forhold vedrørende Aandssvageforsorgen, Børneforsorgen m.m.,
Udvalget af 18. Juli 1936." Socialministeriet, København. (1939).
- "Betænkning vedr. Forsorgen for børn og unge, som har særlige tilpasningsvanskeligheder."
Arbejds- og Socialministeriet, Udvalget af 7. dec. 1951. (1953).
- "Betænkning vedr. Statens Sindssygevæsen." Indenrigsministeriet, Kommissionen af 29. marts
1952. Betænkning 165. (1956).
- "Betænkning af børneværnsudvalget 1930-1931 nedsat af Steincke." I *Rigsdagstidende
1930/1931*, sp 3307-3384.
- "Betænkning vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem." Det af
Socialministeriet den 17. Januar 1950 nedsatte udvalg. Socialministeriet, Udvalg om
ændring af hustugtrelementet for opdragelseshjemmene m.v. København. (1952)
- "Betænkning vedr. Ungdomskommissionens betænkning om den tilpasningsvanskelige
ungdom." Socialministeriet, Udvalget af 8. juni 1960. København.
- "Indstilling til Socialministeriet angående Betænkningen for det Arbejds- og Socialministeriet
under 19. april 1941 nedsatte Udvalg, for saa vidt angaar de deri indeholdte Forslag
vedrørende Børneforsorgen." Arbejds- og Socialministeriet. (1943).
- "Landstingets Forhandlinger: Fortsættelse af første Behandling af Forslag om lov om Tilsyn
med Børn, 13/4 1921." I *Rigsdagstidende ordentlig samling 1920-1921, Forhandlinger
i Landstinget*, Sp. 1706-1756 J.H. Schultz A/S. (1921).
- "Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn og unge
Personer (Børneloven)." I *Lovtidende for 1905, Nr. 29*, Justitsministeriet, 327-338.
(1905)
- "Lov Nr. 81 af 30. Marts 1906 om Modarbejdelse af offentlig Usædelighed og venerisk
Smitte." I *81. Lovtidende A, 1906*, 335-39. (1906).

- "Lov af 12. Juni 1922 om Værgeraadsforsorg." In *Rigsdagstidende Tillæg C. Vedtagne Lovforslag, Beslutninger m.m. 1921-1922*, Justitsministeriet og Undervisningsministeriet. København: J.H. Schultz A/S. (1922).
- "Lov om Offentlig Forsorg." I *Rigsdagstidende Tillæg C. Vedtagne Lovforslag, Beslutninger m.m. 1932-1933*. København: J. H. Schultz A/S. (1933).
- Sundhedsministeriet. "Meddelelser fra Overværgerådet: Cirkulære udsendt d. 22. April 1929 til samtlige anerkendte Opdragelseshjem og samtlige værgeråd." *Børnesagens Tidende* 10: 98. (1929).
- "Straffelovskommissionens Betænkning vedrørende Ungdomskriminaliteten, Justitsministeriet. Udvalget af 19. November 1953". Aarhus. (1959)

Øvrige referencer

- Andersen, Finn. (2012). "Lad os frede om disse piger: Bestyrelsen for Fredehjemms oprettelse og virke 1906-84.", Upubliceret rapport, Videncentret for Diakoni og Pædagogik.
- A.B. (1943). "Sagkundskaben har Ordet. Betænkningen fra det ministerielle Udvalg." *Børnesagens Tidende* 38. Nr. 13, Juli 1943: 185-210.
- Ahlbeck-Rehn, Jutta. (2006). *Diagnostisering och disciplinering: Medicinsk diskurs och kvinnligt vainsinne på Självö hospital 1889-1944*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Alaimo, Kathleen. (2005). "The Authority of Experts: The Crisis of Female Adolescence in France and England, 1880-1920." In *Secret gardens, satanic mills: Placing girls in European history, 1750-1960*, edited by Mary Jo Maynes, Birgitte Søland and Christina Benninghaus, 149-163. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Ambjörnsson, Ronny. (2001). *Den skötsamme arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssambälle 1880-1930*. Carlsson.
- Andresen, Astri. (2002). "Gender, after-care and reform in inter-war Norway." In *Becoming delinquent: British and European Youth, 1650-1950*, edited by Pamela Cox and Heather Shore. Routledge.
- Andresen, Astri, Ólöf Gardarsdóttir, Monika Janfelt, Cecilia Lindgren, Pirjo Markkola, and Ingrid Söderlind. (2011). *Barnen och välfärdspolitiken: nordiska barndomar 1900-2000*. Dialogos förlag.
- Arvidsson, Malin. (2019). "Retroactive Responsibility." *Scandinavian Journal of History*: 1-19.
- Asmussen, Ida Helene. (2014). *Fra retsstat til omsorgsstat: Om syndsforladelse i konfliktråd*. København: DJØF.
- Axelsson, Thom. (2007). *Rätt elev i rätt klass: skola, begåvning och styrning 1910-1950*. Tema Barn, Linköpings universitet.
- . (2009). "Någonstans mellan sjukt och friskt: Det psykopatiska barnet och psykopatklasser." I *Historien, barnen och barndomarna. Vad är problemet?: En vänbok till Bengt Sandin*, Judith Lind, Cecilia Lindgren, Mats Sjöberg och Karin Zetterqvist Nelson (red.), 27-49. Linköping: Linköpings universitet.
- Bacchi, Carol L. (2009). *Analysing Policy: What's the Problem Represented to Be?*: Pearson Education Australia.

- Bak, Sofie Lene. (2016). "Forrælsen. Kvinder, sædelighed og kriminalitet i Danmark under 2. Verdenskrig." *Historisk Tidsskrift*.
- Bartley, P. (2000). *Prostitution: Prevention and Reform in England, 1860-1914*. Routledge.
- Bauman, Zygmunt. (2001). *Modernitet og holocaust*. Hans Reitzel.
- Beck, Ludvig. (1910). "Uroen." *Børnesagens Tidende* 5 (1910): 89. (1925). "Dansk Børneværn og Hjemlivet." *Børnesagens Tidende* 20, no. 14 (1925): 196-202.
- . (1921). "Uopdragelig." *Børnesagens Tidende* 16 (1921): 131.
- . (1929). "Tillid som Grundlag for Opdragelse." *Børnesagens Tidende* 17 (1929): 4.
- Bendixen, Carsten. (2006). *Psykologiske teorier om intelligens og folkeskolens elevdifferentiering: En analyse af transformationen af psykologiske teorier om intelligens som baggrund for skole-psykologiske og pædagogiske afgørelser vedrørende elevdifferentiering i det 20. århundredes folkeskole*. Forskerskolen i Livslang Læring, Roskilde Universitetscenter.
- Berg, Annika. (2015). "Bridging and delimiting: Negotiations around psychopathy and querulous behaviour in 1930s Sweden. (work in progress)." Unpublished Conference Paper, *Psychopathological fringes. Historical and social science perspectives on category work in psychiatry*. Institut für Geschichte der Medizin und Ethik in der Medizin, Charité Universitätsmedizin Berlin.
- . (2016). "Att skriva sig fri : Om "psykopatiska" patienters förhandlingsutrymmen i 1930-talets Sverige." In *Inspärrad : Röster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850-1992*, Maria Vallström & Roddy Nilsson (red.), 315-355. Lund: Nordic Academic Press.
- . (2018). *De samhällsbesvärliga: Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige*. Uppsala: Makadam.
- Bergh, Rudolph. (1891). "Om tatoveringer hos de offentlige Fruentimmere." *Særtryk af Hospitalstidende* (1891).
- Bjerg, Helle. (2011). *Skoling af lyst: fantasier og fornemmelser i tre elevgenerationers erindringer om livet i skolen 1950-2000: Ph.d.-afhandling*. Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.
- Bjerg, Helle, og Hanne Knudsen. (2007). "Uden straf, ingen skole: Brud og kontinuitet i skolens magtformer." I *Magtballader: 14 fortællinger om magt, modstand og menneskers tilblivelse*, Jette Kofoed & Dorthe Staunæs (red.). København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.
- Bjerre, Cecilie. (2019). "Når staten er far og mor. Børneværnets anbringelser af børn i Danmark, 1905-1975." *Ph.d.-afhandling*. Syddansk Universitet.
- Bjerre, Cecilie, Jacob Knage Rasmussen, & Stine Grønbæk Jensen. (2017). "Journalens potentialer: Konstruktioner af og møder med journalsager i Børneforsorgens regi." *Temp-tidsskrift for historie* 7, no. 14: 76-94.
- Bjurman, E.L. (1995). *Barnen på gatan*. Tidens.
- Björkman, J. (2001). *Vård för samhällets bästa: debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850-1970*. Carlsson.
- Bloch, A. H. H. (1927). "Gerda Schneekloth [nekrolog]." *Børnesagens Tidende* 22, no. 3 (1927): 27-28.
- Boesen, Ulla. (1993). "Børnepsykiatriens historie og organisation i Danmark." I *Børnepsykiatri*, Lene Lier m.fl. (red.).

- Bondevik, Hilde. (2006). "Michel Foucault og hysteri som diagnose og protest." *Scandia* 72, no. 2 (2006).
- Bonnevie, A. (1926). "Skole- og Ungdomshjemmene." I *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*, Eske M. Eskesen, Ludvig Beck and M. Knudsen (red.), 96-98. København: Egmond H. Petersens Kgl. Hof-Bogtrykkeri.
- Bramstang, Gunnar. (1964). *Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom: en studie i socialförvaltningsrättens legalitetsproblem. Ph.d.-afhandling*. Gleerup.
- Brun, Christian. (1920). "Lukket Pige hjem?". *Børnesagens Tidende* 15, no. 15: 3.
- . (1921). "Uopdragelig." *Børnesagens Tidende*, vol. 16, nr. 16: 140.
- . (1927). "Gerda Schneekloth [nekrolog]." *Børnesagens Tidende* 22, no. 3: 25-26.
- Bryderup, Inge M. (2005). *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*. Århus: Forlaget Klim.
- Buchardt, Mette. (2008). "Identitetspolitik i klasserummet: 'Religion' og 'kultur' som viden og social klassifikation. Studier i et praktiseret skolefag." Københavns Universitet.
- . (2016). *Kulturforklaring: Uddannelseshistorier om muslimskhed*. København: Tiderne Skifter.
- Bundgaard, Helle, og Eva Gulløv. (2008). *Forskel og fællesskab: Minoritetsbørn i daginstitution*. Hans Reitzels Forlag.
- Burchell, Andrew. (2015). "An 'Educational' or 'Parental' relationship: Psycho-pathology, pedagogy and corporal punishment in English Schools, c. 1945-1986." Upubliceret speciale, Warwick University.
- Burt, C. (1925). *The Young Delinquent*. University Press.
- Busfield, Joan. (1994). "The Female Malady? Men, Women and Madness in Nineteenth Century Britain." *Sociology* 28, no. 1: 259-277.
- . (1996). *Men, Women and Madness: Understanding gender and mental disorder*. Macmillan.
- Bush, William S., ed. (2009a). *Special Issue, vol 2.1.*, Journal of the History of Childhood and Youth.
- Bush, William S. (2009b). "Introduction." *The Journal of the History of Childhood and Youth* 2, no. 1: 83-87.
- Børnesagsmødet. (1923). "Forhandling om de unges Uddannelse." *Børnesagens Tidende* 1923, August.
- Baaner, Margit. (1984). "3 kapitler af Magdalenahjemmets historie." 61: Københavns Universitet.
- Chavez-Garcia, Mirosława. (2007). "In retrospect: Anthony M. Platt's The child savers: The invention of delinquency." *Reviews in American History* 35, no. 3: 464-481.
- Chesler, P. (1972). *Women and Madness*. Doubleday.
- Christensen, H.R. (1995). *Mellem backfiske og pæne piger*. Museum Tusculanum.
- Cohen, Stanley. (1985). *Visions of Social Control: Crime, punishment and classification*. Polity Press Cambridge.
- Cohen, Stanley, and Andrew Scull. (1985[1983]). "Social Control and the State: Historical and Comparative Essays", Martin Robertson.
- Coninck-Smith, Ning de. (2000). *For barnets skyld: Byen, skolen og barndommen 1880-1914*. København: Gyldendal.

- Cooter, Roger. (1992). *In the Name of the Child: Health and Welfare, 1880-1940*. Studies in the Social History of Medicine. London and New York: Routledge.
- Cox, Pamela. (2003). *Gender, Justice and Welfare: Bad Girls in Britain, 1900-1950*. New York: Palgrave Macmillan.
- Crozier, Ivan. (2015). "Culture-Bound Syndromes as Theory-Bound Objects at the fringes of western psychiatry: koro, theory change, and transcultural psychiatry." In *Psychopathological fringes. Historical and social science perspectives on category work in psychiatry*. Institut für Geschichte der Medizin und Ethik in der Medizin, Charité Universitätsmedizin Berlin.
- Cunningham, H. (2005). *Children And Childhood In Western Society Since 1500*. Pearson Longman.
- Dahl, Tove Stang. (1978). *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*. Pax.
- Dahlstrøm, Sigurd. (1920). "Den psykiatriske observation av vergeraadsbarnen." *Børnesagens Tidende* 15, no. 16: 153.
- Dalby, Louise. (2002). *Retledte drenge? Filantropi og opdragelse på opdragelsesanstalten Bøgildgård 1830-1900*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Dansk Værgeraadsforening. (1925). "Besøget paa Vejstrup." *Børnesagens Tidende* 20: 184-185.
- Dean, Mitchell. (2006). *Governmentality: Magt og styring i det moderne samfund*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- "Den nye overinspektør." (1922). *Børnesagens Tidende* 19, no. 21: 195.
- Dekker, Jeroen J.H. (2001). *The will to change the child: re-education homes for children at risk in nineteenth century Western Europe*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- . (1998). "Transforming the Nation and the Child: Philanthropy in the Netherlands, Belgium, France and England, c. 1780–c. 1850." In *Charity, Philanthropy and Reform*, edited by Hugh Cunningham and Joanna Innes, 130-147: Springer.
- Direktoratet for Fængselsvæsenet. (1929). "Tillæg: Værgerådsloven." i *Lærebog for Opsynsbetjente ved Straffeanstalterne*. København: Direktoratet for Fængselsvæsenet.
- Dohm, Matilde Aage. "Et pænt og ordentligt menneske: En undersøgelse af problematiseringen af børnene indlagt på børnehjemmet Spanager 1921-1930." Upubliceret speciale, Københavns Universitet, 2018.
- Drejer, Claus Munch. (2013). "Elev og magt: en analyse af subjektiveringsstrategien af eleven, 1822-2010." Roskilde Universitet.
- Ebsen, Frank. (2012). *Udsat til børneforsorg: om etablering af familiepleje, børneanstalter og indsats i hjemmet for udsatte børn i Danmark*. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Edelberg, Peter. (2012). *Storbyen trækker: Homoseksualitet, prostitution og pornografi i Danmark 1945-1976*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Eghigian, Greg. (2015). "A Drifting Concept for an Unruly Menace: A History of Psychopathy in Germany." *Isis: A Journal of The History of Science Society* 106, no. 2: 283-309.
- Ehrenreich, B., and D. English. (2013 [1978]). *For Her Own Good: Two Centuries of the Experts Advice to Women*. Knopf Doubleday Publishing Group.
- Eivergård, M. (2003). *Frihetens milda disciplin: normalisering och social styrning i svensk sinnessjukvård 1850-1970*. Umeå universitet. Institutionen för kultur och medier.

- Ek, Imelda Helena. (2017). *Erotic Insanity: Sex and Psychiatry at Vadstena Asylum, Sweden 1849-1878*. Department of Culture and Aesthetics, Stockholm University.
- Ellis, Heather. (2014). *Juvenile Delinquency and the Limits of Western Influence, 1850-2000*. Springer.
- Engwall, Kristina. (2000). "Asociala och imbecilla": Kvinnorna på Västra Mark 1931-1967. Universitetsbiblioteket.
- Ericsson, Martin. (2015). *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880-1955*. Lund: Media-Tryck. Doctoral dissertation.
- Ericsson, Martin & Andres Brink Pinto. (2018). "Att reglera ungdoms rörelser i staden: Fritidspolitisk styrning efter ungdomsupplopp i Stockholm 1956-1967." *Scandia* 84: 59-85.
- Eskesen, Eske M. (1923). "En Psychopath." *Børnesagens Tidende*: 211-213.
- . (1927). "3. Nordiske Børneværns kongres. Foredrag og diskussion: Omsorgen for psykopatiske mindreårige." *Børnesagens Tidende* 22, no. 13: 192-193.
- Eskesen, Eske M. (red.) (1929). *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*. København: Egmont H. Petersens kgl. Hof-Bogtrykkeri.
- Fendler, Lynn. (1998). "What is it impossible to think? A genealogy of the educated subject." In *Foucault's challenge: Discourse, knowledge, and power in education*, edited by T. Popkewitz and M. Brennan, 39-63. New York and London: Teachers College Press.
- . (2001). "Educating flexible souls." In *Governing the child in the new millennium*, edited by H. Dahlberg Hultqvist, G, 119-142. New York and London: Routledge.
- Fishman, Sarah. (2002). *The battle for children: World War II, youth crime, and juvenile justice in twentieth-century France*. Vol. 142: Harvard University Press.
- "Fra Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger." (1929) *Børnesagens Tidende*, vol. 2, no. 14: 6.
- Brandrup, Flemming og Michael von Magnus. "Kønssygdomme." In *Den Store Danske*: Gyldendal. <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=113443>.
- "Foreningen for Opdragelseshjem og dens Efterværnsarbejde." (1923). *Børnesagens Tidende* 18, no. 16: 181-182.
- "Forhandlinger, Nyborgmødet: Spørgsmål 2: Forståelsen af Værgeraadsløvens §65." (1925). *Børnesagens Tidende* 20, no. 14.
- Formark, B., H. Mulari, and M. Voipio. (2017). *Nordic Girlhoods: New Perspectives and Outlooks*. Springer International Publishing.
- Foucault, M., and R. Hurley. (1978). *The History of Sexuality*. 3 vols.: Penguin Books. La Volonté de savoir.
- Foucault, M. (1977). "Nietzsche, Genealogy, History." In *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, edited by D. F. Bouchard. Ithaca: Cornell University Press.
- , (1980). "Truth and Power. An interview with Foucault by Alessandro Fontana and Pasquale Pasquino." In *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 Michel Foucault*, edited by Colin Gordon. New York: Pantheon Books.
- , (1980 [1967]). "Two Lectures." In *Power/knowledge: Selected Interviews and Other Writings of Michel Foucault*, edited by Colin Gordon, 78-108. New York: Pantheon Books.

- , (1982). "The Subject and Power." In *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*, edited by H. L. Dreyfus and P. Rabinow, 208-226. Chicago: University of Chicago Press.
- , (1986 [1979]). "Omnes et singulatim: Towards a critique of political reason." *Le debat*, no. 4: 5-36
- , ed. ([1978] 1991). *Questions of Method*. Edited by G. Burchell, C. Gordon and P. Miller, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*: University of Chicago Press.
- , (1994). *Viljen til viden: Seksualitetens historie 1*. Det Lille Forlag.
- , (1997). *Ethics, Subjectivity and Truth* Essential Works of Foucault 1954-1984 (Vol. 1). Edited by Paul Rabinow Vol. 1, New York: Penguin Books
- , (2002). *Overvågning og straf: fængslets fødsel*. Det lille Forlag.
- , (2009). *Biopolitikens fødsel: forelæsninger på Collège De France, 1978-1979*. Hans Reitzels Forlag
- Fried, I. (1995). "Mellansjø school-home. Psychopathic children admitted 1928-1940, their social adaptation over 30 years: a longitudinal prospective follow-up." [In eng]. *Acta Paediatrica Supplement* 408: 1-42.
- Frih, A.K. (2007). "Flickan i medicinen: ungdom, kön och sjuklighet 1870-1930." Universitetsbiblioteket.
- Friis, A. H. (1909). "Undersøgelser af Værgeraadsbørn." In *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling. Bilag til Dagsordenens Punkt 5.*, redigeret af August Wimmer: Dansk Kriminalistforening.
- Frydendahl Larsen, Bolette. (2011). "Regulering og relationer: Offentlige fruentimmere i 1800-tallets København." Upubliceret speciale, Roskilde Universitet, Institut for kultur og identitet.
- . (2017). "When the problem of incorrigible girls became a problem of psychopathy." In *Nordic Girlhoods: New Perspectives and Outlooks*, 137-159: Springer.
- . (2018a). "Diagnoser og skam i opdragelse: Håbeifulde og håbløse narrativer." *Professionelle blikke på den anden*: 39-55.
- . (2018b). "Aktørbegrebets politik i prostitutionshistorien: En problematisering af dikotomien mellem frivillighed og tvang." *Plats för makt*.
- Garmand-Maxen, Ellen. (1914-1915). "7ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pighjem 1914-1915." 16. Svendborg: Vejstrup Pighjem.
- . (1915-1916). "8ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pighjem 1915-1916." 15. Svendborg: Vejstrup Pighjem.
- Garpenhag, Lars. (2012). *Kriminaldådar: sinnessjuka brottslingar och straffrihet i Sverige, ca 1850-1930*. Uppsala universitet.
- Gejl, Ib. (1967). *Under Værgerådet: Forsømte og "forbryderske" børn i Århus 1905-1915*. Århus: Universitetsforlaget.
- Gjerløff, Anne Katrine, og Anette Faye Jacobsen. (2014). *Dansk Skolehistorie: Da skolen blev sat i system: 1850-1920. Bind 3*. Dansk Skolehistorie. Århus Universitetsforlag.
- Gjerløff, Anne Katrine, Anette Faye Jacobsen, Ellen Nørgaard, og Christian Ydesen. (2014). *Dansk skolehistorie 1920-1970: Da skolen blev sin egen*. Dansk Skolehistorie. Redigeret af Ning de Coninck-Smith og Charlotte Appel.

- Gordon, Linda. (1988). *Heroes of their own lives: The politics and history of family violence: Boston 1880-1960*. New York: Penguin Group USA.
- . (1990). "Response to Scott." *Signs* 15, no. 4: 852-853.
- Gregersen, Marie Benedicte. (1934). "Hvad man gør i Schweiz for vanskelige Børn ". *Børnesagens Tidende*.
- . (1946). "Vore psykopater." *Børnesagens Tidende* 41, no. 9: 101-111.
- Gubrium, J.F., and M. Järvinen. (eds) (2013a). *Turning Troubles Into Problems: Clientization in Human Services*. Taylor & Francis.
- Gubrium, Jaber. F., and Margaretha Järvinen. (2013b). "Troubles, problems, and clientization." In *Turning Troubles Into Problems: Clientization in Human Services*, edited by J.F. Gubrium and M. Järvinen: Taylor & Francis.
- Hacking, Ian. (1996 [1995]). "The looping effects of human kinds." *Causal Cognition: A Multidisciplinary Debate*, Dan Sperber, David Premack, and Ann James Premack.
- . (1999 [1986]). "Making up people." In *The Science Studies Reader*, edited by M. Biagioli, 590: Routledge.
- . (2006). "Kinds of People: Moving Targets." *The Tenth British Academy Lecture* 11 April 2006 (web version): 18.
- Hagen, J. Chr. (1928). "Hovedopgaven ved Opdragelsen af de unge Piger: Foredrag ved det Nordiske Børnesagsmøde i Stockholm i 1927." *Børnesagens Tidende*, 49ff.
- Hammar, Inger. (1998). "Några reflexioner kring 'religionsblind' kvinnoforskning." *Historisk Tidskrift* (1998:1).
- Hamre, Bjørn. (1997). *Syge må plejes med kærlighed - Kolonien Filadelfia 1897-1997*. Holbæk: Kolonien Filadelfia, Dianalund.
- . (2012). *Potentialitet og optimering i skolen: problemforståelser og forskelssætninger af elever - en nutidshistorisk analyse : Ph.d.-afhandling*. Aarhus Universitet, Institut for Uddannelse og Pædagogik.
- . (2016). "Diagnosing, special education, and 'learnification' in Danish schools." *Nordic Journal of Social Research* 7.
- . (2019). "Psykiatri og professionssamarbejde—betydningen for differentiering i skolesystemet i Danmark i 1930-1950." *Educare-vetenskapliga skrifter*, no. 1: 43-68.
- Hamre, Bjørn, and Christian Ydesen. (2014). "The Ascent of Educational Psychology in Denmark in the Interwar Years." *Nordic Journal of Educational History* 1, no. 2: 87–111.
- Hamre, Bjørn, Thom Axelsson, and Kari Ludvigsen. (2019). "Psychiatry in the Sorting of Schoolchildren in Scandinavia 1920–1950: IQ Testing, Child Guidance Clinics, and Hospitalisation." *Paedagogica Historica* 55, no. 3 (2019): 391-415.
- Hamreby, K. (2004). "Flickor och pojkar i den sociala barnvården: föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet." Umeå Universitet.
- Hanselmann, Dr. H. (1922). "Nogle bemærkninger om overgangsalderens psykologi, sociologi og opdragelse." *Børnesagens Tidende* 17, no. 18: 174.
- Hansen, Christian Sandbjerg (2008) "Til historien om det sociale arbejde med børn og unge." *Praktiske Grunde*.

- . (2010). "Fra børneforsorg og socialpædagog til felt og habitus: Overvejelser til konstruktionen af et objekt. I K." *Esmark, M. Høyen, & K., Larsen (Red.), Hvorfor Bourdieu*: 85-99.
- . (2011). "At gøre en forskel: Socialt arbejde, socialarbejdere og marginaliserede børn og unge, 1945." *Ph.d.-afhandling*, Københavns Universitet
- Hanson, F.A. (1994). *Testing Testing: Social Consequences of the Examined Life*. University of California Press.
- Harjula, M.H. (1998). "Vaillinaisuudella vaivatut: Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle."
- Hartmann, Grethe. (1967). *Boliger og bordeller: oversigt over prostitutionens former og tilholdssteder i København til forskellige tider (med kortmæssige undersøgelser af Troels Smith)*. Rosenkilde og Bagger.
- Harvey, E. (1993). *Youth and the Welfare State in Weimar Germany*. Clarendon Press.
- Hedin, Marika. (2002). "Ett liberalt dilemma: Ernst Beckman, Emilia Broomé, GH von Koch och den sociala frågan 1880-1930." B. Östlings bokförl. Symposion.
- Henningsen, Gitte Juel. (2003). "Liaisonpsykiatri, eksternt samarbejde og konsulentfunktioner." I *Børne- og ungdomspsykiatrien i Danmark gennem 50 år: Et jubilæumsskrift*, redigeret af P.H. Thomsen, 94-108: Børne- og UngdomsPsykiatrisk Selskab i Danmark.
- Hermann, Stefan. (2003). "Fra folkeskole til kompetencemiljø. Tendenser i vidensamfundets kapitallogik." I *Perspektiv, Magt Og Styling. Luhmann & Foucault Til Diskussion*, 231-266: Hans Reitzels Forlag.
- Hoff, Johannes. (1922). "Fra Forhandlingen paa Nyborg Strand den 5te Juli I-II." *Børnesagens Tidende*: 140, 146.
- Horsten, Holger. (1973). *Børne- og ungdomsforsorgen i Danmark*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Højgaard, L., P.H. Jensen, og H. Kruse. (2005). *Med arbejdet som rettesnor: fra fattigopdragelsesanstalten Bøgildgaard til døgninstitutionen Oustruplund 1830-2005*. Aarhus: Amtscntret Oustruplund.
- Høy, A.T. (1903). *Det Kgl. Opfostringshus gennem halvandet hundrede år 1753-1903*. København: Det Nordiske Forlag.
- Jackson, Mark. (2000). *The Borderland of Imbecility: Medicine, Society and the Fabrication of the Feeble Mind in Late Victorian and Edwardian England*. Manchester University Press.
- Jacobsen, Anette Faye. (1988). "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58.", Upubliceret speciale, Københavns Universitet.
- . (1989). "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58." *Historisk Tidsskrift* 15, no. 4:2: 255-281.
- Jansdotter, Anna Helena. (2004). "Ansikte mot ansikte: Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige, 1850-1920." Lunds Universitet. Brutus östlings Bokförlag Symposion.
- Jensen, Anders Fogh. (2002). "Indledning til Michel Foucault: Overvågning og straf." I *Overvågning Og Straf*, 7-14: Det lille Forlag.

- Jensen, Stine Grønæk. (2019). "At åbne skuffen: Om tidligere børnehjemsbørns transformationer af selvet og den sociale verden gennem erindringsarbejde." Syddansk Universitet.
- Johannisson, Karin. (1994/2005). *Den mörka kontinenten: kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedt.
- . (2014). *Kroppens tunna skal: Sex essäer om kropp, historia och kultur*. Norstedts.
- Johansen, Agnes. (1918-1919). "11te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pige hjem 1918-1919." 18. Svendborg: Vejstrup Pige hjem.
- Johansen, V.E. (1938). "Forsorgsloven med noter." I *Lov Nr. 181 af 20 Maj 1933 om offentlig Forsorg, således som den er ændret ved Lov Nr. 101 af 14. april 1937 og Lov Nr. 121 af 7. Maj 1937*, Socialministeriet. Fredericia: Fredericia Centraltrykkeri.
- Junghans, Jennie Sejr. (2012). "Mellem Arv og Miljø: Dansk Børnepsykiatri 1891-1940.", Upubliceret speciale, Københavns Universitet.
- Järvinen, M., and N. Mik-Meyer. (2003). *At skabe en klient : institutionelle identiteter i socialt arbejde*. Hans Reitzel.
- . (2005). *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv : interview, observationer og dokumenter*. Hans Reitzel.
- Jönsson, Lars-Eric. (1996). "'Min själ längtar efter friheten': om utskrivningar från sinnessjukhus som empirisk berättelse och etnologiskt problem." I *Oväntat: Aspekter på etnologisk kulturforskning*, Roger Jacobsson & Britta Lundgren (red.), 125-134. Stockholm: Calsson Bokförlag.
- . (1998). *Det terapeutiska rummet. Rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850-1970*. Vol. 15: Carlsson Bokförlag.
- Jørgensen, H. (1997). *Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse 1837-1985: En pionerindsats ydet af københavnske dommere*. Poul Kristensens Forlag.
- Jørgensen, L.A. (1861). *Festen paa Flakkebjerg Institut den 31te August 1861*. Slagelse.
- Karlsen, M.P. (2008). *Pastoralmagt: om velfærdssamfundets kristne arv*. Anis.
- Keller, Christian. (1928). "Psychopather." *Nyt nordisk tidsskrift for abnormvæsen* (1928): 62-64.
- Kemp, Tage. (1936). *Prostitution: an investigation of its causes, especially with regard to hereditary factors*. Levin & Munksgaard.
- . (1937). "De asociale og Forsorgen for dem." *Ugeskrift for læger* 38, no. 99: 1009-1014.
- . (1939) "Syge arveanlæg i befolkningen og deres samfundsmæssige betydning ". *Børnesagens Tidende* (1939).
- Kimball, B.A. (1995). *The "True Professional Ideal" in America: A History*. Rowman & Littlefield, 1995.
- Kirkebak, Birgit. (1987). "Abnormbegrebet i Danmark i 20erne og 30erne." *Agrippa: psykiatriske tekster* 9, no. 4: 214-222.
- . (1993). *Da de åndssvage blev farlige*. Holte: Forlaget SocPol.
- . (1997). *Defekt og deporteret: Livø-anstalten 1911 - 1961*. Forlaget Socpol
- . (2004). *Letfærdig og løstagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*. Holte: Forlaget SocPol.
- . (2005). "Sexuality as Disability: The Women on Sprogø and Danish Society." *Scandinavian Journal of Disability Research* 7, no. 3-4 (2005): 194-205.

- . (2006). "Samfundsmæssigt ubehag og lægelig diagnostik." *Bibliotek for Læger* 198: 58-79.
- . (2007). *Uduelig og ubrugelig: åndssvageasylet Karens Minde 1880-1987*. Forlaget SocPol.
- Kjems, Helge. (1952). "En socialpsykiatrisk undersøgelse af børneværns klientel." I *Den tilpasningsvanskelige ungdom*, red. Ungdomskommissionen. Schultz.
- Knudsen, M. (1926). "Optagelses- og iagttagelseshjemmene." In *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*, Eske M. Eskesen, Ludv. Beck and M. Knudsen (red)., 98-103.
- Knupfer, A.M. (2001). *Reform and Resistance: Gender, Delinquency, and America's First Juvenile Court*. Routledge.
- Koch, Lene. (2000). *Tvangsterilisation i Danmark 1929-67*. København: Gyldendal.
- . (2010). *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*. Informations Forlag.
- Korsbæk, Johannes. (1922). "Psychopathjem." *Børnesagens Tidende*: 157.
- Kragh, Jesper Vaczy. (2007). *Det hvide snit: psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*. Københavns Universitet.
- . (2018). *Sikringen. Forbrydelse, farlighed og foranstaltninger. Sikringsafdelingen i dansk psykiatri 1918-2018*. Syddansk Universitetsforlag.
- Kragh, Jesper Vaczy, Stine Grønbæk Jensen, and Jacob Knage Rasmussen. (2015a). *På kanten af velfærdsstaten: anbragte og indlagte i dansk socialforsorg 1933-1980*. Syddansk Universitetsforlag.
- Kragh, Jesper Vaczy, Stine Grønbæk Jensen, Jacob Knage Rasmussen, og Klaus Petersen. (2015b). *Rapport: Anbragt i historien: Et socialhistorisk projekt om anbragte og indlagte i perioden 1945-1980*. Odense: Socialstyrelsen.
- Kraus, Jonas Larsson. (2009). *Att odla ett samhälle: Råby räddningsinstitut och 1840-talets sociala ingenjörskonst*. Uppsala: Uppsala Universitet. Doctoral dissertation.
- Kristelig Forening til Børns Redning. (1935). *Aarsberetning 1934-1935*. Vol. 36.
- Kumlien, M. (1997). *Uppfostran och straff: studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*. Nerenius & Santérus.
- Landsnævnet for Børneforsorg. (1936). "Statistisk Beretning fra Landsnævnet for Børneforsorg for Aarene (1933-1936)." I *Socialt Tidsskrift C*.
- . (1941). *Statistisk Beretning fra Landsnævnet for Børneforsorg for Aarene 1938-1940*.
- Laqueur, Thomas Walter. (1992). *Making sex: Body and gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press.
- Legg, Stephen. (2008). *Spaces of colonialism: Delhi's urban governmentalities*. John Wiley & Sons.
- Lier, Lene. (2003). "Spædbarnets vej til børnepsykiatrien." I *Børne- og ungdomspsykiatrien i Danmark gennem 50 år. Et jubilæumsskrift*, Per Hove Thomsen (red): Børne- og UngdomsPsykiatrisk Selskab.
- Lindberg, Ruben. (2007). "Skabelsen af den moderne psykopat.", Upubliceret speciale, Aalborg University: Department of History.
- Lipsky, Michael. (2010 [1980]). *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Lombroso, C., and W. Ferrero. (1895). *The Female Offender*. New York: D. Appleton and Company.

- Lomholt, Margrete. (1949). "Samarbejde mellem børneværn og psykiater." *Børnesagens Tidende* 44: 149-152.
- Luddy, Maria. (1997). "Abandoned Women and bad Characters": prostitution in nineteenth-century Ireland." *Women's History Review* 6, no. 4: 485-504.
- Lunbeck, Elizabeth. (1995). *The Psychiatric Persuasion: Knowledge, Gender, and Power in Modern America*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Lundberg, Björn. (2018). *Naturliga medborgare: Friluftsliv och medborgarfostran i scoutrörelsen och Unga Örnar 1925-1960*. Lund University.
- Lundström, Tommy. (1993). "Tvångsomhändertagande av barn : en studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet." Doctoral thesis, monograph, Stockholms universitet.
- Lunn, Susanne. (2006). "Psykoanalysens betydning for psykiatrien og den kliniske psykologi." *Psyke & Logos* 27, no. 2: 946-956.
- Lützen, Karin. (1986). "Hvad hjertet begærer: Kvinders kærlighed til kvinder, 1825-1985." *Tiderne skifter*.
- . (1998). *Byen tæmmes: Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. København: Hans Reitzels Forlag.
- . (2000). "The Cult of Domesticity in Danish Women's Philanthropy, 1870-1920." In *Gender and Vocation*, 147-176: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lützhöft, Holten. (1920). 3: *Opdragerne og deres Gerning*. Opdragelseslære. Vol. 3, København: Gads Forlag.
- Løkke, Anne. (1990). *Vildfarende børn. Om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920*. Holte Forlaget SocPol.
- Markkola, Pirjo. (2000). "The calling of women: Gender, religion and social reform in Finland, 1860-1920." In *Gender and vocation: Women, religion and social change in the Nordic countries, 1830-1940*, edited by Pirjo Markkola. Helsinki: Finnish Literature Society.
- . (2000). *Gender and vocation: Women, religion and social change in the Nordic countries, 1830-1940*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- . (2001). "Lutheranism and the Nordic Welfare States in a Gendered Perspective." *Kvinder, Køn & Forskning*, no. 2.
- Marland, Hilary. *Health and Girlhood in Britain, 1874-1920*. Palgrave Macmillan, 2013.
- Maynes, Mary Jo, Birgitte Søland, and Christina Benninghaus, eds. (2005). *Secret gardens, satanic mills: Placing girls in European history, 1750-1960*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- McCallum, David. (1997). "Mental health, criminality and the human sciences." *Foucault, health and medicine*: 53-73.
- McLaren, M.A. (2002). *Feminism, Foucault, and Embodied Subjectivity*. State University of New York Press.
- McNay, Lois. (1991). "The Foucauldian body and the exclusion of experience." *Hypatia* 6, no. 3: 125-139.
- . *Foucault and feminism: Power, gender and the self*. John Wiley & Sons, 2013.
- Mik-Meyer, N. (2003). "Anne er sygdomsfikseret: Forhandlinger af en institutionel diagnose." In *At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde*, N. Mik-Meyer og M. Järvinen (red.), 82-109. København: Hans Reitzels Forlag.

- Mik-Meyer, Nanna, og Kaspar Villadsen. (2007). *Magtens former: sociologiske perspektiver på statens møde med borgeren*. Hans Reitzels Forlag.
- Miller, Peter. (1986). "Critiques of psychiatry and critical sociologies of madness." *The power of psychiatry*: 12-42.
- Mol, Annemarie. (2002). *The body multiple: Ontology in medical practice*. Duke University Press.
- Møllerup. (1910). "Om uroen på vore Anstalter." *Børnesagens Tidende* 5: 73.
- Myers, Tamara. (2009). "Sex, Gender, and the History of the Adolescent Body: 30 Years after 'The Crime of Precocious Sexuality'." *The Journal of the History of Childhood and Youth* 2, no. 1: 95-102.
- Myers, Tamara, and Joan Sangster. (2001). "Retorts, Runaways and Riots: Patterns of Resistance in Canadian Reform Schools for Girls, 1930-60." *Journal of Social History* 34, no. 3: 669-697.
- Münger, A.C. (2000). *Stadens barn på landet: Stockholms sommarlovskolonier och den moderna välfärden*. Linköpings Universitet.
- Møller, Christen Christensen. (1846). *Beretning om Festen paa Flakkebjerg-Institut den 31te August 1846*.
- Møllerhøj, Jette (2006). *På gyngende grund: psykiatriens praksisser og institutionalisering i Danmark 1850-1920. Ph.d.-afhandling*, Københavns Universitet.
- . (2008). "On unsafe ground: the practices and institutionalization of Danish psychiatry, 1850—1920." *History of Psychiatry* 19, no. 3: 321-337.
- Nead, Lynda. (1997). "Gender, space and modernity in London." In *Rewriting the Self: Histories From the Middle Ages to the Present*, edited by Roy Porter, 167-185. London: Routledge.
- Nelson, Karin Zetterqvist. (2011). "The Sandtray technique for Swedish children 1945–1960: diagnostics, psychotherapy and processes of individualisation." *Paedagogica Historica* 47, no. 6: 825-840.
- . (2012). "Från samhällets barn till egna individer Barnpsykiatrisk behandlingsideologi 1945–1985." *Scandia* 78, no. 2: 40-67.
- . (2016). "A reason behind every action. The early years of Swedish Child Psychiatry 1930-1945." *Revue d'histoire de l'enfance "irrégulière"* 18: 201-211.
- Nexø, Sniff Andersen. (2005). "Det rette valg: dansk abortpolitik i 1930'erne og 1970'erne." Københavns Universitet.
- Nielsen, Beth Grothe. (1986). *Anstaltbørn og børneanstalter gennem 400 år*. Holte: Forlaget Socpol.
- Nielsen, Hanne Rimmen. (1990). "Kvindekulturen på Århus Seminarium 1909 til 1950 med særligt henblik på samspillet mellem kvindekultur og generel kultur." Ph.d.-afhandling.
- Nielsen, Karsten Gam. (1999). "Barnesjælens teknologer." *Social Kritik* 62: 42-53.
- Nielsen, Kirstine Vangkilde. (2002). "Opdragelse, ikke straf": En undersøgelse af ungdomsfængselstankens gennembrud i Danmark.", Upubliceret speciale, Københavns Universitet.
- Nielsen, Margrethe. (1921). "Aabent Brev til Hr Forstander Beck til Artiklen Uopdragelig." *Børnesagens Tidende*, vol. 16, nr. 17.

- Nilsson, Roddy (2001). *Sanningen om ungdomen: normer, värderingar och föreställningar kring 1900-talets ungdom : en pilotstudie*. Centrum för kulturforskning, Växjö univ.
- . (2008a). "Foucault, historien och historikern: Receptionen av Foucault inom svensk historisk forskning." *Lychnos*: 121-144.
- . (2008b). *Foucault: en introduktion*. Égalité.
- . (2009). "Creating the Swedish Juvenile Delinquent: criminal policy, science and institutionalization c. 1930–1970." *Scandinavian Journal of History* 34, no. 4: 354-375
- . (2013). "From Learning to labour to learning to self-control: The paradigmatic change in Swedish prison policy." *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 14, no. sup1: 24-45.
- . (2013). *Från cellfångelse till beteendeterapi: Fängelse, kriminalpolitik och vetande 1930–1980*. Égalité.
- . (2013). "The Practise of Pastoral Power: The Swedish Prison Chaplains in the 19th Century." *Crime, Histoire & Sociétés/Crime, History & Societies* 17, no. 1: 53-76.
- Nilsson, Ulrika. (2014). *Det bета könet: Gynekologin i Sverige kring förra sekelskiftet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Nissen, S.H. (1922). "Indledningsforedrag: Optagelses- og lagttagelseshjem." *Børnesagens Tidende*: 133-136.
- Nøhr, Kirsten. (1992). "Fra før verden gik i terapi—om behandlingsområdets opkomst." *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* 5: 211-223.
- . (1991). "Opdragelse til normalitet? Fra degeneration til psykopati til." *Psyke & Logos*: 358-376, 526.
- Nørgaard, E. (2005). *Tugt og dannelse: tre historier fra kulturkampens arena*. København: Gyldendal.
- Nørregaard, Ellen. (1927). "Debatindlæg: Usædelighed blandt Børn og Unge ". *Børnesagens Tidende*: 198.
- Ohlander, Ann-Sofie. (2003). "Frihet, begränsningar och skyddslöshet i flickors samhälleliga villkor från 1850 till nutid." In *Varför flickor? Ideal, självbilder och åtströmningar*, Birgitta Meurling (red). Lund: Studentlitteratur.
- Olsen, P. (1929). "Gartneriet som uddannelsesfag." *Børnesagens tidende* no. 20.
- Opdragelseshjemmet. (1932). "Psykopater: fortsat fra forrige Nr." *Opdragelseshjemmet: Medlemsblad for Foreningen for medarbejdere paa Skole- og Ungdomshjem* 5, no. Aug. 1932: 6.
- Overværgerådet. (1918). "Opmuntringspræmier for Børn under Værgeraadet." *Børnesagens Tidende* 13, no. 7: 67.
- Overværgerådet. (1933) "Statistiske Oplysninger for 1932 over Værgeraadsbørn." I *Socialt Tidsskrift*, 7.
- Parhi, Katariina. (2018). "Born to be deviant: Histories of the diagnosis of psychopathy in Finland." Compilation and Four articles. University of Oulu.
- Parhi, Katariina, and Petteri Pietikainen. (2017). "Socialising the Anti-Social: Psychopathy, Psychiatry and Social Engineering in Finland, 1945–1968." *Social History of Medicine*.
- Pedersen, Merete Bøge (2000). *Den reglementerede prostitution i København fra 1874-1906: en undersøgelse af prostitutionsmiljøet og de prostitueredes livsvilkår*. Museum Tusculanum.

- Perch, Poul W. (1987). "Pædagogik og behandling i børne og ungdomshjem - et historisk tilbageblik." *Handicapshistorie*: 73-83.
- . (1985). *Træk af de danske børne- og ungdomshjemms historie*. Bibliotek for socialpædagoger og socialarbejdere København: Gyldendal.
- Perch, Poul W. (1963). "Børne- og ungdomsforsorgen som pædagogisk helhed." *Børnesagspædagogen* 20: 4-12.
- Petersen, A. (1904). *Samfundet og børnene: Om statens og samfundets stilling til den forsømte og forvildede ungdom*. København: G.E.C. Gads Universitetsboghandel.
- Petersen, J.H., K. Petersen, and N.F. Christiansen. (2011). *Dansk velfærdshistorie. Bind 2: Mellem skøn og ret : 1898-1933*. Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Lis. (1987). *Stiftelsestøser, kongebørn*. Dansk Psykologisk Forlag.
- Vejstrup Pigeheim. (1908-1945). *Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigeheim*. [Indbunden udgave af alle årsberetninger i perioden, Det Kongelige Bibliotek]. Svendborg.
- Plougmand, O. (2006). *Overgreb og overlevelse i børne(for)sorgen: noget af et tidsbillede*. Dimon.
- Plougmand, Oskar. (2005). *En inspektør banker på: eller Der er muk på Fanø, Mr. Smidt*. Dimon.
- Porter, Dorothy. (1999). "The history of public health: current themes and approaches." *Hygiea Internationalis* 1, no. 1: 9-21.
- Possing, Birgitte. (2017). *Viljens styrke: Natalie Zahle-en biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed*. Gyldendal A/S.
- Qvarsell, Roger. (1985). "Från vanart till psykopati. Om barnpsykiatrins framväxt i Sverige under mellankrigstiden." *Lychnos*, 1985: 167-188.
- Rabinow, Paul, and Hubert L. Dreyfus. (1983). *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. University of Chicago Press.
- Ransom, John S. (1977). *Foucault's Discipline: The Politics of Subjectivity*. Duke University Press.
- Rasmussen, Jacob Knage. (under udarbejdelse). "Hvem troede de jeg var?" Når tidligere børnehjemsbørn læser deres journaler - Konflikter, håndteringsstrategier og potentialer." *Ph.d.-afhandling*. Syddansk Universitet.
- Reiter, Paul J. (1946). *Om Psykopather*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Rembis, Michael A. (2011). *Defining Deviance: Sex, Science, and Delinquent Girls, 1890-1960*. University of Illinois Press.
- Riving, Cecilia (2008). *Icke som en annan människa: psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatri och lokalsamhället under 1800-talet andra hälft*. Gidlunds förlag.
- Riving, Cecilia, Jette Møllerhøj, and Pernille Sonne. (2006). "Psykiatrihistoriska perspektiv. Arvet efter Foucault i skandinavisk och internationell psykiatrihistoria." *Scandia* 72, no. 2.
- Rose, Nikolas. (1995). "Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen." In *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*, K. Hultqvist & Pettersson Kenneth (red.). Stockholm: HLS förlag.
- . (1998). *Inventing Our Selves: Psychology, Power, and Personhood*. Cambridge University Press.
- . (1999a). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

- . (1999b). *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London/New York: Free Association Books.
- Rosenbeck, Bente. (1990). *Kvindekøn: den moderne kvindeligheds historie 1880-1980*. København: Gyldendal.
- . (1996). *Kroppens politik. Om køn, kultur og videnskab*. Museum Tusculanum Press.
- Rousmaniere, K., K. Dehli, N. De Coninck Smith, and N. De Coninck-Smith. (2013). *Discipline, Moral Regulation, and Schooling: A Social History*. Taylor & Francis.
- Rydellius, P. A. (1995). "History of Swedish child and adolescent psychiatry." *Acta Pædiatrica* 84, no. 6: 703-704.
- Rytter, Maria. (2011). *Godhavnsrapporten: en undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945-1976*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Ræbild, K.E. (1922). "Forhandling om: Optagelseshjem og Iagttagelseshjem." *Børnesagens Tidende*: 136-140.
- Rønn, Edith Mandrup. (1996). *"De fattige i ånden--": essays om kultur, normalitet og ufornuft : en etnologisk undersøgelse af praksis inden for dansk åndssvagevæsen og -forsorg ca. 1840-1990: med eksempelmateriale fra Aandssvageanstalten Ribelund*. Museum Tusculanum.
- Salomonsson, Karin. (1998). *Fattigdomens besværligheder: visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*. Historiska media.
- Sandbjerg Hansen, Christian. (2010). "Fra børneforsorg og socialpædagog til felt og habitus: Overvejelser til konstruktionen af et objekt. IK." I Esmark, M. Høyen, & K., Larsen (Red.), *Hvorfor Bourdieu*: 85-99.
- Sandin, Bengt, and Karin Zetterqvist Nelson. (2013). "Psychodynamics in child psychiatry in Sweden, 1945-85: from political vision to treatment ideology." *History of Psychiatry* 24: 308-325.
- Schlossman, Steven, and Stephanie Wallach. (1978). "The Crime of Precocious Sexuality: Female Juvenile Delinquency in the Progressive Era." *Harvard Educational Review* 48, 1, 65-94, no. 1: 65-94.
- Schneekloth, Gerda. (1908-1909). "1ste Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1908-1909." Svendborg: Vejstrup Pigeheim.
- . (1909-1910). "2den Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1909-1910." 16. Svendborg: Vejstrup Pigeheim.
- . (1910-1911). "3die Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1910-1911." 16. Svendborg: Vejstrup Pigeheim.
- . (1911-1912). "4de Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1911-1912." 16. Svendborg: Vejstrup Pigeheim.
- . (1912-1913). "5te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1912-1913." 12. Svendborg: Vejstrup Pigeheim.
- . (1913-1914). "6te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1913-1914." 16. Svendborg: Vejstrup Pigeheim.
- . (1916-1917). "9ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1916-1917." 24. Svendborg: Vejstrup Pigeheim.
- . (1917-1918). "10ende Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim 1917-1918." 17. Svendborg: Vejstrup Pigeheim.

- . (1919-1920). "12te Beretning om Statsopdragelsesanstalten Vejstrup Pighjem 1919-1920." 26. Svendborg: Vejstrup Pighjem.
- . (1920-1921). "13te Beretning om Statsopdragelseshjemmet Vejstrup Pighjem 1919-1920." 15. Vejstrup Pighjem.
- . (1921-1922). "14de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem 1919-1920." 27. Svendborg: Vejstrup Pighjem.
- . (1922-1924). "15de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem 1922-1924." 37. Svendborg: Vejstrup Pighjem.
- . (1924-1926). "16de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem 1924-1926." 57. Svendborg: Vejstrup Pighjem.
- . (1926). "Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem." In *Danske Opdragelseshjem i Billeder og Tekst*, Eske M. Eskesen m.fl. (red.), 347-350. København: Egmont H. Petersens kgl. Hof-Bogtrykkeri.
- Schou, J.C. (1926). "Statsungdomshjemmet "Braaskovgaard" ". Eske M. Eskesen m.fl. (red.), 341-344. København: Egmont H. Petersens kgl. Hof-Bogtrykkeri.
- Schrøder, Georg E. (1917). *Psykiatrisk undersøgelse af Mandfanger i Danmarks Straffeanstalter*. J. Lund.
- Schwartz, Laura (2019). *Feminism and the Servant Problem*. Cambridge University Press.
- Scott, J.W. (2011). *The Fantasy of Feminist History*. Durham & London: Duke University Press.
- Scott, Joan W. (1986). "Gender: A Useful Category of Historical Analysis." *The American Historical Review* 91, no. 5: 1053-1075.
- Scott, Joan Wallach. (1990). "Review: Heroes of Their Own Lives by Linda Gordon." *Signs* 15, no. 4 (1990): 849-852.
- Scott, Katrine. (2018). *Seeking Middle-Classness: University Students in Iraqi Kurdistan*. Lund University.
- Seidelin, Mette. (2007). "Da børn var medskyldige. Blodskam mellem normer og retspraksis 1866-1933." Utrykt speciale, Syddansk Universitet.
- Seidelin, Mette Fransiska M. (2014). "En nem og ikke altid uvillig partner? Opfattelsen af børns rolle i incestsager 1930-1967." *Ph.d.-afhandling*, Syddansk Universitet.
- Sejerøe, Margrethe. (1935-1940). "20de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem 1935-1940." 102. Svendborg: Vejstrup Pighjem.
- Sejerøe-Olsen, Margrethe. (1926-1929). "17de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem 1926-1929." 72. Svendborg: Vejstrup Pighjem.
- . (1930). "Opdragelseshjem og Efterværn for Piger, foredrag ved Børnesagens Årsmøde." *Børnesagens Tidende*.
- . "18de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem 1929-1932." 60. (1929-1932). Svendborg: Vejstrup Pighjem.
- . (1932-1935). "19de Beretning om Statsungdomshjemmet Vejstrup Pighjem 1932-1935." 67. Svendborg: Vejstrup Pighjem.
- . (1931). "Erfaringer fra Vejstrup Ungdomshjem." *Børnesagens Tidende* 26, no. 19: 313-314.
- Severinsson, Emma. (1999). "Moderna kvinnor." Lunds universitet, Media-Tryck, 2018.
- Shore, Heather. (1999) *Artful dodgers: Youth and crime in early nineteenth-century London*. Vol. 269: Royal Historical Society.

- . (2002). "The trouble with boys: gender and the "invention" of the juvenile offender in early nineteenth-century Britain." In *Gender and Crime in Modern Europe*, 91-108: Routledge.
- Shore, Heather, and Pam Cox. (2002). "Re-inventing the Juvenile Delinquent in Britain and Europe 1650-1950." *Becoming delinquent: British and European youth: 1650-1950*.
- Shorter, E. (1997). *A history of psychiatry: from the era of the asylum to the age of Prozac*. New York: John Wiley & Sons.
- Showalter, E. (1987). *The Female Malady: Women, Madness, and English Culture, 1830-1980*. Penguin Books.
- Simonton, Deborah. (1998). *A history of European Women's Work. 1700 to the Present*. London and New York: Routledge.
- Skeggs, Beverley. (2000). *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Daidalos.
- Skjerbæk, Oluf J. (1919). "Bog anmeldelse David Lund: Ungdomsasocialitet." *Børnesagens Tidende* 14, no. 17.
- . (1921). *Fortegnelse over institutioner til værn for børn og unge i Danmark*. København: Komiteen for nordisk møde for børne- og ungdomsværn.
- . (1922). "Den nye danske Værgeraadsløvslov." *Særtryk af "Barn og Ungdom"*, H. 4 1922: 11. ———. (1929). "Om vore Værgeraadsbørn og deres videre Skæbne." *Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings Aarsmøde* 22.
- . (1948). "Overinspektionen for Børneforsorgen 1923-1948." Overinspektionen for Børneforsorgen (red.), 40. København: Normal trykkeriet.
- Sköld, Johanna. (2006). "Fosterbarnsindustri eller människokärlek: barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890-1925." *Acta Universitatis Stockholmiensis*.
- . (2012). *Fosterbarnens ö: Prins Carls uppfostringsinrättning och verksamheten på Gålö: 1830-1939*. Stockholmia förlag.
- Skålevåg, Svein Atle. (2002). *Fra normalitetens historie: sinnssykdom, 1870-1920*. Universitetet i Bergen.
- Smith, Peter Scharff. (2003). *Moralske hospitaler: det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770-1870*. Forum.
- Sommerschield, H., B. Grøholt, and K. Pagsberg. (1999). *Almen børne- og ungdomspsykiatri: sociale og kliniske aspekter*. Gyldendal.
- Sode-Madsen, Hans. (2003). *Farlig ungdom: samfundet, ungdommen og Ungdomskommissionen 1945-1970*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Sommerschield, H., and E. Moe. (2005). *Da barnepsykiatrien kom til Norge: beretninger ved noen som var med*. Universitetsforlaget.
- Sonne, Pernille. (2006). "Lombrosos efterfølger? Kriminalbiologiens betydning for kriminalpolitikken." *Den Jyske Historiker* 112, no. Biologismer: 67-87.
- Staunæs, Dorthé. (2007). "Subversive analysestrategier—eller governmentality med kjole, fjerboa og sari," i *Magtballader. J. Kofoed & D. Staunæs (red)*. København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.
- Steedman, Carolyn. (1985). "'The mother made conscious': the historical development of a primary school pedagogy." Paper presented at the History Workshop Journal.
- . (1995). *Strange Dislocations: Childhood and the Idea of Human Interiority, 1780-1930*.

- Steincke, Karl Kristian. (1920). *Fremtidens Forsørgelsesvæsen: Oversigt over og Kritik af den samlede Forsørgelseslovgivning samt Betænkning og motiverede Forslag til en systematisk Nyordning: Udkast til Lov om offentlig Hjælp. II Speciel Del*. Schultz.
- . (1925). "Straffelovsforslaget og Værgerådsloven." *Børnesagens Tidende* 20: 207ff.
- Stoler, Ann Laura. (2002). "Colonial Archives and the Arts of Governance." *Archival Science* 2: 87–109.
- Sturfelt, Ulrika Levander & Lina. (2019). "Samhällsvårdens Svarte Petter - samtida och historiska kategoriseringar av barn och unga i samhällsvård med psykisk ohälsa." *Socialvetenskaplig Tidskrift* 26, no. 1: 19-41.
- Sundkvist, M. (1994). "De vanartade barnen: mötet mellan barn föräldrar och Norrköpings Barnavårdsnämnd 1903-1925." Linköping University.
- Sylvest, Emma. (1923). "Indlæg ved 'Forhandling om de unges uddannelse' ved det 10. møde for Børnesagens Venner ved Nyborg Strand." *Børnesagens Tidende*, August 1923.
- Söderlind, Ingrid. (1999). "Barnhem for flickor: Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870-1920." Linköping University.
- Søland, Birgitte. (2000). *Becoming Modern: Young Women and the Reconstruction of Womanhood in the 1920s*. Princeton N.J.: Princeton University Press.
- Sørensen, Anna. (1927). "3. Nordiske Børneværns kongres. Foredrag: Barnets etiske opdragelse." *Børnesagens Tidende* 22, no. 13: 189-192.
- Thom, Deborah. (2003). "The healthy citizen of Empire or juvenile delinquent? Beating and mental health in the UK." In *Cultures of Child Health in Britain and the Netherlands in the Twentieth Century*, edited by Marijke Gijswit-Hofstra and Hilary Marland, 189-212. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Thomsen, Mogens. (2003). "Bodil Marie Bloch." In *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*. Jytte Larsen et. al. (red): KVINFORM, 2003.
- Thomsen, Per Hove. (1999). "Child and adolescent psychiatry in Denmark." Chap. 71 In *Child and Adolescent Psychiatry in Europe. Historical Development. Current Situation. Future Perspectives*, edited by H. Remschmidt and H. van Engeland, 71-80. New York: Springer.
- Thomsen, Per Hove, ed. (2003). *Børne- og ungdomspsykiatrien i Danmark gennem 50 år. Et jubilæumsskrift*. Børne- og Ungdomspsykiatrisk Selskab.
- Thomson, Mathew. (1998). *The Problem of Mental Deficiency: Eugenics, Democracy, and Social Policy in Britain, c. 1870-1959*. Clarendon Press.
- "Tillæg: Værgerådsloven," i *Lærebog for Opsynsbetjente ved Straffeanstalterne*, Direktoratet for Fængslsvæsenet, (1929).
- Tolstrup, Kai. (2003). "Børnepsykiatrien i Danmark." i *Børne- og ungdomspsykiatrien i Danmark gennem 50 år. Et jubilæumsskrift*, Per Hove Thomsen (red.), 4-7: Børne- og Ungdomspsykiatrisk Selskab.
- Tomes, Nancy. (1994). "Feminist Histories of Psychiatry." Chap. 19 In *Discovering the History of Psychiatry*, edited by M.S. Micale and R. Porter, 46: Oxford University Press.
- Trommer, Aage, og Tage Kaarsted. (2002-2005). "Kvindens plads." I *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, Olaf Olsen (red.). Hentet 12. august 2019, <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=306312>.

- Ussher, Jane M. (1992). *Women's madness: misogyny or mental illness?*: University of Massachusetts Press.
- Vallgård, Karen. (2014). "Can the Subaltern Woman Run? Gender, race and agency in colonial missionary texts." *Scandinavian Journal of History* 39, no. 4: 472-486.
- Vallgård, Signild. (2002). "Sammenlignende undersøgelser." In *Forskningsmetoder i folkesundhedsvidenskab*, L. Koch and S. Vallgård (red.), 111-123. København: Munksgaard.
- . (2003). *Folkesundhed som politik: Danmark og Sverige fra 1930 til i dag*. Magtudredningen, Danmark.: Aarhus University Press.
- . (2007). "Health inequalities: Political problematizations in Denmark and Sweden." *Critical Public Health* 17, no. 1: 45-56.
- Vammen, Tinne. (1986). *Rent og urent: hovedstadens piger og fruer 1880-1920*. Gyldendal.
- . (1998). "Ambiguous performances: women in Copenhagen philanthropy, c. 1849-1915." In *Charitable Women: Philanthropic Welfare 1780-1930*, edited by Birgitta Jordansson and Tinne Vammen. Odense University Press.
- . (2002). *Midlertidigt ophold: Kvindehjemmet i 100 år*. Hans Reitzel.
- . (2003). "Vibeke Salicath." In *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, Jytte Larsen et. al. (red): KVINFO.
- Van Drenth, Annemieke, and Francisca De Haan. (1999). *The rise of caring power: Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands*. Amsterdam University Press.
- Vehkalahti, Kaisa. (2009). *Constructing Reformatory Identity: Girls' Reform School Education in Finland, 1893-1923*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Vehkalahti, Kaisa, and Susanna Hoikkala. (2013). "Gender and Discipline in the Finnish Reformatories of the 1920s." *The Journal of the History of Childhood and Youth*, no. 3: 457-481.
- Villadsen, Kaspar. (2007). *Det sociale arbejdes genealogi: om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*. Hans Reitzel.
- Vaaben, Line. (2017a). "De skal vide, at journalen ikke er den hellige gral." *Information*, 2017.
- . (2017b). "Et sted i alle dokumenterne finder David måske et stykke af sig selv." *Information*, 2. juni 2017.
- Warring, Anette. (1994). *Tyskerpiger, under besættelse og retsopgør*. Gyldendal.
- Watson, Stephen. (1994). "Applying Foucault: Some problems encountered in the application of Foucault's methods to the history of medicine in prisons." *Reassessing Foucault: Power, Medicine and the Body*, ed. Colin Jones and Roy Porter (London: Routledge, 1994) 132.
- Werlinder, Henry (1978). *Psychopathy: A History of the Concepts*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Wikström, Frida. (2018). *Att skriva sig ut. Nya terapeutiska miljöer och tvångsvårdade patienters subjektformering 1967–1992*. Göteborg Universitet, Institutionen för historiska studier. *Ph.d.-afhandling.*, Lund: Arkiv Förlag.
- Wildenskov, H. O. (1925a). "Indledende Bemærkninger ved Opdragelseshjemmenes Aarsmøde 1924." *Børnesagens Tidende* 20, no. 1: 5-7.
- . (1925b). "Iagttagelse og forståelse af børn, Indledningsforedrag." *Børnesagens Tidende* 20, no. 14: 220-224.

- . (1927). "Undersøgelser paa Børne- og Ungdomshjem." *Børnesagens Tidende* 22, no. 16: 277-280.
- . (1928a). "Psykopater (Afgrænsning, Hyppighed, Behandling)." *Børnesagens Tidende* Tillæg til nr 20. 1928, Juli-August 1928: 12.
- . (1928b). "Intelligensmaalinger." *Særtryk af Ugeskrift for Læger* 90, no. 51: 1180-1183.
- . (1936). "Indledningsforedrag, Dansk Børneværnsforening." *Børnesagens Tidende*: 94-104.
- . (1940). "Intelligensmaalingerens Paalidelighed." *Nordisk Medicin*: 603-610.
- Wimmer, August. (1909a). "De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene, deres Antal, Erkendelse og Behandling, Bilag til Dagsordenens Punkt 5." I *De sjæleligt abnorme Børn blandt Værgeraadsbørnene*, Dansk Kriminalistforening.
- . (1909b). *Degenererede Børn*. København: Nordisk Forlag.
- . (1910). "Børnepsykiatrien og Opdragelsesanstalten." *Børnesagens Tidende* 5.
- . (1917). *Psykiatrisk-neurologiske Undersøgelsesmetoder*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- . (1922). "'Psykopathjem', et Led i Forsorgen for forvildet Ungdom." *Børnesagens Tidende* 17, no. 4.
- . (1929). "Om vore Værgeraadsbørn og deres videre Skæbne." *Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings Aarsmøde* 22: 14.
- . (1936). *Speciel klinisk psykiatri for studerende og læger*. København: Levin og Munksgaard.
- Wingender, Nete Balslev. (1992). *"- Drivhuset for den sygnende Plante! -": børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus 1855-1902*. Dansk psykologisk Forlag.
- Ydesen, Christian. (2011). *The rise of high-stakes educational testing in Denmark (1920-1970)*. Peter Lang.
- . (2012a). "Børn i særklasse—lærerbedømmelser og test i det 20. århundrede." *Uddannelseshistorie* 46: 44-69.
- . (2012b). "The international space of the Danish testing community in the interwar years." *Paedagogica Historica* 48, no. 4: 589-599.
- Ydesen, Christian, Kari Ludvigsen, and Christian Lundahl. (2013). "Creating an Educational Testing Profession in Norway, Sweden and Denmark, 1910–1960." *European Educational Research Journal* 12, no. 1: 120-138.
- Øland, Trine. (2009). *Grænser for progressive pædagogikformer*. Forlaget Hexis.

DOKTORSAVHANDLING FRÅN FORSKARSKOLAN I HISTORIA/HISTORISKA STUDIER

Denna avhandling är tillkommen inom ramen för Forskarskolan i historiska studier, tidigare Forskarskolan i historia. Forskarskolan i historia är en av de nationella forskarskolor som tillkom på regeringens initiativ hösten 2000. Forskarskolan genomfördes i samarbete mellan Lunds universitet, Linnéuniversitetet samt Malmö och Södertörns högskolor med Lunds universitet som värdhögskola. Från och med hösten 2011 ingår även Göteborgs universitet i samarbetet. 2014 breddades forskarskolan till ämnena idé- och lärdomshistoria, etnologi och historisk arkeologi samt från 2016 antikens kultur och samhällsliv. Forskarskolan i historia bytte namn 2016 till Forskarskolan i historiska studier.

Doktorsavhandlingar från Forskarskolan i historia/historiska studier:

Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*, Makadam förlag, Göteborg 2005

Sara Edenheim, *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*, Symposion, Eslöv 2005

Mikael Tossavainen, *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness, Department of History*, Lund 2006

Henrik Rosengren, *"Judarnas Wagner". Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*, Sekel Bokförlag, Lund 2007

Victor Lundberg, *Folket, yxan och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap, 1887–1902*, Bokförlaget h:ström – Text och Kultur, Umeå 2007

Tommy Gustafsson, *En fiende till civilisationen. Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*, Sekel Bokförlag, Lund 2007

Jesper Johansson, *"Så gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här". Retorik och praktik i LO:s invandrapolitik 1945–1981*, Växjö University Press, Växjö 2008

Christina Jansson, *Maktfyllda möten i medicinska rum. Debatt, kunskap och praktik i svensk förlossningsvård 1960–1985*, Sekel Bokförlag, Lund 2008

Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige. Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen*, Sekel Bokförlag, Lund 2008

Cecilia Riving, *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*, Gidlund, Hedemora 2008

Magnus Olofsson, *Tullbergsska rörelsen. Striden om den skånska fräsejorden 1867–1869*, Sekel Bokförlag, Lund 2008

Johan Östling, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Atlantis, Stockholm 2008

Christian Widholm, *Iscensättandet av Solskensolympiaden – Dagspressens konstruktion av föreställda gemenskaper vid Stockholmsolympiaden 1912*, Bokförlaget h:ström – Text och Kultur, Umeå 2008

Ainur Elmgren, *Den allrakäraste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939*, Sekel Bokförlag, Lund 2008

Andrés Brink Pinto, *Med Lenin på byrån. Normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939*, Pluribus, Lund 2008

Helena Tolvhed, *Nationen på spel. Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972*, Bokförlaget h:ström – Text och Kultur, Umeå 2008

Lennart Karlsson, *Arbetarrörelsen, Folkets hus och offentligheten i Bromölla 1905–1960*, Växjö University Press, Växjö 2009

Stefan Nyzell, *"Striden ägde rum i Malmö". Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Malmö högskola, Malmö 2009

Louise Sebro, *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770*, Historiska institutionen, Lund 2010

Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, Gidlund, Hedemora 2010

Vanja Lozic, *I historiekanons skugga. Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, Malmö högskola, Malmö 2010

Marie Eriksson, *Makar emellan. Äktenskaplig oenighet och våld på kyrkliga och politiska arenor, 1810–1880*, Linnaeus University Press, Växjö 2010

Anna Hedtjärn Wester, *Män i kostym. Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*, Nordiska museets förlag, Stockholm 2010

Malin Gregersen, *Fostrande förpliktelser. Representationer av ett missionsuppdrag i Sydindien under 1900-talets första hälft*, Historiska institutionen, Lund 2010

Magnus Linnarsson, *Postgång på växlande villkor. Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden*, Nordic Academic Press, Lund 2010

Johanna Ringarp, *Professionens problematik. Lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, Makadam förlag, Göteborg 2011

Carolina Jonsson Malm, *Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik*, Lunds universitet, Lund 2011

Fredrik Håkansson, *Standing up to a Multinational Giant. The Saint-Gobain World Council and the American Window Glass Workers' Strike in the American Saint Gobain Corporation in 1969*, Linnaeus University Press, Växjö, Kalmar 2011

Christina Douglas, *Kärlek per korrespondens. Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, Carlssons, Stockholm 2011

Martin Kjellgren, *Taming the Prophets. Astrology, Orthodoxy and the Word of God in Early Modern Sweden*, Sekel Bokförlag, Lund 2011

Anna Rosengren, *Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, Södertörns högskola, Huddinge 2011

Åsa Bengtsson, *Nyktra kvinnor. Folkbildare och politiska aktörer. Vita bandet 1900–1930*, Makadam förlag, Göteborg 2011

Anna Nilsson, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck*, Agerings bokförlag, Höör 2012

Anna Alm, *Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880–1940, Historiska institutionen*, Lund 2012

Rasmus Fleischer, *Musikens politiska ekonomi. Lagstiftningen, ljudmedierna och försvaret av den levande musiken, 1925–2000*, Ink bokförlag, Stockholm 2012

Andreas Tullberg, "We are in the Congo now". *Sweden and the Trinity of Peacekeeping during the Congo Crisis 1960–1964*, Lunds universitet, Lund 2012

Matilda Svensson, *När något blir annorlunda. Skötsamhet och funktionsförmåga i berättelser om poliosjukdom*, Lunds universitet, Lund 2012

Peter K. Andersson, *Streetlife in Late Victorian London. The Constable and the Crowd*, Lund University, Lund 2012

Mikael Häll, *Skogsrået, näcken och Djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talens Sverige*, Malört förlag, Stockholm 2013

Johan Stenfeldt, *Dystopiernas seger. Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, Agerings bokförlag, Höör 2013

Maria Nyman, *Resandets gränser. Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet*, Södertörns högskola, Huddinge 2013

Kajsa Brilkman, *Undersåten som förstod. Den svenska reformatoriska samtalsordningen och den tidigmoderna integrationsprocessen*, Artos, Skellefteå 2013

Isak Hammar, *Making Enemies. The Logic of Immorality in Ciceronian Oratory*, Lund University, Lund 2013

Emma Hilborn, *Världar i Brand. Fiktion, politik och romantik i det tidiga 1900-talets ungsocialistiska press*, Agerings bokförlag, Höör 2014

Pål Brunnström, *Ägare och kapital. Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939*, Pluribus förlag, Lund 2014

Joakim Glaser, *Fotboll från Mielke till Merkel – Kontinuitet, brott och förändring i supporterkultur i östra Tyskland*, Malmö 2015.

Bonnie Clementsson, *Förbjudna förbindelser. Föreställningar kring incest och incestförbud i Sverige 1680-1940*, Lund 2016.

David Rosenlund, *History Education as Content, Methods or Orientation? A Study of Curriculum Prescriptions, Teacher-made Tasks and Student Strategies*, Malmö 2016.

Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, Lund 2016.

Robin Ekelund, *Retrospektiva modernister. Om historiens betydelse för nutida mods*, Malmö 2017.

Vahagn Avedian, *Knowledge and Acknowledgement. The Politics of Memory of the Armenian Genocide*, Lund 2017.

Johannes Ljungberg, *Toleransens gränser. Religionspolitiska dilemman i det tidiga 1700-talets Sverige och Europa*, Lund 2017.

John Hennessey, *Rule by Association: Japan in the Global Trans-Imperial Culture, 1868–1912*, Växjö 2018.

Björn Lundberg, *Naturliga medborgare. Friluftsliv och medborgarfostran i scoutrörelsen och Unga Örnar 1925-1960*, Lund 2018.

Emma Severinsson, *Moderna kvinnor. Modernitet, feminitet och svenskhet i svensk veckopress 1920-1933*, Lund 2018.

Katarzyna Herd, *“We shall make new history here.” Rituals of producing history in Swedish football clubs*, Lund 2018.

Martin Andersson, *Migration i 1600-talets Sverige: Älvsborgs lösen 1613–1618, Södertörn* 2018.

STUDIA HISTORICA LUNDENSIA

Skriftserien innehåller följande volymer:

1. Irene Andersson, Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940, 2001
2. Elisabeth Reuterswärd, Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle, 2001
3. Anna Lindberg, Experience and Identity. A Historical Account of Class, Caste, and Gender among the Cashew Workers of Kerala, 1930–2000, 2001
4. Per Göran Johansson, Gods, kvinnor och stickning. Tidigindustriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750–1870, 2001
5. Bodil Persson, Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne, 2001
6. Charlotte Tornbjør, Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft, 2002
7. Karl Bergman, Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70, 2002
8. Solveig Fagerlund, Handel och vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709, 2002
9. Andreas Linderöth, Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972, 2002
10. Martin Alm, Americanitis. Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939, 2003
11. Jens Lerbom, Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700, 2003
12. Curt Åke Olsson, Tidningsmakt och politiska organisationer. Den borgerliga samlingsrörelsen i Fyrstadskretsen 1962–1968, 2003
13. Eva Bergenlöv, Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800, 2004
14. Mathias Cederholm, De värjde sin rätt. Senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland, 2007
15. Louise Sebro, Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770, 2010
16. Anna Rosengren, Äldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och äldre i Sverige cirka 1875–1975, 2011

17. Carolina Jonsson Malm, Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik, 2011
18. Anna Alm, Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880–1940, 2012
19. Andreas Tullberg, "We are in the Congo now." Sweden and the trinity of peacekeeping during the Congo crisis 1960–1964, 2012
20. Maria Nyman, Resandets gränser. Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet, 2013
21. Martin Ericsson, Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880–1955, 2015
22. Per Höjeberg, Utmaningarna mot demokratins skola. Den svenska lärarkåren, nazismen och sovjetkommunismen, 2016
23. Erik Bodensten, Politikens drivfjäder. Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken, 2016
24. Marianne Sjöland, Historia från tidskriftsredaktionen. En komparativ studie av Populär Historias och History Todays historieskrivning, 2016
25. Kristoffer Ekberg, Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö, 2016
26. Valter Lundell, Det omstridda arvet. Den kommunistiska erfarenheten i dansk och svensk historiekultur, 2017
27. Agneta Edman, Between Utopia and Home. Swedish radical travel writing 1947–1966, 2017
28. Erik Bodensten, Kajsa Brilkman, David Larsson Heidenblad och Hanne Sanders (red.), Nordens historiker. En vänbok till Harald Gustafsson, 2018
29. Lars Edgren (red.), Historia och historiker. Om Lunds universitet genom 350 år, 2018
30. Emma Severinsson, Moderna kvinnor. Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920–1933, 2018
31. Helén Persson, Historia i futurum. Progression i historia i styrdokument och läroböcker 1919–2012, 2018
32. Bolette Frydendahl Larsen, Opdragelse og diagnosticering. Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pigehejm 1908-1940, 2020